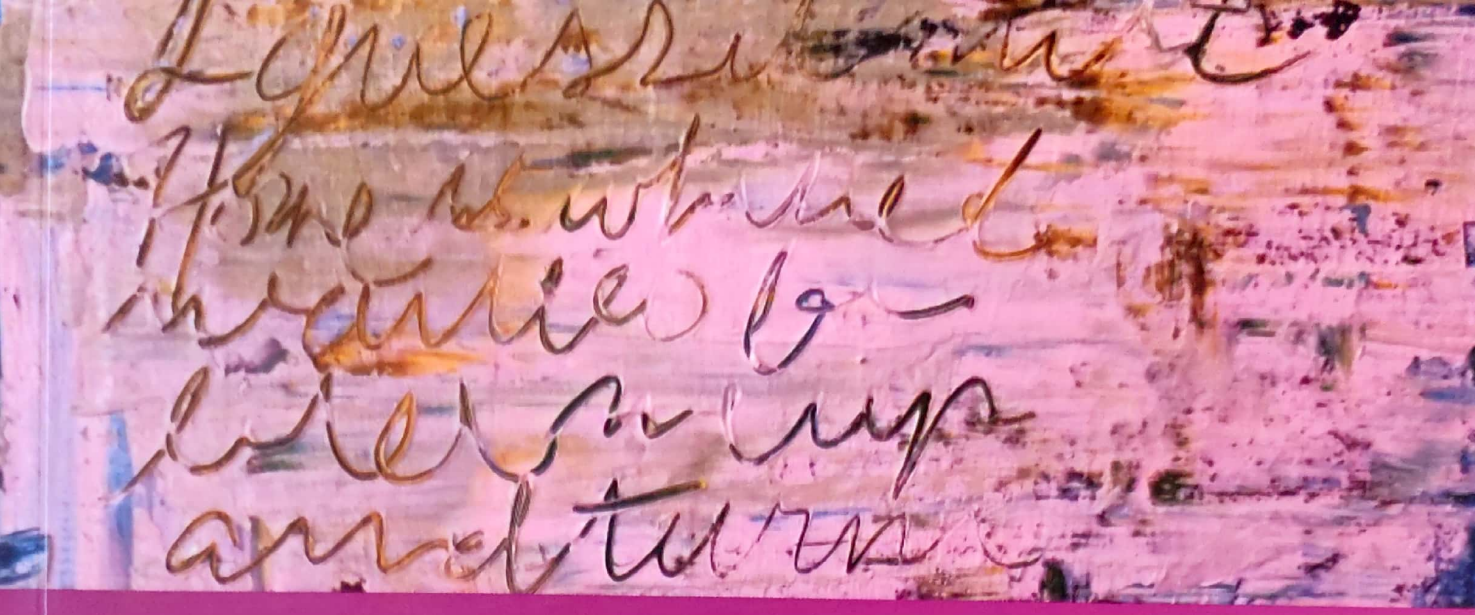

Probleme de conceptualizare în lingvistica actuală

Ioan Oprea

ȘTIINȚELE LIMBAJULUI

A

ACADEMICA

INSTITUTUL EUROPEAN

Ioan OPREA a realizat studii referitoare la modernizarea limbii române literare, influenţa germanei asupra românei literare, lexicologia limbii române, teoria lexicografică, formarea limbajelor de specialitate, teoria şi filozofia limbii. La Editura Institutul European a mai publicat: *Lingvistică şi filozofie* (1992), *Elemente de filozofia limbii* (2007) şi *Comunicare culturală şi comunicare lingvistică în spaţiul european* (2008).

Ioan Oprea, *Probleme de conceptualizare în lingvistica actuală*
© 2024 Institutul European Iaşi pentru prezenta ediţie

INSTITUTUL EUROPEAN
Iaşi, str. Bălușescu nr. 2, OP 6, CP 1309
euroedit@hotmail.com; www.euroinst.ro

Descrierea CIP a Bibliotecii Naţionale a României

OPREA, IOAN
Probleme de conceptualizare în lingvistica actuală / Ioan Oprea. - Iaşi: Institutul European, 2024
Conţine bibliografie
Index
ISBN 978-606-24-0385-0

81

Reproducerea (parţială sau totală) a prezentei cărţi, fără acordul Editurii, constituie infracţiune şi se pedepseşte în conformitate cu Legea nr. 8/1996.

Printed în ROMANIA

Scanned with OKEN Scanner

Ioan Oprea

Probleme de conceptualizare în lingvistica actuală

INSTITUTUL EUROPEAN
2024

Scanned with OKEN Scanner

Cuprins

I. Dificultăţi terminologice în redarea conceptelor lingvisticii / 7
II. Iniţiative ale unui demers unificator / 21
Lingvistica antropologică / 23
Lingvistica integrală / 47
Glosematica / 71
III. Mobilităţi semantice în triada *limbaj-limbă-vorbire* / 89
IV. Facultatea limbajului / 121
Semnificaţia sintagmei *facultatea limbajului* / 133
Limbajul în atenţia filozofilor moderni / 138
Investigaţia psihologică şi limbajul / 152
Dimensiunea somatică şi dimensiunea spirituală a limbajului / 164
Înnăscut şi deprins în limbaj / 173
Individual şi social în limbaj / 178
V. Un subiect dificil: relaţia dintre limbă şi gîndire / 183
VI. Competenţă lingvistică şi discurs / 203
VII. Vorbitorul, limba şi discursul / 247
VIII. Diviziunile limbii istorice / 263
IX. Nivelurile limbii istorice / 271
X. Normele limbii / 289
XI. Limbajele de specialitate / 295
XII. Limbajele poetice / 321
XIII. Controverse în legătură cu schimbarea şi cu cauzele ei / 349
XIV. Limbă, comunicare, adevăr şi predicaţie / 379
XV. Sinteză / 397

Bibliografie / 419
Indice de nume / 425

Scanned with OKEN Scanner

I. Dificultăţi terminologice în redarea conceptelor lingvisticii

1.1. Această lucrare are ca obiect identificarea, corelarea şi armonizarea unora dintre conceptele lingvistice propuse de specialişti în secolul al XX-lea sau mai înainte, fără a-şi propune obiectivul (imposibil de realizat) de a se institui în îndrumar pentru acest domeniu, dar şi fără a-şi asuma perspectiva dezolantă a rămînerii la nivelul anterior dezbaterii realizate în paginile ei, deoarece urmăreşte să contribuie în mod efectiv la o creştere a inteligibilităţii situaţiilor aduse în discuţie sau măcar la o semnalare a unor aspecte ce nu se prezintă convenabil din punctul de vedere al organizării cunoştinţelor. Există, de altfel, întotdeauna speranţa că aducerea în atenţie a unor concepte, idei, principii şi termeni poate produce cel puţin sporirea interesului pentru realizarea unor clarificări, structurări sau clasificări a căror necesitate nu fusese întotdeauna întrevăzută mai înainte şi, prin aceasta, să se pună în discuţie unele opinii ce ar putea deveni (într-o perioadă de timp) dogme pentru cei care le preiau numai pe baza argumentului autorităţii sau numai potrivit tradiţiei[1]. Însă, pentru a nu ajunge în acest impas, este necesară, fără îndoială, evitarea unei investigaţii dominate de principiul *totul sau nimic*, înţelegînd prin aceasta deopotrivă abţinerea de la o antrenare în urmărirea unor chestiuni prea numeroase şi de la încrederea, ce se poate dovedi deşartă, că ele au fost soluţionate acum în mod definitiv sau că cele care au fost avute în vedere sînt (şi vor rămîne) cele mai importante.

De aceea, obiectivul constant al cercetării de faţă este determinarea principiilor pe care unii dintre lingviştii români sau străini le-au propus pentru a realiza unitatea de ansamblu a ştiinţei limbii, deoarece disciplinele care ţin de ea analizează şi interpretează fapte cu forme, conţinuturi, funcţii sau raporturi foarte variate, iar metodele de investigare sînt şi ele uneori cu un procent ridicat de particularizare. În aceste condiţii, se impune stabilirea elementului sau elementelor prin care lingvistica, indiferent de manierea de realizare, îşi află

[1] Se întîmplă ca unele afirmaţii în legătură cu aspectele ce ţin de trăsăturile, funcţiile sau studiul limbii să fie preluate de cei care le acceptă numai fiindcă au fost emise de anumiţi autori, fără a li se verifica valabilitatea şi fără a fi analizate sau fundamentate argumentativ. Asemenea procedări nu sînt însă utile progresului cunoaşterii şi pot conduce la restrîngerea posibilităţilor de a accede la adevăr şi de a evolua potrivit exigenţelor ştiinţifice.

Scanned with OKEN Scanner

unitatea, impusă prin obiectul supus cercetării, dincolo de faptul că se ocupă de (faptele, situaţiile sau fenomenele ce ţin de) limbă cu mijloace analitice şi interpretative deseori, în mod pronunţat, diferenţiate. De altfel, ca chestiune de principiu, Immanuel Kant stabilea că „integralitatea unei ştiinţe nu se poate stabili prin simple tatonări, ci prin determinarea unei «idei a întregului» cunoaşterii şi prin diviziunea precisă a conceptelor care o constituie, adică prin coordonarea acestor concepte într-un sistem"[2]. Acelaşi gînditor precizează apoi, în alt loc, că „dacă voim să înfăţişăm o cunoaştere drept *ştiinţă* trebuie mai întîi să putem determina cu precizie ce anume o deosebeşte de celelalte feluri de cunoaştere, ce nu are comun cu nici una din acestea şi îi este deci specific. Dacă nu vom face astfel, hotarele ce despart ştiinţele se vor şterge şi nici una dintre ele nu va mai putea fi tratată temeinic potrivit naturii sale. Această specificitate poate să provină din deosebirea ce există fie între *obiectele cunoaşterii*, fie între *sursele cunoaşterii*, fie şi din *modul în care se realizează cunoaşterea*, sau din îmbinarea unora, dacă nu chiar a tuturor, laolaltă. Pe aceste elemente se întemeiază, în primul rînd, ideea unei ştiinţe posibile şi a domeniului ei"[3]. Din raportarea acestor criterii de specificitate la modul în care se prezintă ştiinţa limbii în istoria ei şi chiar în momentele în care se consideră a-şi fi primit coordonatele fundamentale şi metodele cele mai eficiente de cercetare, se poate constata că există încă multe cazuri de insuficientă coerenţă interpretativă şi de orientare precisă sub aspectul delimitării obiectului investigaţiei şi al reperelor sigure ce pot fi invocate în spaţiul lui de existenţă.

1.2. Chiar în aceste condiţii, însă, există posibilitatea unor evaluări a gradului în care cercetarea limbilor, realizată acum cu mijloace variate, cu metode diversificate şi din unghiuri de vedere diferite, se poate articula într-o cunoaştere nu numai de sine stătătoare, dar şi relativ coerentă, în măsură să poată satisface toate exigenţele unei ştiinţe autentice, fără derogări de la principiile obiectivităţii şi cu susţinerea unor teorii suficient de cuprinzătoare şi de stabile. După cîteva secole de evoluţie independentă, ca ştiinţă recunoscută şi dezvoltată de specialişti care au interpretat situaţii concrete, din mai multe limbi şi cu metode specifice, după ce s-au emis numeroase teorii, dintre care multe destinate fundamentării unor direcţii de cercetare sau oferirii unor soluţii de armonizare a rezultatelor din subdomeniile sferei lingvisticului, oportunităţile evaluative nu au întîrziat să se ofere, iar fructificarea lor s-a produs cu rezultate constatabile, deşi nu întotdeauna suficient de concludente sau de convingătoare. Dar, cu toate că au ţinut permanent cont de realizările obţinute pînă la formularea lor, teoriile lingvistice au fost de obicei însoţite de proiecţia unui plan al investigaţiei apreciate deseori ca fiind încă

---

[2] Immanuel Kant, *Critica raţiunii pure*, Editura Ştiinţifică, Bucureşti, 1969, p. 100.
[3] Immanuel Kant, *Prolegomene la orice metafizică viitoare care se va putea înfăţişa drept ştiinţă*, Editura Ştiinţifică şi Enciclopedică, Bucureşti, 1987, p. 57.

Scanned with OKEN Scanner

deficitare din punctul de vedere al posibilităţii de cuprindere sau al unităţii metodologice, considerîndu-se că, abia după finalizarea descrierii şi analizării (aproape) tuturor limbilor, realizările respective vor fi în situaţia de a fi pe deplin validate, universal valabile şi fără aspecte îndoielnice sau interpretări discutabile.

În principiu, s-ar putea crede că totuşi îndeplinirea unui astfel de obiectiv a unei unităţi de viziune a fost facilitată de lucrările deja existente, multe dintre ele cu soluţii şi cu perspective promiţătoare, astfel încît nu ar rămîne decît selectarea şi cumularea rezultatelor în urma extinderii analizei faptelor sau prin sinteza generalizatoare şi prin atribuirea nivelului de abstractizare necesar unor concepte ce se pot organiza în sisteme bine determinate. În realitate, lucrurile nu se prezintă totuşi astfel, căci, pe de o parte, există cazuri în care este greu sau chiar imposibil de apropiat opiniile şi consecinţele lor în legătură cu aceeaşi problemă sau interpretările unei situaţii ori unui fapt, iar, pe de altă parte, există încă suficiente aspecte ce ţin de limbă şi de funcţionarea ei care nu au fost încă pe deplin cercetate. Din aceste motive, proiectul unor teorii integratoare şi în acelaşi timp suficient de elastice, chiar în condiţiile în care eclectismul ar fi acceptabil într-o anumită măsură, este foarte greu de realizat.

Perspectiva totalizatoare ar fi, de aceea, posibilă doar atunci cînd toate diviziunile ce ar trebui să alcătuiască lingvistica ar fi tratate prin identificarea trăsăturilor caracteristice pentru fiecare dintre entităţile care le sînt repartizate pentru studiu, precum şi prin stabilirea relaţiilor dintre aceste diviziuni sau a statutului lor în cadrul întregului. Pentru a atinge însă un asemenea obiectiv, este absolut necesară consecvenţa metodologică şi interpretativă, singura în măsură să unească şi ceea ce, la prima vedere, pare divergent şi să evite orice alipire forţată de fapte, de fenomene sau de concepte, care ar putea îndepărta efortul cognitiv de la lucrurile importante, dirijîndu-l spre situaţii neconcludente, străine ştiinţei sau ireale. Din asemenea motive, această perspectivă trebuie să ajungă în situaţia de a oferi o imagine pe cît posibil completă a întregului, dar nu a unui întreg peticit, ci a unui întreg în nuanţele aceleiaşi culori sau a unor culori armonizate şi pe deplin asortate. Asemenea precepte ce se impun la baza iniţiativelor de însumare a rezultatelor lingvisticii trebuie să stea desigur şi la baza evaluării rezultatelor unor astfel de tentative, după ce a fost constatată existenţa lor. Un aspect ce nu trebuie pierdut din vedere în acest caz este faptul că, în principiu, orice tip de lingvistică are în formă exprimată sau în subsidiar o perspectivă a întregului, dar interesul trebuie să privească în primul rînd situaţiile în care integralitatea devine un obiectiv declarat sau evident, căci numai aici se poate manifesta exigenţa îndeplinirii unui asemenea scop.

De aceea, de mult timp, în efortul de a stabili graniţele lingvisticii, s-a observat necesitatea determinării faptelor, fenomenelor şi proceselor ce pot reprezenta obiectul temelor ce intră în cercetarea ei şi, în acest caz, precizarea conţinutului noţiunilor cu care operează şi a termenilor ce reprezintă prin conţinut

Scanned with OKEN Scanner

centrii cognitivi ai discursului specific. Din perspectiva exigenţelor terminologice, logice şi epistemologice, asemenea termeni ar trebui să fie monosemantici, cerinţă respectată cu destulă stricteţe în unele ştiinţe, unde se produc selecţii şi atribuiri de conţinuturi care să le asigure precizia şi proprietatea în raport cu celelalte elemente lexicale ce reprezintă, la nivelul expresiei, terminologia altor ştiinţe sau cu elementele cvasicomune ale comunicării. De aceea, în linii generale, această selecţie ar fi util să producă reţinerea unei semnificaţii unice măcar pe terenul unei anumite terminologii, fenomen care ar trebui să se manifeste în mod deosebit în cazul lingvisticii, ţinînd cont de faptul că specialiştii acestui domeniu se ocupă şi de problemele ce ţin de mijloacele denominative pentru realităţi sau de comunicarea cu aceste mijloace, fiind familiarizaţi, între altele, cu principiile care stau la baza terminologiilor, cu modul lor de alcătuire, precum şi cu trăsăturile limbajelor de specialitate în interiorul cărora funcţionează.

Pe lîngă aceasta, proprietatea termenilor ar trebui asigurată de multe ori şi de unicitatea relaţiei dintre forme şi conţinuturi, în sensul că nu trebuie admisă existenţa mai multor forme lingvistice pentru a reda acelaşi conţinut semnificativ şi, măcar în cazul noţiunilor de bază, aceste forme nu trebuie să ateste suprapuneri de conţinut şi de extensiune nici totale şi nici parţiale. De altfel, nu există nici o îndoială că termenii erau în mod deosebit avuţi în vedere atunci cînd a fost formulat principiul potrivit căruia ştiinţa este „o limbă bine făcută", încît respectabilitatea unei ştiinţe şi, în general, statutul ei trebuie să privească cu precădere acest aspect. Mai mult, lingviştii se cred îndreptăţiţi să emită reguli şi să evalueze terminologiile ce ţin de toate limbajele de specialitate şi, din acest motiv, ar fi obligaţi să ilustreze ei înşişi, prin ştiinţa pe care o profesează, cum se procedează pentru a îndeplini exigenţele formulate teoretic ori de cîte ori au posibilitatea să-şi spună opinia.

Altfel, s-ar putea interpreta că asemenea exigenţe nu se pot îndeplini şi că, prin urmare, nu sînt realiste sau că ei sînt primii care manifestă dezinteres pentru ceea ce ştiu foarte bine că este normal sau necesar. În aceste condiţii, observarea situaţiilor concrete atestă faptul că există numeroşi termeni uzuali în studiile de lingvistică folosiţi ca şi cum ar denumi realităţi foarte bine determinate la nivelul cunoaşterii generale, precum *limbaj, limbă, limbaj poetic, competenţă, cuvînt, normă, vorbitor* şi mulţi alţii. Pe de altă parte, unii termeni care se referă la fenomene sau la relaţii sînt utilizaţi cu aceeaşi încredere că nu pun nici un fel de probleme de înţelegere, deşi, din contra, ei generează multe dificultăţi de interpretare: *cauză, evoluţie, schimbare, transformare* şi alţii asemenea. La aceştia se adaugă numeroşi alţi termeni antrenaţi în alcătuirea text-discursului lingvisticii, împrumutaţi de la alte discipline ştiinţifice avînd aceleaşi trăsături, de a fi deopotrivă uzuali şi deficitari din punctul de vedere al preciziei, dar fără a fi evaluaţi în mod riguros şi corelaţi cu elementele ce reprezintă sub aspectul exprimării ştiinţa limbii.

Scanned with OKEN Scanner

2.1. Aceasta explică de ce, analizînd cu atenţie faptele, se poate constata că există, de prea multe ori, o evidentă discrepanţă între teoria terminologică, promovată în mod deosebit de lingvişti, şi construcţia discursivă a teoriei lingvistice, dezvoltate de aceiaşi lingvişti, care, deşi nu susţin că aici nu s-ar aplica principiile teoretice pe care le propun, nu sînt în măsură de prea multe ori să ofere pe terenul disciplinei profesate de ei un model terminologic nici complet, nici pe deplin coerent şi nici cu posibilitatea de a fi general acceptat. Se întîmplă uneori ca termenii propuşi, chiar pe terenul aceleiaşi limbi, să fie deosebiţi numai fiindcă sînt agreaţi într-un anumit curent de gîndire, fără o delimitare conceptuală suficient de precisă, lăsîndu-se posibilitatea folosirii lor cu un halo marginal ce le diminuează deopotrivă statutul de termen şi precizia semnificativă specifică limbajelor de specialitate. Pe lîngă acestea, nu sînt rare cazurile în care lingviştii nu au în vedere repere clare de delimitare a lingvisticului de alte fenomene sau fapte spirituale ori de alt gen, care, desigur, pot fi relate cu cele lingvistice, dar care nu le reprezintă, ci le atestă numai condiţiile în care se produc, chiar atunci cînd se declară adepţi convinşi că limba ar trebui cercetată numai prin ceea ce oferă ea însăşi, fără dependenţe şi fără relaţii esenţiale cu alte realităţi spirituale, culturale, sociale sau de altă natură.

În aceste condiţii, se impune mereu cunoaşterii datoria de a se întreba, mai ales după asumarea învăţăturii din povestea în legătură cu *Hainele noi ale împăratului*, dacă nu cumva împăratul este de fapt în pielea goală în ciuda unor numeroase şi foarte variate momente de mobilizare a atenţiei asupra unor realizări remarcabile. Fără îndoială, primul aspect ce se solicită unui demers ştiinţific este inteligibilitatea lui, desigur, nu prin derogarea de la exprimarea cerută de un anumit nivel de cunoaştere şi de abstractizare, ci prin proprietatea terminologică şi prin organizarea optimă a construcţiei discursive, adaptate permanent destinatarului. Din punctul de vedere al proprietăţii terminologice, pe primul plan se situează precizia termenilor, prin stabilirea unor delimitări de conţinut care să le asigure întotdeauna relevanţa sub aspectul valorii (sau valorilor) conceptuale redate, astfel încît să se evite ambiguitatea în toate contextele. Din acest motiv, dacă nu se poate elimina în toate situaţiile, polisemantismul ar trebui ameliorat şi restricţionat prin asocieri explicative (cu glose, definiţii, parafraze etc.) sau prin determinări ce produc o orientare clară în cazul fiecărei întrebuinţări a unui termen atunci cînd este conştientizat receptorului prin construcţii sintagmatice cu caracter relativ stabil sau prin exemplificări care să indice accepţiunile cu care este folosit, precum şi relaţiile de afinitate sau de opoziţie cu alte elemente lexicale din sfera cognitivă pe care o reprezintă.

În alte condiţii, textele în care apare termenul respectiv pierd din trăsătura lor esenţială care le permite să fie repartizate comunicării specifice unei ştiinţe cu obiect şi cu sferă bine determinate şi, de aceea, în multe cazuri, iniţiatorii unor

Scanned with OKEN Scanner

teorii, concepţii sau metode interpretative au dat lucrărilor lor un pronunţat caracter didactic, care este, de altfel, obişnuit discursului ştiinţific în general. Asemenea procedări nu au produs, totuşi, în mod constant, aşa cum s-a menţionat şi cum se va evidenţia în continuare, o stabilitate noţional-terminologică deplină, dar nu dintr-o endemică predispoziţie a cercetătorilor de a nu urma sugestiile altora, ci datorită complexităţii obiectului luat în studiu, căci limba, care este în principiu obiectul lingvisticii, presupune mai multe domenii de investigaţie, atît din punctul de vedere al organizării şi al folosirii, precum şi din cel al relaţiilor şi al implicaţiilor variate şi complexe pe care le reflectă, le susţine sau le dezvoltă la nivelul omului social şi al comunităţii vorbitorilor din care face parte acesta.

2.2. Din păcate, prin urmare, pe terenul lingvisticii, există încă uneori tendinţa de a folosi termeni fără a li se preciza sub toate aspectele conţinutul încît rămîn astfel de fapt pseudo-termeni, prin care se desemnează în fiecare caz un *concept de avarie*, iar nu un *concept funcţional* (sau un concept autentic), cu care cunoaşterea să poată înainta pe un teren sigur[4]. În această situaţie s-a ajuns, se pare, chiar în cazul termenului *limbaj*, preferat de unii specialişti postsaussurieni, care, înţelegînd să completeze sau să emendeze unele dintre susţinerile lingvistului elveţian, nu au înţeles în acelaşi timp că au şi datoria de a continua efortul acestui

[4] La această afirmaţie, s-ar putea replica într-o manieră cunoscută, invocîndu-se faptul că nu este cazul să se pretindă ştiinţelor ce au drept obiect fenomene sociale şi umane, în general, rigoarea încorsetantă a unor concepte sau termeni obişnuiţi în ştiinţele exacte. Totuşi, aşa cum s-a precizat în cercetările epistemologice, aşa-numitele *concepte structurante* şi termenii prin care sînt redate ele sînt singurele utile pentru ştiinţă, pentru că numai prin ele se pot realiza în mod efectiv trepte în evoluţia cunoaşterii dintr-un domeniu, iar *conceptele de avarie* nu sînt asemenea trepte datorită caracterului vag, aproximativ sau provizoriu, încît treapta reprezentată de ele este lipsită de soliditate. Pe de altă parte, trebuie observat că atît cunoaşterea cît şi termenii unei ştiinţe, pornesc de la iniţiative individuale, iar, din cunoaşterea existentă la un moment dat, fiecare individ uman deţine numai segmente (disparate) şi, chiar cînd este specializat în cercetarea unui domeniu al ei, nu ajunge să-l stăpînească în întregime, iar, între aceste fragmente, unele sînt cu o extensiune, cu o relevanţă a detaliilor şi cu o densitate a corelaţiilor remarcabile, în vreme ce altele se prezintă ca o reţea rarefiată sau cu spaţii neacoperite. Mijloacele lingvistice denominative prin care se realizează desemnarea urmează în mod necesar această situaţie a cunoaşterii individuale, care poate fi asumată uneori ca o cunoaştere de grup, ca o cunoaştere dominantă într-un anumit moment sau într-o anumită epocă, ori chiar ca o cunoaştere general acceptată. Umberto Eco (*O teorie a semioticii*, Editura Trei, Bucureşti, 2008, p. 252) a remarcat, de altfel că „există categorii bune la toate sau *categorii-umbrelă*, aşa cum sînt noţinunile de «semn» şi «lucru»" (s.n.), care sînt redate prin *termeni-umbrelă* (p. 295). Este preferabilă însă denumirea *termeni de avarie*, pentru a sugera, de de o parte, caracterul lor provizoriu şi, pe de altă parte, că nu pot fi consideraţi caracteristici unui cod semiotic determinat, precum terminologia unei discipline ştiinţifice.

Scanned with OKEN Scanner

înaintaş de a realiza, o dată cu o riguroasă organizare conceptuală, o tendinţă de instituire a rigorii şi în sfera terminologică. Ca atare, în mod evident, cuvîntul *limbaj*, este un *termen de avarie* (sau, eventual, un *termen avariat*), de vreme ce conţinutul lui, aşa cum se va arăta în continuare, este difuz şi variat, chiar în scrierile aceluiaşi autor, încît există puţine şanse de a fi înţeles corect în multe dintre folosirile lui concrete. Fără îndoială, aceasta nu este singura situaţie în care se poate constata recurgerea la *conceptul de avarie*, dar este un caz concludent pentru modul în care se poate retrograda atunci cînd nu se continuă un model metodologic valoros, chiar în condiţiile unor schimbări de perspectivă. De aceea, în aprecierea care urmăreşte trăsăturile unui concept din perspectiva dihotomiei „funcţional" – „de avarie", trebuie urmărit în ce măsură el susţine o teorie sau o analiză lingvistică ce se supune exigenţei de corelare cognitivă şi lingvistică a ideilor, principiilor, noţiunilor etc., precum şi aspectul relaţiei individual-social, o problemă foarte complexă, care însă nu este totuşi întotdeauna relevantă din punct de vedere epistemologic.

Asemenea constatări impune conceptualizării, instituirii în forma noţiunilor a cunoaşterilor obţinute prin generalizare şi abstractizare, imperativul de a viza, pe de o parte, delimitarea optimă a tipurilor de cunoştinţe din spaţiul unui cîmp semantic-cognitiv, ca, de exemplu, cel reprezentat de cunoştinţele despre limbaj şi despre limbă, precum şi despre condiţiile, scopurile sau rezultatele folosirii limbii în comunicare ori despre rolul şi statutul ei în caracterizarea omului considerat din punct de vedere social sau individual, şi, pe de altă parte, posibilitatea de a relaţiona aceste cunoaşteri (întrunite în forme noţionale) astfel încît să poată constitui componentele aceluiaşi edificiu cognitiv destinat să asigure înţelegerea problemelor ce ţin de una dintre dimensiunile caracterizante ale speciei umane, reprezentate de limbă şi de implicaţiile ei multiple în viaţa indivizilor şi a comunităţilor. În cazul în care nu s-ar putea realiza nici un fel de corelare între alcătuirile teoretice şi între entităţile noţionale propuse şi folosite de diferiţi cercetători, edificiul respectiv, dacă ar fi totuşi construit, ar reprezenta doar o asamblare aproximativă de elemente eterogene, care, în ciuda unei eventuale aparenţe interesante, ar rămîne mereu cu aspectul lipsei de unitate, chiar în condiţiile păstrării aceleiaşi destinaţii interpretative.

Neîndoielnic, lucrarea de faţă are, datorită obiectivului ei, acest caracter al unei construcţii heteroclite, dar nu realizează o astfel de construcţie, fiindcă este dominată de efortul de a găsi mijloace de asortare folosind ca liant problema participării unor entităţi conceptualizate la realizarea aceluiaşi traseu cognitiv, care, în linii mari, urmează cîteva dintre postulatele de bază ale celui mai reprezentativ sistem filozofic modern devotat interpretării mecanismelor cunoaşterii. Întrucît în acest demers s-a impus ca fiind implicat însuşi aspectul lingvistic al instrumentului cercetării limbii, în mod obiectiv, atenţia s-a direcţionat spre termenii de trăsăturile cărora depinde coagularea, stocarea şi comunicarea

Scanned with OKEN Scanner

cunoaşterii în acest domeniu al umanului. În acelaşi timp, trebuie precizat că doctrine distincte, recunoscute pe plan mondial, precum cele întemeiate de Wilhelm von Humboldt, Hermann Paul, Ferdinand de Saussure, Louis Hjelmslev sau Noam Chomsky, nefiind produsul fanteziei, ci rezultatul cercetării aceluiaşi obiect complex, reprezentat de limba naturală, avînd, prin urmare, aceeaşi fundamentare ontologică şi cognitivă, originalitatea lor nu poate conduce la lipsa oricăror filiaţii de interpretare sau a oricăror perpetuări de concepte şi de termeni, chiar în condiţiile în care, aşa cum se va constata în continuare, asemenea termeni pun ei înşişi probleme de conţinut dacă se încearcă stabilirea de corespondenţe dintre mijloacele aflate în uzul unor limbi moderne[5].

2.3. Accesul la concepte prin cuvintele limbii cu statutul de termeni produce inevitabil însă o anumită dependenţă faţă de astfel de cuvinte şi, de aceea, investigaţia trebuie să vizeze în mod efectiv ceea ce poate oferi o anumită limbă sub acest aspect, în cazul de faţă, cum se prezintă situaţia uzînd de mijloacele limbii române, reflectată în scrierile de profil, originale sau traduse, publicate în această limbă. Totuşi, întrucît cele mai multe dintre construcţiile ştiinţifice originale recunoscute pe plan mondial au autori străini şi, ca atare, majoritatea conceptelor au fost redate iniţial în alte limbi decît româna, interpretarea lor se face adesea din perspectiva modului în care termenii originali au fost transpuşi în româneşte, de multe ori, cu observarea modului în care s-a realizat transpunerea din punctul de vedere al conţinutului termenului originar, dacă acesta nu a fost împrumutat ca atare.

De altfel, traducerea textelor de specialitate are un anumit specific, în cadrul căruia este recunoscută necesitatea de a obţine conservarea constantă a esenţei semnificative atît la nivelul cuvintelor sau sintagmelor cu valoare de termeni, cît şi la nivelul sensului textual-discursiv. În acest context, limba în care

---

[5] Specificul lucrării de faţă a impus de multe ori reproducerea unor fragmente din scrierile unor autori, de obicei lingvişti, fragmente care au fost cuprinse, în mod firesc, în ghilimele obişnuite. Atunci însă cînd, în fragmentul reprodus, textul original conţinea el însuşi segmente între ghilimele, acestea au fost transformate în ghilimele unghiulare (« »). Cînd în interiorul fragmentului au fost inserate explicaţii sau traduceri, ele au fost redate, după obişnuinţă, între croşete sau paranteze drepte ([ ]). Dacă într-un fragment citat autorul a realizat secţiuni evidenţiate prin caractere italice, ele au fost menţinute ca atare şi numai în unele cazuri speciale, pentru a insista asupra acestei procedări, s-a specificat aceasta (prin *s.a.*). Se înţelege însă că, dacă evidenţierea realizată în acest mod nu aparţine autorului din care s-a preluat citatul, ea a fost întotdeauna semnalată (prin *s.n*).
Sub aspectul redactării acestei lucrări trebuie făcută şi precizarea că, în interiorul ei s-a realizat un sistem de trimiteri prin care se indică, prin cifră romană, numărul capitolului, iar, apoi, prin prima cifră arabă, numărul subcapitolului, şi, în final, paragraful avut în vedere.

Scanned with OKEN Scanner

se traduce (limba-ţintă sau limba primitoare) îşi adaptează mijloacele ei potrivit sugestiilor oferite de textul original şi, ca atare, se produc o serie de procese specifice relaţiilor interlingvistice. Dacă, în lipsa unor termeni echivalenţi în limba-ţintă, se împrumută astfel de mijloace (eventual din limba în care este scris originalul, care reprezintă astfel limba-sursă), acestea sînt adoptate prin adaptare la sistemul morfologic (şi fonetic) al limbii primitoare, dar există situaţii în care unele dintre ele sînt menţinute în stadiul de xenisme, cu păstrarea formei originare. Un aspect interesant însă al traducerii este reprezentat de prefacerile de conţinut sau de implicare sintagmatică pe care le pot suferi elementele proprii ale limbii-ţintă, atunci cînd ajung în situaţia de a reda conţinutul componentelor din textul supus traducerii. În acest mod, se relevă un alt aspect al conceptualizării, care presupune receptarea unui concept (sub forma unei semnificaţii ce nu urmează tradiţia limbii istorice) de către formele lingvistice ale limbii-ţintă (în care se traduce). Asemenea situaţii impun însă obligaţia de a oferi toate condiţiile ca mutaţiile produse să fie cunoscute şi explicate, aşa cum s-a menţionat mai sus, în diferite moduri (glose, definiţii, parafrazări, determinări etc.).

În consecinţă, lucrarea de faţă trebuie să aibă în vedere, măcar sub aspectele lor mai obişnuite, asemenea implicaţii ale traducerii cînd redarea noţiunilor specifice se face într-un mod sau altul, avînd în vedere faptul că, aşa cum este cunoscut, de cele mai multe ori, textele ştiinţifice reprezintă un domeniu favorizat al activităţilor traductive şi al soluţiilor optime de echivalare între mijloacele limbilor istorice. Indiferent însă dacă sînt folosiţi într-un text original sau într-unul tradus, cuvintele-termeni nu trebuie să inducă îndoieli în legătură cu semnificaţiile lor, căci nesiguranţa pe care ar produce-o astfel cauzează dezordine sau falsă ordine, la nivelul intelectului, adică în zona spirituală în care trebuie să domine organizarea şi clasificările pe care să se sprijine atît achiziţia permanentă de cunoaşteri cît şi creaţia culturală. Dintre foarte numeroasele constatări şi evaluări realizate despre procedeele şi rezultatele actului traductiv, se remarcă între altele unele exprimate de Hans-Georg Gadamer, care integrează acest act între activităţile hermeneutice definitorii pentru actualizarea limbii în comunicare. „Traducătorul – notează Gadamer – transpune sensul menit să fie înţeles în acel context în care trăieşte partenerul de dialog... Orice traducere este, în consecinţă, deja interpretare, se poate spune chiar că ea este întotdeauna desăvîrşirea interpretării pe care traducătorul a conferit-o cuvîntului care i-a fost dat"[6]. Dar, observaţia acestui gînditor potrivit căreia „exigenţa fidelităţii cu care se confruntă traducerea nu mai poate aboli diferenţa fundamentală limbilor" este menită să sublinieze că orientarea spre a urma redarea sensurilor din altă limbă nu

[6] Hans-Georg Gadamer, *Adevăr şi metodă*, Teora, Bucureşti, 2001, p. 287. Desigur, aici, „partenerul de dialog" are sensul de „beneficiar al traducerii", iar, prin construcţia „cuvîntul care i-a fost dat", se înţelege ceea ce oferă ca echivalent limba în care se traduce pentru mijloacele de expresie din limba originalului.

Scanned with OKEN Scanner

presupune şi o modificare a limbii în care se traduce, prin pierderea unora dintre trăsăturile de bază proprii, în favoarea unor apropieri de trăsăturile limbii din care se traduce, deoarece trecerea dintr-o limbă în alta este o activitate cu două laturi distincte: pe de o parte, o hermeneutică a textului de tradus şi, pe de altă parte, o reconstrucţie a unui echivalent de conţinut cu mijloacele unui alt idiom.

2.4. Totodată, trebuie precizat că această lucrare, fiind orientată spre unele dintre situaţiile care „pun probleme" din punct de vedere conceptual şi terminologic nu are în subsidiar ceva în plus în raport cu scopul explicit, adică identificarea, aducerea în atenţie şi, în limita posibilităţilor, sugerarea unor aspecte considerate relevante sau soluţii pentru depăşirea unor dificultăţi. Cu această orientare, s-au selectat în mod deosebit chestiunile care să poată contribui la obţinerea unei continuităţi în expunere, fără a se urmări valorificarea constantă a unor teorii sau concepţii, deşi, prin firea lucrurilor, unele dintre acestea s-au impus atenţiei în mod deosebit şi, astfel, au fost amintite relativ frecvent în legătură cu temele tratate, fără a se manifesta în acest sens o preferinţă iniţială sau o orientare doctrinară în mod dogmatic. Dar, dacă prezenta lucrare nu-şi poate propune să rezolve în totalitate foarte numeroasele situaţii şi aspecte discutabile care privesc conceptele şi termenii ştiinţei limbii, nu-i este totuşi îngăduit să nu aibă în atenţie, în desfăşurarea expunerii, măcar două chestiuni de bază: pe de o parte, o selecţie întemeiată a acestor situaţii şi aspecte, iar, pe de altă parte, o tratare a lor într-o succesiune care să poată conduce la anumite rezultate evaluabile din perspectiva unei viziuni unitare şi a unei coerenţe interpretative. Desigur, în acest mod, se poate releva, între altele, măsura legitimităţii unei astfel de întreprinderi ca încercare de a depăşi o parte dintre numeroasele dificultăţi care se ivesc în spaţiul uneia dintre cele mai reprezentative discipline ale culturii actuale, care este ştiinţa limbii.

Dezvoltată deseori în ambianţa unor teorii şi metode apreciate pe terenul altor ramuri ştiinţifice, lingvistica a cunoscut experienţa împrumutării unor procedee de cercetare de la acestea, fenomen de obicei combătut atunci cînd se considera inadecvat interpretării faptelor de limbă sau limbii în general. Totuşi, chiar în cazuri de excese pozitiviste, formaliste, biologiste, sociologiste, behavioriste sau de altă natură, trebuie admis că astfel au fost experimentate multe posibilităţi de soluţionare a numeroaselor şi complexelor probleme pe care le presupune investigarea limbilor şi a limbajelor. Din acest motiv, asemenea orientări nu trebuie respinse decît atunci cînd induc în mod evident deformări ale imaginii de ansamblu asupra limbilor şi asupra trăsăturilor care le caracterizează în funcţionarea lor, ignorîndu-le specificul, dar nu şi atunci cînd ar sublinia în mod insistent acest specific ce le-ar singulariza în complexul general al culturii şi al societăţii ce particularizează pe vorbitori ca individualităţi şi, în acelaşi timp, ca parteneri într-o comunitate.

Scanned with OKEN Scanner

Această procedare, prin implicarea cercetării termenilor în rezolvarea unor probleme care privesc conceptele nu trebuie însă privită ca un tribut plătit orientărilor neopozitiviste sau ca o evitare a implicării în descifrarea disocierilor realizate în spaţiile cognitive ce cuprind coagulări distincte de tip conceptual, ci este consecinţa unei relaţii inderogabile dintre concepte şi modul lor de desemnare şi de comunicare cu mijloacele limbii, singura realitate efectivă care le atestă existenţa. O constatare a lui John Locke relevă că, de fapt, nu este posibilă pătrunderea în problematica ce ţine de mecanismul ce asigură înţelegerea, reprezentat de intelect (engl. *understanding* „the power of abstract thought"), fără observarea modului în care mijloacele limbii, în speţă cuvintele, participă la organizarea cunoaşterilor prin activitatea lui: „Atunci cînd am început această argumentare asupra intelectului şi multă vreme după aceea, nu am avut nici cea mai mică idee că era cîtuşi de puţin necesară o examinare a cuvintelor. Cînd însă, după ce am parcurs originea şi alcătuirea ideilor noastre, am început să examinez întinderea şi certitudinea cunoaşterii noastre, am găsit că ea este în aşa strînsă legătură cu cuvintele, încît, dacă nu se cercetează bine de la început forţa şi modul lor de semnificare, s-ar putea spune foarte puţin despre cunoaştere în chip clar şi pertinent"[7]. Prin urmare, nu există în principiu altă soluţie de a accede la produsele intelectului, la noţiuni, dacă nu se observă cum sînt ele organizate, conservate şi comunicate prin cuvintele limbii, aceasta reprezentînd punctul de plecare în aprecierea şi în direcţionarea cunoaşterii însăşi.

Mult mai tîrziu şi din altă perspectivă, Charles S. Peirce nici nu-şi punea problema că ar putea evita implicarea termenilor (cuvintelor de specialitate) în delimitarea şi comunicarea conceptelor sau a ideilor. Evaluînd modul de exprimare propriu din punct de vedere logico-filozofic, acest gînditor preciza că este „constrîns de conştiinţă" să respecte anumite reguli în legătură cu modul în care foloseşte termenii, notaţiile şi alte aspecte ce ţin de exprimare[8]. Situaţia este generată de anumite motive şi de aceea, notează în continuare Peirce, „aceste raţiuni ar îmbrăţişa, în primul rînd, considerentul că drama întregii gîndiri şi cercetări sînt simbolurile, iar viaţa gîndirii şi a ştiinţei este viaţa inerentă a simbolurilor, astfel încît este greşit să se spună că un limbaj bun este important pentru a gîndi bine, căci el este însăşi esenţa gîndirii"[9]. Cum se poate constata, în acest fragment, este folosit termenul *simbol*, pentru a reda ceea ce în mod obişnuit se numeşte *semn*, deşi, în sistemul lui Peirce, „semnul" este cel prioritar, dar aici este vorba de faptul că simbolul este reprezentant pentru ceva, pe cînd semnul propriu-zis ţine locul a ceva. În acest caz, simbolul (engl. *symbol*) este semnul

---

[7] John Locke, *Eseu asupra intelectului omenesc*, Editura Ştiinţifică, Bucureşti, 1961, vol. II, pp. 94-95.

[8] Vezi, în acest sens, fragmentul cu titlul *Etica terminologiei*, cuprins în volumul Charles S. Peirce, *Semnificaţie şi acţiune*, Humanitas, Bucureşti, 1990, pp. 261-267.

[9] Charles S. Peirce, *Semnificaţie şi acţiune*, p. 261.

Scanned with OKEN Scanner

(engl. *sign*) unităţii cu un obiect în virtutea unei legi, situaţie în care acest filozof poate apela în expunerea sa la ambii termeni, *semn* şi *simbol*, în relevarea problemelor de terminologie şi de conceptualizare.

Observaţiile lui Peirce în legătură cu termenii şi cu trăsăturile lor privesc domenii culturale precise, precum cele reprezentate de ştiinţe şi de filozofie, între ele existînd, potrivit opiniei sale, unele diferenţe semnificative. Dintre notaţiile care privesc această temă se remarcă şi următoarele: „Cazul filozofiei este foarte particular prin aceea că ea are o nevoie pozitivă de cuvinte populare în sensuri populare – nu în calitate de limbaj propriu (aşa cum a folosit prea des aceste cuvinte), ci ca obiecte de studiu. Ea are deci deosebită nevoie de un limbaj distinct şi detaşat de vorbirea comună, un limbaj precum cel pe care Aristotel, scolasticii şi Kant s-au străduit să-l edifice, iar Hegel s-a străduit să-l distrugă. Ar fi avantajos pentru filozofie să se echipeze cu un vocabular atît de ezoteric încît cei cu gîndirea laxă să nu fie tentaţi să se servească de cuvintele ei”[10]. Din afirmaţiile pragmatistului american se înţelege că este necesară o departajare clară între elementele lexicale luate în studiu de filozofie (sau de ştiinţe) şi lexicul de specialitate, aşa cum rezultă din istoria culturală europeană de pînă la Hegel, care a găsit oportun să propună drept termeni filozofici şi cuvinte ale limbii obişnuite, procedare care, cum se poate observa, nu întruneşte aprecierea sa.

În continuare, Peirce precizează: „prima regulă de bun gust în scris este aceea de a folosi cuvinte ale căror semnificaţii nu vor fi greşit înţelese; iar dacă cititorul nu cunoaşte semnificaţia cuvintelor, este infinit mai bine ca el să ştie că nu o cunoaşte”[11]. Prin urmare, în loc să fie antrenaţi în exprimarea care cere precizie cuvinte cunoscute, dar polisemantice sau cu semnificaţii imprecise prin relaţiile lor în sistemul lexical, este mai oportun să se folosească termeni specializaţi, cu desemnare determinată şi cu semantism aplicat unui domeniu specializat, care să nu producă falsificări sau nesiguranţă în comunicare. Destinatarul text-discursului ar sesiza astfel că este necesar să se informeze asupra semnificaţiei termenilor respectivi şi ar evita însuşirea unor informaţii divergente în raport cu sensul şi scopul text-discursului. Eficienţa comunicării ştiinţifice şi filozofice prin evitarea folosirii cuvintelor şi expresiilor din vorbirea curentă în calitate de termeni tehnici ar reprezenta în această situaţie o formă de „suspendare” a alterităţii din partea vorbitorului (emiţătorului), care însă ar fi deosebită de aceea pe care Eugen Coşeriu o atribuia creatorului de artă poetică (vezi, în continuare, **XII, 2.3.**). În acest caz însă, „suspendarea” alterităţii la nivelul emiţătorului (enunţiatorului) este compensată prin activarea ei la destinatar (interlocutor, cititor), în condiţiile în care acesta este interesat de accesul la conţinutul real al text-discursului, prin recursul la procedee hermeneutice diferite de cele antrenate în cazul interpretărilor de texte artistice.

---

[10] *Ibidem*, pp. 263-264.
[11] *Ibidem*, p. 264.

Scanned with OKEN Scanner

Fără îndoială, principiile formulate de Charles Peirce combat implicit predispoziţia de a folosi în enunţurile de specialitate elemente lexicale lipsite de posibilitatea unor definiri precise a conţinutului şi de relevanţa formală care să le faciliteze repartizarea în spaţiul unui limbaj de specialitate. Că exigenţele terminologice vizate de acest gînditor, care se înscriu aşa cum însuşi lasă să se înţeleagă într-o tradiţie milenară, nu sînt întotdeauna urmate nici în cazul ştiinţelor şi nici în cazul filozofiei este ceva evident, iar faptul că ştiinţa limbii (lingvistica) nu face excepţie fericită sub acest aspect al stărilor şi prefacerilor culturale este, în mare parte, aşa cum s-a menţionat anterior, în atenţia consemnărilor din paginile de faţă.

2.5. Desigur, cele mai multe dintre temele care s-au impus cercetării acesteia au beneficiat deja de atenţia specialiştilor, astfel încît studiul lor, chiar dacă nu a fost epuizat, se poate considera ca fiind realizat. Aceasta nu exclude însă necesitatea de a efectua şi alte evaluări şi interpretări pentru a putea stabili în ce măsură rezultatele investigaţiilor de pînă acum pot contribui la o cunoaştere adecvată a stărilor, fenomenelor şi proceselor care privesc limba şi vorbirea (acestea sînt cele ce alcătuiesc limbajul) sub aspectul cristalizării unor noţiuni bine delimitate, inteligibile şi corelate, care să poată deveni mijloace sigure şi relativ stabile în vederea reprezentării respectivelor stări, fenomene şi procese în palierele cognitive ale spiritului. Se înţelege că asemenea situaţii care privesc noţionalizarea sînt legate nemijlocit de mijloacele pentru exprimarea lor, de termenii, de rangul cuvintelor sau al sintagmelor. Există însă şi subiecte de ştiinţa limbii care au fost în mică măsură studiate de specialişti, de obicei fiindcă au fost considerate ca fiind mai puţin proprii domeniului, sau subiecte care, deşi au fost investigate, nu au condus la organizări conceptuale suficient de concludente pentru a fi considerate ca importante din punctul de vedere al acestei ştiinţe.

Oricare ar fi însă statutul problemelor luate în discuţie, rămîne mereu actual imperativul de a realiza evaluări, corelări şi corespondenţe cu scopul de a atesta posibilităţile de interpretare şi de comunicare a realităţilor ce ţin de limbaj într-o manieră unitară şi cuprinzătoare prin precizarea conţinutului conceptelor şi prin proprietatea termenilor. În acest context, s-a impus oportunitatea de a reconsidera admiterea „facultăţii limbajului" între aptitudinile native ale spiritului uman, entitate prin mijlocirea căreia se pot intui într-o manieră extinsă aspectele ce privesc existenţa şi funcţionarea limbii în vorbire, din mai multe puncte de vedere, îndeosebi din perspectiva schimbării lingvistice şi a relaţiilor cu activitatea gîndirii sau minţii. Doar avînd în vedere corelarea activităţii acestei facultăţi a limbajului cu celelalte facultăţi ale spiritului se poate evidenţia extensiunea remarcabilă a ştiinţei lingvistice, care face posibilă folosirea limbii şi care presupune cvasitotalitatea achiziţiilor, obişnuinţelor şi inovaţiilor cognitive, sto-

Scanned with OKEN Scanner

cate de facultatea memoriei sau organizate şi dezvoltate de facultăţi precum intelectul, raţiunea, intuiţia şi imaginaţia.

O atenţie specială a solicitat şi determinarea conceptului „vorbitor", căruia i s-a menţionat deseori importanţa pentru cercetarea lingvistică, dar care nu a beneficiat de precizările ce se impuneau din punctul de vedere al cunoaşterii ştiinţifice, adică dincolo de semnificaţia lui comună de „persoană care vorbeşte". S-a putut stabili de această dată statutul competenţei lingvistice ca o dimensiune a vorbitorului şi ca un corolar al ştiinţei şi al conştiinţei lingvistice, dar nu numai din punctul de vedere al folosirii limbii în comunicare, ci şi ca element al completitudinii sale spirituale. Prin laturile care o fundamentează, ca ştiinţă şi conştiinţă, această competenţă se dovedeşte a deveni definitorie deopotrivă pentru omul individual şi pentru omul social, în consecinţă, pentru *faptul-de-a-fi-om.*

Pe de altă parte, despre comunicare ca o latură importantă a activităţii lingvistice se discută deseori, dar sînt încă necesare unele clarificări în legătură cu fundamentele ei, precum considerarea alterităţii ca o dimensiune a ei ce intermediază relaţia dintre vorbitor şi interlocutor, iar nu ca pe o trăsătură a limbii – cum a fost considerată uneori –, şi predicativitatea ca esenţă cognitivă, emotivă sau acţională, care îi certifică rolul social şi rolul formativ la nivelul spiritului individual. Dominanta textual-discursivă care se evidenţiază în mai multe situaţii nu este, desigur, numaidecît o rezonare cu unele orientări ştiinţifice actuale, ci mai degrabă scoaterea din secundaritate a unui aspect al funcţionării efective a limbii, care a fost în realitate întotdeauna avut în vedere de cei care au cercetat limba în manifestările ei concrete prin vorbire, căci vorbirea produce şi oferă întotdeauna text-discurs ca un atestat al unui act lingvistic sau al unei însumări de acte lingvistice (care colaborează pentru exprimarea unui sens). Trebuie însă observat că acest demers presupune de multe ori excedarea restricţiilor care delimitează „lingvistica internă", dar care de multe ori, prin firea lucrurilor, au fost de fapt mereu depăşite în favoarea unei mai eficiente interpretări a faptelor de limbă şi a posibilităţilor limbii. De altfel, există şi o evidentă contradicţie între conceperea limbajului ca un logos semantic şi afirmarea necesităţii de a realiza o „lingvistică a vorbirii", fiindcă vorbirea presupune depăşirea acestui logos, iar performanţa vorbirii ţine în toate cazurile de trăsăturile limbii actualizate şi reflectă performanţele textual-discursive ale vorbitorului, care selectează şi generează tipul discursiv reprezentativ prin predicativitate. În acest mod, funcţiile limbii se relevă ca fiind dominante în concretizările textual-discursive ce se succed prin actele de vorbire (orale sau scrise), deşi, de multe ori, apelarea lor nu este într-o manieră pură, ci prin combinaţii identificabile în actele respective, unde este obişnuită şi coparticiparea entităţilor ce rezultă din divizarea funcţională a limbii istorice.

Scanned with OKEN Scanner

II. Inițiative ale unui demers unificator

1.1. Așa cum s-a precizat anterior, pentru a putea aprecia măsura în care noțiunile cu care operează lingvistica satisfac exigențele organizării cunoașterii științifice, este necesară evaluarea propunerilor unor specialiști care au intenționat să alcătuiască un model general de grupare, de clasificare și de interpretare a faptelor de limbă, iar, în unele cazuri, de înscriere a folosirii limbii între activitățile general umane și de stabilire a poziției disciplinelor ce au limba ca obiect în ansamblul general al cercetărilor care definesc existența umană. În aceste circumstanțe, conceptualizarea, deși întemeiată inductiv în principiu, este supusă, de cele mai multe ori, unor organizări și relaționări sistematice ce vizează realizarea unor complexe noționale și terminologice raportabile în mare măsură la palierele teoretice și abstracte ale activității gîndirii, chiar și atunci cînd unitățile din care sînt alcătuite cuprind în sfera lor elemente ce provin din evaluarea unor realizări concrete ale folosirii limbii în vorbire.

De altfel, limba se relevă cunoașterii întotdeauna ca uz, ca acte de vorbire realizate, din care rezultă text-discursul, încît, și cei care urmează calea deductivă, prin considerarea ei ca una dintre realitățile existenței și manifestării umane, nu pot evita această perspectivă a uzului ce este perceput ca entitate individuală, chiar și atunci cînd își propun să afle cum funcționează spiritul la nivelul facultăților cognitive sau al gîndirii. Pe de altă parte, aceste facultăți relevă faptul că, și atunci cînd se procedează inductiv, pornind de la situații singulare (concrete), reflexul lor în gîndire se conservă ca noțiuni, încît reprezentările ulterioare sînt raportate la ele, iar, dacă nu se pot cuprinde în aceeași sferă cu ele, atunci se realizează o noțiune nouă în care sînt încadrate, pe baza relațiilor rezultate din analogia și din contrastul cu trăsăturile celor deja existente. Ca atare, din *recursivitatea relativă*, ce caracterizează în general activitatea umană, decurge faptul că descrierea unui rezultat este sau poate fi baza pentru a realiza altul aproximativ ca el, niciodată însă identic, iar limba ilustrează în modul cel mai elocvent această trăsătură a umanului, manifestată aici deopotrivă pe plan material și spiritual, adică la nivelul expresiei (formei lingvistice) și la nivelul conținutului (sensului și semnificației și, prin acestea, la nivelul referinței și al desemnării). Situația este, de altfel, în concordanță cu perspectiva atribuită de Hans-Georg Gadamer experienței umane care, la orice nivel de cunoaștere ar fi luată în considerare, trebuie privită ca o deschidere către alte experiențe.

Scanned with OKEN Scanner

1.2. Se observă din asemenea constatări, pe de o parte, complexitatea neobişnuită a obiectului cercetării lingvistice şi, pe de altă parte, în raport cu această complexitate, necesitatea unei diversificări pronunţate a procedeelor, metodelor şi mijloacelor cu care se realizează cercetarea. Aceasta explică, printre altele, şi predispoziţia celor care îşi propun să studieze limba de a împrumuta, cu mai multă sau mai puţină îndreptăţire, modele investigative exersate sau numai propuse pe terenul altor ştiinţe. Menţionata complexitate a modelelor reportate în cercetarea limbii, care presupune o însumare de cunoaşteri şi de activităţi variate şi în acelaşi timp corelate, oferă însă condiţii ca această diversitate să fie investigată şi clasificată sub anumite laturi şi din mai multe unghiuri de vedere, dar şi într-o perspectivă totalizatoare, care să vizeze limba în întregime şi prin implicaţiile ei în existenţa individuală şi socială a omului. În toate cazurile însă, construcţia conceptuală este indispensabilă şi, de aceea, ea trebuie observată şi analizată, măcar în unele dintre aspectele ei de bază, iar, în corelaţie cu aceasta, este inevitabil recursul la mijloacele lingvistice care asigură, prin virtuţile metalingvistice ale elementelor limbii, comunicarea noţiunilor, ideilor şi interpretărilor la care s-a ajuns în anumite momente sau la anumiţi specialişti.

Implicarea terminologică în evaluarea cunoştinţelor despre limbă presupune, prin urmare, implicarea limbii însăşi în exprimarea noţiunilor alcătuite pentru a o descrie, a o analiza şi a o aprecia, şi, în aceste condiţii, este necesar ca terminologia să fie evaluată potrivit proprietăţii componentelor ei ca unităţi ale limbii în general sau măcar prin trăsăturile pe care componentele ei de bază le au din perspectiva de elemente ale limbii. Din acest motiv, se impune, prin firea lucrurilor, observarea situaţiilor analizate din perspectiva unei limbi, în cazul de faţă, din perspectiva limbii române, iar, în referirile la conceptele redate iniţial cu mijloacele altor idiomuri, prin echivalările în limba respectivă recunoscute în mod obişnuit prin practica traducerii. Această procedare este desigur facilitată în mod deosebit atunci cînd în spaţiul limbii române s-au realizat texte de specialitate cu orientarea constantă de a urma principiile unui demers unificator în etapele căruia sînt antrenate noţiuni numeroase şi diversificate, precum şi mijloacele lingvistice corespunzătoare prin care sînt desemnate.

Ca atare, potrivit temei tratate, lucrarea de faţă are datoria de a aduce în atenţie cît mai multe dintre situaţiile care nu oferă suficientă claritate din punctul de vedere al exigenţelor coerenţei şi evoluţiei cunoaşterii din domeniul lingvisticii, mai ales la nivelul aspectelor care privesc funcţionarea limbilor, diviziunile şi statutul lor cultural. Dar, deşi orientarea de principiu a analizelor ce vor urma este determinată de identificarea unor astfel de situaţii, necesitatea aducerii în discuţie a intenţiilor unificatoare, ce se impuneau a fi evaluate în mod deosebit, a determinat realizarea unor secţiuni care să le prezinte în aspectele lor generale pentru a le introduce în spaţiul atenţiei evaluărilor

Scanned with OKEN Scanner

pornind de la problematica specifică a două direcţii importante în studiul limbii: neogramatica şi structuralismul.

Este explicabil astfel de ce mijloacele interpretative predilecte vor fi identificate îndeosebi în opera unor autorităţi recunoscute precum Hermann Paul şi Ferdinand de Saussure, cu toate că acestor lingvişti nu le-au fost destinate capitole speciale, deoarece, în principiu, opiniile lor sînt relativ cunoscute şi deseori invocate de specialişti. Apoi, impunerea insistentă a unor repere filozofice în cercetarea propusă aici solicită şi o anumită frecvenţă în tratarea unor chestiuni care privesc ideile promovate în unele sisteme filozofice, valorificate pentru a sprijini investigaţia specifică domeniului lingvisticii. Este de la sine înţeles însă că, din problematica imensă ce caracterizează cercetarea filozofică cu orientare spre limbă şi spre comunicarea prin limbă, a fost amintită numai o mică parte şi numai în măsura în care completează conceptualizările uzuale în ştiinţa limbii sau sugerează extensiuni utile acesteia. De altfel, din antichitate şi pînă astăzi, problemele limbii au fost frecvent în atenţia filozofilor, nu numai din perspectiva considerării ei ca o entitate reprezentativă a omului individual şi social, ci şi din cea a unor funcţii sau participări la construcţia tezaurului cognitiv şi la realizarea comunicării, două laturi definitorii ale existenţei şi ale manifestării lui. Se adaugă la acestea şi faptul că unele concepţii filozofice contemporane s-au întemeiat în mod preferenţial pe interpretarea limbii şi a discursului, din punctul de vedere al hermeneuticii generalizate prin cuprinderea aspectelor ce privesc limba şi limbajul ca dimensiuni ale mediului existenţial umanizat. Cu toate acestea, nu se poate accepta nici dizolvarea ştiinţei limbii în filozofie sau într-o ramură a ei şi nici subordonarea acestei ştiinţe cercetărilor filozofice, dar sugestiile care vin din partea „ştiinţei ştiinţelor", cum a fost considerată uneori filozofia, nu pot fi ignorate, cum nici aceasta nu este îndreptăţită să nu ţină cont de realizările lingvisticii.

Lingvistica antropologică

2.0. În activitatea lingviştilor de limbă română[12], s-au manifestat două iniţiative (mărturisite), sub denumiri deosebite, *lingvistica antropologică*, la G. Ivănescu, şi *lingvistica integrală*, la E. Coşeriu, care urmăreau, în principiu, acelaşi obiectiv: cuprinderea tuturor problemelor ce ţin de ştiinţa limbii sub aceeaşi viziune, avînd ca scop şi corelarea, completarea şi corectarea cvasitotalităţii opiniilor susţinute de alţi specialişti (români sau străini), măcar de cei care au

[12] Prin aceasta, folosirea termenilor de specialitate cu semnificaţii raportabile la anumite noţiuni nu este supusă intermedierii unor traduceri, care, urmărind stabilirea sensului enunţurilor, pot produce nuanţări în redarea conţinuturilor lexicale sau în atribuirea unor forme lingvistice.

Scanned with OKEN Scanner

produs mutaţii importante în investigarea domeniului. Prin urmare, ambele proiecte au fost concepute ca sisteme integratoare, în sensul că şi-au propus să valorifice tot ceea ce s-a realizat în ştiinţa limbii, fără o orientare de principiu care, stabilind un unghi de vedere, să treacă în umbră sau să facă nevăzute alte perspective, dar fără a lipsi anumite principii de interpretare şi de valorizare. Totuşi, în acest mod, nu au fost realizate simple sinteze (şi acestea utile, de altfel), ci s-a urmărit examinarea sau reexaminarea unor elemente şi trăsături apreciate ca fiind de primă importanţă din poziţia în care întregul este cuprins într-o singură privire. Dar, întrucît şi elementele, şi întregul, şi, mai ales, temele abordate şi metodologia diferă în cercetările întreprinse de G. Ivănescu şi de E. Coşeriu, realizările activităţii lor par a fi total deosebite, iar sub anumite aspecte chiar incompatibile. De aceea, există necesitatea ca, înainte de alte subiecte, să fie tratat acela care priveşte modul în care aceşti lingvişti şi-au conceput teoriile şi, mai ales, maniera în care ei au contribuit la soluţionarea unor chestiuni de precizare noţională şi, concomitent, de proprietate terminologică.

Prima explicaţie care s-ar putea oferi modului diferit în care cei doi lingvişti pun şi rezolvă chestiunile ar putea fi în legătură cu fundamentele filozofice ale concepţiilor lor, fiindcă aceştia şi-au exprimat în mod expres aderenţa la orientări filozofice dominante, în cazul lui Ivănescu, la materialism (înţeles ca aplicare la realitate, la fapte), iar. în cazul lui Coşeriu, la idealismul de factură hegeliană şi neohegeliană. Trebuie totuşi observat că, de fapt, la ambii lingvişti, platforma filozofică declarată nu a împiedicat adaptarea metodologică şi interpretativă la caracteristicile obiectului cercetat ce se prezintă a fi de naturi diverse, iar tendinţa de a valorifica cît mai mult din contribuţiile antecesorilor şi contemporanilor i-a determinat să admită soluţii a căror varietate conduc mai degrabă la eclectism decît la urmarea foarte consecventă şi dogmatică a unei singure direcţii de gîndire.

Concentrarea discuţiei asupra rezultatelor celor doi lingvişti menţionaţi nu presupune, desigur, că nu există şi alte direcţii de cercetare ce ar putea fi avute în vedere, însă, prin valoarea şi cuprinderea operei lor, precum şi prin consecinţele acestei opere, ei pot fi consideraţi emblematici pentru spaţiul de limbă română. Sub multe aspecte care privesc temele abordate sau opţiunile interpretative şi, în raport cu lingvistica mondială, între ei există însă diferenţe importante. Deşi bun cunoscător al acestei lingvistici şi convins că direcţia pe care o urmează contribuie la evoluţia ei, G. Ivănescu, elev al lui Alexandru Philippide – lingvist de formaţie neogramatică –, este apreciat şi urmat numai de o mică parte dintre lingviştii români, iar cunoscători ai lucrărilor sale între specialiştii din alte ţări sînt destul de puţini. Dimpotrivă, E. Coşeriu are o anumită notorietate internaţională, multe dintre lucrările sale fiind publicate în limbi de circulaţie, deşi, totuşi, valorificarea efectivă a acestor lucrări este relativ în mică măsură evidenţiată, în spaţiul românesc, lucrările respective fiind

Scanned with OKEN Scanner

folosite de obicei numai ca surse pentru citate sau pentru clasificări învestite cu valabilitate axiomatică.

Totuşi, măcar din anumite unghiuri de vedere, cei doi lingvişti de limbă română ar putea avea puncte de convergenţă, ţinînd cont de formaţia lor, atît în spaţiul românesc cît şi în cel occidental, reprezentat în mod deosebit de Italia, dar şi prin cunoaşterea activităţii lingviştilor francezi şi germani, ale căror idei au fost deseori valorificate în cercetările lor. Coşeriu însă, deşi a admis că a început pregătirea sa ştiinţifică în acelaşi spaţiu intelectual în care s-a format Ivănescu, nu i-a atribuit mare importanţă pentru formaţia sa, despre A. Philippide afirmînd doar că este caracterizat de „un stil bătrînesc" al scrierii şi că a întemeiat „o şcoală uneori aproape dogmatică", deoarece „probabil că personalitatea lui Philippide a fost o personalitate foarte puternică şi el să fi impresionat ca maestru"[13]. Şi despre Ivănescu, Coşeriu se exprimă sumar şi rezervat, fără a oferi vreo opinie în legătură cu contribuţiile sale lingvistice[14]. Ca atare, în vreme ce Ivănescu s-a considerat un elev al lui Philippide şi s-a raportat la ideile din lucrările sale, fără a lipsi situaţiile în care le-a rectificat sau chiar le-a combătut, Coşeriu a lăsat mereu să se înţeleagă că este dincolo de ele, de obicei ignorîndu-le, chiar atunci cînd problemele pe care le avea în atenţie fuseseră cercetate şi de acest înaintaş[15].

2.1. Puţin cunoscută, iniţiativa lui Ivănescu viza în principiu o cuprindere a tuturor problemelor ce pot fi raportate la limbă, indiferent de natura lor, toate însă avînd în vedere omul ca fiinţă ce comunică prin limbă. Între lucrările aflate „în pregătire" înscrise pe supracoperta tratatului de *Istoria limbii române*, din 1980, se află şi titlul *Die Grundzüge einer anthropologischen Sprachwissenschaft*, prin urmare, *Principii ale unei lingvistici antropologice*, ceea ce conduce la ideea unei sinteze cu caracter teoretic. Totuşi, trebuie observat că lingvistica nu poate fi decît „antropologică", căci, indiferent de orientare, de scopuri sau de metode, ea are în vedere aspecte ce ţin de limbă şi de vorbire, adică de manifestările şi de realizările limbajului, iar acesta este o dimensiune a omului. Dar, dacă lingvistica nu poate fi decît „antropologică", căci ea se raportează întotdeauna la om sau la trăsăturile lui, situaţie pe care desigur Ivănescu o cunoştea, trebuie

---

[13] Eugeniu Coşeriu, *Lingvistica integrală*, Interviu cu... realizat de Nicolae Saramandu, Editura Fundaţiei Culturale Române, Bucureşti, 1996, p. 104.

[14] *Ibidem*, p. 105. Totuşi, aşa cum se va constata în continuare, Coşeriu nu a evitat valorificarea ideilor lui Hermann Paul, lingvist pe care Philippide şi Ivănescu l-au cultivat în mod deosebit.

[15] De mai multe ori, Coşeriu aduce în discuţie subiecte din opera principală a neogramaticului Hermann Paul (*Prinzipien der Sprachgeschichte*), dar niciodată nu aminteşte de lucrarea (omonimă a) lui Philippide inspirată de opera respectivă, deşi cu unele adăugiri şi adaptări la situaţiile din limba română.

Scanned with OKEN Scanner

aflat totuşi de ce acest specialist a considerat necesar să insiste pe acest specific atunci cînd şi-a propus să prezinte propria concepţie, ţinînd cont în mod deosebit de orientările existente în ştiinţa limbii din perioada în care acest lingvist şi-a desfăşurat activitatea. Prin urmare, sintagma numitoare *lingvistică antropologică* necesită precizări din perspectiva conţinutului şi din perspectiva a ceea ce este destinată a identifica, deoarece prin ea însăşi nu este în măsură să sugereze un unghi de vedere, fiind sub anumite aspecte chiar puţin inteligibilă de vreme ce sfera ei este foarte extinsă, iar structura are o anumită aură metaforică[16].

Pe lîngă aceasta, despre *lingvistica antropologică* (*anthropological linguistics*) aminteşte Noam Chomsky în 1968[17], identificînd-o cu o direcţie în interpretarea faptelor şi în conceperea limbilor pe care le consideră ca fiind atît de diversificate încît postulatele gramaticii universale nu sînt aplicabile în cercetarea lor. Desigur, acest lingvist nu acceptă această perspectivă promovată de unii cercetători americani, arătînd, pe de o parte, că, de fapt, nu s-a reuşit înregistrarea tuturor limbilor primitive ale lumii şi, pe de altă parte, că nu există o tendinţă consecventă de a pune în evidenţă baza proceselor generative din limbă, fiindcă se procedează prin limitarea la aspectele prea superficiale ale structurii ei. G. Ivănescu a avut şi a exprimat opinii divergente în legătură cu lingvistica promovată de Chomsky şi de adepţii săi şi, de aceea, tematica lucrărilor sale nu se înscrie nici în tipul de cercetări realizate de lingviştii americani vizaţi de ei, deoarece concepţia sa se întemeiază pe alte fundamente decît cele pe care se sprijinea direcţia antropologică la care se referă aceştia, combătînd-o, încît nu se poate relaţiona cu ea.

Dintr-o altă perspectivă, trebuie specificat că întrucît „lingvistica antropologică" reprezenta tema unei lucrări pe care Ivănescu nu a reuşit s-o realizeze şi în legătură cu care nu a oferit amănunte, se poate numai intui că aici urmau a fi armonizate într-o viziune unitară interpretările şi soluţiile rezultate din contribuţiile proprii şi din valorificarea ideilor considerate valabile în toate concepţiile lingvistice existente, de la cele mai vechi, pînă la cele foarte recente. Fundalul filozofic al acestei întreprinderi trebuia să fie, desigur, în concordanţă cu cel declarat în lucrările finalizate, adică de factură materialistă, înţelegînd prin aceasta nu atît explicarea fenomenelor spirituale prin cele materiale, cît o stăpînire a impulsului speculativ prin realităţile constatate sau demonstrate,

---

[16] În limba română, a apărut culegerea de studii Eugen Coşeriu, *Lingvistică din perspectivă spaţială şi antropologică* („Ştiinţa", Chişinău, 1994), dar aici determinantul *antropologic* nu este folosit pentru a particulariza fundamentul pe care este construită ştiinţa limbii, ci „perspectiva" pe care o poate oferi aceasta în cadrul antropologiei generale, viziune care este promovată, de altfel, de numeroşi alţi cercetători.

[17] Noam Chomsky, *Language and Mind*, Harcourt, Brace & World, Inc., New York, 1968, pp. 67-68.

Scanned with OKEN Scanner

impuls de care însă Ivănescu nu era lipsit. În acest mod, determinismul şi cauzalitatea, perpetuate din cercetările unor înaintaşi, între care, în mod deosebit, A. Philippide, puteau fi valorificare sub toate laturile în proiectul neîmplinit al acestui lingvist.

2.2. Judecînd după studiile publicate de Ivănescu, îndeosebi după cel cu titlul *Constituirea unei fonetici care să nu fie fiziologie şi acustică*, din 1938[18], lingvistica antropologică ar trebui să studieze limbajul (limba şi vorbirea) exclusiv cu mijloacele şi cu metodele lingvisticii, fără a se suprapune cu maniera de analiză şi de interpretare a altor discipline ştiinţifice. Cu toate acestea, se poate constata că unele interferenţe terminologice şi noţionale nu se pot evita în totalitate, însă, vrea să demonstreze Ivănescu, acest aspect nu trebuie să copleşească principiul de bază, acela că lingvistica are obiectul ei distinct de cercetare a trăsăturilor, rolului şi statutului limbii în existenţa, manifestarea şi creaţia umană. Cum ar fi fost rezolvată în acest context problema tot mai numeroaselor discipline de frontieră, nu numai teoretic, ci şi aplicativ, prin disocieri analitice stricte nu se poate totuşi întrevedea decît parţial din lucrările finalizate ale lui Ivănescu.

Din studiul respectiv, se înţelege că acest lingvist considera ca necesar să se pornească de la ceea ce înţelege vorbitorul prin „limbă" sau prin element al limbii, prin conştientizarea unor realităţi ce le poate identifica, prin exteriorizare, ca fiind obiective. Discuţia este prilejuită de apariţia unor lucrări de fonetică semnate de reprezentanţi ai Şcolii lingvistice de la Praga în legătură cu distincţia dintre sunet şi fonem. Prin urmare, problemele foneticii lingvistice erau în mod deosebit în atenţia lingviştilor europeni atunci cînd G. Ivănescu a realizat studiul menţionat, metoda structuralistă întemeiată pe ideile lui Saussure fiind aplicată cu succes de reprezentanţii Şcolii pragheze, îndeosebi prin contribuţiile lui N. S. Trubetzkoy şi Roman Jakobson. De altfel, realizările acestor cercetători au favorizat chiar propulsarea foneticii ca disciplină model între disciplinele lingvisticii, aplicabilă în orice investigaţie teoretică ce-şi propunea o viziune coerentă şi atotcuprinzătoare asupra diferitelor compartimente ale limbii şi ale vorbirii. Pe de altă parte, atunci, în lingvistica americană, Leonard Bloomfield considera fonologia ca fiind destinată studiului sunetelor semnificante ale vorbirii şi fonemul ca unitatea minimă a trăsăturii sunetului distinctiv[19].

---

[18] Publicat iniţial în „Buletinul Institutului de Filologie Română «A. Philippide»", V, 1938, pp. 55-139, şi republicat în volumul G. Ivănescu, *Lingvistică generală şi românească*, Editura Facla, Timişoara, 1983, pp. 219-295.

[19] Lucrarea principală a lui Bloomfield, apărută în 1933, intitulată *Language*, acordă secţiuni speciale chestiunilor de acest tip (vezi, în traducere franceză, Leonard Bloomfield, *Le langage*, Payot, Paris, 1970, pp. 90-131).

Scanned with OKEN Scanner

Ca atare, deşi urmează, aşa cum se va constata, o direcţie deosebită în interpretarea aspectului fonetic al limbii, în raport cu alţi lingvişti, G. Ivănescu se integrează în aceeaşi sferă a interesului pentru studiul acestui aspect la nivel teoretic şi la nivelul analizelor de fapte concrete, prin constituirea unei discipline lingvistice independente de orice subordonare faţă de mijloacele întrebuinţate de alte ştiinţe. În această perspectivă, cercetarea lui Ivănescu urmăreşte consolidarea unei ramuri a ştiinţei limbii, asumîndu-şi sarcina dificilă de a explica relaţia complicată dintre formele fizice mereu variabile ale vorbirii şi proiecţiile lor în conştiinţa vorbitorilor, la care se raportează constant atunci cînd sînt concretizate sau percepute.

Esenţa ideologică a concepţiei dezvoltate aici de Ivănescu constă în faptul că individul vorbitor consideră vorbirea ca o producere şi o receptare de sunete ce au sens, încît fonetica ar trebui să le studieze numai pe acestea, iar nu articulaţiile lor sau vibraţiile aerului pe care le produc articulaţiile. În acest mod, fonetica devine similară celorlalte discipline lingvistice, în sensul că are un domeniu de cercetare propriu şi bine delimitat de cel al acusticii care reprezintă un capitol al fizicii, al unei ştiinţe cu alt obiect, prin urmare. Dacă se doreşte constituirea unei fonetici, ca disciplină lingvistică ce studiază sunetul, trebuie avut în vedere elementul funcţional al limbii din perspectiva vorbitorului (care procedează, aşa cum precizează mai tîrziu Coşeriu, în mod intuitiv, ca realizator al actelor lingvistice, dar nu este îndreptăţit să se erijeze în interpret al lor), şi, sub acest aspect, Ivănescu admite implicit că lingvistul ar trebui să urmeze vorbitorul, adică conştiinţa lui lingvistică, deşi nu se poate limita la această conştiinţă. De aceea, conceptul „bază de articulaţie", de exemplu, nu poate fi al vorbitorului, ci al lingvistului ce, în plus, are în vedere anumite laturi fiziologice, între care chiar conformaţia organelor articulatorii, ceea ce înseamnă că excluderea „fiziologiei" a fost utilă numai în cazul stabilirii principiilor pe care se întemeiază fonetica lingvistică, iar nu ca limitare absolută în cazul studiului sunetelor limbii.

Ca atare, deşi deosebirile dintre sunetele receptate şi produse de om sînt rezultatul deosebirilor dintre vibraţiile aerului, iar acestea sînt în relaţie cu deosebirile dintre articulaţii, fenomenele fizice şi fiziologice care ţin de vibraţii şi de articulaţii nu pot fi obiectul foneticii propuse de Ivănescu, ce presupune „o considerare a lucrurilor din punctul de vedere al individului vorbitor", limba fiind pentru acesta sunetele care o reprezintă. De aceea, limba funcţionează din perspectiva vorbitorilor ei pe baza identificării sunetelor, a percepţiilor sau imaginilor acustice cauzate de vibraţiile aerului produse prin vorbire, astfel încît sunetele devin o realitate obiectivă, fiindcă spiritul vorbitorului le dă funcţii cu valoare de simbol. Ivănescu este îndreptăţit să privească astfel lucrurile, căci, de vreme ce vorbitorul se foloseşte de aceste unităţi şi se orientează după ele, iar limba este pentru el alcătuită din ele, limba ca realitate socială este la rîndul ei întemeiată pe ele, căci, în afara socialului ea nu se poate admite. Se ajunge

Scanned with OKEN Scanner

astfel la „ideea despre sunet..., o realitate care trebuie luată în considerare de lingvist”[20], dar nu se insistă pe faptul că această „idee” este un fapt de conştiinţă care întemeiază conştiinţa lingvistică ce cuprinde toate omologările interiorizate ce ţin de funcţionarea limbii. Ivănescu nu precizează, de aceea, că, din această perspectivă, de exemplu, consoanele interdentale, care nu sînt foneme (componente ale sistemului format din imaginile interiorizate în mod distinct ale sunetelor) ale limbii române, nu sînt percepute de vorbitorii acestei limbi ca sunete distincte şi astfel sînt asimilate altor sunete ([s] şi [z]), în mod similar [r] uvular (sau velar) este asimilat lui [r] apical vibrat[21], [o] deschis este asimilat lui [a] mediu (şi, de aceea, *box* din engleza americană devine *bax* în română) etc. Prin urmare, există această posibilitate a vorbitorului de a avea printr-un sunet intuiţia altui sunet către care îl îndrumă sunetele tip ale limbii sale.

Deoarece, arată Ivănescu, vorbitorul receptează şi produce sunete a căror reprezentare îi permite să le distingă unele de altele şi astfel ele devin dotate cu sens, nu este necesară admiterea noţiunii „fonem”. Totuşi, trebuie observat că, dacă se au în vedere facultăţile spiritului, ceea ce are în vedere acest lingvist ţine de nivelul intelectului (care clasifică realităţile), însă limba în concepţia lui Ferdinand de Saussure presupune manifestarea conştiinţei lingvistice bazată pe unele raţionamente implicite, precum echivalarea unui sunet interdental cu altul alveolar în cazul lipsei funcţionalităţii interdentalelor ori echivalarea sunetelor din vorbirea obişnuită cu cele din limba literară, care ţin de planul raţiunii. Teoria fonemelor, nu are în vedere asemenea mecanisme, ele fiind raportabile la limbă (în înţeles saussurian), dar le poate presupune deoarece sînt raportabile la vorbire, la actele individuale, însă, ca fapte de conştiinţă, fonemele sînt invariante (= imagini stabile) ale sistemului fonetic caracteristic unei limbi, determinîndu-i individualitatea în raport cu altele.

Ca atare, în linii mari, se poate considera că studiul lui Ivănescu se înscrie în direcţia corectării principiului lui Saussure referitor la obiectul lingvisticii, care ar fi exclusiv limba, prin aducerea în atenţie în primul rînd a vorbirii, cu varietatea şi mobilitatea ei, dar cu perspectiva vorbitorului care produce şi receptează sunetele. Concepţia lingvistului elveţian a condus la perspectiva deosebirii, inclusiv prin denumire, a faptelor concrete ale vorbirii de faptele mentale ale limbii. În nominaţia obişnuită însă, numele unei clase şi numele fiecărui obiect din extensiunea ei este acelaşi, astfel că, de exemplu, prin forma lingvistică *scaun*, se denumeşte atît ideea de „scaun”, care ţine de limbă, cît şi fiecare obiect scaun ce se poate avea în vedere în actele de vorbire, astfel încît denumirile au în mod obişnuit acest statut dual, care poate fi considerat drept reflexul semnificaţiei şi al sensului. Poziţia lui Saussure a

---

[20] G. Ivănescu, *Studii de lingvistică generală şi românească*, p. 242.

[21] Uneori, asemenea sunete receptate de la interlocutori sînt puse pe seama unor particularităţi de pronunţie ale acestora.

Scanned with OKEN Scanner

favorizat însă ideea că, în cazul unei delimitări stricte între limbă şi vorbire, realităţile mentale care ţin de limbă ar putea fi denumite în mod diferenţiat faţă de cele care ţin de vorbire. De aici, efortul de a deosebi fonemul de sunet (fiecare fiind obiectul unei discipline: fonemul al fonologiei[22], iar sunetul al foneticii), realizat de reprezentanţii Şcolii lingvistice de la Praga, pe care însă Ivănescu nu l-a considerat necesar[23].

2.3. Deşi are în vedere uneori existenţa unei conştiinţe lingvistice[24], fără însă a acorda atenţie competenţei lingvistice[25], Ivănescu nu aduce totuşi în atenţie facultatea limbajului, care este capacitatea *antropologică* de a institui limba pentru vorbitor şi face posibilă dezvoltarea acestei forme a conştiinţei, fiind în relaţie nemijlocită cu celelalte facultăţi ale spiritului. Din perspectiva conştiinţei lingvistice, a laturii interpretative a spiritului orientate spre trăsăturile şi spre modul de folosire a limbii, se fac distincţiile ce particularizează sistemele fonetice ale limbilor, iar criteriile cu care operează ea se stabilesc o dată cu însuşirea limbii, prin transformarea realităţilor admise de vorbitori pe baza percepţiilor şi a reprezentărilor în fapte supuse evaluării în raport cu anumite modele consacrate, prin conceptualizare.

Acest lingvist foloseşte totuşi şi termenul *limbaj*, astfel încît face aprecierea: „lingvistica generală sau cum este, cred, mai corect să se spună *teoria limbajului*, este cultivată la români de mai bine de un secol", situaţie în care studiul care prefaţează volumul de *Opere alese. Teoria limbii* ale lui Alexandru Philippide, editat în colaborare, are titlul *Alexandru Philippide – teoretician al limbajului*[26], deşi opera principală cuprinsă în acest volum are

---

[22] Într-o nouă sistematizare terminologică, Louis Hjelmslev propune denumirea *fonematică*, derivată de la *fonem*, în loc de *fonologie*.

[23] Astfel, noţiunea „sunet" ar fi suficientă ca formă abstractă de raportare şi de integrare a reprezentărilor pentru sunetele singulare identificate în actele de vorbire. În studiul publicat în 1954, cu titlul *Formă şi substanţă în sunetele limbii*, Eugen Coşeriu nu acordă însă atenţie ideilor lui Ivănescu (vezi, Eugeniu Coşeriu, *Teoria limbajului şi lingvistica generală, Cinci studii*, Editura Enciclopedică, Bucureşti, 2004, p. 115 ş.u.).

[24] Cînd răspunde obiecţiilor dintr-o recenzie a lui Eugen Seidel, Ivănescu formulează chiar o definiţie: „conştiinţa lingvistică înseamnă ideile indivizilor vorbitori despre faptele lingvistice" (*op. cit.*, p. 307). Totuşi, în lucrările sale, Ivănescu nu insistă asupra existenţei şi manifestării conştiinţei lingvistice sau, eventual, a cunoaşterii lingvistice.

[25] Acest lingvist nu-şi pune problema, de exemplu, dacă prin părăsirea unei limbi şi adoptarea alteia, nu se produc schimbări la nivelul conştiinţei sau al competenţei vorbitorilor, atît la nivel individual cît şi la nivel comunitar sau social.

[26] Alexandru Philippide, *Opere alese. Teoria limbii*, editate de G. Ivănescu şi Carmen-Gabriela Pamfil, Cu un studiu introductiv şi comentarii de G. Ivănescu, Editura Academiei, Bucureşti, 1984, p. IX.

Scanned with OKEN Scanner

subtitlul *Principii de istoria limbii*. În mod obișnuit, Ivănescu folosește termenul respectiv în continuare, pe parcursul întregului studiu: „Concepția despre *limbaj* pe care a creat-o Philippide în anul 1914 nu pleca de la o cunoaștere, fie și superficială, a tuturor teoriilor despre *limbaj* din vremea sa" (p. XXVII; s.n.) și altele asemenea. În alte situații, *limbaj* este folosit de acest lingvist în relație cu *limbă*, precum în *Istoria limbii române*: „Avînd în vedere funcția *limbajului*, *limbile* ar trebui să nu se schimbe fonetic, decît dacă aceste schimbări duc la un plus de claritate, adică la o perfecționare a *limbii*"[27] (s.n.). Într-o notă din prefața acestei lucrări este făcută o precizare pe care este însă greu de stabilit dacă autorul o respectă întotdeauna: „înțelegem prin *limbaj* atît *limba* cît și *vorbirea*, concepute în sens saussurian"[28]. Alteori însă, precum în *Constituirea unei fonetici*, termenii *limbă* și *limbaj* sînt folosiți ca alternative sinonimice ale exprimării, cum sugerează numeroase situații: „este o parte a ceea ce numim *limbă*, *limbaj*"; „noțiunea de limbă sau limbaj"; „elemente... ale realității pe care o numim *limbă*, *limbaj*"; „limba, limbajul, în accepția obișnuită și nu prea precizată a termenului" și altele asemenea[29].

2.4. Un capitol din proiectata lucrare de „lingvistică antropologică" poate fi considerat și studiul *Domeniile și limitele semanticii*, publicat de G. Ivănescu în 1981[30]. Desigur, diferența tematică față de contribuția din 1938 este pregnantă și, de aceea, s-ar părea că o întrunire în aceeași discuție a celor două studii este forțată. Totuși, și de data aceasta, este urmată calea de a distinge între ceea ce este dat spiritului prin receptarea realității și ceea ce adaugă spiritul însuși în construirea cunoștințelor, ca bază pentru stabilirea obiectului filozofiei și științelor.

În condițiile creșterii interesului pentru problemele de limbă al filozofilor și al logicienilor de după 1930, Ivănescu exprimă punctul său de vedere în legătură cu cercetarea lingvistică, ce trebuie să fie dominată de condițiile și de maniera de exprimare a sensului cu mijloacele limbii, ținînd cont și de cercetarea filozofică sau logică a limbii, care vizează chestiuni de cunoaștere, de organizare a interferențelor, de comportament etc. Ca atare, cercetarea lingvistică preia din problematica „eului cunoscător și activ" numai aspectele care se regăsesc în semantica ce „se conturează prin raportare la individul vorbitor" și se separă de semantica filozofică.

---

[27] G. Ivănescu, *Istoria limbii române*, Editura Junimea, Iași, 1980, p. 12.

[28] *Ibidem*, p. IX, nota 1. De altfel, cum se va constata în continuare, Saussure însuși a optat pentru posibitatea de a uni limba și vorbirea sub denumirea *limbaj*.

[29] G. Ivănescu, *Lingvistică generală și românească*, p. 284 (pentru primele două citate) și p. 285 (pentru celelalte).

[30] Gh. Ivănescu, *Domeniul și limitele semanticii*, în volumul colectiv *Semantică și semiotică*, sub redacția I. Coteanu și Lucia Wald, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1981, pp. 83-95.

Scanned with OKEN Scanner

În mod evident stimulată de perspectiva deschisă de gîndirea lui Im. Kant, prin constatarea rolului constructiv al eului în relaţia asumată de el, prin cunoaştere, cu lumea, „lingvistica antropologică" vizată de G. Ivănescu are aici elemente ce se resimt de influenţa lui Hegel şi a altor filozofi, precum Benedetto Croce, aflaţi sub dominanţa gîndirii acestuia. Scopul cercetării este acela de a da fundamente comune tuturor disciplinelor lingvistice şi, în consecinţă, redefinirea unora dintre noţiunile cu care operează ele, astfel încît să capete nu numai precizie, ci şi delimitare clară în raport cu alte domenii ale cunoaşterii ştiinţifice, în condiţiile în care realizările ştiinţei limbii, numeroase şi diversificate, nu reuşiseră încă să impună o cale sigură şi în totalitate individualizată prin viziune şi prin mijloace.

În ceea ce priveşte semantica, dezvoltată de unii gînditori în relaţie sau în interiorul semioticii, Ivănescu îşi propune să-i determine latura ei „lingvistică", deşi nu reuşeşte întotdeauna s-o evidenţieze suficient, fiindcă recurge frecvent la relaţiile cu logicul, cu cunoaşterea (ştiinţifică) şi cu teoria cunoaşterii. Este menţionată în acest context concepţia lui Joseph Vendryes în legătură cu existenţa, alături de limbajul care exprimă („limbajul logic"), ce reflectă relaţia dintre limbă şi gîndire, a limbajului orientat spre influenţarea ascultătorului („limbajul activ"), ce reflectă relaţia limbii cu voinţa individului vorbitor, considerată sub toate aspectele ei. Pe această nouă direcţie identificată în funcţionarea limbii sînt remarcate apoi ideile venite din direcţia filozofiei, precum cele trei ramuri atribuite semioticii de Charles Morris sau clasificarea realizată de J. L. Austin în judecăţi (şi fraze) constatative şi performative, prin consacrarea distincţiei dintre actele de vorbire cu diferite valori în comunicare, între care, în mod deosebit, valorile pragmatice. Pe baza acestor cercetări, în concordanţă cu mai sus-menţionata rezonare kantiană, G. Ivănescu notează că „după cum fraza cunoaştere a fost numită de noi *fraza teoretică*, fraza voinţă o vom numi *fraza practică*. Ea este alcătuită, ca şi cealaltă, tot din subiect şi predicat, pe care le concepem larg, şi ca sintagme, întocmai ca şi la fraza teoretică, dar pe care trebuie să le definim altfel, deşi asemănător"[31]. Din păcate, însă, acest lingvist nu a intrat în amănunte în legătură cu acest subiect.

2.5. Lingvistica antropologică vizată de Ivănescu nu se limitează desigur la asemenea aspecte care privesc vorbitorul şi limba lui din punct de vedere sincronic, latura istorică a limbii fiind în mod deosebit în atenţia sa, fapt explicabil prin adeziunea de principiu la concepţia neogramatică, ce consideră stările de limbă ca rezultate ale devenirii şi ale transformării în timp. Ca atare, semnificaţia cuvîntului *antropologic* este mai intens identificabilă în acest caz, căci studiul limbii implică toate laturile umane care ţin de existenţa şi de istoria

[31] *Ibidem*, p. 90 ş.u.

Scanned with OKEN Scanner

ei. Aceste laturi se pot concentra în două aspecte de bază, unul somatic şi altul spiritual, şi, în acest mod, lingvistica antropologică se constituie ca o sumă de cunoştinţe ce relevă stările de limbă şi schimbările lor în relaţie cu aceste aspecte, precum şi măsura în care ele pot explica respectivele stări sau schimbări. De aceea, ceea ce îl îndreptăţeşte cu adevărat pe Ivănescu să folosească sintagma *lingvistică antropologică* este faptul că, prin determinantul *antropologic* se subliniază că cercetarea limbii trebuie să aibă în vedere atît constituţia fizică (somatică) a omului, cît şi caracteristica lui psihică şi spirituală. În acelaşi timp, fiindcă *antropologic* semnifică „somatic şi spiritual", această perspectivă trebuie folosită şi în evaluarea accepţiunilor cu care pot fi folosiţi termenii lingvisticii şi conceptelor cu care se întemeiază specificul ei în spaţiul cunoaşterii ştiinţifice.

De la A. Philippide, Ivănescu a reţinut ca fundamentale ideile despre baza de articulaţie şi baza psihologică în explicarea schimbărilor limbii, pe acestea fundamentîndu-se *doctrina lingvistică Philippide – Ivănescu*, şi, de aceea, a reprezentat aspectul cel mai mult relevat de cei care au analizat concepţia celor doi lingvişti. Dar, în vreme ce la Philippide baza de articulaţie şi baza psihologică sînt aproape în totalitate destinate explicării schimbării limbii şi considerate drept cauze („principii") ale acestei schimbări, Ivănescu le atribuie şi statutul de trăsături ale stărilor de limbă, de repere în descrierea lingvistică şi de elemente distinctive din componenţa limbii. Este, desigur, aici o rezonare cu teoria lui Ferdinand de Saussure, care indica posibilitatea cercetării sincronice a limbii, alături de cea diacronică, căci, deşi a cunoscut şi el opera lingvistului elveţian, A. Philippide nu şi-a însuşit, se pare, perspectiva pe care o sugera[32]. Fundamentele concepţiei lui G. Ivănescu au fost expuse în unele lucrări publicate după 1980, îndeosebi în capitolul introductiv la *Istoria limbii române* şi în studiul *Alexandru Philippide teoretician al limbajului*, care prefaţează ediţia de *Opere alese* ale fostului său profesor[33]. Unele dintre ideile susţinute în aceste lucrări au fost însă expuse şi în studiile publicate anterior, aşa cum reiese de altfel din trimiterile făcute de Ivănescu însuşi.

2.6. În cursul de *Introducere în ştiinţa limbii*, redactat – după opinia lui G. Ivănescu – în luna august 1914, A. Philippide a folosit denumirea *bază de articulaţie* cu semnificaţia „conformaţie, mod de existenţă a organelor

---

[32] În volumul al II-lea din *Originea românilor*, Philippide menţionează *Cursul* lui Saussure în legătură cu arbitrariul semnului lingvistic (vezi, Alexandru Philippide, *Opere alese. Teoria limbii*, p. 392).

[33] Carmen-Gabriela Pamfil, care a colaborat la realizarea acestei ediţii, a publicat, în 2008, monografia *Alexandru Philippide* (Litera Internaţional, Chişinău), unde rezervă un capitol special conceptelor de bază promovate de Philippide (capitolul *Teoria limbii*, pp. 107-139).

Scanned with OKEN Scanner

articulatorii şi dispoziţiile înnăscute de articulare a sunetelor"[34], dar concepţia completă în legătură cu realitatea denumită astfel a fost întemeiată abia după 1921, adică atunci cînd definitiva articularea concepţiei sale.

Într-o notă neobişnuit de extinsă din lucrarea sa principală, *Originea românilor*[35], Philippide include o secţiune cu titlul *Influinţa limbii autohtone asupra limbii nouă adoptate*, în care consemnează cîteva idei interesante. Astfel, în legătură cu influenţa limbii părăsite de o populaţie care îşi însuşeşte altă limbă, el notează: „Aici nu este vorba de modificările pe care un fizic şi un psihic le vor produce în limba adoptată, ci de influinţa directă pe care limba părăsită o va fi putut avea asupra limbii adoptate. Aici este vorba de *deprinderi*. Influinţa bazei de articulaţie şi a celei psihologice nu presupune nici o deprindere. Te-ai dezvăţat de tot, de sunetele pe care le produceai, de simboalele de care te serveai, de lucrurile şi de raporturile pe care le simbolizai, ai devenit robul străinului, ai adoptat *complect* şi *perfect*... sunetele lui, cuvintele şi formele gramaticale ale lui, cunoştinţile lui. Dar nu ţi-ai putut schimba nici sîngele, nici mintea (ca să vorbim popular) şi cu vremea ai schimbat după firea ta proprie fizico-psihică şi sunetele şi simboalele, şi înţelesurile acestora. Dincoace, la influinţa limbii autohtone asupra limbii adoptate ai a face cu *deprinderi*, de care nu te-ai putut dezbăra; ai păstrat niscai cuvinte, niscai forme gramaticale, niscai aumite cunoştinţi de lucruri şi de raporturi, chiar niscai anumite sunete. Cu totul altă chestiune e aceasta, dar n-a fost niciodată separată preciz de chestiunea bazelor de articulaţie şi psihologice"[36]. Fragmentul reprodus mai sus ar putea conduce la unele interpretări şi comentarii, dar ideea de bază este aceea a unei distincţii necesare, între ceea ce este deprindere şi ceea ce este bază de articulaţie şi bază psihologică, două realităţi ce se manifestă (inconştient) ca trăsături ale comunităţilor de vorbitori în anumite împrejurări din existenţa lor.

A. Philippide a considerat ca fiind total neîntemeiată respingerea de către unii lingvişti (Wilhelm Meyer-Lübke, Ferdinand de Saussure, Joseph Vendryes) a explicaţiei schimbărilor lingvistice prin baza de articulaţie şi prin bază psihologică, insistînd în mod deosebit pe necesitatea admiterii bazei de

---

[34] Vezi G. Ivănescu, *Alexandru Philippide – teoretician al limbajului*, în Alexandru Philippide, *Opere alese. Teoria limbii*, Editura Academiei, Bucureşti, 1984, p. XXVII-XXVIII. Saussure cunoştea această teorie, dar nu o considera valabilă, fiind de părere, precum Coşeriu mai tîrziu, că, de fapt, nu se atestă decît anumite deprinderi ale organelor articulatorii, iar nu o conformaţie permanentă a acestor organe la un anumit popor (Ferdinand de Saussure, *Curs de lingvistică generală*, p. 157).

[35] Alexandru Philippide, *Originea romînilor*, vol. II, Tipografia „Viaţa românească"-S.A., Iaşi, 1928, pp. 247-308, reprodus în ediţia Alexandru Philippide, *Opere alese. Teoria limbii*, pp. 341-398.

[36] Alexandru Philippide, *Opere alese*, p. 393.

Scanned with OKEN Scanner

articulație în producerea modificărilor la nivel fonetic. În legătură cu opinia lui Saussure (ce se regăsește mai tîrziu la Coșeriu) că, din punct de vedere antropologic, nu se atestă o diferențiere a aparatului fonator în funcție de rasă, ci numai deprinderi articulatorii[37], Philippide apreciază că „este o afirmație goală, contrarie realității", deoarece „altceva e să constați că rase deosebite pot vorbi limbi asemenea, provenite din aceiaș limbă, și altceva e să constați că comunitatea de rasă se manifestă în limbă ori ba"[38]. În sfîrșit, arată lingvistul român, „ar fi o naivitate să susțină cineva că ar exista vreun *raport necesar* între comunitatea de rasă și comunitatea de limbă. Dar aceasta e cu totul altceva decît a constata că rasa s-ar manifesta în limbă ori ba. Românii vorbesc tot limbă latinească, ca și francejii, și ar fi o naivitate să creadă cineva că ar aparține pentru aceia numaidecît la aceiaș rasă. Dar, în chipul cum s-a dezvoltat limba latină la Dunăre, pe de o parte, și la Sena, pe de alta, nu cumva se manifestează rasa românească de o parte și cea franceză de alta? Aceasta e adevărata chestiune de rasă, pe care Saussure o pune numai în titlul discuției sale..., dar în discuția sa n-o atinge deloc"[39].

După cum se poate observa, Philippide era convins de faptul că realitatea antropologică poate favoriza anumite trăsături ale limbii, atît la nivelul pronunției cît și al modului de atribuire a cunoașterilor la formele limbii. Însă aceasta este situația la nivelul unor comunități umane (extinse), un popor sau o națiune, deoarece în cazuri particulare sau singulare, care reflectă deprinderile de vorbire ale persoanelor de diferite rase în medii lingvistice determinate, problema bazei de articulație sau a bazei psihologice nu se pune. El nu-și pune însă problema ca măcar în cazul realizării și separării sau unificării cunoașterilor viața social-istorică, iar nu rasa, să imprime, prin conștiința lingvistică, anumite trăsături de diferențiere în modul de raportare al cunoașterilor la formele limbii în cazul comunităților de vorbitori.

Ivănescu atribuie o importanță deosebită conceptului „bază de articulație" pentru știința limbii, adus prima dată în atenție de G. I. Ascoli la jumătatea secolului al XIX-lea, „căci această expresie este foarte potrivită pentru a denumi o realitate care constituie factorul fundamental în structurarea și evoluția limbilor"[40]. G. Ivănescu constată astfel, în ultimă instanță, că „schimbările fonetice sînt schimbări de articulație; deci nu sînt provocate de spirit, și ca atare nu sînt funcționale"[41]. Pe de altă parte, el observă că „lui Philippide nu i-au scăpat... analogiile între procesele fonetice și procesele morfologice, sintactice

---

[37] Vezi, Ferdinand de Saussure, *Curs de lingvistică generală*, p. 157.
[38] Alexandru Philippide, *Opere alese. Teoria limbii*, p. 346.
[39] *Ibidem*.
[40] *Ibidem*, p. XXIX.
[41] Este titlul dat pentru § 22, în sumar (*Ibidem*, p. 440). O exprimare mai clară a ideii ar putea fi „schimbările fonetice *provocate* de schimbările de articulație".

Scanned with OKEN Scanner

şi lexicale, analogii pe care le stabiliseră cei mai de seamă lingvişti din secolul al XIX-lea, dar nu le mai luau în considerare contemporanii săi"[42]. Mai mult, tot Ivănescu apreciază că, în cursul său din 1914, Philippide „afirma acum şi o idee cu totul nouă în dezvoltarea lingvisticii: aceea că limba se alcătuieşte numai din semnele materiale şi din legătura lor asociativă cu diversele sensuri şi că sensurile rămîn în afara limbii"[43], ceea ce îl apropie de concepţia structuralistului american Leonard Bloomfield.

În ampla *Istorie a limbii române*, publicată de G. Ivănescu în 1980, sînt readuse în discuţie, îndeosebi în primul capitol – *Principiile dezvoltării lingvistice* –, principalele concepte cu care acest lingvist şi-a fundamentat teoria proprie şi pe care le-a întrebuinţat pentru a interpreta faptele de limbă. Aici, el admite „un structuralism care să explice structurile lingvistice nu atît prin nişte tendinţe interne ale limbii, cît prin factori exteriori limbii, adică, întîi de toate, prin omul care vorbeşte limba"[44]. Din această formulare reiese ideea posibilităţii unui alt tip de structuralism decît cel care se manifesta la jumătatea secolului al XX-lea, care să nu vizeze *numai* tendinţele interne ale limbii, ce nu sînt totuşi neglijate, ci şi prin adaptarea limbii la „factori exteriori". Se precizează apoi că structurile limbii sînt explicabile îndeosebi prin organizările ce le impun trăsăturile antropologice ale vorbitorilor, deoarece limba prin ea însăşi nu are cum realiza asemenea structuri. În continuare, Ivănescu precizează: „Ca să-şi poată exprima gîndirea, omul trebuie să recurgă la un sistem material de semne. Întrucît acest sistem de semne e de natură acustică, el este realizat prin mişcarea organelor articulatorii. Nimic mai firesc decît să se admită că sunetele prin legarea cărora se alcătuiesc aceste semne sînt determinate în natura lor de organele articulatorii; nimic mai firesc decît să se admită că schimbările fonetice sînt nişte schimbări materiale, iar nu spirituale, şi că ele sînt numai impuse spiritului" (prin realitatea lor, prin faptul că există). Şi, mai departe: „Seriile paralele (= corelative) ale unui sistem fonetic sau fonologic sînt impuse de un factor natural, material, organele articulatorii, iar conştiinţa individului vorbitor nu face decît să le perceapă şi să le folosească"[45].

De aici, s-ar putea înţelege că, pe de o parte, vorbitorul este determinat de organele sale articulatorii să folosească un anumit sistem fonetic, şi, pe de altă parte, că el ajunge la conştiinţa acestuia după ce l-a perceput, însă nu se poate totuşi înţelege dacă perceperea a fost realizată după exersarea propriilor organe aticulatorii sau după constatarea modului de manifestare al altora, căci,

---

[42] *Ibidem*, p. XXIX.
[43] *Ibidem*, p. XXX.
[44] G. Ivănescu, *Istoria limbii române*, Editura Junimea, Iaşi, 1980, p. 3. Această idee care indică vorbitorul drept principalul factor al schimbării lingvistice se regăseşte, aşa cum se va specifica în continuare, şi la Eugen Coşeriu.
[45] *Ibidem*, p. 5.

Scanned with OKEN Scanner

dacă l-a perceput la alții, atunci conștiința sa poate induce organelor sale un anumit mod de manifestare prin mimetism care să creeze anumite deprinderi. De aceea, cel mai plauzibil este că această conștiință se formează și se modelează îndeosebi o dată cu învățarea limbii, prin imitarea altora în mediul social și prin exersarea organelor proprii, însă astfel direcționarea acestei exersări nu depinde numaidecît de organe, ci de deprinderea lor cu anumite pronunții (așa cum admit alți lingviști, între care și Eugen Coșeriu).

Potrivit concepției sale nuanțate în legătură cu baza de articulație, G. Ivănescu constată două aspecte ale acestui factor ce decide starea și schimbarea limbii, pe de o parte, „conformația organelor articulatorii", care „determină structura fonetică a unei limbi" și, pe de altă parte, „obișnuințele articulatorii", ambele manifestîndu-se ca tendințe *înnăscute* de a produce sunetele, ce se mențin și atunci cînd un popor își părăsește limba proprie în favoarea alteia, producînd transformarea (parțială a) acesteia din urmă în sensul celeilalte. Totuși, Ivănescu respinge, la fel ca Philippide, identificarea bazei de articulație cu substratul sau, mai precis, determinarea bazei de articulație prin substrat, adică prin limba vorbită inițial, ceea ce face din această bază o trăsătură antropologică (somatică) avînd consecințe în fonetica limbii, dar fără a fi impusă de limbă. Aceasta ar conduce la ideea că, în principiu, baza de articulație nu se poate atribui unei limbi anume, ci comunității care comunică prin ea, încît această bază ar trebui să poarte ea însăși un nume, fiind anterioară atît etnogenezei, cît și glotogenezei.

Astfel pusă problema, ar însemna că, în mod fatal, o comunitate este destinată producerii unor sunete, însă Ivănescu subliniază că baza de articulație a unui popor se schimbă în timp, ceea ce induce schimbări fonetice chiar și „după epocile de formație a limbilor"[46], situație în care se atestă din nou independența bazei în raport cu limba și corespondența ei cu realitatea antropologică (cu starea și trăsăturile comunității vorbitoare). Prin baza de articulație ar deveni explicabile astfel deopotrivă schimbările produse în limba adoptată, atunci cînd are loc înlocuirea limbilor, și cele produse prin evoluția propriu-zisă a limbilor, adică transformarea lor în timp. Ca atare, schimbările lingvistice sînt, așa cum notează Ivănescu – în consonanță cu A. Philippide –, „numai impuse spiritului", fără a avea ceva spiritual în ele, iar baza de articulație este „înnăscută" numai prin „conformația organelor articulatorii" și „prin obișnuințele articulatorice" transmise ereditar, iar nu și prin reflexul lor în conștiință, adică prin ceea ce acești lingviști cuprind în baza psihologică (sau spirituală).

Expunînd teoria despre baza articulatorie dezvoltată de A. Philippide, Ivănescu arată că astfel înaintașul său „rezolva o problemă pe care lingviștii de pînă la dînsul nu o rezolvaseră, și peste hotare nu s-a rezolvat nici pînă astăzi.

---

[46] *Ibidem*, pp. 7-8.

Scanned with OKEN Scanner

Fonetica istorică era şi este încă şi astăzi o disciplină de constatări, nu de explicaţii"[47]. Aparent, teoria Philippide – Ivănescu în legătură cu baza de articulaţie, care – sub anumite aspecte – are similitudini cu cea susţinută de Jan van Ginneken[48], ar orienta explicaţia faptelor de limbă într-o direcţie ce aminteşte de materialismul vulgar german de la sfîrşitul secolului al XIX-lea. În realitate, însă, lucrurile nu se prezintă astfel şi problema pare a fi de natura evidenţei şi a dreptei judecăţi, în măsura în care faptele observabile şi obiective conduc la anumite constatări, între care, în primul rînd, aceea că între grupurile umane există unele diferenţe fiziologice, iar între acestea sînt şi unele ce ţin de organele articulatorii. Dacă o asemenea situaţie este constatabilă şi remarcată cu certitudine, consecinţa unei opinii devine inevitabilă: nu există întemeiere, nici faptică şi nici raţională, pentru a respinge faptul că deosebirile dintre organele articulatorii trebuie să ducă în mod necesar şi la deosebiri ale rezultatelor activităţii acestor organe.

Pe de altă parte, trebuie observat totuşi că generaţiile de vorbitori nu se succed, ci se suprapun, în sensul că aparenta lor succesiune este în orice moment o coexistenţă, iar deprinderea limbii de către generaţiile tinere se face sub îndrumarea celor mature, încît articularea sunetelor nu se poate atribui în mod exclusiv conformaţiei organelor articulatorii sau obişnuinţelor înnăscute (dacă sînt „înnăscute", înseamnă că sînt moştenite şi nu deprinse), ci şi urmării (asistate), de către tineri, a modului de articulare al celor maturi[49]. Altfel, baza de articulaţie nu ar fi decît constatarea unui atavism ce caracterizează o comunitate, ce ar deveni astfel o specie în raport cu un gen. Prin urmare, Ivănescu nu clarifică satisfăcător de ce baza de articulaţie a unui popor se schimbă în timp, deşi poporul rămîne relativ acelaşi, căci, de exemplu, în vreme ce ea a rămas destul de stabilă cînd s-a produs trecerea de la latină la limbile romanice, s-a modificat totuşi mereu după formarea acestor limbi, uneori într-o manieră foarte pronunţată.

---

[47] G. Ivănescu, *Alexandru Philippide – teoretician al limbajului*, p. XXXVII.

[48] Vezi, Iorgu Iordan, *Lingvistica romanică. Evoluţie. Curente. Metode*, Editura Academiei, Bucureşti, 1962, pp. 51-52, unde se menţionează că acest lingvist olandez acordă o mare importanţă factorului biologic şi antropologic în schimbarea lingvistică.

[49] De altfel, chiar în cazul unor activităţi biologice propriu-zise, precum deplasarea cu ajutorul picioarelor, pentru care sînt destinate în mod natural anumite organe, este necesară „deprinderea", încît mijloacele mersului şi predispoziţia (tendinţa) de a merge, care sînt înnăscute, devin operative cînd s-a realizat deprinderea de a merge, deprindere care, în cazul omului, este nu numai reflectată, ci şi susţinută de latura psihologică (spirituală). Toate facultăţile umane se activează, prin urmare, treptat, cînd, prin contactul cu realitatea (socială), se „setează", se stabilesc anumiţi parametri de funcţionare în forma unor deprinderi, dar şi în formă abstractă prin cunoaşteri şi principii care se verifică în manifestări concrete sau acte specifice.

Scanned with OKEN Scanner

2.7. Asemenea complicații de interpretare au determinat fără îndoială pe mulți lingviști să aibă rețineri în legătură cu admiterea explicațiilor prin manifestarea bazei de articulație, în ciuda evidenței faptului că există o diferențiere nativă a organelor fonatoare, precum și anumite predispoziții comunitare de articulare a sunetelor. Totuși, chiar lingviștii care manifestă reticențe în admiterea unui concept „bază de articulație", precum Eugen Coșeriu, nu pot trece cu vederea constatarea că vorbirea este „și activitate fizică și, în consecință, e determinată de ceea ce constituie *caracterele fizice ale vorbitorilor*"[50] (s.n.), însă acest aspect este plasat în afara domeniului de cercetare al lingvisticii. Coșeriu este de părere că „fenomenele specific umane nu sînt determinate de caracterele fizice mai mult decît consimte omul"[51], deoarece, „în om, culturalul și finalitatea triumfă în mod constant asupra biologicului și a necesității, iar vorbirea nu face excepție în această privință"[52].

Dacă Ivănescu susținea că schimbările fonetice se produc deoarece baza de articulație se schimbă în timp, Coșeriu notează că „un mod de articulare nou nu se poate ivi deodată ca general, căci articularea este individuală"[53]„ deși „adoptarea", răspîndirea unei inovații individuale, ar putea fi considerată ca un rezultat al găsirii unui teren favorabil în baza articulatorie (după ce inovația s-a manifestat și a fost constatată la un factor inițiator ce putea fi la rîndul lui predispus, într-o anumită măsură, la producerea ei).

În acest caz, problema cauzelor schimbării lingvistice nu există, în măsura în care aceste cauze sînt considerate ca „determinări eficiente și externe"[54], iar ceea ce se consideră de obicei cauze sînt de fapt condiții ce pot contribui numai la facilitarea sau la frînarea schimbărilor. Într-o notă, Coșeriu face apoi precizarea: „Se exclud, firește, factorii fiziologici care nu pot constitui un motiv de «schimbare»", după ce în text afirmase: „Așa-numiții factori «externi» (ca, de pildă, amestecul de populații, centrele culturale etc.) sînt factori de gradul al doilea, care nu determină direct activitatea lingvistică: ceea ce determină ei este *configurația «științei» lingvistice*, această «știință» fiind, la rîndul său, condiție a vorbirii"[55]. Într-o notă ulterioară, acest lingvist afirmă din nou: „propriu-zis mecaniciste sînt, de exemplu, așa-numitele «explicații

---

[50] Eugeniu Coșeriu, *Sincronie, diacronie și istorie*, Editura Enciclopedică, București, 1997, p. 66.

[51] *Ibidem*. Aici ar trebui precizat ce se înțelege exact prin această consimțire, căci, în principiu, „consimțirea" presupune manifestarea unei interpretări și a unei atitudini, care nu se pot realiza decît prin anumite procese mintale, de care, fără îndoială, copilul care deprinde folosirea limbii nu este apt.

[52] *Ibidem*.

[53] *Ibidem*, p. 85.

[54] *Ibidem*, p. 100.

[55] *Ibidem*, p. 101.

Scanned with OKEN Scanner

fiziologice», care, în realitate, nu explică nimic"[56]. În sfîrşit, combătînd concepţia sociologizantă a lui Antoine Meillet, el specifică: „modificările în structura societăţii nu se pot reflecta ca atare în *structura internă* a limbii, căci nu avem a face cu structuri corespondente. Structura societăţii corespunde *structurii externe* a limbii, stratificării ei sociale. Iar acesta este un fapt *cultural*. Socialul este, desigur, un important factor indirect în «evoluţia» lingvistică, dar numai în măsura în care implică varietatea şi ierarhizarea «ştiinţei» lingvistice, deci un factor cultural"[57].

Într-un curs redactat anterior, în 1951, Coşeriu acorda un spaţiu extins problemei bazei de articulaţie, pe care, la fel ca Philippide şi Ivănescu, o pune în relaţie nemijlocită cu teoria formulată de Graziadio Isaia Ascoli a substratului etnic, dar pe care nu o admite însă în aspectele ei considerate „biologiste"[58], deoarece contrazice concepţia despre limbă ca fenomen social şi cultural, şi presupune menţinerea (atavică a) deprinderilor articulatorii caracteristice ale limbilor înlocuite de latină în fiecare dintre provinciile romanizate. Totuşi, Coşeriu nu respinge în totalitate „teoria substratului", dacă ea este admisă doar ca *bilingvism iniţial* şi ca *bază de articulaţie*, dar aceasta din urmă nu în sensul propus de Jan van Ginneken, ca imposibilitate a unui grup etnic de a adopta pronunţia unei alte limbi cînd limba proprie prezintă un sistem fonologic deosebit. De aceea, Eugen Coşeriu subliniază că „baza de articulare nu există ca realitate anatomico-fiziologică, ci este în esenţă o deprindere. Ceea ce se întîmplă, în realitate, nu este faptul că indivizi, aparţinînd unor grupuri etnice diferite, ar avea organe de fonaţie diferite sub aspect anatomic, ci că, pur şi simplu, sînt obişnuiţi cu o anumită pronunţare, cu un anumit sistem fonologic şi, prin urmare, întîmpină dificultăţi adoptînd foneme diferite de cele pe care le cunosc şi le pronunţă de obicei. Prin urmare, trebuie să înlocuim noţiunea de bază de articulare [în original, *base de articulatión*] prin aceea de *deprindere de articulare* [în spaniolă, *hábito de articulatión*]. Cu alte cuvinte, nu este vorba de o imposibilitate de a pronunţa anumite sunete, ci numai de o inerţie în adaptarea organelor de fonaţie la sistemele fonologice care nu ne sînt proprii"[59].

Pentru a rezolva problema manifestării similare a unor schimbări lingvistice la mai mulţi vorbitori, care ar fi explicabile prin teoria bazei de articulare, Coşeriu notează într-o lucrare ulterioară: „Dat fiind modul de a exista al limbii, o inovaţie «generală» n-ar putea avea nici o explicaţie raţională. Este drept că, în cercetarea schimbărilor, e greu sau chiar imposibil să se ajungă pînă la actele iniţiale de inovaţie şi de adoptare. Dar aceasta este o «dificultate de

---

[56] *Ibidem*, p. 182.
[57] *Ibidem*, p. 102.
[58] Eugenio Coseriu, *Introducere în lingvistică*, Editura Echinox, Cluj, 1995, p. 78 ş.u.
[59] *Ibidem*, p. 80.

Scanned with OKEN Scanner

fapt şi nu o dificultate logică sau raţională»[60]. Altceva este să admitem că inovaţii analoage pot apărea la mai mulţi indivizi care se găsesc în condiţii istorice analoage şi întîmpină aceleaşi contradicţii interne ale sistemului..., şi că inovaţiile pot găsi condiţii de răspîndire favorabile, ceea ce nu afectează în nici un fel individualitatea propriu-zisă a inovaţiilor. Şi mai diferit este cazul limbilor «învăţate» care se adaptează la sistemul unei limbi «ştiute», precum în cazul formelor unei limbi A care se adaptează la sistemul *altei* limbi, B"[61].

Fragmentul reprodus mai sus relevă faptul că, după Eugen Coşeriu, nu se poate accepta un fapt material (baza de articulaţie) ca explicaţie a unor schimbări lingvistice cu caracter generalizat, ci, eventual, se poate admite faptul că unele deprinderi generale găsesc condiţii să se manifeste în acelaşi mod. Totuşi, trebuie observat că, în ultimă instanţă, deprinderile respective sînt ale unor organe de pronunţie, deci tot ceva material, însă, este adevărat că se înlătură de data aceasta aspectul predestinat (prin constituţia anatomică) al acestui suport organic. În toate situaţiile, înainte de a produce modificarea radicală a unei limbi, cum a fost cazul transformării latinei la popoarele romanizate, a existat o predispoziţie articulatorie la fiecare grup etnic, manifestată prin deprinderea de a pronunţa şi de a percepe într-un anumit fel sunetele cu valoare fonologică. Pe de altă parte, urmîndu-l pe Croce, Coşeriu (ca în alte chestiuni, de altfel) nu urmăreşte în principiu explicarea unor fapte, ci caracterul logic, raţional al organizării lor, deoarece un postulat hegelian (vezi, în continuare, **II, 2.10**, în note) stabileşte că „ceea ce este raţional este real". Cînd însă, discutînd despre competenţa lingvistică o divide în trei niveluri în organizarea cărora „competenţa idiomatică" poate „suspenda" în unele circumstanţe „competenţa elocuţională", logicul şi realul nu mai solidarizează. Prin urmare, la fel ca în alte situaţii, punctul de vedere al lui Coşeriu oferă o altă perspectivă de interpretare, care nu conduce însă în mod obligatoriu la rezolvarea unor probleme ce se ridică în arealul cercetării lingvistice.

Trebuie observat totuşi că, în accepţiunea propusă de acest lingvist, noţiunea „bază de articulaţie" ar putea deveni un concept funcţional al lingvisticii diacronice, pe deplin admisibil (şi fără conotaţii ce i-ar putea determina contestarea) în explicarea prefacerilor din spaţiul fonetic al limbilor, care explică producerea de mutaţii la nivelul conştiinţei fonologice prin succesiunea generaţiilor în cazul unui „bilingvism iniţial". Această conştiinţă fonologică este una dintre laturile conştiinţei lingvistice, alături de o conştiinţă sintactică şi o conştiinţă semantică, ca aspect de orientare şi de dirijare prin mijlocirea cunoaşterii, a „ştiinţei lingvistice" prin care se produce modelarea capacităţii de a selecţiona şi de a folosi mijloacele de comunicare cu ajutorul formelor limbii.

---

[60] Acest segment este preluat dintr-o scriere a lui Benedetto Croce.
[61] Eugeniu Coşeriu, *Sincronie, diacronie şi istorie*, p. 72.

Scanned with OKEN Scanner

2.8. Coşeriu a revenit mai tîrziu asupra problemei „ştiinţei lingvistice", fără a manifesta alte orientări în legătură cu ea, dar a considerat-o un echivalent al competenţei lingvistice, ceea ce, aşa cum se va observa în continuare, nu reprezintă o procedare optimă. Astfel, în interviul apărut în 1996[62], prezentîndu-şi lucrările publicate anterior, el aminteşte de cîteva ori formulările (în spaniolă) din lucrarea apărută în 1958, de tipul *„el saber lingüístico*, adică «cunoaşterea» – ar trebui spus chiar «ştiinţa» limbii, «faptul de a şti» – prin realizările limbii în vorbire". Pe de altă parte, acest lingvist a respins în mod categoric ideea admiterii fenomenului de „schimbare lingvistică", afirmînd într-un studiu special din 1983 că, în realitate, „nu există schimbare lingvistică", ci numai substituire de fapte, ca rezultat al unor inovaţii individuale care apoi, prin adoptare, difuzare, selectare şi mutaţie, primeşte statut de generalitate într-o comunitate de vorbitori şi printr-o regularitate a apariţiei în toate situaţiile de un anumit tip[63]. Este evidentă aici orientarea insistentă de a explica lucrurile numai prin factori de natură spirituală (de obicei din registrul conştient) şi prin evitarea admiterii cauzalităţii în înţelesul obişnuit, atribuindu-i eventual rolul de condiţie fără caracter determinant.

Afirmaţiile lui Coşeriu care susţin rolul esenţial al „ştiinţei" lingvistice în stabilitatea şi în schimbarea limbii, contrazic în mod evident susţinerile lui G. Ivănescu în legătură cu baza de articulaţie, inclusiv cele care privesc sistematicitatea fonologică a limbii. Interesant este că E. Coşeriu, a cărui primă ediţie din *Sincronie, diacronie şi istorie* apărea în 1958, nu are în vedere excursul amplu despre baza de articulaţie şi baza psihologică din *Originea românilor*, volumul al II-lea, publicat de Alexandru Philippide în 1928. Pe de altă parte, nici G. Ivănescu, în *Istoria limbii române*, din 1980, nu se referă la poziţia lui Coşeriu în legătură cu schimbarea lingvistică. În acest caz, în vreme ce, în doctrina lingvistică Philippide – Ivănescu, schimbarea lingvistică la nivel fonetic este explicată în primul rînd printr-un factor material şi înnăscut, în teoria lui Coşeriu se admite drept explicaţie un factor spiritual („ştiinţa" lingvistică) şi în vreme ce doctrina respectivă vizează o explicaţie ce priveşte de la început comunitatea vorbitoare, teoria amintită porneşte exclusiv de la inovaţiile individuale, care devin sociale numai cînd sînt adoptate de comunitate. Ca atare, stabileşte Coşeriu, „«schimbarea» nu începe o dată cu inovaţia, ci o dată cu *adoptarea*... şi, ca acceptare interindividuală a unui mod lingvistic nou, ea e un fenomen istoric, care nu poate avea o explicaţie fiziologică, ci numai o *explicaţie istorică*, în termeni culturali şi funcţionali. Ceea ce trebuie să explicăm e o serie de adoptări, iar

---

[62] Eugeniu Coşeriu, *Lingvistica integrală*, Interviu cu... realizat de Nicolae Saramandu, Editura Fundaţiei Culturale Române, Bucureşti, 1996, p. 13 şi passim.

[63] *„Linguistic Change Does Not Exist"*, publicat în 1983; în traducere românească Eugenio Coseriu *„Nu există schimbare lingvistică"*, în „Cercetări de lingvistică", XXXVII (1992), nr. 1, pp. 9-20.

Scanned with OKEN Scanner

adoptările lingvistice nu sînt şi nu pot fi fiziologice" şi „de aceea, explicaţiile fonetico-fiziologice ale modificărilor fonice sînt nu numai discutabile sau eronate, ci pur şi simplu absurde: ele se bazează pe o confuzie între limba abstractă, interindividuală, şi vorbirea concretă, individuală"[64].

De aici, s-ar putea înţelege că, în epocile-salt, precum cea care reprezintă trecerea de la latină la limbile romanice ori epoca ocupaţiei vikingilor a zonelor locuite de englezi, sau alte epoci în care schimbările sînt foarte numeroase, adoptările sînt nu numai frecvente, dar şi realizate într-un ritm foarte alert. În asemenea epoci însă „ştiinţa" lingvistică este slăbită, aşa cum arată Coşeriu însuşi, iar coeziunea socială este şi ea redusă, încît adoptarea inovaţiilor individuale este, se pare, mai degrabă prejudiciată decît stimulată, iar regularitatea apariţiei în toate situaţiile ar presupune conştientizarea existenţei acestora şi a manierei în care trebuie modificate. Măcar din această perspectivă, respingerea drastică de către Coşeriu a altor explicaţii în legătură cu schimbările lingvistice ar trebui considerată ca fiind excesivă, deoarece meandrele unei finalităţi atribuite la nivelul limbii istorice nu oferă o explicaţie pe deplin inteligibilă. Astfel, din afirmaţiile sale, nu se poate întrevedea, între altele, cum este posibil ca „inovaţiile analoage" să apară „întotdeauna în mod individual" în diferite zone ale unui spaţiu lingvistic (extins), deoarece raţiunea presupune că ar trebui să existe ceva care să inducă un astfel de fenomen al inovării individuale şi independente în acelaşi sens. Fără a identifica acest mobil, măcar în forma unei ipoteze provizorii, explicaţia producerii fenomenului rămîne în umbră totală, iar aceasta atrage după sine opacizarea înţelegerii întregului subiect luat în discuţie, căci fără o „cauză" anume, interioară sau exterioară, nu se poate intui cum a fost posibilă, de exemplu, apariţia aceluiaşi proces de prefacere a elementului latin moştenit în întregul spaţiu al unei limbi romanice, cu zone de „suspendare" în interiorul lui.

2.9. În ceea ce priveşte *baza spirituală*, a doua cauză importantă a schimbării lingvistice, admisă de G. Ivănescu, şi a doua latură a antropologicului în viziunea sa, se poate constata acelaşi punct de plecare, opera lui A. Philippide, de data aceasta însă cu iniţierea într-o lucrare de la sfîrşitul secolului al XIX-lea, *Principii de istoria limbii*, apărută în 1894. La început, Philippide a folosit formularea *lămurirea psihică a cunoştinţelor*, pentru a se opri, după 1920, la denumirea *bază psihologică*, ceea ce înseamnă felul de a fi al unui popor din punct de vedere psihologic. Dar, arată Ivănescu, „în cadrul acesteia el cuprindea nu numai psihicul propriu-zis, cu structura lui specifică, deosebită de la un

[64] Eugeniu Coşeriu, *Sincronie, diacronie şi istorie*, p. 127. Ce se înţelege prin *explicaţie istorică* în termenii respectivi („culturali şi funcţionali") autorul nu precizează însă, iar asumarea explicării „adoptărilor" nu este nici ea onorată.

Scanned with OKEN Scanner

popor la altul, deci ceea ce ar trebui numit în mod strict *baza psihică*[65], dar şi gîndirea însăşi, în elementele ei de conţinut – cultura – şi în cele formale, deci ceea ce ar trebui numit *baza spirituală*"[66]. Desigur, se adaugă la acestea şi alte trăsături comunitare, precum temperamentul, pentru a explica anumite trăsături ale limbii, însă acestea nu au importanţa bazei spirituale sau psihice, iar uneori pot fi considerate aspecte ale acesteia din urmă.

Conţinutul relativ eterogen al acestui concept ar putea pune în discuţie caracterul înnăscut al bazei spirituale, care poate privi laturile psihice şi temperamentale, dar nu toate elementele ce pot fi raportate la acest concept, şi, de aceea, nici Ivănescu nu insistă asupra acestui aspect. În mod evident, baza spirituală priveşte conţinuturile lingvistice la care se raportează formele, încît se poate constata că, în interiorul doctrinei Philippide – Ivănescu se diferenţiază factorii care produc schimbările, cele fizice fiind considerate ca ţinînd de dimensiunea fizică a antropologicului, iar cele ideatice fiind explicate prin fenomene ce ţin de psihic sau de spirit. Oricum perspectiva factorilor de natură dublă ai schimbării plasează doctrina Philippide – Ivănescu într-un climat european cu extindere relativ vastă, căci Albert Dauzat, de exemplu, explică pronunţia deosebită a diferitelor popoare prin predispoziţiile ereditare ale organelor fonatoare, iar „diferenţele în redarea gîndirii" printr-o mentalitate ce caracterizează fiecare popor[67]. De aceea, – notează acest lingvist – „putem deplînge că creierile umane, la fel laringele şi cavitatea bucală, nu sînt croite pe acelaşi tipar şi că limba, prin transformările ei fonetice şi semantice, ascultă de contingenţele fiziologice şi de relaţiile analogice create de asocierea de idei; acestea sînt fapte în faţa cărora trebuie să ne înclinăm şi de care trebuie să ţinem cont"[68]. La Coşeriu, care respinge însăşi ideea de „schimbare a limbii", considerînd că procesele ce sînt atribuite schimbării sînt de fapt „substituiri" de fapte în urma adoptării unor inovaţii, explicaţia transformărilor limbii stă aproape în mod decisiv la nivel spiritual (şi, în parte, se produce cu participare conştientă).

Trebuie observat însă că, prin *baza psihologică*, din terminologia lui Philippide, se înţelege în primul rînd „baza psihică" sub care s-ar întruni trăsăturile ce particularizează structura sufletească şi intelectuală a unui popor, şi astfel există posibilitatea de a intui cum se răsfrînge aceasta la nivelul limbii. Dar, dacă aici se cuprinde şi „gîndirea însăşi în elementele ei de conţinut – cultura – şi cele formale", atunci denumirea *bază spirituală*, propusă de

---

[65] Deşi afirmaţia lui Ivănescu este corectă, trebuie observat că există o posibilitate generală de a folosi adjectivul din familia numelui unei ştiinţe ca sinonim al adjectivului ce porneşte de la obiectul ştiinţei respective. În unele cazuri chiar, precum *lingvistic*, există aproape o exclusivitate a utilizării primului.

[66] G. Ivănescu, *Istoria limbii române*, p. 9-10.

[67] Vezi, Albert Dauzat, *Filozofia limbii*, Editura Universităţii „Al. I. Cuza", Iaşi, 2015, p. 50.

[68] *Ibidem*, 55.

Scanned with OKEN Scanner

Ivănescu, desemnează un conglomerat de elemente eterogene ce reprezintă întreaga viață spirituală și produsele ei, care, fiind cauză de schimbare a limbii, îi subordonează în întregime existența, încît comunitatea vorbitoare rămîne în același orizont cultural indiferent de ceea ce s-ar întîmpla cu limba sa și chiar dacă această limbă ar fi înlocuită cu alta[69]. În legătură cu această problemă, trebuie observat în plus că, în vreme ce baza de articulație este atribuită în mod explicit trăsăturilor înnăscute ale vorbitorilor unei limbi, baza spirituală nu mai beneficiază de o precizare în acest sens, adică dacă este înnăscută sau nu, dar nici dacă se raportează la realitatea antropologică, înțeleasă ca omogenitate relativ stabilă a unei populații, dintr-un anumit unghi de vedere.

Totuși, sintagma numitoare folosită de A. Philippide, *bază psihologică*, ar putea fi considerată ca ținînd de înzestrarea nativă a vorbitorilor, dacă *psihologic* este folosit ca sinonim al lui *psihic*, dar interpretarea lui Ivănescu, precum și propunerea sa de a se folosi denumirea *bază spirituală*, conduce la ideea că realitatea numită astfel depășește zona înnăscutului. Adăugate la faptul că baza de articulație sugerează în principiu acea rămînere la deprinderi articulatorii chiar în cazul adoptării unei alte limbi, ar însemna că, indiferent de limba pe care o vorbește, o comunitate păstrează mereu aceleași trăsături caracterizante din punct de vedere lingvistic sub aspectul sunetelor-tip și al conținuturilor lexicale, dacă nu sufere o mutație din punctul de vedere al bazei respective.

Din acest motiv, doctrina Philippide – Ivănescu nu este în măsură să explice eficient însăși schimbarea, căci nu specifică, de exemplu, așa cum s-a menționat deja, care ar fi motivul modificării în timp a bazei de articulație. Amestecul de populații invocat în acest caz ar însemna tocmai că baza de articulație și baza psihologică își pierd rezistența, dar nu ca forme spontane de manifestare, ci, așa cum spune Coșeriu, prin slăbirea „științei lingvistice" și prin admiterea unor elemente ce țin de altă știință lingvistică, corespunzătoare altei limbi, sau prin admiterea unor inițiative ce nu reușiseră într-un alt moment. Dacă nu ar exista de fiecare dată în conștiința vorbitorilor reflecția faptelor de limbă noi și opțiunea, într-un fel sau altul, pentru asemenea fapte, considerate a fi necesare sau preferabile, chiar la nivelul limbii populare, atunci ele ar rămîne fenomene întîmplătoare și nu ar putea reprezenta schimbări ale limbii, ci numai accidente de vorbire. Această opțiune poate avea desigur întemeieri diverse, precum deprinderi articulatorii, prestigiu al unor (grupuri de) vorbitori etc., al căror statut de cauză pentru producerea sau pentru adoptarea lor nu se poate contesta, așa cum crede Coșeriu, indiferent de trăsăturile ce rezultă din raportarea la ierarhia cauzală stabilită de Aristotel, pe care o invocă de multe ori acest lingvist.

---

[69] Există, prin urmare sufientă întemeiere de a afirma că denumirea *bază spirituală* este în realitate un „termen avariat", din perspectiva menționată anterior (vezi, **I, 2.2.**).

Scanned with OKEN Scanner

2.10. În asemenea circumstanţe, se pun cîteva probleme, dintre care una, de ordin teoretic, impune o explicaţie, iar alta, de ordin practic, presupune opţiunea pentru una dintre cele două direcţii conceptuale. Prima dintre acestea solicită, în principiu, recursul la fundamentul filozofic al concepţiilor respective, iar cealaltă vizează valabilitatea din punctul de vedere al cercetării lingvistice. Despre concepţia lui Philippide, Ivănescu a stabilit că este marcată de filozofia hegelianului Ludwig Feuerbach[70], a cărui gîndire a evoluat spre un materialism antropologic, prin considerarea omului ca obiect suprem al filozofiei, iar, despre el însuşi, Ivănescu a afirmat că este materialist şi dialectician, desigur în mare măsură în nuanţa înaintaşului său. Această autoetichetare nu trebuie însă interpretată în mod dogmatic, deoarece acest lingvist, la fel ca Philippide de altfel, nu evită să explice faptele de limbă prin procese de conştiinţă, iar, îndeosebi în cazul fenomenelor de la nivelul limbii literare, implicarea voinţei în schimbările limbii este considerată ca fiind determinantă[71]. În sfîrşit, tot din perspectiva acestui nivel, sînt valorificate din plin idei ce ţin de teoriile (idealiste ale) lui Karl Vossler şi Benedetto Croce.

Spre deosebire de G. Ivănescu, Eugen Coşeriu s-a declarat adept al idealismului, îndeosebi al ideilor profesate de Hegel şi de Aristotel, în multe cazuri fiind identificabilă influenţa neohegelianismului italian întemeiat de Croce, la acestea adăugîndu-se principiul preluat de la Platon care impune „a spune lucrurile aşa cum sînt". În mai multe dintre analizele sale, Coşeriu valorifică în mod deosebit dezbaterea aristotelică în legătură cu cauzalitatea, iar de la Hegel sînt adoptare concepte precum cele de „alteritate" şi de „suspendare". Dar, dacă este admis Hegel, în mod implicit este admisă şi dialectica, iar Coşeriu se manifestă teoretic cu intenţii de întemeietor al unei direcţii dialectice menite să realizeze construcţia unei lingvistici care să cuprindă *toate* aspectele „limbajului". În acest context, în mod inevitabil, faptele concrete şi condiţiile materiale ale existenţei lor conduc la explicaţii ce pot excede limitele idealităţii[72]. De aici, denumirea *lingvistică integrală* pe care consideră că o poate

---

[70] Vezi *Alexandru Philippide – teoretician al limbajului*, p. XXXVIII.

[71] În *Principii de istoria limbii*, Alexandru Philippide, în secţiunea intitulată *Principiul legiuirii*, acordă un spaţiu larg problemelor care privesc intervenţia voinţei în schimbarea limbii, oferind exemplificări şi făcînd aprecieri asupra orientărilor filologice din cultura românească a secolului al XIX-lea (Alexandru Philippide, *Opere alese. Teoria limbii*, pp. 171-198).

[72] Astfel s-ar putea explica, de exemplu, o afirmaţie cu tentă pozitivistă, de unde s-ar deduce că raţiunea are datoria de a urma regulile realităţii: „aparentele conflicte dintre raţiune şi realitate sînt întotdeauna conflicte ale raţiunii cu sine însăşi, căci nu realitatea trebuie să se adapteze intelectului, ci viceversa" (Eugeniu Coşeriu, *Sincronie, diacronie şi istorie*, p. 15). După cum este cunoscut, la Hegel există o formulare a identităţii dintre raţional şi real, prin urmare, o orientare total diferită: „Ce este raţional este real

Scanned with OKEN Scanner

atribui concepției sale, poate deveni astfel („integrală") în măsura în care nu se aplică la puncte de vedere adoptate în mod dogmatic.

Ca atare, doctrina Philippide – Ivănescu și concepția lui Coșeriu au, în principiile de bază, întemeieri diferite și chiar opuse, s-ar putea considera, dacă s-ar rămîne la simpla constatare a acceptării declarate a unor fundamente filozofice. Totuși, necesitatea cercetării a impus în ambele cazuri acceptarea unora dintre perspectivele ce nu se înscriau în aria doctrinară asumată filosofic, încît Philippide și Ivănescu au avut în vedere și laturile spirituale în explicarea fenomenelor lingvistice, iar Eugen Coșeriu a precizat, printre altele, că nu neagă existența unor situații în care deprinderile articulatorii (un factor cu bază materială, deci) au putut avea un anumit rol. Aceasta nu presupune totuși că cele două direcții de cercetare ar putea fi asamblate sau amalgamate, încît evoluția științei limbii le va avea probabil mereu separate. De aceea, explicarea aceluiași fenomen, precum trecerea de la latină la limbile romanice, de exemplu, poate avea întotdeauna două aspecte în funcție de ceea ce se pune în prim plan: o schimbare a realității antropologice cu importante consecințe sociale sau o altă situație a „științei" lingvistice cu repercusiuni asupra relațiilor interindividuale.

O consecință a orientării doctrinare deosebite este și faptul că, în vreme ce Ivănescu are o perspectivă principial socială în explicațiile cele mai importante (ca elev al lui Antoine Meillet), Coșeriu acordă rolul de bază elementelor individuale, ca în teoria creației estetice a lui Croce și a altor autori italieni. De aceea, Ivănescu poate face o distincție între evoluția limbii populare și evoluția limbii literare, în acest ultim caz, admițînd și valabilitatea unor concepții precum cea a lui Croce și a lui Vossler, dar Coșeriu atribuie în mare parte tipul de evoluție specific aspectului literar limbii istorice în întregime (ceea ce a produs uneori dificultăți de înțelegere, precum în cazul concepției despre „normă"). Pe de altă parte, opțiunile declarate de Coșeriu pentru fenomenele concrete ale vorbirii, în contrast cu procedarea specifică lui Saussure, vădește, în principiu, orientarea spre faptele concrete.

Lingvistica integrală

3.1. Perspectiva unei cuprinderi cvasitotale a problematicii ce ține de studiul specific al (limbii și al) vorbirii este întemeierea inițiativei ce stă la baza „lingvisticii integrale" pe care și-a propus s-o construiască Eugen Coșeriu. Acest lingvist nu se oprește însă decît rareori pentru a explica înțelesul denumirii *lingvistică integrală*, lăsînd ca acest înțeles să fie intuit din conținutul

---

Și ce este real este rațional" (*Prefață* la G. W. Fr. Hegel, *Principiile filozofiei dreptului*, Editura Academiei, București, 1969, p. 17).

Scanned with OKEN Scanner

celor două cuvinte, în special a determinantului *integral*, care indică o particularizare a lingvisticii avute în vedere. Cuvîntul originar latinesc, *integralis*, este un derivat de la *integer*, cu semnificaţia „întreg, complet" şi, de aceea, *integralis* poate indica trăsătura de a avea toate elementele, de a nu-i lipsi nimic şi de a nu fi diminuat sau restricţionat. Cu aceste precizări nu se poate ajunge totuşi la înţelegerea deplină a sintagmei *lingvistică integrală*, fiindcă rămîn încă două posibilităţi de interpretare a lui *integral*, ca sinonim al lui *total* şi ca sinonim al lui *integrator*, ambele cazuri fiind însă insuficient de precis definibile.

Dacă este „totală", lingvistica vizată de Coşeriu cuprinde tot ce ţine de cunoaşterea (ştiinţifică) a limbii şi, prin urmare, reprezintă această cunoaştere în întregime, iar, dacă este „integratoare", atunci întruneşte diverse elemente într-un ansamblu unitar, armonizîndu-le. Pe de altă parte, fie că este totală, fie că este integratoare, lingvistica integrală ar trebui să se deosebească de alte specii sau concepţii din sfera lingvisticii prin obiect, prin metode şi prin scopuri pentru a-şi atesta identitatea în raport cu alte moduri de a realiza cercetarea limbii, prin urmare. Adjectivul *integral* nu oferă însă nici un indiciu precis în acest sens şi, de aceea, nici formaţia sintagmatică *lingvistică integratoare* nu este suficient de relevantă prin ea însăşi pentru a o considera ca o explicaţie prin sinonim.

Cînd s-a referit el însuşi la denumirea *lingvistică integrală*, ca în lucrările ce însumează răspunsurile la întrebările foarte numeroase ale unor interlocutori lingvişti[73], Coşeriu a precizat unele dintre aspectele teoretice tratate în studiile sale. Astfel, volumul ce conţine răspunsurile lui Coşeriu la întrebările formulate de Nicolae Saramandu, publicat în 1996, este intitulat chiar *Lingvistica integrală*, indicînd astfel că este dominat de scopul de a oferi explicaţii în legătură cu alcătuirea, principiile şi obiectivele unei direcţii determinate în cercetarea limbii şi a vorbirii. În această expunere, Coşeriu precizează că, în formaţia sa, un rol însemnat l-a avut orientarea întîlnită la Benedetto Croce şi Wilhelm von Humboldt întemeiată pe principiul că „nu se învaţă o limbă, ci se învaţă a crea într-o limbă, în sensul că nu se învaţă numai ceea ce s-a spus deja, ci şi ceea ce se poate spune, care sînt

[73] Există două astfel de lucrări, una în limba română şi iniţiată de Nicolae Saramandu, apărută în 1996, cu titlul *Lingvistica integrală*, şi alta în limba germană, realizată de Johannes Kabatek şi Adolfo Murguía, cu titlul *„Die Sachen sagen, wie sie sind...": Eugenio Coseriu im Gespräch*, apărută în 1997, la editura G. Narr, din Tübingen (publicată şi în traducere românească: Johanes Kabatek, Adolfo Murguía, *„A spune lucrurile aşa cum sunt...". Conversaţii cu Eugeniu Coşeriu*, Casa Editorială „Demiurg", Iaşi, 2017). Deşi tematica celor două lucrări coincide în mare parte, conţinînd informaţii despre parcursul activităţii ştiinţifice a lui Coşeriu, lucrarea în limba română acordă mai mult interes, deşi totuşi pe un spaţiu foarte redus şi în cîteva momente ce tratează probleme relativ diferenţiate, explicării înţelesului denumirii „lingvistică integrală".

Scanned with OKEN Scanner

posibilităţile"[74] (vezi, în continuare, **V, 3.2.**). Apoi, precizează Coşeriu, luînd această idee drept principiu călăuzitor în cercetarea limbii, a întreprins o evaluare a concepţiei lui Ferdinand de Saussure.

Astfel, într-un caz, termenul *lingvistică integrală* este pus în legătură cu problemele ce decurg din realizarea identităţii culturale prin „limba exemplară", rezultată din „educaţia şi politica lingvistică, planificarea lingvistică", ca un corolar al limbii istorice[75]. În altă situaţie, „integralitatea" rezultă din faptul că atît sincronia, cît şi diacronia, ca maniere de existenţă şi de cercetare a limbii, se unesc pe terenul istoriei („istoria ca ştiinţă integrală"), temă care a fost tratată în amplul studiu *Sincronie, diacronie şi istorie* (apărut prima dată, în anul 1958, la Montevideo, cu ediţii completate ulterior şi publicate la Madrid)[76]. De aici, ideea că *lingvistica istorică* este o *lingvistică* integrală, care ar include descrierea (atribuită de obicei cercetării istorice) în diacronie, iar aceasta ar fi depăşită în istorie, adică în totalitatea faptelor de limbă ce au o explicaţie în ştiinţele umanului (*Humanwissenschaften*). Admiterea „primatului istoriei" ca fundament al lingvisticii profesate presupune faptul că Eugen Coşeriu a realizat lucrările sale (sau măcar pe cele mai importante dintre ele) cu această perspectivă, de vreme ce „numai istoria este ştiinţa lingvistică integrală"[77].

Recursul la istorie ca fundament al oricărei cercetări lingvistice se poate pune în relaţie cu unele dintre direcţiile lingvistice anterioare lui Ferdinand de Saussure şi cu viziunea unora dintre alcătuitorii de istorii ale limbilor, însă Coşeriu nu a urmărit în mod deosebit această relaţie, preluînd multe dintre conceptele de bază de la autorii ce aparţin şcolilor lingvistice din Geneva şi din Copenhaga, astfel încît redefinirile şi resistematizările conceptuale realizate fac uneori istorismul mai puţin vizibil şi favorizează descrierea propriu-zisă cu

---

[74] Eugeniu Coşeriu, *Lingvistica integrală*, Interviu cu..., realizat de Nicolae Saramandu, Editura Fundaţiei culturale române, Bucureşti, 1996, p. 13. Nu trebuie trecut cu vederea faptul că, în lingvistica americană, Noam Chomsky a elaborat, între 1960 şi 1965, o teorie pe care a numit-o *gramatică generativă*, care trebuia să ofere o explicaţie în legătură cu creativitatea subiectului vorbitor, cu capacitatea sa de a forma şi de a înţelege fraze inedite. Discutînd această orientare a lui Chomsky, G. Ivănescu a susţinut că, de fapt, gramatica a fost întotdeauna şi generativă, căci descriind ceea ce s-a produs în limbă a oferit modele pentru realizări noi, adaptate mereu situaţiilor de comunicare. Prin urmare, latura creatoare a limbii a fost susţinută şi explicată în diferite moduri de mulţi autori, unii dintre ei fiind lingvişti cu pregătire filozofică. Această formaţie trebuia să inducă însă ideea că, în general, orice activitate umană presupune o inovare prin adaptarea la împrejurările în care se desfăşoară şi la scopul ei, iar Hegel, prin considerarea muncii şi limbajului ca definitorii între asemenea activităţi, sugera tocmai acest aspect.

[75] *Ibidem*, pp. 21-22.

[76] *Ibidem*, pp. 31-32.

[77] *Ibidem*, p. 73.

Scanned with OKEN Scanner

aspect sincronic (ca în cercetarea competenţei lingvistice, de exemplu). Totuşi, relaţia cu lingvistica presaussuriană nu trebuie exclusă, căci, la Universitatea din Tübingen, Coşeriu a ţinut, în anul universitar 1990-1991, un curs cu titlul *Prinzipien der Sprachgeschichte* (curs publicat în 1992)[78], care aminteşte de titlul operei principale a neogramaticului Hermann Paul, dar şi de sinteza de teorie a limbii, publicată de Alexandru Philippide în 1894, inspirată de acest autor german. De altfel, în multe lucrări şi în diferite perioade ale activităţii sale, Coşeriu a adus în discuţie idei din opera respectivă a lui Paul pe care le-a apreciat ca fiind remarcabile în raport cu teoriile şi cu metodele din ultima parte a secolului al XIX-lea.

3.2. Totuşi, raportarea concepţiei lui Coşeriu la ideile lui Hermann Paul – pe care îl plasează în şirul personalităţilor ce, după Wilhelm von Humboldt, au contribuit la evidenţierea problemelor importante ce ţin de limbaj şi de limbă –, este complicată, pe de o parte, prin cunoscuta polisemie a termenului *Sprache*, din germană, şi, pe de altă parte, printr-o anacronică lipsă de rigoare a traducerii lui cu mijloacele unei limbi romanice. Astfel, în studiul de referinţă din 1952, cu titlul *Sistema, norma y habla*, Coşeriu face următoarea remarcă: „Hermann Paul – în ciuda faptului că mulţi îl consideră încă drept «tipic reprezentant teoretic al şcolii neogramatice»... a făcut diferenţa între «procesele reale ale vieţii limbajului» şi abstracţiunile care se cheamă «limbi»"[79]. Într-o notă de subsol, este oferit fragmentul din lucrarea lui Paul în care se exprimă această idee şi se poate constata că ceea ce este redat în spaniolă prin „los procesos reales de la vida del lenguaje" corespunde formulării din germană *die realen Vorgänge des Sprachlebens*, ceea ce înseamnă că *Sprach* a fost tradus prin *lenguaje*[80]. Realizatorii traducerii româneşti cu transpus însă şi fragmentul citat în germană, dar prin „procesele reale ale vieţii limbii", producînd o discordanţă în raport cu traducerea literală a textului spaniol realizat de Coşeriu, însă în concordanţă deplină cu sensul din textul lui Paul, care conţine explicaţia „was die deskriptive Grammatik eine Sprache nennt", tradus normal prin „ceea ce gramatica descriptivă numeşte limbă", şi apoi cu *limba comună* (germ. *Gemeinsprache*), care este „o abstracţiune", deşi în textul spaniol este „las abstracciones que se

---

[78] Vezi în *Bibliografie Eugeniu Coşeriu*, publicată ca anexă la volumul Eugeniu Coşeriu, *Omul şi limbajul său. Studii de filozofie a limbajului, teorie a limbii şi lingvistică generală*, Antologie, argument şi note de Dorel Fînaru, Editura Universităţii „Al. I. Cuza", Iaşi, 2009, p. 398.

[79] Eugeniu Coşeriu, *Teoria limbajului şi lingvistica generală*, p. 18.

[80] La fel în versiunea italiană (la p. 24), unde se află segmentul: „processi reali della vita del linguaggio", şi în versiunea românească citată mai sus.

Scanned with OKEN Scanner

llaman «lenguas»", adică fără determinant[81]. În consecință, se poate constata că, la fel ca Noam Chomsky – care se regăsea în concepția lui R. Descartes –, Coșeriu a găsit la antecesori îndepărtați susținere pentru teoria adoptată de el.

Precizări similare se află și într-o altă scriere în care acest lingvist de origine română și-a expus resursele viziunii sale și rezultatele activității proprii. Elevii lui Coșeriu care au realizat volumul publicat la 1997, în Germania, l-au intitulat potrivit opțiunii magistrului lor prin formula cu nuanță de principiu platonic „a spune lucrurile așa cum sînt", dar, fiind vorba de Platon, lucrurile „cum sînt" ar trebui înțelese în dimensiunea lor noumenală, ideală, iar nu sub cea fenomenală a manifestării lor (secundare) în mod diversificat și senzorial. Pe de altă parte, trebuie avută în vedere evidenta afinitate sub anumite aspecte dintre gîndirea lui Platon și cea a lui Hegel, opera acestui filozof german fiind una dintre sursele importante ale perspectivei filozofice ce a călăuzit activitatea lingvistului de origine română, așa cum precizează el însuși de mai multe ori.

Desigur, dintre chestiunile dezbătute cu discipolii nu putea fi eludată, nici de data aceasta, cea care privește *lingvistica integrală*, căreia îi este destinat un capitol special[82]. Coșeriu precizează aici faptul că, în principiu, doctrina sa are „ca punct de referință" concepția lui Saussure, în sensul că vine să completeze ceea ce această concepție a lăsat în afara cercetării lingvisticii, în primul rînd, studiul vorbirii și studiul textului. Avînd acest obiectiv al „întregirii" investigației lingvistice cu teme și discipline ce nu au fost vizate de alți specialiști, „lingvistica integrală" ar fi de fapt *întregitoare*, dar se poate considera și *integralistă*, fiindcă ar viza toată sfera reprezentată de studiul limbajului (și, desigur, al limbilor, deoarece el atribuie o anumită accepțiune termenului *limbaj*, așa cum se va arăta în continuare)[83]. În linii mari, lingvistica integrală ar trebui să cuprindă toate disciplinele lingvistice, reprezentate în principal de „lingvistica vorbirii, a limbilor și a textului", un proiect cu multe ramificații care, consideră Coșeriu, trebuie realizat prin contribuția multor specialiști. El nu are în vedere însă și o ramură a lingvisticii care să aibă drept obiect limba literară, deși lingvistica textului ar putea reprezenta unul dintre compartimentele importante ale ei, iar această omisiune produce, desigur, deficiențe importante în prefigurarea unei viziuni pe deplin adecvate asupra cercetării limbii istorice sub toate aspectele și sub raportul variantelor ei. Din acest punct de vedere, se poate afirma că G. Ivănescu are meritul de a fi

[81] Se poate constata, prin urmare, că versiunea românească din notă oferă o mai corectă redare a celor afirmate de Hermann Paul.

[82] Johanes Kabatek, Adolfo Murguía, *„A spune lucrurile așa cum sunt..."*, Conversații cu Eugeniu Coșeriu, Casa Editorială „Demiurg", Iași, 2017, Capitolul VII, pp. 127-138.

[83] Vezi, în acest sens, *ibidem*, pp. 127-128.

Scanned with OKEN Scanner

observat diferenţele de statut dintre limba populară şi limba literară, precum şi necesitatea existenţei a două diviziuni de principiu în ştiinţa limbii[84].

Între realizările proprii, Coşeriu aminteşte „semantica structurală sau lexematica, o disciplină care *a avut mare succes*" (s.n.) şi care „a fost de multe ori echivalată cu semantica pur şi simplu", cu toate că autorul a stabilit „obiectul lexematicii în cadrul lexicologiei"[85]. În prezentarea ambitului şi obiectivelor lingvisticii integrale este precizat faptul că principiul saussurian potrivit căruia limba este un sistem de opoziţii este valabil doar pentru „limba funcţională", anume, „numai pentru tehnica liberă a limbii funcţionale la nivelul sistemului lingvistic"[86]. În acest caz, sintagma (încadrată între ghilimele) *limbă funcţională* are o accepţiune apropiată aceleia instituită de Şcoala lingvistică din Praga, dar, în teoria lui Coşeriu, poate avea şi semnificaţia de „ramificaţie (ultimă) a limbii istorice", aşa cum se va constata în continuare.

Din punct de vedere doctrinar, „lingvistica integrală" se întemeiază pe „unitatea dintre sincronie şi diacronie şi necesitatea de a privi limbajul întotdeauna ca dinamic, ceea ce duce şi aici la inversarea postulatului lui Ferdinand de Saussure şi la afirmarea că istoria limbii şi nu descrierea limbii este ştiinţa despre limbaj propriu-zisă şi «integrală» care corespunde obiectului său, pentru că doar istoria limbii poate constata şi înţelege dinamicitatea ca atare cu toate determinările sale"[87]. În continuare, Eugen Coşeriu face o nouă precizare importantă în acest sens: „după ce s-a recunoscut pe deplin legitimitatea descrierii limbii, ne putem întoarce din nou la istorie". Prin „descrierea limbii" se înţelege aici în primul rînd cercetarea sincronică realizată de specialişti, iar „întoarcerea" la istorie este sugerată îndeosebi prin redescoperirea ideilor lui Hermann Paul, care, arată Coşeriu, are merite deosebite prin faptul că a depăşit istorismul limitat, deoarece „cînd Hermann Paul vorbeşte de «istorie» ca unică disciplină a limbii, el se referă la istorie în sensul unei ştiinţe despre ceea ce se întîmplă [*was geschieht*], nu numai ca istorie a evoluţiei, ci despre tot ceea ce se întîmplă *întotdeauna* în vorbire, în uzul limbii"[88]. Totuşi numele lui Paul lipseşte (precum şi cel al lui Louis Hjelmslev) din fraza rezumativă în care Coşeriu menţionează specialiştii care i-au sugerat direcţiile cercetărilor sale: „Dezvoltarea concepţiei mele despre limbă a rezultat, prin urmare, din confruntarea cu

---

[84] G. Ivănescu, *Storia delle parlate popolari e storia delle lingue letterarie*, în „Philologica", II (1972), pp. 5-26.

[85] Johanes Kabatek, Adolfo Murguía, *op. cit.*, p. 131.

[86] *Ibidem*, p. 127.

[87] *Ibidem*, p. 132. De remarcat că, în traducere, aici se specifică: „istoria *limbii* şi nu descrierea *limbii* este ştiinţa despre *limbaj*", situaţie în care se poate înţelege că probabil *limbă* şi *limbaj* sînt sinonime. Traducătorii nu fac o precizare în legătură cu folosirea acestor doi termeni.

[88] *Ibidem*, p. 132.

Scanned with OKEN Scanner

mulți autori, mai ales cu Ferdinand de Saussure, cu Humboldt, Aristotel, Vico și Hegel"[89]. Se înțelege că nu au fost amintite numele unor autori români, precum A. Philippide și G. Ivănescu, ale căror lucrări îi erau fără îndoială cunoscute lingvistului peregrin.

3.3. Totuși, la fel ca Ivănescu, Coșeriu consideră că vorbitorul trebuie avut în vedere cînd se studiată limba (sau limbajul): „vorbitorul are totdeauna dreptate ca vorbitor, nu ca lingvist, nu cînd începe să explice. Eu formulez așa: limbajul e făcut de și pentru vorbitori, nu de și pentru lingviști. Și lingvistul trebuie să spună care este intuiția vorbitorului"[90]. Aceasta ar reprezenta întemeierea metodologică de a construi lingvistica pornind de la activitatea acestuia, de la vorbire, identificată sub multe aspecte cu limbajul însuși. În acest caz, fiecare dintre cei doi lingviști ar fi trebuit să specifice însă ce reprezintă în opinia lor noțiunea de „vorbitor", căci teoriile lor lingvistice sînt sensibil diferite, deși anumite aspecte ar putea să le apropie. Ca reprezentat al studiului ce vizează în mod deosebit istoria limbii, G. Ivănescu poate fi asociat unei viziuni ce privește pe cel ce folosește limba în comunicare în una dintre fazele ei evolutive, ilustrînd, în manieră particulară, baza de articulație și baza spirituală a momentului, dar, avînd în vedere distincția dintre limba populară și cea literară, și nivelul pe care-l reprezintă din acest punct de vedere.

Vorbitorul la care se referă E. Coșeriu însă este un promotor al unei limbi istorice, ce actualizează sistemul și norma ei în variante ce corespund unor mixturi corespunzătoare amalgamului particularizat de aptitudinea de a se raporta la anumite limbi funcționale. Oricum, formularea „vorbitorul are totdeauna dreptate" propusă de Coșeriu, este un clișeu inoportun, căci, de vreme ce opiniile lui despre limbă nu sînt valabile în legătură cu limba, ar însemna că dreptatea lui stă „totdeauna" în ceea ce spune, ceea ce nu se poate admite, iar, dacă modul de a folosi limba îi dă vorbitorului acest statut de îndreptățire, dincolo de faptul că atestă un mod individual de a actualiza intuitiv limba în diferite situații, nu i se poate atribui altceva. Totuși, vorbitorii au opinii în legătură cu limba ce pot avea efecte asupra modului de folosire a ei, iar lingviștii înșiși sînt vorbitori, măcar ai unei limbi, încît ceea ce ei consideră a fi obiectiv și științific poate fi marcat de subiectivitate[91]. În ambele cazuri, prin urmare, și la Ivănescu, și la Coșeriu, imaginea realizată pe baza limbii folosite de vorbitorul singular nu poate fi decît particulară, în ciuda faptului că exigențele actelor comunicative impun menținerea unei unități relative între posibilitățile de înțelegere și de folosire a mijloacelor lingvistice, printr-o raportare la uzul comun.

---

[89] *Ibidem*, p. 137.
[90] Eugeniu Coșeriu, *Lingvistica integrală*, p. 30.
[91] Ca atare, nu este întîmplător faptul că cei vechi au remarcat că *grammatici certant*.

Scanned with OKEN Scanner

Pe de altă parte, cei doi lingvişti se referă la vorbitor ca om care foloseşte limba, dar nu la facultatea lui care face posibilă limba şi vorbirea, fiindcă pe ei nu-i interesează nici existenţa acestei facultăţi a limbajului şi nici situaţiile în care ea relaţionează cu alte aptitudini ale spiritului. Alţi lingvişti însă, care au adus în atenţie această facultate, au pierdut din vedere faptul că ea este, pe de o parte, general umană şi, pe de altă parte, creativă, fiindcă statutul ei de componentă a spiritului corelată cu alte facultăţi (intelect, raţiune, memorie, intuiţie, imaginaţie) îi asigură condiţiile inovării. Noam Chomsky, de exemplu, care se pronunţă în legătură cu existenţa şi cu manifestarea facultăţii limbajului, nu o pune în legătură cu lingvistica „antropologică", aşa cum ar fi de aşteptat, fiindcă o consideră limitată pentru că nu ar insista pe procesele generative. Or, facultatea limbajului ar trebui învestită tocmai cu această trăsătură creativă a generativităţii, comună cu celelalte facultăţi ale spiritului uman, care explică schimbarea lingvistică (pe care cercetători ca B. Croce şi E. Coşeriu o pun pe seama limbii) (vezi, **II, 2.0.** şi **2.1.**).

3.4. Pentru a legitima folosirea denumirii *lingvistică integrală* s-ar putea considera posibilă renunţarea la disocierea dintre *lingvistica internă* şi *lingvistica externă*, ceea ce ar permite atragerea în explicarea stărilor şi fenomenelor lingvistice a numeroşi factori ce ţin de existenţa umanului dar depăşesc relaţiile nemijlocite cu structurile şi cu funcţionarea limbii. Coşeriu nu vizează însă acest aspect (cel puţin din punct de vedere teoretic), înclinînd numai spre legitimarea lingvisticii interne şi adoptînd din ideile glosematicienilor (ale lui Hjelmslev în mod deosebit) şi ale neohegelienilor italieni (cu precădere ale lui Croce) ceea ce poate susţine explicarea limbii prin ea însăşi, deşi uneori depăşeşte limita dintre „intern" şi „extern", îndeosebi atunci cînd explică fenomene, precum schimbările, prin „cauza" umană, prin vorbitor.

Opţiunea lui Coşeriu pentru aşa-numita *lingvistică internă* este însă în continuarea concepţiei lui Ferdinand de Saussure, care, în secţiunea introductivă a destinat un capitol special în *Cursul* său temei *Elemente interne şi elemente externe ale limbii*, pornind de la faptul că definiţia limbii „presupune că îndepărtăm tot ce este străin în organismul său, de sistemul său, într-un cuvînt, tot ceea ce este desemnat prin *lingvistică externă*"[92]. Şi, în continuare: „Această lingvistică se ocupă totuşi de lucruri importante şi, cînd abordăm studiul limbajului, ne gîndim mai ales la ele"[93]. Ca atare, există, pe de o parte, realităţi care sînt „străine" de organismul limbii, şi ele sînt avute în vedere de lingvistica externă, iar, pe de altă parte, realităţile respective vin în planul atenţiei cînd se intenţionează „studiul limbajului". În spaţiul „lingvisticii externe", Saussure

[92] Ferdinand de Saussure, *Curs de lingvistică generală*, p. 45.

[93] Cum se va preciza în continuare, Saussure denumeşte prin *limbaj*, de obicei, limba şi vorbirea, considerate împreună.

Scanned with OKEN Scanner

cuprinde relațiile pe care le are limba cu realitatea etnică și cu istoria ei, cu viața politică și cu diferite instituții sociale, cu existența și cu influența aspectului literar, cu alte limbi etc. Această diversitate de relații, crede Saussure, nu permite folosirea unor metode restrictive în studierea lor, încît cei care le cercetează trebuie să se adapteze fiecărei situații pentru a le constata și evalua trăsăturile.

Din asemenea considerente, numai *lingvistica internă* poate avea o metodologie riguroasă de investigare, cînd limba este privită ca „un sistem care nu cunoaște decît propria sa ordine"[94]. Ca atare, analizele ulterioare acestei precizări în legătură cu maniera de cercetare lingvistică l-au condus pe Saussure la o concluzie considerată ca avînd valoare incontestabilă: „lingvistica are drept unic și adevărat obiect limba, considerată în sine însăși și pentru sine însăși"[95]. Această orientare a devenit principiu călăuzitor pentru unii dintre lingviștii de mai tîrziu, între care în mod deosebit Louis Hjelmslev. S-au exprimat însă și opinii opuse, precum cea a lui Antoine Meillet, fost elev al lui Saussure, potrivit căreia, prin insistența pe faptul că limba este un sistem în sine cu un nivel de abstractizare prea înalt, s-a produs o îndepărtare a ei de om[96]. Meillet a observat de asemenea că Saussure, prin stabilirea unei opoziții totale între lingvistica internă și cea externă, a favorizat neglijarea cauzelor extralingvistice în modificările ce se produc în structura limbii.

Cum s-a menționat mai sus, Coșeriu a considerat ca fiind în principiu valabilă perspectiva oferită de Saussure și susținută de Hjelmslev și, de aceea, cel puțin din punct de vedere teoretic, în a sa „lingvistică integrală" nu-și propune decît asumarea lingvisticii interne. Cu toate acestea însă, în evaluarea fenomenelor lingvistice și în atribuirea obiectului pentru diferite discipline lingvistice se poate constata că problemele ce țin de așa-zisa „lingvistică externă" nu sînt total excluse, aspect ce nu se poate considera inoportun atîta timp cît alte posibilități interpretative nu se întrezăreau. Este drept că și la Saussure situația se prezintă într-o manieră similară, dar, la acesta, faptele ce țin

---

[94] Ferdinand de Saussure, *op. cit.*, p. 46. Urmează aici cunoscuta analogie cu jocul de șah.

[95] *Ibidem*, p. 233. De altfel, într-un text manuscris este respinsă însăși maniera de a acorda importanță prea mare lingvisticii externe: „Privită în latura sa exterioară, limba este, în mod evident, incompletă; dar adevărata eroare constă în convingerea că, din acest punct de vedere, între latura exterioară și cea interioară există paritate și simetrie. Văzută în latura sa interioară [...], limba este *absolut completă*" (Ferdinand de Saussure, *Scrieri de lingvistică generală*, Polirom, Iași, 2004, p. 88). Fără îndoială, simetria și paritatea dintre cele două lingvistici nu este admisibilă, fiindcă obiectul lor nu concordă și diferă metodele la care pot apela, dar considerarea limbii ca o realitate total desprinsă de orice alt element al existenței umane, este dificil de conceput în condițiile în care ea nu este totuși „funcțională" după principiile unui perpetuum mobile.

[96] Vezi, Constantin Frâncu, *op. cit.*, p. 48.

Scanned with OKEN Scanner

de „lingvistica externă" sînt aduse în discuţie cu scopul de a fi repartizate dincolo de limitele în care există şi se manifestă sistemul limbii. În cazul lui Coşeriu, o asemenea experienţă fiind depăşită, recursul la aspecte ce pot fi considerate ca ţinînd de lingvistica externă relevă în principiu numai faptul că altfel nu este posibil.

3.5. Astfel, între realizările ştiinţifice ale acestui lingvist este aportul la fundamentarea unei lingvistici a textului, concepute ca o disciplină de sine stătătoare din punct de vedere metodologic, dar totuşi raportabilă la lingvistica tradiţională. Această *lingvistică a textului* (*Textlinguistik*) ar fi, sub anumite aspecte o disciplină deosebită de cea întemeiată de alţi cercetători, în aceeaşi perioadă de timp, cu denumirea *analiză a discursului*. Interesant este faptul că, deşi între obiecţiile formulate în legătură cu doctrina saussuriană ce acordă primat studiului limbii în raport cu studiul vorbirii în cercetarea limbajului, Coşeriu consideră că, dimpotrivă, întotdeauna trebuie pornit de la vorbire, şi că limbajul trebuie privit ca activitate, iar nu ca rezultat, ca lucru făcut, de data aceasta, în lingvistica textului, obiectul cercetării este în principiu un lucru făcut (un *érgon*), în vreme ce „discursul", obiectul analizei discursului, ar reprezenta de fapt vorbirea (*enérgeia*), adică actul lingvistic de concretizare a limbii în circumstanţe specifice. Este drept că, prin focalizarea atenţiei asupra textului, se rămîne aparent în limitele lingvisticii interne, dar numai aparent, deoarece „hermeneutica" prin care se dezvăluie sensul textului presupune depăşirea acestor limite şi refacerea trăsăturilor discursive care au determinat o anumită configuraţie a textului, adică ceea ce presupune analiza discursului. De altfel, cînd studiul vizează limba, lingvistica internă rămîne, măcar din punct de vedere teoretic, posibilă, dar dacă este vizată vorbirea sau produsul ei, în mod necesar, restricţiile acestei lingvistici trebuie reconsiderate. Ca atare, dacă există o „lingvistică a textului", ea nu poate fi „internă", deoarece textul nu poate fi privit în sine decît sub aspectul structurării formale a componentelor, însă această structură şi sensul textului sînt determinate de scopul lui, de laturile comunicative explicabile prin condiţionări discursive foarte variate sub aspectul naturii lor, şi, de aceea, însăşi denumirea *lingvistica textului*, nu are aceeaşi cuprindere pentru toţi cei care o folosesc.

Aceasta explică printre altele şi de ce Coşeriu constată că „obiectul de studiu al lingvisticii textului nu a fost identificat pînă în prezent, aşa încît sintagma «lingvistică a textului» nu este, într-o anumită privinţă, nimic altceva decît un nume pentru a desemna modalităţi de abordare foarte diferite, ba chiar pentru discipline lingvistice complet diferite"[97]. De fapt, se arată în continuare, însuşi conceptul „text" nu are acelaşi conţinut la toţi autorii care îl invocă. Cu

[97] Eugeniu Coşeriu, *Lingvistica textului*, p. 23.

Scanned with OKEN Scanner

toate acestea, arată acest lingvist, există numai două posibilități de a stabili locul lingvisticii textului între disciplinele științifice care au ca obiect limbajul: „pe de o parte, aceasta este considerată o disciplină separată în interiorul lingvisticii, iar, pe de altă parte, este considerată drept lingvistică pur și simplu, ca un fel de anexă supraordonată, în măsură să formuleze și să rezolve toate problemele lingvisticii, din punctul de vedere al textelor"[98]. În sfîrșit, trebuie observat că, în triada menționată în mai multe rînduri de Coșeriu în legătură cu nivelurile limbajului, pe locul al treilea este plasat „nivelul textelor, al actelor de vorbire, respectiv al ansamblelor de acte de vorbire, care sînt realizate de un anumit vorbitor într-o anumită situație, ceea ce se poate întîmpla, firește, în formă orală sau scrisă"[99]. În tratarea competenței lingvistice, la acest nivel este plasată așa-numita *competență expresivă* (vezi, în continuare, **VI, 1.4.**), ale cărei exigențe pot produce uneori „suspendarea" normei limbii. În acest caz, ar însemna că acest nivel al vorbirii, determinat (măcar în parte) de condiții circumstanțiale ce exced esența limbii, poate realiza „suspendări" prin fapte ce vin din tradiție, dar nu țin de sistemul limbii și, prin urmare, nu sînt explicabile prin „lingvistica internă", de vreme ce nu fac parte din acest sistem.

Ca atare, lingvistica textului, dacă are în vedere situațiile externe hotărîtoare în explicarea unor fenomene lingvistice, nu se poate cuprinde în lingvistica pe care și-a propus s-o reprezinte Coșeriu („lingvistica internă"), înscriindu-se în „lingvistica pur și simplu, ca un fel de anexă supraordonată, în măsură să formuleze și să rezolve toate problemele lingvisticii din punctul de vedere al textelor". În aceste condiții, se poate pune problema de principiu în legătură cu posibilitatea unei lingvistici interne care să aibă ca obiect de studiu vorbirea (și ca metodă unică inducția) și prin care să se construiască „lingvistica integrală".

Formularea „ca un fel de anexă supraordonată" se referă, desigur, la diferențierea în raport cu orientarea saussuriană ce atribuie lingvisticii rolul de studiu al limbii, fiindcă „textul" reprezintă altceva decît ceea ce se înțelege prin „limbă" în mod obișnuit în scrierile de specialitate. În același timp, așa cum s-a menționat, această „anexă supraordonată" este, pe de altă parte, consacrată studierii textului, a rezultatului vorbirii, iar nu a vorbirii însăși, a actelor de vorbire sau a discursului, care ar fi în concordanță cu principiul susținut de Coșeriu al conceperii limbii ca activitate, iar nu ca lucru făcut[100]. În concepția acestui lingvist, lingvistica textului este și un studiu al discursului, înțelegîndu-se prin aceasta că interpretarea textului (acesta fiind forma în care se prezintă o realizare particulară a vorbirii) reconstituie sensul, adică și condițiile sau con-

---

[98] *Ibidem*, p. 24.
[99] *Ibidem*, p. 25.
[100] Vezi, în acest sens, Rodica Nagy, *Prefață*, la *Dicționar de analiză a discursului*, Institutul European, Iași, 2015, pp. 12-14.

Scanned with OKEN Scanner

secinţele actului (actelor) de vorbire care-l întemeiază. Această procedare se înscrie, după propriile afirmaţii ale lui Coşeriu, într-o perspectivă întrezărită încă prin studiul *Determinare şi cadru*, apărut în limba spaniolă, în 1956, cînd stabilea posibilitatea a încă „două tipuri de lingvistică pe lîngă cea bine cunoscută a limbilor"[101], care ar fi o lingvistică a vorbirii în general şi o lingvistică a textelor (sau textuală)[102], cu alt obiect, cu alt obiectiv şi cu alte rezultate. Totuşi, acest lingvist nu raportează perspectiva sa la principiile stabilite de iniţiatorii analizei discursului nici la hermeneutica dezvoltată de Martin Heidegger şi de urmaşii săi, îndeosebi de H.-G. Gadamer, care au urmat calea deschisă de Wilhelm Dilthey, dar şi de alţi învăţaţi (între care Wilhelm von Humboldt), care au adăugat hermeneuticii dimensiunea filozofică a „înţelegerii" limbii (vezi, în continuare, **XIV, 1.2.** şi **2.1.**).

O situaţie deosebită rezultă din altă precizare a lui Coşeriu: „tot ceea ce este act de vorbire sau îmbinare a unor acte de vorbire relaţionate... este un text, fie că este vorba despre o formulă de salut precum *Bună ziua* sau despre *Divina Commedia*"[103]. Trebuie observat însă că, *Bună ziua* este „o formulă de salut" care face parte din gruparea „discursului repetat", potrivit concepţiei lui Coşeriu, şi, din acest motiv, este un element al vorbirii comune, ce vine din tradiţie şi, prin urmare, reprezintă o deprindere iar nu o inovaţie, pe cînd opera dantescă, este un unicat rezultat dintr-un efort creator individual, cu alte valenţe comunicative, cu o structură foarte complicată şi de mari dimensiuni. Că în ambele cazuri se poate admite repartizarea în categoria textelor este adevărat, dar cuprinderea unor realităţi atît de deosebite în aceeaşi sferă noţională ar trebui să se obţină printr-un şir de clasificări cu mai multe trepte de ramificare şi de diferenţiere, prin care să se ilustreze existenţa mai multor tipuri de texte, căci, dincolo de alte aspecte, pentru *Bună ziua*, singurul element de „gramatică transfrastică" ar fi cel de natură discursivă, acela de utilizare în anumite împrejurări, prin urmare, extratextual. Realizarea unor clasificări şi ierarhizări a tipurilor de texte, uzînd de metoda inductivă, agreată de Coşeriu, ar putea

---

[101] Eugeniu Coşeriu, *Lingvistica textului*, p. 26.

[102] Prin urmare, se urmează trihotomia deseori menţionată ca ţinînd de „sfera limbajului", mereu însoţită de sublinierea considerării limbii ca activitate.

[103] Eugeniu Coşeriu, *Lingvistica textului*, p. 26. Într-o altă împrejurare (în conferinţa *Limbajul poetic*), Coşeriu menţionează o situaţie aparent similară: „Zice Croce că,... un *cuvînt* e ca şi *Divina Commedia*...; din punct de vedere calitativ, este acelaşi lucru, iar cel care a creat un singur cuvînt este, pentru acest cuvînt, un poet tot atît de mare şi tot atît de absolut ca şi Dante în *Divina Comedie*, care este o creaţie cantitativ mult mai bogată, însă nu şi calitativ" (Eugen Coşeriu, *Prelegeri şi conferinţe*, p. 161). Trebuie observat că aici, filozoful italian se referă la un aspect determinat, acela al creaţiei, al inovaţiei, în vreme ce Coşeriu apropie două realităţi cu statut diferit din toate punctele de vedere.

Scanned with OKEN Scanner

reprezenta în acest caz singura cale prin care să se stabilească ce se poate denumi în realitate *text* și în ce specie se încadrează fiecare entitate ce poate primi acest nume. Sub aspect generic, prin urmare, prin *text* se înțelege o clasă de entități rezultate din folosirea limbii care se divide succesiv pînă la epuizarea posibilităților de diviziune din perspectiva unor criterii determinate și, de aceea, în afara unor astfel de precizări, conținutul acestui termen rămîne vag și imprecis. Concluzia ce se poate desprinde de aici este că, în comunicare, există numeroase posibilități de actualizare a mijloacelor limbii, dar cumularea lor sub aceeași noțiune nu este convenabilă din perspectiva determinării a ceea ce poate fi numit într-adevăr *text* din punct de vedere lingvistic, prin folosirea unor *conectori textual-discursivi*, iar nu ca orice segment comunicativ, fără îndoială, dotat și acesta cu un sens, dar, în principiu, cu un sens restrîns și atribuit conjunctural în relațiile dintre indivizii sociali.

3.6. Începutul propriu-zis al afirmării științifice a lui Eugen Coșeriu se poate considera ca fiind marcat de studiul *Sistem, normă și vorbire*[104], apărut la Montevideo, în 1952, al cărui obiectiv principal este avaluarea conceptului „limbă" ce stă la baza teoriei lingvistice a lui Ferdinand de Saussure. După cîteva observații introductive, el menționează aici că „pentru noi, «limba» se situează într-un moment ulterior analizei limbajului ca fenomen concret și corespunde mai degrabă lingvisticii istorice decît celei teoretice"[105]. Din această formulare, rezultă că *limbajul* („ca fenomen concret") ar trebui să reprezinte utilizarea limbii în vorbire și că, numai după ce aceasta s-a folosit (o perioadă îndelungată) în mod efectiv, se ia act de existența și de trăsăturile ei, încît se poate determina forma ei abstractă, despre care discută Saussure. Prin urmare, nu vorbirea este ulterioară limbii, ca formă de manifestare a limbajului, ci aceasta este ulterioară celeilalte, ca rezultat al unui proces de abstractizare. Dar, dacă se dă întîietate „limbajului ca fenomen concret" atunci se urmează calea de la concret la abstract (sau calea inductivă), iar nu cea „idealistă", pe care Coșeriu consideră că o reprezintă, și, pe de altă parte, se poate înțelege că vorbirea se produce, fără existența limbii, sau, mai degrabă, înainte de a lua act de această existență. Un alt aspect susținut de acest lingvist este că „limba... corespunde mai degrabă lingvisticii istorice decît celei teoretice", în sensul că ea trebuie privită numai ca un fenomen cu existență istorică, iar nu ca o realitate cu

---

[104] Acest studiu, cu titlul original *Sistema, norma y habla*, a fost inclus mai tîrziu în volumul Eugenio Coseriu, *Teoria del lenguage y lingüistica general, Cinco estudios* (Editorial Gredos, Madrid), care a cunoscut mai multe ediții începînd cu 1962. Volumul a fost tradus și în limba română de Nicolae Saramandu și publicat de Editura Enciclopedică, București, 2004, cu titlul *Teoria limbajului și lingvistica generală. Cinci studii.*

[105] Eugeniu Coșeriu, *Teoria limbajului și lingvistica generală*, p. 15.

Scanned with OKEN Scanner

trăsături specifice (şi concrete) pe baza căreia să se realizeze teoretizarea, situaţie care conduce la ideea că limba este numai o succesiune de schimbări şi că nu ar trebui privită şi ca o suită de stări din perspectiva unor momente din existenţa ei.

Trebuie constatat totuşi că, în general, conştiinţa omenească (înţelegînd prin aceasta capacitatea de a manifesta funcţiile intelectuale) are în general această predispoziţie de organizare prin cazuri concrete şi singulare a unui mod de manifestare pentru ca apoi să realizeze şi să admită coagularea unui nucleu abstract, ce reprezintă modul de organizare şi de manifestare al unei aptitudini native sau dobîndite[106]. De aceea, situaţia reprezentată de limbaj (ca limbă şi ca vorbire) corespunde desigur unui model ce oferă interpretări cu baze de pornire specifice, dar nu reprezintă o manifestare umană la nivel cultural aflată în disonanţă totală cu alte maniere de activitate ale spiritului.

Coşeriu şi-a reformulat perspectiva sa în mai multe modalităţi, concludentă fiind în acest sens precizarea: „În înţelegerea noastră, lingvistica, mai mult decît alte ştiinţe, prin natura însăşi a obiectului său, trebuie să se mişte constant între cei doi poli opuşi ai concretului şi ai abstractului: *să urce de la constatarea empirică a fenomenelor concrete la abstracţiunea formelor ideale şi sistematice*, şi, îmbogăţită fiind prin cunoştinţele generale dobîndite prin operaţia de abstractizare, să revină la fenomenele concrete. Important este *să nu se mulţumească cu abstractizarea şi să nu rămînă la ea*"[107] (s.n.). Există însă aici dificultatea de a nu se întrevedea cum este posibil polul „concretului", reprezentat de limbaj ca vorbire, căci, pentru a fi „vorbire", limbajul trebuie raportat la „vorbirea într-o limbă", cum a precizat, de altfel, acest lingvist de mai multe ori. Sub aspect epistemologic, principiul expus aici nu este nou şi intră în practica obişnuită a treptelor urmate de cunoaşterea ştiinţifică în general şi, în linii mari, chiar de cunoaşterea comună. Apoi, *Cursul* lui Saussure, deşi promovează această viziune a limbii ca abstracţiune, are secţiuni importante în care se fac referiri la fapte şi la fenomene concrete sau intuibile, încît nu este o expunere fără suport în realitate.

În sfîrşit, Coşeriu notează: „dorim să spunem că este extrem de important să considerăm abstracţiunea nu ca *altă realitate*, ci numai ca un aspect formal şi sistematic – stabilit, din necesităţi ştiinţifice, pe baza aceloraşi fenomene concrete –, ca o modalitate de a scoate în evidenţă acea realitate concretă unică şi indivizibilă care este limbajul uman"[108]. Dar, dacă abstracţiunea nu este „altă realitate" atunci nu este „abstracţiune", căci ar însemna că este „concretul" însuşi sau

---

[106] În această perspectivă, lungile dezbateri în legătură cu preeminenţa limbii sau vorbirii se pot raporta deseori la cunoscuta controversă generată de răspunsul la întrebarea dacă a fost întîi oul sau găina.

[107] Eugeniu Coşeriu, *Teoria limbajului şi lingvistica generală*, p. 17.

[108] *Ibidem*.

Scanned with OKEN Scanner

ceva de aceeaşi natură cu el. Pe de altă parte, forma abstractă care este limba nu este numai un obiect „stabilit din necesităţi ştiinţifice", ci şi o componentă importantă a conştiinţei sau a minţii umane în general, care este conştiinţa lingvistică. Este adevărat că „formele abstracte rezumă şi generalizează concretul, căruia însă nu i se opun", dar „nu i se opun" din punctul de vedere al domeniului cognitiv, însă *i se opun* din punctul de vedere al nivelului cunoaşterii şi al specificului, căci, în vreme ce realităţile concrete sînt date prin percepţie, intuiţie şi, parţial, prin intelect, cele abstracte sînt rezultate prin activităţile raţiunii şi, în general, prin facultăţile constructive ale spiritului şi nu prin cele receptive (concretul înseamnă desemnare, iar abstractul noţiune, idee).

Oricum formularea „acea *realitate concretă unică şi indivizibilă care este limbajul uman*"[109] nu este de natură să conducă la o clarificare nici în legătură cu ceea ce este totuşi „limbajul" şi nici în legătură cu faptul de a fi „realitate unică şi indivizibilă". Ideea de bază este, prin urmare, una care ţine de teoria cunoaşterii: pornind de la faptele concrete se realizează o formă abstractă, care devine apoi element de raportare pentru alte fapte concrete, dar nu devine ea însăşi un fapt concret. În acest caz, desigur, se impune necesitatea menţinerii unei raportări permanente între concret şi abstract, fără ca aceasta să presupună dizolvarea abstractului în concret, aşa cum se poate înţelege din unele afirmaţii ale lui Coşeriu. În mod explicit, acest lingvist menţionează că urmăreşte să ofere „o concepţie monistă a limbajului"[110], printr-o „tripartiţie edificatoare din punct de vedere teoretic", pornind de la trei aspecte ce se constată a fi distinctibile în mod concret: actele concrete, vorbitul (producerea vorbirii) şi activitatea lingvistică. De aici, se poate conchide că acestea reprezintă „limbajul" în concepţia lui Coşeriu, deşi extrem de frecventa folosire a termenului *limbaj* de către acest lingvist în legătură cu numeroase teme de discuţie produce dificultăţi în determinarea semnificaţiilor atribuite şi, mai ales, a realităţilor desemnate prin el.

3.7. După prezentarea unor teorii şi clasificări propuse de lingviştii de după Saussure, el ajunge la mai multe concluzii, dintre care unele privesc efectiv esenţa orientării sale: „în mod concret, limbajul există numai, şi în mod exclusiv, ca activitate lingvistică, *vorbitul*;... *limba* şi *vorbirea* nu pot fi realităţi autonome şi net separabile, dat fiind că, pe de o parte, *vorbirea* este *realizare* a *limbii* şi, pe de altă parte, *limba* este condiţie a *vorbirii*, se constituie pe baza vorbirii şi se manifestă în mod concret numai în vorbire"[111]. Desigur, dacă

---

[109] În original, „aquella realidad concreta única e indivisible que es el lenguage humano".

[110] Eugeniu Coşeriu, *Teoria limbajului şi lingvistica generală*, p. 19.

[111] *Ibidem*, pp. 42-43. Cum se observă, aici, „activitatea lingvistică" este identificată cu „vorbitul", la fel ca în original: „como *hablar*, como actividad lingüística". Anterior însă, în original, se afirmă: „existen sólo actos lingüísticos (*Sprechakte*), existe sólo el hablar

Scanned with OKEN Scanner

asemenea precizări reprezintă o explicitare sau o completare a celor susţinute de Saussure, ele sînt pe deplin acceptabile, dar cu observaţia reiterată că „limba" şi „vorbirea" sînt totuşi, din punct de vedere cognitiv, entităţi distincte şi cu statut deosebit, rezultat din punct de vedere referenţial (dovadă fiind şi faptul că, chiar la nivelul cunoaşterii comune, ele sînt redate de obicei prin cuvinte deosebite), deşi, fără îndoială, sînt în mod esenţial corelate.

O afirmaţie ulterioară a lui Coşeriu, deşi identifică existenţa unor raporturi ce s-ar putea remarca dacă nu ar exista două elemente deosebite, insistă însă tot mai mult pe caracterul inoportun al disocierii consacrate prin teoria saussuriană: „*vorbitului* ca atare nu i se poate opune *limba* ca realitate distinctă, dat fiind că aceasta este în vorbitul însuşi şi se manifestă concret în actele lingvistice; termenii de *limbă* şi *vorbire* nu desemnează secţiuni autonome şi nici măcar o «modalitate de prezentare a limbii», ci desemnează, mai degrabă, diferite puncte de vedere, adică diferite modalităţi de a privi fenomenul lingvistic, precum şi diferite grade de formalizare ale aceleiaşi realităţi obiective"[112]. Dintr-o formulare antepusă acestei fraze („eventualele distincţii şi opoziţii trebuie să se stabilească în primul rînd în realitatea concretă a limbajului, adică în vorbit"), se înţelege că *vorbitul* reprezintă „realitatea concretă a limbajului" şi atunci ar însemna că *limbajul* are această „realitate concretă", dar posibil şi altă „realitate", pe care însă Coşeriu n-o specifică. Oricum, din excluderea „opoziţiei" dintre „vorbit" şi „limbă", adică, de fapt, a oricăror elemente pe care le-ar poseda fiecare pentru a avea identitate (aşa cum explică el însuşi, în sens pozitiv, înţelesul cuvîntului *opoziţie*), ar însemna că nu există nici o întemeiere suficientă pentru a le distinge. Spre aceeaşi perspectivă predispune, de altfel, şi o altă precizare anterioară: „în majoritatea cazurilor, opoziţiile care se stabilesc constituie numai caracterizări şi interpretări ale unei opoziţii fundamentale între *virtual* şi *real*, *abstract* şi *concret* (sistem-realizare)", la aceasta adăugîndu-se indicaţia de a propune distincţii „fără a încerca să le reducem la modelele faimoasei dihotomii" („faimoasa dihotomie" fiind, desigur, limbă – vorbire).

Rezultatul acestei orientări interpretative este identificarea unei tripartiţii noţionale – „sistem", „normă" şi „vorbire" –, care s-ar înscrie în sfera

(*das wirkliche Sprechen, das Gespräch*), la actividad lingüística (*Sprechtätigkeit*); una actividad que es al mismo tiempo individual y social", unde redările diferite din germană ar putea induce anumite diferenţieri. Traducerea românească (*Ibidem*, p. 18) ar indica şi ea această situaţie: „există numai acte lingvistice (*Sprechakte*), există numai vorbitul [vorbirea concretă] (*das wirkliche Sprechen, das Gespräch*), activitatea lingvistică (*Sprechtätigkeit*); o activitate care este, în acelaşi timp, individuală şi socială". Totuşi, ar putea fi interpretat că *vorbit* şi *activitate lingvistică* desemnează în principiu aceeaşi entitate.

[112] *Ibidem*, p. 43.

Scanned with OKEN Scanner

atotcuprinzătorului „limbaj", caz în care „limba" ca atare este lipsită de o poziție însemnată, deși ideea existenței limbii nu este eliminată. Totuși, în unele situații, cînd *vorbire* ar putea fi folosit, în concordanță cu uzul altor lingviști, Coșeriu îl evită, astfel încît, sintagma integrată terminologiei de specialitate avînd ca element central substantivul *act*, cultivată în mod deosebit de pragmatica lingvistică, ce are structuri comparabile precum engl. *speech act*, germ. *Sprechakt* sau fr. *acte de parole* este redată de el, așa cum s-a observat, prin *act lingvistic* (*acto lingüístico*), unde *lingvistic* are semnificația „de vorbire" (la fel ca în formularea *actividad lingüística/activitate lingvistică*, pentru germ. *Sprechtätigkeit*).

În studiul amintit, în care distincțiile și precizările terminologice sînt pe primul plan, fiindcă prin ele se tinde spre anumite organizări conceptuale, pe care Coșeriu le-a urmărit în mod deosebit în activitatea sa științifică, se oferă și o discuție extinsă în legătură cu folosirea termenului *limbaj*, printr-o asumare a concepției formulate de lingvistul italian Vittore Pisani, într-un studiu din 1947. Astfel, „obiectul ideal *limbă*" se constituie „pe baza actelor lingvistice concrete" cu două ramuri ale limbajului: ca *limbaj virtual*, care reprezintă un „aspect psihic" și ca *limbaj realizat*, ce reprezintă un „aspect lingvistic". Sub „limbajul virtual" se cuprind în succesiune „complexul lingvistic social", „complexul lingvistic individual"[113] și „impulsul expresiv", prin acesta făcîndu-se trecerea în seria „limbajului realizat", reprezentată întîi prin „actul lingvistic", apoi, prin „materialul lingvistic" și terminat prin „limbă: sistem de izoglose"[114].

În comentariul care urmează acestei sinteze se precizează: „Termenul *limbaj* denumește, așadar, un concept care, pentru noi, se identifică cu vorbitul concret, adică cu activitatea lingvistică, dat fiind că aspectul psihic care apare în schemă, nu este decît limbaj «virtual», adică, pe de o parte, memorie stratificată, generalizată și formalizată de acte lingvistice reale și, pe de altă parte, condiție și posibilitate a unei noi vorbiri concrete. Dar nu vedem nici un obstacol ca termenul *limbaj* să fie folosit ca termen general pentru a indica ansamblul de concepte *vorbit* (vorbitul concret) – «*tezaur*» *lingvistic* (*«avere» lingvistică*) – *limbă*[115], dacă avem în vedere în permanență faptul că este vorba, în ultimă instanță, de același fenomen considerat din trei puncte de vedere diferite: 1) în realitatea sa concretă; 2) în virtualitatea sa și în calitate de condiție, de «substrat» al vorbirii concrete; 3) ca abstracțiune care se structurează pe baza

---

[113] Prin *complex* a fost redat aici sp. *acervo*, care, la fel ca originarul latin (*acervus*), semnifică „grămadă, însumare", în versiunea italiană fiind transpus prin *ammasso*, cu același semantism. În traducerea românească din 2004, echivalarea s-a făcut prin *tezaur*, cuprins între ghilimele.

[114] Vezi, Eugeniu Coșeriu, *Teoria limbajului și lingvistica generală*, p. 94.

[115] În original, „se emplee *lenguaje* como término general para indicar el conjunto de conceptos *hablar – acervo lingüístico – lengua*" (p. 92).

Scanned with OKEN Scanner

actelor lingvistice concrete, şi că *limba* apare numai în vorbirea concretă"[116]. Fragmentul acesta este cuprins în capitolul *Schiţă a unei teorii coerente a vorbirii şi a formalizării sale* şi respectă preceptul de bază al lui Coşeriu potrivit căruia ştiinţa procedează inductiv pornind de la fapte reale şi singulare către construcţiile abstracte şi către aspectele generale, pentru ca, într-o lucrare ulterioară, să facă precizarea: „Obiectul lingvisticii («ştiinţa limbajului») poate fi numai limbajul, sub toate aspectele sale. Iar limbajul se înfăţişează în mod concret ca *activitate*, anume ca *vorbire*"[117]. În acelaşi timp, deşi admite „trei puncte de vedere diferite" în conţinutul termenului *limbaj*, el respinge predispoziţia ca, pe terenul lingvisticii, să fie luate în considerare alte accepţiuni ale acestui cuvînt: „Rămîn în afara limbajului propriu-zis – şi, prin urmare, în afara lingvisticii – atît «putinţa de a vorbi» condiţionată fiziologic şi psihic («facultatea de a vorbi») şi «impulsul expresiv», cît şi textul ca realizare de valori (practice, logice şi fantastice). Lingvistica se ocupă numai de limbaj «ca atare», adică de ceea ce Aristotel a definit ca «logos semantic»"[118].

Coşeriu nu a insistat mai tîrziu asupra limitării obiectului lingvisticii, care ar trebui să excludă facultatea de a vorbi, dar a amintit uneori de *logosul apofantic* şi de *logosul pragmatic*, adică de aspecte ale limbii care depăşesc *logosul semantic* aristotelic. De altfel, el a folosit termenul *lingvistica textului* (germ. *Textlinguistik*), prin urmare, uzînd de conceptul „lingvistică" dincolo de logosul semantic, iar „textul [este] văzut ca [o] posibilitate universală a limbajului"[119]. În continuare, acest lingvist face precizarea că „în cazul textului este vorba despre un nivel autonom din sfera limbajului, plan care nu poate fi explicat nici plecînd de la nivelul vorbirii în general, nici la nivelul limbii particulare, nici prin referire la «faptele» corespunzătoare"[120]. În alt loc, acest lingvist se exprimă astfel: „Sînt totuşi de părere că termenul de *lingvistică a textului* ar trebui rezervat cercetării textului înţeles ca un nivel autonom al

---

[116] Eugeniu Coşeriu, *Teoria limbajului şi lingvistica generală*, pp. 94-95.

[117] *Determinare şi cadru*, în Eugeniu Coşeriu, *Teoria limbajului...*, p. 290.

[118] *Ibidem*, p. 292, nota 11.

[119] Eugeniu Coşeriu, *Lingvistica textului. O introducere în hermeneutica sensului*, Editura Universităţii „Al. I. Cuza", Iaşi, 2013, p. 51. În original (Eugenio Coseriu, *Textlinguistik. Eine Einführung*, Francke Verlag, Tübingen und Basel, 1994, p. 35): „der Text als eine universelle Möglichkeit der Sprache gemeint", unde *limbaj* traduce germ. *Sprache*.

[120] Eugeniu Coşeriu, *Lingvistica textului*, p. 63. În acest fragment, traducătorii au redat într-o manieră proprie prin *limbajului* din structura „un nivel autonom din sfera limbajului", ceea ce se putea reda prin *lingvisticului* (adică prin substantivarea adjectivului *lingvistic*), căci în textul german (la p. 47) se află corespondentul „eine autonome Ebene des Sprachlichen", iar traducerea italiană are la rîndul ei formularea: „un piano autonomo della sfera linguistica" (Eugenio Coseriu, *Linguistica del testo. Introduzione a una ermeneutica del testo*, La Nuova Italia Scientifica, 1997, p. 62).

Scanned with OKEN Scanner

limbajului în general [der Sprache im allgemeinen], independent de o anumită limbă, aşadar, cercetării textului ca purtător al sensului"[121]. Interesant este că, din această perspectivă a lingvisticii, nu se face aici nici o relaţie între text şi vorbire, deoarece, în ultimă instanţă, atît vorbirea, prin care se articulează discursul, cît şi textul sînt însumări ale unor acte lingvistice, redate vocal sau în scris, sub forma unor enunţuri concatenate cu scopul de a exprima un sens general prin expunerea ori interpretarea unei stări de lucruri (prin referinţă) sau prin simularea ori stimularea unei stări de lucruri (prin scop).

3.8. În linii generale, se poate constata totuşi că principiile şi concluziile asumate de Eugen Coşeriu în studiile de pînă la 1960 au fost menţinute ca fiind fundamentale pe parcursul întregii sale activităţi şi au fost reafirmate în diferite ocazii, îndeosebi în volumele ce cuprind amplele interviuri din ultimii ani ai secolului al XX-lea. Edificatoare în acest sens sînt precizările din interviul realizat în limba română şi publicat în 1996, ce are indicată prin titulatură destinaţia de a recomanda principiile, cuprinsul şi scopurile „lingvisticii integrale".

Cît priveşte folosirea termenului *limbaj*, se poate observa la Coşeriu o anumită lejeritate, căci poate semnifica, cum precizează el însuşi, „activitatea lingvistică" sau vorbirea sub mai multe aspecte, iar, în unele contexte, chiar limba ca vorbire. Desigur, „facultatea de a vorbi" nu se poate cerceta cu mijloacele lingvisticii, fiindcă facultăţile spirituale ale omului nu se pot studia în sine cu mijloacele unei ştiinţe particulare, chiar cînd ar avea în mod precis identificate anumite localizări pe scoarţa cerebrală, ceea ce ţine de fiziologie. Dar, dacă nu sînt studiate în sine, facultăţile se pot identifica şi evalua prin activitatea lor, încît facultatea de a vorbi (sau a limbajului) se poate determina prin activitatea lingvistică şi, atunci, în mod firesc, ea poate să fie totuşi luată în considerare atunci cînd sînt necesare anumite raportări la fenomene ce exced datele oferite de limbă şi de vorbire. De aceea, dacă limbajul ca facultate nu este studiat de lingvistică, el nu se poate pierde din vedere de aceasta, mai ales cînd lingvistica se vrea a fi *integrală*, în sensul că activitatea de a comunica prin limbă, cu toate aspectele şi implicaţiile ei, trebuie văzută ca o manifestare a lui. Pe lîngă aceasta, prin statutul facultăţii limbajului în raport cu alte facultăţi se pot constata trăsături de existenţă şi de funcţionare a limbii (semanticitate, logicitate, intenţionalitate, voinţă etc.), care nu pot fi ignorate la rîndul lor de lingvistică (= ştiinţa limbii), atunci cînd se are în vedere natura actelor de vorbire, textul şi discursul.

În analiza de pînă acum a activităţii ştiinţifice a lui Eugen Coşeriu, s-a relevat de multe ori raportarea ideilor sale la concepţia lui Ferdinand de Saussure, acesta beneficiar el însuşi al contribuţiilor unor înaintaşi, între care

[121] Eugeniu Coşeriu, *Lingvistica textului*, p. 216.

Scanned with OKEN Scanner

cea a lui Georg von der Gabelenz, în mod deosebit[122]. Situaţia a fost desigur impusă de realitatea faptelor, fiindcă opera lui Saussure a fost pentru Coşeriu în mod obişnuit reperul de bază în identificarea temelor devenite curente în lingvistica europeană din secolul al XX-lea. Astfel, studiul *Sistem, normă şi vorbire* a fost realizat cu scopul de a valorifica sugestia edificării lingvisticii interne[123], dar, în acelaşi timp, cu scopul de a indica o delimitare de concepţia aceluiaşi lingvist într-o chestiune importantă din teoria sa, aceea care priveşte conţinutul noţiunii „limbă". De fapt, atît raportarea la Saussure, cît şi emendarea unora dintre ideile acestuia indică sugestiile primite de Coşeriu prin realizările Şcolii lingvistice din Copenhaga, îndeosebi prin opera lui Louis Hjelmslev, autor menţionat de altfel de multe ori, dar faţă de care se distanţează prin declararea vorbirii ca fiind primordială în raport cu limba în cercetarea limbajului, acesta chiar identificat uneori cu vorbirea. Totuşi, se poate constata că în dezbaterea dezvoltată de Coşeriu se aduc şi precizări în legătură cu ceea ce ar trebui să se înţeleagă prin „limbă", adică aşa cum proceda şi Hjelmslev, care, cum se va arăta în continuare, făcea disocieri în sfera limbii de forma sistem (schemă) – normă – uz şi urmărea realizarea unei semantici structurale pe care Coşeriu o voia şi „diacronică". Lingvistul danez s-a considerat însă întotdeauna un adept şi un continuator al lui Saussure, intenţionînd să găsească argumente de departajare între lingvistica internă, după el, singura admisibilă pentru explicarea fenomenelor lingvistice numai în interiorul sistemului limbii, şi lingvistica externă, de care a crezut, în mod consecvent, că nu trebuie să se ţină cont. Dar, aşa cum se va evidenţia în continuare, aplicarea relativ consecventă a acestei orientări a condus uneori la modele formale neacceptate de alţi specialişti.

Într-o scriere anterioară lansării proiectului glosematicii, din 1928[124], Louis Hjelmslev a lansat ideea că distincţia dintre sincronic şi diacronic, susţinută de Saussure, ţine numai de metoda cercetării, iar nu şi de obiectul cercetat[125]. În studiul publicat de Coşeriu în 1958, *Sincronie, diacronie şi istorie*, ideea a fost susţinută şi valorificată pe un spaţiu extins, cum se va putea

---

[122] De altfel, Coşeriu a realizat un studiu amplu în care demonstrează această filiaţie de idei, publicat în 1967, cu titlul *Georg von der Gabelentz şi lingvistica sincronică* (vezi, Constantin Frâncu, *op. cit.*, pp. 39-42).

[123] Într-o lucrare anterioară, cu caracter didactic, această perspectivă nu fusese asumată ca principiu călăuzitor: „limbile există şi se dezvoltă nu numai în virtutea raţiunilor interne ale echilibrului lor ca sisteme (relaţii structurale), ci şi, mai ales, în relaţie cu alte fenomene de ordin spiritual şi social: limba este intim legată de viaţa socială, de civilizaţie, de artă, de dezvoltarea gîndirii, de politică etc.; într-un cuvînt, de întreaga viaţă a omului" (Eugenio Coseriu, *Introducere în lingvistică*, p. 59).

[124] A fost publicată în franceză, cu titlul *Principes de grammaire générale*, dar a fost tradusă şi în alte limbi. Referirile vor fi făcute aici la versiunea spaniolă: Louis Hjelmslev, *Principios de gramática general*, Editorial Gredos, Madrid, 1976.

[125] Louis Hjelmslev, *Principios de gramática general*, pp. 55-71.

Scanned with OKEN Scanner

cea a lui Georg von der Gabelenz, în mod deosebit[122]. Situaţia a fost desigur impusă de realitatea faptelor, fiindcă opera lui Saussure a fost pentru Coşeriu în mod obişnuit reperul de bază în identificarea temelor devenite curente în lingvistica europeană din secolul al XX-lea. Astfel, studiul *Sistem, normă şi vorbire* a fost realizat cu scopul de a valorifica sugestia edificării lingvisticii interne[123], dar, în acelaşi timp, cu scopul de a indica o delimitare de concepţia aceluiaşi lingvist într-o chestiune importantă din teoria sa, aceea care priveşte conţinutul noţiunii „limbă". De fapt, atît raportarea la Saussure, cît şi emendarea unora dintre ideile acestuia indică sugestiile primite de Coşeriu prin realizările Şcolii lingvistice din Copenhaga, îndeosebi prin opera lui Louis Hjelmslev, autor menţionat de altfel de multe ori, dar faţă de care se distanţează prin declararea vorbirii ca fiind primordială în raport cu limba în cercetarea limbajului, acesta chiar identificat uneori cu vorbirea. Totuşi, se poate constata că în dezbaterea dezvoltată de Coşeriu se aduc şi precizări în legătură cu ceea ce ar trebui să se înţeleagă prin „limbă", adică aşa cum proceda şi Hjelmslev, care, cum se va arăta în continuare, făcea disocieri în sfera limbii de forma sistem (schemă) – normă – uz şi urmărea realizarea unei semantici structurale pe care Coşeriu o voia şi „diacronică". Lingvistul danez s-a considerat însă întotdeauna un adept şi un continuator al lui Saussure, intenţionînd să găsească argumente de departajare între lingvistica internă, după el, singura admisibilă pentru explicarea fenomenelor lingvistice numai în interiorul sistemului limbii, şi lingvistica externă, de care a crezut, în mod consecvent, că nu trebuie să se ţină cont. Dar, aşa cum se va evidenţia în continuare, aplicarea relativ consecventă a acestei orientări a condus uneori la modele formale neacceptate de alţi specialişti.

Într-o scriere anterioară lansării proiectului glosematicii, din 1928[124], Louis Hjelmslev a lansat ideea că distincţia dintre sincronic şi diacronic, susţinută de Saussure, ţine numai de metoda cercetării, iar nu şi de obiectul cercetat[125]. În studiul publicat de Coşeriu în 1958, *Sincronie, diacronie şi istorie*, ideea a fost susţinută şi valorificată pe un spaţiu extins, cum se va putea

---

[122] De altfel, Coşeriu a realizat un studiu amplu în care demonstrează această filiaţie de idei, publicat în 1967, cu titlul *Georg von der Gabelentz şi lingvistica sincronică* (vezi, Constantin Frâncu, *op. cit.*, pp. 39-42).

[123] Într-o lucrare anterioară, cu caracter didactic, această perspectivă nu fusese asumată ca principiu călăuzitor: „limbile există şi se dezvoltă nu numai în virtutea raţiunilor interne ale echilibrului lor ca sisteme (relaţii structurale), ci şi, mai ales, în relaţie cu alte fenomene de ordin spiritual şi social: limba este intim legată de viaţa socială, de civilizaţie, de artă, de dezvoltarea gîndirii, de politică etc.; într-un cuvînt, de întreaga viaţă a omului" (Eugenio Coseriu, *Introducere în lingvistică*, p. 59).

[124] A fost publicată în franceză, cu titlul *Principes de grammaire générale*, dar a fost tradusă şi în alte limbi. Referirile vor fi făcute aici la versiunea spaniolă: Louis Hjelmslev, *Principios de gramática general*, Editorial Gredos, Madrid, 1976.

[125] Louis Hjelmslev, *Principios de gramática general*, pp. 55-71.

Scanned with OKEN Scanner

constata, împreună cu informația că distincția respectivă fusese făcută și de Hermann Paul, la sfîrșitul secolului al XIX-lea.

Aspectele prezentate mai sus și altele care vor urma ilustrează faptul că unele dintre laturile reprezentate de activitatea științifică desfășurată de Eugen Coșeriu au afinități evidente cu orientarea postsussuriană a Școlii din Copenhaga. Alte laturi ale activității acestui lingvist urmează însă idei și sugestii venite din zona culturii italiene, în mod deosebit din opera lui Benedetto Croce, de unde a fost reținut între altele principiul potrivit căruia limbajul este caracterizat printr-o creație permanentă, în măsura în care limba ce îl reprezintă este funcțională, este *vie*, dar și din lucrările unor reprezentanți ai neolingvisticii (Vittorio Pisani, Giulio Bonfante și alții), care au dezvoltat unele dintre ideile lui Croce și care au produs orientarea spre a favoriza explicarea idealistă prin apropierea de matricea hegeliană a gîndirii. În sfîrșit, lui Coșeriu îi erau cunoscute principiile care urmăreau explicația existenței și evoluției domeniilor culturii – limba fiind un domeniu esențial al ei – ce se cristalizau prin activitatea formaliștilor ruși și a celor care vor alcătui Cercul lingvistic de la Praga, interesați de cercetarea limbii ca dimensiune a speciei umane.

Fuziunea dintre mai multe orientări teoretice semnalată pînă acum, între care în mod deosebit cea dintre direcțiile reprezentate de lingvistica daneză, predispusă accederii la formalizări structurante, și cea italiană, cu deschidere spre creație și artistic, constatabilă în scrierile lui Eugen Coșeriu, pare să fie una dintre trăsăturile de bază ale „lingvisticii integrale" pe care și-a propus să o întemeieze acest lingvist. Desigur, acest aspect de însumare nu a susținut întotdeauna realizarea unor sistematizări și precizări conceptuale suficient de relevante și de stabile, dar, noțiuni precum „limbă istorică" și „limbă funcțională", deși nu pe deplin delimitabile din punct de vedere intuitiv, reprezintă mijloace de caracterizare a manierei de existență și de manifestare a ceea ce se poate considera a fi activitatea facultății limbajului, ca latură esențială a spiritului uman, în spațiul reprezentat de o comunitate cu un anumit nivel de omogenitate din mai multe puncte de vedere.

3.9. Cum s-a precizat în mai multe rînduri pînă acum, Eugen Coșeriu a considerat că orice cercetare științifică se desfășoară pe un fundal filozofic, astfel că, în mod evident sau mai puțin vizibil, o asemenea situație este detectabilă la baza oricărei teorii lingvistice, în măsura în care ea este suficient de cuprinzătoare sub aspectul tratării chestiunilor principale legate de limbajul uman în general. În ceea ce-l privește, acest lingvist consideră că urmează sugestiile venite, pe de o parte, din filozofia lui Aristotel și, pe de altă parte, din filozofia lui Hegel, ambii gînditori fiind cultivați de altfel în învățămîntul superior italian de care se leagă formația sa intelectuală.

Scanned with OKEN Scanner

Din opera filozofului antic, Coşeriu a reţinut necesitatea de a aplica în evaluarea limbajului triada activitate, posibilitate (potenţialitate) şi rezultat (vezi, **III, 3.5.**), considerînd că, în mod efectiv, el reprezintă o activitate (*enérgeia*) aşa cum a indicat Wilhelm von Humboldt. Potrivit lui Aristotel, în principiu, „orice lucru e ceva unitar şi tot astfel constituie o unitate între ele actul şi potenţa. Singura cauză ce stabileşte unitatea dintre ele este cauza mişcătoare care produce trecerea de la potenţă la act. Cît despre lucrurile ce n-au materie, ele sînt toate unităţi în chip absolut"[126]. Din opiniile exprimate aici în legătură cu actul şi cu potenţa reiese că actul[127] are prioritate şi este superior în raport cu potenţa, dar, în acelaşi timp, actul, fiind un concept originar, este o formă ce reprezintă o condiţie, o regulă sau o finalitate a potenţei sau a potenţialităţii. Materia este însă numai o potenţialitate, o capacitate de a primi o formă (precum bronzul este potenţa statuii[128]) şi doar „cauza mişcătoare" este cea care face trecerea de la potenţă la act.

Aplicată domeniului lingvisticii, această viziune ar conferi limbii rolul de potenţialitate pentru vorbire, iar cel care a adus în atenţia modernilor teoria aristotelică cu această aplicare a fost Wilhelm von Humboldt, pe care l-au urmat apoi alţi cercetători, între care şi Eugen Coşeriu, atunci cînd a considerat limbajul o activitate şi nu un rezultat, ceva produs. În acest context, s-a creat şi o altă oportunitate de valorificare a ideilor lui Aristotel în legătură cu aprecierea cauzelor şi a condiţiilor schimbării lingvistice, fiindcă acest filozof antic a sintetizat opiniile antecesorilor referitoare la tipurile de cauze şi a stabilit că acestea sînt de patru categorii[129], dar conceptul „cauză" a fost privit ca un sinonim pentru ceea ce interpreţii latini de mai tîrziu denumeau *principium*, adică avînd conţinutul de „ceea ce este indispensabil pentru a primi realitate"[130]. Considerînd limba o realitate culturală, Coşeriu a admis ca reprezentativă în cazul ei tipul de cauză reprezentat de finalitate sau de scop (vezi, **XIV, 2.2.**), adică aşa cum a procedat A. Philippide pentru limba literară, atunci cînd a tratat despre „legiuire".

---

[126] Aristotel, *Metafizica*, Editua IRI, Bucureşti, 1999, p. 328. Vezi şi: Giovanni Reale, *Istoria filosofiei antice*, vol. IV, *Aristotel şi peripateticii*, Galaxia Gutenberg, Tîrgu Lăpuş, 2009 (în special, pp. 75-77).

[127] Cuvîntul grecesc *enérgeia*, tradus prin *act* (sau prin *activitate*), arată Dan Bădărău, derivă din cuvîntul *érgon*, tradus prin *operă, produs, realizare* (Aristotel, *op. cit.*, p. 352, nota 98).

[128] Aşa cum se va constata în continuare la Louis Hjemslev, în relaţia dintre „forma conţinutului", ce ţine de lingvistica internă, şi „substanţa conţinutului", care este exterioară.

[129] Un spaţiu extins este acordat acestei probleme în *Fizica* (vezi, Aristotel, *Fizica*, Editura Ştiinţifică, Bucureşti, 1966, pp. 31-56) şi, apoi, în *Metafizica* (ediţia citată, pp. 22-38 şi 43-45).

[130] Este explicabil astfel de ce Hermann Paul a folosit în principala sa scriere cuvîntul *Prinzip* cu semnificaţia „cauză", iar Alexandru Philippide l-a urmat.

Scanned with OKEN Scanner

Pentru formația intelectuală a lui Coșeriu este relevantă însă sugestia de inspirație aristotelică în combaterea cauzalității pentru explicarea schimbărilor lingvistice, dar nu ca preluare a unei teorii, ci ca aplicare a ei în susținerea ideii că, în cazul unei realități care reprezintă schimbarea însăși, precum limbajul, nu se poate vorbi de cauze propriu-zise, ci numai de condiționări și de scopuri. Este, desigur, aici o rezonare cu interpretările ce se manifestau, spre jumătatea secolului al XX-lea, în neolingvistica italiană dar, în același timp, cu valorificările operei hegeliene din același spațiu cultural.

3.10. Reflexul preceptelor hegeliene din studiile lui Coșeriu este detectabil, desigur, în multe situații și implică îndeosebi organizările conceptuale din diferite cîmpuri cognitive. Astfel, în raportarea competenței lingvistice, căreia acest lingvist îi atribuie trei niveluri (vezi, mai departe, **VI, 1.5.**), la activitatea lingvistică, a stabilit trei stadii de determinare a conținutului exprimat: desemnarea, semnificația și sensul[131]. În legătură cu această triadă, trebuie însă observate două chestiuni importante: pe de o parte, relația cu triada suflet – conștiință – spirit, din filozofia hegeliană, și, pe de altă parte, ordinea „suspendărilor" raportată la statutul componentelor activității lingvistice. Se poate ajunge astfel la fundamentul filozofic al concepției lui Eugen Coșeriu, care explică de ce acest lingvist a considerat întemeiată o astfel de perspectivă, ce nu se regăsește la cei care au introdus ideea competenței lingvistice.

Avînd în vedere prima chestiune menționată, triada hegeliană suflet – conștiință – spirit, se poate constata că desemnarea corespunde primei trepte, sufletului, în care spiritul este determinat calitativ prin laturile sale naturale, ca ființare-în-sine. Semnificația corespunde însă cu ființarea-pentru-sine, care devine conștiință-de-sine, deoarece, deși se află încă în situația distincției de realitate, își asumă propria viziune asupra ei. În sfîrșit, sensul, corespondentul spiritului ca atare, „se raportează numai la sine însuși" și se manifestă numai „cu propriile sale determinări", în care sînt întrunite atît subiectivitatea, cît și obiectivitatea, ca mod de a impune (propune) un mod de existență (reflectată) a lumii. Ca atare, treptelor stabilite de Hegel în manifestarea spiritului[132], le corespund trepte determinate din relația dintre lume și limbă, prin „lume" înțelegîndu-se aici deopotrivă lumea obiectivă propriu-zisă, cît și lumea reflectată.

Dincolo însă de raporturile ce pot fi stabilite între organizările conceptuale realizate de filozoful german și interpretările lui Coșeriu, trebuie observat că triada hegeliană poate conduce la perspectiva determinării statutului conștiinței lingvistice ca trăsătură a vorbitorului și ca latură a conștiinței individuale și sociale. Astfel, dezvoltînd în continuare modelul hegelian, se poate afirma că

---

[131] Eugeniu Coșeriu, *Omul și limbajul său*, pp. 308-310.

[132] Georg Wilhelm Friedrich Hegel, *Enciclopedia științelor filozofice*, Partea a treia, *Filozofia spiritului*, Editura Academiei, București, 1966, pp. 39-41 și pp. 253-254.

Scanned with OKEN Scanner

determinarea „în mod natural" a spiritului este receptarea lumii exterioare, adică *ştiinţa* (= cunoaşterea) care îi dă posibilitatea de a se delimita ca subiect cunoscător, în această calitate dobîndind *ştiinţa lingvistică* drept componentă rezultată din datele despre limbă asimilate din tradiţia mediului social. Apoi, prin raportarea spiritului la sine ca la un obiect exterior, ca o *conştiinţă*, o conştiinţă de sine, ştiinţa lingvistică întemeiază *conştiinţa lingvistică*, ca for de apreciere a ceea ce ţine de limbă, de actualizarea şi de realizările ei. În sfîrşit, ca intelect, spiritul „se regăseşte pe sine însuşi", prin asumarea ştiinţei şi conştiinţei lingvistice în forma *competenţei lingvistice*, încît ceea ce este gîndit primeşte obiectivitate în cadrul discursului.

Cît priveşte ordinea suspendărilor în ierarhia palierelor competenţei lingvistice concepute de Coşeriu, se poate observa că acestea pornesc începînd cu „competenţa expresivă" („a şti să vorbeşti în situaţii determinate"), spre cea „idiomatică", adică atunci cînd, potrivit lui Hegel, spiritul se manifestă ca o întrunire a subiectivităţii şi a obiectivităţii, situaţie în care el trebuie să opteze pentru cazurile în care această întrunire este posibilă. De rezultatul acestei opţiuni depinde, de altfel, omologarea competenţei lingvistice în general. „Competenţa idiomatică" însă, care poate realiza suspendări la nivelul „competenţei elocuţionale" este asumarea conştientă a lumii prin grila tradiţiei limbii, în această lume fiind integrată, desigur, şi limba însăşi. În acest mod, limba devine o deprindere a facultăţii limbajului, iar actualizarea acestei deprinderi reprezintă un mod de asumare a realităţii ce face posibilă reorientarea spre realitate, prin actele de vorbire, prin amintita reunire dintre subiectiv şi obiectiv. Sub unele aspecte, suspendarea normei elocuţionale de către norma idiomatică este rezultatul incongruenţelor dintre desemnare (considerată ca o cunoaştere) şi semnificaţie (sau, mai degrabă, nominaţie) şi dintre logic şi lingvistic.

Există desigur necesitatea de a încerca o explicaţie a acestor „suspendări" sau discordanţe între ce oferă cunoaşterea la o etapă dată şi repartizarea conţinuturilor la formele limbii, care, analizate într-un moment al vorbirii, se pot abate de la logica acestei cunoaşteri[133]. Fenomenul nu trebuie însă să surprindă dacă se admite că, în limbă, se conservă aspecte ce ţin de modul de a recepta lumea pe care evoluţia cunoaşterii le-a părăsit sau reflectă anumite întîmplări, interpretări şi atitudini ce nu mai sînt de actualitate, încît antrenarea limbii în vorbire înseamnă aducerea în atenţie a unor forme sau a unor structuri formale ce nu reflectă prin conţinut în mod imediat logosul apofantic, logosul pragmatic sau logosul poetic reprezentat de uzul momentului, la acestea adăugîndu-se existenţa unor situaţii ce provin din diferite aspecte ce ţin de înseşi natura formelor lingvistice sau a relaţiilor dintre ele în actele de vorbire.

---

[133] Coşeriu nu-şi propune să analizeze asemenea aspecte şi nici Ivănescu, care consideră că rolul primordial al limbii este de a reda gîndirea.

Scanned with OKEN Scanner

Din alte unghiuri de vedere, menționata (de către Coșeriu) suspendare a normei de la nivel elocuțional de către norma idiomatică pune în lumină alte probleme cărora cercetarea lingvistică le-a dat rezolvări variate de-a lungul timpului. Mai întîi se profilează chestiunea dacă limba este numai semnele materiale și relațiile lor cu anumite semnificații și dacă aceste semnificații trebuie considerate în interiorul limbii sau în afara ei, adică dacă țin de „lingvistica internă" sau de „lingvistica externă". În aceste condiții, perspectiva ar fi că, de vreme ce „suspendarea" reflectă faptul că limba „dictează" în principiu conținuturile pe care le redau formele ei, aceasta nu s-ar putea întîmpla dacă respectivele conținuturi ar fi în afara ei. De altfel, însăși relația dintre limbă și gîndire ar deveni mai puțin relevantă dacă limba nu s-ar implica în a prelua în manieră proprie rezultatele gîndirii, iar această manieră proprie reprezintă specificul limbii de a se raporta la realitate, specific care, datorită evidenței, nu se poate pune la îndoială.

La acestea, se poate adăuga că suspendarea normei idiomatice de către cea „expresivă" este în realitate depășirea normei printr-o valorificare punctuală a posibilităților sistemului, adică manifestarea în mod creator a normei textual-discursive, dincolo de limitele normei cutumiare a vorbirii. În linii generale însă, competența expresivă avută în vedere de Coșeriu, ar trebui apreciată ca o trăsătură a competenței idiomatice, mai ales în măsura în care limbajul este echivalat de cele mai multe ori cu capacitatea și cu faptul de a vorbi, iar „limba" este apreciată de el ca fiind ulterioară în raport cu vorbirea.

Glosematica

4.1. Dintre direcțiile de cercetare care au valorificat noile mijloace interpretative sintetizate în opera lui Saussure, Școala lingvistică din Copenhaga se remarcă în mod deosebit prin inovație conceptuală și terminologică, prin extensiune și tendință de exhaustivitate și, mai ales, prin consecvența în efortul de a stabili o organizare noțională de aplicare la realitățile și la fenomenele ce caracterizează existența și funcționarea limbilor. Louis Hjelmslev, cel mai important reprezentant al acestei școli, consideră că *structura imanentă* a limbii, care trebuie privită ca un scop în sine, iar nu ca un mijloc, este, în mod necesar, singurul obiect al lingvisticii și, de aceea, pentru a sublinia diferența de cercetările anterioare, dominate de obicei de interesul pentru „structura extrinsecă", a propus, în 1935, pentru noua orientare, denumirea *glosematică*[134].

[134] Termenul a fost sugerat, desigur, de Saussure, care, în *Curs de lingvistică generală*, folosește construcția *linie izoglosematică* (p. 205 și p. 208) pentru a denumi frontiera unei caracteristici dialectale evitînd denumirea *linie izoglosă* sau *izoglosă* „ceea ce are aceeași limbă".

Scanned with OKEN Scanner

Faptul că limba este privită ca o unitate prin ea însăşi are drept consecinţă imanenţa ştiinţei limbii, căci scopul întreprinderii este stabilirea mijloacelor pentru o descriere ştiinţifică, ce trebuie să fie necontradictorie, exhaustivă şi simplă, care să identifice cele mai mici elemente constitutive ale limbii (în toate compartimentele ei: fonetică, morfologie, sintaxă şi semantică) şi să prevadă, în acelaşi timp, posibilităţile combinatorii ale acestor elemente[135]. În aceste condiţii, şi terminologia de specialitate a ştiinţei limbii este în cea mai mare parte renovată prin propunerea de termeni ce se raportează exclusiv la anumite noţiuni specifice, respectînd o coeziune structurală şi relaţională deplină. Desigur, asemenea rigori formale şi modelele algebrice propuse de Hjelmslev au fost combătute de unii lingvişti, cu alte orientări metodologice, dar nu în totalitate, fiindcă ele oferă prin coerenţă şi prin claritate cea mai bine întocmită organizare a cunoaşterii generale despre limbă, în ciuda formalismului ei, căci acest lingvist a explicat întotdeauna noţiunile cu care a operat.

Situaţia se relevă şi prin faptul că, deşi inovatoare sub raport terminologic, doctrina lingvistică dezvoltată de Hjelmslev şi de adepţii săi continuă în principiu ideile promovate de Ferdinand de Saussure şi, ca atare, nu se putea lipsi de unii termeni ce redau noţiuni de bază din concepţia savantului elveţian, în primul rînd de termenul *limbă*, care denumeşte obiectul cercetării lingvistice. De aceea, termenul respectiv, alături de alţii, este preluat ca atare în lucrările publicate de Hjelmslev în franceză, dar este redat prin corespondentul din daneză în cele redactate în limba proprie. Daneza însă, la fel ca celelalte limbi germanice, nu are cuplul terminologic *limbă – limbaj*, astfel încît, atunci cînd lucrările au fost scrise iniţial în această limbă, cei care le-au transpus în limbile romanice aveau obligaţia, nu întotdeauna onorată însă, de a opera o dihotomie între semnificaţiile repartizate în mod consecvent fiecăruia dintre cei doi termeni, ca o consecinţă a unor disocieri noţionale[136].

---

[135] Vezi precizările făcute în acest sens de un membru al Şcolii lingvistice din Copenhaga, Hans Jorgen Uldall (*Outline of Glossematics*, Munksgaard, Copenhagen, 1957).

[136] Prin urmare, nu întotdeauna, această obligaţie a traducătorilor a fost îndeplinită, în măsura în care, nici în limbile romanice, asemenea disocieri nu erau foarte clare. Fenomenul este relevant chiar prin modul în care este explicat cuvîntul grecesc *γλώσσα*, pe baza căruia s-a format termenul *glosematică*. Astfel, în ediţia franceză a lucrării *Preliminarii la o teorie a limbii*, publicată de Hjelmslev în daneză, la 1943, la pp. 102-103 (în ed. fr.), se precizează „*glossématique* (de *γλώσσα* „langue")", în original explicaţia cuvîntului grecesc fiind, desigur, prin danezul *sprog*. În studiul cu titlul *L'analyse structural du langage*, publicat iniţial la 1948, în limba engleză, se precizează: „*glossématique* (derivé de *γλώσσα*, langage)", unde *langage* traduce engl. *language*, dar care putea fi transpus mai firesc prin fr. *langue* (Louis Hjelmslev, *Essais linguistiques*, p. 39; cuvîntul *langage* din franceză este un derivat de la *langue*, atestat încă din secolul al XII-lea). De altfel, un dicţionar de prestigiu, precum cel realizat de A. Bailly (*Dictionnaire grec – français*, Hachette, Paris,

Scanned with OKEN Scanner

4.2. Între obiecțiile aduse de unii dintre lingviștii de după 1920 teoriei lingvistice fundamentate de Ferdinand de Saussure a fost aceea că, prin considerarea limbii ca o formă abstractă ce stă la baza realizărilor concrete din vorbire, se produce o inversare a modului de a considera cele două componente ale limbajului (limba și vorbirea) în raport cu realitatea. S-a acreditat astfel ideea cu numeroși adepți că, de fapt, vorbirea trebuie să fie în mod necesar obiectul investigației științifice, deoarece ea este cea care oferă situațiile concrete și foarte diversificate prin cercetarea cărora se pot realiza generalizări care să conducă la cunoașterea trăsăturilor limbajului uman[137].

În acest climat, Louis Hjelmslev a publicat, în 1928, lucrarea *Principii de gramatică generală*, în care, așa cum a afirmat și Eugen Coșeriu mai tîrziu, a susținut că lingvistica trebuie să procedeze inductiv, adică pornind de la realitățile empirice ale vorbirii, fiindcă „o teorie rezultă întotdeauna dintr-o examinare a faptelor. Generalitățile sînt lipsite de valoare și de existență posibilă în afara detaliului. O doctrină se verifică numai în concret. Pentru ca o

---

1950), nu pune în relație, la nici unul dintre sensurile indicate, gr. *γλώσσα* cu fr. *langage*, ci numai cu *langue*. În legătură cu situația nesigură a repartizării conținutului noțional (semnificațiilor) în cazul termenilor *limbă* și *limbaj*, vor fi aduse în atenție și alte probleme, în continuare.

Lucrările lui Hjelmslev traduse în limbile romanice, în mod deosebit în franceză, pun probleme și în legătură cu redarea termenului polisemantic danez *sprog*, cu semnificația de bază „limbă". Astfel, în secțiunea finală a lucrării amintite, *Preliminarii la o teorie a limbii*, se oferă, la numărul 89, pentru noțiunea aceasta următoarea explicație în versiunea românească: „*limbă (language, sprog)*: sistem paradigmatic ale cărui paradigme sînt manifestate de către toate semnificațiile lor" (p. 289), prin urmare, prin echivalarea engl. *language* din perspectiva cuvîntului danez din original și al conținutului lucrării în care apare. Este inexplicabil însă de ce în aceleași condiții, în varianta franceză cuvîntul danez *sprog* din titlu este tradus prin *langage* (*Prolégomènes à une théorie du langage*, Les Editions de Minuit, Paris, 1968), deși în textul lucrării este folosit de obicei fr. *langue* (vezi, d. ex., p. 168). O echivalare similară există și în cazul titlului altei lucrări a lui Hjelmslev, în original, fiind *Sproget*, dar, în franceză *Le langage* (Les Editions de Minuit, Paris, 1966), ceea ce ar corespunde în românește cu transpunerea *limbajul*, deși *sproget* este forma articulată a lui *sprog*, adică *limba*.

[137] Trebuie observat însă că, de cele mai multe ori, această „reorientare" a lingvisticii spre vorbire este, în realitate, mai mult declarată decît realizată, deoarece aceasta ar fi însemnat ca cercetarea să se reducă numai la generalizări pe baza fenomenelor atestate în anchetele lingvistice sau în texte cu constatarea faptelor singulare. Pe de altă parte, opera lui Saussure tratează numeroase chestiuni ce țin de „vorbire". În sfîrșit, se constată ușor că cercetarea lingvistică este marcată inevitabil de știința și de conștiința lingvistică a celor care o realizează, adică de perspectivele și de clasificările asumate prin limba lor maternă.

Scanned with OKEN Scanner

ştiinţă să se constituie, cercetarea detaliului este indispensabilă: numai din ea izvorăsc principiile"[138]. Ca atare, se înţelege că „gramatica generală", adică o teorie gramaticală la care să se poată raporta gramatica oricărei limbi, trebuie construită inductiv, aşa cum susţinea apoi şi Noam Chomsky, prin cunoaşterea tuturor gramaticilor particulare şi prin identificarea elementelor de generalitate.

Avînd în atenţie terminologia lui Saussure, lingvistiul danez crede că o asemenea gramatică este o disciplină de *ordin sincronic*, dar cuprinderea sub denumirea *sincronie* a studiului sincronic pentru tot ceea ce este simultan, fără a preciza că este vorba de faptele de limbă i se pare incorectă, căci trebuie făcută distincţia în raport de ceea ce ţine de dialecte şi de subdialecte, adică ţinînd cont de faptul că limba nu este unitară şi omogenă. De aceea, termenii *sincronie* şi *sincronic*, nefiind precişi, ar trebui înlocuiţi cu termenii *idiosincronie* şi *idiosincronic*[139]. Denumirea *idiosincronie*, după Hjelmslev, are, pe de o parte, avantajul de a indica ceea ce, în mod obişnuit, se înţelege prin *gramatică descriptivă*, cu toate inconvenientele ei de ordin practic, şi, pe de altă parte, de a permite ca prin *idiodiacronie* să se realizeze desemnarea „gramaticii istorice". În sfîrşit, unind cele două tipuri de studii se pot folosi termenii *idiocronie* şi *idiocronic*[140]. Dar, întrucît ştiinţa, pentru a fi cu adevărat „ştiinţifică", trebuie să fie „generală", şi gramatica trebuie să fie în principiu *pancronică*, adică un sistem abstract de categorii, şi, în acest mod, *pancronia* se poate raporta la toate stările reprezentate de idiosincronie[141].

Ca atare, stabileşte Hjelmslev, există două ipostaze sau faze de considerare a sistemului gramatical prin valorificarea metodei inductive: mai întîi sistemele concrete de categorii, ce reprezintă stadiile unei limbi dintr-un spaţiu, în anumite împrejurări şi într-o epocă, alcătuiesc un *stadiu idiosincronic*, ca o însumare de acte psihice, apoi, un sistem abstract de categorii, stabilit prin confruntarea tuturor stadiilor sincronice existente sau cunoscute, prin care se stabileşte o *stare pancronică*, ce oferă mijloacele unei descrieri psihologice şi logica generală şi comună care poate fi proiectată în sens invers asupra stărilor idiosincronice[142]. Această perspectivă oferită aici de lingvistul danez s-ar putea

---

[138] Louis Hjelmslev, *Principios de gramática general*, p. 7.

[139] Saussure a folosit adjectivul *idiosincronic* (fr. *idiosynchronique*) în sintagma *sistem idiosincronic*: „Obiectul lingvisticii sincronice generale este să stabilească principiile fundamentale ale oricărui sistem idiosincronic, factorii constitutivi ai oricărei stări de limbă (*Curs de lingvistică generală*, p. 117).

[140] Louis Hjelmslev, *Principios de gramática general*, p, 109. Desigur, în aceste complexe lexicale propuse este antrenat prefixoidul *idio-* (din gr. *ídios* „propriu, special", din aceeaşi familie cu *idíoma* „vorbire specifică; limbă").

[141] *Ibidem*, p. 113.

[142] *Ibidem*, pp. 220-221.

Scanned with OKEN Scanner

interpreta din punctul de vedere al competenței[143] vorbitorilor, care se dezvoltă inductiv pînă cînd conștiința lingvistică devine aptă să raporteze faptele de limbă la sistem, la normă și la uzul comun, pentru ca, apoi, să fie în măsură să aprecieze conformitatea cu cele stabilite astfel și reținute în forme abstracte ca repere de evaluare.

4.3. Mai tîrziu, într-un curs din 1934, Louis Hjelmslev consideră că sistemul limbii (sistemul lingvistic) este alcătuit din trei componente: 1) *sistemul fonematic*, reprezentat de sistemul sunetelor organizate ale limbii, 2) *sistemul semantic*, adică sistemul conceptelor organizate ale limbii, și 3) *sistemul gramatical*, care este sistemul propriu al limbii considerate în ea însăși[144]. Acest lingvist menționează apoi că sistemul fonematic este cel care stabilește relația dintre celelalte două, iar disciplina care îl studiază, *fonematica*, se poate defini ca știință a unităților de material lingvistic reprezentat de foneme ce sînt determinate exclusiv prin rolul lor funcțional în limbă[145]. Obiectul foneticii în înțeles clasic are în vedere sunetele limbii considerate din punct de vedere fizic și fiziologic, dar sistemul reprezentat de ele, deși are valoare practică, nu are nimic a face cu limba, arată Hjelmslev și, de aceea, reprezentanții Școlii de la Praga au fundamentat *fonologia*, prin care s-au realizat organizări ale corespondențelor, reprezentînd, în principiu, opozițiile fonologice care se realizează în seriile de perechi.

Dar, observă Hjelmslev, termenul *fonologie* nu este adecvat, „deoarece acum se folosește cu multe semnificații, de exemplu, semnifică «fonologia» în fonetica lui Schleicher, fiziologia sunetului la Saussure, fonetica generală la Grammont în opoziție cu fonetica unei limbi în particular și, în tradiția engleză, în mod frecvent, istoria sunetelor"[146]. Din acest motiv, *fonematica* (adică descrierea sistemului fonematic) se diferențiază deopotrivă de fonologia Școlii din Praga și de teoria lui Leonard Bloomfield, fiindcă urmărește să pătrundă dincolo de realizările exterioare din exprimările semnului, situație în care fonemele se definesc ca unități comutabile din realizările fonice și inventarul ce se stabilește pe baza comutării sau se constată dacă o substituție produce o modificare a semnificației[147].

---

[143] Hjelmslev nu precizează, desigur, că ar avea în vedere acest aspect, însă el face observații interesante în legătură cu privire la concepția lui Georg von der Gabelentz și a lui Ferdinand de Saussure. (Constantin Frâncu, care analizează pe larg opiniile lui Hjelmslev, *op. cit.* p. 76-87, nu recurge la interpretarea care este dată aici).

[144] Louis Hjelmslev, *Sistema lingüístico y cambio lingüístico*, Editorial Gredos, Madrid, 1976, p. 56.

[145] *Ibidem*, p. 179.

[146] *Ibidem*, p. 185.

[147] Vezi, *ibidem*, p. 185-186. În *Dictionnaire de linguistique* (Librairie Larousse, Paris, 1973, s.v. *phonologie*), *fonematica* este considerată, alături de prozodie, unul dintre

Scanned with OKEN Scanner

Între cele trei componente ale sistemului limbii, cel fonematic este subordonat celorlalte, în vreme ce sistemul gramatical este superior şi cel mai reprezentativ, deoarece „gramatica este complet sistematizată în toate domeniile ei şi relaţiile gramaticale determină sistemul de relaţii fonematice şi semantice"[148]. Se poate constata în această ierarhie o similaritate de viziune cu teoria lui Noam Chomsky, care presupunea aceeaşi preeminenţă a structurii gramaticale în fundamentarea competenţei (şi cunoaşterii) lingvistice. În legătură cu semantica, Hjelmslev menţionează că „materialul semnificaţiei limbii nu constituie un sistem, ci alcătuieşte o masă pestriţă de desemnări pentru toate lucrurile pe care le recunoaştem în jurul nostru, pe care le folosim pentru desemnare, dar a căror relaţie mutuală este inegală şi arbitrară"[149]. De altfel, şi alţi lingvişti au constat că, în domeniul lexical, organizarea sistematică nu este unitară şi definitorie, iar diferitele diviziuni de elemente grupate din punctul de vedere al semnificatului sau al semnificantului nu prezintă decît uneori structuri similare. Pe de altă parte, dacă ideea sistemelor multiple ale limbii a fost relevată de saussurianul Hjelmslev, ea a apărut şi la lingvişti cu alte orientări metodologice, precum Gustave Guillaume, care a dezvoltat o teorie lingvistică cu numeroase aspecte originale, îndeosebi din punctul de vedere al relaţiei dintre limbă şi gîndire.

4.4. **Pentru fiecare dintre noţiunile propuse în structurarea teoriei sale lingvistice aplicabile sistemelor limbii, Hjelmslev a selectat de la înaintaşi sau a alcătuit el însuşi termeni specifici, construiţi în general după principii unitare.** Mai întîi, trebuie precizat că în *Preliminarii la o teorie a limbii*, unde se fundamentează principiile glosematicii, este propus termenul *glosem* pentru a denumi orice formă minimală stabilită ca invariantă ireductibilă a analizei, deopotrivă în planul expresiei şi în planul conţinutului. Acest termen, *glosem* (fr. *glossème*), este menţionat de Ferdinand de Saussure, dar cu semnificaţia „caracter idiomatic"[150], ceea ce concordă cu una dintre observaţiile sale din

---

cele „două mari domenii ale fonologiei", care studiază unităţile minimale sau fonemele, în număr limitat în fiecare limbă, precum şi trăsăturile distinctive sau pertinente care opun între ele diferitele foneme ale aceleiaşi limbi şi regulile care domină combinarea fonemelor în şirul realizat prin vorbire.

148 Louis Hjelmslev, *Sistema lingüístico y cambio lingüístico*, p. 201. Această perspectivă a fost fundamentată anterior în *Principii de gramatică generală*, din 1928. De altfel, traducătorul în spaniolă a acestei lucrări, Felix Piñero Torre, a observat că, deşi scrierea respectivă este anterioară proiectului glosematicii şi conţine unele idei ce nu se relaţionează cu cele pe care a fost construit acel proiect, ideile respective nu au fost totuşi repudiate, încît activitatea acestui lingvist danez a evoluat în maniera unei spirale care se dezvoltă asumîndu-şi o orientare şi amplificînd perspectiva (Vezi, *Nota del traductor*, la Louis Hjelmslev, *Principios de gramática general*, p. 11).

149 Louis Hjelmslev, *Sistema lingüístico y cambio lingüístico*, p. 201.

150 Ferdinand de Saussure, *Curs de lingvistică generală*, p. 205.

Scanned with OKEN Scanner

textele manuscrise: „În limbaj nu există nici un obiect particular care să fie dat în mod nemijlocit ca fiind fapt de limbaj. Ne găsim inițial în poziția în care nici unul dintre obiectele perceptibile nu poate servi drept bază legitimă de investigație"[151]. De aici și din alte observații ale savantului genevez rezultă că limba însăși nu oferă o entitate minimă care să poată servi ca unitate de măsură sau ca element minimal pentru oricare dintre componentele limbii, încît nici știința care are limba drept obiect de studiu nu este în măsură să-și asume un asemenea etalon, măcar ca un construct de raportare generală.

În spațiul fonematicii, este preluat de la Saussure termenul *fonem* pentru a desemna orice „element de expresie", termenul insolit *gramatem* însă, destinat pentru a denumi o „unitate formală minimă cu semnificat gramatical ce are un rol în lanțul unei serii lingvistice", precum cazurile, s-ar putea pune în relație cu ceea ce, mai tîrziu, Bernard Pottier (și alți lingviști) numeau *gramem*, adică „morfem gramatical". În cursul din 1934 (*Sistem lingvistic și schimbare lingvistică*), unde actualizează termenul *gramatem*, Hjelmslev recurge și la constructul *semantem*, ce fusese folosit anterior de Charles Bally, unul dintre elevii lui Ferdinand de Saussure, care redă o idee exclusiv lexicală și leagă elementele din lanțul unor serii lingvistice, astfel încît, într-o combinație precum *doi scriitori*, *doi* obligă elementul următor să ia o formă specială, elementele legate (*doi*, *scriitor*) fiind semanteme, iar desinența *-i* fiind morfemul care poartă conținutul unei valori gramaticale. Termenul *semantem* a fost folosit ulterior și de alți lingviști, între care Bernard Pottier, care i-a atribuit accepțiunea de „ansamblu de seme specifice ale unei unități distincte", însă este puțin folosit în semantica actuală, dar alte unități lexicale din aceeași sferă de desemnare (precum *sem*[152] și *semem*) sînt relativ frecvent folosite.

În *Preliminarii la o teorie a limbii*, Hjelmslev a realizat însă și o schimbare de ordin metodologic în studierea limbii, căci, dacă în *Principii de gramatică generală*, el se declara adeptul construirii științei lingvistice uzînd în mod consecvent de metoda inductivă și realizînd generalizări pornind de la realitățile concrete, de data aceasta, admite deducția ca fiind procedeul cel mai adecvat în acest studiu. De altfel, oricît credit s-ar acorda inducției în construcția spirituală a omului cu mijloacele limbii, cel care ajunge în situația de a cunoaște și de a folosi aceste mijloace devine în mod necesar un „judecător" al actelor de vorbire. Dacă aceste acte sînt privite numai din perspectiva alcătuirii lor, atunci cînd pot fi asociate prin analiză cu situațiile deja cunoscute, judecata se produce la nivel analitic, dar dacă actele respective au și aspecte inedite, înnoitoare, atunci judecata devine sintetică, în sensul că adaugă elemente noi la cele funcționale în uz, admise de normă și posibile în sistem. Prin urmare, luînd ca

---

[151] Ferdinand de Saussure, *Scrieri de lingvistică generală*, p. 89.

[152] Termenul *sem* (cu unele derivate: *aposem* și *parasem*) a fost folosit și de Ferdinand de Saussure (*Scrieri de lingvistică generală*, p. 108-109) și discutat în relație cu semnul.

Scanned with OKEN Scanner

reper teoria despre judecăţi oferită de modelul kantian[153], interpretarea actului de vorbire (considerat ca discurs sau ca text) poate conduce la judecăţi analitice sau explicative ori la judecăţi sintetice sau extensive. Potrivit acestei teorii, „judecăţile de experienţă... sînt toate sintetice"[154], dar aceasta permite să se poată considera, pe de o parte, că fundamentarea competenţei lingvistice se realizează în mod sintetic pe cale inductivă şi, pe de altă parte, că, ulterior, tot prin judecăţi de experienţă, se pot produce modificări care privesc ştiinţa şi conştiinţa lingvistică, îndeosebi sub aspect extensiv. Realizarea unei sinteze este un proces inductiv, dar sinteza rezultată este pasibilă unui proces deductiv de aflare a componentelor. În consecinţă, textul/discursul oferă condiţii de a fi privit, în cercetare, deopotrivă ca însumare de elemente cu funcţii determinate şi ca un complex decompozabil în astfel de elemente cărora ar trebui să li se identifice funcţiile.

Din perspectiva acestui excurs teoretic se pot releva elementele de continuitate şi de discontinuitate care se constată în lucrarea *Preliminarii la o teorie a limbii*, din 1943, în raport cu ceea ce susţinuse anterior Louis Hjelmslev. Astfel, un scurt capitol din această lucrare, *Teoria limbajului şi inducţia*[155], introduce o nouă orientare metodologică, fără însă a o repudia pe cea anterioară, prin admiterea deducţiei ca procedeu de bază în cercetarea limbii şi prin completarea obiectului cercetării de pînă atunci, reprezentat de „categoriile funcţionale" ale gramaticii (care sînt în principiu părţile de vorbire) cu textul, considerat ca fiind realitatea ce se oferă ca un obiect analizabil sau ca o „clasă".

4.5. Lingvistul danez afirmă aici că principiul empirismului –în sensul adecvării teoriei la obiectul cercetat[156]– nu presupune a deveni „sclavul" metodei inductive, fiindcă trebuie înţeles ca o exigenţă de a trece gradual de la particular la general. El observă că inducţia ar fi o trecere de la component la clasă şi nu de la clasă la component, adică un proces în sensul sintezei care generalizează, iar nu în sensul analizei care particularizează şi specifică, încît metoda inductivă are inconvenientul de a duce inevitabil la realizarea unor concepte considerate ca fiind reale (aşa cum se proceda în epoca medievală), deşi ea nu realizează o descriere noncontradictorie şi simplă, aşa cum cere principiul empirismului, care ar urmări studiul entităţilor concrete. De aceea, conchide Hjelmslev, dacă lingvistul doreşte să pornească de la datele atribuite experienţei se impune o procedare inversă decît cea urmată de obicei, în consecinţă, de la *text*, deoarece

---

[153] Vezi, Immanuel Kant, *Critica raţiunii pure*, pp. 49-59; idem, *Prolegomene la orice metafizică viitoare care se va putea înfăţişa drept ştiinţă*, pp. 59-66.

[154] Immanuel Kant, *Critica raţiunii pure*, p. 49.

[155] Louis Hjelmslev, *Prolégomènes à une théorie du langage*, pp. 20-21.

[156] Acest principiu fusese promovat în lucrările publicate anterior.

Scanned with OKEN Scanner

acesta se poate considera ca un complex analizabil în componentele lui, adică un mod de a proceda contrar celui inductiv practicat în lingvistica tradițională, care este *deducția*.

Ca atare, stabilește Hjelmslev, „teoria limbajului se interesează de texte și scopul ei este de a indica un procedeu care să permită recunoașterea unui text dat cu mijloacele unei descrieri necontradictorii și exhaustive a acestui text. Dar, ea trebuie, de asemenea, să arate cum se poate, în același mod, recunoaște oricare alt text de aceeași natură, presupusă ca furnizîndu-ne instrumentele utilizabile pentru astfel de texte"[157]. Prin „text" se înțelege aici (ca, mai tîrziu, la Coșeriu; vezi, **II, 3.8.**) orice enunț, de orice extensiune și de orice tip, vorbit sau scris, de la care se poate începe, în mod deductiv, uzînd de un procedeu analitic, pentru a determina relațiile dintre elementele componente, scopul principal al acestei analize fiind înscrierea în ceea ce s-a stabilit a fi o *lingvistică imanentă*[158]. Tentativa de a descrie și de a caracteriza limba numai prin datele pe care le oferă ea însăși îl conduce pe Hjelmslev la ideea că analiza textului trebuie focalizată (numai) pe relațiile dintre componentele lui, limba fiind în realitate (așa cum a susținut după aceea și Eugen Coșeriu) o tehnică, printr-o adoptare a principiului formulat de Saussure, potrivit căruia „limba este formă, iar nu substanță". În această situație, lingvistul danez atribuie *funcției* statutul de relație între două elemente –fiecare dintre aceste elemente fiind un *functiv*, adică un obiect care are o funcție în raport cu altele– cu mai multe posibilități de realizare (*interdependență*, între două constante; *determinare*, între o constantă și o variabilă; *constelație*, între două variabile)[159].

După Hjelmslev, semnele limbii, spre deosebire de alte tipuri de semne, sînt analizabile, fiecare reprezentînd o relație dintre *forma expresiei* și *forma conținutului*, corespondente reinterpretate pentru ceea ce Saussure denumea *semnificant* și *semnificat*. Forma expresiei (semnificantul, deci) ține de sistemul fonologic al limbii, studiat de o disciplină lingvistică, *fonologia* (denumită *fonematică*, în cursul din 1934), în vreme ce forma conținutului (semnificatul) intră în sfera de interes a gramaticii, o altă ramură a lingvisticii, care realizează ordonarea materialului general al limbii și căreia în *Sistem lingvistic și schimbare lingvistică*, i se atribuia un statut privilegiat în raport cu fonematica și cu semantica, de vreme ce numai sistemul gramatical este propriu limbii considerate în ea însăși (vezi, **II, 4.3.**). Ca atare, sub acest aspect, al considerării semnului lingvistic și al obiectului lingvisticii, ca lingvistică internă, glosematica urmează în esență teoria saussuriană și aceeași situație se poate constata în legătură cu

---

[157] *Ibidem*, pp. 26-27.

[158] În principiu, această „lingvistică imanentă" este ceea ce Saussure și alți lingviști au numit *lingvistică internă*, iar procedura analitică a fost și ea avută în vedere de alți lingviști (vezi, **II, 3.5.**).

[159] Vezi, Louis Hjelmslev, *Prolégomènes à une théorie du langage*, pp. 49-57.

Scanned with OKEN Scanner

„lingvistica externă", care, deşi nu este promovată explicit nu este totuşi în totalitate absentă sau în mod consecvent combătută. După Hjelmslev însă, *substanţa expresiei*, materialul fonetic considerat din perspectiva tuturor limbilor ca o masă amorfă, este studiată de fonetică, o ştiinţă extralingvistică, care ţine de fizică şi de fiziologie[160]. Pe de altă parte, *substanţa conţinutului* este reflectarea obiectelor lumii exterioare în limbă, această reflectare este considerată ca fiind aceeaşi pentru toate limbile (într-o „masă amorfă a gîndirii") şi studiată de semantică (onomasiologie), dar considerată şi aceasta ca fiind o ştiinţă extralingvistică. În consecinţă, conchide acest lingvist, nu există o „lingvistică externă", fiindcă fonetica şi onomasiologia nu sînt „lingvistice"[161].

4.6. În expunerea motivelor pentru care a decis să adopte metoda deductivă în cercetarea limbii, Hjelmslev arată, aşa cum s-a menţionat, că cea inductivă are inconvenientul de a realiza concepte considerate ca fiind „reale", deşi ele nu oferă o bază pentru a face comparaţii, deoarece conceptele obţinute astfel nu au valoare generală şi nu se pot aplica decît la un stadiu al unei limbi date. Terminologia tradiţională, de exemplu, reflectă eşecul acestui realism, deoarece clasificările gramaticii inductive, precum *genitiv, perfect, subjonctiv, pasiv* şi altele nu pot fi cuprinse în definiţii generale căci se aplică la fenomene diferite pentru două limbi diferite, precum latina şi greaca. „Toate conceptele lingvisticii tradiţionale – afirmă Hjelmslev – fără nici o excepţie, sînt în această situaţie. Inducţia în acest domeniu nu conduce de la fluctuaţii la constanţă, ci numai de la fluctuaţii la accidental"[162].

Problema epistemologică pe care o discută aici Hjelmslev comportă unele observaţii, deoarece pune sub semnul îndoielii valoarea generalizantă a metodei inductive pe motivul că ar conduce la cuprinderea în sfera aceleiaşi noţiuni (sau termen) a unor situaţii concrete diferenţiate, ca şi cum aceste situaţii ar trebui să fie identice, pentru a fi tratate astfel. Că generalizările realizate prin inducţie nu trebuie privite aşa cum proceda „realismul" medieval este adevărat, dar generalizările nu se pot face decît inductiv, prin formulări sintetice sau prin extensiuni ale sferei de aplicare, fără însă ca rezultatul lor, conceptul sau noţiunea, să fie de aceeaşi natură cu elementele cuprinse în sfera

---

[160] Cum s-a menţionat anterior, în 1938, G. Ivănescu a propus „*constituirea unei fonetici care să nu fie fiziologie şi acustică*", contestînd necesitatea fonologiei (vezi, **II, 2.2.**).

[161] Vezi, capitolul *Expresie şi conţinut*, în *Prolégomènes* ..., pp. 65-79. Maniera de tratare comparativă în ceea ce priveşte distribuirea „substanţei conţinutului" în raport cu „forma conţinutului" în cazul unor limbi diferite a fost observată şi de Saussure, între altele şi atunci cînd remarcă diferenţele de conţinut ale termenilor pentru denumirile din sfera limbajului, şi a fost valorificată deseori de Eugen Coşeriu în proiectul lexematicii sale.

[162] Louis Hjelmslev, *Prolégomènes à une théorie du langage*, p. 21.

Scanned with OKEN Scanner

lor[163]. Pe de altă parte, nu este obligatoriu ca rezultatul inducției să fie considerat ca fiind „real" de vreme ce este rezultatul unui proces de abstractizare, iar maniera „deductivă" propusă de Hjelmslev, pornind de la text, prin „analiză" presupune la rîndul ei o construcție „inductivă", deoarece ar trebui identificate semantemele, morfemele și funcțiile care prin clasificări (succesive) ar conduce la „conceptele" despre ele.

Un concept este, potrivit explicațiilor oferite în secțiunea definițiilor (definiția 86[164]), caracterizat astfel: „*concept* (*concept, begreb*): sincretism rezolvabil între lucruri", iar sincretism este (definiția 78): „*sincretism* (*syncretism, syncretisme*): categorie stabilită de către o suprapunere" (prin *suprapunere* fiind tradus engl. *overlapping*, care, în versiunea franceză, are corespondent pe *superposition*). Noțiunii „sincretism", care ar reprezenta în definiția conceptului un gen proxim, Hjelmslev îi acordă un spațiu relativ extins în *Preliminarii la o teorie a limbii*[165], considerînd-o „un fenomen cunoscut în gramaticile tradiționale sub numele de *sincretism* și în fonologia modernă sub cel de *neutralizare*, care constă în faptul că, în anumite condiții, comutarea dintre două invariante poate fi suspendată".

De altfel, fiind destinată în mare parte precizării noțiunilor și termenilor necesari în analiza lingvistică, această lucrare trebuia să acorde în mod necesar atenție unor entități considerate ca fiind fundamentale, precum „text" și „limbă". Astfel, după ce stabilește statutul conceptelor „sistem" și „proces" în realizarea ierarhiilor pentru funcțiile ce se stabilesc între elementele corelate și cele relate, Hjelmslev precizează: „procesul și sistemul sînt concepte de o mare generalitate ce nu s-ar putea aplica numai la realitățile semiotice. Găsim desemnări comode și tradiționale ale unui proces și ale unui sistem semiotic în relațiile *sintagmaticii* și *paradigmaticii*. Cînd este vorba de limba naturală vorbită, singura pentru moment care ne interesează, putem folosi de asemenea termeni mai simpli: numim aici procesul un *text* și sistemul o *limbă*"[166].

Prin urmare, potrivit principiului epistemic stabilit prin folosirea metodei deducției, reprezentate de analiză, este necesară observarea manierei de aplicare a acestei reguli și a rezultatelor obținute. Hjelmslev precizează că, dacă

---

[163] Așa cum s-a arătat anterior (vezi, **II, 3.7.**), Coșeriu susținea o teorie similară cînd credea că limba se poate cuprinde în sfera vorbirii, deși nu este de aceeași natură cu ea.

[164] Caracterul didactic în expunere este relevat în *Preliminarii la o teorie a limbii*, între altele, printr-o anexă oferind definițiile noțiunilor și corelarea lor. Mai jos, sînt menționate traducerile unor astfel de definiții din versiunea românească, amintită deja în paginile anterioare, realizată de Dimitrie Copceag, în 1967.

[165] Louis Hjelmslev, *Prolégomènes à une théorie du langage*, p. 113-119.

[166] *Ibidem*, p. 36. De observat că aici versiunea franceză are pentru dan. *sprog* corespondentul *langue*, deși, în mod excesiv, traducerea este de multe ori, începînd de la titlu, prin *langage*.

Scanned with OKEN Scanner

în mod obişnuit analiza se reduce la detaşarea părţilor dintr-un obiect dat, „se recunoaşte fără dificultate că esenţialul nu este, în fond, a diviza un obiect în părţi, ci adaptarea analizei într-un mod în care ea să fie conformă dependenţelor mutuale ce există între aceste părţi şi ne permite de asemenea să înţelegem aceste dependenţe într-o manieră satisfăcătoare"[167]. Cum se poate constata, acest lingvist pune accent pe însemnătatea interdependenţelor dintre părţile întregului (aşa cum se prezintă în cazul unui text supus analizei), iar nu pe simpla identificare a elementelor componente (ceea ce face ca analiza să fie întotdeauna morfo-sintactică). Se stabileşte astfel că părţile obiectului cercetat (textului) nu există decît în virtutea raporturilor şi a dependenţelor şi că fiecare dintre aceste părţi nu se defineşte decît prin raporturile pe care le contactează: 1) între o parte şi alte părţi coordonate, 2) între totalitate şi părţile de gradul următor şi 3) între ansamblul raporturilor şi dependenţelor şi aceste părţi. În acest mod, arată Hjelmslev, în orice proces sau sistem se pot distinge mai multe tipuri de relaţii, denumite *solidarităţi* interdependenţele dintre elementele unui proces şi *complementarităţi* dintre cele ale unui sistem.

Ca atare, în texte, solidarităţile se întîlnesc deseori între morfemele diverselor categorii în interiorul aceleiaşi forme gramaticale, astfel încît un morfem de o anumită categorie este însoţit întotdeauna de altul de altă categorie (de exemplu, un nume latin presupune întotdeauna un morfem de caz şi unul de număr, niciodată însă unul fără altul). Perspectiva pe care o oferă în principiu „analiza" textului stipulată de Louis Hjelmslev este sintetizată de el astfel: „Factorul particular ce caracterizează dependenţa dintre totalitate şi părţi, care o diferenţiază de o dependenţă între totalitate şi alte totalităţi şi face ca obiectele descoperite (părţile) să poată fi considerate ca interioare şi nu exterioare totalităţii (adică textului), pare a fi *omogenitatea* dependenţei: toate părţile coordonate rezultînd dintr-o singură analiză a unei totalităţi depind de această totalitate într-o manieră omogenă. Această omogenitate caracterizează şi dependenţa dintre părţi"[168]. Şi, apoi: „*analiza*, în definiţia ei formală, ar fi astfel descrierea unui obiect cu ajutorul dependenţelor omogene ale altor obiecte în raport cu el şi, reciproc, în raport cu ele. Se numeşte *clasă* obiectul supus analizei şi *componente* ale acestei clase obiectele care sînt înregistrate printr-o singură analiză ca depinzînd unele de altele şi de clasă într-o manieră omogenă"[169].

Cum se poate constata, în teoria lui Hjelmslev, cuvintele cu statut de termeni pot primi uneori semnificaţii adaptate modului său de interpretare a faptelor, deosebite de cele obişnuite sau de cele uzuale în unele limbaje de specialitate. Astfel, dacă, în citatul de mai sus, termenul *componente* (dan. *afsnit*, engl. *components*, fr. *composantes*) nu pune probleme deosebite în raport cu

[167] *Ibidem*, p. 36.
[168] *Ibidem*, p. 43.
[169] *Ibidem*, p. 44.

Scanned with OKEN Scanner

semnificația obișnuită a acestei forme lingvistice, termenul *clasă*, folosit aici și definit în secțiunea anexă a lucrării, necesită unele precizări din punctul de vedere al conținutului. Ca atare, lingvistul danez folosește termenul *clasă* (dan. *klasse*, engl. *class*, fr. *classe*) cu semnificația „obiect supus analizei", subînțelegîndu-se că este un „obiect" complex, alcătuit din mai multe elemente, astfel încît, „textul" supus analizei („deductive") reprezintă o „clasă", ceea ce este diferit de situațiile obișnuite în care *clasă* este sinonim cu *categorie* („grup de obiecte de același fel"). În acest mod, „clasa" de elemente care reprezintă textul, datorită eterogenității acestor elemente din punct de vedere ontic și cognitiv, este întemeiată, prin „omogenitatea dependențelor", al relațiilor, iar nu prin tipul componentelor. Pe de altă parte, se poate observa că, în vreme ce componentele textuale de tipul anaforei și cataforei, al elementelor ce asigură structura frazală sau textuală reflectă în mod nemijlocit anumite funcții, prin relațiile pe care le realizează în mod explicit, la alte componente, conținutul, chiar sub aspect formal, poate avea motivări extratextuale, între care semnificațiile ce țin de limbă în general, și ar putea fi admise între cele implicite. S-ar părea, prin urmare, că textul nu reprezintă o „clasă" decît din punctul de vedere al dependențelor, fiindcă în realitate este mai degrabă un „agregat", cu un conținut parțial redefinit, dar cu posibilă valabilitate în alte teorii lingvistice decît glosematica, de „ansamblu eterogen de elemente unite din perspectiva unei activități, unui scop etc."

Desigur, identificarea și definirea componentelor unui astfel de ansamblu, în sfera căruia se cuprinde textul, este o „analiză", dar nu și o *deducție*, în înțelesul logico-filozofic al acestui cuvînt. Totuși, trebuie admis că, în general, ea nu se prezintă spiritului întotdeauna în forma unor elemente prime sau de entități simple din care se poate construi ceva, ci în forma unor complexe de elemente, iar textul este un astfel de complex, încît teoria lui Hjelmslev este admisibilă atît din punctul de vedere al analizei, cît și din cel al deducției, dacă aceasta din urmă este privită ca o activitate de degajare a unui element sau a unui aspect (în acest caz a unei funcții) dintr-un ansamblu ce este considerat ca formînd o unitate.

4.7. Fără îndoială, caracterul teoretic și abstract al expunerii principiilor și metodele folosite fac din manifestul glosematic o lucrare ce presupune dificultăți de interpretare și de aplicare la situațiile concrete, fiind dominată de organizări și de ierarhii care țin mai mult de epistemologie și de logică decît de lingvistica generală sau de filozofia limbii. Dar, deși considerată uneori ca fiind „formalistă", datorită tendinței spre matematizare cu mijloacele algebrei, teoria lingvistică dezvoltată de Louis Hjelmslev este în realitate una dintre cele mai cuprinzătoare și mai coerente concepții, iar multe dintre ideile acestuia au fost reluate de alți cercetători, în special de către cei europeni, iar, o dată cu ele, unele noțiuni cu denumirile lor. Ca atare, împreună cu alți reprezentanți ai Școlii din Copenhaga, acest lingvist a valorificat plenar sugestiile înnoitoare ce iradiau din opera lui

Scanned with OKEN Scanner

Saussure şi a devenit la rîndul său o sursă de sugestii pentru alţi cercetători. Un caz revelator în acest sens este oferit de activitatea lui Eugen Coşeriu, care a fost intens marcată de ideile lingvistului danez, pornind de la aplicarea conceptului hegelian al „suspendării" (engl. *suspention*) pe terenul lingvisticii (definit în *Preliminarii la o teorie a limbii*, definiţia numărul 48) şi pînă la atribuirea schimbării ca trăsătură imanentă a limbii însăşi (vezi, **II, 3.4.**).

Astfel, de exemplu, în studiul *Sistem, normă şi vorbire*, din 1952, Coşeriu constată necesitatea realizării unor precizări şi emendări pentru conţinutul noţiunilor „limbă" şi „vorbire" din teoria lui Saussure, deoarece limba în general şi fiecare stadiu al ei sînt marcate de faptul că limba are trăsătura de a fi în acelaşi timp istorică şi momentană. O limbă se prezintă însă vorbitorilor ei sub forma unui *sistem* ce cuprinde caracteristicile ei indispensabile, între care în mod deosebit organizările care determină relaţiile dintre unităţile sistemului şi îi condiţionează funcţionarea. Există, apoi, reguli care privesc limba în totalitate sau numai sub anumite aspecte ale ei şi stabilesc *norma* ce reglementează actualizarea posibilităţilor oferite de sistem, însă această normă poate fi diferenţiată în funcţie de diferitele diviziuni ale limbii istorice, reprezentate de „limbile funcţionale"[170].

Fără îndoială, perspectiva teoretică din studiul despre sistem şi normă realizat de Coşeriu trebuie raportată, pe de o parte, la conceptele instaurate prin opera lui Hermann Paul şi, pe de altă parte, la conceptele şi la termenii propuşi de reprezentanţii Şcolii din Copenhaga, îndeosebi de Louis Hjelmslev[171]. Aşa cum s-a menţionat mai sus, în cursul din 1934 al acestui lingvist danez, limba este considerată o realitate abstractă în raport cu vorbirea, care reprezintă practica ei individuală ce constituie *uzul* prin ceea ce are ea comun, iar ceea ce este obişnuinţă în uz reprezintă *norma* şi, în interiorul ei, o zonă redusă de relaţii mutuale stabile ce alcătuiesc sistemul, acesta ilustrînd un al treilea nivel de abstractizare din perspectiva conceperii limbii. Ulterior, într-un studiu din 1943, de data aceasta prin adoptarea metodei „deductive", de succesiune de la conceptele cu sfera cea mai extinsă spre cele cu sfera restrînsă, Hjelmslev reia discuţia asupra acestei probleme, menţinînd, cu unele modificări terminologice, perspectiva tripartită: 1) limba ca *formă pură* sau ca *schemă*, definibilă independent de realizarea ei socială şi de manifestarea ei materială, 2) limba ca *formă materială* sau ca *normă*, definită ca realizare socială dată, dar independentă de manifestare, şi 3) limba ca *ansamblu de deprinderi* sau ca *uz*, adoptată într-o comunitate dată şi definită prin manifestări observate[172]. De data aceasta, în

---

[170] Vezi, în acest sens, sinteza oferită, la 2007, în lucrarea *Elemente de filozofia limbii*, pp. 37-39.

[171] De altfel, Coşeriu însuşi menţionează aceste surse, dar alături de altele, adică fără a menţiona faptul că ele sînt primordiale pentru demersul său.

[172] *Langue et parole*, în Louis Hjelmslev, *Essais linguistiques*, Les Editions de Minuit, Paris, 1971, p. 80 (studiul întreg la pp. 77-89).

Scanned with OKEN Scanner

loc de *sistem* se folosește termenul *schemă*, oferindu-se într-o notă explicația că „pare util de conservat termenul *sistem* (și la fel cel de *structură*), fără restricții tehnice" și, de aici, că în noua situație se evită actualizarea unui cuvînt cu o întrebuințare frecventă prin atribuirea unei valori restrictive într-un limbaj de specialitate. Desigur, schema (sau sistemul) reprezintă gradul cel mai înalt de abstractizare, iar *uzul* (sau *uzajul*, dacă se admite împrumutul din franceză) nivelul cel mai scăzut, el concretizîndu-se ca *act*, încît „după cum vorbirea poate fi considerată un document de limbă, *actul* (de vorbire) se poate considera un document al uzului individual și uzul individual, la rîndul lui, un document al uzului colectiv"[173].

După cum se poate constata, teoria dezvoltată de Louis Hjelmslev este marcată de conținutul lucrării emblematice publicate de Hermann Paul în 1880 (*Principii de istoria limbii*), ducînd mai departe disocierile care privesc nivelurile și manifestările limbii, dar într-o manieră mult mai extinsă și mai detaliată decît cea conținută în operele lingviștilor A. Philippide și G. Ivănescu, însă și în raport cu cea promovată de Eugen Coșeriu, căci și acesta admite și folosește termeni și noțiuni precum „act lingvistic" sau „uz lingvistic" (asupra cărora însă nu se oprește, pentru a le preciza conținutul), alături de „sistem" și de „normă".

De altfel, numeroși lingviști au adus în discuția despre limbă conceptul „uz", căruia i-au stabilit o anumită poziție între celelalte noțiuni ce se raportează la ea. Hermann Paul distingea o facultate de a folosi limba (*Sprache*, denumită *limbaj* de Saussure), o limbă generală (*Gemeinsprache*, ce ar putea fi echivalată cu *limba istorică*, la Coșeriu) și, apoi, *fapte uzuale* și *fapte ocazionale*. Fiind „fapte" aceste două ultime situații conduc ineluctabil la ideea de „vorbire", încît se poate admite că, în acest caz, Paul avea în vedere realizările concrete ale limbii ce se înscriau într-o direcție a obișnuinței și a ceea ce este comun, dar și în una a ineditului și a particularului (sau singularului), ce favorizează accidentalul și efemerul. La A. Philippide, este menționată *limba comună*, o entitate abstractă de raportare, elementele-tip, ce alcătuiesc *uzul* și reprezintă ceea ce este conservator în vorbire (precum *norma*, la Coșeriu), precum și baza pentru *vorbirea ocazională*, realizată într-o infinitate de variante[174]. Vorbirea conformă uzului devine model pentru membrii comunității, limba lor comună (ca sistemul, la Coșeriu), deși în vorbirea ocazională vorbitorii realizează permanent și variații.

Louis Hjelmslev[175] consideră *uzul* sau *obișnuința* un ansamblu de deprinderi ce se manifestă în act, în vreme ce *norma* este constituită din formele materiale caracterizate de repetabilitate în uz, iar *sistemul* sau *schema* este o formă pură, reprezentînd treapta cea mai abstractă în conceperea limbii. Ca atare,

---

[173] *Ibidem*, p. 88.

[174] Alexandru Philippide, *Opere alese*, pp. 8-13 și 196-197.

[175] *Langue et parole*, în Louis Hjelmslev, *Essais linguistiques*, Les Editions de Minuit, Paris, 1971, p. 80 ș.u.

Scanned with OKEN Scanner

după acest lingvist, uzul sau uzajul este alcătuit dintr-un ansamblu de caractere non-distinctive, în vreme ce norma selectează numai elementele repetabile. Pe de altă parte, *schema* (ce se poate echivala cu *limba*, la Saussure) se opune *uzului* (care ar putea reprezenta un substitut pentru *vorbire*), perspectivă aplicabilă, în principiu, oricărui domeniu semiotic, iar nu numai limbii. Dar, întrucît concretizarea limbii se face de obicei printr-un amestec de limbi funcţionale (una dintre ele fiind de cele mai multe ori dominantă), atunci uzul reflectă şi el acest amestec, ce poate caracteriza uneori anumite comunităţi, dar de cele mai multe ori *vorbirea ocazională*, adică fiecare dintre realizările unui astfel de amestec în comunicare. De exemplu, uzul unei comunităţi relativ omogene poate avea trăsăturile unui dialect, dar cu particularizări datorate relaţiilor cu alte unităţi sintopice, cu limba literară, cu unele limbaje de specialitate (în special atunci cînd zona este dominată de anumite activităţi: pescuit, minerit, industrie, agricultură).

4.8. Prin urmare, interesantă este, în cazul concepţiei lui Hjelmslev, maniera în care acesta a valorificat doctrina lui Saussure ca treaptă în evoluţia teoriei lingvistice începînd cu Hermann Paul, sub aspectul precizărilor în legătură cu noţiunea „limbă", trecută întrucîtva în plan secundar de Coşeriu. După Hjelmslev, limba se prezintă ca o structură ce asigură caracterul ei de sistem şi permite selecţia operată de normă, aceasta însă cu manifestare diferenţiată prin *uzul* ce se prezintă în formă socializată ca *uz colectiv*, dar se actualizează în formă particulară ca *uz individual*, reprezentat de *actul* (sau *actele*) *de vorbire*. Ca atare, *schema* (sau *sistemul*) determină *norma* şi *uzul*, acesta din urmă fiind determinat şi de *normă* şi aflat în interdependenţă cu *actul* sau activitatea lingvistică; astfel actele de vorbire individuale se pot evalua, pe de o parte, ca acte ale uzului individual (specific unui vorbitor) şi, pe de altă parte, ca acte ale comunităţii vorbitoare (ale vorbitorului reprezentativ).

Dar, precizează Hjelmslev, limba este înainte de orice un complex de elemente (precum fonemele sau morfemele) între care se pot stabili anumite relaţii şi care se pot combina potrivit regulilor care le domină pentru a alcătui semne. Numărul elementelor din compunere şi posibilităţile de combinare ale fiecărui element sînt fixate simultan pentru toate de *structura limbii*, dar *uzul limbii* (uzul comunităţii vorbitoare) decide care dintre aceste posibilităţi pot fi actualizate în mod obişnuit şi care rămîn în stadiul de virtualităţi, chiar dacă accidental au fost testate de uzul individual. Numai structura proprie condiţionează însă identitatea şi constanţa limbii, astfel încît, atîta timp cît se păstrează aceeaşi structură a limbii, există îndreptăţirea de a afirma că limba a rămas aceeaşi. Pe de altă parte, dacă structura este cea care asigură identitatea unei limbi, ea este, de asemenea, indicatorul diferenţierii dintre limbi[176].

[176] Louis Hjelmslev, *Le langage*, Les Editions de Minuit, Paris, 1966, pp 60-66.

Scanned with OKEN Scanner

Desigur, nu toate propunerile lui Hjelmslev la nivel conceptual și terminologic au devenit curente în cercetarea științifică actuală, dar modelul de organizare rațională a demersului interpretativ destinat cunoașterii unei realități atît de complexe precum limba a marcat în mod firesc dezvoltarea lingvisticii. În contextul valorificării, completării și emendării mijloacelor oferite de grandioasa construcție teoretică realizată de Ferdinand de Saussure, Hjelmslev a abordat într-o viziune proprie relația dintre limbă și vorbire, precum și problema schimbării lingvistice. „După doctrina din *Curs*, – arată lingvistul danez – vorbirea se distinge de limbă prin trei calități: ea este 1) o *execuție* nu o instituție, 2) *individuală*, nu socială, 3) *liberă*, nu fixată", dar, „aceste trei trăsături se-ncrucișează, nu orice execuție este în mod necesar individuală, nici în mod necesar liberă"[177]. Vorbirea este manifestarea în act a funcțiilor și structurilor limbii, aceasta reprezentînd nivelurile abstracte de raportare a faptelor concrete din vorbire, iar folosirea limbii în vorbire este o creație permanentă, chiar dacă vorbitorul nu recurge la limbă decît pentru a comunica. Potrivit lui Hjelmslev, problema schimbării vizează relația dintre sistemul lingvistic și transformarea lingvistică, iar abordarea ei trebuie să stabilească în ce măsură se poate concepe un stadiu al limbii ca sistem și în ce măsură se poate decide că modificările din limbă afectează acest sistem[178]. Trebuie astfel determinat de ce limba ca sistem și limba ca dezvoltare (altfel spus, sistemul lingvistic și schimbarea lingvistică) nu realizează opoziții ireductibile, ci sînt realități solidare[179].

În linii generale, schimbarea lingvistică urmează un traseu similar cu cel stabilit de Hermann Paul și de adeptul său Alexandru Philippide, căci elementul nou se inițiază la nivelul *uzului* și poate produce sau nu un reflex la nivelul *normei*, iar apoi o anumită selecție la nivelul *sistemului*, în sensul că unele dintre posibilitățile lui devin reale, iar altele sînt trecute în spațiul virtualităților sau chiar anulate. Actualizarea posibilităților de o anumită categorie conduce la realizarea *tipului* de sistem sau de limbă (care poate fi, de exemplu, sintetic sau analitic), iar orientarea de a actualiza virtualități sau posibilități latente produce schimbarea sistemului (precum trecerea de la sintetic la analitic).

În consecință, Hjelmslev a dezvoltat o teorie mai complexă (dar foarte bine articulată) decît Paul, Philippide, Coșeriu sau alți lingviști, deși are unele puncte comune cu ei. După acest lingvist danez, limba se prezintă ca o structură ce îi asigură caracterul de sistem și favorizează selecția operată prin normă, aceasta aflată în relație cu uzul (*sprogbrug, Sprachgebrauch*) ce se prezintă în formă socială ca *uz colectiv* și în formă particulară ca *uz individual* (acesta reprezentînd vorbirea în sens restrîns). Germenii schimbării se află la nivelul uzului, așa cum nota și Philippide, dar, avînd în vedere disocierile lui Hjelmslev,

---

177 Louis Hjelmslev, *Essais linguistiques*, pp. 86-87.
178 Louis Hjelmslev, *Sistema lingüístico y cambio lingüístico*, p. 55.
179 *Ibidem*, p. 244.

Scanned with OKEN Scanner

se poate stabili că uzul individual este de obicei la baza schimbărilor produse la nivelul limbii literare, în vreme ce uzul colectiv ar genera majoritatea schimbărilor (cu statut de lege lingvistică) în cazul limbii populare.

Pe lîngă acestea, trebuie remarcat în mod deosebit faptul că, la Hjelmslev şi la adepţii săi[180], principiul explicării fenomenelor lingvistice exclusiv prin cauze interne, reprezintă o categorică diferenţă de perspectivă faţă de mulţi dintre specialiştii anteriori, contemporani sau ulteriori care au insistat că, dimpotrivă, asemenea fenomene au de obicei cauze externe reprezentate de situaţiile în care este folosită limba, de condiţiile social-istorice în care trăiesc vorbitorii, de evoluţia cunoaşterii etc. Trebuie apoi reamintită rigurozitatea noţională şi terminologică întîlnită la lingviştii nordici, care a condus uneori la obiecţii ale lingviştilor din alte spaţii europene, fiindcă au văzut în aceasta un exces de formalism.

Din cele prezentate pînă acum (şi din alte aspecte ce vor fi aduse în atenţie în continuare, de altfel), rezultă că structuralismul reprezentat de Saussure şi de Hjelmslev în mod deosebit, deşi constituie o schimbare de paradigmă în cercetarea limbii şi a vorbirii, nu a produs o ruptură în raport cu achiziţiile realizate de lingvistica anterioară, îndeosebi cu teoretizările unora dintre reprezentanţii curentului neogramatic. Din acest motiv, multe dintre conceptele de bază ale acestei ştiinţe, precum şi termenii prin care sînt desemnate, au rămas obişnuiţi în lucrările de specialitate, dar au suferit importante modificări de conţinut, în concordanţă cu antrenarea lor în alte tipuri de complexe cognitive, printr-o redimensionare intensivă care a produs uneori şi o schimbare din punct de vedere extensiv. Trebuie în acelaşi timp admis că prin aceşti savanţi lingvistica a primit nu numai o reorientare metodologică apreciabilă şi un impuls fără precedent în afirmarea ca ştiinţă cu identitate incontestabilă, ci şi o recunoaştere a poziţionării ei între direcţiile principale ale investigaţiei ce vizează determinarea condiţiei şi performanţei fiinţei umane. Neîndoielnic, valoarea ideilor acestor savanţi a fost posibilă prin contribuţiile lor, corelată cu cea a unor antecesori sau contemporani, sub aspectul identificării şi delimitării noţiunilor de bază şi a termenilor reprezentativi ai ştiinţei limbii, care ofereau repere sigure de raportare pentru celelalte ştiinţe umaniste ce nu puteau trece cu vederea importanţa incontestabilă a limbii din punctul de vedere al existenţei, al funcţionării şi al evoluţiei comunităţilor umane. Ca atare, nu poate fi întîmplător faptul că faptele de limbă şi implicarea limbii în viaţa socială au devenit subiecte prezente în investigaţia filozofică din secolul al XX-lea, deşi cu fundamentare foarte diversificată.

---

[180] Interesantă în acest sens este o lucrare amplă asupra situaţiilor din franceză, realizată de Knud Togeby (*Structure immanente de la langue française*, Larousse, Paris, 1965; prima ediţie a apărut în 1951).

Scanned with OKEN Scanner

III. Mobilităţi semantice în triada *limbaj – limbă – vorbire*

1.1. Aşa cum s-a menţionat anterior, opera lui Ferdinand de Saussure a impus ca fiind esenţiale pentru lingvistică anumite distincţii conceptuale, care, deşi au fost indicate de cele mai multe ori şi în lucrările unor înaintaşi ai lui, nu au fost totuşi general recunoscute şi nu au devenit întotdeauna operative în cercetările consacrate domeniului pînă la apariţia *Cursului* acestui învăţat. Astfel, de exemplu, distincţia dintre „limbă" şi „vorbire" a fost amintită în lucrările unor lingvişti şi ale unor filozofi anteriori, dar nu s-au impus înainte de Saussure, iar raportul dintre ele şi statutul lor din perspectiva ştiinţei au devenit uneori subiecte de controversă chiar şi după consacrarea lor prin opera acestuia. Există, totuşi, în toate limbile istorice forme lingvistice (de valoarea unui cuvînt) deosebite pentru a denumi aceste două entităţi, ce sînt separate astfel chiar la nivelul cunoaşterii comune, care le impun atenţiei ca fiind distincte şi la acest nivel, iar nu numai la cel al investigaţiei ştiinţifice, deşi aceasta nu a produs totuşi o înlăturare deplină a utilizărilor marcate de incertitudine. În alte cazuri însă, se constată totuşi rămînerea frecventă la stadiul unor disocieri insuficient determinate din punct de vedere cognitiv, ceea ce are drept consecinţă o evidentă imprecizie terminologică, o lipsă de claritate în delimitarea semnificaţiilor şi, desigur, în delimitarea noţiunilor, chiar în epoca de după Saussure.

Observînd această situaţie, Louis Hjelmslev arată că prin *limbă* se denumesc mai multe realităţi care se pot deosebi, în principiu, doar pe terenul lingvisticii sincronice. Astfel, prin *limbă* se poate semnifica mijlocul de comunicare al unui individ la un moment dat, însă, aşa cum arăta Saussure, cu acelaşi cuvînt se denumeşte o instituţie cu caracter social (şi naţional), considerată ca o caracteristică a unui popor întreg într-o perioadă determinată şi, în parte, ca un ansamblu de reguli şi de structurări pe care indivizii sînt obligaţi să le respecte în activitatea lor lingvistică. De asemenea, uneori, *limbă* poate semnifica cele două situaţii împreună şi, de aceea, este normal, consideră Hjelmslev, să se propună mijloace pentru a înlătura polisemia în cazul unei terminologii profesionale, şi, din acest motiv, arată el, activitatea individuală a fost denumită de

Scanned with OKEN Scanner

Saussure *parole*, limba ca instituţie a fost denumită *langue* şi, în cazul al treilea, limba în general, fără distincţii, a fost denumită *langage*[181].

Aceasta explică faptul că, în unele limbi, precum limbile literare romanice, există dublete denominative de tipul *limbaj* şi *limbă*, care, pentru a-şi legitima existenţa, ar trebui să se aplice, unor entităţi în mod clar disociate şi definite, iar, dacă acestea nu sînt distincte în totalitate, ar trebui să existe indicaţii prin care să se precizeze care este zona lor de suprapunere şi care spaţiul repartizat fiecăreia. Totuşi, în epoca actuală, încercarea de a afla limitele precise dintre „limbă" şi „limbaj" nu este în măsură să dea întotdeauna rezultate satisfăcătoare, deoarece lingviştii nu au manifestat un interes deosebit pentru determinarea strictă a realităţilor denumite prin termenii *limbă* şi *limbaj*, cu excluderea posibilităţii de a fi folosiţi unul în locul altuia, chiar în cazul exprimării ştiinţifice, iar nu în limba comună, deoarece, de obicei, numai în aceasta din urmă conţinuturile delimitate prin formele limbii se pot suprapune sau se pot intersecta, iar clasificările sînt nesistematice şi realizate prin unghiuri de vedere multiple şi deosebite. Pe lîngă aceasta, se constată şi cazuri de nedeterminare în folosirea termenilor pentru „limbaj" şi „vorbire", mai ales atunci cînd limbajul este conceput ca activitate, astfel încît şi prin aceasta lipsa de rigoare în exprimare devine destul de frecventă în textele de ştiinţa limbii.

Ceea ce unifică totuşi toate concepţiile despre „limbaj" şi „limbă", indiferent dacă acestea sînt disociate sau nu ca entităţi distincte cu denumiri diferite sau întrunite în aceeaşi denumire, este faptul că ele sînt considerate ca avînd două laturi: una materială (precum baza de articulaţie, în cazul lingvisticii diacronice, şi sistemul fonetic, în cazul celei sincronice) şi alta spirituală (precum baza psihologică, în lingvistica diacronică, şi norma, în cazul celei sincronice). Această situaţie bipolară se impune, de aceea, ca fiind esenţială în orice demers care urmăreşte descrierea, corelarea şi interpretarea realităţilor ce se cuprind în spaţiul cognitiv reprezentat de limbaj şi de limbă. Dincolo de această perspectivă, concepţiile despre limbaj şi limbă se diversifică, ceea ce nu reprezintă numai direcţii variate, ci şi viziuni sau concluzii opuse.

Desigur, specialiştii din arealul limbilor ce nu au denumiri deosebite corespunzătoare lui *limbaj* şi lui *limbă*, precum idiomurile germanice, ar fi putut realiza o raportare la termenii romanici în măsura în care aceştia ar reprezenta entităţi conceptuale bine determinate şi ar avea utilizări care să reprezinte uzul terminologic stabil pentru a indica delimitările semnificative în cazul conţinutului unor cuvinte precum germ. *Sprache* „limbaj; limbă", engl. *language* „limbaj; limbă", dan. *sprog* „limbaj; limbă", sued., norv. *språk* „limbă", neer.

[181] Louis Hjelmslev, *Sistema lingüístico y cambio lingüístico*, p. 40-41. Cum se poate constata, acest lingvist nu precizează toate semnificaţiile termenilor *limbă* şi *limbaj* actualizate de Saussure, între care faptul că prin *limbaj* se desemnează şi o facultate umană.

Scanned with OKEN Scanner

spraak „limbaj; vorbire", dar *taal* „limbă"[182]. Realitatea este însă că, în mod obişnuit, şi în cazul specialiştilor din zona limbilor romanice, semnificaţiile ce se pot reda prin *limbaj* şi prin *limbă* sînt rareori repartizate prin forme lingvistice cu un conţinut precis sau prin contexte în care să fie întotdeauna distinctibile şi, din acest motiv, în traducerea lucrărilor dintr-o limbă germanică în una romanică, nu se poate stabili decît uneori cu deplină siguranţă de ce s-a optat pentru un anumit echivalent al unuia dintre cele două cuvinte romanice.

Astfel, de exemplu, traducătorul nu simte obligaţia să motiveze de ce titlul *Langage* al principalei lucrări a lingvistului american Leonard Bloomfield este tradus în franceză *Le langage*, şi, la fel, de ce *Sproget*, titlul uneia dintre principalele lucrări ale lui Louis Hjelmslev este tot *Le langage*[183] în franceză, deşi prin *sprogvidenskap*, echivalentul germ. *Sprachwissenschaft*, se înţelege „ştiinţa limbii", iar nu a limbajului. S-ar părea, de altfel, că, în cazul compuselor, traducerile din limbile germanice uzează aproape numai de *limbă* (cf. şi *Sprachgeschichte*, tradus prin *istoria limbii*) şi atunci apare întrebarea de ce atunci cînd se traduce termenul ca atare se recurge aproape întotdeauna la *limbaj*. În franceză, termenul *speech* din engleză, al cărui semnificaţie curentă este „vorbire", a fost tradus prin *langage*, încît titlul *Speech Acts* al principalei lucrări realizate de J. R. Searle a devenit *Les actes du langage*, prin urmare *acte de limbaj* în loc de *acte de vorbire*. În indexul terminologic al unei lucrări cu statut de enciclopedie a domeniului[184], sînt oferite pentru corespondenţele dintre engleză şi franceză perechile: engl. *language* – fr. *langue*; engl. *speech* – fr. *discours*, iar, pentru cele dintre germană şi franceză, perechile: germ. *Sprache* – fr. *parole, langue*; germ. *Rede* – fr. *discours*. În articolele volumului este folosit însă şi fr. *langage*, care este tradus prin engl. *language* şi germ. *Sprache* (adică prin corespondentele lui *langue* din indice)[185].

În condiţiile unor astfel de incongruenţe dintre limbi şi al prezenţei polisemantismului în cazul unor termeni de specialitate, necesitatea de a se exprima exact se manifestă totuşi atunci cînd se realizează traduceri, astfel încît

---

[182] Vezi sub acest aspect constatările lui Tullio de Mauro în legătură cu această problemă într-o notă foarte extinsă la Ferdinand de Saussure, *Cours de linguistique générale*, Edition critique préparée par Tullio de Mauro, Payot, Paris, 1972, pp. 419-425 (Conţinutul acestei ediţii a fost transpus în limba română: Ferdinand de Saussure, *Curs de lingvistică generală*, Editura Polirom, Iaşi, 1998). Limbile germanice au însă, la fel ca cele romanice, denumiri speciale pentru „vorbire": germ. *Rede* „vorbire, discurs", engl. *speech* „vorbire", dan., norv. *tale* „vorbire, discurs", sued. *tal* „vorbire, discurs".

[183] Situaţia este asemănătoare în cazul traducerilor în spaniolă şi în italiană.

[184] *Le Langage*, sous la direction de Bernard Pottier, Centre d'Etude et de Promotion de la Lecture, Paris, 1973, pp. 541-544.

[185] La p. 221, de exemplu, se prezintă următoarea echivalare: *Langage animal* (animal *language* – Tier*sprache*).

Scanned with OKEN Scanner

unii termeni beneficiază în textul tradus de o clarificare remarcabilă prin decelarea semnificaţiilor şi prin repartizarea lor la forme lexicale distincte în limba primitoare sau prin creşterea gradului de inteligibilitate a înseşi ideilor susţinute de autor. Astfel, în transpunerea românească a unui studiu publicat de Coşeriu în limba engleză, „*Linguistic change does not exist*", din 1983, Emma Tămâianu, precizează într-o notă a traducătorului: „Pentru a respecta tripartiţia coşeriană a planurilor (ipostazelor) limbajului, termenul *language* din versiunea originală, neutru în raport cu această tripartiţie, a fost tradus, în funcţie de context, după cum urmează: (a) *limbaj* – cînd se referă la planul I (capacitatea universal-umană de vorbire); (b') *limbă* – cînd se referă la planul II (tehnică de vorbire istoric constituită a unei comunităţi lingvistice); (b") *idiom* (limba ca tehnică de vorbire a fiecărui membru al comunităţii lingvistice)"[186]. Nu există nici o îndoială că o asemenea procedare este meritorie în transferul intercultural, deşi astfel se poate crea posibilitatea ca sensurile textului original să fie redate în viziunea prelucrată a traducătorului, iar nu în cea genuină a autorului, dar o cale mai bună nu se întrevede atîta timp cît nu există o precizare în original de fiecare dată cînd este folosit un cuvînt cu mai multe accepţiuni (vezi, sub acest aspect, distincţiile făcute, la 1952, de Coşeriu în legătură cu sensurile termenului *limbaj*; **II, 3.7.** şi **3.9.**)[187].

---

[186] Eugenio Coseriu, «*Nu există schimbare lingvistică*», în „Cercetări de lingvistică", XXXVII (1992), p. 9 (studiul întreg la p. 9-12).

[187] Dificultăţile de traducere se extind uneori şi în cazul altor elemente lexicale ce au semnificaţii în cîmpul semantic al cuvîntului *limbă*. Aşa cum s-a arătat într-o notă anterioară, uneori, adjectivele terminologiilor se referă atît la obiectul cercetat cît şi la ştiinţa care îl are în studiu, aşa cum se întîmplă şi în cazul cuvîntului *lingvistic* (vezi, **II, 2.9.**, în notă). Cu folosire rară, în acest cîmp semantic este cuprins şi împrumutul romanic *lingual*, cu semnificaţia „referitor la limbă", atunci cînd *limbă* are semnificaţia „organ din cavitatea bucală", prin urmare o semnificaţie anatomică, alta decît cea vizată în ştiinţa limbii, aici fiind posibilă folosirea doar în construcţii precum *consoană lingual*ă („care se articulează cu limba"). Trebuie subliniat că semnificaţia aceasta a lui *lingual* se atestă în toate limbile romanice (şi, desigur, şi în română), dar şi în limba germană. Ca atare, echivalarea indicată prin glosa *alteritatea lingual*ă *(Fremdsprachlichkeit)* din traducerea românească a operei principale a filozofului german Hans-Georg Gadamer (*Adevăr şi metodă*, Teora, Bucureşti, 2001, p. 290) nu pare nimerită, ţinînd cont şi de faptul că germana, la fel ca celelalte limbi germanice, are un cuvînt deosebit pentru a denumi organul anatomic din cavitatea bucală (*Zunge*), total deosebit de cel pentru „idiom al unei comunităţi umane", care este *Sprache*. Ca atare, adjectivul *sprachlich* din compusul german tradus este un derivat de la *Sprache*, însemnînd „lingvistic", iar, cu sufixul *-keit*, ar rezulta un substantiv traductibil în română prin *lingvisticitate* „ceea ce este lingvistic", un derivat puţin întrebuinţat ce este echivalent semantic cu rezultatul substantivării adjectivului *lingvistic*, deci, *lingvisticul*. Primul component din germ. *Fremdsprachlichkeit*, *fremd*, înseamnă „străin, din afară"; „exterior", astfel încît întregul compus s-ar putea reda mai firesc

Scanned with OKEN Scanner

1.2. Impreciziile provenite din lipsa echivalenţei depline de conţinut între denumirile uzuale aflate în tradiţia limbilor au fost, se pare, observate de mult timp în lingvistica europeană şi, de aceea, Saussure a ajuns la concluzia că trebuie să se definească „lucrurile" (= noţiunile, realităţile), iar nu numele lor, deoarece aceste nume reprezintă deseori structuri semnificative diferite de la o limbă la alta: „Trebuie să facem observaţia că am definit lucrurile şi nu cuvintele; distincţiile stabilite nu au deci a se teme de anumiţi termeni ambigui care nu corespund întocmai între ei dintr-o limbă în alta. Astfel, în germană, *Sprache* înseamnă «limbă» şi «limbaj»; *Rede* corespunde aproximativ cu «vorbire», dar mai adaugă sensul special de «discurs». În latină, *sermo* înseamnă mai curînd «limbaj» şi «vorbire», în timp ce *lingua* înseamnă «limbă», şi aşa mai departe. Nici un cuvînt nu corespunde exact uneia dintre noţiunile precizate mai înainte; este motivul pentru care este zadarnică orice definiţie dată în legătură cu un

---

prin *extralingvistic* substantiv, adică un echivalent pentru *extralingvisticitate*. Ca atare, în loc de construcţia *alteritate lingvală*, mai nimerită ar fi folosirea unui astfel de derivat mai apropiat de ceea ce „spune" structura din originalul german şi mai inteligibil în exprimarea românească. Într-o manieră similară, germ. *Sprachlichkeit* s-ar putea putea transpune prin *lingvisticitate* sau *lingvistic* (substantiv), în defavoarea neobişnuitului *lingualitate*, preferat de unii dintre traducătorii lui Gadamer, ca în formularea: „esenţa tradiţiei se caracterizează prin *lingualitate* şi îşi are consecinţele sale hermeneutice" (p. 291, din traducere).

Opera menţionată a lui Gadamer a apărut în ediţia originală în două tomuri, unite în acelaşi volum în traducerea românească, textul tradus al primului tom conţinînd fenomenele semnalate mai sus, dar, înaintea textului tradus al celui de-al doilea tom, traducătorii au inserat o „Notă asupra traducerii", în care prezintă mai multe situaţii de echivalări între termenii originalului german şi termenii româneşti ai transpunerii. În acest context, se fac şi precizări privind redarea termenului *Sprache* şi a complexelor lexicale în care este implicat (pp. 370-371). Se specifică aici că, întrucît acest cuvînt german redă atît semnificaţia „limbă" cît şi pe cea de „limbaj", opţiunea traductivă s-a făcut în funcţie de context. Adjectivul (şi adverbul) *sprachlich* –precizează traducătorii– „a fost tradus prin «lingvistic» sau «de factură lingvistică» şi nu face trimitere la lingvistică, ci la limba însăşi", iar substantivul *das Sprachliche* a fost redat prin „faptul/fenomenul lingvistic", *Sprachlichkeit* a fost transpus prin „lingvisticitate", *der Sprechende* prin „cel care vorbeşte, vorbitor", *das Gesprochene* prin „ceea ce s-a spus, s-a vorbit". La acestea, se adaugă alte formaţiuni lexicale realizate pe baza lui *Sprache* şi a verbului *sprechen*, fără a se face vreo referire la traducerile prin *lingual* şi *lingualitate* din primul tom şi fără a se indica ce s-a tradus astfel, deşi „Nota" respectivă este semnată „Traducătorii", adică priveşte pe toţi cei patru autori ai versiunii româneşti, astfel încît trăsăturile textului tradus nu atestă exigenţa unei coerenţe terminologice, ceea ce poate duce la ideea unor diferenţe de conţinut.

Scanned with OKEN Scanner

cuvînt; să porneşti de la cuvinte pentru a defini lucrurile este o metodă inadecvată"[188].

Desigur, perspectiva din care a fost realizată disocierea şi repartizarea semnificaţiilor la diferite forme lingvistice în orice limbă oferă posibilităţi de interpretare în fiecare caz concret, dar, din punctul de vedere al discuţiei de faţă, interesantă se relevă a fi, în mod deosebit, menţionatele de Saussure valori semantice ale latinescului *sermo*, care semnifică deopotrivă „limbaj" şi „vorbire", adică trăsăturile general umane care fac posibilă folosirea limbii în comunicare, limba fiind, aşa cum menţionează acest lingvist, unul dintre „faptele de limbaj". Cuvîntul latin *sermo* întruneşte însă şi semnificaţia „mod de exprimare, de vorbire", ale cărei aspecte concretizabile pornesc de la realizarea dialogului (convorbire, discuţie) şi ajung pînă la stilul urmat în vorbire (vorbire obişnuită, mod de exprimare etc.), astfel încît însăşi actualizarea formelor unei limbi este, în principiu, o asemenea particularizare a concretului. Din acest motiv, nu este exclus ca însăşi folosirea extinsă a termenului *limbaj* (acesta un derivat romanic realizat de la descendenţii latinescului *lingua*) în lucrările lingviştilor moderni să fi fost favorizată de modelul cuvîntului latinesc care întruneşte valori ce pornesc de la denumirea unei facultăţi general umane şi se continuă în activitatea acestei facultăţi prin actualizarea limbilor, activitate care are şi ea acest caracter general uman. Ca atare, cîmpul semantic al semnului lingvistic *limbaj* este dominat de două note „comunicare" şi „generalitate", iar, din asocierea acestora cu altele, se coagulează valorile speciale, deseori diferite prin natura lor, fiindcă nu se raportează la realităţi (obiective sau create) din acelaşi nivel sau din acelaşi domeniu cognitiv.

Pe de altă parte, după Saussure, unităţile lexicale ale unei limbi prin care se exprimă idei învecinate „se delimitează reciproc"[189], încît chiar cuvintele *limbaj* şi *limbă* ar trebui să reflecte această situaţie, iar, dacă este adevărat principiul că limba nu admite sinonime totale, atunci cele două denumiri ar trebui să reflecte fie două limbi funcţionale deosebite, fie registre stilistice diferite, fie sinonimie parţială, prin urmare, ceva diferenţiator. Ca atare, se pune în mod legitim problema de ce există cele două forme lingvistice şi dacă este necesară, măcar din punctul de vedere al exigenţelor unei terminologii ştiinţifice, o repartizare a valorilor de conţinut, căci, arată Saussure, „orice diferenţă de idee percepută de spirit caută să se exprime prin semnificanţi distincţi, şi două idei pe care spiritul nu le mai distinge caută să se confunde în acelaşi semnificant"[190].

---

[188] Ferdinand de Saussure, *Curs de lingvistică generală*, p. 40.
[189] *Ibidem*, p. 129.
[190] *Ibidem*, p. 133.

Scanned with OKEN Scanner

1.3. La aceste constatări şi opinii, realizatorul celei mai cunoscute ediţii critice a *Cursului* lui Saussure, Tullio de Mauro, face un comentariu extins[191], în care respinge valabilitatea declaraţiei cu iz „pozitivist" în legătură cu faptul că trebuie plecat de la lucruri, considerînd-o ca făcînd parte dintre „mirajele profesorale". Potrivit lui Mauro, „nu ne eliberăm niciodată din plasa de simboluri verbale prin care ne identificăm experienţa, decît în măsura în care putem abandona o plasă pentru alta, sau putem să o modificăm pe aceea de care dispunem, îmbogăţind-o, ameliorînd-o etc.". Acest lingvist arată apoi că însuşi Saussure „nu s-a eliberat niciodată de cuvinte" şi de aceea triada *langue – parole – langage* pune numeroase probleme traducerii în alte limbi, sub unele aspecte, chiar în limbile romanice. În sfîrşit, se face precizarea că „munca ştiinţifică poate reordona, într-un mod propriu anumitor scopuri tehnice, uzanţele lingvistice curente".

Afirmaţiile lui Saussure şi observaţiile lui Tullio de Mauro reflectă faptul că formele limbii nu pot sprijini întotdeauna precizia în construcţia discursului ştiinţific, fără ca aceasta să împiedice găsirea unor soluţii, dacă ele sînt căutate, prin care să se ajungă la realizarea distincţiilor noţionale urmărite. La aceasta se poate însă completa cu necesitatea ca, o dată ce o soluţie a fost aflată, ea să fie urmată în mod consecvent, renunţîndu-se definitiv la oscilaţii şi evitîndu-se toate ambiguităţile posibile prin explicaţii. Ca atare, nu faptul că mijloacele limbii pot duce uneori la imprecizie prejudiciază înţelegerea, ci faptul că aceste mijloace nu sînt selectate şi adaptate unor exigenţe şi, mai ales, faptul că, după ce au fost determinate şi atribuite unor forme lingvistice, noţiunile (sau faptele) nu sînt redate consecvent *numai* prin aceste forme. Or, exact lipsa de consecvenţă în folosirea formelor este cauza care a produs menţinerea unor variaţii nepermise pentru o veritabilă terminologie ştiinţifică.

Între conceptele care au primit o definiţie şi, prin aceasta, o precizare a conţinutului în opera lui Ferdinand de Saussure este şi „limbaj", ceea ce nu a produs însă o instituire a folosirii cu precizie a termenului *limbaj*, în mod deosebit printr-o disociere de folosirile termenului *limbă,* fiindcă nici acest lingvist nu l-a întrebuinţat întotdeauna cu o semnificaţie bine determinată, aşa cum s-ar impune în cazul unui termen de specialitate. Totuşi, în mod evident, Saussure a vizat o departajare a conţinutului termenilor *limbaj* şi *limbă*, dar cei care l-au urmat nu au valorificat acest aspect şi nu au urmat acest început, pentru a institui o folosire net diferenţiată a lor, aşa cum s-a întîmplat în cazul altor distincţii. Că Saussure a intenţionat să realizeze şi departajarea amintită o dovedeşte între altele Capitolul III din *Curs de lingvistică generală*, care întruneşte sub titlul *Obiectul lingvisticii* următoarele teme: *Limba: definiţia sa*; *Locul limbii între faptele de limbaj*; *Locul limbii între faptele umane.*

[191] *Ibidem*, pp. 334-336.

Scanned with OKEN Scanner

Semiologia[192]. De asemenea, între scrierile descoperite mai tîrziu, editorii au crezut nimerit să atribuie titlul *Limbaj – Limbă – Vorbire* uneia dintre ele[193], avînd în vedere conţinutul ei. Cu toate acestea, problema definirii „limbajului" şi „limbii" a rămas una dificilă măcar din două perspective: polisemantismul termenilor folosiţi pentru denumirea lor şi interferenţele semantice în care sînt implicaţi aceşti termeni, nu numai între ei, ci şi cu alte denumiri din vocabularul de specialitate sau din lexicul comun.

1.4. De aceea, lucrările consacrate efortului de a prezenta terminologia saussureană, precum cea realizată de Rudolf Engler –un editor important al operei lingvistului genevez–, atestă existenţa mai multor semnificaţii pentru *limbaj*, unele dintre ele comune cu semnificaţiile pentru *limbă*[194]. Cu toate acestea, aşa cum rezultă din analiza întreprinsă de Engler, există cîteva repere distinctive ce se impun atenţiei în cazul operei lui Saussure, în primul rînd acela că, prin *limbaj*, se înţelege de obicei o „facultate", o aptitudine sau o capacitate umană ce este orientată şi se exersează într-un mediu social. De altfel, acest cercetător a identificat de mai multe ori în opera lui Saussure formulări cu aspect de definiţie (explicabile, desigur, pentru un text cu destinaţie didactică), pe care le-a valorificat în cercetarea sa. Ca atare, pentru cuvîntul *limbaj*, Engler identifică cîteva semnificaţii distincte, între care prima este „facultate de semnificare şi exerciţiul acestei facultăţi printr-o convenţie socială: rituri, semnale, limbă". După cum se poate observa, această definiţie pune împreună două realităţi: o „facultate" şi „exerciţiul facultăţii", cu precizarea că acest exerciţiu este posibil „printr-o convenţie socială". Pe de altă parte, limba face parte dintre posibilităţile acestui exerciţiu, dar nu este singura, astfel încît, notează Engler, Saussure face referire la limbajul gesturilor de politeţe, limbajul semnelor folosite de surdo-muţi etc. În acelaşi timp, *facultatea limbajului* este considerată ca una dintre trăsăturile distinctive ale speciei umane, fiind „localizată în cea de-a treia circumvoluţie frontală din stînga". Ca atare, individul uman este organizat pentru a vorbi, încît limbajul, proprietate a uzurilor comunităţii, este

---

[192] Ferdinand de Saussure, *Curs de lingvistică generală*, Editura Polirom, Iaşi, 1998, pp. 35-42.

[193] Ferdinand de Saussure, *Scrieri de lingvistică generală*, Editura Polirom, Iaşi, 2004, pp. 131-133.

[194] Rudolf Engler, *Lexique de la terminologie saussurienne*, Spectrum Editeurs, Utrecht/Anvers, 1968. La pp. 30-32, sînt cuprinse articolele consacrate termenilor *langage* şi *langue*, unde sînt date semnificaţiile de bază şi cele derivate cu scurte citate din opera lui Saussure, avînd la bază ediţia critică publicată de acest cercetător la Wiesbaden, Otto Harrassowitz. În continuare, se vor avea în atenţie articolele respective din amintita operă lexicografică.

Scanned with OKEN Scanner

posibil deoarece corespunde unui organ special destinat de natură individului, desigur, fără ca natura însăşi să-i inducă un mod anumit de funcţionare.

O altă semnificaţie identificată de Rudolf Engler, pentru *limbaj*, în scrierile lui Saussure, este „facultate de semnificare corespunzătoare exerciţiului limbii în vorbire", perspectivă ce face din limbaj un fenomen văzut, pe de o parte, ca o capacitate individuală şi, pe de altă parte, ca o entitate prin excelenţă socială (şi comunitară), căci „limbajul se manifestă întotdeauna prin intermediul unei limbi". În comparaţie cu prima semnificaţie analizată, unde se constata conceperea limbajului ca „facultate de semnificare şi exerciţiul acestei facultăţi", a doua accepţiune ar reprezenta un hiponim, căci, de data aceasta, „facultatea", care nu poate fi decît aceeaşi cu cea menţionată mai înainte, este orientată numai spre unul dintre sistemele de semnificare, cel mai important, care este limba (naturală). În acest caz însă, se instituie triada limbaj – limbă – vorbire care se poate disocia în dualităţile limbaj – limbă, limbă – vorbire şi limbaj – vorbire, unde, în ultimul caz „limbajul este ceva potenţial, iar vorbirea ceva realizat". Păstrînd genul de referinţă *facultate de semnificare*, această a doua accepţiune a termenului *limbaj* constituie, prin urmare, o unitate cu cea definită anterior, fiind în principiu forma particulară cea mai reprezentativă a acesteia, iar nu o semnificaţie diferită. În acest mod, se indică însă relaţia mijlocită de limbă între facultatea de semnificare, activitatea acestei facultăţi şi vorbire, adică actualizarea limbii în comunicare prin realizarea discursului (textului).

Alte valori ale termenului *limbaj* sînt apropiate de înţelesul de bază al cuvîntului *limbă*, ceea ce a favorizat ideea că reprezintă o generalizare în raport cu acesta. În esenţă, această semnificaţie este un „instrument semiologic care permite limbajului să se manifeste în vorbire" sau, cu alte cuvinte, un „cod social care organizează limbajul şi reprezintă mijlocul de exercitare a facultăţii limbajului". După cum se poate constata, în cea de-a doua redare a definiţiei, ce reprezintă de fapt formularea lui Saussure, limbii i se atribuie caracteristica de „a organiza" limbajul, adică manifestarea facultăţii de a comunica prin semnele unui idiom. În această viziune, se poate face următoarea dezvoltare a ideilor: există o facultate a limbajului inerentă naturii umane, care devine activă şi se manifestă cu materialul şi cu regulile (normele cutumiare ale) limbii, aceasta fiind un „cod social", însuşit în mediul comunitar şi aflat sub controlul acestuia.

Rudolf Engler identifică însă la Saussure mai multe unghiuri de vedere din care poate fi considerată limba. Mai întîi, *limbă* poate avea o semnificaţie generalizatoare, care trimite la conceptul în a cărei sferă se cuprind toate limbile, dar aceasta nu trebuie să conducă la echivalarea ei cu limbajul, fiind numai partea esenţială a limbajului, căci „limba este pentru noi limbajul minus vorbirea". Realitatea acestei separări dintre limbă şi vorbire este atestată de faptul că „cineva poate pierde uzul vorbirii şi să conserve capacitatea de a scrie:

Scanned with OKEN Scanner

limba rămîne intactă, vorbirea singură fiind afectată". Cu toate acestea, limba nu este ceva independent de vorbire, reprezentînd în principiu o esenţă a acesteia.

Ca fapt individual, limba este înmagazinată în mintea individului, acesta fiind în măsură să-i producă schimbări, însă, întrucît ceea ce se creează nou este condiţionat de realizarea discursului, limba este în acelaşi timp socială, individul primind-o ca pe o instituţie şi folosind-o în scopuri sociale. În consecinţă, limba este „un ansamblu de convenţii necesare adoptate de corpul social pentru a permite exercitarea facultăţii limbajului de către indivizi", instituindu-se pentru ei ca sistem semiologic. În sfîrşit, semnificaţia obişnuită a termenului *limbă* este aceea de „idiom, mijloc de comunicare (ce este specific unei comunităţi istorice), organizat sistematic".

1.5. După această prezentare rezumativă a rezultatelor cercetării întreprinse de Rudolf Engler, este necesară o discuţie care să pornească de la fragmente din textele lui Ferdinand de Saussure, pentru a urmări în ce măsură acest lingvist a folosit cu accepţiuni bine precizate termenii *limbaj* şi *limbă* şi a realizat cu ajutorul lor sintagme pentru a denumi diferite realităţi lingvistice. Atenţia trebuie să fie orientată desigur în mod deosebit, şi de data aceasta, asupra menţionatelor paragrafe destinate special acestei probleme.

Astfel, în paragraful cu titlul *Limba; definiţia sa*, în exemplificarea dublei ipostaze a fenomenelor lingvistice sînt formulate propoziţii precum: „Nu putem reduce *limba* la sunet şi nici despărţi sunetul de articularea bucală", pentru ca apoi să se formuleze consideraţia: „Dar să admitem că sunetul ar fi un lucru simplu: oare el este cel care alcătuieşte *limbajul*?" Şi, mai departe: „*Limbajul* are o latură individuală şi o latură socială, şi nu o putem concepe pe una fără cealaltă"[195](s.n.). După cum se poate constata, dacă mai întîi Saussure raportează sunetul la limbă (în principiu, sunetul cu valoare fonologică aparţine limbii), după aceea, este pus în relaţie cu limbajul şi, în sfîrşit, „o latură individuală şi o latură socială" este atribuită de obicei limbii, iar nu limbajului, decît dacă acesta este considerat „limbă în general" sau „vorbire în general".

Totuşi, în continuare, Saussure insistă pe disocierea celor două realităţi, limbaj şi limbă, precizînd şi care este raportul dintre ele: „Printre atîtea dualităţi, numai limba pare a fi susceptibilă de o definiţie autonomă şi oferă un punct de sprijin satisfăcător pentru spirit. Dar ce este limba? Pentru noi ea nu se confundă cu limbajul; ea nu este decît o parte determinată, esenţială – ce-i drept – din el. Este, totodată, un produs social al facultăţii limbajului şi un ansamblu de convenţii necesare, adoptate de corpul social pentru a îngădui exercitarea acestei

[195] Ferdinand de Saussure, *Curs de lingvistică generală*, p. 35. Corespondenţa dintre *langage* şi *langue* din franceză cu *limbaj* şi *limbă* din română, respectată de traducătoare (Irina Izverna Tarabac), face posibilă urmărirea fenomenelor discutate pe textul românesc.

Scanned with OKEN Scanner

facultăţi de către indivizi. Luat în ansamblul său, limbajul este multiform şi heteroclit; intersectîndu-se în acelaşi timp cu mai multe domenii: fizic, fiziologic şi psihic, el aparţine atît domeniului individual cît şi domeniului social; el nu se lasă clasificat în nici o categorie a faptelor umane, pentru că nu ştim cum să-i definim unitatea.

Limba, dimpotrivă, este un tot în sine şi un principiu de clasificare. De îndată ce îi dăm primul loc printre faptele de limbaj, introducem o ordine naturală într-un ansamblu care nu se pretează la nici o altă clasificare. Acestui principiu de clasificare i s-ar putea aduce obiecţia că exerciţiul limbajului se bazează pe o facultate pe care o deţinem de la natură, în timp ce limba este un lucru dobîndit şi convenţional, care ar trebui să fie subordonat instinctului natural şi nu invers."[196]

Cum se poate observa, multe dintre asumpţiile lui Engler au la bază acest fragment din opera lui Saussure, care este o sinteză ideatică ce însumează foarte multe aspecte ale concepţiei sale. Se poate observa însă că, dacă limba este o parte „esenţială" a „facultăţii limbajului", aceasta înseamnă că sfera acestei facultăţi este distribuită de entităţi între care se înscrie, ca fiind cea mai importantă, limba, şi, în acest caz, limba însăşi ar trebui să aibă ceva comun în esenţa sa cu limbajul. Limba însă are cu totul altă natură, cum subliniază Saussure însuşi, decît aceea a unei facultăţi, a unei capacităţi sau forţe a spiritului considerat în sine, încît această raportare dintre limbaj şi limbă devine explicabilă numai prin condiţia socială a existenţei umane şi prin necesitatea comunicării interumane. Prin urmare, Saussure nu pune în legătură facultatea limbajului cu alte facultăţi ale spiritului şi, apoi, constată că „limbajul", ca exerciţiu al acestei facultăţi, este „multiform şi heteroclit", încît numai limba este „un tot în sine şi un principiu de clasificare" şi, de aceea, numai ea „pare a fi susceptibilă de o definiţie autonomă şi oferă un punct de sprijin satisfăcător pentru spirit". Trebuie însă observat că asemenea calităţi ale limbii nu ar fi posibile dacă ea nu s-ar manifesta prin relaţiile facultăţii limbajului cu celelalte facultăţi (cu ceea ce, în mod obişnuit se consideră a fi gîndirea sau mintea), cu care colaborează atît în procesele de însuşire a limbii de către vorbitor cît şi în toate actele de funcţionare a ei, încît trăsătura identificată de a fi „un tot în sine" nu este un produs al limbii, ci al aptitudinilor spiritului care o fac posibilă. De aceea, se poate admite că limba este în realitate un produs al spiritului individual şi social, iar nu numai „un produs social al facultăţii limbajului", căci limbajul nu este în măsură să explice existenţa şi funcţionarea limbii în mod singular.

Saussure afirmă apoi: „nu s-a dovedit nicidecum că funcţia limbajului, aşa cum se manifestă ea cînd vorbim, este în întregime naturală, că aparatul nostru fonator ar fi făcut pentru vorbit aşa cum picioarele noastre sînt făcute

---

[196] *Ibidem*, p. 36.

Scanned with OKEN Scanner

pentru mers"[197]. Cu toate acestea, el nu este de acord în totalitate cu opinia lingvistului american W. D. Whitney, care considera că limba este o instituţie socială ca toate celelalte, iar folosirea organelor vocale pentru exprimarea ei este rodul întîmplării, afirmînd că „într-un fel ele [organele vocale] ne-au fost impuse de natură", dar „în problema limbajului chestiunea aparatului fonator este... secundară"[198]. De altfel, s-ar putea observa că facultatea limbajului nu este legată în primul rînd de această folosire a organelor fonatoare, încît Saussure este îndreptăţit să considere inoportună maniera de a pune problema de către Whitney, căci, de vreme ce toţi oamenii folosesc sunetele vocale, aceasta este singura realitate constatabilă, celelalte posibilităţi fiind de natura prezumţiilor. Din acest motiv, se poate admite că *limbajul* ca facultate este reprezentat, la nivel somatic, deopotrivă de o zonă cerebrală şi de organele de producere şi de receptare a sunetelor folosite în funcţionarea limbilor. Consecinţa este că „am putea spune că nu limbajul vorbit este natural pentru om, ci facultatea de a constitui o limbă, adică un sistem de semne distincte ce corespund unor idei distincte"[199]. Exprimarea „facultatea de a constitui o limbă" (*la faculté de constituer une langue*) ar putea sugera că individul uman (considerat ca membru al unei comunităţi sau ca individualitate) ar fi în măsură să „constituie" o limbă sau să participe împreună cu alţii la realizarea ei, printr-o trăsătură inalienabilă a naturii sale, însă o asemenea interpretare nu este acceptabilă. De fapt, aici ar trebui să se înţeleagă „facultatea de a folosi limba", aşa cum se formulează în fraza următoare: „Broca a descoperit că *facultatea de a vorbi* este localizată în cea de a treia circumvoluţiune frontală stîngă" (s.n.). Dacă este „naturală", atunci facultatea limbajului este înnăscută (Saussure nu afirmă aceasta!), ca oricare dintre facultăţile spiritului care au un sediu cerebral, şi, prin aceasta, este în corelaţie cu celelalte facultăţi, nu cu toate, desigur, ci numai cu acelea cu care are afinităţi sau legături funcţionale, iar aceste afinităţi şi legături trebuie să se fundamenteze pe cooperarea în procesele de manifestare.

Saussure nu insistă însă pe aceste aspecte, ci pe faptul că localizarea cerebrală stabilită de antropologul Paul Broca se reflectă în toate aspectele ce ţin de limbaj, adică de activităţile ce se raportează la această facultate, aşa cum indică, de altfel, şi cercetările care privesc formele de afazie, ce sînt cauzate de leziuni ale centrilor din localizarea respectivă. În sfîrşit, subliniază Saussure, facultatea („naturală sau nu") „nu se exercită decît cu instrumentul creat de colectivitate"[200], care este, în mod evident, limba, încît „unitatea limbajului este dată de limbă". Formularea mai precisă a ultimei propoziţii citate ar putea fi: unitatea *manifestării* limbajului *într-o colectivitate* este dată de limbă. Ca atare,

---

[197] *Ibidem*.
[198] *Ibidem*, p. 37.
[199] *Ibidem*, p. 37.
[200] *Ibidem*, p. 37.

Scanned with OKEN Scanner

fiziologia umană are această latură neuronală ce face posibilă şi favorizează folosirea limbii, însă, prin tradiţie, această folosire este în relaţie cu receptarea şi cu emiterea unor sunete prin care se produce actualizarea elementelor (semnificative ale) unei limbi. Desigur, organele de receptare şi de emitere a sunetelor sînt înnăscute, dar modul lor de funcţionare sub controlul activităţii cerebrale rezultă dintr-o organizare prin modelul imprimat de tradiţia comunităţii o dată cu însuşirea limbii (materne), adică este o deprindere.

1.6. În fragmentele descoperite în 1996, ce reprezintă schiţa unei cărţi proiectate de Saussure, problema limbajului şi a relaţiei lui cu limba revine în cîteva secţiuni distincte şi în formulări lapidare: „Limbajul este fenomen; el reprezintă exerciţiul unei facultăţi care se găseşte în om. Limba este ansamblul formelor concordante pe care le îmbracă acest fenomen într-o colectivitate de indivizi şi la o epocă determinată"[201]. Ideea este reluată într-o formulare apropiată cu referire la concepţia unor înaintaşi: „Şcoala fondată de F[ranz] Bopp la începutul acestui secol nu a abordat limbajul ca fenomen, deci sub aspectul său de exerciţiu al unei facultăţi a spiritului"[202]. Cum se poate observa, aici denumirea *limbaj* se aplică pentru „exerciţiul unei facultăţi", fără a se preciza dacă aceasta poartă sau nu acelaşi nume, deşi limbajul ca exerciţiu este actualizarea elementelor unei limbi, adică vorbire. S-ar putea astfel înţelege că facultatea nu intră în spaţiul de cercetare al lingvisticii, aşa cum se va exprima mai tîrziu Eugen Coşeriu.

Totuşi, în alt text, Saussure foloseşte efectiv sintagma *facultatea limbajului*, cu sediu cerebral: „*facultatea limbajului* este localizată integral în creier şi... leziunile care afectează această zonă cerebrală antrenează aproape invariabil o dizabilitate"[203] (s.n.). Caracterul fragmentar, incomplet, al textului nu facilitează precizări în legătură cu „dizabilitatea" respectivă, dar se poate presupune că este vorba de o dizabilitate în manifestarea limbajului, care se concretizează ca o defecţiune în actualizarea limbii.

Precizările care urmează în textul lui Saussure vizează relaţia dintre limbaj şi limbă prin adoptarea unui punct de vedere contrar celui exprimat de adepţii lui Franz Bopp, care „a susţinut că limbajul este o aplicare a limbii sau că limba este condiţia necesară a limbajului, considerînd-o ca fiind instituită, delimitată"[204]. Combaterea lui Bopp pleacă de la faptul că „astăzi vedem că există o reciprocitate permanentă; în actul limbajului, limba îşi găseşte

---

201 Ferdinand de Saussure, *Scrieri de lingvistică generală*, p. 131.

202 *Ibidem*, 132.

203 *Ibidem*, p. 211. Fiind o trăsătură general umană, această facultate nu ar intra în sfera de interes a lingvisticii, ci al antropologiei (vezi, Ferdinand de Saussure, *Curs de lingvistică generală*, p. 33; aici însă termenul *limbaj* este folosit cu altă semnificaţie).

204 Ferdinand de Saussure, *Scrieri de lingvistică generală*, p. 131.

Scanned with OKEN Scanner

deopotrivă aplicaţia şi sursa unică şi continuă, iar limbajul este aplicaţia şi totodată generatorul continuu al limbii, [...] reproducerea şi producerea"[205]. Prin formula *actul limbajului* se poate înţelege, pe de o parte, „act al facultăţii limbajului" sau „act ce reprezintă fenomenul (manifestarea fenomenală a) unei facultăţi" şi, pe de altă parte, „actualizare a limbii prin exerciţiul unei facultăţi", dar, ceea ce urmează, „limba îşi găseşte deopotrivă aplicaţia şi sursa unică şi continuă", atestă mai curînd ultima accepţiune, ce aduce în atenţie vorbirea.

Această discuţie purtată de Saussure în jurul limbajului este prilejuită de faptul că Bopp „a ignorat limbajul, abordînd direct *limba* sau idiomul (ansamblul manifestărilor limbajului într-o epocă dată, la un anumit popor) şi a văzut idiomul exclusiv prin prisma scrierii. Nu există vorbire, ci doar grupări de litere"[206]. Prin urmare, se poate deduce de aici că cei care au făcut parte din şcoala lui Bopp nu au inclus în domeniul de cercetare al lingvisticii exerciţiul unei facultăţi umane, ci numai forma particulară a acestui exerciţiu, însă nici aceasta sub aspectul ei fenomenal, vorbirea, ci ca evaluare a faptelor înregistrate prin scriere.

În alt text, pe care editorii l-au intitulat *Trăsăturile limbajului*, Saussure face şi alte precizări: „Limbajul este considerat întotdeauna ca făcînd parte din *fiinţa umană*, ceea ce constituie un punct de vedere fals. Natura face ca omul să fie *organizat pentru limbajul articulat*, dar nu îi dă *limbajul articulat*. Limba este un fapt social. Individul, organizat pentru a vorbi, nu va putea ajunge să-şi utilizeze aparatul fonator altfel decît graţie comunităţii care îl înconjoară, ba mai mult, el va simţi nevoia de a-l utiliza doar în raport cu aceasta. Individul depinde cu totul de comunitate, fără ca rasa din care face parte să conteze în vreun fel (poate cu excepţia cîtorva fapte ţinînd de pronunţie). Iată, aşadar, de ce omul nu este complet decît prin ceea ce împrumută de la mediul său.

Faptul social care este limba va putea fi comparat cu *uzanţele şi obiceiurile* (constituţie, drept, moravuri etc.) şi, mai pe departe, cu arta şi religia, manifestări ale spiritului în care iniţiativa personală joacă un rol important şi care nu presupun schimburile între indivizi"[207].

Prin urmare, susţine Saussure, limbajul, considerat ca exerciţiu al unei facultăţi naturale („natura face ca omul să fie organizat pentru limbajul articulat"), nu face parte din natura umană („natura... nu îi dă limbajul articulat"), căci ţine de folosirea unei limbi („un fapt social"). Sub acest aspect, individul uman, „organizat pentru a vorbi", „depinde cu totul de comunitate", aceasta oferindu-i limba. Dar, notează acest lingvist în continuare, spre deosebire de „uzanţe şi obiceiuri", care i se impun la fel de către comunitate prin tradiţie, în cazul limbajului, individul are această proprietate nativă, „un organ special cu care

---

[205] *Ibidem*.
[206] *Ibidem*, 131-132.
[207] *Ibidem*, p. 177-178.

Scanned with OKEN Scanner

este înzestrat de natură". Pe de altă parte, „scopul limbajului, acela de a se face înţeles, este o necesitate absolută în orice societate umană", de unde „rezultă că existenţa unui limbaj este proprie oricărei societăţi"[208]. Cu asemenea afirmaţii ca cele din urmă, Saussure pare a şterge diferenţa dintre limbaj şi limbă, dar lucrurile nu se prezintă astfel, căci, în măsura în care limbajul era considerat o facultate şi exerciţiul acestei facultăţi sau numai exerciţiul unei facultăţi, el putea fi considerat o trăsătură general umană, fără marcare comunitară, o asemenea marcă aparţinînd limbii, dar dacă „existenţa unui limbaj este proprie oricărei societăţi", această generalitate rămîne numai cînd prin *societate* se înţelege grup uman în general, însă folosirea exprimării *existenţa unui limbaj*, iar nu *existenţa limbajului* sau *exerciţiul limbajului* ar putea conduce gîndul la existenţa unui anumit limbaj în cazul „oricărei societăţi", ceea ce înseamnă de fapt vorbirea unei limbi. Se atestă aici, prin urmare, ceea ce remarcase deja Rudolf Engler, faptul că, prin *limbaj*, Saussure înţelegea şi exerciţiul facultăţii prin actualizarea limbii în comunicare.

De altfel, precizarea ulterioară este concludentă în acest sens: „limba constituie o tradiţie care se modifică încontinuu, dar pe care timpul şi subiecţii nu sînt capabili să o distrugă, dacă ea nu se stinge de la sine dintr-un motiv sau altul. Chiar atunci cînd un popor adoptă o limbă străină, principiul continuităţii rămîne intact: o limbă s-a stins; cea care triumfă este la fel de neîntreruptă. Prin urmare, dată fiind o limbă, nu se poate spune pînă cînd va exista, dar e sigur că ea vine de cît de departe e posibil să vină şi că îşi adună substanţa din cele mai îndepărtate timpuri, precum o morenă glaciară"[209]. În consecinţă, ceea ce caracterizează exerciţiul limbajului este o continuitate obligatorie pentru o anumită comunitate şi, dacă o anumită limbă poate dispărea, principiul continuităţii îşi păstrează valabilitatea prin adoptarea altei limbi, ale cărei începuturi se pierd în timp. O astfel de interpretare este deductibilă din afirmaţiile lui Saussure, căci, de vreme ce o limbă poate dispărea, dar continuitatea se menţine, această continuitate nu poate privi această limbă şi nici pe cea adoptată, căci ea, deşi are origini foarte vechi, pentru comunitatea care o adoptă este totuşi „nouă" şi atunci singura continuitate este în exersarea facultăţii limbajului, chiar dacă se produce înlocuirea sau schimbarea limbii. De aceea, formularea: „continuitatea absolută a limbii: ... o întrerupere este de neconceput"[210], deşi pare a veni să umbrească puţinele indicii clare (dar, cu greu obţinute) pentru a marca graniţa dintre limbaj şi limbă din punct de vedere conceptual sau ar putea reprezenta o situaţie în care distincţia dintre ele nu mai este explicită, ar trebui interpretată că această „continuitate" este de fapt a vorbirii, a comunicării prin intermediul unei limbi.

---

[208] *Ibidem*, p. 178.

[209] *Ibidem*, p. 179.

[210] *Ibidem*, p. 178, de altfel, ceva asemănător exprimă şi A. Philippide atunci cînd explică perpetuarea unor trăsături, indiferent de limba adoptată.

Scanned with OKEN Scanner

Fiind un moment crucial în încercarea de a stabili limitele semantice între termenii *limbaj* şi *limbă* şi, prin aceasta, delimitarea unor concepte cu care să se poată construi teoria limbii, opera lui Saussure impune totuşi, atunci cînd este evaluată cu această perspectivă, extragerea unor concluzii sau măcar a unor elemente cu care să se alcătuiască anumite concluzii, chiar cu conştiinţa că ele ar putea fi contestate din punctul de vedere al unor exigenţe ce pot fi formulate ulterior sau al unei renunţări de conformare la restricţiile unor imperative de ordin epistemologic sau doctrinar. De altfel, faptul că un exeget meticulos al operei lui Saussure, precum Rudolf Engler, deşi a realizat o sistematizare riguroasă a lucrurilor, nu a reuşit să înlăture orice dificultate în identificarea accepţiunilor cu care sînt folosiţi termenii *limbaj* şi *limbă*, s-ar putea să indice că nici nu este posibilă, în definitiv, delimitarea rîvnită. Prin urmare, s-ar impune o sinteză după analiza de pînă acum, chiar dacă sub anumite aspecte ea ar putea deveni mai puţin rezistentă din punctul de vedere al articulării şi al completitudinii. Totuşi, este mai nimerit ca realizarea unei astfel de sinteze să fie pentru moment amînată, pentru a constata dacă ceea ce nu apărea ca bine delimitat la Saussure a fost rezolvat mai tîrziu, mai ales că pentru aceasta nu este obligatorie o incursiune foarte extinsă, deoarece, o dată ce acest lucru ar fi fost făcut, el ar fi rezonat la cei mai mulţi dintre lingviştii care, din considerente teoretice sau din necesităţi practice, recurg la distincţia semnificativă dintre termenii *limbaj* şi *limbă*, menită să faciliteze o disociere clară a conceptelor redate prin ei.

În derularea accepţiunilor cu care foloseşte Saussure termenul *limbaj*, Engler menţionează, sub accepţiunea „facultate de semnificare ce corespunde exerciţiului limbii în vorbire", unele construcţii sintagmatice precum *limbaj oral*, ca fiind opus *limbajului scris*, sau *limbaj articulat* cu atestări în texte necuprinse în volumul ce conţine *Cursul*. Engler nu insistă însă asupra referinţei sintagmei *limbaj articulat*, deşi Saussure atrăgea atenţia că „zoologi, antropologi, etnologi şi lingvişti, cu toţii vorbesc, după pofta inimii, publicului despre *limbajul articulat*, ca despre un (lucru) care nu poate fi decît perfect clar în mintea tuturor. Ei dovedesc prin aceasta că fac o confuzie între «articulaţie» şi un fapt cerebral cum ar fi «succesiunea de idei» dată limbajului. Căci nimeni nu arată că articulaţia ar avea vreo semnificaţie orală"[211].

Aceste consideraţii au fost emise de Saussure în contextul constatării unor termeni ce nu sînt însoţiţi de o intuiţie clară sub aspectul conţinutului lor, cum este cazul construcţiei amintite. Din păcate, nici în epoca actuală situaţia nu este diferită şi, de aceea, lucrările lexicografice, între care şi dicţionarele de termeni lingvistici, sînt deficitare în formularea unor indicii destul de precise care să privească semnificaţia acestei sintagme numitoare, existînd şi destule cazuri în care sintagma respectivă nici nu este menţionată, deşi este frecvent

[211] *Ibidem*, p. 236.

Scanned with OKEN Scanner

folosită. Apoi, de obicei, atunci cînd se ia în discuţie, ea este asociată cu o construcţie similară, *sunet articulat*, ce ţine de sfera pronunţiei, dar, cum se poate constata, Saussure considera că ar trebui avute în vedere şi posibilităţile mentale ale „articulaţiei", situaţie în care prin *limbaj articulat* s-ar putea înţelege mai degrabă desfăşurarea lineară a elementelor limbii în vorbire, adică altceva decît participarea organelor vocale la producerea sunetelor limbii. Ca atare, aici ar fi implicată perspectiva stipulată de André Martinet prin teoria dublei articulări, potrivit căreia enunţul este o organizare a elementelor „limbajului" pentru a realiza unităţi de sens şi a unităţilor distinctive specifice (şi limitate) ale fiecărei limbi.

2.1. Deoarece, în demersul investigativ ce vizează calităţile mijloacelor de expresie specifice lingvisticii, pentru discuţia de faţă, este emblematică ipostaza reprezentată de lumea romanică, prin varietatea şi prin recunoaşterea ei internaţională, dar şi prin faptul că este în mod deosebit valorificată şi tradusă în spaţiul românesc, iar, în acest cadru, lingvistica franceză ar putea reflecta în bună măsură situaţia existentă în delimitarea conceptuală a conţinutului ce se poate atribui termenilor *langage* şi *langue*, după contribuţia lui Saussure, care iniţiase, între altele, efortul de precizare a conţinutului noţiunilor şi termenilor uzuali în cercetarea problemelor limbii. Ceea ce se poate constata însă este că, în ciuda unui mare număr de teoreticieni din domeniul lingvisticii franceze şi europene, în general, facultatea limbajului nu a mai fost avută în vedere, iar termenul *limbaj* a fost folosit cu diferite semnificaţii, care nici nu au fost de obicei indicate, lăsîndu-se numai la sugestia contextului eventuala posibilitate de a le identifica.

Opera lui Emile Benveniste, de exemplu, poate fi considerată ca fiind reprezentativă în acest sens, căci lasă uneori impresia conceperii a două realităţi denumite *limbaj* şi *limbă*, ca atunci cînd analizează tendinţele manifestate în lingvistica generală şi constată că „nimeni nu mai cedează atît de uşor tentaţiei de a înălţa la rangul de proprietăţi universale ale limbajului particularităţile unei limbi sau ale unui tip lingvistic"[212]. Prin urmare, există, pe de o parte, limbajul cu „proprietăţi universale" şi, pe de altă parte, „particularităţi" ale limbilor, care sînt, desigur, lipsite de universalitate. Există însă numeroase pasaje în studiile acestui lingvist în care nu se oferă suficiente repere pentru a distinge cele două realităţi, fiindcă nu sînt puţine cazurile în care folosirea acestor denumiri pare a indica o simplă variaţie stilistică (adică o evitare a repetiţiei, fenomen de altfel prezent în mică măsură în exprimarea ştiinţifică).

Cea mai relevantă ilustrare a acestor situaţii se întîlneşte desigur în fragmentele în care cei doi termeni sînt folosiţi în fraze apropiate, deoarece aici ar

---

[212] Emile Benveniste, *Probleme de lingvistică generală*, Editura Teora, Bucureşti, 2000, vol. I, p. 11 (Este traducerea lucrării Emile Benveniste, *Problèmes de linguistique générale*, Editions Gallimard, Paris, 1966).

Scanned with OKEN Scanner

putea dovedi şi o anumită atenţie în ceea ce priveşte actualizarea lor. Astfel, în cîteva cazuri, Benveniste creează impresia că, la fel ca la Saussure, limbajul este supraordonat limbii, aceasta fiind o specie cuprinsă în sfera lui. Într-o lucrare publicată în 1952, acest lingvist a enumerat „condiţiile" limbajului: capacitate de a formula şi de a interpreta semne care trimit la anumite realităţi, amintirea experienţei şi aptitudinea de a o descompune[213], dar, împotriva aşteptărilor, nu a oferit în continuare elemente care ar putea preciza ce înseamnă *limbajul uman*, căci discuţia priveşte de fapt limbile: „limbajul este caracterizat tocmai prin această posibilitate [de a fi analizat]. Fiecare enunţ se reduce la elemente care pot fi combinate în mod liber, după reguli definite, astfel încît un număr relativ redus de morfeme să permită realizarea unui număr considerabil de combinări, de unde varietatea limbajului uman, capabil să spună totul."[214] Posibila înţelegere a cuvîntului *limbaj* ar putea fi aici ca „vorbire în general", dar referirea la enunţ şi la elementele ce pot fi combinate indică mai degrabă accepţiunea de „funcţionare a limbii în general" sau chiar de „limbă în general".

Cîţiva ani mai tîrziu, în articolul *Categorii de gîndire şi categorii de limbă*, Benveniste se exprimă astfel: „Limbajul vorbit serveşte la transmiterea a «ceea ce vrem să spunem». Dar ceea ce numim astfel, «ceea ce vrem să spunem» sau «ceea ce avem în minte» [în original, *esprit*] sau «gîndurile noastre» sau oricum altcumva, este un conţinut de gîndire foarte greu de definit în sine, dar caracterizat de intenţionalitate sau de structură psihică etc. Acest conţinut capătă formă numai atunci cînd este enunţat. Capătă formă de la limbă şi prin limbă, tiparul oricărei exprimări posibile; nu poate nici să se disocieze şi nici să o depăşească. Ori, întreagă această limbă se configurează ca întreg."[215]

Din acest pasaj, se desprinde faptul că limba este forma de manifestare a limbajului, enunţul fiind modul de concretizare al limbii şi, în acelaşi timp, posibilitatea de exprimare a unei gîndiri, a ceea ce a fost gîndit. Dacă lucrurile se prezintă astfel, atunci limbajul este situat la nivelul gîndirii ca facultate şi în relaţie cu această gîndire, în vreme ce gîndirile, rezultatul activităţii facultăţii, se exprimă prin enunţări, limbile fiind mulţimea elementelor care fac posibile enunţările. Benveniste nu explică astfel entităţile şi relaţiile pe care le are în vedere, dar interpretarea afirmaţiilor sale poate fi aceasta. De altfel, în acest sens pledează însăşi fraza concluzie cu care se încheie articolul: „posibilitatea gîndirii este legată de *facultatea limbajului*: *limba* este o structură informată de semnificaţie, iar gîndirea presupune manipularea semnelor limbii"[216] (s.n.). Din

---

[213] *Comunicarea animală şi limbajul uman*, în Emile Benveniste, *Probleme de lingvistică generală*, vol. I, p. 58.

[214] *Ibidem*, p. 60.

[215] *Ibidem*, p. 62.

[216] *Ibidem*, p. 72. Deşi traducerea este stilizată parţial altfel decît în original, înţelesul general este acelaşi.

Scanned with OKEN Scanner

păcate însă, Benveniste nu şi-a propus totuşi să facă distincţia clară, cu această ocazie, între „limbaj" şi „limbă" şi nici nu a folosit consecvent termenii numitori numai pentru anumite semnificaţii.

În studiul *Structura limbii şi structura societăţii*, acest lingvist se exprimă astfel: „trebuie să examinăm relaţiile dintre două mari entităţi, *limba* şi societatea. *Limbajul* reprezintă, pentru om, un mijloc, de fapt singurul mijloc, de a accede la celălalt. În consecinţă, *limbajul* îl introduce şi îl presupune pe celălalt. Imediat, societatea este dată împreună cu *limbajul*. La rîndul său, societatea nu se poate menţine decît prin utilizarea comună de semne în comunicare. Imediat, *limbajul* este dat împreună cu societatea. În acest fel, fiecare dintre cele două entităţi, *limbaj* şi societate, o implică pe cealaltă. Se pare că putem şi, chiar, că trebuie să le studiem împreună, să le descoperim împreună, pentru că s-au născut împreună. Se pare şi că trebuie să găsim, de la una la alta, de la *limbă* la societate, corelaţii precise şi constante, din moment ce amîndouă au fost generate de aceeaşi necesitate."[217] (s.n.). În acest fragment, este dificil de constatat o diferenţiere în folosirea termenilor în discuţie, *limbaj* şi *limbă*, două asamblări prin conjuncţie, *limba şi societatea*, respectiv *limbaj şi societate*, atestînd faptul că acest lingvist francez nu a considerat necesară o departajare semnificativă, ca atunci cînd, în cazul folosirii lui *limbă,* să aibă în vedere societatea vizată ca entitate individuală, determinată, iar atunci cînd se recurge la *limbaj* să se vizeze, societatea în general sau orice societate. Din aceste motive, se poate conchide că, prin opera lui Benveniste, nu s-a făcut un pas înainte în departajarea semnificativă a celor două elemente terminologice avute în vedere, iar situaţia nu a evoluat semnificativ nici prin opera altor lingvişti.

3.1. Aşa cum s-a menţionat anterior (vezi, **II, 3.6.** şi **3.8.**), Eugen Coşeriu a afirmat în repetate rînduri că a pornit la întemeierea unei concepţii lingvistice proprii plecînd de la asumpţiile lui Ferdinand de Saussure şi avînd drept obiectiv realizarea unei reorientări de principiu prin care să se aibă în prim plan studiul vorbirii[218]. În această întreprindere, îndeosebi termenul *limbaj* este folosit de el în

---

[217] Emile Benveniste, *Probleme de lingvistică generală*, Editura Teora, Bucureşti, 2000, vol. II, p. 77 (Este traducerea volumului al doilea al lucrării linvistului francez, apărut în 1974, la aceeaşi editură pariziană ca şi primul volum).

[218] Potrivit versiunii în limba română a studiului *Sistem, normă şi vorbire* (în Eugeniu Coşeriu, *Teoria limbajului şi lingvistica generală*, p. 95), acest lingvist ar fi susţinut chiar că „*limba* apare numai în vorbirea concretă". În original însă, formularea este „la *lengua* se comprueba sólo en el hablar" (p. 93), verbul *comprobar* fiind traductibil mai degrabă prin „a verifica, a confirma" (aşa cum indică, de altfel, şi originalul latin ce reprezintă etimologia cuvîntului spaniol), încît segmentul s-ar putea reda mai corect prin „*limba* se verifică numai în vorbirea concretă", ceea ce ar

Scanned with OKEN Scanner

mod frecvent şi în contexte variate, dar, în acelaşi timp, nici termenul *limbă* nu este evitat, în ciuda faptului că Eugen Coşeriu reproşează lui Saussure preferinţa pentru realitatea desemnată prin acesta, care, în principiu, ar rămîne tot abstractă (după ce „s-a structurat", în conştiinţă, desigur). Din acest motiv, se impune observarea semnificaţiilor atribuite acestor două unităţi terminologice „în vorbirea concretă", pentru a putea stabili în ce măsură se poate determina eventualul progres realizat sub aspectul preciziei atunci cînd sînt antrenate în diferite structuri textual-discursive[219]. Totuşi, între semnificaţiile atribuite de Coşeriu termenului *limbaj* şi cele constatate de Engler în textele lui Saussure se poate observa o similitudine pronunţată, prin aceea că se menţine întrunirea unui ansamblu de semnificaţii ce ţin de producerea vorbirii şi de condiţiile realizării ei. Fără îndoială, este relevantă în acest caz, maniera de formulare la care a recurs Coşeriu şi prin faptul că, exprimîndu-se şi în limba română, nu se poate pune problema interferenţei unei interpretări a traducătorilor.

Sub un anumit aspect, triada limbaj – limbă – vorbire realizează o unitate indisolubilă ce reprezintă dimensiunea cea mai relevantă a umanului din punctul de vedere al vieţii sociale, al creaţiei culturale şi al evoluţiei speciei, căci, limbajul, ca facultate, produce direcţionarea întregii activităţi spirituale deopotrivă spre interiorizarea şi exteriorizarea lumii asumate prin cunoaştere, limba oferă posibilitatea relaţionării dintre viaţa interioară şi lumea exterioară prin mijloace semnificative, iar vorbirea încununează manifestarea facultăţii limbajului prin intermediul limbii, oferind condiţiile acumulărilor cognitive în spaţiul unei comunităţi şi în succesiunea generaţiilor, prin comunicare. Aşa cum s-a putut constata însă, relaţiile dintre conceptele menţionate prin cei trei termeni (*limbaj – limbă – vorbire*) nu sînt întotdeauna clarificate, deoarece, de cele mai multe ori, termenii respectivi nu sînt folosiţi, nici măcar în discursul ştiinţific, cu semnificaţii bine precizate, care să producă în mod constant raportări sigure şi univoce la nivel conceptual, cu repartiţii stabile din punctul de vedere al conţinutului atribuit fiecăruia dintre ei. De observat că, în situaţia prezentată mai sus, fiecare dintre cele trei elemente ale triadei desemnează realităţi de altă natură: limbajul se referă la o facultate umană înnăscută, limba este o realitate ideală prin care se activează facultatea respectivă după însuşirea unei tradiţii, iar vorbirea

---

corespunde mai exact cu statutul ei de „abstracţiune care se structurează pe baza actelor lingvistice concrete", adică inductiv.

219 Într-o notă de subsol (nota 158 de la p. 95, în ediţia românească), Coşeriu menţionează cazul, amintit în paginile anterioare, al limbilor germanice (engleza şi germana), „unde celor două concepte [limbaj şi limbă] le corespunde un singur termen", ceea ce indică, în mod clar, admiterea existenţei a două entităţi conceptuale distincte, situaţie ce ar veni oarecum în contradicţie cu atribuirea conceptului „limbă" a statutului de specie în sfera conceptului „limbaj" (sau „vorbire"; vezi, anterior **II, 3.7.**).

Scanned with OKEN Scanner

mod frecvent şi în contexte variate, dar, în acelaşi timp, nici termenul *limbă* nu este evitat, în ciuda faptului că Eugen Coşeriu reproşează lui Saussure preferinţa pentru realitatea desemnată prin acesta, care, în principiu, ar rămîne tot abstractă (după ce „s-a structurat", în conştiinţă, desigur). Din acest motiv, se impune observarea semnificaţiilor atribuite acestor două unităţi terminologice „în vorbirea concretă", pentru a putea stabili în ce măsură se poate determina eventualul progres realizat sub aspectul preciziei atunci cînd sînt antrenate în diferite structuri textual-discursive[219]. Totuşi, între semnificaţiile atribuite de Coşeriu termenului *limbaj* şi cele constatate de Engler în textele lui Saussure se poate observa o similitudine pronunţată, prin aceea că se menţine întrunirea unui ansamblu de semnificaţii ce ţin de producerea vorbirii şi de condiţiile realizării ei. Fără îndoială, este relevantă în acest caz, maniera de formulare la care a recurs Coşeriu şi prin faptul că, exprimîndu-se şi în limba română, nu se poate pune problema interferenţei unei interpretări a traducătorilor.

Sub un anumit aspect, triada limbaj – limbă – vorbire realizează o unitate indisolubilă ce reprezintă dimensiunea cea mai relevantă a umanului din punctul de vedere al vieţii sociale, al creaţiei culturale şi al evoluţiei speciei, căci, limbajul, ca facultate, produce direcţionarea întregii activităţi spirituale deopotrivă spre interiorizarea şi exteriorizarea lumii asumate prin cunoaştere, limba oferă posibilitatea relaţionării dintre viaţa interioară şi lumea exterioară prin mijloace semnificative, iar vorbirea încununează manifestarea facultăţii limbajului prin intermediul limbii, oferind condiţiile acumulărilor cognitive în spaţiul unei comunităţi şi în succesiunea generaţiilor, prin comunicare. Aşa cum s-a putut constata însă, relaţiile dintre conceptele menţionate prin cei trei termeni (*limbaj – limbă – vorbire*) nu sînt întotdeauna clarificate, deoarece, de cele mai multe ori, termenii respectivi nu sînt folosiţi, nici măcar în discursul ştiinţific, cu semnificaţii bine precizate, care să producă în mod constant raportări sigure şi univoce la nivel conceptual, cu repartiţii stabile din punctul de vedere al conţinutului atribuit fiecăruia dintre ei. De observat că, în situaţia prezentată mai sus, fiecare dintre cele trei elemente ale triadei desemnează realităţi de altă natură: limbajul se referă la o facultate umană înnăscută, limba este o realitate ideală prin care se activează facultatea respectivă după însuşirea unei tradiţii, iar vorbirea

---

corespunde mai exact cu statutul ei de „abstracţiune care se structurează pe baza actelor lingvistice concrete", adică inductiv.

[219] Într-o notă de subsol (nota 158 de la p. 95, în ediţia românească), Coşeriu menţionează cazul, amintit în paginile anterioare, al limbilor germanice (engleza şi germana), „unde celor două concepte [limbaj şi limbă] le corespunde un singur termen", ceea ce indică, în mod clar, admiterea existenţei a două entităţi conceptuale distincte, situaţie ce ar veni oarecum în contradicţie cu atribuirea conceptului „limbă" a statutului de specie în sfera conceptului „limbaj" (sau „vorbire"; vezi, anterior **II, 3.7.**).

Scanned with OKEN Scanner

reprezintă activitatea facultăţii potrivit prescripţiilor tradiţiei şi adaptării la cerinţele împrejurărilor concrete[220].

De mai bine de un secol, în lingvistica europeană, s-a avut în vedere doctrina fundamentată de Ferdinand de Saussure, potrivit căreia „studiul limbajului comportă... două părţi: una esenţială are drept obiect limba, care este socială în esenţa ei şi independentă de individ, acest studiu este numai psihic; cealaltă secundară [secondaire], are drept obiect partea individuală a limbajului, adică vorbirea, inclusiv fonaţiunea; ea este psihofizică"[221]. În raport cu limba, stabileşte acest învăţat, „vorbirea este... un act individual de voinţă şi de inteligenţă, în care putem distinge: 1) combinaţiile prin care subiectul vorbitor utilizează codul limbii pentru a-şi exprima gîndirea personală; 2) mecanismul psihofizic care îi îngăduie să exteriorizeze aceste combinaţii"[222].

3.2. La scurt timp după publicarea *Cursului* lui Saussure, mai mulţi specialişti europeni au remarcat insistenţa acestuia asupra distincţiei dintre limbă şi vorbire, unii dintre ei, între care şi o parte dintre elevii săi direcţi, considerînd însă că statutul acordat vorbirii şi cercetarea efectivă a ei nu reflectă importanţa ce i s-ar cuveni din punctul de vedere al exigenţelor cerute de obiectivitatea ştiinţifică. Consecinţa a fost că chiar cei doi editori ai operei savantului elveţian s-au orientat spre studierea şi interpretarea realităţilor ce se pot atribui vorbirii. Rămînînd aproape de viziunea magistrului, Charles Bally a introdus conceptul „actualizare", avînd conţinutul „proces prin care o unitate a limbii trece în vorbire", mijlocul prin care se realizează acest fapt fiind astfel un „actualizator". Prin orientarea cercetării asupra actualizării şi actualizatorilor, Bally a dezvoltat o latură a lingvisticii, mai puţin relevată în textul lui Saussure, prin exploatarea virtualităţilor limbii concretizate prin vorbire. La rîndul său, Albert Sechehaye, colaborator la editarea *Cursului*, a abordat cu predilecţie teme ce ţin de vorbire, precum raportul „organic" dintre individual şi social în limbaj.

Mai tîrziu, prin activitatea lui Jules Gilliéron şi a altor cercetători dialectologi s-a manifestat tendinţa de a identifica vorbirea cu limbajul însuşi, astfel încît aceasta începe a fi apreciată tot mai mult, din „secundară" în raport cu limba (cum credea Saussure), ca fiind principală şi definitorie pentru lingvistică. În acest climat, Eugen Coşeriu a considerat necesar să repună în discuţie perspectiva oferită de concepţia savantului genevez, cu scopul de a releva „insuficienţa dihotomiei saussuriene", reprezentată de opoziţia limbă – vorbire şi de a crea „posibilitatea unei distincţii tripartite în realitatea unitară a limbajului"[223].

---

220 Vezi şi Rudolf Engler, *op. cit.*, p. 38 (s.v. *parole*).

221 Ferdinand de Saussure, *Curs de lingvistică generală*, p. 43.

222 *Ibidem*, 40.

223 Această tematică a fost lansată, aşa cum s-a menţionat anterior, în studiul *Sistema, norma y habla*, din 1952, apărut şi în traducere românească în volumul Eugeniu

Scanned with OKEN Scanner

Subiectul a revenit în atenţia lui Coşeriu de mai multe ori, îndeosebi în amplul studiu *Sincronie, diacronie şi istorie*, apărut, în versiune spaniolă, în 1958. Între altele, el menţionează că distincţia dintre limbă şi vorbire a fost realizată de mai mulţi învăţaţi anteriori, precum Georg von der Gabelentz, A. Marty şi F. N. Fink, dar ea este parţial echivalentă şi cu cea dintre uzual şi ocazional, realizată de Hermann Paul sau, mai înainte, în formularea celebră a lui Hegel: „vorbirea şi sistemul ei, limba". În consecinţă, afirmă Coşeriu, „în mod riguros, ar trebui să se vorbească nu despre «distincţia saussuriană între vorbire şi limbă», ci despre *interpretarea* saussuriană a acestei distincţii, care este, în sine, intuitivă şi curentă. Tot aşa, cînd se discută doctrina saussuriană, trebuie avut în vedere că elementul discutabil este nu distincţia între «vorbire» şi «limbă», care nu poate fi atacată (căci, evident, limba *nu este* «acelaşi lucru» cu vorbirea), ci sensul antinomic pe care i-l dă Saussure, transformarea ei într-o separaţie reală; or, ca în formularea lui Hegel, limba este sistemul *vorbirii* şi nu ceva opus acestuia în mod concret"[224]. Aceste observaţii, se întemeiază pe considerentul că „în afara vorbirii, limba nu are existenţă concretă"[225].

3.3. Trebuie însă observat că, dacă „limba nu are existenţă concretă", aceasta nu înseamnă că nu are existenţă, dar aceasta este de natură mentală, spirituală, şi reprezintă baza pe care se realizează vorbirea concretă din perspectiva căreia se stabilesc o serie de concepte, între care unele admise de Coşeriu însuşi, precum sistemul, norma, competenţa[226]. De altfel, într-o formulare ulterioară el subliniază relaţia dintre limbă şi vorbire într-o manieră apropiată aceleia întrevăzute de Saussure în sfera limbajului: „Limba nu se manifestă decît în *vorbirea* indivizilor, iar a vorbi înseamnă întotdeauna a vorbi o limbă. Întreaga fiinţă a limbajului alternează, în mod necesar, între aceşti poli"[227] (adică, limbă şi vorbire). Făcînd remarca „limba e conţinută în vorbire, pe cînd vorbirea nu e conţinută în limbă", Coşeriu reorientează însă relaţia vorbirii în raport cu limba, astfel că, spre deosebire de Saussure, care atribuia limbii primatul, el susţine că, de fapt, lucrurile se prezintă invers. Este, desigur, aici, aşa cum s-a menţionat anterior, admiterea procedării inductive în cazul cercetării ştiinţifice, care este deosebită astfel de cercetarea teoretică sau filozofică.

Coşeriu, *Teoria limbajului şi lingvistica generală. Cinci studii*, Editura Enciclopedică, Bucureşti, 2004.

[224] Eugeniu Coşeriu, *Sincronie, diacronie şi istorie*, pp. 20-21, nota 32.

[225] *Ibidem*, p. 21, vezi şi p. 41.

[226] Nu este inteligibil, de altfel, de ce „limba" ar trebui să aibă numaidecît "existenţă concretă", căci teoriile, precum lingvistica generală cultivată de Saussure, nu operează de obicei cu asemenea existenţe.

[227] Eugeniu Coşeriu, *Sincronie, diacronie şi istorie*, p. 29.

Scanned with OKEN Scanner

Totuşi, arată Coşeriu, „faptul că limbile există numai în vorbire nu ne împiedică să le recunoaştem o *obiectivitate ideală*... Dar aceasta nu înseamnă că ele au o *existenţă autonomă*"[228]. În sfîrşit, notează acest lingvist, „este necesar să subliniem că a spune că limba «se abstrage» din vorbire nu înseamnă în nici un fel a nega obiectivitatea limbii. Faptul că limba este un obiect «abstras» din vorbire, adică un *obiect ideal*, are legătură cu ontologicul şi nu cu caracterul de *obiectivitate*, pe care limba îl are pentru orice conştiinţă care o vorbeşte"[229]. Dacă însă se situează pe alt palier ontologic, acela al abstracţiilor, în raport cu vorbirea, atunci nu se pune, desigur, problema cuprinderii limbii în vorbire, deoarece ea este „altceva", şi nu se poate identifica nici cu un anumit act de vorbire sau cu schema lui reprezentată de o anumită structură de suprafaţă. Din acest motiv, opoziţia operativă dintre abstract şi concret, recunoscută de filozofi ca fiind generală gîndirii (minţii) umane, nu poate lipsi în cazul limbajului, care, dacă cuprinde atît limba cît şi vorbirea, atunci în sfera lui intră două elemente cu statut ontologic diferit.

Replicînd unor interpretări ale ideilor din studiul *Sistem, normă şi vorbire*, din 1952, reiterate în *Formă şi substanţă în sunetele limbii*, din 1954, Coşeriu subliniază, într-o notă extinsă din *Sincronie, diacronie şi istorie*, că „distincţia dintre *normă* şi *sistem* nu este o «subdiviziune» în cadrul limbii saussuriene (aceasta e o abstracţie «concretizată», în care e inutil să se introducă subdiviziuni)...; este vorba de o distincţie între tipuri de structuri ale vorbirii, anume, între structurile pur şi simplu comune (tradiţionale) şi structurile funcţionale (distinctive)"[230]. În acest context, Coşeriu consideră „limba", în accepţia lui Saussure, ca fiind *o abstracţie „concretizată"* (în original, *una abstracción „cosificada"*[231]), prin urmare „reificată" sau „obiectivată, obiectată, obiectualizată" („transformată în obiect, în lucru"), cu o traducere mai nimerită, fiindcă nu s-ar intui relaţia implicită abstract-concret, pe care Coşeriu înţelege să o evite. Pe de altă parte, dacă norma şi sistemul sînt „tipuri de structuri ale vorbirii", atunci dihotomia limbă – vorbire este anulată în mod tacit, fiindcă limbii nu i se oferă o relaţie suficient de relevantă în raport cu vorbirea. Din acest motiv, Coşeriu apreciază că „limba este o «abstracţiune» numai din punct de vedere tehnic pentru lingvistul care o deduce din activitatea lingvistică; şi, dacă poate fi «abstrasă», asta se întîmplă numai pentru că ea există (ca mod de a vorbi şi ca «ştiinţă» lingvistică) şi pentru că, atunci cînd începem s-o studiem avem deja «cunoştinţa prealabilă» a obiectivităţii sale"[232]. Rezultă de aici că acest „mod de a

---

[228] *Ibidem*, p. 38.
[229] *Ibidem*, p. 45.
[230] *Ibidem*, p. 47, nota 57.
[231] Eugenio Coseriu, *Sincronía, dicronía e historia*, Editorial Gredos, Madrid, 1988, p. 52.
[232] Eugeniu Coşeriu, *Sincronie, diacronie şi istorie*, p. 45.

Scanned with OKEN Scanner

vorbi" reprezintă ceea ce Hermann Paul numea *uz*, cu înţelesul de „uz colectiv", în limitele căruia se produce *vorbirea ocazională.*

3.4. Scopul afirmaţiilor lui Coşeriu în legătură cu lipsa unei relaţii de opoziţie nemijlocite dintre limbă şi vorbire este menit să sublinieze universalitatea vorbirii, universalitate de care limba, fiind lipsită, indică o altă ierarhie între componentele dualităţii limbă-vorbire. De aici, consideră acesta, decurge necesitatea ca lingvistica să devină o ştiinţă a vorbirii, iar nu a limbii – cum considera Saussure–, care „ar trebui să studieze... tehnica universală a vorbirii ca atare"[233], aşa cum a stabilit anterior, în 1956, într-un studiu cu titlul *Determinare şi cadru. Două probleme ale unei lingvistici a vorbirii.* Coşeriu ar fi trebuit să indice însă că universalitatea vorbirii decurge din universalitatea facultăţii limbajului, iar *modul de a vorbi* şi *ştiinţa lingvistică* (reprezentate în mare parte cu ceea ce acest lingvist numeşte *competenţă idiomatică*) – adică, modul de manifestare a facultăţii respective – sînt posibile datorită limbii, care realizează stabilirea acestui mod de manifestare (echivalabil unei setări) potrivit *tradiţiei comunitare specifice* reprezentate de ea. În acest caz, vorbirea este condiţionată de aptitudinea general umană de a comunica, asigurată de limbaj, şi de relaţiile acestei aptitudini cu alte facultăţi ale spiritului. Facultatea limbajului, exclusă din discuţie de Coşeriu, este cea care asigură, prin urmare, trăsătura universalităţii pentru ceea ce acest lingvist cuprinde sub denumirile *competenţă elocuţională* şi *competenţă expresivă.* Pe de altă parte, fără *ştiinţa lingvistică* (ce trebuie concepută ca fiind altceva decît competenţa lingvistică, fiindcă este numai o latură a acesteia), vorbirea, cu toată „universalitatea" ei, nu ar deveni operativă, ci numai o potenţă neactivată.

De altfel, aşa cum s-a menţionat deja în secţiunea introductivă, doctrina filozofică întemeiată de Im. Kant a admis că spiritul uman este dotat prin natura lui cu anumite facultăţi, astfel încît perceperea lumii este organizată cu participarea lor, iar obiectivitatea este asigurată prin realizarea unei imagini comune de raportare pentru percepţiile singulare ale realităţilor de acelaşi fel. Prin activitatea facultăţii limbajului, „imaginile comune" sînt stabilite inductiv şi treptat în perioada însuşirii limbii (materne), astfel încît, după această însuşire, ele devin idei (repere ideatice) de raportare pentru reprezentările realităţilor percepute, identificate ele însele din perspectiva sistemului, normei şi clasificărilor limbii istorice. În acest mod, limba devine matricea care determină manifestarea facultăţii limbajului şi inovează potrivit modelelor oferite de ea prin uzul individual ce se corelează permanent (intuitiv sau conştient) cu uzul social. Dar, întrucît activitatea facultăţii limbajului este întotdeauna relată cu activitatea altor facultăţi ale spiritului şi se desfăşoară în funcţie de situaţiile pe care le prezintă lumea exterioară, această facultate inovează prin redimensionări ale mijloacelor

[233] Eugeniu Coşeriu, *Lecţii de lingvistică generală*, p. 239.

Scanned with OKEN Scanner

limbii, ce sînt cauzate de puţine ori de un „impuls expresiv" interior şi, în mod obişnuit, se prezintă ca înnoiri iniţiate prin aceste facultăţi sau situaţii. Din astfel de motive, aspectul şi activitatea (înnoitoare a) limbii nu se pot explica nici numai prin cauze exterioare şi nici numai prin întemeieri imanente.

Desigur, unele dintre restricţionările pe care le stipulează Coşeriu în legătură cu obiectul lingvisticii sau cu „limbajul propriu-zis" sînt întemeiate, dar, din formularea „lingvistica se ocupă numai de limbaj «ca atare», adică de ceea ce Aristotel a definit ca «logos semantic»"[234], s-ar putea înţelege că, în realitate, acest obiect se reduce la modul de organizare a mijloacelor limbii, pentru a se raporta la entităţile delimitate în realitatea considerată sub toate laturile ei materiale, sociale şi spirituale. Rămîne însă puţin relevant ce reprezintă de fapt „limbaj «ca atare»" fără matricea limbii, care nu numai că modelează vorbirea (la care s-ar reduce limbajul în concepţia lui Coşeriu), dar îi dă şi întregul material de construcţie textual-discursivă, ce este presupus prin aristotelicul logos semantic. De aceea, este întemeiată constatarea lui Hjelmslev, care se bazează pe afirmaţia lui Saussure, potrivit căreia „o disciplină care ar avea ca obiect schema [= sistemul] s-ar găsi în faţa a două sarcini, care au fost de fapt formulate clar de *Curs*, referindu-se la vorbire: ea ar trebui să descrie: 1) combinaţiile prin care subiectul vorbitor foloseşte codul schemei şi 2) mecanismul psihofizic care îi permite exteriorizarea acestor combinaţii"[235] (anterior, la **III, 3.1.**, a fost reprodus fragmentul din textul lui Saussure cu această formulare). Concluzia lui Hjelmslev este că schema şi uzajul (uzul) ar putea substitui, din punct de vedere semiologic, distincţia dintre limbă şi vorbire[236]. Fără îndoială că acest lingvist este îndreptăţit să afirme că diviziunea limbă şi vorbire a fost o primă aproximaţie, importantă din punct de vedere istoric, dar imperfectă din punct de vedere teoretic. Dar, în vreme ce propunerea lui Hjelmslev vine în continuarea opiniei lui Saussure, mai tîrziu, Coşeriu a susţinut, aşa cum s-a arătat mai sus, că norma şi sistemul sînt „o distincţie între tipuri de structuri ale vorbirii", caz în care raportarea la limbă nu se realizează ca la lingvistul danez prin sistem (= schemă), de vreme ce sistemul este, la fel ca norma, un tip de structură a vorbirii. Pe de altă parte, neavînd în atenţie uzul (sau uzajul), teoria lui Coşeriu este lipsită de treapta care priveşte „vorbirea ca act", prin care sistemul şi norma devin funcţionale şi realizează în mod efectiv text-discursul.

---

234 Eugen Coşeriu, *Teoria limbajului şi lingvistica generală*, p. 292, nota 11 (studiul *Determinare şi cadru*).

235 Louis Hjelmslev, *Essais linguistiques*, p. 47 (în studiul *Langue et parole*, din 1943).

236 *Ibidem*, p. 89. Traducătorul francez arată, în notă, că, prin *schéma*, se poate înţelege *charpente (de la langue)*, pentru a transpune dan. *sprogbyning*, care s-ar putea reda prin *construcţia, structura limbii*, ca în germ. *Sprachbau*.

Scanned with OKEN Scanner

3.5. În legătură cu folosirea termenilor *limbaj, limbă, vorbire* trebuie făcută o discuţie specială prin aplicarea lor la o triadă conceptuală –„activitate", „posibilitate, potenţă", „rezultat, produs"–, realizată după sugestia lui Aristotel (din *Metafizica*), dar care nu viza domeniul limbii, cu folosirea substantivelor: *enérgeia, dýnamis* şi *érgon*[237]. Primul care a făcut relaţia dintre vechii termeni greceşti şi cunoaşterea lingvistică a fost Wilhelm von Humboldt, mai tîrziu, iniţiativa sa fiind apreciată de Karl Vossler, de Edward Sapir şi menţionată de numeroase ori de Eugen Coşeriu. În amplul studiu din 1952, *Sistem, normă şi vorbire*, acest lingvist sublinia valabilitatea ideii lui Humboldt potrivit căreia „limbajul este *enérgeia (Tätigkeit, activitate)* şi nu *érgon (Werk, produs)*", situaţie pe care a remarcat-o înainte şi Hermann Paul, „cînd a făcut diferenţa între «procesele reale ale vieţii limbajului» şi abstracţiunile care se cheamă «limbi»"[238] (aşadar, ceva apropiat de formula-rea lui Hegel: „vorbirea şi sistemul ei, limba").

Prin urmare, la Eugen Coşeriu (şi la alţi lingvişti), *enérgeia* este un atribut al limbajului, înţeles ca activitate de comunicare, ca vorbire. Astfel, în *Determinare şi cadru*, din 1956, se susţine: „vorbirea este *ενέργεια* şi în acest sens mai creativ: modifică, recreează şi face să sporească în mod continuu «ştiinţa» pe care se bazează"[239]. Această perspectivă este menţinută şi în alte lucrări ale acestui lingvist, precum *Sincronie, diacronie şi istorie*, dar, în traducerea articolului *„Nu există schimbare lingvistică"*, pe lîngă situaţia obişnuită, se întîlnesc şi cîteva raportări ale gr. *enérgeia* la *limbă* (precum la p. 19, de două ori), ceea ce reprezintă, desigur, o consecinţă a polisemiei engl. *language*, care întruneşte deopotrivă valorile pentru *limbaj* şi *limbă* şi, de aceea, a creat unele dificultăţi de traducere.

În acelaşi timp, scrierile lui Coşeriu atestă şi cazuri în care sînt aduşi în atenţie termenii greceşti *dýnamis* şi *érgon*. Astfel, în conceperea limbajului ca noţiune complexă ce presupune limba şi vorbirea, el afirmă în *Introducere în lingvistică*, din 1951: „pe de o parte, limbajul ca *enérgeia*, adică drept creare continuă de acte lingvistice individuale, ca ceva dinamic care nu este făcut o dată pentru totdeauna, ci se realizează continuu, şi, pe de altă parte, limbajul ca *érgon*, altfel spus, ca «produs» sau «lucru făcut», ca sistem realizat istoriceşte

---

237 Giovanni Reale (*Istoria filozofiei antice*, vol. 9, *Direcţiile principale ale gîndirii antice şi lexicul*, Galaxia Gutenberg, Tîrgu Lăpuş, 2021) glosează, ca fiind specifici numai primii doi dintre termenii respectivi, la pp. 113-115 şi la pp. 124-125. Un dicţionar special consacrat terminologiei greceşti antice, ca cel realizat de Francis E. Peters (*Termenii filozofiei greceşti*, Humanitas, Bucureşti, 1997), a înregistrat însă toţi cei trei termeni aristotelici, prezentîndu-le istoricul şi relaţia dintre ei.

238 Eugeniu Coşeriu, *Teoria limbajului şi lingvistica generală*, p. 18.

239 *Ibidem*, p. 314.

Scanned with OKEN Scanner

(«limbă»)"[240]. De remarcat faptul că, de data aceasta, limbii îi este atribuită trăsătura de *érgon*, care nu va fi subliniată în alte lucrări, căci, ulterior, în *Sincronie, diacronie şi istorie*, sînt notate precizări suplimentare în acest sens: „ca activitate istorică, vorbirea este totdeauna vorbirea unei «limbi», «limba» fiind potenţa (*δύναμις*) istorică a vorbirii; iar, ca activitate liberă, vorbirea nu depinde în întregime de potenţa ei, ci o depăşeşte" şi, mai departe, „fiind o *ενέργεια* în sens humboldtian şi aristotelic, vorbirea este, în sens ideal, anterioară «limbii», iar obiectul ei (care este semnificaţia) este în mod necesar infinit"[241]. Rezultă de aici, în mod evident, că *enérgeia* priveşte vorbirea, fiindcă „este o activitate universală, care se realizează prin indivizi particulari, ca membri ai unor comunităţi istorice"[242], dar această universalitate nu ar fi posibilă fără mijloacele realizării ei – care ar trebui să fie şi ele universale – şi astfel, întrucît limba (*dýnamis*) nu este universală, atunci asemenea mijloace nu ar putea fi reprezentate, aşa cum s-a afirmat anterior, decît de ceva dat de însăşi natura umană, precum facultatea limbajului şi organele vorbirii, ce sînt „anterioare" limbii, însă Coşeriu nu dezvoltă teoria sa în această direcţie.

Ca atare, spre deosebire de Noam Chomsky, care căuta universalitatea în ceea ce are comun gramatica tuturor limbilor, Coşeriu consideră că ea este „anterioară" şi, prin aceasta, independentă de limbi. Dar din formularea „vorbirea este totdeauna vorbirea unei «limbi»", ar rezulta că ea (vorbirea) oricum nu se poate realiza „înainte" de cunoaşterea unei limbi, şi atunci demersul propus pentru evitarea aporiei rezultate din depăşirea opoziţiei saussuriene limbă – vorbire nu este eficient sau conduce eventual la un alt impas, care ar reformula doar aporia respectivă. De altfel, încă din studiul *Determinare şi cadru*, acest lingvist sublinia că „e dificilă constituirea unei ştiinţe despre ceea ce rămîne cînd din vorbire se separă «limba», pentru că ceea ce rămîne sînt fapte particulare şi eterogene"[243], pentru ca, mai tîrziu, să adauge că „«lingvistica vorbirii» ar trebui să studieze tocmai tehnica universală a vorbirii ca atare"[244]. În *Lecţii de lingvistică generală*, din 1973, se afirmă din nou, fără însă a se aduce precizări în plus: „limbajul nu este în esenţă *έργον*, lucru făcut, «produs», ci *ενέργεια*, activitate creatoare (activitate care merge dincolo de propria sa *δύναμις*, «potenţă», adică depăşeşte tehnica «învăţată»). El poate fi examinat ca *ενέργεια*, ca *δύναμις* şi ca *έργον*, anume ca fapt de creaţie (ca activitate creatoare sau, cel puţin, ca *activitate*), ca fapt de tehnică («potenţă», *competenţă*) şi ca produs, la fiecare din cele trei niveluri evidenţiate mai sus"[245].

---

[240] Eugenio Coseriu, *Introducere în lingvistică*, Editura Echinox, Cluj, 1995, pp. 27-28.
[241] Eugeniu Coşeriu, *Sincronie, diacronie şi istorie*, p. 43.
[242] *Ibidem*, p. 42-43.
[243] Eugeniu Coşeriu, *Lecţii de lingvistică generală*, p 239.
[244] Eugeniu Coşeriu, *Teoria limbajului şi lingvistica generală*, p. 287.
[245] Eugeniu Coşeriu, *Lecţii de lingvistică generală*, p. 236.

Scanned with OKEN Scanner

Din perspectiva „nivelurilor", Coşeriu vizează trei aspecte – universal, istoric şi individual –, care, raportate la cele trei noţiuni redate prin cuvintele greceşti, se pot reduce la trei realităţi conceptuale de bază, din cele nouă înregistrate de acest lingvist: *vorbire în general* (la intersecţia dintre universal şi *enérgeia*), adică „limbajul", *competenţă idiomatică* (sau competenţa propriu-zisă; la intersecţia dintre istoric şi *dýnamis*), adică «limba» şi *text* (la intersecţia dintre individual şi *érgon*)[246]. Celelalte combinaţii prezentate aici de Coşeriu sînt situaţii puţin admisibile din punctul de vedere al conceptualizării, fiind inovaţii personale ce se pot dizolva în celelalte.

Aşa cum a arătat Coşeriu, distincţia dintre limbă şi vorbire a fost propusă înainte de Ferdinand de Saussure, dar ea a fost susţinută şi de unii lingvişti nord-americani a căror concepţie s-a dezvoltat pe alte baze decît tradiţia europeană. În mod special, această distincţie s-a remarcat după apariţia lucrărilor din prima etapă a activităţii lui Noam Chomsky, îndeosebi prin studiul *Natura formală a limbii*, din 1967, unde se analizează conţinutul conceptelor „competenţă" şi „performanţă"[247]. În linii mari, cei care au făcut raportări la doctrina lui Saussure au stabilit că noţiunea „competenţă" din concepţia lingvistului nord-american corespunde „limbii" prin reformularea „sistemului de semne" într-un „sistem de reguli". La rîndul ei, „vorbirea" este reformulată prin „performanţă", dar trebuie observat că, în vreme ce, la Chomsky, competenţa şi performanţa privesc doar individul vorbitor, Saussure a atribuit limbii şi vorbirii poziţii diferenţiate, limba reprezentînd socialul, iar vorbirea individualul.

3.6. Ampla expunere de probleme şi de opinii de pînă acum relevă o evidentă lipsă de precizie în folosirea unor termeni fundamentali ai lingvisticii, precum *limbaj – limbă – vorbire*, şi, implicit, indeterminarea conţinutului lor conceptual, fenomen ce caracterizează nu numai o anumită limbă sau un anumit spaţiu cultural, ci lingvistica europeană în general. Situaţia este marcată de două fenomene importante: pe de o parte, de distribuţia nesigură a semnificaţiilor între cei trei termeni, şi, pe de altă parte, de polisemantismul acestora, în ciuda faptului că sînt frecvent utilizaţi în textele de specialitate şi că au fost de multe ori obiectul unor cercetări dedicate lor. În plus, fenomenele respective se manifestă de cele mai multe ori şi atunci cînd aceşti termeni sînt antrenaţi în structuri sintagmatice cu un grad apreciabil de stabilitate şi numai uneori asemenea structuri întrunesc pe deplin exigenţele unei exprimări precise, univoce şi

---

[246] Vezi, *ibidem*, p. 237.

[247] Vezi, Noam Chomsky, *La linguistique cartésiene* suivi de *La nature formelle du langage*, Editions du Seuil, Paris, 1969, pp. 125-128 şi passim.

Scanned with OKEN Scanner

monosemantice, astfel încît, de exemplu, sintagma numitoare *facultatea limbajului* îndeplineşte exigenţele respective, dar în sintagme mult mai folosite precum *limbaj de specialitate* sau *limbaj poetic*, termenul *limbaj* este uneori uzitat în paralel cu *limbă*. Pe lîngă acestea, folosirea construcţiei *limbaj de specialitate* nu împiedică, urmînd sugestiile unor lingvişti –precum Eugen Coşeriu–, să fie valabile şi denumiri precum *limbă funcţională*, care, aşa cum se va arăta în continuare, se poate referi la un asemenea limbaj, astfel că suprapunerea în actualizările termenilor *limbaj* şi *limbă* are mai multe posibilităţi de manifestare.

Din aceste situaţii, se poate constata că idiomurile romanice, care au în terminologia de specialitate trei substantive pentru a denumi conceptele de bază ale lingvisticii, nu rezolvă dificultăţile ce decurg din repartizarea fluctuantă a conţinutului cognitiv şi din suprapunerea sinonimică a acestor denumiri. În principiu, ele ar trebui să inducă în conştiinţă, cu un grad înalt de precizie, existenţa unor entităţi determinate, a unor noţiuni distincte şi în mod clar delimitabile, pentru a-şi motiva existenţa şi folosirea lor în comunicare. Prin urmare, din mai multe considerente, ar rezulta că prezenţa celor trei denumiri din limbile romanice şi numai două în limbile germanice ar favoriza pe cele dintîi, fiindcă ar sprijini între altele intuiţia realităţilor (ideale) ce pot fi desemnate prin formele *limbaj* şi *limbă*, precum şi relaţiile dintre aceste „realităţi", încît să li se poată identifica trăsăturile în toate cazurile. Stările de fapt constatabile nu atestă însă situaţia aşteptată, căci folosirea frecventă a termenului *limbaj* în lucrările de lingvistică, care ar avea – desigur – o explicaţie, nu reprezintă de cele mai multe ori o întemeiere reală sau o raţiune suficientă din punctul de vedere al evitării unor dificultăţi de comunicare. Acest fapt se datorează, de cele mai multe ori, confuziei produse fiindcă *activitatea lingvistică* este, pe de o parte, una dintre laturile definitorii ale speciei umane (şi atunci este „limbaj" în accepţiunea de exersare a unei aptitudini înnăscute) şi, pe de altă parte, aspectul esenţial al relaţiei interumane prin comunicare (şi atunci este „vorbire", actualizare a limbii, a unei tradiţii comunitare).

Din perspectiva celor formulate mai sus în legătură cu baza de interpretare iniţiată pornind de la ceea ce este relativ sigur şi avînd în vedere complexitatea fenomenelor lingvistice, se pot face totuşi cîteva precizări acceptabile: 1) limbajul în accepţiunea de „facultate a spiritului" este universal, general uman, înnăscut şi independent de limbă; 2) facultatea limbajului are

Scanned with OKEN Scanner

trăsătura de a uni, la nivelul spiritului, latura materială (a percepţiei şi reproducerii imaginii fonice) cu latura ideală (a relaţiei cu realitatea, prin desemnare), prin vorbirea realizată cu ajutorul mijloacelor limbii; 3) limbajul considerat ca activitate a acestei facultăţi este vorbirea, care este şi ea universală şi general umană, dar este particularizată (şi determinată) de limbă (în accepţiunea de „competenţă lingvistică"); 4) limba este comunitară şi, de aceea, deprinsă, iar nu înnăscută[248]; 5) limba este confundată, în cunoaşterea comună, cu uzul comunităţii, adică cu un anumit mod de a o folosi, fiindcă vorbirea care este modelul de raportare al acestui uz, reprezintă folosirea (sau actualizarea) limbii în actele lingvistice concrete. Asemenea situaţii, pe lîngă repartizările semantice care privesc cei trei termeni principali ai ştiinţei *–limbaj, limbă* şi *vorbire–*, relevă importante diferenţe de conţinut, care, raportate la folosirea termenului *limbaj* de către lingviştii din a doua jumătate a secolului al XX-lea, dovedesc faptul că acesta a devenit un *termen invaziv*, care contribuie în mare măsură la menţinerea ambiguităţilor şi a lipsei de continuitate cu iniţiativa lui Saussure de a stabili *semnificaţii specifice* fiecărui termen, iar, în cazurile de polisemie, distincţii realizate prin *determinări specifice*.

În asemenea condiţii, manualele de lingvistică, pentru a favoriza inteligibilitatea conceptelor şi a termenilor, au datoria să facă precizări exprese sub acest aspect, deşi ele ar putea să lipsească dacă aceste concepte şi termenii corespunzători, cu frecventă actualizare în text-discursul lingvisticii, ar avea un statut bine determinat. Astfel, de exemplu, un manual precum cel realizat de Vidal Lamiquiz trebuia să conţină un capitol special care să vizeze *Limbajul şi limba*[249], deşi, prin caracterul lui foarte sumar, aici nu se prezintă de fapt decît un punct de vedere şi, în realitate, nici măcar un punct de vedere suficient de clar. Acest autor spaniol găseşte la danezul Otto Jespersen o definiţie concisă şi generală potrivit căreia „limbajul uman este un mijloc de comunicare între oameni"[250]. Se precizează apoi că acesta este un „mijloc de comunicare sistematizat", care poate fi un sistem „direct", precum limbajul uman obişnuit

---

[248] Numai în acest caz este acceptabilă afirmaţia lui Noam Chomsky, potrivit căreia „cunoaşterea limbii (competenţa) este considerată o stare a minţii/creierului individului" (Noam Chomsky, *Cunoaşterea limbii*, Editura Ştiinţifică, Bucureşti, 1996, p. 235).

[249] Vidal Lamiquiz, *Lingüística española*, Publicaciones de la Universidad de Sevilla, Sevilla, 1975 pp. 46-49.

[250] *Ibidem*, p. 46.

Scanned with OKEN Scanner

sau un sistem „substitutiv", precum scrierea. Limbajul uman, care este obiectul lingvisticii, este un sistem de semne care exprimă ideile dintr-un mesaj aflat în relaţie cu o activitate umană interioară. După Vidal Lamiquiz, lingvistul se interesează şi de facultatea pe care o are omul şi numai el, care îl deosebeşte de alte vietăţi şi îi oferă posibilitatea de a se înţelege şi de a dialoga comunicînd prin intermediul semnelor. De ştiinţa lingvisticii ţine însă şi studiul structurii şi evoluţiei limbajului uman cu complexitatea funcţionării lui şi în manifestarea lui prin diverse limbi, precum şi în interacţiunea lui cu alte aspecte ale umanului (cercetate de diferite ştiinţe). La această afirmaţie, se poate observa că, de fapt, nu atît limbajul uman este studiat în mod obişnuit de lingvistică în cadrele prezentate, ci îndeosebi limbile care reprezintă sisteme particularizate de semne şi de manifestări concrete ale facultăţii limbajului. Ca atare, aşa cum se menţionează, de altfel, „limba este un sistem de semne care serveşte ca instrument de expresie şi de comunicare directă între membrii unei comunităţi lingvistice"[251].

Ţinînd însă cont de faptul că adjectivul *lingvistic* se defineşte prin raportare la „limbă", există în această formulare o mişcare în cerc, aşa cum ilustrează şi explicaţia ce urmează: „comunitatea lingvistică se referă la grupul social care foloseşte acelaşi instrument, aceeaşi limbă". Evitarea acestei circularităţi în definire pare a fi dificilă, de vreme ce, de multe ori, se recurge la formula „comunitate lingvistică", atunci cînd se redă conţinutul cuvîntului *limbă*, deşi, în esenţă, acesta este instrumentul de comunicare impus prin tradiţie unei comunităţi umane în activitatea facultăţii limbajului[252].

S-a observat, de altfel, de mult timp această trăsătură a lexicului limbilor istorice de a nu dispune întotdeauna de mijloace pentru a echivala conţinuturile lexicale prin cuvinte sau prin perifraze ale cărei componentă să nu fie (din punctul de vedere al expresiei) în relaţie (etimologică, formală sau de altă natură) cu un lexem al cărei semnificaţie este analizată şi, de aceea, mai sus, nu s-a putut evita folosirea cuvîntului *lingvistic* în explicarea accepţiunii substantivului *limbă*. Dacă în terminologiile de specialitate ar putea exista în

---

[251] *Ibidem*, p. 48.

[252] Aici, „facultatea limbajului" cuprinde ceea ce este nativ în constituţia umanului şi ţine de folosirea limbii, atît abilitatea psiho-somatică cît şi antrenarea organelor fonatoare şi auditive în manifestarea ei. De aceea, o limbă concepută astfel este *naturală*, aspect pe care exprimarea lui Vidal Lamiquiz nu-l reflectă.

Scanned with OKEN Scanner

totalitate acest fenomen, ele ar reprezenta un sector privilegiat al limbii literare, dar, după cum se poate constata, realitatea nu se prezintă astfel şi, de aceea, chiar în alcătuirea textului ştiinţific, există aspecte ce nu sînt recomandabile din punct de vedere logic. Situaţii de interferenţă, de suprapunere, de incontinuitate, etc. între sferele conceptual-semantice se întîlnesc, prin urmare, chiar în cazurile în care sînt antrenate lexeme cu istorie diferită, cînd cooperează la alcătuirea text-discursului de specialitate al unei limbi funcţionale, căci nici în cazul unui subsistem lexical destinat redării unor reţele de cunoaşteri riguros organizate, nu pot fi întrunite condiţii depline pentru redarea la fel de riguroasă a lor în enunţare.

De aceea, nici măcar în cazul limbajelor de specialitate, la nivel terminologic nu sînt realizabile limbi funcţionale perfecte, deşi, teoretic, evoluţia exprimării ar trebui să tindă spre acest ideal.

Scanned with OKEN Scanner

IV. Facultatea limbajului

1.1. Urmărirea modului în care a fost folosit termenul *limbaj* în raport cu alţi termeni lingvistici (îndeosebi în raport cu termenul *limbă*) nu a reprezentat în paginile anterioare un scop în sine, adică o investigaţie cu o destinaţie exclusiv terminologică, ci a fost orientată şi spre determinarea măsurii în care, în unele lucrări de ştiinţa limbii, este avută în atenţie facultatea limbajului ca o componentă a spiritului uman, prin care să se explice trăsătura general umană a comunicării prin limbă (sau prin limbajul articulat), în complexul aptitudinilor umane de a recepta cunoaşteri şi de a le transmite prin vorbire sau prin scriere, care este o manieră specială de a reda vorbirea prin consemnare grafică. Tradiţia filozofică europeană a investigaţiei facultăţilor omeneşti, ce are ca repere importante operele lui John Locke, David Hume, Immanuel Kant şi Georg Wilhelm Friedrich Hegel, nu oferă în acest caz decît relativ puţine puncte de sprijin, deşi probleme ale limbajului şi ale limbii ca aspecte general umane caracterizante au fost avute deseori în atenţie de aceşti gînditori. În aceste cazuri însă, limbajul şi limba au fost considerate mai degrabă mijloace pentru a explica fenomene ce ţin de alte facultăţi ale spiritului, îndeosebi de cele cognitive, căci acestea au fost considerate ca fiind esenţiale pentru investigaţia filozofică şi chiar pentru cea psihologică. De altfel, şi în secolul al XX-lea, cînd orientarea filozofică a produs o „cotitură lingvistică", aceasta nu a mers spre o reconsiderare a zestrei spiritului, în cadrul căreia să se disocieze o facultate specială a comunicării cu ajutorul limbii[253].

În acest context, contribuţia lui Ferdinand de Saussure în cercetarea facultăţii limbajului rămîne emblematică atît pentru filozofie cît şi pentru lingvistică şi ar putea fi pusă în continuitatea investigaţiei filozofice din spaţiul german, îndeosebi a celei dezvoltate de Kant şi de Hegel, deşi savantul elveţian a intenţionat să explice o problemă de lingvistică generală: universalitatea comunicării umane cu ajutorul limbilor. Totuşi, Saussure nu stabileşte care ar putea fi statutul cercetărilor despre limbaj ca facultate şi ca activitate din perspectiva lingvisticii, dar unele sugestii în acest sens s-ar putea găsi în scrierile sale. Acest lingvist consideră că „*fonologia* (sau *studiul fonaţiunii*)" este „o ştiinţă auxiliară

---

[253] Vezi sub acest aspect Richard Rorty, *Filosofie şi oglinda naturii*, Tact, Cluj-Napoca, 2014, Capitolul VI, *Epistemologie şi filosofia limbajului*, pp. 293-348, în care se indică orientarea cercetării filozofice a limbajului şi a limbii în acest secol.

Scanned with OKEN Scanner

foarte importantă pentru lingvistică, şi aceasta ca urmare a decupării fonetice"[254]. În acelaşi mod, se poate admite că o altă "ştiinţă auxiliară" poate fi importantă pentru lingvistică şi ar avea ca obiect facultatea limbajului. De fapt, orientarea ulterioară a cercetării lingvistice schimbîndu-se, în general spre latura analizei de fapte şi a generalizărilor prin intermediul interpretării faptelor[255], problema facultăţii limbajului nu a mai fost actuală, iar folosirea termenului *limbaj* s-a realizat pentru referirea la alte conţinuturi noţionale.

Dacă lingvistica franceză şi cea europeană postsaussuriană în general nu a considerat necesară (şi utilă) o discuţie în legătură cu facultatea limbajului, opera lingvistului american Noam Chomsky contribuie în mare parte la readucerea în atenţie a studiului acestei facultăţi, cu scopul declarat de a afla în ce constă componentul general al spiritului care face posibilă folosirea limbii de către fiecare individ uman[256]. El îşi asumă însă această problemă pe o cale total diferită decît cea urmată de Saussure, deşi în timp a ajuns la cunoaşterea operei acestuia şi a emis aprecieri favorabile asupra ei, în dezacord total cu tendinţele din lingvistica americană şi cu formaţia sa la şcoala întemeiată de Leonard Bloomfield[257]. Pe de altă parte, scriind în engleză, Chomsky nu a avut un termen special precum fr. *langage* pentru a denumi facultatea pe care o avea în vedere, iar un cuvînt destinat de el pentru a denumi ansamblul aptitudinilor spirituale, engl. *mind*, nu are corespondent pe deplin adecvat în limbile romanice (deşi în unele limbi, precum româna, a fost echivalat cu urmaşul lat. *mens, -ntis*, ce are o îndepărtată origine comună cu elementul germanic din care a evoluat cuvîntul englez).

Ca atare, titlul lucrării *Language and Mind*, publicate de Chomsky în 1968, în care se întrunesc trei conferinţe ce expun într-o manieră foarte

---

[254] Ferdinand de Saussure, *Scrieri de lingvistică generală*, p. 86.

[255] A fost pierdut astfel din atenţie un element important care stă la baza funcţionării normei lingvistice în cazul limbii literare, reprezentat de realizarea actelor lingvistice, a vorbirii, prin urmare, pe baza unui model al limbii. În acest mod, Coşeriu care aminteşte de „limba exemplară" nu oferă şi această perspectivă de a înţelege că ceea ce este „exemplar" este luat ca model, iar modelul poate fi anterior actului lingvistic care îl urmează, chiar dacă, pînă a primi acest statut de exemplaritate, a fost „probat" ca realizare concretă. Pe de altă parte, sub unele aspecte, acest model concretizabil este urmat din perspectiva unor scopuri formulate înainte de a fi îndeplinite prin acte lingvistice. Doctrina lingvistică Philippide-Ivănescu „corectează" această deficienţă a teoriei lui Coşeriu şi a altor lingvişti care concep realizăţile lingvistice în maniera sa.

[256] Deşi este marcată de unele schimbări de perspectivă şi de reorientări metodologice, activitatea lui Noam Chomsky păstrează aceleaşi elemente de esenţă în ceea ce priveşte concepţia.

[257] Vezi în acest sens menţiunile lui Tullio de Mauro în Addenda la ediţia *Cursului* lui Saussure, pp. 400-404. Nu se fac însă aici nici un fel de referiri la modul în care Saussure şi Chomsky abordează facultatea limbajului.

Scanned with OKEN Scanner

concentrată ideile sale de bază, a fost tradus în franceză prin *Le langage et la pensée*[258], unde, prin urmare, *mind* este echivalat cu *pensée*[259]. În textul traducerii însă, există destul de numeroase cazuri în care echivalarea se face prin *esprit*, iar *pensée* este destinat şi pentru a reda engl. *thought*. Varianta germană a lucrării lui Chomsky poată titlul *Sprache und Geist*[260], termenul *Geist* fiind traductibil prin *esprit*, în vreme ce în spaniolă se prezintă traducerea *El lenguage y el entendimiento*[261], unde, prin urmare, *mind* este echivalat cu un corespondent al cuvîntului francez *entendement* „faculté de comprendre; intellect". Dar, atît sp. *entendimiento* cît şi fr. *entendement* traduc de obicei pe engl. *understanding*, încît soluţia variantei spaniole particularizează textul original. În sfîrşit, în limba română, dacă s-ar traduce, titlul cărţii lui Chomsky ar trebui să aibă formularea *Limbajul şi mintea*, ţinînd cont că în scrierile traduse pînă acum din acest autor se echivalează engl. *mind* cu românescul *minte*[262].

În lucrarea *Language and Mind*, lingvistul american precizează la început: „doresc să atrag atenţia asupra problemei următoare: Ce contribuţie poate avea studiul limbajului la înţelegerea naturii umane?"[263]. Prin urmare, obiectivul pe care şi l-a propus Chomsky este de a continua efortul învăţaţilor din trecut pentru a afla dacă limba reflectă procesele mintale ale omului sau dacă ea formează cursul şi caracterul gîndirii (*thought*), reţinînd ca premisă iniţială ideile lui Juan Huarte, susţinute la sfîrşitul secolului al XVI-lea, în legătură cu natura inteligenţei umane, care-i permite să se manifeste ca o putere generatoare ce face distincţia dintre om şi animal. Detalierea acestor probleme a fost găsită de lingvistul american la Renée Descartes, pe concepţia căruia a întemeiat în mare parte propria teorie şi în raport cu care s-a revendicat a fi un continuator[264].

---

[258] Noam Chomsky, *Le langage et le pensée*, Payot, Paris, 1973.

[259] Într-o cercetare despre lingvistica contemporană se face, de altfel, această precizare: „Termenul englez folosit pentru ceea ce se traduce în franceză prin *pensée* este *mind*, care s-ar putea traduce şi prin *esprit* şi care vrea să desemneze facultatea specific umană escamotată de problematica pozitivistă" (Ph. Riviere et R. Danchin, *Linguistique et culture nouvelle*, Editions Universitaires, Paris, 1971, p. 93, nota 8). De altfel, în textul versiunii franceze a menţionatei scrieri a lui Chomsky se recurge la cele două posibilităţi de traducere în funcţie de context.

[260] Noam Chomsky, *Sprache und Geist*, Suhrkamp, Baden-Baden, 1973.

[261] Noam Chonsky, *El lenguage y el entendimiento*, Editorial Seix Barral, Barcelona, 1971.

[262] Astfel se procedează în traducerile Noam Chomsky, *Cunoaşterea limbii*, Editura Ştiinţifică, Bucureşti, 1996 şi Noam Chomsky, *Dincolo de limite: perspective pentru studiul minţii umane*, în volumul *Filosofia americană*, Volumul I, *Filosofia contemporană*, Editura Ratio et Revelatio, Oradea, 2014, pp. 362-396.

[263] Noam Chomsky, *Language and Mind*, Harcourt Brace & World, Inc., New York, 1968, p. 1.

[264] Se remarcă în acest sens lucrarea sa *Cartesian Linguistics: A chapter in the history of rationalist thought*, Harper and Row, New York (trad. fr. *La linguistique*

Scanned with OKEN Scanner

Filozoful francez, arată Chomsky, „a observat în mod corect că limbajul este o proprietate specific umană şi chiar la gradele inferioare de inteligenţă, la nivelurile patologice, vom afla o autoritate a limbajului total irealizabilă la o maimuţă"[265]. Sînt relevate în acest context trei aspecte în „folosirea normală a limbii", prin care limbajul îşi atestă specificul: 1) este inovatoare şi potenţial infinită ca extindere; 2) este liberă de controlul unor stimuli detectabili (externi sau interni), încît poate servi ca instrument al gîndirii şi al exprimării individuale; 3) este coerentă în adecvarea la situaţie, deşi rămîne independentă de controlul unor stimuli externi. De aceea, se poate afirma că, din aceste trei trăsături ale limbajului – creaţia, libertatea şi adecvarea –, se deduce realitatea unei facultăţi prin a cărei activitate trăsăturile respective devin constatabile.

Investigarea acestor probleme, notează Chomsky, ţine de gramatica filozofică, ce reprezintă altceva decît gramatica descriptivă care are sarcina înregistrării şi organizării datelor uzului, fiind „o specie a istoriei naturale". Tradiţia gramaticii filozofice începe cu „inovaţiile" introduse de *Gramatica* de la Port-Royal, din 1660, prin recunoaşterea importanţei noţiunii de „sintagmă" ca unitate gramaticală, depăşind obişnuinţa gramaticii anterioare „a claselor de cuvinte şi a flexiunilor". Ca atare, în teoria acestei gramatici, sintagma corespunde unei idei complexe, iar fraza este divizată în sintagme, ce se subdivid la rîndul lor pînă la nivelul cuvîntului, pentru a obţine astfel „structura de suprafaţă"[266]. Problemele legate de formarea frazei, arată Chomsky, nu ţin în mod strict de ceea ce Saussure a numit *langue*, ci „mai degrabă" de *parole*[267]. Această structură corespunde însă unei structuri de adîncime de care este relaţionată prin anumite operaţii mentale, adică prin „transformări gramaticale". În consecinţă, „gramatica unei limbi trebuie să conţină un sistem de reguli care caracterizează structurile de adîncime şi de suprafaţă şi relaţia transformaţională dintre ele"[268]. Se produce astfel un domeniu extins al cuplurilor de structuri de adîncime şi de suprafaţă, iar aceasta atribuie folosirii limbii în vorbire un aspect creativ[269].

1.2. Obiectivul gramaticii filozofice era însă realizarea unei teorii psihologice, iar nu o tehnică de interpretare textuală, şi, de aceea, Chomsky schimbă

---

cartésienne. Un chapitre de l'histoire de la pensée rationaliste suivi de *La nature formelle du langage*, Editions du Seuil, Paris, 1969).

[265] Noam Chomsky, *Language and Mind*, p. 9.

[266] *Ibidem*, p. 14.

[267] *Ibidem*, p. 17.

[268] *Ibidem*, p. 15.

[269] Fără îndoială, creativitatea vorbirii nu se poate reduce la această „relaţie transformaţională", situaţie care a determinat, de altfel, reorientări interpretative în teoria lui Chomsky.

Scanned with OKEN Scanner

perspectiva şi orientează această gramatică spre problema cunoaşterii limbii prin distanţarea psihică faţă de „faptele mentale". Ca atare, cunoaşterea unei limbi este în acest caz interiorizarea unui sistem de reguli „care caracterizează într-un anumit mod sunetul şi înţelesul" şi care reprezintă gramatica limbii[270]. Principiile care determină forma acestei gramatici şi care selectează o gramatică adecvată „pe baza unor anumite date" alcătuiesc „gramatica universală", al căror studiu reprezintă investigarea naturii capacităţilor umane înnăscute, astfel încît această gramatică este o teorie explicativă de un tip mult mai profund decît gramatica particulară. În consecinţă, la nivelul gramaticii universale, lingvistul „încearcă să stabilească unele proprietăţi generale ale inteligenţei omeneşti (*human intelligence*), iar lingvistica astfel caracterizată este un (simplu) subdomeniu (*subfield*) al psihologiei care se ocupă cu aceste aspecte ale minţii (*mind*)"[271].

Dar, dacă lingvistica „gramaticii universale" este „un subdomeniu al psihologiei", ar fi fost necesar ca Chomsky să explice care este relaţia „gramaticii particulare" cu psihologia, căci, fiind apreciată ca reprezentînd un alt nivel în raport cu „gramatica universală" ar putea fi relaţionată în alt mod decît aceasta. Din afirmaţia că „persoana care cunoaşte o limbă specifică are controlul unei gramatici care generează (sau caracterizează) ansamblul infinit al structurilor de adîncime posibile, hărţile lor despre structurile de suprafaţă asociate, şi determină interpretările semantice şi fonetice ale acestor realităţi abstracte"[272] se poate înţelege însă că „structurile de adîncime" sînt date de „cunoaşterea" unei limbi, oricare ar fi ea, deşi acestea ţin de „gramatica universală", ale cărei principii sînt „înnăscute".

Sub aspect general, este aici o idee similară cu cea promovată de Eugen Coşeriu, atunci cînd includea în competenţa lingvistică o latură ce presupunea „a şti să vorbeşti în general", aşa-numita *competenţă elocuţională*[273], şi, în consecinţă, aceeaşi atribuire a aspectelor ce decurg din facultatea limbajului şi din relaţiile ei cu alte facultăţi la nivelul activităţii limbajului prin exersarea unei limbi, în ciuda faptului că lingvistul american şi-a propus să determine caracteristicile unei astfel de facultăţi. De aceea, încercarea sa de a găsi suprapuneri între principiile gramaticii universale şi „aspecte ale cunoaşterii englezei posedate de vorbitori"[274] nu face decît să umbrească în bună parte graniţa dintre limbaj şi limbă, deşi, în mod real, cunoaşterea limbii (sau competenţa lingvistică[275]) nu ar

---

[270] Noam Chomsky, *Language and Mind*, p. 23.
[271] *Ibidem*, p. 24.
[272] *Ibidem*, p. 26.
[273] Despre concepţia lui Eugen Coşeriu asupra acestei probleme, vezi în continuare (**VI, 1.3.**).
[274] Noam Chomsky, *Language and Mind*, p. 44.
[275] Chomsky formulează astfel: *linguistic competence – the knowledge of language possessed by each normal speaker* (*Language and Mind*, p. 52).

Scanned with OKEN Scanner

trebui raportată decît la limbă, fiindcă nu poate veni decît din învăţarea şi asumarea ei de către individul uman.

În continuare însă Chomsky precizează: „Dacă dorim să înţelegem limbajul uman şi capacităţile psihologice pe care se sprijină, trebuie mai întîi să ne întrebăm ce este el, iar nu cum şi în ce scopuri este folosit. Cînd ne întrebăm ce este limbajul uman, nu-i găsim similitudini pronunţate cu sistemele de comunicare animale"[276]. Dar, „sistemele de comunicare animale" pot fi raportate mai degrabă la limbile umane, fiindcă ele sînt tot „sisteme de comunicare", iar nu la limbaj ca facultate, fiindcă el este o capacitate, o aptitudine a spiritului şi, ca atare, ar trebui raportat la ceva de aceeaşi natură din lumea animală. Numai în anumite situaţii raportarea ar fi valabilă, atunci cînd sistemele animale ar fi manifestarea directă a unui limbaj sau limbile umane ar fi identificate cu limbajul însuşi, atribuind limbajului omenesc o manifestare primară şi directă prin identificarea cu limba însăşi, încît ea să rezulte pur şi simplu din manifestarea limbajului (în forma unor acte reflexe), fără a fi în prealabil învăţată.

Cum se poate constata însă, limbajul este considerat de Chomsky ca avînd drept bază anumite „capacităţi psihologice" şi, de aceea, el reflectă însăşi natura umană, ceea ce explică principiile gramaticii universale, adică „principiile care disting structura de adîncime de structura de suprafaţă şi care conţin clasa de operaţii transformaţionale ce le relaţionează"[277]. Chomsky nu merge însă mai departe pentru a explica originea celor două structuri care devin operative în activitatea limbajului. Ceea ce îl preocupă pe acest lingvist este raportarea teoriei gramaticii generative, cu aplicabilitate particulară şi universală, la principiile psihologiei teoretice şi, de aceea, problema facultăţii limbajului nu poate beneficia de o cercetare ca entitate de sine stătătoare. În consecinţă, atenţia este direcţionată spre problema învăţării limbii, pornind de la premisa că „un astfel de studiu se va preocupa de relaţia dintre datele de care dispune organismul şi competenţa pe care o dobîndeşte"[278].

Ca atare, notează Chomsky, este necesară examinarea problemei psihologice ce apare din relaţia dintre „cunoaştere şi experienţă", adică „dintre gramatica generativă care exprimă competenţa lingvistică a vorbitorului nativ (*the linguistic competence of the nativ speaker*) şi datele slabe şi degenerate pe baza cărora el şi-a construit gramatica sa". De aici se naşte însă întrebarea esenţială: „Ce structură iniţială se poate atribui minţii (*mind – esprit*) care să-i permită să construiască o astfel de gramatică de la datele simţurilor?"[279]. Se pot remarca în formularea acestei întrebări două elemente importante: pe de o parte, mintea (*mind*) trebuie să aibă o „structură iniţială", care nu se reduce la

[276] Noam Chomsky, *Language and Mind*, p. 62.
[277] *Ibidem*, p. 63.
[278] *Ibidem*, p. 64.
[279] *Ibidem*, p. 68.

Scanned with OKEN Scanner

facultatea limbajului, ce ar putea fi înţeleasă acum ca reprezentînd această structură, şi, pe de altă parte, că gramatica (generativă) pleacă de la „datele" simţurilor (etichetate anterior ca „slabe şi degenerate"), ceea ce, ca un gest antimentalist, trece cu vederea faptul că aceste „date" reprezintă un reflex în conştiinţă şi nu rămîn la nivelul receptării de către simţuri, situaţie în care, potrivit caracterului constructiv al spiritului (al intelectului şi raţiunii îndeosebi), cum a relevat Im. Kant, se prezintă ca date ale angajării operaţiilor limbajului. Acesta, avînd o structură iniţială, se comportă „constructiv" ca orice altă facultate şi clasifică datele, le combină şi inovează pornind de la ele. Chomsky face, de altfel, precizarea importantă în spirit kantian (deşi nu menţionează aceasta): „Putem postula o structură înnăscută care este destul de bogată pentru a da socoteală de disparitatea dintre experienţă şi cunoaştere, una care poate da socoteală de construirea gramaticilor generative justificate empiric între limitările date de timp şi de accesul la date"[280].

Pe drept cuvînt, Chomsky combate apoi opinia lui N. Goodman potrivit căreia, înaintea învăţării primei limbi de către copil, acesta şi-a însuşit deja rudimentele unui sistem simbolic, prin raporturile obişnuite cu ambianţa, fără a face însă precizarea că, de fapt, însuşirea limbii este în principiu simultană cu însuşirea „sistemului simbolic" al ambianţei. De aici se poate continua afirmînd că specificul primei limbi învăţate rezidă tocmai în însuşirea simultană şi cu ajutorul ei a acestui sistem, astfel încît facultatea limbajului este „setată"[281] prin această limbă.

1.3. Ca aptitudine înnăscută, limbajul este „formatat" pentru a fi în măsură să recepteze limba (oricare ar fi aceasta dintre limbile planetei), iar această formatare poate fi influenţată de relaţiile cu alte facultăţi ale spiritului (îndeosebi cu cele receptive), dar, la rîndul lui, limbajul, poate influenţa anumite trăsături ale acestora. De aici posibilitatea „suspendării" normei elocuţionale de către cea idiomatică, pe care o admitea Eugen Coşeriu în prezentarea viziunii sale în legătură cu competenţa lingvistică, şi, pe de altă parte, dificultatea învăţării celei de-a doua limbi (sau a altor limbi decît cea maternă), despre care a discutat Wilhelm von Humboldt[282], Ernst Cassirer[283] şi mulţi alţi gînditori,

---

[280] *Ibidem*, p. 69.

[281] Unii termeni ai informaticii se pot valorifica pe terenul lingvisticii, deoarece sugerează prin concreteţe anumite caracteristici sau activităţi ale limbajului.

[282] Wilhelm von Humboldt, *Despre diversitatea structurală a limbilor şi influenţa ei asupra dezvoltării spirituale a umanităţii*, Humanitas, Bucureşti, 2008. Acest învăţat afirmă că „omul... trăieşte cu obiectele percepute exclusiv în chipul în care i le prezintă limba" şi „învăţarea unei limbi străine ar trebui de aceea să însemne dobîndirea unei noi perspective în viziunea asupra lumii de pînă la acel moment" (p. 95).

Scanned with OKEN Scanner

fiindcă „setarea" produsă prin limba inițială orientează configurarea spiritului în sensul trăsăturilor ei. Această învățare a celei de-a doua limbi trebuie să producă, de aceea, o „reconfigurare" a facultăților spiritului pentru a le face disponibile să accepte un nou „sistem simbolic", dar nu al ambianței, ci al acestei limbi noi, care reorganizează diferit într-o anumită măsură chiar ambianța (de fapt, imaginea despre ambianță). Pentru a valorifica ideile lui Chomsky, se poate adăuga la acestea că o altă limbă poate însemna și alte (tipuri de) structuri de suprafață și alte clase de operații transformaționale. Există totuși și opinii potrivit cărora deținerea unei limbi favorizează învățarea altora, fiindcă servește ca mijloc pentru explicarea lor, fenomen inteligibil prin faptul că facultatea limbajului este activată prin limba maternă, iar limbile însușite ulterior se particularizează numai în raport cu „softul" limbii inițiale prin achizițiile de date, operații și instrucțiuni ale altor softuri.

Lingvistul american este tranșant în a respinge teoria abducției dezvoltată de Charles Peirce[284], cu importante resurse raționaliste, dintre care unele se pot asocia perspectivei kantiene asupra facultăților umane. Mai întîi însă, el precizează că admiterea „unei reprezentări înnăscute a gramaticii universale" este în măsură să rezolve problema învățării, dacă aceasta este baza pentru achiziția limbii. Această „gramatică universală" este atribuită minții (*mind*) ca o proprietate înnăscută și ține de domeniul „teoriei generale a limbajului", ce are sarcina de „a descoperi schema înnăscută care caracterizează clasa limbilor potențiale – ce definește „esența limbajului uman". Însă, o asemenea perspectivă a investigației „este de resortul ramurii psihologiei umane cunoscute ca lingvistică"[285]. Dar, Chomsky, la fel ca alți cercetători, nu motivează de ce învățarea limbii ar trebui să se producă altfel decît însușirea altor cunoașteri despre realitate, chiar dacă are specificul de a activa o anumită facultate a spiritului, arătînd că „este puțină analogie utilă între teoria gramaticii pe care a interiorizat-o (*has internalized*) o persoană și care furnizează baza pentru folosirea normală, creativă a limbii și oricare alt sistem cognitiv" (*any other cognitiv system*)[286]. Se pune de aceea problema dacă, înainte de a fi repartizate interpretării și supuse regulilor și limitelor facultății limbajului, cunoștințele despre limbă nu trebuie recunoscute de minte ca fiind de un anumit tip, ca *știință lingvistică*, prin urmare, ca știință a limbii ce reprezintă un compartiment în sfera cunoașterilor receptate și reținute de spirit.

---

[283] Ernst Cassirer, *An Essay on Man. An Introduction to the Philosophy of Human Culture*; trad. rom. Ernst Cassirer, *Eseu despre om. O introducere în filozofia culturii umane*, Humanitas, București, 1994, cap. *Limbajul*, pp. 155-192.

[284] Potrivit lui Peirce, este metoda de formulare a unei predicții ipotetice cu caracter de generalitate, deși nu există garanția valabilității ei în orice situație.

[285] Noam Chomsky, *Language and mind*, p. 76.

[286] *Ibidem*, p. 77.

Scanned with OKEN Scanner

Din concepţia lui Charles Peirce, Chomsky menţionează şi ideea potrivit căreia cunoaşterea unei limbi (ceea ce echivalează cu deţinerea unei gramatici) „poate fi dobîndită numai de un organism care este «predotat (*preset*)» cu o severă restricţie asupra formei gramaticii", iar „această restricţie înnăscută este o precondiţie, în sens kantian, pentru experienţa lingvistică şi pare a fi factorul critic în determinarea cursului şi rezultatelor învăţării limbii"[287]. O asemenea „restricţie" ar putea fi considerată fie o limită originară a facultăţii limbajului, fie o limită în „setarea" acestei facultăţi, însă, din punctul de vedere al însuşirii şi al folosirii limbii, acest aspect nu are importanţă. Chomsky nu admite în acest moment o asemenea limitare, situaţie care conduce la ipoteza că, în general, o aptitudine umană, fiind înnăscută, are predispoziţia de a da o anumită formă unui stimul exterior, ca o consecinţă a faptului că atît organizarea sistemului nervos cît şi manifestarea şi receptarea stimulului aparţin aceleiaşi lumi. Ca atare, notează el, „contrar lui Hume, credem, ca şi Kant, că o ştiinţă «pură» a formelor înnăscute ale gîndirii (*thought – pensée*) umane, independentă de orice experienţă, este posibilă"[288]. Dar, exprimîndu-se în legătură cu gîndirea (*thought*) sau cu mintea (*mind*) în atribuirea acestor forme înnăscute, Chomsky nu arată în mod explicit că aceasta ar fi situaţia sau trăsătura facultăţii limbajului, încît proiectul său de a înţelege natura umană prin studierea limbajului rămîne o sarcină pentru viitor.

1.4. Într-un studiu publicat după douăzeci de ani, cu titlul *The View Beyond: Prospects for the Study of Mind*[289], acest lingvist american readuce în atenţie problema facultăţii limbajului, în aceeaşi încercare de a contribui la fundamentarea unei teorii asupra competenţei lingvistice întemeiate pe cunoaşterea limbii. El precizează acum că învăţarea limbii de către copil este un fenomen ce i se întîmplă „tot aşa cum corpul copilului creşte şi se maturizează într-un mod predeterminat, atunci cînd primeşte o alimentaţie corespunzătoare şi există o stimulare în mediu. Aceasta nu înseamnă că natura mediului este irelevantă. Mediul determină modul în care se fixează parametrii gramaticii universale,

---

[287] *Ibidem*, p. 78.

[288] *Ibidem*, p. 81. Kant avea în vedere „raţiunea pură", iar nu „ştiinţa pură a raţiunii", cum s-ar putea deduce din exprimarea lingvistului american, încît acesta ar putea formula altfel exprimarea, drept „formele înnăscute ale gîndirii pure" sau, mai degrabă, „formele pure înnăscute ale gîndirii".

[289] Aşa cum s-a menţionat deja, studiul a fost publicat într-un volum colectiv (*Language and the Problems of Knowledge*) şi tradus în limba română cu titlul *Dincolo de limite: perspective pentru studiul minţii umane*, în culegerea *Filosofia americană*. Volumul I, *Filosofia contemporană*, Editura Ratio et Revelatio, Oradea, 2014, pp. 362-396.

Scanned with OKEN Scanner

rezultînd limbi diferite"[290]. Prin urmare, gramatica particulară este determinată de mediu şi reprezintă una dintre formele posibile de dezvoltare ale gramaticii universale. Ca şi altădată, Chomsky nu precizează însă dacă gramatica universală şi cea particulară sînt de aceeaşi natură sau de naturi diferite, dar comparaţia cu corpul şi alimentele, deşi puţin inspirată, sugerează că ar fi diferite. Desigur, „mediul" care determină „parametrii gramaticii universale" este unul *social*, cu toate că nu este făcută această specificare.

Prin conceptul „gramatică universală", lingvistul american ajunge la minte şi la sediul ei, creierul (*mind – brain*), care oferă principiile de analiză şi de interpretare a expresiilor lingvistice datorită facultăţii limbajului. „După cunoştinţele noastre... –afirmă Chomsky– facultatea limbajului este un atribut distinct al speciei umane. Studiul mecanismelor cerebrale ale altor animale ne spune puţin sau mai nimic despre această facultate a minţii/creierului"[291] şi, apoi, „În studiul psihologiei umane, dacă elaborăm o teorie a unei anumite facultăţi cognitive (facultatea limbajului, spre exemplu) şi descoperim că această facultate are anumite proprietăţi, căutăm să descoperim mecanismele din creier care prezintă asemenea proprietăţi şi să le explicăm în termenii fizicii – lăsînd deschisă posibilitatea modificării conceptelor cu care operează fizica"[292]. Prin urmare, facultatea limbajului este una dintre facultăţile cognitive, ceea ce explică preocuparea sa insistentă pentru problema învăţării limbii şi, în consecinţă, pentru cunoaşterea limbii, care reprezintă, după opinia sa, competenţa lingvistică. Proprietăţile facultăţii sînt în legătură cu anumite mecanisme din creierul uman, care, deşi predispun la explicaţii de natură fizică, nu admit analogii cu realităţile din lumea animală. Ca atare, „facultatea limbajului, un mecanism fizic în sensul deja explicat"[293] este o *facultate a minţii* (spiritului) şi, prin urmare, este de natură intelectuală. Dar, dacă fiinţa umană are o dezvoltare ce o reprezintă pe ea însăşi, iar nu mediul, varianta concretă a acestei dezvoltări este neîndoielnic determinată de acesta, căci oricît de restrictive ar fi trăsăturile ce ţin de dotarea biologică, cunoaşterea pe care se bazează existenţa omului (inclusiv competenţa lingvistică, aşa cum o concepe Chomsky) este orientată şi particularizată prin mediu (îndeosebi prin mediul social, dar şi prin cel natural).

Înscrierea limbajului în categoria facultăţilor cognitive merge, în viziunea lui Chomsky, pînă la analogiile cu aptitudinea văzului, aspect oarecum surprinzător prin faptul că, deşi are consecinţe la nivel spiritual, văzul face parte dintre capacităţile de cunoaştere receptive ce pornesc de la nivelul sensibilităţii, al simţurilor, ceea ce nu se poate atribui facultăţii limbajului, chiar dacă activitatea acesteia, prin folosirea limbii în comunicare, recurge la mijloace

---

290 Noam Chomsky, *Dincolo de limite*, p. 363.
291 *Ibidem*, p. 365.
292 *Ibidem*, p. 372.
293 *Ibidem*, p. 377.

Scanned with OKEN Scanner

auditive. Procedarea lingvistului american este însă susţinută de conţinutul semantic al termenului *mind* în interiorul căruia se plasează limbajul. Într-o lucrare specială consacrată valorilor ce le întruneşte acest termen, Gilbert Ryle[294] arată că lexemului *mind* i se atribuie şi latura sensibilă a cunoaşterii (capitolul *Sensation and observation*) ce presupune nu numai abstracţiile, formele ideale ale ei, ci şi traseul urmat pentru a ajunge la ele. Totuşi, nu trebuie pierdut din vedere că acest filozof englez, care a participat la fondarea filozofiei analitice, şi-a propus demistificarea concepţiei dualiste (întemeiate de Descartes) potrivit căreia există două realităţi bine delimitate, pe de o parte, gîndirea sau spiritul şi, pe de altă parte, corpul fizic, guvernat de legi mecanice. Cele două categorii ontologice, considerate a fi diferite, se cuprind, crede Ryle, într-o singură categorie, a „comportamentului uman".

Totuşi, la Chomsky, deşi înlăturarea dualismului amintit pare a fi avută în vedere, tentativa de a integra cercetării psihologice problemele limbajului şi ale (învăţării şi folosirii) limbii nu-l înscriu decît parţial în direcţia iniţiată de filozoful englez. Faptul că limbajul şi văzul sînt două capitole bine reprezentate ale psihologiei cognitive favorizează însă realizarea unor comparaţii şi paralelisme între ele.

După cum se poate constata, scopul principal al lui Chomsky este de a realiza explicarea competenţei lingvistice, considerînd că astfel înscrie lingvistica în sfera psihologiei, ştiinţă de la care a împrumutat de altfel termenul *competenţă*. În acest mod, el a constatat necesitatea de a stabili, pe de o parte, caracterul general al competenţei şi, pe de altă parte, caracterul creator al folosirii limbii. Astfel a ajuns în situaţia de a corela facultatea limbajului, ce este cuprinsă în dotarea biologică a omului şi a cărei caracterizare intră în sarcina gramaticii universale, şi gramatica generativă, care indică ce anume a învăţat omul atunci cînd ştie o limbă pe baza principiilor înnăscute. Se stabileşte pe această cale că, întrucît facultatea limbajului este „un sistem distinct al minţii/creierului", cunoaşterea limbii sau *competenţa* este o stare a minţii (creierului) individului uman[295], după ce a fost depăşită faza stării iniţiale a limbajului prin învăţarea limbii.

1.5. Desigur, Chomsky simplifică lucrurile atunci cînd reduce, la fel ca Eugen Coşeriu mai tîrziu, competenţa la cunoaştere, fiindcă ea implică o evaluare şi o ierarhizare valorică a mijloacelor limbii, ceea ce asigură inovaţia prin întrebuinţarea lor adecvată, adică implicarea unei facultăţi care a fost denumită *perspicacitate* de către unii filozofi. Totuşi, el are în vedere faptul că există posibilitatea ca două persoane cu aceleaşi cunoştinţe de limbă să se deosebească prin capacitatea de a folosi limba, de a pune în aplicare aceste cunoştinţe, încît

---

[294] Gilbert Ryle, *The Concept of Mind*, Penguin Books Ltd. Harmondsworth, Middlesex, 1983.

[295] Vezi, Noam Chomsky, *Cunoaşterea limbii*, Editura ştiinţifică, Bucureşti, 1996, p. 25, 37 şi p. 235.

Scanned with OKEN Scanner

„această cunoaştere nu poate fi descrisă ca o capacitate practică"[296]. Privită atent însă, competenţa se dovedeşte a fi tocmai „o capacitate practică", încît se impune necesitatea de a releva în ce condiţii cunoaşterea limbii poate obţine acest statut.

Puţin întrezărită în lucrările lui Chomsky este problema existenţei unor relaţii între facultatea limbajului şi alte facultăţi ale spiritului (minţii). În lucrarea *Knowledge of Language*, din 1985, el se exprimă astfel: „o stare a unei facultăţi distincte a minţii – facultatea limbajului – cu proprietăţi, structură şi organizare specifice, un «modul» al minţii"[297]. Mai tîrziu, în 1988, *The View Beyond: Prospects for the Study of Mind* (titlu promiţător în ceea ce priveşte „studiul minţii"), Chomsky notează: „Se pare că mintea este *modulară*, ca să folosim un termen tehnic, constînd din sisteme distincte cu proprietăţi specifice. Desigur sistemele interacţionează; putem descrie ce vedem, auzim, mirosim, gustăm, ne imaginăm etc. – uneori. Există astfel sisteme centrale de un anumit fel, dar se ştie prea puţin despre acestea"[298]. Prin urmare, mintea (spiritul) are organizare modulară, limbajul reprezentînd unul dintre module, dar lucrurile se opresc aici, fără a avea în vedere că mai mulţi gînditori (unii dintre ei, precum David Hume şi Immanuel Kant, menţionaţi de Chomsky) au deosebit şi au analizat alte „module" ca facultăţi de sine stătătoare. Lingvistul american nu face, de exemplu, constatarea că ceea ce pune pe seama structurii de adîncime (şi în trăsăturile facultăţii limbajului) corespunde în mare măsură cu formele ce constituie obiectul de cercetare al logicienilor, încît s-ar putea admite o colaborare între activitatea logică a raţiunii şi activitatea limbajului, acesta asigurînd de fapt numai relaţia cu structura de suprafaţă.

Cum s-a specificat anterior de cîteva ori, atunci cînd s-au făcut raportări între ideile din concepţia lui Ferdinand de Saussure şi cele din teoria lui Noam Chomsky, îndeosebi în cazul dualităţilor limbă – vorbire şi competenţă – performanţă, s-a observat că, în vreme ce, pentru lingvistul elveţian, limba reprezintă o realitate socială, la cel american, competenţa este atribuită individului, iar nu comunităţii vorbitoare. Totuşi, facultatea limbajului fiind general umană iar competenţa reprezentînd deţinerea de către fiecare individ al unei comunităţi a elementelor gramaticii generative ce caracterizează o limbă, se poate subînţelege că prin cunoaşterea de către toţi a acestei gramatici înseamnă înscrierea în social. De altfel, discutînd despre limbaj ca facultate, Chomsky face următoarea constatare: „Putem observa că orice formă de angajare în viaţa socială are la bază o serie de asumpţii despre natura umană, de obicei numai implicite"[299]. Între formele de „angajare în viaţa socială" este şi limba care

---

[296] *Ibidem*, p. 21.
[297] *Ibidem*, p. 25.
[298] Noam Chomsky, *Dincolo de limite*, p. 388.
[299] *Ibidem*, p. 382.

Scanned with OKEN Scanner

există şi funcţionează pe baza facultăţii limbajului, un element esenţial al „naturii umane".

Deşi aderă în bună măsură la ideea psihologiei concepute ca „ştiinţă a comportamentului" (*behavioral science*)[300], lingvistul american nu abordează totuşi unele probleme care s-ar putea integra în această viziune, precum comunicarea şi alteritatea. Prin comunicare, eul uman se exteriorizează (se externalizează) prin expresie, deoarece, altfel, interiorizarea sau „internalizarea" ar rămîne la nivelul unei depozitări pasive, iar alteritatea asigură manifestarea în anumiţi parametri a conştiinţei lingvistice, ca latură a competenţei lingvistice[301].

După cum se poate constata, deşi este deosebit de meritoriu prin orientarea spre studiul facultăţii limbajului, faptul că Chomsky a pus problema acestei facultăţi ca un element ce trebuie raportat la minte (*mind*), cu predispoziţia de a afla mereu reflexe la nivelul limbii, l-a îndepărtat de consecvenţa urmării cu fermitate a unui principiu călăuzitor, măcar într-o primă fază a cercetării, aşa cum sugerează procedarea kantiană din perioada criticistă, ceea ce ar fi impus numai caracterizarea limbajului „pur", ca premisă a oricărei posibilităţi de a învăţa şi de a folosi limba. Fără îndoială, această caracterizare nu trebuie să urmărească îndeplinirea unor scopuri imposibil de realizat, precum prezentarea (şi descrierea) facultăţii limbajului ca o entitate riguros determinată şi foarte ferm delimitată, eventual autonomă prin activitate sau subordonînd modul de existenţă al altor facultăţi.

Semnificaţia sintagmei *facultatea limbajului*

2.1. Deşi amintită uneori în lucrările de lingvistică, facultatea limbajului nu a reprezentat un subiect de interes nici pentru lingvişti şi nici pentru specialiştii din alte domenii ale ştiinţelor umane. Despre alte facultăţi –precum sensibilitate, intelect, raţiune, memorie, gîndire– s-au realizat studii, mai mult sau mai puţin aprofundate, de obicei sub forma unor capitole în lucrările filozofice sau ţinînd de diferite discipline ştiinţifice, fără ca prin aceasta, trebuie observat, să se fi obţinut o deplină elucidare a chestiunilor care ţin de existenţa şi de manifestarea lor, dar fiind totuşi prezentate drept capacităţi sau ca puteri ale spiritului. Limbajul nu a fost adus în atenţie în legătură cu aceste facultăţi, iar cînd a fost adus, a fost asimilat cu vorbirea sau cu limba, ori a fost considerat însumarea acestora, nefiind raportat la facultăţile respective ca o entitate de acelaşi rang cu ele. În aceste condiţii, se poate pune problema dacă evitarea discuţiei despre

---

[300] Noam Chomsky, *Language and Mind*, p. 63.

[301] Prin urmare, alteritatea trebuie considerată o latură a conştiinţei lingvistice, iar nu o trăsătură ce ţine de esenţa limbii, cum crede Eugeniu Coşeriu.

Scanned with OKEN Scanner

facultatea limbajului nu este întemeiată şi, prin urmare, dacă nu este într-adevăr inoportună o astfel de discuţie, fiindcă această facultate nu ar fi suficient de relevantă sau suficient de individualizată în alcătuirea şi în manifestarea spiritului omenesc.

S-ar putea găsi, prin urmare, unele explicaţii ale acestei situaţii, dar cea care poate veni cel mai uşor în atenţie ar fi minima importanţă a unui astfel de subiect, fiindcă tratarea lui nu ar contribui la elucidarea unor aspecte esenţiale, cu implicaţii în cunoaşterea de fapte şi de fenomene pe care să se întemeieze ceva fundamental. O astfel de opinie nu este însă prin nimic întemeiată, dacă se ţine cont că despre limbă se tratează deseori nu numai în lucrările de lingvistică, ci şi în cele de filozofie, logică, psihologie, pedagogie sau cu alt conţinut, iar limba este purtată de un spirit, individual şi social deopotrivă, care ar trebui să aibă anumite trăsături pentru a o putea deţine şi folosi în mod eficient. În consecinţă, este exclusă admiterea lipsei de importanţă din punct de vedere cognitiv şi operativ a interesului privind existenţa facultăţii limbajului şi, de aceea, singura explicaţie a omiterii ei din studiul specialiştilor constă în dificultăţile deosebite pe care le-ar presupune o astfel de întreprindere. Din asemenea motive, abordarea acestui subiect nu se poate face decît cu multă prudenţă şi sub semnul incompletitudinii, ceea ce nu trebuie însă să conducă la evitarea perpetuă a tratării lui.

Din faptul că studiul facultăţii limbajului nu a intrat în obiectivele obişnuite ale lingvisticii, aşa cum s-a menţionat mai sus, nu rezultă, prin urmare, că este lipsită de utilitate întreprinderea de a stabili care este statutul acestei facultăţi între celelalte aptitudini ale spiritului, care sînt raporturile ei cu acestea şi ce se poate explica prin această facultate atunci cînd se cercetează problemele de limbă. Prin urmare, facultatea limbajului nu reprezintă pentru lingvistică ceva de natura celuilalt tărîm, care ar fi delimitat de lumea realităţii şi în care nu se poate trece în mod obişnuit sau în care ceea ce se petrece în lumea reală are o replică neobişnuită. Se poate susţine, de aceea, că, dimpotrivă, încercarea de a stabili ce reprezintă această facultate şi ce se poate atribui activităţii ei, mai ales avînd în vedere faptul că unii specialişti folosesc denumirea *limbaj* pentru a desemna „activitatea lingvistică", adică trăsătura umană de a (se) comunica prin limbă, ceea ce reprezintă, în principiu, a trăi **în** şi **prin** limbă, este suficient de necesară şi de importantă pentru mai multe discipline ştiinţifice, în primul rînd pentru lingvistică.

Pe de altă parte, faptul că unii lingvişti, precum Ferdinand de Saussure şi, îndeosebi, Noam Chomsky şi-au pus problema existenţei unor aptitudini sau predispoziţii *înnăscute* în explicarea fenomenelor limbii, impune cerinţa de a afla dacă acest „înnăscut" există sau nu şi, mai ales, dacă există, în ce constă el în realitate. Ca atare, ideea înnăscutului în legătură cu limba cere explicaţii despre ceea ce este de fapt „înnăscutul" lingvistic şi care este evoluţia lui prin

Scanned with OKEN Scanner

raportare la existenţa fiinţei umane. În mod deosebit, exteriorizarea a ceva înnăscut solicită efortul intuitiv de a-i determina statutul: dacă este o predispoziţie, o condiţie sau o funcţie ce se poate atribui unor organe sau sedii din somatica umană ori numai ceva adiţional în raport cu alte aptitudini pentru care ar reprezenta un mijloc de a-şi evidenţia atribuţiile. Cu această ocazie, se poate constata însă mai întîi că, în principiu, fiind o achiziţie treptată prin convieţuirea într-un mediu social, limba ca atare nu poate avea prin ea însăşi o raportare la ineitate, la ceea ce este înnăscut, şi, prin aceasta, la ceea ce este general uman. În acelaşi timp, nimic din ceea ce este lingvistic nu poate veni din limbajul pur, adică din însăşi facultatea limbajului, înainte de a se fi deprins folosirea unei limbi, iar, pe de altă parte, nimic din ceea ce reprezintă folosirea unei limbi nu înseamnă a vorbi în general decît faptul că facultatea limbajului este confundată cu această folosire la nivelul simţului comun, dar nu trebuie însă confundată şi la nivelul ştiinţei.

2.2. Deşi ideea despre existenţa unor *facultăţi* (puteri, capacităţi sau abilităţi) ale spiritului are o istorie veche, efortul de a stabili conţinutul acestora, cu identificarea sau cu ierarhizarea lor, nu a fost în măsură să ofere pînă în prezent o soluţionare mulţumitoare a tuturor problemelor, astfel încît rezultatul să reprezinte o finalizare cu un grad înalt de acceptabilitate, prin stabilizarea unor concluzii printr-un şir de formulări cu perspectiva clasicizării. În principiu, *o* ***facultate*** *este o formă determinată de manifestare a spiritului prin a cărei activitate se realizează una dintre funcţiile lui.* Ca atare, o facultate reprezintă în primul rînd o capacitate distinctă a spiritului şi, în acelaşi timp, o capacitate de a orienta toate laturile spiritului pentru efectuarea unui tip de activitate, astfel încît *facultatea limbajului* este în general capacitatea de mobilizare a spiritului pentru comunicarea prin limbă sau, cu alte cuvinte, pentru actualizarea mijloacelor limbii. Această mobilizare este caracterizată de preeminenţa unei facultăţi, de exercitare a unei aptitudini prin manifestarea ei orientată spre o activitate determinată prin stabilirea unui scop. În consecinţă, ***limbajul*** *este facultatea spiritului uman de a exterioriza cunoaşterile, ideile, stările, atitudinile, voinţele etc. cu ajutorul unor mijloace semnificative bazate, direct sau indirect, pe folosirea sunetelor articulate.* Exteriorizarea este orientată de obicei către alţii, care devin astfel parteneri de comunicare, dar ea se poate folosi şi pentru sine, atunci cînd, după formularea interesantă a lui Paul Ricoeur, spiritul uman concepe *„sinele ca un altul"*[302].

---

[302] Paul Ricoeur, *Sinele ca un altul*, Editura Spandugino, Bucureşti, 2016 (este traducerea lucrării apărute în limba franceză în anul 1990: *Soi-même comme un autre*). Aşa cum se înţelege din titlu, în această lucrare sinele omului este cercetat ca fiind altceva decît el însuşi, fiindcă este alteritate, diferenţă, mister al alterităţii.

Scanned with OKEN Scanner

Ca atare, o facultate nu înseamnă o capacitate izolată a spiritului, ci o aptitudine de a orienta toate laturile spiritului pentru efectuarea unui tip de activitate, astfel încît *facultatea limbajului* este, în esenţă, capacitatea de mobilizare a spiritului pentru comunicarea prin limbă, iar ***limba*** *este totalitatea mijloacelor semnificative bazate pe sunetele articulate, organizate sistematic, prin care se comunică în interiorul unei comunităţi istoric constituite.* În diversitatea modurilor de manifestare ale spiritului se pot constata, pe măsura înaintării în cunoaşterea omului, maniere distincte, ce reflectă fiecare o legătură necesară cu un anumit tip de a acţiona. Comunicarea fiind una dintre formele de interrelaţionare specifice omului se raportează la un astfel de mod de acţiune, care trebuie atribuit ca o latură esenţială a existenţei lui, atestîndu-i *unitatea* prin una dintre formele de exteriorizare a sinelui şi de interiorizare a realului (obiectiv şi subiectiv). De aici, rezultă că limbajul, ca facultate, este una dintre căile prin care spiritul ajunge la sine şi se sesizează pe sine, prin activitatea de exteriorizare cu ajutorul unor mijloace oferite de tradiţia comunitară, dar şi de interiorizare a lumii exterioare cu mijloacele aceleiaşi tradiţii. Spiritul însă nu se poate limita prin natura sa subiectivă şi prin adaptarea la împrejurări în această activitate numai la folosirea acestor mijloace exact aşa cum le-a receptat din tradiţie, ci el le prelucrează şi atribuie astfel permanent activităţii sale o dimensiune creatoare, de înnoire. *Competenţa* vorbitorului reprezintă în acest caz corespondenţa optimă dintre creaţie şi capacitatea spiritului său de a se reprezenta şi de a se regăsi pe sine ca subiect vorbitor al unei limbi în orice situaţie de viaţă şi în orice complex de împrejurări ce ţin de stările de lucruri exterioare şi de stările (trăirile) sale interioare, realizînd, de cele mai multe ori, o reflectare, o imagine, un răspuns, o interpretare sau o atitudine în legătură cu ele.

În mod obişnuit, lucrările de lingvistică au în vedere organele vorbirii, atunci cînd tratează problemele de specialitate, o disciplină independentă, fonetica, cercetînd deopotrivă aspectele generale ce ţin de transmiterea informaţiei cu mijloacele limbii şi de particularităţile acestor mijloace în cazul fiecărei limbi, în măsura în care ele sînt reprezentate de sunetele vocale. Mult mai puţin este cercetat mecanismul mintal al funcţionării limbilor, care, prin localizarea lui cerebrală, are o latură somatică şi una spirituală şi care de fapt face posibilă existenţa şi funcţionarea limbilor, fiind între altele şi cel care dirijează şi controlează activitatea organelor producerii sunetelor şi ale receptării lor în actele de comunicare concretizate prin vorbire. În principiu, acest mecanism este cel care face posibilă existenţa comunicării prin limbă, precum şi al oricărui alt tip de comunicare prin semne, fiind reprezentat ca activitate de *facultatea limbajului*[303].

---

[303] Ceea ce se denumeşte prin *facultatea limbajului* se poate numi, desigur, şi numai prin cuvîntul *limbaj*, care este însă polisemantic, deoarece este numele facultăţii,

Scanned with OKEN Scanner

Baza fiziologică a limbajului nu intră prin natura ei în sfera de cercetare a lingvisticii, dar ea poate indica, prin cercetările realizate de neurolingvistică, ce aspecte ale limbajului ca activitate au o locaţie determinată, precum şi diferite ierarhii ce se pot stabili între actele acestei activităţi. De aceea, în determinarea conţinutului termenului *limbaj*, intervine în scrierile unor lingvişti (în mod deosebit la Ferdinand de Saussure) raportarea la noţiunea „facultate", folosită de multe ori în construcţia sintagmatică *facultatea limbajului*, pentru a se evita orice ambiguitate. Din acest motiv, este necesar să se stabilească, pe de o parte, ce semnificaţie are aici cuvîntul *facultate*[304] şi, pe de altă parte, ce semnificaţie are această sintagmă care relevă înţelegerea limbajului ca o facultate. În limba de origine, în latină, cu ajutorul termenului *facultas* se alcătuiau unele construcţii (identificate în scrierile autorilor latini) al căror conţinut este destul de variat, fără însă a se abate de la o idee centrală: *facultas dicendi* „talent de a vorbi", *facultas iudicandi* „posibilitate de a judeca", *facultas fugae* „putinţa de a fugi" şi altele[305]. De aici, în limbile actuale, a rezultat semnificaţia „aptitudine, capacitate, posibilitate de a face ceva", în textele filozofice devenind curentă accepţiunea „funcţie specifică a fiinţei, manifestată prin capacitatea de a face sau de a suferi un anumit tip de acţiune", precum şi „capacitate de a presta o activitate fizică sau morală". S-au inventariat pe această bază mai multe facultăţi ale spiritului uman: activitate, imaginaţie, inteligenţă, înţelegere, judecată, memorie, pricepere, raţionare, voinţă, încît s-a detaşat pentru termenul *facultate* înţelesul general de „dotare naturală sau dobîndită cu o anumită capacitate sau putere", precum facultatea de a vedea, de a simţi, de a gîndi etc.

Dar, de vreme ce identificarea, delimitarea şi clasificarea facultăţilor în sine este foarte dificilă sau, poate, chiar imposibilă, trebuie aflată o cale indirectă cu un procent ridicat de acceptabilitate ca, prin admiterea faptului că fiecăruia dintre tipurile distinctibile de manifestare ale spiritului, să i se atribuie o funcţie determinată căreia îi corespunde o facultate. Pe lîngă aceasta, atunci cînd unei astfel de funcţii i se poate stabili un sediu neuronal, întemeierea unei astfel de procedări este argumentată şi din perspectivă somatică sau psiho-somatică şi, pe această bază, se poate susţine existenţa unei facultăţi a limbajului către care să fie trimise aspectele general umane, cu manifestare universală sau specifică, ale comunicării prin semne, între care se disting ca fiind esenţiale cele alcătuite din

---

numele activităţii acestei facultăţi şi, uneori, chiar denumirea pentru rezultatul acestei activităţi. Situaţia nu este neobişnuită, căci se prezintă în mod similar în cazul aproape tuturor facultăţilor; *judecată*, de exemplu, poate denumi „facultatea de judecare" sau „puterea de judecare", precum şi activitatea de a judeca sau produsele acestei activităţi (unirea unui subiect cu un predicat).

[304] Acest termen a fost împrumutat de limbile moderne din latina literară (sau savantă) şi are înţelesul de bază "capacitate, posibilitate de a face ceva cu uşurinţă".

[305] Cuvîntul latinesc are şi alte accepţiuni, care însă nu au legătură cu discuţia de aici.

Scanned with OKEN Scanner

sunete articulate. Pornind de aici se poate realiza o mai eficientă repartizare a ceea ce, în analiză, ţine de lingvistic sau de alte facultăţi ale spiritului decît limbajul.

În perspectiva acestor constatări, prin *limbaj* ca facultate sau prin *facultatea limbajului* se înţelege o aptitudine (cu o anumită localizare pe scoarţa cerebrală) care predispune fiinţa umană la folosirea comunicării prin semne, iar, cînd aceste semne sînt cuvintele limbii, manifestarea acestei facultăţi se realizează, aşa cum s-a arătat anterior (vezi, **III, 1.6.**), prin *limbajul articulat.* Care este relaţia dintre această aptitudine şi starea fiziologică a scoarţei din zona cerebrală respectivă este o problemă dificilă şi cu multe posibilităţi de interpretare[306], singurul lucru ce se poate intui este că ea nu predispune în mod necesar la însuşirea şi la folosirea unei limbi anumite în faza iniţială, adică înainte de însuşirea unei limbi, întrucît facultatea, în înţelesul ei adevărat, nu poate privi o limbă, ci numai capacitatea de a comunica prin semne, deoarece capacitatea de a folosi o limbă este altceva, este competenţa lingvistică. Relaţia dintre capacitatea de a comunica prin semne (facultatea limbajului) şi capacitatea de a folosi o limbă (competenţa lingvistică) este condiţionată de cunoaşterea limbii (ştiinţa lingvistică), de aprecierea mijloacelor limbii şi de ierarhizarea lor (conştiinţa lingvistică) şi de aptitudinea de a actualiza mijloacele limbii în realizarea discursului (activitatea lingvistică), concretizat ca vorbire sau ca text (prin consemnare grafică). În acest caz, aşa cum se va preciza în continuare, facultatea limbajului poate fi considerată capacitatea de „a vorbi în orice limbă", dar nu ca o latură a competenţei lingvistice, în înţelesul dat de Eugen Coşeriu, şi nici avînd trăsăturile stabilite de acesta, precum cunoaşterea lumii sau regulile gîndirii (logice), fiindcă acestea nu intră în aria lingvisticului decît în măsura în care facultăţile ce le reprezintă colaborează cu facultatea limbajului. De altfel, această procedare nu se armonizează cu opţiunea pentru „lingvistica internă" afirmată de acest cercetător, care probabil a găsit astfel o posibilitate de atenuare a rigorilor unei astfel de lingvistici.

Limbajul în atenţia filozofilor moderni

3.1. În legătură cu facultăţile spiritului uman s-au exprimat, cum era firesc de altfel, îndeosebi filozofii, mai ales în perioada trecerii la epoca modernă a lumii europene, o dată cu iniţierea cercetărilor de teoria cunoaşterii şi cu interesul în

[306] Este deosebit de interesantă în acest sens sinteza pe care a făcut-o P. P. Negulescu (în capitolul *VII. Senzualismul. Condillac*, în P. P. Negulescu, *Scrieri inedite, I. Problema cunoaşterii*, Editura Academiei, Bucureşti, 1969, pp. 303-317) în legătură cu soluţiile propuse de diferiţi filozofi vizînd facultăţile omeneşti, pe care, chiar John Locke, ce combătea existenţa ideilor înnăscute susţinută de Renée Descartes, le admitea ca fiind înnăscute, abătîndu-se astfel de la principiile empirismului.

Scanned with OKEN Scanner

legătură cu dotarea fiinţei umane pentru receptarea, interpretarea şi comunicarea informaţiilor primite din lumea exterioară. Se pare totuşi că începutul l-a făcut Platon, care a observat structura tripartită a sufletului (volitiv, senzitiv şi raţional), alte propuneri fiind realizate de Aristotel şi, mai tîrziu, de Aurelius Augustinus, John Locke fiind însă cel care a făcut, în epoca modernă, un progres important în acest sens, atunci cînd s-a ocupat de treptele identificabile în cunoaşterea lumii exterioare şi prelucrarea cunoştinţelor de mintea omenească.

În prima *Introducere* la *Critica facultăţii de judecare*, care a fost înlocuită în majoritatea ediţiilor cu o alta redactată ulterior, Immanuel Kant are două paragrafe consacrate facultăţilor (*Vermögen*), între care unul vizează chiar „sistemul tuturor facultăţilor sufletului omenesc"[307], fără a realiza totuşi o încercare de a inventaria un număr însemnat al acestora şi limitîndu-se la prezentarea a trei dintre ele: facultatea cunoaşterii, facultatea sentimentului şi facultatea dorinţei, reluînd în parte doctrina empiriştilor englezi care l-au precedat. Cu toate acestea, în operele acestui filozof german, ideea de „facultate" apare în multe situaţii şi cu referire la diferite aptitudini ale spiritului uman (denumirea lor fiind prin substantivele *Kraft* şi *Vermögen*). De altfel, chiar în unele părţi din *Critica facultăţii de judecare* se întîlnesc formulări precum: „încercarea... de a introduce unitate într-o asemenea diversitate a facultăţilor este zadarnică"[308] sau „facultăţile sufletului alcătuiesc... doar un agregat, nu un sistem"[309] etc. Despre facultatea limbajului nu se pronunţă însă acest filozof, deşi anterior John Locke introdusese în cercetare cuvintele şi „propoziţiile mintale sau verbale", în legătură cu facultăţile cognitive propriu-zise şi, în consecinţă, analiza „raţiunii pure" ar fi trebuit să realizeze o delimitare de exprimare şi, prin aceasta, de facultatea care coordonează exprimarea.

Limbajul ca facultate distinctă a spiritului are trăsătura specială că, prin activitatea lui, produce ceva mult mai concret decît alte facultăţi, vorbirea, şi, de aceea, el pare total diferit de restul facultăţilor, aparent cu existenţă independentă de ele, încît Im. Kant nu i-a atribuit o relaţie anumită cu facultatea raţiunii, în nici una dintre ipostazele ei. Alţi învăţaţi au studiat însă relaţia dintre limbă şi gîndire şi, prin această relaţie, se întrezărea de fapt raportul dintre raţiune şi facultatea de a folosi limba, ambele privite de obicei ca activităţi interrelate, de unde Saussure a putut formula aforismul în legătură cu cele două feţe ale aceleiaşi foi de hîrtie, reprezentate de gîndire şi de limbă. Cît priveşte relaţia dintre „raţiunea practică" şi

---

[307] Vezi, Immanuel Kant, *Critica facultăţii de judecare*, Editura Ştiinţifică şi Enciclopedică, Bucureşti, 1981, pp. 398-404. Raportările la textul german ce vor urma s-au făcut potrivit textelor din seria „Immanuel Kant, *Werksausgabe*", publicată la editura Suhrkamp, Frankfurt am Main, vol. III, IV, VI, X.

[308] Immanuel Kant, *Critica facultăţii de judecare*, p. 402.

[309] *Ibidem*, pp. 402-403.

Scanned with OKEN Scanner

limbaj ca activitate, deşi intuită încă în vechile retorici, aceasta a devenit relevantă abia prin teoria recentă a actelor de vorbire.

3.2. Dacă Immanuel Kant nu a rezervat în lucrările sale secţiuni destinate opiniilor despre limbă şi limbaj, aceasta nu presupune că în paginile acestor lucrări nu se găsesc nici un fel de referiri la limbă, deşi acestea nu sînt totuşi numeroase. Pe de altă parte, există în opera acestui gînditor idei ce pot fi valorificate din perspectiva temei ce are în vedere facultăţile spiritului sau alte teme ce ţin de domeniul ştiinţei limbii. De altfel, neokantianismul, ilustrat în mod deosebit de Ernst Cassirer, care a fundamentat o teorie a culturii pornind de la unele principii din filozofia lui Kant, a ajuns la tratarea problemelor limbajului şi limbii atît din perspectiva unei continuităţi în evaluarea formelor simbolice (ca temă filozofică, deci), cît şi din cea a întregirii imaginii despre omul creator de cultură ca trăsătură antropologică definitorie. Scrierile lui Cassirer cele mai importante au apărut însă într-un timp prea apropiat de publicarea *Cursului de lingvistică generală* al lui Ferdinand de Saussure, ale cărui principii de bază pot fi relaţionate cu ideile lui Kant sintetizate în *Metodologia transcendentală* cu care se încheie *Critica raţiunii pure*, căci altfel ar fi putut valorifica filozofic unele dintre afirmaţiile lingvistului elveţian. Această dublă perspectivă, pe de o parte, prin crearea unui climat în care investigaţia lingvistică să aibă în vedere trăsătura general umană care condiţionează folosirea limbii şi, pe de altă parte, prin orientarea filozofiei spre subiecte de limbă, atribuie gîndirii kantiene un rol important pentru cercetarea facultăţii limbajului, deşi această cercetare nu a fost întreprinsă de însuşi promotorul acestei gîndiri.

În opera principală a perioadei criticiste (*Critica raţiunii pure*), Kant a avut în obiectiv, între altele, stabilirea statutului şi conţinutului unor noţiuni şi categorii, precum şi a facultăţilor spiritului uman antrenate în actele cognitive. Potrivit acestui filozof, „ceea ce intelectul scoate din el însuşi, fără a-l împrumuta de la experienţă, nu-i poate servi totuşi în alt scop decît la folosirea experienţei”[310]. În mod similar, se poate spune că ceea ce are facultatea limbajului, fără a-i veni de la limbă, nu este altceva decît destinaţia de a folosi limba, încît devine capacitatea obiectivării produselor intelectului şi raţiunii sau exteriorizării atitudinilor şi sentimentelor în expresie. Dacă are această destinaţie (funcţie) specializată de obiectivare şi de exteriorizare, atunci limbajul trebuie socotit distinct de alte facultăţi, ca entitate în sine, şi trebuie să-şi găsească reflectarea activităţii prin obiecte proprii. Obiectivarea trebuie văzută însă ca realizîndu-se, pe de o parte, în sine – ca idei repartizate unor unităţi

[310] Immanuel Kant, *Critica raţiunii pure*, Editura Ştiinţifică, Bucureşti, 1969, p. 244.

Scanned with OKEN Scanner

lingvistice – şi, pe de altă parte, în expresie –ca exteriorizare adaptată condiţiilor de comunicare.

Kant nu are, desigur, în vedere o facultate a limbajului, considerînd folosirea limbii exclusiv ca mijloc de redare a produselor altor facultăţi, încît, în puţinele situaţii în care face referire la limbă, indică posibilitatea existenţei unor deficienţe ale limbii în exprimarea acestor produse: „în ciuda marii bogăţii a graiurilor noastre[311], gînditorul se găseşte adeseori stingherit cînd e vorba să găsească o expresie care să redea exact conceptul lui şi în lipsa căreia el nu se poate face înţeles bine nici altora, nici chiar lui însuşi"[312]. În continuare, filozoful arată preferinţa de a valorifica pe cît posibil semnificaţiile deja existente, prin delimitarea lor precisă, sau, la nevoie, prin căutarea unui mijloc „într-o limbă moartă şi savantă" (*in einer toten und gelehrten Sprache*).

Dar, deoarece exteriorizarea rezultatelor activităţii gîndirii este posterioară acestei activităţi de reflectare, dacă prin căutarea unor mijloace de expresie deja existente ar apărea discrepanţe între aceste rezultate şi mijloace, situaţia trebuie depăşită printr-o activitate ulterioară. Această discrepanţă, sesizată de gîndire, nu poate apărea însă decît tot la un nivel interiorizat ca şi gîndirea şi concomitent cu activitatea ei, adică la nivelul facultăţii limbajului, care este organizată din perspectiva posibilităţilor limbii, dar care are şi disponibilităţi pentru depăşirea situaţiilor critice, prin ştiinţa şi competenţa lingvistică. Numai pornind de aici raţiunea şi voinţa pot iniţia soluţionarea acestor situaţii prin identificarea sau construirea unei expresii pentru un conţinut nou, căci, dacă o asemenea expresie ar exista deja în limbă pentru conţinutul respectiv, atunci acest conţinut, care este rezultatul gîndirii constructive, ar fi în realitate numai o reactualizare a ceva existent în memorie (ca la Platon).

De altfel, potrivit concepţiei lui Kant, ceva existent în spirit se poate supune unei judecăţi analitice, ceea ce nu reprezintă o înaintare în cunoaştere, progresul fiind realizabil numai prin judecăţile sintetice, care însă, prezentînd ceva nou, nu au cum avea deja un mijloc de redare la nivelul expresiei. Pe de altă parte, replicînd unui oponent, filozoful apreciază că o reducere a concepţiei sale „la o simplă înnoire a limbajului, dovedeşte că nu a înţeles nimic"[313].

---

311 În original, *großen Reichtum unserer Sprachen*, ceea ce putea admite traducerea prin *marii bogăţii a limbilor noastre*, pentru *grai* folosindu-se în germană de obicei cuvîntul *Mundart*. De altfel, în continuare, *Sprache* este tradus normal, prin *limbă*, iar Kant nu putea avea în vedere graiurile, ci limbile literare (scrise) moderne.

312 Immanuel Kant, *Critica raţiunii pure*, p. 291.

313 Immanuel Kant, *Prolegomene la orice metafizică viitoare*, p. 184. Ceea ce a fost tradus prin *înnoire a limbajului* este în original *Sprachneuerung* (care se putea reda prin *înnoire a limbii*, ţinînd cont că, dacă era vorba de limbajul de specialitate, expresia germană ar fi fost *Fachsprache*, iar despre limbaj ca facultate nu poate fi vorba), ca o depăşire a „limbii acceptate" (*angenommene Sprache*).

Scanned with OKEN Scanner

Desigur, există şi alte pasaje în scrierile lui Kant ce pot fi raportate la problemele lingvisticii, dar acest filozof, aşa cum s-a menţionat anterior, nu putea, prin înseşi obiectivele cercetărilor sale, să aibă în vedere limba, iar existenţa unei facultăţi distincte a limbajului nu a fost în atenţia sa. De fapt, limba a putut deveni obiect al filozofiei numai atunci cînd au fost luate în discuţie problemele construcţiei culturale, ale relaţiei dintre cultură şi etnie ori ale accederii la realităţile spirituale cu mijloacele manifestărilor concrete.

Dar, fiind implicat în „exteriorizarea" altor facultăţi (intelect, raţiune, intuiţie, memorie, voinţă etc.), limbajul poate fi redus la acestea, în sens pozitivist, rezultatele activităţii lui fiind considerate ca material de analiză pentru cercetarea facultăţilor respective, sau, în sens idealist, ca anexă lipsită de individualitate ce este stimulată de activitatea acestora. În ambele cazuri însă, se produce o renunţare inacceptabilă la obiectivul de a determina identitatea uneia dintre cele mai însemnate componente ale spiritului uman, care, prin implicarea respectivă, asigură celorlalte facultăţi posibilitatea de a colabora în realizarea aceluiaşi tip de informaţii pentru reţinerea în conştiinţă sau pentru transmiterea lor prin comunicare.

În cea de-a treia operă „critică", Kant include un capitol special *Despre facultăţile sufleteşti ale geniului*[314], în care sînt aduse în atenţie atît aspecte care privesc facultăţile spiritului cît şi situaţii în care este implicată limba, se afirmă că spiritul imprimă „facultăţilor sufletului" (*Gemütskräfte*) un „elan final" ce este „capacitatea de a întruchipa ideile estetice". Se oferă apoi precizarea: „Prin ideea estetică[315] înţeleg acea reprezentare a imaginaţiei care dă mult de gîndit, fără ca totuşi să i se potrivească un gînd determinat, adică un *concept*; deci nici o limbă nu o poate exprima şi face inteligibilă în întregime. Este clar că ea este opusul (pandantul) unei idei *raţionale*, adică un concept pentru care nici o *intuiţie* (reprezentare a imaginaţiei) nu poate fi adecvată"[316]. Fără a intra în amănunte ce privesc teoria estetică, trebuie observat din aceste afirmaţii că Im. Kant admite, şi de data aceasta, existenţa unor facultăţi ale spiritului, între care imaginaţia, realizatoare de „idei estetice" ce nu se pot exprima prin limbă ca gîndiri precis determinate şi inteligibile precum cele de natura conceptelor. Se remarcă însă acum lipsa oricărei precizări în legătură cu limba, menţionată în structura *keine Sprache* „nici o limbă".

---

[314] Immanuel Kant, *Critica facultăţii de judecare*, Editura Ştiinţifică şi Enciclope-dică, Bucureşti, 1981, pp. 208-213. Titlul original al capitolului respectiv este *Von den Vermögen des Gemüts, welche das Genie ausmachen*, în traducere literală: „despre facultăţile sufletului care determină geniul".

[315] De fapt, „printr-o idee estetică" – *unter eine ästehetische Idee*.

[316] Immanuel Kant, *Critica facultăţii de judecare*, p. 208. Aici, *imaginaţie* traduce germ. *Einbildungskraft*, adică „facultate a imaginaţiei", apreciată *als productives Erkenntnisvermögen* („ca facultate de cunoaştere productivă").

Scanned with OKEN Scanner

În alt loc, Kant susţine că, prin activarea facultăţilor de cunoaştere, se „adaugă spirit limbii": „Într-un cuvînt, ideea estetică este o reprezentare a imaginaţiei, asociată unui concept dat, şi este legată cu o astfel de diversitate a reprezentărilor parţiale utilizate liber, încît pentru ea nu poate fi găsită o expresie care să desemneze un concept determinat; deci ea ne face să gîndim multe lucruri inexprimabile în jurul unui concept, iar sentimentul provocat de ele activează facultăţile de cunoaştere şi adaugă spirit limbii, ca simplă limbă scrisă"[317]. În consecinţă, relativa independenţă dintre o expresie şi un „concept determinat" produce o „spiritualizare" a limbii, scoţînd-o din situaţia de simplă redare a unor concepte şi idei, deoarece creaţia imaginativă a geniului poate da limbii posibilitatea de a se raporta la spirit, ceea ce corespunde unei viziuni deosebite în raport cu teoriile ulterioare despre resursele poetice ale limbii. La Kant, prin urmare, limba este chemată numai să dea expresie produselor imaginaţiei creatoare care stimulează activitatea intelectului, fără a oferi ea însăşi sugestii şi posibilităţi de creaţie prin condiţii sau virtualităţi ce s-ar oferi geniului spre a fi valorificate. Pe de altă parte, din sintagma „simplă limbă scrisă" se deduce că acest filozof are în vedere numai limba literară în ipostaza de redare grafică a comunicării cu ajutorul ei, caz în care ea s-ar prezenta în principiu ca un artefact, iar nu ca o entitate cu baze originare, eventual apriorice.

3.3. Dacă opera lui Immanuel Kant nu conţine secţiuni speciale consacrate problemelor limbajului şi limbii, ca la unii dintre filozofii care l-au precedat, exegeţi ai activităţii unor personalităţi remarcabile prin cercetarea acestor probleme au identificat principii şi procedee interpretative care au fost inspirate de sistemul de gîndire al acestui filozof. Astfel, Ernst Cassirer a stabilit că, în scrierile lui Wilhelm von Humboldt, se pot identifica idei ce reflectă perspectiva instituită de criticism, uneori în interpătrundere cu elemente specifice altor autori, între care asumarea statutului de „critic al limbii", care urmează principiul cognitiv al calităţii de critic al cunoaşterii caracteristic lui Kant[318]. Ca atare, arată Cassirer, „subiectivitatea limbii nu mai apare ca o barieră care ne împiedică să înţelegem existenţa obiectivă, ci, mai degrabă, ca un mijloc de formare, de «obiectivare» a impresiilor sensibile"[319]. El crede însă că Humboldt „aplică aici critica asupra filozofiei limbajului", care ar corespunde cunoaşterii din filozofia kantiană, dar, s-ar putea observa că, aşa cum facultăţile intelectului şi raţiunii realizează „obiectivarea" respectivă, tot astfel, facultatea limbajului (asupra căreia Humboldt nu insistă, potrivit manierei sale de exprimare difuze, deşi o menţionează uneori) permite corelaţia dintre subiectivitate şi obiecti-

---

[317] *Ibidem*, p. 211.

[318] Ernst Cassirer, *Filozofia formelor simbolice*, vol. I, *Limbajul*, Editura Paralela 45, Piteşti – Bucureşti, 2008, p. 113.

[319] *Ibidem*, p. 114.

Scanned with OKEN Scanner

vitate, prin concordanţa originară dintre lume şi om (acesta înţeles aici din punctul de vedere al laturilor lui spirituale), astfel încît orientarea subiectivităţii către lucruri oferă condiţiile ca diversitatea limbilor să fie percepută ca o diversitate a sunetelor, cînd ele sînt considerate doar mijloace de realizare a relaţiilor cu lucrurile, deşi adevărata idealitate a limbii există numai în subiectivitatea ei, în ceea ce este specific pentru ea.

Filiaţia cu ideile kantiene este identificată de Cassirer şi în faptul că Humboldt consideră propoziţia ca fiind singura ce reflectă forţa originară a sintezei pe care se bazează vorbirea şi înţelegerea şi, din acest motiv, propoziţia, iar nu cuvîntul singular, este întotdeauna adevăratul purtător al semnificaţiei lingvistice. S-ar reflecta aici, în mod indirect, în unitatea propoziţiei, unitatea judecăţii pe care o invocă Im. Kant atunci cînd analizează aceste structuri logice[320]. Trebuie adăugat însă că atît deductivismul cartezian cît şi analiza în constituenţi stipulată de Noam Chomsky se înscriu în aceeaşi viziune.

De altfel, Philippe Riviere şi Laurent Danchin au stabilit că, între principiile ce stau la baza analizei lui Chomsky şi gîndirea kantiană, există într-adevăr o relaţie sesizabilă[321]. Aceşti cercetători francezi au avut în vedere baza teoretică din prima etapă a activităţii lingvistului american, în care acesta şi-a expus opiniile sale în raport cu orientările formaliste şi behavioriste manifestate în prima jumătate a secolului al XX-lea. În această regîndire şi reevaluare a problematicii limbii, sînt actualizate unele dintre preceptele formulate de Humboldt, între care şi faptul că „vorbitorul face uz infinit de mijloace finite"[322], prin aceasta manifestîndu-se creativitatea limbajului, identificabilă ca gramatică generativă, în enunţurile emise în mod efectiv.

Prin urmare, trăsătura de bază a limbii constă într-o activitate creatoare, căci fiecare individ posedă în spiritul propriu competenţa lingvistică universală, iar datele lingvistice particulare, corespunzătoare unei limbi determinate, îi sînt furnizate de mediul social, şi, pornind de la aceste date, are posibilitatea să reconstituie treptat gramatica generativă a limbii pe care ajunge să o folosească[323]. Există, în acest caz, o structură mentală înnăscută (*innate mental structure*), iar, prin această constatare se respinge, în manieră kantiană, empirismul şi se proclamă necesitatea de a recurge la factorul teoretic şi la cel aprioric în realizarea experienţei şi a cunoaşterii.

Într-o manieră similară, Jean-Marie Benoist raportează ineismul lui Chomsky la apriorismul lui Kant, adică la cadrele apriori ale cunoaşterii sau conceptelor pure ale intelectului, pentru a explica informaţia ajunsă în simţuri

---

[320] *Ibidem*, pp. 117-118.

[321] Philippe Riviere, Laurent Danchin, *Linguistique et culture nouvelle*, Editions Universitaires, Paris, 1971.

[322] *Ibidem*, p. 146.

[323] Noam Chomsky, *Language and mind*, p. 15.

Scanned with OKEN Scanner

prin intuiţie, prin urmare, printr-o facultate empirică. Aceasta este întemeierea prin care Chomsky a combătut orientarea behavioristă în lingvistică şi a demonstrat importanţa admiterii unui principiu universal al modelelor de deprindere a vorbitului, care transcende diversitatea limbilor şi permite orientarea spre obiectivul de a identifica o gramatică generală[324].

Într-o sinteză publicată în 1985, Noam Chomsky integrează un capitol intitulat *Confruntarea cu problema lui Platon*[325], în care intenţionează evaluarea unei reprezentări mentale prin care să se poată identifica, între altele, „starea iniţială a facultăţii de limbaj... [care] încorporează operaţiunile primitive"[326]. În legătură cu acest proiect, lingvistul nord-american observă: „Motivul pentru care studiul limbii este de interes este în mare măsură acela că el oferă o abordare a problemei clasice pe care am numit-o «problema lui Platon»: problema de a explica *cum este posibil să ştim ceea ce ştim*" (s.n.). Concluzia este că : „răspunsul lui Platon era acela că mult din ceea ce ştim este înnăscut, «rememorat» dintr-o existenţă anterioară. Leibniz argumenta că ideea este esenţial corectă, dar trebuie să fie «purificată de eroarea preexistenţei». O mare parte a cunoştinţelor noastre sînt înnăscute, susţinea el, virtual prezente în minte, chiar dacă nu clar articulate"[327]. Chomsky nu-l citează în prezentarea sa pe Im. Kant, dar comentează unele idei într-o manieră similară aceleia urmate de filozoful german, încît o apropiere de concepţia sa nu este hazardată. Dar, spre deosebire de Kant, pentru care înnăscutul era reprezentat de ordinea şi de unitatea pe care facultăţile spiritului le conferă materiei derivate din experienţă, pentru Chomsky, tributar declarat al cartezianismului, vorbitorul are capacitatea înnăscută, înscrisă în codul genetic, de a construi enunţuri, de a înţelege enunţuri şi de a le aprecia corectitudinea.

În principala operă a gînditorului englez John Langshaw Austin, *How to do things with words*, publicată în 1962, se menţionează însă sugestiile kantiene în contextul realizării distincţiei dintre propoziţiile performative şi consta(ta)-tive: „multe «afirmaţii» s-au dovedit a fi – aşa cum a demonstrat pentru prima dată, poate, în mod sistematic, Kant – pure nonsensuri, în ciuda formei gramaticale ireproşabile, iar descoperirea, susţinută de noi şi noi tipuri de nonsens, oricît de nesistematic au fost clasificate şi oricît de misterioase au rămas ele de atîtea ori, nu au făcut pînă la urmă decît bine"[328]. Şi, mai departe: „În acest sens,

---

[324] Jean-Marie Benoist, *La révolution structurale*, Bernard Grasset, Paris, 1975, pp. 152-153.

[325] Este, deci, o lucrare ulterioară momentului în care a apărut scrierea lui Jean-Marie Benoist; în traducere românească, Noam Chomsky, *Cunoaşterea limbii*, Editura Ştiinţifică, Bucureşti, 1996.

[326] Noam Chomsky, *Cunoaşterea limbii*, p. 62.

[327] *Ibidem*, p. 271.

[328] În traducere românească: J. L. Austin, *Cum să faci lucruri cu vorbe*, Editura Paralela 45, Bucureşti, 2003, p. 24.

Scanned with OKEN Scanner

s-a arătat deja parţial, sau cel puţin s-a dat impresia, că multe dintre dilemele filozofice tradiţionale se datorau unei greşeli – greşeala de a lua drept afirmaţii enunţuri care sînt *fie* nonsensuri (în forme non-gramaticale nu lipsite de interes), *fie* intenţionate a fi cu totul altceva"[329].

Prin urmare, stabileşte Austin, plecînd de la observaţiile lui Im. Kant în legătură cu existenţa unor propoziţii ce nu trebuie raportate la exigenţele afirmaţiei, trebuie admisă o evaluare din alte puncte de vedere, de unde apare necesitatea de a opera anumite disocieri în legătură cu tipul în care se poate înscrie de fiecare dată sensul enunţurilor. Pe această cale s-a putut continua astfel un şir de investigaţii care au condus la deschiderea unor perspective cu posibilităţi extinse de interpretare în cunoaşterea complexităţii fenomenelor lingvistice.

Mai tîrziu, Herbert Paul Grice s-a raportat în cercetările asupra limbii la ideile lui Austin, înscriindu-se în aceeaşi orientare ce a primit emblema de „filozofie a limbajului comun", perspectiva pragmatică dominată la el de rolul interpretativ al destinatarului, în cadrul aşa-numitului „principiu al cooperării". În acest context, *alteritatea*, pe care acest gînditor n-o menţionează însă, ar reprezenta contribuţia locutorului în colaborarea sa cu destinatarul, stabilind puntea de legătură între competenţa sa lingvistică şi cea a interlocutorului. Schimbul conversaţional, consideră Grice, se realizează, prin urmare, prin contribuţia locutorilor, fiind dominat de principiul menţionat în interiorul căruia funcţionează o serie de maxime (sau implicaturi), a căror clasificare a urmat, după propria precizare, modelul aplicat de Kant judecăţilor, adică avînd în vedere cantitatea, calitatea, relaţia şi modalitatea[330].

Posibilităţi de relaţionare cu gîndirea lui Kant se pot identifica şi în cazul altor direcţii din cercetarea limbii. Astfel, opinia lui André Martinet[331] în legătură cu caracterul neprescriptiv al lingvisticii (ştiinţei limbii; vezi, în continuare, **XI, 1.1.**) reflectă o orientare epistemologică ce poate fi relaţionată cu distincţia dintre teoretic (sau pur) şi practic (sau aplicativ), aşa cum rezultă din filozofia kantiană. De altfel, şi Ferdinand de Saussure, deşi a avut de multe ori în vedere limba literară, observa că lingviştii nu cercetează limba cu scopul de a se folosi de ea, astfel încît ei „nu studiază latina din punct de vedere lingvistic pentru a o vorbi mai bine"[332]. Se poate observa aici o orientare ce corespunde unui sistem general de stabilire a destinaţiei cunoaşterii ştiinţifice; de exemplu, botanica este altceva decît cercetarea dedicată ameliorării speciilor de plante cultivate. Dar, trebuie observat că, deşi cunoaşterea ştiinţifică nu este,

---

[329] *Ibidem*, pp. 24-25.

[330] Vezi, Jacques Moeschler, Anne Reboul, *Dicţionar enciclopedic de pragmatică*, Editura Echinox, Cluj, 1999, passim.

[331] Vezi, André Martinet, *Elemente de lingvistică generală*, Editura Ştiinţifică, Bucureşti, 1970, p. 23.

[332] Ferdinand de Saussure, *Curs de lingvistică generală*, p. 224.

Scanned with OKEN Scanner

prin ea însăşi, în relaţie imediată (şi directă) cu un scop utilitar, ea stă de obicei la baza unor activităţi practice şi, în nici un caz, nu constituie un mijloc de a respinge posibilitatea unui astfel de scop.

3.4. Un pas important în direcţia integrării unei facultăţi a limbajului în studiul filozofiei şi, prin aceasta, în delimitarea ei ca entitate şi indicarea limbajului drept obiect al cercetării ştiinţifice a fost făcut de G. W. F. Hegel, deşi polisemantismul cuvîntului *Sprache* în limba germană, care întruneşte, între altele, semnificaţiile „limbă" şi „limbaj" a îngăduit uneori imprecizia în înţelegerea lui în textul original şi transpunerea frecventă prin *limbă*, dar, rar, şi prin *limbaj*, favorizîndu-se în acest mod lipsa unei cotituri radicale în acest sens[333]. Fiind contemporan cu Wilhelm von Humboldt, Hegel a aflat multe dintre constatările acestuia în legătură cu limbile orientale ce sugerau maniere diferite de a comunica despre realitate în raport cu idiomurile europene. Totuşi, unele afirmaţii ale filozofului german nu încurajează ideea că el ar susţine existenţa unei asemenea facultăţi a limbajului şi necesitatea de a o distinge, căci, în prima parte din *Filozofia spiritului*, combate predispoziţia psihologiei empirice de a descompune spiritul în „facultăţi", fără a aduce vreo dovadă importantă de ce sînt identificate anumite facultăţi, iar nu altele, precizînd că „Sentimentul nostru propriu despre unitatea *vie* a spiritului se ridică de la sine împotriva fărîmiţării acestuia în diversele *facultăţi* şi *forţe*, reprezentate ca independente una faţă de alta sau, ceea ce este acelaşi lucru, în *activităţi*, reprezentate tot astfel"[334]. Prin această formulare nu se neagă totuşi faptul că spiritul omenesc s-ar putea considera ca posedînd anumite facultăţi, ci se subliniază faptul că acest spirit

---

[333] Pe de altă parte, existenţa cuvintelor *Seele* şi *Geist* în germană, antrenate în textele lui Hegel, permite traducerea lor prin *suflet* şi, respectiv, *spirit*.

[334] Georg Wilhelm Friedrich Hegel, *Enciclopedia ştiinţelor filozofice*, Partea a treia, *Filozofia spiritului*, Editura Academiei, Bucureşti, 1966, pp. 9-10. Principiul unităţii spiritului sau a modului reprezentativ de funcţionare a fost susţinut de mai mulţi filosofi, între care, aşa cum arată Toma d'Aquino, de Aristotel (vezi, Toma de Aquino, *Despre unitatea intelectului împotriva averroiştilor*, în culegerea Aristotel et alii, *Despre unitatea intelectului*, Univers Enciclopedic Gold, Bucureşti, 2012, pp. 141-226). Deşi la filozoful antic discuţia este orientată spre a susţine unitatea individului uman, principiul enunţat de acesta se poate aplica pentru a susţine modul de existenţă şi de funcţionare al spiritului: „Pentru toate corpurile ce au mai multe părţi, a căror totalitate nu e doar o îngrămădire, ci constituie un întreg, pe lîngă părţile componente există o cauză a unităţii, întrucît pînă şi în corpuri acest principiu constă pentru unele în contact, pentru altele în faptul că părţile sînt lipite laolaltă, iar pentru altele în vreo altă însuşire de acest fel" (Aristotel, *Metafizica*, Editura IRI, Bucureşti, 1999, p. 325). Desigur, în acest caz, s-ar pune problema explicării modului de alcătuire şi de manifestare al unităţii respective (reprezentate aici de spirit), aceasta nu poate deveni însă obiectul lucrării de faţă şi nici nu se poate intui cu uşurinţă.

Scanned with OKEN Scanner

trebuie privit totuşi ca o unitate şi că eventualele facultăţi luate în considerare, indiferent de unghiul de vedere din care au fost determinate, nu sînt entităţi de sine stătătoare decît din punct de vedere teoretic, deoarece activitatea lor este în mod esenţial dominată de colaborare. Ceea ce nu agreează Hegel, prin urmare, este admiterea facultăţilor ca fragmentări ale spiritului, prin care s-ar atenta la unitatea lui funciară, împiedicînd raportarea lui la Idee, astfel încît atitudinea de principiu menţionată este reafirmată şi în alte ocazii, precum: „Nu constituie aici nici o deosebire faptul că uneori în loc de facultăţi şi forţe se foloseşte expresia de *activităţi*. Izolarea activităţilor face din spirit, tot aşa, doar un agregat, şi consideră raportul acestora drept o relaţie exterioară, accidentală"[335].

Trebuie însă observat că, dacă asemenea activităţi se pot distinge, aceasta este o consecinţă a faptului că ele sînt „distinctibile" şi că, într-adevăr, raportul dintre facultăţi nu trebuie considerat ca fiind exterior nici manifestării spiritului şi nici chiar manifestării fiecăreia dintre ele. Ca atare, un subiect deseori tratat pe terenul lingvisticii generale precum acela al raportului dintre „limbă şi gîndire" (de fapt dintre facultatea limbajului şi facultăţile întrunite în sfera gîndirii) nu trebuie privit decît ca o manifestare firească a spiritului însuşi, care nu poate avea o facultate a limbajului lipsită de un astfel de raport. De aceea, afirmă Hegel, „Nu trebuie să nesocotim aici tendinţa de a face sesizabilă *diversitatea* modurilor de acţiune ale spiritului, în *unitatea* acestuia, şi a descoperi o legătură de necesitate"[336].

Avînd trăsătura universalului, facultatea limbajului atribuie caracterul unităţii originare a spiritului şi limbii materne la care se reduce limbajul la nivelul simţului comun, astfel că „însăşi limba are atîta judecată încît să spună *inimă*, cînd vorbeşte de curaj, şi *cap*, cînd e vorba de inteligenţă – şi nu, de pildă, inimă, vorbind de inteligenţă"[337]. În sfîrşit, se poate observa că Hegel consideră limba (prin care se exercită activitatea facultăţii limbajului, desigur) ca esenţială în evoluţia individului uman în receptarea lumii exterioare, prin care el devine capabil să sesizeze universalitatea lucrurilor şi să aibă conştiinţa propriei universalităţi, prin sesizarea identităţii personale ca *eu* (*Ichheit*), ca o reflectare a propriului sine distinct de lumea externă[338]. Universalitatea în legătură cu trăsăturile şi cu manifestarea limbii este remarcată de numeroase ori în *Filozofia spiritului* şi poate fi relaţionată cu idei asociate unor opinii întîlnite la R. Descartes, Im. Kant, G. E. Moore sau Ch. Peirce şi alţi gînditori, în special în legătură cu statutul semnului în activitatea spirituală şi în existenţa umană. În acelaşi timp, trebuie constatat că Hegel nu a evitat realizarea unor paragrafe care să trateze în mod diferenţiat anumite facultăţi sau activităţi ce pot fi

[335] G. W. Fr. Hegel, *Filozofia spiritului*, p. 250.
[336] *Ibidem*, p. 243.
[337] *Ibidem*, p. 112.
[338] Vezi, *ibidem*, p. 80.

Scanned with OKEN Scanner

identificate ca dimensiuni ale manifestării spiritului, deşi, aşa cum s-a arătat mai sus, nu admitea şi divizarea lui prin ele.

Din unitatea originară şi de manifestare a spiritului, decurg însă numeroase consecinţe, în mod deosebit cele remarcate în *Ştiinţa logicii*, între care şi afirmaţiile cu caracter de principiu din paragrafele iniţiale, în *Prefaţa la ediţia a doua* fiind expuse aici următoarele consideraţii: „Formele gîndirii sînt în primul rînd depuse în l i m b a j u l omenesc. Nu se poate sublinia îndeajuns în zilele noastre faptul că ceea ce deosebeşte pe om de animal este gîndirea. În tot ceea ce devine pentru om ceva interior, reprezentare în general, în tot ce a fost transformat în ceva al său, a pătruns vorbirea omului; iar tot ceea ce el transformă în vorbire şi exteriorizează prin ea conţine, în formă mai învăluită, mai impură ori elaborată, o categorie; atît de natural îi este omului logicul, sau, mai precis, acesta constituie n a t u r a lui specifică"[339]. Cum se poate constata, în spirit postaristotelic, Hegel atribuie limbajului, conceput ca vorbire, deci ca actualizare a limbii, un rol important rezultat din relaţia cu gîndirea, fără a lua în consideraţie existenţa unei facultăţi a limbajului. Prin aceasta, la fel ca la Ferdinand de Saussure mai tîrziu, relaţia aceasta nu priveşte nici la el, se pare, însăşi facultatea limbajului, ci activitatea acestei facultăţi, deşi, în principiu, activitatea respectivă se poate explica prin aptitudinile facultăţii respective.

Spre deosebire de Kant, în operele căruia referirile la limbaj şi la limbă sînt relativ puţine, deşi se pot corela cu problemele care privesc formele „pure" ale spiritului (conceput în mare parte ca entitate raţională cu activităţi multiple), Hegel se referă frecvent la limbă şi rareori la limbaj, iar cînd îl aduce în discuţie vizează în general formele lui de manifestare, situaţie în concordanţă cu un sistem de gîndire dialectic, şi relaţiile lui cu gîndirea în general sau cu unele paliere ale ei, situaţie în conformitate, de data aceasta, cu conceperea unitară a spiritului şi cu raportarea lui la Ideea pe care este chemat să o reprezinte ca *eu* sau ca subiect obiectivat. Ca atare, faptul că spiritul uman ajunge în situaţia de a lua act de sine este întemeiat pe constituţia spiritului însuşi, căci nu poate exista ceva exterior spiritului care să-l determine să-şi conceapă existenţa proprie, delimitată de lumea înconjurătoare şi, de aceea, el trebuie să aibă anumite mijloace pentru a se reflecta pe sine ca ceva deosebit de restul lumii şi chiar de corpul care îl poartă, adică să aibă *conştiinţă*. Orice mijloc devine însă eficient numai dacă este folosit şi perfecţionat potrivit oportunităţilor pe care le oferă, acestea putînd fi egale sau nu cu o predestinare. Din punctul de vedere al eficienţei şi al modului de manifestare, problema unei predestinări nu are însă importanţă, fiindcă ele pot fi gîndite doar ca aptitudini, facultăţi (lat. *facultas*), abilităţi (engl. *ability*), puteri (germ. *Kraft*) ale spiritului, care îl fac capabil să

---

[339] Georg Wilhelm Friedrich Hegel, *Ştiinţa logicii*, Editura Academiei, Bucureşti, 1966, pp. 13-14. De remarcat faptul că aici traducătorul, D. D. Roşca, foloseşte termenul *limbaj* pentru germ. *Sprache*.

Scanned with OKEN Scanner

reflecte realităţile, să le distingă şi să se distingă în acelaşi timp de ele pentru a se putea gîndi pe sine ca entitate sau chiar de a-şi privi sinele „ca un altul".

Întrucît limbile reprezintă formele de manifestare cele mai evidente ale distinctibilităţii, atît la nivel general uman (cînd sînt considerate în totalitate[340]), cît şi la nivel comunitar (cînd sînt considerate fiecare separat) sau individual (cînd sînt privite ca mijloc de exteriorizare prin comunicarea dintre indivizi), presupune faptul că ele trebuie să corespundă unei capacităţi, unei facultăţi a spiritului care să permită asumarea folosirii lor şi a regăsirii spiritului în această activitate. Considerată în sine, *activitatea limbajului* este iniţiată de voinţa de a comunica (care se poate reduce la voinţa de a vorbi, chiar în lipsa unui partener) şi presupune activarea relaţiilor dintre această facultate şi alte facultăţi, în primul rînd memoria şi raţiunea, ceea ce implică manifestarea competenţei lingvistice prin valorizarea ştiinţei şi conştiinţei lingvistice. În acelaşi timp, o latură a activităţii neuronale este orientată spre stimularea activităţii organelor vocale pentru formularea în expresie exteriorizată a rezultatelor activităţii mecanismelor interioare.

Dacă nu se are însă în vedere aptitudinea sau facultatea limbajului, se produc mai multe inconveniente în realizarea unei explicaţii a exteriorizării spiritului cu mijloacele limbii, deoarece nu se poate explica suficient faptul că însuşirea limbii se face treptat, o dată cu dezvoltarea spiritului şi prin direcţionarea impusă de mediul social indivizilor în exersarea acestei facultăţi prin cunoaşterea şi folosirea unui idiom, căci dacă terenul nu ar fi prielnic în acest proces, prin facultatea respectivă, evoluţiile nu ar fi posibile în acelaşi ritm şi nu s-ar finaliza în aproximativ acelaşi mod la toţi indivizii sociali. Pentru a folosi o limbă, este necesară *cunoaşterea* ei cu antrenarea tuturor facultăţilor gîndirii, astfel încît, prin activitatea corelată şi simultană a limbajului şi a gîndirii, fenomenele, stările şi faptele de limbă sînt asociate cu fenomene şi manifestări specifice proceselor de gîndire de diferite tipuri (cognitive, imaginative, volitive sau de altă natură).

Rezultatul acestei asocieri poate explica un aspect interesant, acela al economiei sau al minimului efort, cu existenţă general umană, remarcat de Hegel, dar observat şi de lingvişti în legătură cu folosirea şi cu evoluţia limbilor. Acest filozof raportează fenomenul la activitatea generală a spiritului, explicînd prin manifestarea lui la nivelul folosirii limbii o trăsătură care-l caracterizează. El precizează mai întîi că „despre deprindere se obişnuieşte a se vorbi cu desconsiderare, socotind-o ceva lipsit de viaţă, accidental şi particular"[341], în

---

[340] În principiu, *gramatica generală* a lui Noam Chomsky, care ar cuprinde ceea ce este comun în toate limbile, ar trebui să dea un indiciu asupra manifestării limbajului, căci ar putea conduce la analiza (critica) „limbajului pur", aşa cum îndrumă metoda kantiană.

[341] G. W. Fr. Hegel, *Filozofia spiritului*, p. 189.

Scanned with OKEN Scanner

sensul că nu reprezintă forma optimă de exprimare, deoarece deprinderea este, pe de o parte, o restrîngere a libertăţii de manifestare după propria voinţă sau inspiraţie şi, pe de altă parte, atestă existenţa unei dominaţii şi o limitare a posibilităţilor creatoare. Totuşi, arată Hegel, prin exercitare repetată în aceeaşi manieră, activităţile singulare ale omului care primesc statutul de deprindere „cîştigă forma a ceva ridicat în *amintire*, în *universalitatea* interiorului spiritual, sufletul introduce în exteriorizările sale un fel de *universal* de a acţiona care poate fi transmis şi altora, o *regulă*". Şi, mai departe, „cînd acţiunea scrisului ne-a devenit deprindere, atunci sinele nostru a pus stăpînire atît de deplină pe toate singularităţile..., el le-a pătruns într-atîta în universalitatea sa, încît acestea nu ne mai sînt prezentate ca *singularităţi*, şi noi avem în vedere numai universalul din ele"[342].

Se poate aprecia pe această bază că, scutind spiritul de o sumă de eforturi prin cuprinderea singularităţilor sub o regulă sau uzînd de ele în forme consacrate, se oferă oportunităţi pentru manifestarea acestor eforturi în alte direcţii, iar aparenta restrîngere a creativităţii este o posibilitate de a o exersa numai atunci cînd este voită şi numai în maniera în care este voită sau necesară. De altfel, în lipsa unor repere de raportare la deprindere şi la regula ei, creativitatea însăşi nu ar mai fi reperabilă, devenind nu numai dezorganizată, ci şi intempestivă sau lipsită de relevanţă. Pornind de la sugestiile din textul hegelian se poate raporta competenţa lingvistică la perspicacitatea de a respecta regulile şi de a inova în raport cu ele, exploatînd virtualităţile pe care le oferă mijloacele limbii, asigurînd continuitatea în raport cu ceea ce a fost deja realizat şi, în acelaşi timp, pespectiva de a evolua, fără pierderi care să necesite reluarea permanentă a lucrurilor de la capăt. Este explicabil, de aceea, de ce foarte mulţi dintre cei care şi-au propus să găsească resorturile creaţiei culturale şi lingvistice au găsit sub cupola orizontului prefigurat de concepţia acestui filozof unele dintre cele mai convingătoare mijloace de întemeiere explicativă. În acelaşi timp, insistînd asupra ideii de unitate a spiritului, Hegel a indicat că, în măsura în care limbajul ţine de laturile spirituale ale omenescului, coparticipă la această unitate, pe care în linii generale o şi reprezintă. Prin urmare, multe dintre ideile acestui filozof sînt valorificabile pe terenul ştiinţei limbii, încît mulţi cercetători au găsit în ele sugestii, îndeosebi la nivel teoretic, pentru interpretarea unor situaţii şi fenomene[343].

Dar, dacă opera hegeliană a putut stimula cercetarea limbajului (a limbii şi a vorbirii) din perspectiva ştiinţei particulare care îl are drept obiect, aceeaşi operă a indus şi o orientare în tematica ce a devenit predilectă în spaţiul filozofiei europene din secolul al XX-lea. Influenţa acestei opere sub acest aspect a fost enormă încă din epoca lui Hegel, dar s-a disipat în parte spre

---

[342] *Ibidem*, p. 194.

[343] Vezi, în acest sens, în paginile anterioare, şi relaţia Hegel – Coşeriu (**II, 3.10.**).

Scanned with OKEN Scanner

sfîrşitul secolului al XIX-lea, cînd alte curente de gîndire s-au afirmat în lumea occidentală, deşi neohegelianismul a etalat mai multe teme de interes în unele ţări, pentru ca apoi, după experienţa pozitivistă, dar nu întotdeauna în opoziţie cu aceasta, gînditori de diferite orientări să manifeste o predispoziţie remarcabilă pentru chestiuni ce privesc limbajul, limba şi comunicarea. S-a ajuns astfel la o expansiune remarcabilă a cercetării limbajului în filozofia continentului din ultimul secol, aşa cum constată autorul belgian Gilbert Hottois, într-o foarte extinsă lucrare evaluativă[344].

În acest context, arată Hottois, opera hegeliană a devenit deseori sursă de sugestii, de interpretări sau de dezvoltări cu aplicabilitate la problemele limbii, încît gînditori remarcabili ai epocii actuale – Martin Heidegger, Hans-Georg Gadamer, Jacques Derrida, Maurice Merleau-Ponty şi mulţi alţii – au fost stimulaţi să valorifice în reflecţiile lor de orientare filologico-lingvistică idei din opera respectivă. De altfel, Gilbert Hottois a identificat variate modalităţi de relaţionare cu ideile hegeliene, precum, de exemplu, la Gadamer, adaptarea la obiect sau, la Derrida, natura contradictorie de raportare la „scriitură" şi, de aceea, numele renumitului reprezentant al filozofiei clasice germane este deseori amintit în producţiile spiritelor filozofice actuale[345].

Investigaţia psihologică şi limbajul

4.1. Realizînd studiul ştiinţific al fenomenelor spiritului şi gîndirii, psihologia cuprinde în sfera ei de interes şi unele probleme ce vizează realităţi precum cele care privesc existenţa şi funcţia limbajului, iar, în unele cazuri, reflexul lingvistic al unor trăsături, fenomene sau afecţiuni psihice. Deseori, acest studiu este dominat de scopuri practice, medicale sau pedagogice, iar gama mijloacelor investigative este foarte extinsă, fiindcă poate cuprinde deopotrivă instrumente de interpretare şi de evaluare teoretice, simulări experimentale sau extrapolări analogice. Este explicabil astfel de ce noţiunea „psihic" (prin termenul care o redă, desigur) este deseori adusă în atenţie în textele de filozofie prin această disciplină ştiinţifică ce are ca obiect realitatea şi cunoaşterea cuprinsă în sfera ei, deşi, trebuie observat, delimitarea acestei realităţi poate produce uneori dificultăţi sub aspectul preciziei.

În *Filozofia spiritului*, de exemplu, G. W. Fr. Hegel întruneşte în prima secţiune, consacrată „spiritului subiectiv", trei capitole: *A. Antropologia. Sufletul; B. Fenomenologia spiritului. Conştiinţa* şi *C. Psihologia. Spiritul* (vezi şi, **II, 3.10**). În acest caz, *Psihologia* corespunde spiritului ca atare ce „se raportează

---

[344] Gilbert Hottois, *L'Inflation du langage dans la philosophie contemporaine*, Editions de l'Université de Bruxelles, Bruxelles, 1979.

[345] Vezi, *ibidem*, îndeosebi p. 223-255.

Scanned with OKEN Scanner

numai la sine însuşi..., sesizîndu-şi propriul său concept"[346] şi ar reprezenta, în concepţia acestui filozof, o cercetare a spiritului în trei ipostaze: Spiritul teoretic, Spiritul practic şi Spiritul liber[347]. Dar, „spiritul" este considerat ca adevăr al sufletului şi, de aceea, „*psihologia* consideră facultăţile, adică modurile generale de activitate ale spiritului ca stare – intuiţie, reprezentare, amintire etc., dorinţe ş.a.m.d." Fără a intra în amănunte, se poate afirma că, în această concepţie, psihologia ar întruni cunoaşterile ce ţin de gama întreagă a facultăţilor spiritului, situaţie în care nu poate fi surprinzătoare raportarea la domeniul acestei ştiinţe atunci cînd se fac referinţe la aspectele limbajului şi ale limbii ce trebuie explicare prin aptitudinile spiritului uman la nivel individual şi social. În acelaşi timp însă, potrivit concepţiei sale cu privire la unitatea spiritului, Hegel combate, aşa cum s-a menţionat anterior (vezi, **IV, 3.4.**), orientarea cercetărilor psihologiei empirice spre descompunerea în „facultăţi".

Pe de altă parte, înainte de orice, trebuie observat că lingviştii înşişi au ajuns uneori în situaţia de a aduce în atenţie fenomene atribuite de obicei psihologiei sau au considerat că unele evenimente sau procese lingvistice sînt explicabile prin activitatea sau prin starea psihică. La Ferdinand de Saussure, menţiunile care privesc psihologia şi psihicul sînt destul de frecvente, deoarece, crede el, „în fond, totul este psihologie în limbă, inclusiv manifestările sale materiale şi mecanice, precum schimbările de sunete"[348]. În continuare, se face apoi precizarea: „Studiul limbajului comportă... două părţi: una esenţială, are drept obiect limba, care este socială în esenţa ei şi independentă de individ; acest studiu este numai psihic; cealaltă, secundară, are drept obiect partea individuală a limbajului, adică vorbirea, inclusiv fonaţiunea: ea este psihofizică"[349]. Ar însemna, în această viziune, că latura psihică este atotprezentă în existenţa şi în funcţionarea limbii şi, deşi Ferdinand de Saussure nu o raportează la facultarea limbajului ca predispoziţie a naturii umane, în principiu, capacitatea acţională şi cea reflectorie are în mod necesar sediul în acelaşi spirit.

Textele manuscrise descoperite recent rămase de la acest lingvist atestă aceeaşi orientare de explicare prin activitatea psihică a fenomenelor ce ţin de limbă şi de vorbire, inclusiv cele care privesc aspectul vocal, căci, fără implicarea acestei activităţi, semnul ar fi „redus la o succesiune de unde sonore [şi] nu mai merită... decît numele de *figură vocală*"[350]. În consecinţă, arată el, „Un lingvist care nu este altceva decît lingvist se află, credem noi, în imposibilitatea de a găsi calea care i-ar permite să nu facă altceva decît să claseze faptele. Încetul cu încetul, ştiinţa noastră va deveni practic dependentă de psihologie, întrucît aceasta

---

[346] G. W. Fr. Hegel, *Filozofia spiritului*, p. 41.
[347] *Ibidem*, p. 237 ş.u.
[348] Ferdinand de Saussure, *Curs de lingvistică generală*, p. 33.
[349] *Ibidem*, p. 43.
[350] Ferdinand de Saussure, *Scrieri de lingvistică generală*, p. 24.

Scanned with OKEN Scanner

va realiza că limba constituie nu doar unul dintre domeniile sale, ci însuşi fundamentul propriei sale activităţi"[351]. Această afirmaţie a lui Saussure nu poate fi surprinzătoare dacă se ia în consideraţie faptul că, îndeosebi prin relaţia curentă dintre activitatea gîndirii şi activitatea facultăţii limbajului concretizată ca vorbire, există o corespondenţă nemijlocită între fenomenele psihice şi actualizarea limbii.

Implicarea explicaţiei psihologice în interpretarea faptelor şi proceselor lingvistice a fost avută în vedere şi de mulţi dintre lingviştii români, în mod deosebit de Alexandru Philippide şi de elevul său G. Ivănescu, care au aflat astfel un mijloc important de întemeiere a trăsăturilor stărilor şi schimbărilor limbii. Aşa cum s-a menţionat anterior (vezi, **II, 2.9.**), Philippide consemna, încă de la finele secolului al XIX-lea, că, alături de baza de articulaţie, *lămurirea psihică a cunoştinţelor* reprezintă un principiu (= cauză) esenţial în schimbările lingvistice, numind, peste două decenii, această cauză *bază psihologică.* Ivănescu observa mai tîrziu că, sub această denumire, se cuprinde atît psihicul cu structura lui specifică precum şi gîndirea însăşi.

În cercetarea celor două „baze" ce caracterizează în mod necesar comunitatea vorbitorilor unei limbi, Philippide analizează opiniile altor învăţaţi ai timpului în legătură cu susţinerea, nuanţarea sau respingerea unor astfel de cauze ca posibilităţi de explicare a stărilor sau a schimbărilor limbii. Acest lingvist îşi manifestă uneori nemulţumirea că mai mulţi autori admit existenţa bazei de articulaţie şi a bazei psihologice ca fiind de la sine înţeleasă, fără a se strădui să aducă argumente în acest sens, aspect ce presupune că el însuşi dorea o mai deplină susţinere a problemei pe care o avea în studiu. Între învăţaţii care ar fi putut aduce o contribuţie în acest sens este vizat psihologul şi filozoful german Wilhelm Max Wundt, fondatorul psihologiei ştiinţifice şi întemeietorul primului laborator de psihologie experimentală[352]. În cunoscuta notă de dimensiuni apreciabile despre baza de articulaţie şi baza psihologică din *Originea românilor*, volumul al II-lea, dar şi în alte situaţii, Philippide menţionează unele dintre ideile acestui psiholog în legătură cu diferite chestiuni, precum relaţia dintre cuvinte şi obiectele desemnate, fenomenele de asimilaţie, tendinţele teleologice manifestate în folosirea limbii, influenţa mediului asupra producerii sunetelor etc.[353]

---

[351] *Ibidem*, p. 112.

[352] Alexandru Philippide, *Opere alese. Teoria limbii*, p. 343.

[353] Asemenea chestiuni sînt tratate în capitolele principalei lucrări a lui Wundt, avînd titlul *Völkerpsychologie,* erster Band, *Die Sprache*, apărută la Leipzig, în anul 1900. Karl Vossler consideră că aici Wundt propune o „psihologie lingvistică", cu care nu este însă de acord, iar Albert Sechehaye crede că se atestă astfel un mod de a face psihologie cu materialul furnizat de limbă, dar nu se realizează o psihologie a limbajului, perspectivă care se apropie de unele observaţii ale lui Philippde (În legătură cu opiniile lingviştilor despre lucrarea lui Wundt, vezi, Iorgu Iordan, *Lingvistica romanică. Evoluţie. Curente. Metode*, Editura Academiei, Bucureşti, 1962, passim).

Scanned with OKEN Scanner

Interferenţele dintre studiile care recurg la stările şi la procesele psihice pentru a explica faptele şi evenimentele constatate în vorbire sau în limbă şi cele realizate de psihologii care găsesc în vorbire şi în limbă mijloace de a cunoaşte psihicul sau de a-i trata unele tulburări maladive au devenit obişnuite în prima jumătate a secolului al XX-lea, astfel încît, treptat, s-a realizat o tradiţie pe baza căreia s-a constituit o disciplină ştiinţifică avînd drept obiectiv studiul activităţilor mentale care determină folosirea limbajului sau, cu alte cuvinte, studiul actelor psihice implicate în producerea şi înţelegerea mesajelor lingvistice. Această disciplină, denumită *psiholingvistică* începînd cu mijlocul secolului menţionat, şi-a stabilit treptat un număr de teme specifice, precum studierea modului în care se achiziţionează limba de către individul uman şi relaţia dintre înnăscut şi dobîndit în manifestarea limbajului. Totuşi, şi după acest moment, cercetarea limbii în raport cu procesele psihice s-a realizat cu obiective distincte, atît din direcţia lingvisticii cît şi din cea a psihologiei.

Uneori, teoriile care s-au manifestat pe terenul fiecăreia dintre cele două ştiinţe au condus la confruntări de idei, fiindcă specialiştii care le-au reprezentat au avansat puncte de vedere diferite în legătură cu chestiunile ce ajungeau în atenţia lor. Astfel, de exemplu, *ineismul* susţinut de Noam Chomsky (vezi, **IV, 1.2.** şi **1.3.**), care considera că lingvistica este o ramură a psihologiei, a fost contestat de psihologul elveţian Jean Piaget promotor al *teoriei constructive*, potrivit căreia structurile limbajului rezultă din interacţiunea dintre un anumit nivel de dezvoltare cognitivă a copilului şi un anumit mediu social, astfel încît ele nu sînt nici înnăscute şi nici dobîndite. Această manieră de a pune problema de către Piaget singularizează, desigur, modul de asumare şi de existenţă a limbajului în raport cu alte trăsături ale umanului, dar, chiar şi în acest caz, faptul că umanul (calitatea de a fi om) admite întotdeauna o asemenea particularitate, dar nu şi altele similare, dovedeşte că dotarea genetică îi permite (şi îl predispune la) o asemenea situaţie: însuşirea şi folosirea limbii.

4.2. Din punctul de vedere al determinării modului în care fiinţa umană este predestinată prin propria natură să comunice prin limbă, cercetările psihologice pot fi de o utilitate indiscutabilă pentru teoria lingvistică şi pentru filozofia limbii. Există, de aceea, necesitatea de a observa dacă unele dintre investigaţiile prestigioase realizate pe terenul psihologiei se pot raporta la obiectivele şi la achiziţiile lingvisticii, în măsura în care aceasta tinde să-şi desăvîrşească obiectivul de a ajunge la explicaţii întemeiate pe modul de existenţă şi de manifestare a omului. S-a ajuns chiar în situaţia ca uneori să se atribuie psihicului (sau psihologicului) aproape gama întreagă de aptitudini (facultăţi) ale spiritului, ceea ce ar putea presupune o identificare a spiritului cu psihicul. O asemenea perspectivă este constatabilă în lucrările de psihologie ce urmează diferite principii teoretice sau scopuri practice, iar, în tratate foarte recente de

Scanned with OKEN Scanner

Scanned with OKEN Scanner

însăşi organizarea expunerii rezultatelor observaţiilor obiectului cercetat, aşa cum se poate observa în „teoria inteligenţelor multiple", propusă de Howard Gardner (*Frames of Mind. The Theory of multiple Intelligences*, prima ediţie a apărut în 1983)[354].

Înainte de orice, accesul la ideile dezvoltate de acest cercetător trebuie însoţite de o serie de precizări terminologice, pe care, de altfel, le iniţiază Gardner însuşi. Mai întîi, se remarcă folosirea termenului *mind*, tradus în mod obişnuit prin românescul *minte*, dar, în ambele cazuri –şi în engleză, şi în română–, cuvintele sînt polisemantice, aşa cum s-a arătat în paginile anterioare, fără însă ca valorile lor semantice pe care le pot reda să fie întotdeauna similare, însă, este evident că, în cazul de faţă, echivalarea s-a făcut, ca şi alteori, pe baza semnificaţiei celei mai relevante, aceea de „capacitate spirituală de a cunoaşte şi de a interpreta realitatea". Această accepţiune se regăseşte, desigur, şi în prima parte a titlului cărţii lui Gardner, *Frames of Mind*, unde pluralul *frames* ar putea avea înţelesul „structurări, modalităţi de alcătuire" sau „ipostaze", traducătorul român, Bogdan Ghiurco, recurgînd la transpunerea *perspective* pentru a sugera posibilităţile de analizare a conţinutului noţiunii „minte".

O situaţie relativ mai personalizată este reprezentată de folosirea termenului *inteligenţă*, din cea de-a doua parte a titlului (*The Theory of multiple Intelligences*), care denumeşte ceea ce se stabileşte ca fiind component caracterizant atestat prin analiza minţii, aflat într-un complex de elemente interrelate, adică o sumă de „inteligenţe", între care, desigur, şi o „inteligenţă lingvistică", căreia acest cercetător îi atribuie un statut individualizat[355]. În consecinţă, mintea omenească este alcătuită, prin dotarea nativă a oricărui individ, dintr-un număr de inteligenţe, existenţa şi funcţionarea ei fiind reprezentată de manifestarea lor. Fără îndoială, Howard Gardner avea cunoştinţă de teoria facultăţilor spiritului, obişnuită în textele multor curente filozofice europene, precum şi de faptul că Noam Chomsky (pe care îl citează uneori) folosea noţiunea „competenţă lingvistică" pentru a explica modul de folosire a limbii de către vorbitorii ei, dar a considerat nimerită folosirea termenului *inteligenţă*, deşi nu a respins existenţa conceptelor întîlnite la antecesori, fără a-şi asuma însă şi datoria de a se raporta în mod curent la ele. Pe de altă parte, trebuie amintită aici perspectiva oferită de Gilbert Ryle (fondator al filozofiei analitice) prin lucrarea *The Concept of Mind*, unde se aduce în atenţie noţiunea „inteligenţei" şi a „intelectului", cu denumiri ce pornesc de la acelaşi radical latin, dar gînditorul englez nu procedează ca Gardner, care atribuie inteligenţei rolul de categorie cu unele subdiviziuni, deşi

---

[354] În traducere românească: Howard Gardner, *Perspective ale minţii. Teoria inteligenţelor multiple*, Curtea Veche Publishing, Bucureşti, 2022.

[355] Aşa cum s-a menţionat anterior, filosofii care au luat în discuţie existenţa facultăţilor spiritului nu au avut în vedere şi existenţa facultăţii limbajului.

constată la rîndul lui o multitudine de nuanţe de conţinut ale ei, însă toate avînd ca dominantă semnificaţia „isteţime"[356].

4.3. În aceste condiţii, este necesară o examinare mai atentă a ceea ce H. Gardner înţelege prin „inteligenţă lingvistică" şi a manierei în care aceasta se raportează la facultatea limbajului şi la competenţa lingvistică, pentru a stabili oportunitatea utilizării unei denumiri corespunzătoare în cercetarea limbii. Potrivit concepţiei acestui cercetător, termenul *inteligenţă* are trei accepţiuni distincte: 1) o proprietate a tuturor fiinţelor umane (fiecare om posedînd 8 sau 9 inteligenţe); 2) o dimensiune prin care fiecare om este diferit de ceilalţi; 3) o performanţă individuală în capacitatea de a realiza ceva[357]. Cum se poate constata, dintre aceste valori atribuite cuvîntului *inteligenţă*, prima este cea care reprezintă conţinutul pe care Gardner îşi construieşte teoria, iar, din faptul că proprietatea general umană (ce face parte dintr-un grup al „inteligenţelor multiple") este un component al minţii în perspectivă psihologică, rezultă că valoarea respectivă este elementul esenţial în edificarea acestei ştiinţe. În această viziune, un individ uman dobîndeşte prin naştere mai multe inteligenţe sau aptitudini intelectuale[358], situaţie în care o inteligenţă ar fi o specie (o capacitate) a intelectului, acesta fiind conceput, din perspectiva unei viziuni tradiţionale, ca fiind echivalent cu mintea.

Potrivit lui Gardner, existenţa inteligenţelor multiple presupune funcţionarea lor în armonie, deşi, de cele mai multe ori, această armonie nu este percepută, tocmai pentru că ea se înscrie în firescul lucrurilor, ceea ce nu anulează identitatea fiecăreia dintre ele, comparabilă cu *un potenţial*[359], şi faptul că fiecare are o locaţie determinată la nivel cortical. Totuşi, universalitatea inteligenţelor nu presupune un echivalent universal al acestui potenţial şi nici acelaşi statut în complexul multiplicităţii individuale. De altfel, nici din punct de vedere genetic componentele unui complex de inteligenţe nu sînt comparabile, căci, arată Howard Gardner, unele inteligenţe, precum cea muzicală, diferenţiază drastic, încă din copilărie, pe indivizii umani, în vreme ce altele, precum inteligenţa lingvistică, care face posibil limbajul, „par să evolueze pînă

---

[356] Vezi, Gilbert Ryle, *The Concept of Mind*, Penguin Books, Harmondsworth, Middlesex, 1983, pp. 26-28. Potrivit lui Ryle, în sfera minţii se pot distinge inteligenţa, intelectul, voinţa, emoţia, autocunoaşterea, imaginaţia şi alte aptitudini spirituale, care sînt supuse unei apreciabile determinări culturale. Trebuie observat, pe de altă parte, că, la Gardner, inteligenţele sînt înzestrări biologice, cele mai multe cu spaţii corticale determinate.

[357] Vezi, Howard Gardner, *Perspective ale minţii*, pp. 25-26.

[358] *Ibidem*, p. 59.

[359] *Ibidem*, p. 211.

Scanned with OKEN Scanner

la un nivel ridicat la toţi indivizii obişnuiţi"[360]. De aici, s-ar putea trage concluzia că, spre deosebire de alte inteligenţe, cea lingvistică este într-atît de caracteristică şi de firească existenţei speciei umane încît prezenţa ei nu permite diminuări de intensitate sub aspect performativ la nivelul indivizilor sociali. Gardner nu menţionează însă, ca în cazul inteligenţei muzicale, existenţa unor indivizi umani cu aptitudini remarcabile din punctul de vedere al inteligenţei lingvistice.

4.4. Pe de altă parte, deşi acordă un rol important inteligenţei lingvistice, Gradner nu încearcă totuşi o raportare riguroasă a ideilor sale la noţiunile şi preceptele lingvisticii, unele dintre asumpţiile lui fiind corelate parţial şi stîngaci cu teoria lui Noam Chomsky, din prima etapă a activităţii ştiinţifice, cînd a împrumutat din spaţiul psihologiei noţiunea „competenţă" şi termenul corespunzător. Ca atare, Gardner a considerat necesar să se refere la această noţiune, făcînd precizarea: „competenţa lingvistică este, de fapt, inteligenţa – competenţa intelectuală – care este, din cîte se pare, cel mai larg răspîndită şi cel mai democratic împărtăşită în rîndul speciei umane"[361]. În realitate însă, în vreme ce inteligenţa lingvistică este, cum sugerează Gardner însuşi, o potenţă, competenţa lingvistică este o manifestare, o exteriorizare, aşa cum se va arăta în continuare, pe baza ştiinţei şi conştiinţei lingvistice, prin urmare, este ulterioară dobîndirii capacităţii de a cunoaşte şi de a folosi în mod efectiv limba. În acelaşi timp, s-ar putea aprecia că, în această calitate de potenţă, inteligenţa lingvistică face posibilă facultatea limbajului, dar nu se identifică cu aceasta, fiindcă reprezintă numai potenţialul ei, iar nu şi modul ei de manifestare în acte specifice. Fără a recurge la argumentări foarte extinse, acest psiholog apreciază că, din punctul de vedere al compartimentelor de bază ale limbii, „se poate spune că sintaxa şi fonologia se află aproape de nucleul inteligenţei lingvistice, în timp ce semantica şi pragmatica includ aporturi informaţionale de la alte inteligenţe (cum ar fi inteligenţa logico-matematică şi personală)"[362].

Dacă traducerea românească redă cu suficientă fidelitate sensul celor afirmate de Gadner, atunci se pot observa cîteva formulări interesante din punctul de vedere al lingvisticii antropologice. În consecinţă, fiind „aproape de nucleul inteligenţei lingvistice", sintaxa şi fonologia ar fi elementele ce individualizează în mod deosebit această „inteligenţă" şi îi asigură autonomia în raport cu celelalte. Pe de altă parte, din acest statut al celor două laturi ale „inteligenţei lingvistice", ar putea să rezulte, în cadrele concepţiei lui Gardner, şi o anumită întemeiere psiho-somatică specială. Semantica şi pragmatica, ce „includ aporturi informaţionale de la alte inteligenţe", ar reprezenta, în acest

---

360 *Ibidem*, p. 145.
361 *Ibidem*, p. 227.
362 *Ibidem*, p. 233.

Scanned with OKEN Scanner

caz, situaţiile de colaborare ale inteligenţei lingvistice cu inteligenţele respective, din perspectiva existenţei armonice a „inteligenţelor multiple", dar şi al existenţei psihicului ca o unitate relativă, deşi alcătuirea lui relevă compartimentări determinabile.

Potrivit ordinii în care au fost menţionate cele două „inteligenţe" (logico-matematică şi personală), în condiţiile în care acestea sugerează ordinea amintitelor domenii lingvistice, semantica şi pragmatica, ar însemna că „inteligenţa logico-matematică" reflectă colaborarea în cazul semanticii, iar „inteligenţa personală" în cel al pragmaticii. Semantica, fiind ramura lingvisticii care studiază semnificaţiile elementelor lexicale, iar aceste semnificaţii reprezentînd conţinutul ce rezultă din raportarea, intermediată de gîndire, la entităţile realităţii, se înţelege că „inteligenţa logico-matematică" este aptitudinea care face posibilă această raportare. Situaţia este însă permisibilă în condiţiile în care această inteligenţă participă la realizarea cunoaşterii ce evoluează pînă la nivelul sistematizării ştiinţifice.

Celălalt aspect al inteligenţei lingvistice considerat de H. Gardner ca manifestîndu-se în „colaborare", cel pragmatic, ar viza astfel „inteligenţa personală" (de fapt, „inteligenţele personale") ce reprezintă activitatea sinelui fiecărui individ uman. Pluralul *inteligenţe* folosit aici se explică prin conceperea personalităţii umane ca aptitudine de cunoaştere a propriei persoane şi a altora, ca inteligenţă intrapersonală şi ca inteligenţă interpersonală[363]. Inteligenţa intrapersonală presupune, prin urmare, cunoaşterea şi examinarea calităţilor proprii ale individului uman, ceea ce produce formarea conştiinţei de sine prin descoperirea sinelui. Dar, în acest proces, Gardner nu identifică şi posibilitatea manifestării unui sentiment de identitate personală prin folosirea limbii şi aceasta explică de ce, atunci cînd se referă la creaţia poetică şi, în general, la talentul scriitoricesc, nu insistă pe posibilitatea unei aptitudini speciale în folosirea limbii[364], care ar putea conduce şi la o înţelegere mai nuanţată a noţiunii „competenţă lingvistică", care să aibă în vedere şi ceea ce se va numi în paginile următoare *talent lingvistic* (vezi, **IV, 6.1.**). Totuşi, în capitolul final al lucrării sale, *Utilizarea inteligenţelor*, Gardner se referă la această competenţă atunci cînd face precizarea: „competenţa lingvistică umană poate fi metodă de dobîndire a unor realităţi nelingvistice: limbajul este valorificat adesea ca mijloc auxiliar în predarea unui proces corporal (cum ar fi dansul) sau a unui proces matematic (de exemplu, o demonstraţie)"[365].

---

[363] Vezi, *ibidem*, pp. 523-595.

[364] Paul Ricoeur însă (*Sinele ca un altul*) subliniază fundamentarea sinelui prin subiectul vorbitor, atunci cînd enunţarea sa este privită din perspectivă pragmatică.

[365] Howard Gardner, *op. cit.*, p. 763.

Scanned with OKEN Scanner

4.5. Cum se poate constata, acest cercetător nu a urmărit în mod constant să opereze exigent cu noţiunea „competenţă lingvistică", iar fenomenul necorelării eficiente cu rezultate la care a ajuns ştiinţa limbajului şi a limbii se poate observa şi atunci cînd discută despre celălalt aspect al „inteligenţelor personale", reprezentat de „inteligenţa interpersonală"[366]. Ca atare, aceasta nu se rezumă, aşa cum crede psihologul american, la „cunoaşterea interpersonală", fiindcă este fundamentul a ceea ce unii lingvişti înţeleg prin „alteritate"[367]. În acest caz, „inteligenţa interpersonală" nu reprezintă numai cunoaştere (logos semantic), ci şi mod de folosire a limbii (logos pragmatic).

Howard Gardner îşi prezintă cercetarea în legătură cu „inteligenţele multiple" ce caracterizează mintea umană ca pe o realizare recunoscută de specialiştii contemporani în psihologie şi ca avînd importante consecinţe teoretice şi practice îndeosebi pe terenul pedagogiei, prin caracterizările diferitelor faze ale ontologiei umane, a căror cunoaştere ar putea sprijini procesele educative şi stimularea dezvoltării aptitudinilor înnăscute. Din punctul de vedere al ştiinţei limbii, cercetarea lui Gardner se poate valorifica prin descrierea acestor faze, dar rămîne deficitară din perspectiva unei corelări precise cu noţiunile consacrate ale filozofiei şi ale teoriei lingvistice, deşi unele dintre ele sînt aduse în atenţie. Se poate observa astfel că preferinţa pentru termenul *inteligenţă* nu a fost susţinută de relaţia dintre inteligenţă şi intelect, care este numai accidental adusă în discuţie, iar noţiunea „intelect" nu primeşte precizările necesare în raport cu „minte" şi cu „raţiune". În acelaşi timp, rolul decisiv al limbii ca tradiţie a unei comunităţi determinate nu este relevat prin implicaţiile în manifestarea „inteligenţelor" luate în studiu, deşi sugestii în acest sens există suficiente în tratatele de psihologie realizate de alţi specialişti.

După cum s-a menţionat mai sus, relaţia cea mai importantă este cea pe care ar avea-o „inteligenţa" în concepţia atribuită de H. Gardner, adică de „proprietate a fiinţei umane ca potenţă reprezentînd una dintre dotările native ale minţii", cu „facultatea", o „formă determinată de manifestare a spiritului prin care se realizează una dintre funcţiile lui" (vezi, **IV, 2.2.**), situaţie în care, în principiu, fiecărei inteligenţe concepute astfel ar trebui să-i corespundă o facultate, deoarece de fiecare dată s-ar manifesta diada potenţă – act, atunci cînd, prin activitatea spiritului, se produce trecerea de la potenţă la act. Este posibil ca această corespondenţă să fie efectivă, dar, pentru moment ea nu poate fi decît prezumată, întrucît cercetările existente nu au argumentat-o. Ba, mai mult, nici în cazul facultăţilor şi nici în cel al inteligenţelor nu există rezultate

---

366 *Ibidem*, p. 527 ş.u.

367 Această redefinire a „alterităţii" ca „deschidere către celălalt" este relativ recentă şi indică primatul eticii în raport cu metafizica, căci se validează ca principiu al comunicării (dialogice). Vezi, *Enciclopedie de filozofie şi de ştiinţe umane*, All Edicaţional, Bucureşti, 2004, p. 38.

Scanned with OKEN Scanner

măcar şi provizorii, care să le ateste numărul şi trăsăturile, încît, din acest punct de vedere facultatea limbajului şi inteligenţa lingvistică sînt componente favorizate ale umanului, fiindcă, deşi foarte complexă, problematica ce ţine de limbaj, limbă şi vorbire este în prim planul atenţiei ştiinţelor despre om din considerentul că reprezintă dimensiuni inderogabile ale lui, fără de care nu şi-ar putea atesta specificul existenţial.

4.5. Desigur, termenul *inteligenţă* nu face parte din corpusul lexical specific al lingvisticii, încît cercetătorii acestui domeniu îl folosesc cu semnificaţia obişnuită în limba comună, aceea pe care o înregistra şi Gardner (**IV, 4.2.**), de „performanţă individuală în a realiza ceva", dar cu subînţelegerea unor calităţi (native) deosebite ale individului. Cu această accepţiune, cuvîntul a fost întrebuinţat în enunţul menţionat anterior (vezi, **III, 3.1.**) din opera lui Saussure: „vorbirea este... un act individual de voinţă şi de inteligenţă" (*de volonté et d'intelligence*). Totuşi, „inteligenţa lingvistică" ar putea deveni o noţiune acceptabilă pentru a sublinia capacitatea remarcabilă a creatorilor culturali a căror operă este realizată cu mijloacele limbii, dar şi a oricărei performanţe de exprimare manifestate constant de către unii dintre vorbitorii limbii. În acest mod, *talentul lingvistic,* ce face posibilă diferenţierea marilor creatori în raport cu ceilalţi vorbitori ai limbii, ar primi o fundamentare psihologică înainte de a deveni o activitate cu rezultate ieşite din comun. Prin rememorarea celor exprimate de Aristotel în *Metafizica* sa (vezi, anterior, **II, 3.9.**), talentul lingvistic ar fi reprezentat astfel de o capacitate ieşită din comun a unor indivizi sociali de a descoperi potenţialităţile limbii istorice şi de a le atribui realitate în acte comunicative caracterizate prin noutate (absolută) în raport cu uzul limbii şi valori estetice ce depăşesc posibilităţile obişnuite ale indivizilor vorbitori.

Aşa cum s-a notat mai sus (vezi, **IV, 4.3.**), potrivit lui H. Gardner, „intelegenţa lingvistică" nu prezintă, în principiu, diferenţieri semnificative de la un vorbitor la altul, dar, totuşi, trebuie observat că, în realitate, sub aspect performativ, asemenea deosebiri există totuşi. De aceea, în evaluarea concepţiilor de tip raţionalist, Josef M. Bochenski consideră neîntemeiată opinia că ar exista un „egalitarism" la nivel general ce caracterizează oamenii, considerînd-o absurdă, deoarece este evident că „în privinţa cunoştinţelor lor, oamenii nu sînt egali"[368]. Apoi, aşa cum se va stabili în continuare (vezi, **VI** şi **VII**), competenţa lingvistică a vorbitorilor se întemeiază pe o „ştiinţă lingvistică", pe o cunoaştere a limbii, în mod obiectiv diferenţiată de la un individ la altul, încît, în mod firesc, se poate admite că există deosebiri marcante între ei sub acest aspect, astfel încît şi competenţa lor lingvistică îi diferenţiază. Astfel, aspectul „democratic" al manifestării „inteligenţei lingvistice", afirmat

---

[368] J. M. Bochenski, *Ce este autoritatea? Introducere în logica autorităţii*, Humanitas, Bucureşti, 1999, p. 75.

Scanned with OKEN Scanner

de Gardner, trebuie considerat ca fiind, dimpotrivă, intens marcat de trăsătura relativităţii.

În acest context, un nivel mai înalt decît cel obişnuit al competenţei lingvistice, recunoscut de mediul social, conduce la o admitere a autorităţii în „domeniul" folosirii limbii[369]. Trebuie observat însă că, în concordanţă cu trăsăturile ei de bază, competenţa lingvistică are o importantă latură practică, încît, fără constatarea unei aptitudini deosebite în privinţa acestei folosiri, ea nu se poate omologa. Dintr-o altă perspectivă, trebuie precizat că această competenţă nu se atestă prin predispoziţia de a vorbi orice şi despre orice, ci prin capacitatea de a vorbi „ce trebuie" şi „cum trebuie", potrivit unei intuiţii a „bunului uzaj", ceea ce presupune actualizarea limbii în concordanţă şi în colaborare cu exigenţele stabilite de alte facultăţi ale spiritului. Nu este, de aceea, întîmplător faptul că manifestarea limbajului a fost, aşa cum se poate constata, deseori subordonată sau chiar asimilată unora dintre facultăţile respective, deşi asemenea procedări nu sînt întemeiate, aşa cum demonstrează tocmai situaţiile de folosire a limbii în cazul manifestării predispoziţiei menţionate, care se abate de la regulile „bunului uzaj".

4.6. Teoria lui Howard Gardner în legătură cu existenţa „inteligenţelor multiple" din dotarea genomului uman a avut adepţi în rîndul specialiştilor (americani), situaţie ce i-a oferit iniţiatorului posibilitatea de a interveni cu unele precizări şi completări într-o scriere ulterioară, cu titlul *Multiple Intelligences. The Theory in Practice*[370]. Între altele, în paragraful *Identificarea şi delimitarea inteligenţelor*, se face aici observaţia: „Scriitorii şi practicanţii din diverse domenii au propus un amalgam de inteligenţe, inclusiv inteligenţa financiară, inteligenţa spirituală, inteligenţa emoţională şi inteligenţa sexuală, asta ca să denumesc doar cîteva. Nu este de mirare că nu-mi prieşte o definiţie extinsă a inteligenţei. Principalele mele obiecţii sînt că trebuie să existe nişte criterii pentru o inteligenţă (în caz contrar, totul este permis) şi că inteligenţele trebuie descrise independent de modul în care ar trebui utilizate (în caz contrar, descrierea se confundă cu recomandarea)"[371].

Totuşi, deşi constată această situaţie, Gardner nu propune criterii ferme pentru o distincţie între conţinutul noţiunii „inteligenţă" (în viziunea sa) şi conţinutul altor concepte ştiinţifice, precum „facultate" sau „instinct", cu o caracterizare a acestora din perspectiva repartizării dotărilor genetice pentru fiecare dintre ele. Ca atare, capitolul cu titlu promiţător *Dincolo de inteligenţă: alte capacităţi umane importante*, cuprinde „inteligenţa" în sfera biopsiho-

---

[369] Vezi, *ibidem*, p. 60.

[370] În traducere românească, Howard Gardner, *Inteligenţele multiple. Noi perspective*, Curtea Veche Publishing, Bucureşti, 2022.

[371] *Ibidem*, pp. 511-512.

Scanned with OKEN Scanner

logică, împreună cu talentul şi prodigiozitatea, dar, spre deosebire de acestea, cu manifestare la orice vîrstă (talentul şi prodigiozitatea fiind numai atribute ale tinereţii)[372]. Gardner aduce însă deseori în atenţie diferite tipuri de „inteligenţă" prin formulări sintagmatice raportabile la componente din sfera acestei noţiuni, între care şi cea cu denumirea *inteligenţă lingvistică.*

Un paragraf special este consacrat, apoi, formulării unui răspuns la întrebarea dacă este posibilă o apropiere între teoria inteligenţelor multiple şi „teoriile concurente ale intelectului"[373], prima precizare în acest sens fiind „cu siguranţă, într-o oarecare măsură". Între altele, se precizează aici că „abordarea modulară prezentată de psihologi precum Steven Pinker..., de lingvişti precum Noam Chomsky... rezonează destul de bine cu recunoaşterea inteligenţelor distincte". Potrivit lui Howard Gardner, „activitatea lui Noam Chomsky a revoluţionat domeniul cognitiv-lingvistic", fiindcă „la mare căutare au ajuns abilităţile logico-matematice, de genul celor asociate cu logicienii"[374]. Despre Steven Pinker nu sînt oferite aici alte informaţii, deşi acesta a făcut aprecieri repetate în legătură cu teoria lui Gardner, într-o lucrare intitulată emblematic: *Cum funcţionează mintea (How the mind works*, Norton, New York, 1997). Pinker nu a urmat însă viziunea lui Gardner, deoarece, ceea ce acesta consideră a fi „inteligenţă lingvistică", el îi atribuie statutul de „instinct al limbajului".

De aceea, într-o lucrare consacrată iluminismului ca formă de manifestare a spiritului omenesc, Steven Pinker notează: „Natura umană a fost binecuvîntată cu resurse care ne permit accesul la un soi de mîntuire. Sîntem înzestraţi cu puterea de a combina idei în mod repetat, de a avea gînduri despre gîndurile noastre. Avem un instinct pentru limbaj care ne permite să împărtăşim roadele experienţei şi inventivităţii noastre... Sfera limbajului s-a extins prin cuvîntul scris, tipărit şi cuvîntul electronic"[375].

Cum se poate constata, asemenea lui Gardner, Pinker nu recurge la termenul *facultate* (deşi îi era cunoscut) pentru a denumi capacitatea nativă a omului de a comunica prin limbă, căci, în definitiv, acesta este limbajul din punct de vedere psihologic, social şi cultural. Este folosit însă termenul *instinct,* desigur, cu semnificaţia „predispoziţie naturală", care l-ar apropia de înţelesul engl. *faculty.* În legătură cu folosirea denumirii *instinctul limbajului,* Steven Pinker precizează că o preferă fiindcă se referă la „o tendinţă instinctivă de a dobîndi o deprindere" („an instinctive tendency to acquire an art"), aşa cum a

---

[372] *Ibidem*, pp. 159-181.
[373] *Ibidem*, pp. 216-218.
[374] *Ibidem*, p. 147.
[375] Steven Pinker, *Iluminismul azi. Argumentaţie în favoarea raţiunii, ştiinţei, umanismului şi progresului*, Editura ASCR, Cluj-Napoca, 2019, p. 480.

Scanned with OKEN Scanner

precizat Charles Darwin[376]. Opţiunea lui Pinker este susţinută însă în mod deosebit de cercetările lui Noam Chomsky cu scopul de a determina Gramatica universală[377], lingvist de la care a preluat de altfel unele noţiuni fundamentale, precum cea de „modul" (vezi, anterior, **IV, 1.5.**), prin conceperea modulară a minţii, un complex care permite comportarea inteligentă. În consecinţă, se poate constata că, deşi psihologii americani sugerează căi proprii de a evalua dotarea nativă a individului uman, teoriile lor sînt raportabile la perspectiva deschisă de filozofia europeană ce a avut în vedere cercetarea facultăţilor spiritului.

Dimensiunea somatică şi dimensiunea spirituală a limbajului

5.1. Folosit în legătură cu „limbajul" sau cu „limba", determinantul *somatic* este desigur puţin obişnuit, mai ales că specialişti recunoscuţi în lingvistică, precum Edward Sapir şi mulţi alţii, luînd în discuţie problema posibilităţii unei relaţii dintre trăsăturile corporale ale fiinţei umane şi vorbire s-au pronunţat în mod categoric că această relaţie nu se confirmă. De aceea, acest lingvist american afirmă că „limba[378] ca atare nu este şi nu poate fi localizată în mod precis [pe scoarţa cerebrală], căci constă într-o relaţie specială – arbitrară din punct de vedere fiziologic – între toate elementele conştiinţei, pe de o parte, şi alte arii corticale şi nervoase, pe de alta"[379]. Studiile antropologice l-au condus pe Sapir, prin urmare, la ideea că, la nivelul cortexului, nu există o localizare strictă care să întrunească toate elementele foarte diversificate ce participă la manifestarea limbajului: centri auditivi şi motori, centri nervoşi variaţi şi altele. De aceea, limbajul nu se poate defini ca o entitate psiho-fizică de sine stătătoare, oricît de importantă ar fi baza care asigură funcţionarea lui. Trebuie observat însă că, asemenea asumpţii nu pot anula adevărul că, pe scoarţa cerebrală există, aşa cum s-a menţionat anterior, o zonă determinată unde se întrunesc cele mai de seamă trăsături ale funcţionării limbii în vorbire, între care chiar şi regulile redării limbii prin scriere. Dacă este adevărat că elemente precum receptarea sunetelor sau dirijarea organelor vorbirii pot fi asociate cu altele de aceeaşi natură, fără a fi specifice limbajului, aceasta nu împiedică posibilitatea ca

---

[376] Steven Pinker, *The language instinct. How the mind creates language*, Harper Perennial Modern Classics, New York, 2007, p. 7.

[377] Vezi, *ibidem*, pp. 426-427 şi passim.

[378] În versiunea franceză (Edward Sapir, *Le langage. Introduction à l'ètude de la parole*, Editions Payot, Paris, 1970, p. 14) este folosit termenul *limbaj* (fr. *langage*), care poate reda semnificaţia „capacitate de a vorbi; vorbire".

[379] Traducere românească: Edward Sapir, *Despre limbă: o introducere în studiul vorbirii*, Casa Editorială „Demiurg", Iaşi, 2016, p. 30.

Scanned with OKEN Scanner

facultatea limbajului să colaboreze la nivel somatic şi spiritual cu alte facultăţi ale spiritului a cărui activitate unitară a fost susţinută de Hegel şi de alţi învăţaţi.

Cert este că o bază somatică a vorbirii şi a limbii pe care o reprezintă există, chiar dacă ea nu este capitalizată integral într-o arie corticală riguros determinată, ceea ce însă nu-i prejudiciază funcţionarea de vreme ce unitatea spiritului uman nu se poate pune la îndoială. Dacă o asemenea îndoială s-ar manifesta totuşi, aceasta ar presupune că vizează întregul complex al limbajului, ca vorbire şi ca limbă, cu implicaţiile foarte importante de la nivelul tuturor facultăţilor umane ce ţin de latura spirituală, inclusiv din punctul de vedere al întregii manifestări şi creaţii culturale, dar inexistenţa acestora echivalează cu inexistenţa omului.

Neîndoielnic, Edward Sapir este însă îndreptăţit să susţină că, pentru a ajunge la rezultate concludente, cercetarea lingvistică trebuie să-şi stabilească un domeniu şi obiective proprii care nu pot exceda ceea ce este esenţial şi reprezentativ pentru limbă, prin abordarea unor teme colaterale. Ca atare, afirmă lingvistul american, „putem discuta în mod profitabil despre intenţia [= scopul], forma şi istoria vorbirii întocmai cum discutăm despre orice altă faţă a culturii umane –arta sau religia, să zicem– ca entitate culturală sau instituţională, lăsînd la o parte mecanismele fiziologice şi psihologice ca pe ceva de la sine înţeles. În consecinţă, trebuie bine înţeles că această introducere în studiul vorbirii nu este interesată de acele aspecte ale fiziologiei şi ale psihologiei fiziologice [= psiho-fiziologiei] care stau la baza vorbirii. Prezentul studiu asupra limbii nu priveşte geneza şi modul de funcţionare a unui mecanism concret; este mai degrabă o investigaţie în forma şi funcţia sistemelor arbitrare de simboluri pe care le numim *limbi*"[380]. Prin urmare, nu este respinsă existenţa mecanismelor fiziologice şi psihologice, ci doar considerate ca „ceva de la sine înţeles", ca un dat aprioric al umanului pe baza căruia formele şi funcţiile lingvistice devin posibile şi reale prin intermediul limbilor.

5.2. Prin faptul că facultatea limbajului se poate asocia ca manifestare cu activitatea altor facultăţi ale spiritului, s-ar putea susţine un caracter subordonat al acesteia, rezultat din acest statut de „însoţitoare"[381], ceea ce nu este admisibil, căci, în realitate, orice facultate, deşi are un caracter propriu, acest caracter nu rezultă dintr-o ierarhie, ci din rolul pe care îl are în activitatea spiritului (acesta fiind, cum nota Kant, un „agregat", perspectivă respinsă însă de Hegel). Inteligenţa (sau perspicacitatea), de exemplu, poate fi remarcată în cazul observaţiei (al sensibilităţii), al interpretării şi clarificării (al intelectului), la nivelul vorbirii (al limbajului), la nivelul reprezentării (creative) prin cuvinte (al imaginaţiei) sau prin idei (al intuiţiei). În acest context, se poate constata că

---

380 Edward Sapir, *op. cit.*, p. 30.

381 În primele sale lucrări, Noam Chomsky a sugerat în mod constant acest aspect.

Scanned with OKEN Scanner

activitatea facultăţii limbajului are două aspecte definitorii: funcţionarea în agregatul spiritual şi funcţionarea prin actualizarea limbii.

De aceea, o similară interferenţă funcţională a limbajului cu a altor facultăţi nu produce, prin urmare, dizolvarea lui, ci, dimpotrivă, îi păstrează un statut proeminent şi distinct în cadrul activităţii spiritului. De altfel, un enunţ precum *limbajul este o activitate* este lipsit de determinare dacă nu se are în vedere cine execută această activitate şi cum se ajunge la posibilitatea de a o efectua, pentru a se stabili apoi care este materialul „prelucrat" prin activitatea respectivă şi care sînt scopurile desfăşurării ei. Cei care atribuie limbajului caracterul de „activitate", fără a se preocupa de agentul activităţii, pierd din vedere perspectiva stabilită de Hegel sufletului (spiritului nemijlocit) drept fiinţare-în-sine (existenţă) – fiinţare-pentru-sine (conştiinţă) – fiinţare-în-fapt (manifestare)[382]. În acest caz, „activitarea" corespunde fiinţării-în-fapt, însă condiţiile acestei fiinţări sînt în celelalte două aspecte, care, din acest motiv, nu trebuie trecute cu vederea.

Aşa cum s-a menţionat anterior, acest filozof nu agreează însă distingerea mai multor facultăţi în cadrul spiritului pentru a nu se crea impresia conceperii lui ca un agregat în cadrul căruia aceste facultăţi ar fi unite printr-o relaţie exterioară[383], accidentală, pierzîndu-se din vedere „legătura raţională dintre ele". Aceasta subliniază desigur faptul că a concepe facultăţile ca fiind independente funcţional este inoportun, dar Hegel însuşi a recurs la separarea lor teoretică pentru a le putea analiza. De aici, rezultă, pe de o parte, că facultatea limbajului nu poate acţiona decît în corelaţie cu alte facultăţi şi, pe de altă parte, că existenţa acestei facultăţi trebuie considerată ca o entitate distinctă, de vreme ce există o formă de manifestare a spiritului care îi atestă prezenţa.

Realitatea facultăţilor spiritului, recunoscută de filozofi, a condus în mod inevitabil la încercarea de a oferi un răspuns la întrebarea în legătură cu o stare iniţială în raport cu destinaţia şi cu activitatea lor. Prin urmare, problema este dacă facultatea limbajului se poate manifesta potrivit destinaţiei prin însăşi natura ei, independent de orice relaţie, sau îşi exercită activitatea specifică numai prin impulsurile venite din altă parte ori prin condiţiile în care trăieşte individul uman. În acelaşi timp, pentru a corespunde exigenţelor comunicării, exerciţiul limbajului trebuie să urmeze anumite reguli sau măcar forma primară a unor reguli şi atunci se pune problema în legătură cu originea acestor baze regulatorii, dacă ea este anterioară în raport cu folosirea limbii sau provine din limba însăşi. Răspunsul este se pare cea de-a doua alternativă, căci, dacă este interpretată afirmaţia sintetizatoare a lui Hegel potrivit căreia „copilul este încă prizonier al naturalităţii, posedă doar porniri naturale, nu este încă om spiritual,

---

382 Vezi G. W. F. Hegel, *Filozofia spiritului*, p. 78 ş.u.
383 *Ibidem*, p. 250 şi passim.

Scanned with OKEN Scanner

potrivit realităţii, ci numai potrivit posibilităţii, adică potrivit conceptului"[384], rezultă în mod clar că o facultate nu-şi îndeplineşte menirea prin însăşi faptul că există ca „posibilitate" (sau ca „inteligenţă", în viziunea lui Howard Gardner, ori ca „instinct", după Steven Pinker), dacă nu este activată şi orientată de trecerea din natură în cultură.

Din cele discutate pînă acum, rezultă cîteva concluzii ce se impun prin evidenţă: 1) este neîndoielnică existenţa limbajului în cadrul facultăţilor care alcătuiesc agregatul spiritual; 2) ca oricare altă facultate, limbajul are identitate proprie şi funcţionează în colaborare cu celelalte facultăţi; 3) activarea facultăţii limbajului nu este spontană, ci se produce prin şi după însuşirea unei limbi (a limbii materne), iar funcţionarea ei se reflectă prin vorbire, fără ca facultatea respectivă să se identifice cu vorbirea, deşi ea o caracterizează şi o face distinctibilă.

5.3. Desigur, o activitate are întotdeauna un autor sau un principiu motor, iar activitatea limbajului nu se poate atribui individului uman în întregime, nici potenţialităţii vorbirii, nici sub aspectul intenţiei de a vorbi şi nici sub acela al realizării vorbirii, încît este normal ca „activitatea" aceasta să aibă un realizator cu o identitate şi o localizare mai precisă. În acest sens, un suport interpretativ foarte util se află în cercetările interdisciplinare, în special în cele care privesc raporturile dintre structurile cerebrale şi folosirea limbii, cuprinse în spaţiul neorolingvisticii, care este o ramură a neuropsihologiei (ce studiază fenomenele psihice în legătură cu sistemul nervos central). S-a stabilit astfel că activitatea lingvistică a individului uman este reglată de o anumită zonă din scoarţa cerebrală, însă aceasta nu poate fi orientată prin natura ei spre o limbă anume, ci presupune numai o predispoziţie iniţială ce asigură existenţa unei capacităţi ale cărei manifestări sînt dirijate de mediul social spre folosirea unei limbi, însuşite prin vieţuirea în interiorul acestui mediu. Prin urmare, caracterul „înnăscut" al competenţei lingvistice pe care îl avea în vedere Noam Chomsky nu poate fi decît această predispoziţie psiho-somatică de a comunica (şi, în principiu, nu are nimic comun cu „competenţa"). Activitatea acestui lingvist cunoaşte însă mai multe etape determinabile prin anumite reorientări în ceea ce priveşte obiectul cercetării (care a pornit de la gramatică, dar s-a extins treptat spre aspectul semantic) şi al interpretărilor (aşa cum s-a întîmplat, de altfel, şi în cazul altor specialişti), fără însă ca ideile de bază iniţiale să fie părăsite total, aspectul general al evoluţiei fiind de cuprindere treptată, alături de componentul gramatical al limbii (în realitate unul sintactic, considerat fundamental), un

[384] *Ibidem*, p. 29.

Scanned with OKEN Scanner

Scanned with OKEN Scanner

component fonologic şi un component semantic[385]. Dacă, pe parcursul activităţii sale, Noam Chomsky nu a renunţat la modelul cartezian al analizei, caracterizat prin procedeele deductive, el a identificat, în tentativa de a găsi temeiurile unei „gramatici universale", resorturile somatice ale facultăţii limbajului reunite în activităţile neuronale ale scoarţei corticale[386].

De altfel, cercetările neurolingvistice au ajuns în măsură să facă relaţia dintre stările cerebrale şi „patologia limbajului", constatată în desfăşurarea activităţii lingvistice în cazul unor vorbitori. Sub acest aspect, un deosebit interes a fost acordat afaziei, ce reprezintă pierderea totală sau parţială a capacităţii de a vorbi şi de a înţelege vorbirea, pierdere cauzată de o leziune cerebrală, afecţiune pentru care Roman Jakobson a propus o caracterizare lingvistică a afaziilor în funcţie de clasificările neuro-anatomice stabilite de neurologi şi a corelat-o cu problemele însuşirii limbii de către copii[387]. Tulburarea limbajului în cazul afaziei a fost studiată însă şi atunci cînd vorbitorul a suferit o astfel de leziune (în partea centrală a emisferei stîngi) după ce a învăţat să vorbească şi putea să-şi exercite prin urmare facultatea limbajului.

Unul dintre obiectivele principale ale studierii afaziilor prin interpretarea stărilor neurologice este localizarea la nivel cerebral a funcţiilor îndeplinite de limbaj (prin intermediul limbii), astfel încît să se poată realiza o „hartă" a porţiunilor cerebrale implicate în activitatea limbajului, un aspect al relaţiilor dintre organizarea creierului şi facultăţile intelectuale ce caracterizează spiritul uman. S-a postulat astfel existenţa unor centri cerebrali distincţi prin care se efectuează operaţii specifice şi a unor conexiuni ce permit comunicarea dintre aceşti centri. Evoluţia cercetărilor a stabilit apoi că se poate admite o bază înnăscută din punct de vedere anatomic la nivelul emisferelor cerebrale, care devine funcţională prin stimulările primite de-a lungul unei perioade de maturizare cerebrală, iar aceasta presupune o modificare a statutului existenţial al posibilităţilor native. Ca atare, deşi s-a pornit de la încercarea de a găsi un răspuns la întrebarea în legătură cu ceea ce este perturbat atunci cînd se constată deficienţe în activitatea limbajului, s-a putut oferi, indirect, un răspuns la întrebarea în legătură cu ceea ce este implicat, din punct de vedere somatic, în această activitate.

Transformarea acestei baze înnăscute într-o bază funcţională este trecerea de la potenţialitate la realitate, proces în care facultatea limbajului se exteriorizează manifestîndu-se ca activitate. O activitate se realizează însă fie datorită

---

385 Cum s-a constatat anterior, şi Louis Hjelmslev a evoluat în mod similar, dar cu premise şi rezultate total diferite. Despre metamorfoza concepţiei lui Chomsky, vezi Constantin Frâncu, *op. cit.*, pp. 98-105.

386 Acest aspect, a fost evaluat într-un studiu special: Laura Carmen Cuţitaru, *Creierul gramatical*, Editura Junimea, Iaşi, 2017.

387 Roman Jakobson, *Langage enfantin et aphasie*, Les Editions de Minuit, Paris, 1969 (versiunea germană a lucrării a apărut în 1941).

unei repetiţii, fie avînd în vedere un proiect, iar repetiţia este fie reactualizarea unor realizări individuale proprii, fie reproducerea a ceea ce se constată că a realizat altcineva. Şi, în sfîrşit, activitatea proiectată este fie consecinţa unei adaptări, fie intenţia (voită) de a perfecţiona ceva din perspectiva unui ideal. Pornind de la această schemă generală, se poate evalua limbajul ca activitate, avînd în vedere fiecare dintre aspectele acestei activităţi. Înainte însă de a analiza (treptat) aceste aspecte ale limbajului trebuie oferite cîteva completări la imaginea privind latura somatică a acestuia, evaluînd consecinţele ce rezultă din cercetările făcute la nivelul sistemelor psiho-neuronale.

De vreme ce, din punct de vedere neurologic, nu s-a putut constata o predispoziţie iniţială, adică înainte de a deprinde comunicarea într-un idiom, pentru o limbă anumită, ci numai o specializare a unei secţiuni a sistemului nervos central pentru folosirea unei limbi (oricare ar fi aceasta), rezultă că înnăscută nu poate fi decît această specializare general umană nediferenţiată iniţial din punctul de vedere al limbilor. Limba însuşită în mediul social activează baza neorologică înnăscută, orientînd-o în sensul ei. Apoi, datorită conexiunilor nervoase multiple, deşi localizată într-o anumită regiune cerebrală, facultatea limbajului nu se manifestă izolat, ci prin interconexare cu alte facultăţi (memorie, reprezentare, intelect, intuiţie, raţiune, imaginaţie, voinţă), încît unitatea spiritului constă şi prin această relaţie a limbajului cu alte facultăţi ale lui.

Din conexiunile bazei neurologice a facultăţii limbajului cu bazele neurologice ale altor facultăţi, rezultă posibilităţile de raportare a elementelor limbii (îndeosebi sub aspectul conţinutului lor) cu rezultate ale activităţii facultăţilor respective (idei, raporturi, acte, atitudini etc.). Ca atare, ceea ce este produs al acestor facultăţi are reflex în limbă, iar limba la rîndul ei, care imprimă un anumit mod de manifestare a limbajului în activitatea lui, are reflexe în produsele lor: de exemplu, o realitate este distinctă fiindcă are un nume în limbă, o realitate este (re)cunoscută fiindcă memoria i-a reţinut numele, o reprezentare este imaginară, fiindcă are un nume lipsit de desemnare; o relaţie este identificată fiindcă presupune o marcă verbală sau o structurare a elementelor limbii etc.

Din acest motiv, s-ar putea crede că activitatea limbajului este dizolvată în activităţile celorlalte facultăţi, aceasta fiind o explicaţie a situaţiei că Im. Kant nu a avut în vedere studiul limbajului, în ciuda faptului că mulţi dintre antecesorii săi se opriseră asupra cercetării lui. Totuşi, trebuie observat că interconexiunea limbajului cu alte facultăţi nu presupune o astfel de dizolvare, precum nu presupune nici preluarea activităţii facultăţilor respective în sfera competenţei lingvistice, lingvisticul fiind numai modul de exprimare al rezultatelor activităţii lor. Ca atare, achiziţiile neurolingvisticii şi ale afaziologiei conduc la adevărul că existenţa facultăţii limbajului nu presupune existenţa apriorică a unei competenţe lingvistice, adică înainte de însuşirea

Scanned with OKEN Scanner

limbii, şi, de aceea, datorită valabilităţii lor, trebuie aplicate în evaluarea teoriilor lui Chomsky şi Coşeriu despre competenţa lingvistică, dar şi a teoriei lui G. Ivănescu, îndeosebi în legătură cu ceea ce cuprinde sub denumirea *baza spirituală* a limbii. În acest mod se atestă şi coparticiparea facultăţii limbajului la construirea lumii umanizate ca glosocosmos şi ca tezaur transmisibil între indivizii sociali şi între generaţiile unei comunităţi istoric determinate.

5.4. Un alt aspect care ţine de latura somatică a limbajului este cel care priveşte folosirea organelor vocale în comunicarea cu ajutorul limbii[388], iar lingviştii l-au avut mereu în atenţie, fiindcă reprezintă mijlocul prin care se realizează vorbirea, adică exerciţiul facultăţii limbajului prin actualizarea limbii. Ca atare, printr-o foarte scurtă privire sintetică se poate afirma că limbajul este general uman şi presupune o aptitudine cu localizare cerebrală, precum şi „specializarea" unor organe pentru vorbire (emiterea şi recepţia de mesaje cu ajutorul semnelor lingvistice). Ceea ce face posibil exerciţiul facultăţii limbajului este limba, o realizare cuprinsă în patrimoniul comunitar, dar folosită în mod individual de componenţii unei comunităţi istoric constituite, încît limba însăşi este considerată ca venind din istorie şi prezentîndu-se în raport cu alte limbi ca o *limbă istorică*, potrivit lui Eugen Coşeriu.

În legătură cu folosirea vocii şi a organelor care o produc au existat unele opinii ce ar putea fi raportate la caracterul universal şi înnăscut al facultăţii limbajului. În acest sens, Ferdinand de Saussure menţionează, aşa cum s-a amintit, opinia lui W. D. Whitney potrivit căruia organele vocale nu sînt făcute pentru vorbit, aşa cum picioarele sînt făcute pentru mers, sugerîndu-se astfel, din perspectiva axiomei „funcţia creează organul", că aceste organe au ajuns să îndeplinească rolul de aparat fonator pentru limbă „din întîmplare şi din simple motive de comoditate"[389]. Aceasta ar putea conduce la concluzia că, în principiu, organele vorbirii nu au acelaşi statut precum facultatea limbajului din punctul de vedere al caracterului înnăscut şi, fără îndoială, ele nu pot avea acest statut prin însăşi natura lor, căci se situează pe alt nivel al realităţii. Totuşi, la fel ca exerciţiul facultăţii limbajului, şi exerciţiul organelor vorbirii nu este posibil decît după însuşirea unei limbi, în ambele situaţii fiind aceeaşi limbă dacă se vizează membrii unei anumite comunităţi umane. Pe de altă parte, fie că sînt destinate pentru vorbire, fie că sînt convertite (specializate) pentru realizarea activităţii reprezentate de vorbire, pentru ca această activitate să fie general umană, ea trebuie să aibă o latură spirituală susţinută material de o bază neuronală înnăscută, iar aceasta nu poate fi o facultate independentă de cea a limbajului, ci o formă determinată de manifestare a acestuia.

---

[388] Există şi un alt mod de a comunica prin limbă, scrierea, care însă nu este avut în vedere aici.

[389] Ferdinand de Saussure, *Curs de lingvistică generală*, pp. 36-37.

Scanned with OKEN Scanner

Dacă se iau în consideraţie afirmaţiile lui Hegel în legătură cu manifestarea prin voce, se poate constata însă că alegerea organelor vocale pentru comunicarea prin limbă nu stă de fapt sub semnul întîmplării, ci sub acela al unei selecţii care a condus cu necesitate la singura soluţie optimă. Mai întîi, acest filozof arată că „simţul sunetului" (auzul) corespunde unei forme de „idealitate nemijlocită" – întrucît „senzaţia exterioară devine ceva specific antropologic prin raportarea ei la interiorul *spiritual*"[390] – pentru a face apoi precizarea că „vocea este modul principal în care omul îşi face cunoscut interiorul său"[391]. Aşadar, pe de o parte, există auzul care interiorizează exteriorul şi, pe de altă parte, există vocea care exteriorizează interiorul, ambele avînd sunetul ca element de transfer informativ între interior şi exterior şi viceversa. În aceste condiţii, alegerea acestui mijloc de comunicare ca fiind de prim ordin s-a impus prin firea lucrurilor, încît poate fi considerată ca fiind în esenţă necesară, iar nu întîmplătoare, ceea ce a determinat, în principiu, preeminenţa comunicării prin limba *naturală*, cu organul „limbă"[392], iar comunicarea cu alt organ nu s-a propus în cazul nici unei comunităţi umane.

În acelaşi timp, necesitatea de a lămuri dacă activitatea organelor vorbirii ţine de facultatea limbajului ca ceva înnăscut sau dacă este ceva deprins se poate satisface prin constatarea că, la fel ca activitatea limbajului, şi cea a organelor respective nu poate fi independentă de însuşirea unei limbi, înţelegînd prin aceasta nu numai o sumă de cunoaşteri despre o limbă, ci şi deprinderea de a folosi aceste cunoaşteri în situaţii concrete şi de a inova pe baza lor, fără a-i constrazice cerinţele de coeziune sistematică. Se poate de altfel observa că sînt posibile două unghiuri de a evalua vorbirea într-o limbă: pe de o parte, folosirea propriu-zisă a limbii (faptul de a fi actualizată o limbă anumită) şi, pe de altă parte, *modul* în care este folosită o limbă (gradul în care limba respectivă este reprezentată).

Fiind specifică fiecărei limbi, activitatea organelor vorbirii este adaptată întotdeauna unei limbi anumite şi reprezintă condiţiile fiziologice ale acesteia. În principiu, aceste condiţii se iau în considerare numai prin latura lor exterioară, anatomică şi fiziologică, aşa cum se prezintă simţurilor şi reflecţiei, dar ele sînt în acelaşi timp matrici interiorizate ale spiritului prin care este programată activitatea facultăţii limbajului pentru a realiza vorbirea. Aceste matrici interiorizate împreună cu deprinderile articulatorii reprezintă ceea ce A. Philippide şi G. Ivănescu, împreună cu alţi lingvişti, au numit *bază de articulaţie* şi alcătuiesc nu numai aspectul caracterizant al limbilor din punctul de vedere al modului de

---

390 G. W. Fr. Hegel, *Filozofia spiritului*, p. 107.

391 *Ibidem*, p. 109.

392 Unirea sub aceeaşi formă lingvistică a desemnării acestui organ şi a mijlocului de comunicare nu este însă obligatorie şi, de aceea, nici necesară, ci numai emblematică pentru idiomurile în care se realizează.

Scanned with OKEN Scanner

folosire a organelor vorbirii, ci şi etalonul prin care o limbă rămîne identică cu ea însăşi.

Aceşti lingvişti au tratat însă baza de articulaţie şi baza psihologică (sau baza spirituală) ca fiind entităţi relativ independente, fără a preciza dacă există anumite relaţii între ele şi care sînt acestea, încît baza de articulaţie rămîne prezentată numai la aspectul ei material, ca deprindere stabilă a activităţii organelor fonatoare, ce se transmite în folosirea unei limbi însuşite în cazul pierderii limbii materne (aşa cum s-a întîmplat prin romanizarea populaţiilor cuprinse în imperiul antic). În perspectiva admiterii facultăţii limbajului, a unei aptitudini cu repartiţie corticală ce dirijează activitatea lingvistică (prin actualizarea limbii în comunicare), cele două baze ar trebui să se reunească aici, iar deprinderile de la nivel articulatoriu ar trebui să aibă corespondentul unor deprinderi la nivel psihologic (spiritual), situaţie prin care se poate explica, de altfel, cuprinderea unor sunete (parţial) diferite sub aceeaşi idee sau acelaşi concept, ceea ce poate induce transformările dintr-o limbă prin deprinderile în folosirea altei limbi. Ca atare, fără a respinge sau a minimaliza rolul factorilor materiali, aceştia nu pot avea un rol important dacă nu au corespondente spirituale care să le asigure stabilitatea în formă conceptualizată ce admite, respinge sau atrage realizări concrete prin procesele de extensiune sau de restrîngere specifice activităţii mintale. Prin urmare, deoarece atît ceea ce ţine de psihic, cît şi ceea ce ţine de material are un reflex pe terenul aceluiaşi spirit, fenomenele ce ţin de baza psihologică şi cele care ţin de baza de articulaţie se întîlnesc şi se coordonează în aceeaşi direcţie.

În consecinţă, mentalismul promovat de Saussure (dar, şi de Hjelmslev) în explicarea semnului lingvistic se relevă ca intuiţie a unităţii mecanismului uman reprezentat de facultatea limbajului în posibilitatea folosirii limbii şi în actualizarea aspectelor consacrate (prin uz) şi a virtualităţilor ei în vorbire. Această unitate este explicabilă însă numai dacă se acceptă unirea în aceeaşi bază somatică, la nivel cerebral, a tuturor reprezentărilor ce ţin de activitatea limbajului, de la imaginile sonore specifice sistemului fonologic al limbii şi pînă la regulile reproducerii ei grafice prin scriere. De altfel, este logic şi funcţional ca lucrurile să se prezinte astfel, fiindcă evoluţia sub toate aspectele a speciei umane trebuia să producă acest fenomen şi, astfel, această perspectivă nu se poate considera ca simplă speculaţie sau exclusiv ca un construct teoretic prin care se favorizează modelarea, cu concursul imaginaţiei, a unei realităţi aflate în mare parte dincolo de limitele actuale ale cunoaşterii. Pe de altă parte, trebuie admis că situaţia nu trebuie considerată ca fiind singulară, în sensul că, în cazul altor facultăţi ale spiritului, nu ar exista o tendinţă similară de a întruni într-un anumit spaţiu cortical centrii de activare, de procesare şi de transmitere a rezultatelor cumulate sau elaborate de fiecare dintre ele.

Scanned with OKEN Scanner

Înnăscut şi deprins în limbaj

6.1. Despre facultatea limbajului ca o componentă nativă a speciei umane a discutat în mod deosebit Wilhelm von Humboldt, care a dedus, din caracterul universal al folosirii limbilor, necesitatea de a admite o trăsătură genetică ce îi transcende şi îi face posibilă însuşirea şi, apoi, mijlocirea ei în realizarea comunicării. „Faptul că, la copii, se petrece nu o învăţare mecanică a limbii, ci o dezvoltare a facultăţii limbajului –arată acest învăţat– se verifică prin aceea că, în măsura în care facultăţilor umane fundamentale le este destinată o anumită perioadă din existenţa unui om, toţi copiii, în împrejurări diferite, vorbesc şi înţeleg aproximativ la aceeaşi vîrstă, care poate prezenta unele variaţii în interiorul aceleiaşi perioade scurte de timp"[393]. Cum se poate constata, Humboldt apreciază că facultatea limbajului „se dezvoltă" în perioada învăţării limbii (materne), iar nu „apare" sau „se formează", ceea ce presupune existenţa acestei facultăţi înaintea acestei învăţări, dar evoluează, trece într-o etapă superioară, în perioada respectivă, pentru ca apoi să sublinieze că această evoluţie nu urmează un traseu ce ţine de unitatea sau de diversitatea esenţei lui, ci urmează calea pe care i-o indică „raporturile sociale", adică comunicarea prin limba specifică mediului social. În continuare, se face însă precizarea: „Dincolo de toate acestea, un asemenea fenomen îşi găseşte o explicaţie suficientă în faptul că un om este pretutindeni una cu alt om, aşa încît dezvoltarea facultăţii limbajului poate porni cu ajutorul oricăruia dintre indivizi. Nu-i mai puţin adevărat că această dezvoltare îşi are originea în interiorul individului; numai că, întrucît are nevoie întotdeauna de stimulul extern, ea trebuie să se dovedească analogă [= compatibilă, adecvată] acelui stimul pe care tocmai îl primeşte, iar acest lucru îl poate realiza datorită concordanţei dintre toate limbile umane. Totuşi, puterea exercitată de descendenţa limbilor asupra acestora se impune în mod evident atenţiei, dacă avem în vedere repartiţia lor pe naţiuni. Această putere este şi în sine însăşi uşor de înţeles, dat fiind faptul că descendenţa unei limbi acţionează puternic şi prioritar asupra întregii individualităţi şi că fiecare limbă particulară este la rîndul ei legată de această individualitate"[394].

Prin urmare, Humboldt apreciază că prin „dezvoltarea" facultăţii limbajului o dată cu însuşirea limbii, limbajul însuşi se particularizează în sensul acesteia, situaţie favorizată de compatibilitatea dintre limbaj şi limbă, subînţegîndu-se de aici că, de vreme ce compatibilitatea aceasta este universală, atunci toate limbile au anumite trăsături care corespund universalităţii facultăţii limbajului. După învăţarea limbii însă, prin această facultate, limba se interiorizează şi individualizează pe vorbitori, astfel încît devine modul de a trăi

---

[393] Wilhelm von Humboldt, *Despre diversitatea structurală a limbilor şi influenţa ei asupra dezvoltării spirituale a umanităţii*, Editura Humanitas, Bucureşti, 2008, p. 93.

[394] *Ibidem*, 94.

Scanned with OKEN Scanner

al acestora, iar „această trăire se întemeiază evident nu pe componenta spirituală a limbii, pe ideea sau pe sentimentul exprimate, ci tocmai pe ceea ce este în ea mai inexplicabil şi mai individual, adică pe sonoritatea ei; este ca şi cum prin sunetul limbii materne am percepe o parte din sinele nostru"[395]. În asemenea condiţii, limba maternă devine deopotrivă mijloc de coeziune naţională şi de furnizare a unei viziuni particulare asupra lumii, încît, precizează Humboldt, „învăţarea unei limbi străine ar trebui... să însemne dobîndirea unei noi perspective în viziunea asupra lumii de pînă la acel moment – şi, pînă la un punct, chiar înseamnă aşa ceva, de vreme ce orice limbă conţine întreaga ţesătură de concepte şi modul de reprezentare ale unei părţi a umanităţii. Numai pentru că, într-o limbă străină, transpunem întotdeauna, într-o măsură mai mare sau mai mică, propria viziune asupra lumii, mai bine zis, viziunea asupra lumii specifică limbii noastre, avem impresia că nu obţinem un rezultat complet şi absolut"[396].

Din această situaţie a interiorizării limbii şi „a programării" facultăţii limbajului potrivit normei, sistemului şi uzului ei decurge în mod nemijlocit faptul că limba primeşte trăsătura de a putea fi privită ca o activitate şi că toate obiectele ce sînt percepute cu simţurile sînt supuse unei prelucrări interioare, care este atribuibilă acestei activităţi. Dar, în această viziune asupra lumii specifice limbii trebuie cuprinsă, desigur, şi latura materială şi spirituală a sunetelor specifice limbii, care instituie anumiţi parametri de funcţionare a sistemului fonator şi auditiv, ca deprinderi stabile pentru indivizii vorbitori.

6.2. O perspectivă deosebită de cea obişnuită[397] în cercetarea originii facultăţii limbajului este oferită de Jean-Louis Dessalles, care valorifică opinii ce provin din sfera biologiei evoluţioniste (Charles Darwin este deseori citat), precum şi din cea a constatărilor din interpretarea observaţiilor privind comunicarea animală sau din antropologia istorică, recurgînd, prin urmare, la altă bază interpretativă în aprecierea fenomenelor. De aceea, acest autor nu are în vedere decît rar ideile emise pe terenul lingvisticii, mai frecvent fiind citat Noam Chomsky şi, de cîteva ori, Saussure, iar cele emise de filozofii care s-au ocupat de facultăţile spiritului nu sînt menţionate[398]. Obiectivul lucrării lui Dessalles

---

395 *Ibidem*.

396 *Ibidem*, p. 95.

397 Desigur, mai sus, a fost prezentată această „perspectivă obişnuită".

398 Jean-Louis Dessalles, *Către originile limbajului. O istorie naturală a vorbirii*, Editura Universităţii „Al. I. Cuza", Iaşi, 2017. Trebuie observat că aici *vorbire* traduce fr. *parole*, care are, potrivit dicţionarelor, două semnificaţii de bază: 1) „cuvînt, vorbă" şi 2) „însuşire de a vorbi", aceasta din urmă cu două accepţiuni principale: a) „facultate de a comunica gîndirea printr-un sistem de sunete articulate" şi b) „exerciţiul acestei facultăţi; limbaj". Desigur, în titlul autorului francez, *parole*

Scanned with OKEN Scanner

este de a prezenta o explicaţie despre modul în care oamenii „au ajuns a fi dotaţi cu *capacitatea vorbirii*"[399] (s.n.), plecînd de la faptul că „lingviştii... au început să privească limbajul ca pe un sistem independent de realizarea sa în cutare sau cutare limbă"[400], avînd în vedere, desigur, în mod deosebit opiniile unor teoreticieni din secolul al XX-lea.

Constatările lui Dessalles, în urma evaluării rezultatelor biologiei evoluţioniste şi ale ştiinţelor cognitive, sînt redate prin formulări precum: „Limbajul este o aptitudine caracteristic umană, universală, indiferent de faptul că în cutare sau cutare loc se vorbeşte o limbă sau alta"[401], fiindcă „activitatea lingvistică răspunde unui adevărat impuls", astfel încît „limba se întemeiază efectiv pe o aptitudine specifică". Din paginile lucrării acestui cercetător se poate afla că cei care au propus explicaţii în legătură cu originile limbajului au făcut uneori raportări la relaţiile lui cu alte facultăţi umane, precum inteligenţa sau memoria şi intuiţia (în cazul modalităţii informative de manifestare) ori raţiunea (cînd se manifestă „capacitatea de a argumenta"). Cert este însă că Dessalles este convins de existenţa unei facultăţi umane reprezentate de limbaj, deşi, din punctul de vedere al problematicii consacrate a lingvisticii, deocamdată puţine dintre situaţiile aduse de el în atenţie pot fi valorificate efectiv.

6.3. După cum s-a menţionat în cîteva rînduri pînă acum, activitatea limbajului prin actualizarea limbii realizează **vorbirea**. De altfel, aşa cum s-a precizat anterior, Rudolf Engler a identificat la Saussure, pentru termenul *limbaj* semnificaţia „capacitatea, aptitudinea de a vorbi o limbă", iar Eugen Coşeriu stabilea, în 1952 (vezi, **II, 3.8.**), că termenul *limbaj* se aplică unui „fenomen" ce se poate considera din trei puncte de vedere, între care şi în virtualitatea şi condiţia lui de „substrat" al vorbirii concrete[402]. Dar, vorbirea, realizîndu-se într-o limbă, nu poate fi anterioară cunoaşterii limbii (ştiinţei lingvistice), care reprezintă baza competenţei lingvistice pe care o face posibilă. Ca atare, vorbirea, din perspectiva competenţei lingvistice, nu se poate realiza decît după ce limba a fost însuşită, iar facultatea limbajului „setată" în perspectiva actualizării ei. Această setare urmează însă calea inversă în raport cu actualizarea, încît numai sub acest aspect Coşeriu poate susţine că limbajul poate fi considerat şi „ca abstracţiune care se structurează pe baza actelor lingvistice concrete", căci altfel nu se poate intui cum asemenea acte ar putea fi realizate fără cunoaşterea limbii şi fără capacitatea de a o folosi corespunzător exigenţelor comunicării.

---

are în vedere cea de-a doua dintre cele două semnificaţii cu ambele accepţiuni, care se relaţionează cu semantismul substantivului *langage*.

399 *Ibidem*, p. 39.

400 *Ibidem*, p. 59.

401 *Ibidem*, p. 149.

402 Vezi, Eugeniu Coşeriu, *Teoria limbajului şi lingvistica generală*, p. 95.

Scanned with OKEN Scanner

Numai astfel poate fi rezonabilă şi completarea *„limba* apare numai în vorbirea concretă"[403], căci ea „apare" [= se constată] în vorbire, dar nu sînt motive de a fi contestată din perspectiva faptului că ea se concretizează ca vorbire prin activitatea facultăţii limbajului. De aceea, nici limba şi nici vorbirea efectivă (concretă, iar nu potenţială) nu pot fi aspecte înnăscute ale speciei umane, deşi această vorbire şi limba pe baza căreia se realizează nu ar putea fi asumate de om decît printr-o aptitudine înnăscută.

Are, desigur, caracteristica „înnăscut" ceea ce aparţine unei fiinţe prin însăşi natura ei, în sensul că fiinţa respectivă ar fi incompletă sau inaptă fără ea şi, în consecinţă, ar fi în imposibilitatea de a reprezenta specia căreia îi aparţine sub toate aspectele ei. Ca atare, întrucît toţi oamenii „normali" care trăiesc în comunităţi sociale se caracterizează prin activitatea limbajului, adică folosesc limbile ce ţin de tradiţia lor (de altfel, *idiom*, un sinonim al lui *limbă*, are semnificaţia originară „tradiţie") pentru a denumi realităţile şi a comunica despre ele, aceasta presupune faptul că specia umană însăşi are anumite trăsături native ce face posibilă această activitate.

Din folosirea determinantului *înnăscut* de către lingvişti există însă mai multe perspective de a privi această caracteristică. Poate fi înnăscut, pe de o parte, o trăsătură psihică (un element spiritual, deci) sau un mod de manifestare (un aspect concret de existenţă) ori, pe de altă parte, o caracteristică universală (a întregii umanităţi) sau un atribut cu caracter de generalitate (pentru o anumită comunitate), cu diferite nuanţări. Ca atare, ceea ce cuprinde E. Coşeriu sub alteritate sau „a vorbi în orice limbă", este ceva universal şi spiritual, ineismul lui N. Chomsky priveşte (prin „structura de adîncime") ceva general şi psihic, conformaţia organelor articulatorii la A. Philippide şi Jan van Ginneken vizează ceva general şi material, iar obişnuinţele articulatorii la G. Ivănescu ceva general şi concret, care poate fi sprijinit de un suport material. Deşi diferite sub aspectual situaţiilor vizate, toate aceste teorii relevă acelaşi lucru: necesitatea de a găsi un element (sau mai multe) care să ateste, prin propria natură, generalitatea sau universalitatea care stă la baza caracterului social al limbii şi să transceandă procesul însuşirii limbii, astfel încît să ateste predispoziţia nativă a omului pentru comunicarea prin limbă.

În aceste condiţii, se pune problema dacă nu există posibilitatea aflării unui element unificator în legătură cu „înnăscutul", în raport cu care să se poată stabili ceea ce ţine efectiv de natura umană, ca trăsătură definitorie a ei, ce provine din tradiţia unei comunităţi vorbitoare ca urmare a perpetuării seculare a unui mod de manifestare şi ce reprezintă o deprindere generalizată, prin însumarea experienţelor individuale ale unui grup de vorbitori ce alcătuiesc o

[403] *Ibidem.*

Scanned with OKEN Scanner

comunitate cu un anumit grad de omogenitate[404]. Demersul care urmăreşte o rezolvare convenabilă a acestei probleme nu poate fi altul decît admiterea facultăţii limbajului ca premisă general umană a comunicării prin limbă, ca prim pol de referinţă, şi a discursului ca încununare a activităţii acestei facultăţi, ca ultim pol de referinţă, între aceste repere situîndu-se elementele şi aspectele ce constituie în mod obişnuit obiectul de cercetare al lingvisticii. S-ar putea deduce de aici că limbajul (ca facultate), discursul şi chiar vorbirea, cuprinse în sfera manifestării exterioare general umane depăşesc terenul de interes al lingvistului sau posibilităţile lui de analiză, şi lucrurile s-ar prezenta astfel dacă nu ar exista necesitatea de a explica însăşi limba, existenţa şi formele ei de actualizare, adică, în ultimă instanţă, însuşi faptul că omul comunică prin limbă, iar aceasta îl face să fie ceea ce este.

De altfel, trăsătura generalului specifică facultăţii limbajului se atribuie, la nivelul cunoaşterii comune, chiar limbii materne, în măsura în care aceasta devine un modelator al manierei de receptare şi de segmentare a realităţii, opunîndu-se astfel cunoaşterii ştiinţifice, care excede conformării idiomatice, fiind universală (deşi sub anumite aspecte mai puţin stabilă), fiindcă este construită prin activitatea relativ independentă (în raport cu tradiţia limbii) a facultăţilor cognitive şi logice. Totuşi, aşa cum s-a precizat anterior, deşi tot ce ţine de folosirea limbii, de la cunoaşterea şi pînă la folosirea în orice mod a elementelor şi a mijloacelor ei, sînt raportabile la facultatea limbajului şi sînt unite sub aceeaşi dominantă somatică, această folosire se supune unor reguli deprinse, iar nu înnăscute. Pînă la asumarea altor principii de evaluare, prin urmare, trebuie admis că folosirea limbii se produce pe baza unor deprinderi, iar nu prin caracteristici înnăscute, sau, poate, mai corect, în mică măsură poartă marca unor astfel de caracteristici. Dacă s-ar redefini termenul sintagmatic *inteligenţă lingvistică*, introdus de Howard Gardner (vezi, **IV, 4.2.**), înăscută ar fi, în folosirea limbii, numai acuitatea specifică unor vorbitori cu aptitudini remarcabile, a celor cu talent lingvistic, dar aceasta nu este atribuibilă numaidecît folosirii unei anumite limbi, ci ţine de dotarea individuală, limba fiind numai mijlocul prin care această dotare devine creaţie ieşită din comun. Totuşi, trebuie observat faptul că această acuitate şi acest talent pot fi aplatizate sau lipsite de relevanţă dacă nu sînt conştientizate de deţinătorul lor şi dacă nu sînt sprijinite prin efortul lui de a le dezvolta şi de a le orienta spre îndeplinirea unor scopuri determinate, deoarece şi ceea ce este înnăscut trebuie stimulat şi cultivat pentru a deveni remarcabil prin obţinerea unor realizări superioare.

---

[404] Ceea ce este înnăscut are, prin urmare, caracter de generalitate independent de însuşirea şi de folosirea unei limbi, ca o condiţie naturală care face posibile aceste procese, şi independent de trăsăturile unei limbi. Atunci cînd generalitatea este rezultatul unor extensiuni produse prin însăşi folosirea limbii, ea nu mai ţine de ceea ce este înnăscut, ci de ceea ce este deprins.

Scanned with OKEN Scanner

Scanned with OKEN Scanner

Desigur, caracterul înnăscut devine mai relevant prin denumirea *instinctul limbajului*, propusă de Steven Pinker (vezi, **IV, 4.5.**), căci instinctul are, prin definiţie, un suport natural, ca tendinţă ce se manifestă înainte de orice experienţă şi de formarea oricărei deprinderi. Trebuie observat, totuşi, că implicarea lexemului *instinct* în denumirea respectivă nu este în măsură să mărească precizia terminologică, fiindcă acesta are trăsătura de a se putea raporta la un mare număr de laturi ale dotărilor umane native, unele dintre ele fiind specifice fiinţelor în general.

Individual şi social în limbaj

7.1. Faptul că individul uman nu se poate regăsi pe sine decît în mediul social este o temă importantă a filozofiei, mai ales a filozofiei moralei, dreptului şi statului. În acelaşi timp, deoarece nimic nu condiţionează mai mult relaţia dintre individ şi societate decît exersarea facultăţii limbajului în vorbire, iar în afara comunicării individul nu-şi poate manifesta apartenenţa la umanitate, este explicabil de ce în afara socialului omul este „sălbatic", fiindcă nu are această facultate dezvoltată în sensul folosirii limbii specifice unei comunităţi în interiorul căreia să se poată adresa altora. Ca atare, limba este mijlocul prin care individualul este integrat în social, iar, dacă individul uman nu beneficiază de această integrare, nu există posibilitatea accederii la umanitate, încît relaţia dintre individual şi social devine şi o chestiune a lingvisticii (generale) în măsura în care vizează caracterizarea prin limba întrebuinţată şi stabileşte particularizările spirituale la nivel individual şi comunitar prin ea. Mai mult, individul singular este atît de dependent de social, încît îl poate imagina prin exteriorizarea sinelui propriu, transformat în partener de dialog, atunci cînd vrea să se analizeze sau să se explice din perspectiva unor constatări ale raţiunii sau al unor impulsuri ale voinţei[405]. Plecînd de la asemenea situaţii s-ar putea susţine că numai facultatea limbajului ca dotare nativă a omului este exclusiv individuală, deoarece în măsura în care această facultate devine operativă şi se corelează cu activitatea altor facultăţi ale spiritului, socialul efectiv sau aparent devine indispensabil.

Dar, deşi are acest statut de dotare individuală, facultatea limbajului reprezintă de fapt, aşa cum s-a menţionat, universalul uman, încît individualul este reprezentat aici doar de unele trăsături care particularizează manifestarea acestei facultăţi, dar nu de prezenţa ei în cazul fiecărui individ. În raport cu acest universal uman, socialul reprezintă un nivel mai redus de generalitate, fiindcă se

[405] De altfel, cînd cugetă, omul îşi „spune" în gîndul (sau în sinea) lui ceva, iar dacă „spune" înseamnă că apelează la mijloacele limbii.

limitează numai la comunitatea în care este cuprins individul şi care este delimitată în mare măsură de limba ce stabileşte facultăţii limbajului anumiţi parametri de funcţionare, oferindu-i mijloacele de raportare la realităţile cunoscute şi de colaborare eficientă între componenţii ei. Totuşi, aşa cum în alte cazuri însăşi dotarea naturală a indivizilor diferă de la un individ la altul, se poate admite cu îndreptăţire că nici facultatea limbajului (sau, mai degrabă, agerimea şi relevanţa ei) nu este identică la toţi. Această diferenţiere poate avea, în principiu, două explicaţii: 1) acuitatea facultăţii limbajului, care s-ar putea numi *inteligenţă lingvistică* (înţelegînd prin aceasta „agerime, nivel foarte înalt în a cunoaşte şi a folosi limba"[406]) sau *simţ deosebit al limbii*, într-o exprimare mai obişnuită, şi 2) statutul acestei facultăţi în relaţia cu alte facultăţi ale spiritului, în sensul de *intensitate lingvistică*, de mod de colaborare, de ierarhizare şi de evidenţiere în raport cu facultăţile respective.

Dotarea nativă a fiecărui individ uman poate produce diferenţieri, prin urmare, din punctul de vedere al trăsăturilor ce se pot atribui limbajului şi manierei lui de manifestare, dincolo de fundamentele lui comune ce susţin coeziunea mediului social. Această situaţie îndreptăţeşte afirmaţii precum cele formulate de Eugen Coşeriu, chiar dacă ele nu privesc în mod expres constatările menţionate mai sus, fiindcă acest lingvist nu şi-a propus să discute efectiv despre facultatea limbajului şi despre activitatea ei: „realizarea «facultăţii limbajului» proprie oamenilor nu are loc în mod uniform, ci sub foarte numeroase forme istorice, care se numesc, de obicei, *limbi*"[407], însă „limbajul este o activitate umană *universală* care se realizează *în mod individual*, dar totdeauna conform unor tehnici *istoric* determinate («limbi»)...; fiecare subiect vorbitor vorbeşte în mod individual (inclusiv în dialog)"[408]. Din aceste motive, este întemeiată conceperea competenţei şi performanţei lingvistice de către Noam Chomsky ca fiind caracteristice individului vorbitor, dar trebuie observat că acestea nu ar putea fi observate şi evaluate dacă nu li s-ar atribui un statut social, măcar la nivel comunitar, dacă nu la nivel general, aşa cum viza acest lingvist american.

Este necesar, de aceea, ca realizarea individuală a activităţii universale a limbajului să fie privită ca o activitate ce se poate evalua din punct de vedere social, printr-o ierarhizare a performanţelor altor indivizi vorbitori decît cel asupra căruia este orientată atenţia şi, prin aceasta, o ierarhizare şi o apreciere a individului social din perspectiva performanţelor lui ca vorbitor. Atunci cînd competenţa lingvistică individuală depăşeşte, prin cunoaştere şi prin aptitudini inovative, media ce caracterizează comunitatea vorbitorilor, cel care este dotat cu

---

[406] În concepţia lui Howard Gardner, inteligenţa lingvistică ar fi relativ identică („democratică") sub aspectul acuităţii la toţi indivizii vorbitori.

[407] Eugeniu Coşeriu, *Lecţii de lingvistică generală*, p. 233.

[408] Eugenio Coseriu, *Introducere în lingvistică*, p. 32.

Scanned with OKEN Scanner

ea are *talent lingvistic*[409], ce se concretizează în rezultate remarcabile din perspectiva preceptelor retoricii, ale poeticii, ale stilisticii etc., şi ale tipurilor textual-discursive ce sînt evaluate pe baza calităţii mijloacelor limbii folosite. Asemenea realizări în folosirea limbii pot deveni însă pîrghii pentru producerea unor efecte la nivel social, uneori prin instaurarea unor modele pentru realizarea unor schimbări ale limbii, alteori prin rezultate ce devin fundamente pentru alcătuirea unor opere culturale ce se impun prin valoare celorlalţi vorbitori şi, în unele cazuri, prin determinarea unor acţiuni sau activităţi în comportarea receptorilor, parteneri de dialog sau cunoscători ai textelor consemnate prin scriere.

7.2. Mai sus, a fost menţionat statutul limbajului din perspectiva relaţiei cu alte facultăţi ale spiritului, apreciat ca intensitate lingvistică, statut care ar putea fi considerat ca fiind redat în mod clar şi irevocabil prin formula „limba exprimă gîndirea (şi sentimentele)", formulă care s-ar putea traduce printr-o destinaţie a însăşi facultăţii limbajului de a acţiona, cu mijloacele oferite de limbă, (aproape) exclusiv pentru a exterioriza activităţile şi produsele gîndirii cu toate compartimentele ei, considerate sau nu ca facultăţi de sine stătătoare ale spiritului uman. În realitate însă, relaţia facultăţii limbajului nu este unidirecţionată, aşa cum se consideră în mod obişnuit, deoarece activitatea ei stimulează de multe ori gîndirea, fiind iniţiatoare a actelor de gîndire, astfel încît actele lingvistice, îndeosebi sub aspectul de acte de vorbire, pot genera acte de gîndire sau, în anumite situaţii, le delimitează ori le particularizează modul de organizare şi aplicabilitatea la realitatea obiectivă.

Fără îndoială, multe dintre aspectele care privesc relaţia dintre individual şi social în limbaj ar putea fi relevate printr-o analiză a modului în care funcţiile limbii, chiar în maniera (criticată uneori) pe care o oferă Roman Jakobson, pot trimite la anumite laturi ale facultăţii limbajului, prilej cu care s-ar putea dovedi că această facultate este în linii mari comparabilă cu celelalte laturi ale spiritului, situaţie, de altfel, explicabilă prin faptul că este permanent în corespondenţă cu ele şi se manifestă împreună cu ele.

În principiu, se poate considera că spiritul, privit atît din punct de vedere general, cît şi individual, are două componente de bază, gîndirea şi limbajul, care pot reprezenta două perspective din care poate fi considerat: spiritul ca gîndire şi spiritul ca limbaj. Dar, aşa cum se va arăta în continuare, în ambele cazuri (general şi individual), între gîndire şi limbaj există corespondenţă, dar nu similitudine structurală sau de componente. Gîndirea este alcătuită din mai multe puteri sau facultăţi, limbajul este alcătuit din trepte şi niveluri de posibilităţi în a reda distinct pentru eul interior şi dincolo de el, prin vorbire

[409] Uneori, această calitate a fost numită *talent pentru limbă*, însă formularea nu este optimă, fiindcă ar putea fi interpretată restrictiv.

Scanned with OKEN Scanner

directă sau indirectă (aceasta fiind scrierea), rezultatele activităţii acestor facultăţi. Avînd această latură orientată spre exterior, limbajul este supus influenţei sociale şi, prin el, rezultatele respective precum şi modul de funcţionare al facultăţilor devin predispuse îndrumării şi omologării sociale, iar individul vorbitor se integrează potrivit acestor condiţii prin *alteritate*, evoluînd în sensul stabilit de ambianţa socială. Cea mai importantă adaptare realizată astfel este în principiu cea a limbajului (considerat ca aptitudine generală, dar cu trăsături individuale) prin exteriorizarea lui ca limbă o dată cu însuşirea modului de a comunica specific mediului social. Întrucît limba este una dintre posibilităţile de manifestare a limbajului, în raport cu el, ea este o supoziţie relativă, dar întrucît limba nu este numai manifestarea unei părţi a limbajului, ci a lui în totalitate, ea poate fi privită şi ca o supoziţie absolută, reprezentînd maniera de socializare a spiritului şi corespondentul gîndirii. În aceste condiţii, exerciţiul fiecărei facultăţi a gîndirii şi al fiecărei manifestări a limbajului ca limbă se poate evalua din trei perspective: ca o ştiinţă, ca o conştiinţă şi ca o competenţă, fiindcă fiecare dintre aceste perspective obiectivează, trece dincolo de gîndire şi de limbaj, şi, prin urmare, pun în faţa evaluării ceea ce este de fapt însuşi spiritul, pornind de la actele, efectele şi produsele lor. Este de la sine înţeles însă că ştiinţa, conştiinţa şi competenţa lingvistică sînt proprii tuturor vorbitorilor limbii unindu-i în aceeaşi comunitate vorbitoare, deşi nu se atestă decît prin vorbirea fiecăruia dintre ei şi prin actele de vorbire individuale pe care le realizează aceştia. În plus, această unire nu rămîne la nivelul folosirii limbii, ci se extinde sub multe aspecte şi asupra trăsăturilor de gîndire şi de interpretare a realităţii de către membrii comunităţii respective, iar uneori chiar asupra comportamentului social. Individul vorbitor devine, în aceste condiţii, relevant nu numai prin trăsăturile care îl caracterizează ca persoană, ci şi prin calitatea de reprezentant al unei colectivităţi determinate şi, de cele mai multe ori, delimitate prin limba care a devenit, pentru facultatea limbajului vorbitorilor ei, mijlocul obişnuit de comunicare şi instrumentul de creaţie spirituală specific.

7.3. Un aspect concludent care atestă relativa independenţă a limbajului în raport cu alte facultăţi ale spiritului, îndeosebi în raport cu cele cognitive şi cu cele creative, este cel în care dexteritatea sau pasiunea de a vorbi (uneori chiar cu un aparent talent în folosirea limbii) nu sînt susţinute de participarea deplină a altor laturi ale spiritului. Ca atare, coparticiparea facultăţilor la manifestările sociale de tipul actelor comunicative lingvistice nu este întotdeauna cea firească, astfel încît o performanţă remarcabilă a vorbirii nu înseamnă uneori decît *verbiaj*, dacă facultăţile gîndirii (intelect, raţiune, intuiţie) nu susţin la nivel satisfăcător actualizarea mijloacelor limbii. Cînd predispoziţia de a uza excesiv de formele limbii fără cooptarea corespunzătoare a celorlalte aptitudini ale spiritului (care se pot afla chiar în situaţia unui deficit funcţional) este

Scanned with OKEN Scanner

manifestată în scris, fenomenul este numit *grafomanie*, în condițiile însușirii deprinderii scris-cititului.

Se înțelege că nici verbiajul (sau logoreea, care poate însoți unele stări maladive) și nici grafomania nu sînt reflectări ale talentului ori ale inteligenței, nici măcar sub aspectul calităților limbii folosite, căci vorbele fără conținut, chiar întrunite în enunțuri, nu activează funcțiile reale ale limbajului sau creativitatea lui cu materialul oferit de limbă. Talentul și inteligența presupun un nivel mai înalt al științei și conștiinței lingvistice, care nu există în cazul verbiajului și al grafomaniei, deoarece dexteritatea vorbitului (redat sau nu în scris) nu este parte a unei culturi generale sau de specialitate ieșite din comun.

Fără a intra în amănunte, trebuie apoi observat că verbiajul și grafomania sînt uneori cultivate din predispoziții personale de afirmare și de impunere în mediul social. A spune orice despre orice și a pretinde cu insolență recunoașterea existenței ideilor cînd ele lipsesc nu este însă un subiect ce ține de știința limbii.

Scanned with OKEN Scanner

V. Un subiect dificil: relaţia dintre limbă şi gîndire

1.2. Deoarece vorbirea (care presupune folosirea limbii) şi gîndirea sînt manifestări privilegiate ale existenţei umane, cercetarea lor a devenit obişnuită atunci cînd se pune problema determinării specificului acestei existenţe. Cu toate acestea însă, tratarea unui subiect precum „limba şi gîndirea" sau „relaţia dintre limbă şi gîndire" reflectă o concepere în mare parte confuză a faptului că în elementele limbii (foneme, morfeme, cuvinte, enunţuri, texte) se relevă aspecte ce pot fi atribuite relaţiei cu gîndirea (cunoaşteri sau atitudini faţă de obiecte, interpretări ale trăsăturilor obiectelor sau ale situaţiilor în care se află, structurări ale unităţilor lexicale şi ale mărcilor morfologice în enunţuri, succesiuni de enunţuri concatenate în text-discurs etc.), ca şi cum limba şi gîndirea ar fi două entităţi cu posibilă existenţă şi activitate separate. Ca atare, deşi nimeni nu a ajuns să susţină ca reală o asemenea separare, ea s-ar putea presupune (la nivel teoretic) pentru a se înţelege ce ţine efectiv de limbă şi ce se consideră că este în afara ei, astfel încît, atunci cînd se propune o lingvistică „internă" a limbii, care să privească exclusiv limba, s-ar putea presupune că ceea ce ţine de gîndire poate fi în totalitate „suspendat", pentru a reţine numai ceea ce este exclusiv al limbii.

Din observaţiile anterioare referitoare la diferenţele dintre limbi, s-a putut constata că acestea se manifestă în modul cel mai evident sub două aspecte: la nivelul exteriorizării prin sunete şi la nivelul redării conţinuturilor gîndirii. Cea de-a doua situaţie ar putea sugera că, în vreme ce gîndirea este universală, mijloacele verbale prin care este exprimată sînt diferite de la o limbă la alta, perspectivă aparent acceptabilă, dar, dacă se observă că, de fapt, aceste mijloace redau conţinutul gîndirii, produsele activităţii ei, ar însemna că şi acestea ar trebui să fie universale de vreme ce diferenţele respective sînt puse numai pe seama mijloacelor limbii prin care sînt exprimate. Această viziune a universalităţii, admisă pentru activitatea gîndirii în general nu priveşte în realitate decît laturile ei formale (logice) şi nu se concretizează în rezultate identice care să oblige limbile să recurgă la mijloace pe deplin echivalente pentru a le reda, astfel încît, de la nivelul morfematic şi pînă la nivelul textual-discusiv, limbile se diferenţiază în mod pronunţat, iar unele dintre mijloacele

Scanned with OKEN Scanner

oricărei limbi nu pot fi egalate cu mijloacele altor limbi, rămînînd în esenţă intraductibile şi numai aproximate[410].

Un aspect pare însă deosebit de interesant din punctul de vedere al relaţiei dintre limbă şi gîndire: faptul că posibilitatea unei limbi universale, comune tuturor oamenilor, nu există, în ciuda faptului că mai multe secole s-a crezut că se poate realiza[411]. Aceasta dovedeşte că, chiar dincolo de formele lingvistice şi de „logica" exprimării, şi gîndirea indivizilor vorbitori este diferită de la un grup lingvistic la altul, iar asumarea unei limbi unice de comunicare nu le înlătură modul propriu de a gîndi şi, de aceea, comunităţile umane se vor diferenţia întotdeauna din acest punct de vedere, deoarece gîndirea va reflecta întotdeauna particularităţi locale ce se asociază cu cele care se constată pe terenul limbii, înţelegînd prin aceasta raportarea la realitate şi la segmentarea ei (ceea ce conduce la o anumită viziune din punctul de vedere al desemnării şi al referinţei sau la anumite raporturi între idei şi cuvinte), sau structurile morfo-sintactice de bază şi organizările textual-discursive (care implică şi construirea raţionamentelor în exprimare)[412].

Dar, deşi este considerată ca fiind evidentă şi, prin aceasta, în afara oricărei îndoieli sau contestări, relaţia dintre limbă şi gîndire, deseori adusă în atenţie în lucrările de lingvistică, mai ales în cele cu caracter didactic, este în realitate puţin lămurită în aspectele ei esenţiale, care ţin, în principiu, de existenţa şi de funcţionarea a două laturi constitutive ale spiritului: gîndirea şi limbajul. S-ar putea considera de altfel că ideea antropologismului a fost prezentă, sub diferite forme, în multe dintre concepţiile lingvistice, în sensul că acestea au subliniat că limba nu se poate considera în afara comunităţii vorbitoare, dar au existat mereu dificultăţi în ceea ce priveşte repartizarea acestei probleme în domeniul de cercetare al lingvisticii sau al altor ştiinţe umaniste. Astfel, faptul că între limbă şi gîndire există o relaţie cu importante consecinţe nu a fost contestat de nimeni, dar s-a observat, în acelaşi timp, că ele nu se contopesc şi nici nu realizează întotdeauna corespondenţe de manifestare care să permită uneia dintre ele

---

410 Vezi în acest sens şi Albert Dauzat, *Filozofia limbii*, Editura Universităţii „Al. I. Cuza", Iaşi, 2015, pp. 50-51.

411 *Ibidem*, pp. 51-52. Cea mai cunoscută tentativă de a realiza o limbă universală (*characteristica universalis*) este cea a lui Leibniz, de la sfîrşitul secolului al XVII-lea, care îşi propunea să favorizeze, în urma identificării tuturor conceptelor primitive, reconstrucţia raţională a cunoaşterii în totalitate, pe baza unor calcule şi sistematizări (Vezi, în legătură cu această problemă, culegerea Gottfried Wilhelm Leibniz, *Limba universală, caracteristica universală, calculul logic*, Univers Enciclopedic Gold, Bucureşti, 2015).

412 Vezi anterior (**II, 2.6.**), unde s-a prezentat concepţia lui A. Philippide în legătură cu reflexul tipului uman („sîngele" şi „mintea") al vorbitorilor la nivelul limbii şi al gîndirii.

Scanned with OKEN Scanner

condiţia de subordonată fidelă a celeilalte, întrucît ele vădesc permanent că fiecare are o identitate proprie. Pe de altă parte, s-a observat uneori că funcţionarea limbii este controlată de conştiinţa umană, dar nu în toate cazurile de gîndire (de „logica" gîndirii), fiindcă limba exteriorizează de obicei conţinutul gîndirii, însă deseori într-o manieră proprie, iar nu sub dictatul ei. Totuşi, dacă există numeroase situaţii în care limba reflectă gîndirea şi este tributară mecanismelor psihice, atunci ea nu este în totalitate independentă ca organizare şi, de aceea, „lingvistica internă" ar trebui să aibă în atenţie numai aspectele ce nu reflectă relaţia dintre limbă şi gîndire, adică numai atunci cînd limba se organizează şi funcţionează fără nici o ingerinţă din afara ei.

Formulat astfel, ca relaţie dintre *limbă* şi *gîndire*, subiectul ridică de la început un număr de nesiguranţe şi de întrebări în legătură cu însuşi conţinutul lui, între care şi aceea că, în esenţă, limba ar putea fi independentă de gîndire, iar gîndirea independentă de limbă. Prin *limbă* se înţelege în mod obişnuit un mijloc de comunicare umană istoriceşte constituit, iar prin *gîndire* o capacitate, o aptitudine umană de a construi idei pornind de la anumite cunoaşteri şi respectînd anumite reguli. Ca atare, limba şi gîndirea nu sînt elemente de acelaşi nivel astfel încît conjuncţia *şi* să indice în cazul lor adăugarea unuia la altul sau însoţirea unuia de către celălalt, ceea ce ar putea conduce la ideea, existentă implicit în lucrările de lingvistică generală, că în realitate se urmăreşte evidenţierea manierei în care rezultatele activităţii gîndirii sînt reflectate în expresia lingvistică realizabilă cu ajutorul mijloacelor limbii. Concluzia obişnuită în urma tratării subiectului în astfel de lucrări este că, de multe ori şi sub anumite aspecte, se poate identifica o asemenea reflectare, dar uneori ea nu este identificabilă, fiindcă limba se poate abate de la unele dintre rigorile logicii (considerate de obicei ca un sistem de reguli definitorii pentru activitatea gîndirii) şi poate oferi mai multe soluţii pentru acelaşi conţinut logic sau, mai rău, lasă determinarea acestui conţinut sub semnul incertitudinii.

1.2. Potrivit lui G. Ivănescu, „nimeni nu poate tăgădui că cel dintîi factor determinant al limbii, care trebuie luat în considerare de lingvist, este actul (sufletesc sau spiritual) de gîndire exprimat prin limbaj şi care poate fi însoţit sau nu de o trăire afectivă, de un sentiment. Avînd a exprima gîndirea, mai mult: fiind creată tocmai pentru a exprima gîndirea, limba trebuie să aibă structura pe care i-o impune gîndirea, deci, în general, o structură corespunzătoare structurii acesteia"[413]. Şi, mai apoi, adaugă acest lingvist, „realitatea este că, pînă astăzi, lingviştii n-au reuşit să explice decît în parte limba prin gîndire (ne referim la formele gramaticale şi la sintaxă). Dar aceasta nu înseamnă că trebuie să renunţăm la o asemenea încercare. De altfel, trebuie să distingem în gîndire

[413] G. Ivănescu, *Istoria limbii române*, p. 4.

Scanned with OKEN Scanner

elementul formal – studiat de logica formală –, care este acelaşi în toate timpurile şi la toate popoarele, şi elementul de conţinut, adică noţiunile, cultura, care variază de la un popor la altul, de la o epocă la alta, de la o categorie socială la alta, de la un om la altul, şi, la acelaşi om, de la o epocă la alta... Numai elementul formal al gîndirii nu are istorie, întrucît un anumit număr de categorii logice (mai toate sînt reflexe ale celor ontologice) este obligatoriu pentru orice gîndire"[414].

Prin urmare, crede acest lingvist, „limba trebuie să aibă structura pe care i-o impune gîndirea", dar „lingviştii n-au reuşit să explice decît în parte limba prin gîndire", însă totuşi el nu-şi propune să afle de ce s-a ajuns la o asemenea situaţie, adică de ce din remarcabila dominaţie a limbii de către gîndire nu s-a reuşit decît doar parţial să se identifice acest raport. Apoi, gîndirea (pe care o urmează limba) prezintă două ipostaze, una formală, care este universală şi stabilă, iar alta de conţinut, foarte diversificată şi particularizată în funcţie de toate situaţiile care privesc condiţiile vorbirii şi starea vorbitorului. În sfîrşit, stabilitatea elementului formal din gîndire este asigurată prin categoriile logice, care „mai toate sînt reflexe ale celor ontologice", ceea ce ar însemna că ontologicul sub aspectul structurilor de bază este mereu şi peste tot acelaşi, aspect ce ar putea fi contestat, dar care este totuşi valabil, fiindcă formele logice nu puteau apărea în gîndire, dacă aceasta nu se raporta la ceva care să i le impună.

Elementul de conţinut este însă de altă natură de vreme ce nu întruneşte aceeaşi trăsătură a stabilităţii depline şi se sustrage rigorilor logicii, fiindcă excede cadrele ei formale. Pe de altă parte, Ivănescu ar fi trebuit să observe că universalitatea logicului pe care o are în vedere ar avea două posibilităţi de explicare: 1) aceeaşi organizare la nivel somatic sau funcţional şi 2) aceeaşi matrice imprimată de realitate gîndirii, căci, de exemplu, relaţii precum unu şi multiplu, cauză şi efect se impun spiritului independent de limba care ar produce o stabilire a parametrilor de funcţionare a facultăţii limbajului. Dar, evitînd o discuţie în legătură cu această facultate şi cu reprezentarea ei la primul nivel menţionat mai sus, rămîne ca fiind determinantă pentru gîndire numai relaţia cu lumea externă (cu ontologicul) care se răsfrînge şi asupra limbii. Iar, dacă lingviştii nu au explicat prin gîndire decît numai anumite aspecte ale ei, adică numai organizarea mijloacelor limbii în vederea comunicării, eludînd faptul că această comunicare este despre ceva extralingvistic (de natură onto-logică), dar despre un ontologic reflectat în gîndire şi cu amprenta acesteia, rămîne în afara explicaţiei tocmai faptul că logicul este în principiu organizat pe baze ontologice, dar, cînd aspectele realităţii devin obiecte ale comunicării, această organizare asumată prin tradiţie este depăşită. Explicaţia ar fi în faptul că ontologicul nu trebuie considerat în sine, ci ca o „realitate pentru om", o realitate umanizată, iar această umanizare urmează un traseu evolutiv sub

[414] *Ibidem.*

Scanned with OKEN Scanner

aspectul conţinutului, astfel încît formele logice sînt aplicate mereu la alte conţinuturi ce sînt atribuite de alte compartimente ale gîndirii (minţii), decît cel reprezentat de forma logică.

Spre deosebire de structuralişti, Ivănescu are însă în vedere şi alte explicaţii ale funcţionării şi schimbărilor limbii decît relaţia cu gîndirea, precum evoluţia socială şi culturală, dar această relaţie este pentru el hotărîtoare, fără a observa că, în realitate, unitatea spiritului poate explica în mod mai eficient existenţa şi evoluţia împreună şi în colaborare a limbii şi a gîndirii sau aspectele ce asigură corespondenţele dintre ele, aşa cum ar sugera, de altfel, „reflexele" ontologice, care nu privesc, fără îndoială, numai unele categorii logice.

Prin urmare, co-existenţa (înţeleasă şi ca o co-funcţionare a) facultăţii limbajului şi a facultăţilor cuprinse sub denumirea *gîndire* (în mod deosebit, intelect, raţiune, memorie şi intuiţie), iar nu aparenta subordonare a limbii faţă de gîndire, cum ar reieşi din asumpţiile lui Ivănescu, este o perspectivă mai adecvată de explicare a relaţiei limbă-gîndire. Vorbirea, fiind manifestarea facultăţii limbajului prin actualizarea mijloacelor limbii, nu se poate realiza decît în maniera sugerată de Benedetto Croce, adică prin intuiţia simultană a mijloacelor respective împreună cu funcţiile şi cu conţinutul lor care este dat de gîndire (cu ambele dimensiuni, formală şi materială). În acest context, avînd în vedere faptul că facultatea limbajului este o componentă a spiritului uman, din punct de vedere somatic şi funcţional (alături şi împreună cu alte facultăţi), nu se poate considera limba ca o realitate spirituală total separată de altele, aspect observabil şi din faptul că învăţarea limbii şi evoluţia ei se realizează împreună cu manifestarea şi cu dezvoltarea gîndirii, cu facultăţile ei menţionate mai sus.

Desigur, relaţia dintre limbă şi gîndire este complexă, dar aspectele ei principale sînt totuşi relevante şi, prin aceasta, sesizabile sau chiar analizabile. Mai întîi, trebuie precizat că însăşi facultatea limbajului nu poate exista şi nu se poate manifesta decît ca o latură a gîndirii, nu numai sub aspectul ei formal, ci şi sub cel al conţinutului. Dacă de aici s-ar deduce că gîndirea este preeminentă limbii, aceasta fiind forma de manifestare a limbajului potrivit unei tradiţii nu ar fi însă corect, deoarece gîndirea raţională (logică) în afara limbii este de neconceput.

Gîndirea non-raţională sau instinctivă, bazată de obicei pe reflexe, care este specifică lumii nonumane, este posibilă însă şi în afara limbii, fiind prin aceasta universală, dar, atunci cînd ajunge în măsură de a se manifesta raţional, la om, gîndirea este însoţită în mod necesar de limbă, de limbajul articulat, şi, în acest caz, între structurile şi realizările gîndirii şi cele ale limbii trebuie să existe corespondenţe numeroase la nivel sincronic şi cvasitotale la nivel istoric. Gîndirea raţională este, de aceea, o gîndire verbală, o gîndire în cuvinte şi în îmbinări de cuvinte, iar funcţia de formulare a gîndirii, caracteristică spiritului, este în interdependenţă cu funcţia de comunicare specifică limbii. Această perspectivă a fost, de altfel, întrevăzută de André Martinet, care afirmă între

Scanned with OKEN Scanner

altele: „limbajul serveşte... drept suport al gîndirii, în aşa măsură încît ne putem întreba dacă o activitate mintală lipsită de cadrul unei limbi ar merita numele de gîndire"[415], iar „originalitatea gîndirii nu va putea să se manifeste decît într-o îmbinare neaşteptată a unităţii lor"[416]. Dacă însă „originalitatea gîndirii" este condiţionată de relaţiile dintre gîndire şi limbă (de fapt, între diferitele realizări ale lor) este de la sine înţeles că limba însăşi participă la activitatea gîndirii, dar, aşa cum s-a precizat, nu în mod direct, ci prin facultatea limbajului direcţionată de tradiţia limbii şi corelată cu diferite componente ale gîndirii ce reprezintă spiritul. De aceea, s-ar putea accepta perspectiva că gîndirea şi limba (prin facultatea limbajului) formează o unitate (în sens hegelian) ca rezultat al faptului că ambele sînt componente ale spiritului şi sînt condiţionate de structura primară a naturii umane. În consecinţă, perfecţionarea spirituală, indiferent de aspectele sub care se manifestă, solicită facultăţii limbajului rafinarea şi înnobilarea limbii, prin amplificarea capacităţii ei simbolice, o dată cu activitatea intelectuală specifică gîndirii.

1.3. Aşa cum s-a menţionat anterior, din tratarea subiectului privind relaţia dintre limbă şi gîndire, se poate ajunge la unii autori la conchiderea că, în ultimă instanţă, rolul limbii este acela de a reda ceea ce produce gîndirea, deşi în subsidiar, în definirea limbii, se specifică uneori că ea redă şi sentimente, atitudini sau voinţe, ceea ce ar presupune că numai „coloratura" pe care o aduc acestea ar produce incongruenţele dintre limbă şi gîndire (de fapt, rezultatele gîndirii, adică gîndurile sau ideile), altfel, corespondenţele fiind în principiu depline. Această viziune presupune însă cîteva aspecte ce nu pot aduce nici un fel de siguranţă în interpretarea faptelor: pe de o parte, se impune obligaţia determinării modului de acţiune al acestei coloraturi în deturnarea traseului gîndirii, care altfel ar trebui să-şi găsească corespondenţa ca atare în limbă, şi, pe de altă parte, se cere o mai exigentă evaluare a ceea ce se înţelege prin „gîndire", dacă ea este o singură aptitudine (sau facultate) sau dacă nu cumva, în realitate, este un complex de facultăţi diferite, a căror manifestare este diferenţiată şi, pe lîngă aceasta, dacă gîndirea însăşi nu este uneori orientată de sentimente, atitudini şi voinţe, adică de entităţi ale comportamentului uman ce nu intră sub controlul ei. În sfîrşit, dacă gîndirea este un asemenea complex de aptitudini, cum s-a avansat mai sus opinia, atunci ea nu este şi nu poate fi implicată în mod liniar în realizările limbii, chiar dacă aceasta s-ar rezuma numai la exprimarea produselor ei.

Din punctul de vedere al lexemelor numitoare, fiind elemente ale lexicului uzual şi antrenate frecvent în comunicare, cuvintele *limbă* şi *gîndire* sînt remarcabile prin conţinutul semantic dobîndit, în sensul cumulării mai

[415] André Martinet, *Elemente de lingvistică generală*, p. 27.
[416] *Ibidem*, p. 33.

Scanned with OKEN Scanner

multor semnificaţii şi valori sub aceeaşi formă vocală. Situaţia lexemului *limbă* a venit deseori în atenţie în paginile anterioare, mai ales prin raportarea la alţi termeni cu circulaţie în textele ştiinţifice (precum *limbaj* şi *vorbire*), concluzia fiind aceea că există o anumită derogare de la precizia necesară în folosirea acestui cuvînt cu valoare de termen. În cazul lexemului *gîndire*, chiar în condiţia în care este considerat cu un conţinut unitar (iar nu dependent de activitatea mai multor facultăţi), se remarcă în mod deosebit că, la fel ca orice formă de infinitiv-substantiv, întruneşte două semnificaţii principale: o activitate a spiritului corespunzătoare unei facultăţi şi un rezultat al acestei activităţi (gînd, idee).

Din alt unghi de vedere, gîndirea (activitatea facultăţii de a gîndi) este apreciată ca fiind dominată de reguli universale de funcţionare, fără diferenţiere pentru fiecare dintre comunităţile umane, în vreme ce limba (activitatea facultăţii de a vorbi, adică limbajul) este, dimpotrivă, asociată în mod necesar comunităţilor, pentru care reprezintă mijlocul principal de particularizare şi de diferenţiere a unora în raport cu altele. Ca atare, există o contradicţie de principiu între modul de existenţă (şi de manifestare) al gîndirii şi modul de manifestare (şi de existenţă) al limbii, căci dacă limbile sînt „diferite", aceasta presupune că încalcă principiul unităţii pe care îl dictează gîndirea, dacă aceasta ar avea sau ar manifesta tendinţa constantă de a fi universală.

De aici, rezultă cîteva exigenţe explicative, între care, în primul rînd, aceea de apropiere mai mare de ceea ce se înţelege prin „gîndire", deşi, la o primă evaluare, s-ar putea crede că aceasta nu intră în sarcinile ştiinţei limbii (lingvisticii) şi într-adevăr nu ar intra dacă s-ar putea reuşi în alt mod explicarea relaţiei complexe dintre limbă şi gîndire şi dacă nu s-ar transfera, uneori, ca în lingvistica promovată de curentul logico-gramatic din secolul al XIX-lea, legile logice în analiza limbii, prin considerarea relaţiei dintre gîndire şi limbă ca o subordonare a acesteia din urmă faţă de cealaltă. Acest demers are însă şi o altă faţetă, aceea investigată de cei care doreau să analizeze gîndirea pornind de la faptele de limbă, reducîndu-se, de data aceasta, funcţionarea gîndirii la actualizarea mijloacelor lingvistice, ceea ce ar reprezenta în ultimă instanţă identificarea ei cu facultatea limbajului sau subordonarea faţă de această facultate. Ca atare, trebuie recunoscut că nu poate exista limbă care să nu se sprijine pe gîndire şi, în acelaşi timp, nici gîndire care să se poată manifesta în mod adecvat în afara formelor limbii, în oricare dintre ramificaţiile ei cognitive, constructive sau volitive (intelect, raţiune, judecată, intuiţie, imaginaţie, voinţă). Consecinţa este că orice act lingvistic poate fi evaluat şi ca act cognitiv, ca act creativ, ca act volitiv etc., aşa cum se va constata în continuare.

Din discuţiile anterioare, se poate constata că facultatea înnăscută a limbajului este activată şi determinată după însuşirea limbii, prin situaţiile în care aceasta este folosită în comunicare, astfel încît această facultate este identificată, ca mod de manifestare, cu însăşi actualizarea limbii. În acest mod,

Scanned with OKEN Scanner

folosind un termen din informatică, s-ar putea spune că limba (maternă) *setează* facultatea limbajului, aceasta avînd mai multe consecinţe, între care prima este aceea de a produce dificultăţi în învăţarea altei (altor) limbi[417], atunci cînd această setare (fixare pe un anumit mod de funcţionare) trebuie să permită manifestarea alăturată şi a altui cod (vezi, anterior, **IV, 1.3.**). O altă urmare importantă a însuşirii limbii este că, prin cunoaşterea lingvistică, se fixează şi numeroase principii de funcţionare a gîndirii, precum de exemplu stabilirea ideilor de singular (individual) şi plural (multiplu), acesta din urmă, în anumite limbi cu distincţiile între dual, trial sau mai mult decît acestea. Dacă se adoptă perspectiva propusă de Kant, în acest caz, se realizează una dintre opoziţiile cu care operează facultatea intelectului, iar, dacă este urmat modelul lui John Locke, atunci aceasta implică facultatea „perspicacităţii". Există apoi multe alte asemenea situaţii în care, prin însuşirea limbii, *se setează* şi alte facultăţi pentru activitatea lor, iar, prin aceasta, se pot explica şi implicaţiile limbii ce se constată în modul particular de a reda realitatea în diferite comunităţi lingvistice, precum şi, aşa cum se va observa, ceea ce Eugen Coşeriu stabilea drept „suspendare" a competenţei elocuţionale de către competenţa idiomatică.

În acelaşi timp, însuşirea limbii are un rol important şi în realizarea a ceea ce a fost considerat de către unii cercetători „fundamentele logice ale gîndirii"[418], deoarece gîndirea, şi atunci cînd este considerată în sens restrîns ca facultate a raţiunii, are importante fundamente de pregătire a activităţii tot prin ceea ce oferă modelul de folosire a limbii, precum ceea ce s-a apreciat a fi, cu cîteva secole în urmă, „asociaţia ideilor", dar şi multe alte aspecte de funcţionare a raţiunii (precum opoziţia). Unul dintre aceste aspecte poate fi acela că există posibilitatea ca gîndirea să nu fie orientată uneori în mod deosebit asupra conţinuturilor exprimate prin limbă, ci aproape exclusiv asupra mijloacelor limbii şi asupra modului în care este construită exprimarea. Această situaţie reflectă în mod evident că există o diferenţiere, inteligibilă chiar la nivelul simţului comun, în ceea ce priveşte aspectul pe care îl primeşte construcţia ideatică a facultăţilor cognitive şi constructive ale spiritului şi aspectul construcţiei lingvistice propriu-zise ce reprezintă, în sens restrîns, formele limbii şi utilizarea lor. Din aceste asumpţii rezultă o explicaţie a faptului că destul de numeroasele cercetări asupra activităţii gîndirii pornesc de la faptele de limbă, adică de la ceea ce de fapt se exteriorizează prin mijlocirea facultăţii limbajului ca expresie lingvistică, deoarece gîndirea ca activitate (chiar cînd este interioară) nu se poate constata şi controla decît prin această mijlocire, printr-un recurs la mijloacele de expresie ale limbii.

---

[417] Vezi, asupra acestui aspect, Ioan Oprea, *Elemente de filozofia limbii*, pp. 143-146.

[418] Vezi, de exemplu, Gh. Enescu, *Fundamentele logice ale gîndirii*, Editura Ştiinţifică şi Enciclopedică, Bucureşti, 1980.

Scanned with OKEN Scanner

2.1. Deşi folosită de mult timp şi foarte frecvent, formularea *relaţia dintre limbă şi gîndire* este, prin urmare, destul de imprecisă, căci atît substantivul *limbă* cît şi substantivul *gîndire* sînt nu numai polisemantice, ci au şi un conţinut greu de precizat prin relaţiile complexe pe care le întrunesc cu alte entităţi din componenţa şi funcţionarea facultăţilor spiritului. Din acest motiv, atunci cînd se menţionează formula respectivă, ar trebui stabilite şi indicate semnificaţiile celor doi termeni şi baza conceptuală pe care o reprezintă. Se poate observa astfel că în vreme ce „gîndirea" poate fi considerată, aşa cum s-a specificat mai sus, ca un ansamblu de facultăţi, limba este un mod de organizare şi de activitate a facultăţii limbajului, şi dacă se are în vedere „limba în general", este vizată o noţiune de alt rang. De altfel, „limbă în general" este în esenţă un concept de avarie, deoarece, sub aspectul conţinutului, este un concept generic, un gen sub care se cuprinde o diversitate de „specii" nu numai foarte variate, dar şi imprecis delimitate, prin urmare, pentru care nu s-a realizat încă o idee precisă, motiv pentru care Noam Chomsky stabilea necesitatea de a realiza o „gramatică generală", după ce ar fi studiate toate limbile existente. În consecinţă, în lipsa unei determinări pentru „limbă în general" (sau pentru „gramatică generală") care s-ar putea pune în relaţie cu „gîndirea în general" (aceasta fiind considerată ca reprezentînd un concept pe deplin acceptabil prin trăsăturile şi prin manifestările de bază ale referentului), raportările se fac de obicei la o anumită limbă, adică aşa cum a procedat Aristotel atunci cînd a omologat similitudinile dintre limba greacă şi gîndirea logică.

În această perspectivă, nu limba este activitate, ci folosirea limbii, care este de fapt activitatea (facultăţii) limbajului, iar gîndirea, considerată ca facultate de a gîndi, este activitatea pentru realizarea gîndurilor (sau gîndirilor[419]), adică aplicarea unor reguli şi principii în organizarea şi aprecierea unor

---

[419] Cum se poate constata, *gîndire* este, pe de o parte, numele „facultăţii de a gîndi" şi, pe de altă parte, a „rezultatului activităţii acestei facultăţi", care este „gîndul, ideea". De aceea, în lucrările de specialitate, s-ar putea realiza o repartizare a acestor semnificaţii: *gîndire*, pentru facultate şi activitatea ei, iar *gînd*, pentru rezultat. Ca atare, este optimă procedura urmată în traducerea realizată de Eugen Munteanu a operei principale a lui Wilhelm von Humboldt (*Despre diversitatea structurală a limbilor şi influenţa ei asupra dezvoltării spirituale a umanităţii*, Humanitas, Bucureşti, 2008), care transpune germ. *Gedanke*, în mod normal (ţinînd cont de conţinutul acestui cuvînt) prin românescul *gînd*, într-un context precum: „die Sprache ist das bildende Organ des Gedanken", tradus: „Limba este organul formator al gîndului" (p. 89, din traducere). Anterior, Alexandru Graur şi Lucia Wald, în tratatul *Scurtă istorie a lingvisticii* (Editura Didactică şi Pedagogică, Bucureşti, 1977, p. 89) au transpus segmentul respectiv prin: „limba este organul formator al gîndirii", pe baza polisemantismului menţionat al termenului *gîndire*. Trebuie însă observat că, în limba germană, există repartizarea de conţinut „cugetare, gîndire", pentru substantivul *Denken*, şi „idee, gînd", pentru *Gedanke*, pe care Eugen Munteanu a urmat-o.

Scanned with OKEN Scanner

Scanned with OKEN Scanner

evenimente, entităţi, stări sau procese asumate în forma unor cunoaşteri despre realitate. *Intelectul*, ca primă treaptă a gîndirii, ilustrează principiile de bază ale funcţionării ei, asemănarea şi diferenţierea, în funcţie de care orice reprezentare este clasificată, inclusiv reprezentările care privesc entităţile limbii: foneme, morfeme, semnificaţii, enunţuri etc. *Conceptualizarea* însă, care este rezultatul activităţii raţiunii, se poate produce cu sau fără cooperarea facultăţii limbajului, iar, dacă este realizată cu o astfel de cooperare, deoarece limbajul nu se poate manifesta decît ca limbă, este marcat de limba pentru care este setat acesta. În cazul limbilor (limbajelor) de specialitate (vezi despre acestea, în continuare, **XI, 1.2.** şi **1.3.**), de exemplu, conceptualizarea nu presupune în principiu coparticiparea limbajului (a facultăţii setate de limbă) şi, de aceea, ele par independente de limbă (de fapt, de ştiinţa şi de conştiinţa lingvistică). Acesta a fost motivul pentru care Eugen Coşeriu a considerat că, în vreme ce ceea ce vine din tradiţia limbii şi poartă amprenta ei din punctul de vedere al trăsăturilor de organizare şi de relaţionare, depinzînd de istoria limbii, reprezintă obiectul *lexematicii* (al semanticii structurale), terminologiile (de fapt şi alte sectoare ale limbii literare) nu ţin de domeniul ei.

Fiind tradiţie – iar tradiţia reprezentînd perpetuarea unui mod de a fi sau de a se manifesta stabilite istoric şi, de aceea, urmarea lor se produce fără regîndirea întemeierii lor originare care le-a generat – limba poate ajunge în mod inevitabil într-o discordanţă în raport cu maniera de a gîndi din momentul în care se analizează trăsăturile ei, încît este firesc ca aceste trăsături, realizate printr-o acumulare – nu întotdeauna sistematică – din diferite faze şi din diferite perspective ale folosirii limbii, să ajungă în parte incongruente şi inactuale în raport cu gîndirea momentului. Mai mult, fiind activată prin modul de organizare şi de funcţionare al limbii, facultatea limbajului este determinată la rîndul ei să urmeze tradiţia, prin competenţa lingvistică a vorbitorilor, în defavoarea momentului, şi atunci se generează o discrepanţă între logicul pe care îl reprezintă gîndirea sau între cunoaşterile şi interpretările actualizate ale gîndirii şi ceea ce limba a conservat prin formele, structurile şi semnificaţiile ei din momentele istoriei anterioare, cînd conţinuturile gîndirii erau altele. Pe de altă parte, schimbările limbii nu urmează întotdeauna schimbările gîndirii, în ciuda numeroaselor corespondenţe dintre ele şi în ciuda tendinţelor spiritului de a armoniza produsele activităţii diferitelor facultăţi. Prin urmare, între facultăţi există relaţii multiple, dar ele, în măsura în care se pot identifica drept entităţi separate, nu se reduc la aceste relaţii sau la zonele lor de cooperare, căci astfel s-ar confunda, ci au identitate funcţională proprie, precum şi o organizare (structurare) a componentelor specifică fiecăreia.

În acest mod, se pot explica desele lamentări în legătură cu infidelitatea limbii sau cu lipsa preciziei mijloacelor ei în redarea fidelă a nuanţelor gîndirii ori a intensităţii sentimentale intuite de gîndire. Trebuie admisă aici, prin

urmare, o percepere a distincţiei dintre limbajul care se manifestă cu ceea ce posedă limba şi cu ceea ce solicită alte facultăţi să fie exteriorizat prin intermediul lui. Asemenea constatări conduc la două concluzii admise în mod obişnuit, pe de o parte, faptul că gîndirea şi limba au o existenţă şi o dezvoltare paralelă, iar nu identică, şi, pe de altă parte, faptul că gîndirea este mai mobilă decît limba şi că se transformă mai repede. Ca atare, nu se poate reduce rolul limbajului în a reda procesele şi rezultatele gîndirii, considerate ca fiind o capacitate de a oglindi realitatea în forme ideale (reprezentate de noţiuni, judecăţi şi raţionamente), deoarece redarea este marcată de posibilităţile lui de a le exterioriza cu mijloacele pe care le oferă limba.

Din aceste motive, predispoziţia de a considera limbajul uman (identificat cu folosirea limbii) ca fiind raportabil la mecanismele sugerate de realizările ciberneticii şi de introducere a modelelor matematice în comunicare, prin diminuarea importanţei sau excluderea factorilor mentali, aşa cum s-a întîmplat uneori pe la jumătatea secolului al XX-lea, nu putea reprezenta o soluţie adecvată, aşa cum a arătat Noam Chomsky (îndeosebi în *Language and Mind*), dar unele detalii din componenţa acestor mecanisme analitice au putut sugera anumite relaţii posibile dintre facultatea limbajului şi limbă, entităţi care se relevă a fi hotărîtoare în comunicarea prin limba naturală. Algoritmii automatelor programate pot sugera, desigur, complexitatea unor operaţii detectabile în această comunicare, dar nu pot explica operaţiile respective, fiindcă ele reprezintă altceva decît mecanismul de forma unui agregat complicat, aflat la nivelul unei maşini-computer, oricît de ingenioasă ar fi aceasta.

Situaţia se datorează faptului că, în cazul actului lingvistic, reprezentat de actualizarea elementelor limbii, sînt antrenate complexe existenţiale de esenţe foarte variate: facultatea limbajului cu relaţiile ei de natură psiho-somatică, limba istorică impusă de tradiţia prin care această facultate a fost setată, producerea vorbirii cu însumarea de acte psihice şi motorii (emiterea sunetelor şi receptarea lor), condiţiile de comunicare (între care şi alteritatea), tipul cunoaşterilor, sentimentelor sau atitudinilor exteriorizate, performanţele atinse în fiecare act comunicativ. Această complexitate nu permite reducerea componentelor la acelaşi (tip de) element de bază, aşa cum a încercat behaviorismul prin dubletul stimul-răspuns, astfel încît chiar şi operaţiile mintale să se poată imagina ca o însumare a unor operaţii simple de fenomene elementare, care să permită realizarea unei descrieri cu un grad înalt de exactitate.

2.2. Din aceste considerente, trebuie apreciată trăsătura mentalistă din teoria lui Ferdinand de Saussure, care a atribuit limbii statutul de instituţie culturală dominată de laturi spirituale. Mai tîrziu, orientarea spre mentalism a lui Noam Chomsky a fost la rîndul ei benefică, producînd o schimbare interpretativă importantă, de mai mică intensitate, dar cu audienţă apreciabilă. Preluînd

Scanned with OKEN Scanner

sugestiile din *Gramatica de la Port Royal*, Chomsky crede că, în structura de adîncime, enunţul *Dumnezeu invizibil a creat lumea vizibilă* (*Invisible God created the visible world*), cuprinde trei idei: 1) „Dumnezeu este invizibil", 2) „Dumnezeu a creat lumea" şi 3) „Lumea este vizibilă". În structura de suprafaţă însă, există un subiect complex (*Dumnezeu invizibil*) şi un predicat (sau atribut) complex (*a creat lumea vizibilă*). De fapt, dacă în structura de adîncime s-ar realiza asemenea detalieri, descompunerea propusă ar fi numai o singură etapă, căci, mergînd mai departe, s-ar putea, de exemplu, obţine ideea reprezentată de „vizibil" şi, prin opoziţie, cea de „invizibil" sau chiar de „a crea" („a da fiinţă, a realiza") şi aşa mai departe. Printr-o interpretare mai detaliată s-ar putea apropia acest sistem de analiză de „dubla articulare a limbajului" din concepţia lui André Martinet, ca o a treia articulare (care însă ar trebui situată pe primul loc), prin care se produce trecerea în lingvistica text-discursului.

Dintr-un alt unghi de vedere însă, se poate observa că „ideile" descoperite de Chomsky şi de gramatica raţionalistă franceză sînt implicite în însăşi structura de suprafaţă şi organizate după tradiţia limbii şi după „scopul vorbirii" prin folosirea „ideilor complexe", aşa cum preciza John Locke[420], dar şi cu ceea ce stabilea Benedetto Croce[421], anume că, pentru vorbitor, limbajul este acelaşi lucru cu expresia, de unde se poate considera că cele asumate prin limbaj ca limbă, precum conţinutul elementelor lexicale, sînt actualizate în structura de suprafaţă ca deprinderi ce nu sînt trimise decît în anumite situaţii dincolo de sensul acestei structuri prin descrieri şi disocieri complicate la nivelul de adîncime. De altfel, aşa cum arată Chomsky însuşi[422], mecanismele lingvistice sînt de o foarte mare complexitate şi de un nivel înalt de abstracţie, fiindcă regulile care determină forma frazelor (structura de suprafaţă) şi interpretarea lor (structura de adîncime) reprezintă organizări ce pot fi raportate la fenomene fizice doar printr-un lung şir al regulilor de interpretare, iar aceasta se constată atît la nivel fonologic, cît şi „la nivel sintactic sau la nivel semantic".

3.1. Anterior, s-a menţionat că, sub un anumit aspect, facultatea limbajului ar putea fi privită ca un component al gîndirii, deoarece, dacă, din punct de vedere fiziologic, facultăţile spiritului se adaugă prin alăturare în lobii cerebrali, din punct de vedere funcţional, aceste facultăţi se suprapun, într-o structură stratificată în unitatea spiritului, încît un element ce se atribuie unei facultăţi are în principiu un reflex la nivelul alteia (sau altora). Pe de altă parte, este general recunoscut că limba „se învaţă" şi că este o consecinţă a vieţii în societate, căci,

---

[420] John Locke, *Eseu asupra intelectului omenesc*, Editura Ştiinţifică, Bucureşti, 1961, vol II, p. 66.

[421] Benedetto Croce, *Estetica privită ca ştiinţă a expresiei şi lingvistică generală*, Editura Univers, Bucureşti, 1970, p. 460 ş.u.

[422] Vezi, Noam Chomsky, *Selected Readings*, University Press, Oxford, 1971, p. 157.

Scanned with OKEN Scanner

arată Edward Sapir, „se poate pe bună dreptate spune că, într-un anumit sens, fiinţa umană este predestinată să vorbească. Dar probabilitatea rezonabilă ţine strict de faptul că individul se naşte nu în natură, în sălbăticie, ci în societate, care astfel îl conduce către tradiţiile ei"[423]. Din aceste afirmaţii şi din alte precizări ale acestui lingvist, ar rezulta că vorbitorul nu are prin natura sa nimic destinat vorbirii din punctul de vedere al unei limbi, încît numai tradiţia comunităţii sale îl determină să comunice cu mijloacele specifice unei limbi anumite. Această perspectivă a caracterului exclusiv social al limbii şi al vorbirii are numeroşi adepţi şi a favorizat, între altele, luarea în considerare a faptului că limba funcţionează şi se schimbă prin mecanismele ce ţin de organizarea şi de reorganizarea sistemului ei.

Aceasta presupune faptul că, înainte de orice, limba este o cunoaştere pe care vorbitorul şi-o însuşeşte treptat în copilărie în condiţiile vieţii sociale, iar cunoaşterea înseamnă antrenarea facultăţilor cognitive ale spiritului, dintre care cele de nivel superior sînt cuprinse în sfera a ceea ce se denumeşte în mod obişnuit prin termeni precum *gîndire* sau *minte*[424]. Probleme oarecum speciale în legătură cu relaţia dintre limbă şi gîndire ar putea prezenta aspectele ce ţin de fonologie, fiindcă aici sînt antrenate alte facultăţi decît cele care ţin de latura mentală, audiţia şi pronunţia, pentru identificarea sunetelor admise de sistemul limbii şi pentru redarea lor. Sub acest aspect, trebuie observat totuşi că pînă şi sunetele, ca să aibă valoare „lingvistică", trebuie să fie raportate, la receptare, la o imagine acustică, şi redate, în momentul producerii, în conformitate cu această imagine, considerată de Saussure şi de Chomsky ca fiind interiorizată (sau internalizată) şi raportabilă, în viziune kantiană, la controlul raţiunii practice. Această situaţie nu ar fi posibilă dacă fonemele nu ar reprezenta imagini tip de raportare în gîndire, încît se poate afirma că nu limba este cea care dirijează pronunţia şi apreciază sunetele receptate în cazul vorbitorului, ci gîndirea acestuia prin cunoaşterea şi recunoaşterea lor. În forma unor cunoştinţe se instaurează în gîndirea vorbitorului şi numeroase aspecte ce ţin de conştiinţa lingvistică, adică o sumă de evaluări şi de aprecieri în legătură cu realităţile şi, îndeosebi, în legătură cu formele şi cu conţinuturile limbii, care sînt preluate din mediul social. Desigur, vorbitorul poate avea în conştiinţa lingvistică proprie aspecte care completează sau contrazic ceea ce oferă acest mediu, dar aceasta presupune iarăşi activitatea gîndirii, de obicei prin manifestarea judecăţii şi a raţiunii la nivel individual.

Există apoi alte fenomene care privesc activitatea lingvistică ce pot fi puse în relaţie cu procesele gîndirii, precum analogiile şi asocierile formale sau

---

[423] Edward Sapir, *Despre limbă: o introducere în studiul vorbirii*, Casa Editorială „Demiurg", Iaşi, 2016, p. 25.

[424] Desigur, realizarea acestei cunoaşteri este în mod constant însoţită de o practică, reprezentată de *activitatea lingvistică*, prin exerciţiul folosirii limbii în comunicare.

Scanned with OKEN Scanner

de conţinut, adaptarea modului de exprimare la condiţiile concrete ale vorbirii şi altele, căci toate dovedesc prezenţa unor judecăţi şi raţionamente ce stau la baza alcătuirii actelor lingvistice, mobilitatea gîndirii reflectîndu-se mai evident sau mai atenuat în aceste acte.

3.2. Aşa cum a arătat G. Ivănescu, prin „gîndire" se înţeleg, de obicei, două realităţi deosebite: pe de o parte, formele logice, cu caracter de universalitate şi de fixitate, şi, pe de altă parte, conţinuturile cognitive ce sînt disociate şi stocate de spirit. Deşi formele logice sînt apreciate în acest mod, ele nu au fost totuşi în totalitate determinate şi clasificate cu toate nuanţele lor şi, de aceea, studiul lor nu s-a încheiat, însă această problemă priveşte în mică măsură cercetarea lingvistică propriu-zisă. Celălalt aspect însă nu se poate pierde din vedere de această cercetare, fiindcă relevă în cea mai mare măsură relaţia dintre limbă şi gîndire, precum şi faptul că şi gîndirea, la fel ca limba, are particularităţi locale, situaţie ce decurge din împrejurarea că ontologicul din gîndire nu este oglinda ontologicului obiectiv, ci o realitate pentru om şi, în parte, o prelucrare în sensul posibilităţilor umane de cunoaştere păstrînd amprenta manierei în care s-a produs atît cunoaşterea, cît şi prelucrarea ei.

În aceste condiţii, limbajul nu se raportează direct la realitate, ci la această lume pentru om, la *antropocosmos*, acesta fiind reprezentat de ceea ce se gîndeşte a fi realitate împreună cu ceea ce se gîndeşte despre realitate, cu interpretările şi cu aprecierile despre ea şi despre componentele ei. Ceea ce se gîndeşte, *gînditul*, cuprinde, desigur, şi rezultatul reflexivităţii gîndirii, a faptului de a gîndi despre gîndirea însăşi atunci cînd este plasată în situaţia de a fi obiect al cunoaşterii, ca şi cum ar face parte din realitate. Dar, şi de data aceasta, din faptul că gînditul este ceea ce realizează gîndirea şi că aceasta nu intermediază în mod mecanic relaţia cu realitatea, ci o oferă potrivit regulilor şi posibilităţilor ei, rezultă că, în mod efectiv, în gîndit, realitatea este „rescrisă" şi prezentată într-o manieră specifică prin antropocosmos.

Cantitatea impresionantă de cunoaşteri pe care le presupune ştiinţa lingvistică nu a fost însă avută în vedere întotdeauna de lingvişti, mai ales atunci cînd ei au aderat la ideea cultivării exclusive a unei „lingvistici interne", astfel încît Eugen Coşeriu, de exemplu, afirmă că „nu se învaţă o limbă, ci a crea într-o limbă, în sensul că nu se învaţă numai ce s-a spus deja, ci şi ceea ce se poate spune, care sînt posibilităţile"[425] (vezi, **II, 3.1.**). Desigur, învăţarea este obţinerea unor cunoaşteri sau a unei ştiinţe (a unei sume de cunoaşteri sistematizate, dar nu în accepţiunea consacrată în epistemologie) şi, atunci, faptul de a crea cu mijloacele unei limbi ar reprezenta, în ultimă instanţă, cunoaşterea limbii, adică

[425] Eugeniu Coşeriu, *Lingvistica integrală*, p. 13 (afirmaţia este făcută şi în alte scrieri şi se bazează pe interpretarea opiniilor unor antecesori precum Wilhelm von Humboldt şi Benedetto Croce).

Scanned with OKEN Scanner

ştiinţa lingvistică a vorbitorilor ei. Afirmaţia că se învaţă „şi ceea ce se poate spune, care sînt posibilităţile" este însă lipsită de claritate (şi, se pare, şi de adevăr), deoarece „ce se poate spune" nu se poate „învăţa" din moment ce nu a fost spus, încît, din cele spuse, se deduce mai degrabă *cum* se poate spune uzînd de o sumă de mijloace disponibile, cu ajutorul cărora se poate inova în funcţie de împrejurările actualizării limbii în vorbire. În principiu, „posibilităţile" pot fi numai (parţial) intuite, iar nu învăţate.

Prin urmare, această exprimare a lui Coşeriu, cu aspect de axiomă redată metaforic sau de maximă, este în realitate o redare criptică (şi lapidară) a unei idei cu înlesnirea unor interpretări discutabile. Deci, mai întîi, se afirmă că o limbă „nu se învaţă", iar ceea ce nu se învaţă nu este ştiut (decît eventual prin introspecţie) şi ce nu se ştie nu se poate folosi. Dar, dacă „nu se învaţă o limbă, ci a crea într-o limbă", aceasta înseamnă că se învaţă doar „a crea", dar limba nu, iar, dacă nu se învaţă şi nu este cunoscută, singura posibilitate ar fi aceea că ea să fie preexistentă, iar învăţarea contribuie numai la folosirea ei creativă[426]. De aceea, formula citată mai sus trebuie însoţită de precizări prin care să se indice sursa materialului lingvistic supus creaţiei, iar această sursă nu poate fi decît minimalizatul *érgon* („ce s-a spus deja"), reprezentat de ceea ce a fost realizat prin vorbire şi a rămas în structurări mentale specifice în conştiinţa vorbitorilor ca deprindere, astfel încît poate fi adaptat unor noi condiţii de comunicare. Altfel, sistemul şi norma limbii adoptate de Coşeriu (în *Sistem, normă şi vorbire*, din 1952) din teoria lui Hjelmslev ar fi formule fără conţinut. Cea mai dificilă interpretare din afirmaţiile conţinute de enunţul lui Coşeriu priveşte faptul că se învaţă „şi ceea ce se poate spune, care sînt posibilităţile" (vezi şi, **II, 3.1.**), adică un mod de generare, însă asemenea „posibilităţi" nu pot fi prevăzute decît ca schemă formală (ca „structură de adîncime"), iar nu ca realizare propriu-zisă în funcţie de condiţii, încît nu pot fi „învăţate" şi cunoscute sub acest aspect concret şi sintetic al limbii, iar transformarea lor în realitate ţine de facultatea limbajului şi de interconectarea ei cu alte facultăţi. Prin urmare, fiindcă o ştiinţă (sau o cunoaştere) a posibilităţilor limbii nu poate exista, ele nu pot fi cercetate decît în măsura în care sînt intuite şi realizate prin actele de comunicare concrete, situaţie în care nu pot fi „învăţate", ci rezultate din activitatea a ceea ce H. Gardner numea *inteligenţa lingvistică* (vezi, **IV, 4.3.**), ce caracterizează pe toţi vorbitorii limbii.

Ca atare, formularea care afirmă că se învaţă „să creezi într-o limbă" nu este optimă, fiindcă învăţarea priveşte gîndirea şi, în acest caz, ceea ce se poate „învăţa" este să gîndeşti cu mijloacele limbii, numai gîndirea (cu unele dintre facultăţile ei) fiind în măsură să creeze. De aceea, grupul de facultăţi ale gîndirii destinate receptării şi interpretării situaţiilor, entităţilor şi fenomenelor

---

[426] În 1955, Noam Chomsky considera cam acelaşi lucru cînd afirma că limba este „creativitate guvernată de reguli".

Scanned with OKEN Scanner

Scanned with OKEN Scanner

(reprezentare, intelect, judecată, raţiune) şi cele care propun realităţi ideale noi (intuiţie, imaginaţie) asociază facultatea limbajului setată de o limbă şi o atrag în actul creativ. Cu toate acestea, nu se poate susţine neimplicarea limbii în creaţie, dar puterea creativă este girată întotdeauna de gîndire, deoarece organizarea şi structurarea formelor şi conţinuturilor limbii nu le realizează şi nu le iniţiază limba însăşi, ci îşi au baza în ştiinţa şi în conştiinţa lingvistică, care sînt trăsături ale vorbitorului, ale gîndirii lui, iar nu ale limbii.

Un astfel de statut este oferit limbii prin antropocosmosul menţionat mai sus, ce reprezintă, în forma unor informaţii umanizate, datele, în mare parte sistematizate, despre realitatea obiectivă şi socială, despre formele şi structurile limbii şi despre folosirea lor, despre entităţile ideale construite de raţiune, de imaginaţie sau de intuiţie etc., adică despre conţinutul gîndirii menţionat de G. Ivănescu. Acest conţinut nu există însă decît în corelaţie şi cu suportul formelor şi structurilor limbii, astfel încît mediul natural, social şi cultural este interiorizat şi particularizat ca *glosocosmos* pentru fiecare comunitate lingvistică şi pentru fiecare vorbitor din comunitatea respectivă. În acest mod, fiecare limbă se aplică realităţii indirect prin reflectarea ei ca antropocosmos, care, la rîndul lui, este modelat de tradiţia limbii, încît fiecare comunitate de vorbitori are propriul antropocosmos, reprezentat de glosocosmosul ei[427]. În principiu, glosocosmul este relaţia limbă-gîndire ca unitate spirituală ce particularizează o comunitate lingvistico-culturală sub aspectele ei de bază care îi asigură identitatea şi o diferenţiază în mod categoric de alte comunităţi. În acelaşi timp, glosocosmosul s-ar putea lua în considerare şi în raport cu unele limbi funcţionale ale limbii istorice, îndeosebi în legătură cu cele care privesc ramificaţiile diatopice.

Din perspectiva distincţiei dintre cultura minoră şi cultura majoră, căreia îi corespund cele două aspecte ale limbii istorice, popular şi literar, se poate admite însă o diviziune la nivelul glosocosmosului, între glosocosmosul popular şi cel cult, primul dominat de particularităţile vieţii istorice a comunităţii vorbitoare şi de tradiţie, iar celălalt de realizările culturale ale spiritelor de excepţie, reprezentative pentru comunitate. De altfel, relaţiile dintre aspectele respective şi transferul permanent de mijloace de la unul la altul realizat prin colaborarea în comunicare a limbilor funcţionale conduc la unele similitudini funcţionale, îndeosebi din perspectiva sistemului lingvistic. În interiorul fiecărei diviziuni a glosocosmosului cultura se prezintă ca o proiecţie socială a unor valori redate cu mijloacele oferite de aspectul corespunzător al limbii istorice, aspect ce se converteşte astfel într-un factor esenţial al realizării lumii reprezentate de fiecare dintre cele două niveluri ale culturii, astfel încît *glosocosmosul minor* este

[427] Vezi, asupra acestei probleme, Ioan Oprea, *Elemente de filozofia limbii*, passim, în special, p. 87, 253-255, 271-273. Lucrarea realizată de Rudolf Halig şi Walter von Wartburg, menţionată anterior (*Sistem conceptual ca bază pentru lexicografie*) ar putea fi pusă în legătură cu antropocosmosul, dar fără a avea o relaţie de esenţă cu el.

echivalentul culturii minore sau populare, iar *glosocosmosul major* este echivalentul culturii majore sau de erudiţie. Această redimensionare a teoriei Blaga – Ivănescu conduce la posibilităţi mai eficiente de cercetare a raportului între limbă şi gîndire, fiindcă oferă condiţiile de a evita interferenţele între cele două niveluri culturale şi lingvistice specifice unei comunităţi de vorbitori, prin determinarea clară a realităţilor ce ţin de fiecare palier, atunci cînd se analizează statutul şi trăsăturile lor din punct de vedere cultural şi lingvistic.

4.1. Succinta prezentare de pînă acum a unor chestiuni ce ţin de tratarea temei ce priveşte relaţia dintre limbă şi gîndire ar trebui completată de evaluarea concepţiilor ce s-au structurat din perspectiva unor direcţionări doctrinare constatate la diferiţi specialişti, adică de încercarea de a afla în ce măsură problemele legate de această temă s-au putut integra unor teorii ştiinţifice sau filozofice. O asemenea completare nu ar putea însă contribui în mod efectiv la rezolvarea problemelor respective şi, de aceea, ea se poate rezuma numai la evidenţierea cîtorva aspecte valorificate de teoriile mentaliste asupra limbii cu exploatarea principiilor de bază ale gîndirii logice, considerate ca fiind reprezentativă pentru manifestarea mecanismelor minţii.

În linii generale, cele două legi (principii) ale gîndirii formulate de Aristotel în *Metafizica*, a noncontradicţiei şi a terţiului exclus, se pot privi ca fiind întemeiate pe ideea opoziţiei, fiindcă ambele uzează de diferenţiere în determinarea entităţilor ce decurge din faptul excluderii posibilităţii de a avea în acelaşi timp caractere opuse. Apoi, din faptul că trăsăturile proprii oferă condiţia ca o realitate să fie ea însăşi, de a fi altceva în raport cu altele, fiindcă o pun în opoziţie cu acestea şi o fac identificabilă ca entitate distinctă, se înţelege că această situaţie trebuie să reprezinte determinanta ce caracterizează elementele organizate într-un sistem, deoarece numai relaţia negativă a deosebirii asigură exigenţa diferenţierii între aceste elemente.

Astfel se explică faptul că Ferdinand de Saussure face deseori referiri la „opoziţie" pentru a indica distinctibilitatea şi identitatea unităţilor care alcătuiesc limba, principiul opoziţiei explicîndu-se prin corespondenţele sistematice ale structurilor gîndirii în organizarea limbii. Propunîndu-şi să cerceteze fiecare element al limbii şi apelînd la cunoscuta analogie cu jocul de şah, Saussure afirmă categoric: „Nimic altceva decît o piesă care capătă valoare prin opoziţia sa faţă de alte piese, în funcţie de anumite convenţii"[428]. În alt loc, ideea este reiterată: „totul este negativ în limbă, întemeindu-se pe o opoziţie *complicată*, şi numai pe o opoziţie, fără ca intervenţia vreunui tip de fapt pozitiv să fie necesară"[429], iar, apoi, „limba se întemeiază pe diferenţe".

---

[428] Ferdinand de Saussure, *Scrieri de lingvistică generală*, p. 71. Trebuie observat totuşi că, de fapt, „valoarea prin opoziţie" este una relativă, a relaţiei, iar nu una în sine.

[429] *Ibidem*, p. 75.

Scanned with OKEN Scanner

Cu toate acestea, acest lingvist dezvoltă ideea opoziţiei din perspectiva unei alte viziuni: „semnele existente evocă *mecanic*, prin simplul fapt al prezenţei lor şi al stării dintotdeauna accidentale a *diferenţelor* lor în fiecare moment al limbii, un număr egal nu de concepte, ci de *valori opuse pentru mintea noastră* (atît generale, cît şi particulare, unele numite, spre exemplu, categorii gramaticale, celelalte catalogate drept fapte de sinonimie etc.); această opoziţie între valori care este un fapt pur *negativ* se transformă în fapt pozitiv, întrucît, evocînd o antiteză faţă de ansamblul celorlalte semne comparabile la o anumită epocă, de la categoriile generale pînă la cele particulare, fiecare semn apare ca fiind delimitat, fără nici o intervenţie din partea noastră, prin propria sa valoare”[430].

4.2. Deşi nu se poate contesta importanţa opoziţiei pentru activitatea gîndirii în distingerea şi în delimitarea realităţilor, caracterul „negativ” pe care insistă Saussure în textele ce urmau să fie cuprinse într-o carte, trebuie observat că negativitatea nu reprezintă, fără îndoială, singura şi omniprezenta posibilitate de a distinge entităţile organizate sau nu într-un sistem, deoarece gîndirea momentană nu recurge de obicei la mijloace opozitive pentru a se raporta la entităţile respective şi a le exprima cu mijloacele limbii. De altfel, definirea ce vizează delimitarea conţinutului unităţilor formale ale limbii se realizează în mod pozitiv, iar formele limbii devin în principiu funcţionale prin cunoaşterea pe care o poate reda în intuiţia vorbitorilor, fie el şi specialist în ştiinţa limbii, iar nu prin opoziţiile pe care le poate realiza în interiorul sistemului. Totuşi, chiar această definire aşa-zis „pozitivă” se realizează prin relaţii opozitive, căci structura logică a definiţiei, care cuprinde „genul proxim” şi „diferenţa specifică”, reflectă această situaţie: definitul se opune genului proxim prin alt nivel de abstractizare, iar diferenţa specifică prin alte elemente decît celelalte specii cuprinse în sfera genului de referinţă. Ţinînd cont de faptul că definirea unităţilor logice, noţiunile, şi definirea conţinutului elementelor lexicale, semnificaţiile, recurge, în principiu, la aceeaşi structură, se înţelege că astfel relaţiile opozitive sînt valabile deopotrivă din punctul de vedere al gîndirii şi al limbii.

O orientare nouă în configurarea relaţiei dintre limbă şi gîndire a fost realizată de Louis Hjelmslev, continuator recunoscut al ideilor lui Saussure, care, în 1934, a observat că, de fapt, limba este alcătuită din mai multe sisteme (vezi, **II, 4.3.**), iar, ulterior, a considerat că este nimerită aplicarea deducţiei în studierea unităţilor limbii, acestea fiind concretizate şi identificabile în structurile textuale. Ca atare, acest lingvist a introdus conceptul „clasă” (cu intensiunea „obiect supus analizei”) care să cuprindă eterogenitatea componentelor textului (vezi, **II, 4.5.** şi **4.6.**) pentru a orienta cercetarea lingvistică spre concretizările ce rezultă din actualizarea limbii.

---

[430] *Ibidem*, p. 92.

Scanned with OKEN Scanner

În aceeaşi epocă, lingvistul francez Gustave Guillaume, deşi şi-a desfăşurat activitatea în perioada apropiată publicării *Cursului* lui Saussure, nu s-a raportat în lucrările sale la principiile expuse aici şi a propus o altă cale de identificare şi de evaluare a formelor limbii pe baza momentelor de gîndire pe care le reprezintă[431]. Şi Guillaume însă recurge la explicaţii ce se bazează pe opoziţie, cea mai importantă fiind cea dintre limbă şi discurs, raportabilă la opoziţia saussuriană limbă – vorbire, dar cu altă viziune. El consideră că, la nivelul limbii, fiecărui cuvînt (sau fiecărei unităţi minimale de semnificaţie) îi corespunde un singur *sens*, dar, în discurs, se produc particularizări ale acestui sens printr-o infinitate de valori, reprezentate de *efecte de sens*. Acest fenomen este posibil deoarece folosirea cuvîntului în discurs constituie o „decupare" realizată pe traseul mişcării gîndirii realizate de sistemul limbii, prin care se atribuie cuvintelor un *semnificat de putere* cu caracter punctual, prin intermediul căruia discursul este în măsură să comunice informaţii determinate.

Alte aspecte opozitive sînt relevate prin faptul că limba este alcătuită din mai multe sisteme deosebite, precum cel realizat de opoziţia dintre verb şi substantiv, cel al opoziţiei dintre singular şi plural (la substantiv) sau cel al opoziţiilor realizate de timpurile verbale. De altfel, problema temporalităţii dezbătută în scrierile filozofului Henri Louis Bergson, a devenit esenţială şi în perspectiva pe care G. Guillaume a infuzat-o relaţiei dintre limbă şi gîndire.

Considerînd mişcarea în timp ca fiind fundamentală pentru gîndire, Guillaume stabilea că a gîndi o noţiune coincide cu a construi într-un *timp operativ*, iar cuvintele reprezintă gîndirea în măsura în care se organizează în sisteme, fiecare dintre sisteme redînd timpul operativ cerut de gîndirea unei noţiuni, etapele acestui timp conducînd la apariţia cuvintelor ce se raportează la etapele dezvoltării noţiunii. În acest caz, arată acest lingvist, sensul unui cuvînt nu se poate determina direct în discurs, fiindcă trebuie evaluat ca o mişcare progresivă a gîndirii în alcătuirea treptată a unei noţiuni, iar, pe traseul acestei mişcări, discursul produce fragmentări momentane. Ca atare, efectele de sens realizate astfel sînt cele observabile în discurs, însă sensul –care ţine de limbă–, deşi este real ca mişcare a gîndirii, nu este obiect de observaţie şi nici nu este o construcţie lingvistică. Din acest motiv, ştiinţa limbii realizează explicarea semnificatelor de putere corespunzătoare efectelor de sens observate în cadrul discursului. Aceste efecte se identifică atunci cînd particularizarea sensului sau valoarea este remarcată de conştiinţă după apariţia ei în gîndire. De aceea, consideră Guillaume, realitatea unui cuvînt sau a unei forme este dată de

---

[431] Opera lui Guillaume este relativ extinsă, reprezentativă fiind lucrarea *Langage et science du langage*, Paris – Québec, 1964. Despre teoria sa se găsesc informaţii extinse în sinteze precum: Oswald Ducrot; Jean-Marie Schaeffer, *Noul dicţionar enciclopedic al ştiinţelor limbajului*, Editura Babel, Bucureşti, 1996, pp. 46-52, 193-194; Constantin Frâncu, *op. cit.*, pp. 167-180.

Scanned with OKEN Scanner

operaţia gîndirii prin care se defineşte în mintea vorbitorului, căci, în conştiinţă, funcţia limbilor este aceea de a descrie gîndirea.

După cum se poate constata din cele prezentate mai sus, chiar şi atunci cînd nu au recurs la aceeaşi metodă de investigare, lingviştii au ajuns la concluzia că între limbă şi gîndire există întotdeauna o relaţie ce vizează deopotrivă organizarea componentelor limbilor în sisteme şi combinarea unităţilor limbii în structurarea discursului purtător de sens. Desigur, nu aceasta a fost orientarea tuturor lingviştilor, dar trebuie observat că cei mai mulţi dintre cei care au considerat limba ca fiind la baza vorbirii şi, prin urmare, la baza comunicării interumane au admis o astfel de relaţie, de multe ori, printr-o prevalenţă a laturilor mentaliste în raport cu cele formale reprezentate de limbă.

Scanned with OKEN Scanner

VI. Competenţă lingvistică şi discurs

1.1. În structura sintagmei *competenţă lingvistică* intră două componente, dintre care substantivul *competenţă* indică o raportare la aptitudinile general umane, iar celălalt, un determinant adjectival, este o specificare ce restrînge sfera referenţială a substantivului pentru o desemnare particularizată. Ca atare, semnificaţia sintagmei este, în principiu, consecinţa relaţiei dintre cele două componente ce o alcătuiesc, în măsura în care limba istorică nu a orientat această construcţie spre o desemnare rezultată dintr-un proces metaforic sau de altă natură. Cuvîntul *competenţă* a fost întrebuinţat de cîteva secole ca termen al psihologiei, avînd semnificaţia „interacţiune pozitivă şi eficace cu mediul" şi reprezentînd, prin urmare, una dintre posibilităţile de interacţionare în condiţiile existenţei unei motivaţii, a unui mobil care determină acţiunea şi comportamentul cuiva. De aici, se poate deduce că, dacă este interacţiune, competenţa presupune o *activitate* de a răspunde în mod adecvat sau numai considerat a fi adecvat la ceea ce se impune prin condiţiile exterioare. Competent este, în acest caz, cel care se manifestă optim într-un domeniu de activitate, avînd capacitatea de a se pronunţa, de a decide şi de a se comporta potrivit exigenţelor domeniului respectiv, păstrînd astfel orientarea acţională a substantivului corespunzător *cumpetenţă*.

Plecînd de aici, Noam Chomsky a atribuit, pe terenul analizei structurilor limbii, în lucrarea *Syntactic Structures*, din 1957, competenţă vorbitorului, care, avînd interiorizate regulile de funcţionare ale limbii, realizează (numai) enunţuri corecte din punct de vedere gramatical. Într-o scriere anterioară însă, *The logical Structure of linguistic Theory*, redactată în 1955, acest lingvist a emis ipoteza că limba naturală este „creativitate guvernată de reguli" şi, de aceea, cercetarea limbii are sarcina de a descrie sistemul de reguli prin care se construiesc enunţurile. Ca atare, gramatica unei limbi naturale este „o ipoteză" asupra principiilor care reglementează formarea enunţurilor şi, în acest mod, lingvistica se relevă a fi explicativă, iar nu descriptivă, iar gramatica devine un model (verificabil) pentru a explicita *competenţa lingvistică* sau capacitatea vorbitorului de a realiza enunţuri, de a le înţelege şi de a le aprecia ca fiind acceptabile sau nu. Această capacitate, fiind înnăscută omului este înscrisă în codul lui genetic, ca un model al minţii pe baza căruia se însuşeşte limba. Lingvistul american nu-şi propune totuşi să stabilească dacă interiorizarea regulilor de funcţionare a limbii s-a produs prin această însuşire a ei sau este independentă de această însuşire, căci în cel de-al doilea caz trăsătura competenţei ar fi un dat aprioric în raport cu orice folosire a

Scanned with OKEN Scanner

limbii. Dacă este capacitate de a realiza ceva, înseamnă că, la Chomsky, competenţa este un mod de manifestare, este drept că bazat pe un mod de a fi, acela de a avea interiorizate regulile limbii. El precizează de altfel: „cunoaşterea limbii este adesea caracterizată ca o capacitate practică de a vorbi şi de a înţelege"[432], iar uneori glosează sintagma *cunoaşterea limbii* prin *competenţă*[433].

Prin urmare, din înţelesul originar al cuvîntului *competenţă* rezultă că una dintre trăsăturile ei definitorii este caracterul acţional, astfel încît „incompetenţa" ar fi imposibilitatea de a acţiona sau faptul de a acţiona altfel decît este firesc şi, de aceea, ceva înnăscut, dacă este considerat ca o caracteristică general-umană, nu poate ţine de competenţă decît atunci cînd se manifestă la cineva care este considerat competent în raport cu altul incompetent. Manifestarea înnăscutului în cazul limbajului nu se poate face însă decît prin particular, în planul vorbirii, prin folosirea limbii, şi atunci competenţa este capacitate înnăscută, dar numai prin această trăsătură de manifestare pe baza cunoaşterilor şi deprinderilor însuşite, iar nu prin modul de manifestare, care este determinat de limbă. Dincolo de această perspectivă, generalitatea nu se poate susţine şi, de aceea, în principiu, competenţa nu se poate considera ca avînd aceiaşi parametri intensivi şi extensivi la toţi vorbitorii.

În concepţia lui Noam Chomsky, competenţa se opune *performanţei*, ce reprezintă un ansamblu de restricţii care se exercită asupra competenţei pentru a folosi limba în actele de vorbire, iar acestea relevă astfel modalităţile prin care competenţa se adaptează cerinţelor comunicării, care o direcţionează şi îi particularizează concretizarea. Dar, întrucît trebuia admis că limbile nu au aceleaşi trăsături, ulterior, pe terenul gramaticii generative, s-a făcut distincţia între o *competenţă universală*, bazată pe regulile înnăscute identificabile în gramaticile tuturor limbilor, şi o *competenţă particulară*, întemeiată pe regulile specifice unei limbi, aceasta regăsindu-se în forme individualizate în actele de vorbire.

Constatînd caracterul limitat al competenţei lingvistice din teoria primelor lucrări ale lui Chomsky, Dell Hymes a arătat, într-o conferinţă din 1966, că enunţul (rezultat ca urmare a manifestării competenţei lingvistice) nu se poate separa de cadrul social şi cultural în care este pronunţat, încît trebuie admisă o *competenţă comunicativă* sau *de comunicare*, ce reprezintă ansamblul cunoştinţelor culturale şi interacţionale, precum şi a capacităţii de a acţiona în mod corespunzător în contexte sau în situaţii specifice[434]. Ca atare, competenţa de comunicare cuprinde şi o *competenţă socială* reprezentată de ansamblul

---

[432] Noam Chomsky, *Cunoaşterea limbii*, Editura Ştiinţifică, Bucureşti, 1996, p. 21.

[433] *Ibidem*, p. 235.

[434] Dell Hymes şi-a expus pe larg opinia într-o lucrare din 1971, intitulată *On communicative Competence*, publicată la Philadelphia, University of Pensylvania Press, şi a reiterat-o într-o alta din 1974: *Foundation in Sociolinguistics*, University of Pensylvania Press, Philadelphia.

Scanned with OKEN Scanner

regulilor sociale ce fac posibilă manifestarea competenţei gramaticale (sau lingvistice), iar această competenţă socială este obiectul de cercetare pentru *etnografia comunicării*, care studiază problemele ce ţin de funcţiile sociale ale vorbirii şi de normele sociale şi culturale ale vorbirii (atenţia fiind concentrată asupra acesteia).

1.2. Faptul că domeniului sociolingvisticii proiectate apoi de D. Hymes împreună cu J. Gumperz i se atribuie pragmatica dovedeşte că, în realitate, *competenţa de comunicare* este capacitatea de a acţiona ca vorbitor[435], căci ansamblul cunoştinţelor culturale şi interacţionale ţin de fundamentul cognitiv al competenţei, iar nu de competenţă ca atare. Ansamblul cunoştinţelor nu poate fi însă decît o cunoaştere, care, întrucît ţine de limbă, de elementele, de regulile şi de folosirea ei, reprezintă o *ştiinţă lingvistică*, aspect pe care cercetătorii americani nu l-au avut în vedere, fiindcă îl asimilau capacităţii respective. Prin urmare, teoria formulată de Hymes potrivit căreia cel care îşi însuşeşte competenţa comunicativă îşi însuşeşte atît cunoştinţele, cît şi abilitatea de a folosi limba, deşi oferă o perspectivă valabilă, nu conţine precizarea prin care să se arate că există o latură acţională, care reprezintă competenţa în sens restrîns, o latură cognitivă (*ştiinţa lingvistică*) şi o latură evaluativă (*conştiinţa lingvistică*) prin care se fundamentează şi se face posibilă competenţa[436].

Ca atare, competenţa lingvistică este un mod de a face care reflectă o ştiinţă ce însumează cunoaşterea componentelor limbii împreună cu regulile de a face cu ele combinaţii valabile şi se constată ca activitate, dar ea este diferită de ceea ce se realizează, deşi este constatabilă prin aceasta, precum este diferită şi de predispoziţie sau de opţiune, fiind un fapt constatat printr-o manifestare efectivă, iar nu prezumtivă sau intenţionată. Competenţa ţine de acţiunea umană şi de tot ceea ce face acţiunea posibilă, fiindcă reprezintă convertirea ştiinţei lingvistice în capacitatea de a genera, ca vorbitor cu capacitate de apreciere, şi de a evalua, ca receptor, orice enunţ al limbii. Competenţa este, prin urmare, capacitatea de a omologa prin ceea ce este adecvat să se facă şi prin raportarea la ceea ce a fost făcut şi, pe această bază, capacitatea de a realiza discursul, prin care se înţelege şi enunţul ca o componentă, şi textul ca o formă exclusiv lingvistică a lui.

---

[435] Sînt edificatoare în acest sens materialele publicate în culegerea J. Gumperz & D. Hymes (eds), *Directions in Sociolinguistics. The Ethnography of Communications*, Holt, Rinehart & Winston, New York, 1972. Informaţii în legătură cu ideile acestor autori se întîlnesc în diferite lucrări de sinteză, precum: Oswald Ducrot, Jean-Marie Schaeffer, *Noul Dicţionar enciclopedic al ştiinţelor limbajului*, Editura Babel, Bucureşti, 1996, pp. 97-98 şi passim; Jacques Moeschler, Anne Reboul, *Dicţionar enciclopedic de pragmatică*, Editura Echinox, Cluj, 1999, pp. 24-29.

[436] Despre ştiinţa lingvistică, conştiinţa lingvistică şi competenţa lingvistică, vezi lucrarea citată anterior, *Elemente de filozofia limbii*, pp. 207-224.

Scanned with OKEN Scanner

Din perspectiva teoriei semiotice pe care a propus-o, Umberto Eco apreciază că „un cod ca *'langue'* trebuie... să fie înţeles ca o sumă de noţiuni (unele privind regulile combinatorii ele elementelor de expresie, sau mărci sintactice, şi altele referindu-se la regulile combinatorii ale elementelor de conţinut, sau mărci semantice) care constituie *competenţa* vorbitorului. Dar această competenţă este în realitate suma competenţelor individuale care dau naştere codului ca fiind convenţie colectivă"[437]. Potrivit lui Eco, deci, competenţa vorbitorului (ca reprezentant al celor ce folosesc limba drept cod în comunicare) este „o sumă de noţiuni" privind „regulile combinatorii" ca „mărci sintactice" şi ca „mărci semantice", dar, întrucît „regulile" reprezintă ceea ce reglementează modul de desfăşurare a unei activităţi, se poate presupune, pe de o parte, caracterul acţional al competenţei şi, pe de altă parte, neluarea în considerare a tuturor componentelor ştiinţei lingvistice, aşa cum a fost concepută mai sus (cu cuprinderea elementelor limbii) ca latură definitorie a competenţei lingvistice.

Fiind bazată pe ştiinţa lingvistică şi pe conştiinţa lingvistică, competenţa lingvistică nu poate fi înnăscută cum credea Chomsky, şi cu atît mai puţin pe o cunoaştere a priori a unui mod de a construi enunţuri corecte pe baza unor reguli, căci nu poate fi decît ulterioară cunoaşterii atît a regulilor limbii (normei ei cutumiare), cît şi a materialului lingvistic supus acestor reguli. În acelaşi timp, competenţa lui Chomsky este prea restrictivă, chiar dacă depăşeşte limitele sintactice, cum a convenit acest lingvist în lucrări mai tîrzii, fiindcă, aşa cum a arătat Dell Hymes, este numai o latură a competenţei de comunicare, chiar numai în calitate de *competenţă lingvistică*, ce vizează doar faptele de limbă, şi, deci, este mai corect abordată din perspectiva etnografiei comunicării, una dintre ramurile sociolingvisticii americane.

Existenţa unei *competenţe comunicative* este identificată şi de filozoful german Jürgen Habermas[438], care însă s-a distanţat de concepţia lui Hymes, fiindcă acesta denumea prin această sintagmă în primul rînd deţinerea unui cod lingvistic şi raportarea la el, folosind acest nume pentru a caracteriza unul dintre universaliile pragmatice, ca o rezonare cu teoria despre actele de vorbire dezvoltată de J. L. Austin şi J. R. Searle. Pentru Habermas, cea mai importantă parte a actului de vorbire este, din punct de vedere pragmatic, propoziţia

---

[437] Umberto Eco, *O teorie a semioticii*, Editura Trei, Bucureşti, 2008, p. 188. Cum se poate observa, acest autor nu foloseşte sintagma *competenţă lingvistică*, dar, discutînd despre „competenţa vorbitorului" din perspectiva folosirii limbii se poate omologa cu aceasta.

[438] Contribuţia acestui filozof pe această temă a fost publicată în volumul *Theorie der Gesellschaft oder Sozialtechnologie. Was leistet die Systemforschung*, Suhrkamp Verlag, Frankfurt am Main, 1971. În traducere românească a apărut sub titlul *Preliminarii la o teorie a competenţei comunicative*, în volumul Jürgen Habermas, *Cunoaştere şi comunicare*, Editura Politică, Bucureşti, 1983, pp. 190-229.

Scanned with OKEN Scanner

performativă, la care se adaugă, în cazul unei teorii a competenţei comunicative „logica pronumelui personal"[439]. Ca atare, deşi latura pragmatică a comunicării era avută în vedere şi de Hymes, la Habermas, aceasta devine esenţială (şi, sub anumite aspecte, exclusivă), căci, pornind de la principiul că orice practică socială presupune o activitate (= comunicare) lingvistică, filozoful german îşi construieşte teoria punînd la baza ei patru clase de acte de vorbire (comunicative, constatative, reprezentative şi regulative), ce reprezintă universaliile pragmatice şi o a cincea clasă care nu ţine de acestea („care exprimă înfăptuirea de acţiuni reglementate instituţional").

Atribuind comunicării un rol decisiv în activitatea lingvistică, Habermas o cercetează din perspectiva a două forme: *acţiune comunicativă* şi *discurs*. În cazul acţiunii comunicative (sau al interacţiunii), *exprimările* lingvistice (adică propoziţiile *situate*, raportabile la situaţiile de comunicare, ca unităţi pragmatice ale vorbirii) pot fi însoţite sau înlocuite de acţiuni ori de expresii ale trăirii, precum gesticulaţia, şi de oricare alte exprimări extraverbale, în vreme ce în discurs sînt admise numai exprimările lingvistice, deoarece „acţiunile şi expresiile participanţilor însoţesc desigur discursul, dar ele nu sînt părţi componente ale acestuia". Habermas nu urmează în expunerea sa un traseu care să aibă drept orientare exclusiv competenţa comunicativă, încît, din prezentarea situaţiilor de cooperare dintre acţiunea comunicativă şi discurs, trebuie să se subînţeleagă că acestea îi sînt proprii vorbitorului din perspectiva acestei dimensiuni a existenţei sale.

Latura pragmatică, pe care o are în vedere acest gînditor, este iniţiată pe terenul acţiunii comunicative şi devine pe deplin inteligibilă prin intermediul discursului, acesta concentrînd aspectele exclusiv lingvistice ale comunicării şi primind astfel semnificaţia pe care cei mai mulţi lingvişti o repartizează textului. Din acest motiv, se poate admite că ceea ce filozoful german numeşte *competenţă comunicativă* este de fapt „competenţa discursivă", teoria sa avansînd, mai mult decît cea a lui D. Hymes, în direcţia conceperii acţionale a competenţei. Cu această perspectivă, competenţa comunicativă ar atinge desăvîrşirea în „vorbirea ideală", ce ar reprezenta scopul unei tendinţe ce se manifestă (intuitiv) în situaţiile de interacţiune.

Extinderea de către Habermas a discuţiei dincolo de realizarea discursului, prin admiterea unui „judecător competent" în determinarea condiţiilor de adevăr, precum şi tratarea unor probleme ce ţin de metafizică, poate fi binevenită din perspectiva teoriei generale a comunicării, însă are mai puţină legătură cu teoria competenţei discursive centrate pe utilizarea formelor limbii. Corolarul coparticipării vorbirii la alte acţiuni şi acte, precum şi al considerării ei ca acţiune este că „nu putem aprecia din exterior justeţea unei acţiuni, ci trebuie să ne

---

439 Jürgen Habermas, *Cunoaştere şi comunicare*, p. 191.

Scanned with OKEN Scanner

asigurăm de ea ca participanţi la o interacţiune sau, atunci cînd consensul obişnuit este destrămat, trebuie să încercăm să înfăptuim o înţelegere discursivă între participanţi"[440]. Prin faptul că înţelegerea este *discursivă*, Habermas certifică din nou că numai pe terenul discursului şi prin intermediul lui se realizează sau se reface interacţiunea atunci cînd a slăbit sau a dispărut.

1.3. După cum s-a putut constata pînă acum, din perspectiva lingvisticii şi a psihologiei, facultatea limbajului a fost privită de obicei din perspectiva celui care vorbeşte, iar prin noţiunea „vorbitor" s-a înţeles cel care este în măsură să folosească limba, să alcătuiască enunţuri corecte din perspectiva normei ei. Este drept că au existat şi teorii, precum cea a lui Noam Chomsky, în care competenţa vorbitorului a fost extinsă şi asupra capacităţii de a evalua corectitudinea enunţurilor prin conştientizarea rigorilor ce trebuie urmate pentru a asigura corectitudinea la nivelul performanţei. Totuşi, insistenţa specială asupra capacităţii vorbitorului de evaluator al enunţurilor (şi a text-discursului) nu a întemeiat o premisă constantă pentru cercetarea limbii şi a vorbirii. Nu s-a manifestat, de aceea, un interes deosebit pentru etapele şi exigenţele procesului de receptare a mesajului transmis prin text-discurs, deşi anumite procedee de investigare a trăsăturilor text-discursului s-au clarificat, chiar începînd cu gînditorii antici, dar ele s-au limitat la domenii precum cel al retoricii, al religiei sau al literaturii.

Nu a existat, prin urmare, pînă la Heidegger şi la adepţii săi o investigaţie cuprinzătoare şi consecventă care să urmărească identificarea parametrilor în care omul se formează şi se manifestă ca vorbitor, ca o consecinţă a dezvoltării lui potrivit unor predispoziţii native care să-i determine conformarea sa spirituală la exigenţele convieţuirii într-o comunitate în care să se integreze şi să-şi manifeste statutul de vorbitor. Ceea ce nu a realizat însă ştiinţa limbii din acest punct de vedere a fost îndeplinit de cercetarea filozofică (sau teoretică) prin contribuţiile menţionatului filozof german, care a deschis calea fenomenologică în abordarea problematicii ce ţine de condiţia umană. Prin urmare, dacă în sfera noţiunii „competenţă comunicativă" se poate cuprinde atît condiţia de emiţător cît şi cea de receptor, iar lingviştii au avut în vedere de obicei emiţătorul, filozofii fenomenologi s-au orientat mai ales spre receptor, căruia i-au destinat *competenţa hermeneutică*.

În aceste condiţii, facultăţii limbajului i se poate atribui *competenţa comunicativă*, concepută de Jürgen Habermas drept o capacitate hermeneutică de a înţelege sensul realizat prin mijlocirea sistemelor simbolice (verbale sau nonverbale), dar care se poate pune în relaţie nemijlocită, aşa cum o face în mod implicit acest gînditor de altfel, cu *competenţa idiomatică*, cu aptitudinea de a folosi limba în comunicare. Detaliind implicaţia stabilită de Martin Heidegger

[440] *Ibidem*, p. 218.

Scanned with OKEN Scanner

dintre *înţelegere* şi *Dasein*[441], Habermas a deosebit trei trepte ale competenţei comunicative, concepute, aşa cum s-a menţionat, în primul rînd ca o capacitate hermeneutică: 1) treapta înţelegerii specifică lumii vieţii, 2) treapta evaluării şi interpretării iscusinţei artistice şi 3) treapta reflexivităţii universale, în ipostaza de interpretare filozofică, cînd devine critică[442]. Ca atare, ţinînd cont de mediul filozofic în care s-a afirmat şi de perspectiva deschisă de cea de-a treia treaptă din ierarhia lui Habermas, una dintre problemele de bază care se pune în acest context este aflarea modului în care înţelegerea se raportează la limbă şi a posibilităţii de a identifica relaţia dintre limba naturală şi înţelegerea sensului, căci orice sens trebuie să ofere posibilitatea de a fi reformulat cu mijloacele limbii (vezi şi, în continuare, **XIV**).

1.4. Deşi despre competenţa lingvistică s-a scris mult după apariţia lucrării lui Noam Chomsky din 1965, plecînd de la statutul atribuit acestui concept în explicarea limbii şi a vorbirii, Eugen Coşeriu a realizat o teorie proprie, subordonată triadei elocuţional – idiomatic – expresiv[443], fără a o raporta decît în mică măsură la alte teorii, sugerînd prin aceasta, în mod implicit, că nu are o relaţie de continuitate sau de convergenţă cu ele. De aceea, determinarea unor astfel de relaţii, în afară de folosirea cuvîntului *competenţă* pe terenul ştiinţei limbii, nici nu trebuie căutată, importantă fiind doar analiza atentă a asumpţiilor lui Coşeriu în legătură cu acest subiect[444].

Aşa cum s-a stabilit mai sus, faptul că cineva este „competent" este constatabil în urma aprecierii unor activităţi pe care le desfăşoară: creează ceva de valoare, observă lucrurile ce scapă atenţiei altora, realizează interpretări corecte etc. Prin urmare, competenţa nu este ceva în sine, ci un mod de manifestare ce

---

[441] Heidegger a stabilit pentru *Dasein* semnificaţia ce rezultă din structura *da-sein*, adică, „fiinţa(rea) aici", care presupune omul gîndit în poziţia de constituire a sensului Fiinţei.

[442] Vezi, Erwin Hufnagel, *Introducere în hermeutică*, Editura Univers, Bucureşti, 1981, pp. 116-117.

[443] Este posibil ca necesitatea determinării unor triade să ţină de însuşi fundamentul filozofic declarat al concepţiei lui Coşeriu: sistemul lui Hegel.

[444] Problema competenţei lingvistice a fost tratată în lucrările: *Competenţa lingvistică*, în Eugen Coşeriu, *Prelegeri şi conferinţe*, Iaşi, 1994, pp. 27-47; *Competenţa lingvistică. Ce este ea în realitate?* În volumul *Limbaje şi comunicare*, Institutul European, Iaşi, 1995, pp. 40-57, reprodus în Eugeniu Coşeriu, *Omul şi limbajul său*, Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza", Iaşi, 2009, pp. 301-316. Versiunile româneşti fiind ulterioare celor în engleză (cea din 1995 este, de altfel, traducerea textului *Linguistic Competence: What is it really?* în „The modern language review", vol. 80, partea a 4-a, p. XXV-XXXV) şi în spaniolă (*Competencia lingüística. Elementos de la teoria del hablar*, Editorial Gredos, Madrid, 1992) şi fiind girate de autor, reflectă desigur opiniile definitive în legătură cu această temă.

Scanned with OKEN Scanner

întruneşte un grad înalt de apreciere. Aceasta s-ar putea deduce de altfel şi din faptul că Eugen Coşeriu ilustrează „competenţa elocuţională" pe care o defineşte prin „a şti să vorbeşti în general" prin inuzitarea unor construcţii de tipul „un rîu cu apă", „un om cu doi ochi" etc., adică prin evitarea unor enunţuri care dublează inutil ceea ce se impune prin cunoaşterea nemijlocită a lucrurilor[445]. De altfel, în legătură cu aceasta, se face precizarea următoare: „Dacă toate aceste fapte sînt excluse, ele sînt excluse prin c u n o a ş t e r e a l u c r u r i l o r, prin cunoştinţa pe care o avem cu privire la lumea în care trăim şi nu sînt excluse numai dintr-o limbă anumită, într-o limbă la nivelul istoric al limbajului"[446]. Dacă însă nu are nici o legătură cu vreo limbă, atunci se pune problema de ce este apreciată ca fiind „lingvistică" o asemenea competenţă, deşi ţine „de tot ceea ce se cunoaşte ca normă obiectivă a lucrurilor"[447] şi „este vorba de o normă a gîndirii în general"[448]. Dar, dacă ar fi valabilă această perspectivă, orice cunoaştere (acceptată) ar trebui să fie considerată „lingvistică" şi, la fel, toate operaţiile intelectului sau ale raţiunii. Astfel, Coşeriu nu depăşeşte cu mult viziunea celor pe care-i considera, pe drept cuvînt, lipsiţi de întemeiere cînd încercau să rezolve asemenea probleme pe terenul limbii engleze, chiar dacă sînt trimise de data aceasta pe terenul lui „a vorbi în orice limbă", în consecinţă, pe terenul oricărei limbi. De aici se poate constata că, în realitate, faptul că nu se realizează enunţuri ca cele aduse în discuţie nu decurge nici din imposibilitatea lor şi nici dintr-o pricepere a folosirii limbii (din competenţă, deci), ci din inutilitate, din motivul că ele nu pot comunica nimic, în afară de surpriza că au fost formulate, care este admisibilă, eventual, numai din punct de vedere poetic.

În una dintre conferinţele sale despre „competenţa lingvistică"[449], Eugen Coşeriu precizează motivele pentru care foloseşte termenul *competenţă* şi, prin aceasta, ce ar dori să se înţeleagă prin el. Cu acest prilej, afirmă acest lingvist, foloseşte cuvîntul *competenţă* pentru faptul că „a devenit cunoscut în ultimul timp", deşi teoria sa, dezvoltată în spaniolă, se baza pe sintagma *saber lingüístico*, adică *ştiinţa lingvistică*, avînd în vedere *limba ca „ştiinţă de a vorbi" istoriceşte determinată*[450]. Prin urmare, *competenţă* ar fi un substitut pentru *ştiinţă*, ceea ce este în concordanţă cu viziunea lui Coşeriu (şi a lui

---

[445] Filozoful englez George Edward Moore (*Philosophical Studies*, London, 1922) arăta că realitatea impune spiritului anumite adevăruri constatabile direct în legătură cu care nu se manifestă îndoieli şi, de aceea, nu este necesară formularea unor enunţuri referitoare la certitudinea lor.

[446] Eugen Coşeriu, *Prelegeri şi conferinţe*, p. 34.

[447] *Ibidem*.

[448] *Ibidem*, p. 35.

[449] *Ibidem*, p. 27 ş.u.

[450] Vezi, Eugeniu Coşeriu, *Sincronie, diacronie şi istorie*, Editura Enciclopedică, Bucureşti, 1997, p. 29 ş.u.

Scanned with OKEN Scanner

Chomsky, de care însă nu aminteşte), dar nu se armonizează totuşi cu ceea ce trebuie înţeles în mod real prin cuvîntul *competenţă*, iar un termen de specialitate ar trebui să aibă un conţinut nu numai bine precizat, dar şi deosebit de al altor termeni.

În continuare, pornind de la interpretarea teoriei lui Saussure în legătură cu distincţia dintre limbă şi gîndire făcută de Alain Gardiner, Coşeriu consideră că, în mod obiectiv, există un sistem lingvistic istoriceşte determinat propriu unei comunităţi şi în acelaşi timp o cunoaştere, o competenţă, „ceea ce numim *limbă*"[451], care se diferenţiază în funcţie de grupurile de vorbitori, dar această cunoaştere „nu conţine numai limba, ci şi alte tipuri de cunoştinţe şi de norme"[452]. Ajungînd la această constatare, normal ar fi fost ca aceste „alte tipuri de cunoştinţe şi de norme" să fie considerate altceva decît competenţa lingvistică, deoarece, chiar dacă s-ar admite sinonimia dintre competenţă şi cunoaştere, aşa numita „competenţă universală", care ar corespunde limbajului, „vorbirii în general", nu ar putea exista fără o limbă anumită, iar „a vorbi o limbă" (adică „nivelul istoric") înseamnă „competenţă idiomatică".

Pe de altă parte, o competenţă elocuţională (universală) ar trebui să fie anterioară competenţei idiomatice şi independentă de aceasta, măcar sub anumite aspecte care s-o facă distinctibilă. Ea ar putea fi însă şi numai ipotetică sau posibilă, dar atunci nu s-ar putea raporta la cea idiomatică, deoarece ar fi de altă natură, ţinînd în principiu de o facultate, iar nu de un mod de a acţiona „lingvistic" (adică, cu ajutorul limbii). În sfîrşit, competenţa elocuţională ar putea rezulta din principiile şi din generalizările competenţei idiomatice, ceea ce însă nu ar putea-o face independentă de aceasta. Concluzia este, şi de data aceasta, că, în realitate, nu există decît o competenţă lingvistică sau, mai degrabă, o competenţă a limbii, întemeiată pe ştiinţa şi pe conştiinţa lingvistică, care este un complex ce poate fi evaluat din mai multe unghiuri de vedere. În sfîrşit, dacă, aşa cum afirmă Coşeriu, uneori „norma" de la nivelul competenţei idiomatice „suspendă" norma de la nivel elocuţional, presupune că „a vorbi în orice limbă" nu este ceva cu caracter de universalitate deplină din punct de vedere lingvistic şi nu are valoare operaţională, nici măcar din perspectivă ideală, de vreme ce are elemente ce pot fi „suspendate". Fiind marcată de specificul limbii, ca o consecinţă a cunoaşterii şi a interpretării trăsăturilor ei, competenţa idiomatică nu ar putea suspenda ceva la nivel elocuţional, care ar avea caracter de generalitate, decît, eventual, aspecte ce ţin de acest specific, diferite de la un idiom la altul[453].

---

[451] Eugen Coşeriu, *Prelegeri şi conferinţe*, p. 28.

[452] *Ibidem*, p. 29.

[453] Cînd discută despre „normă", Coşeriu o atribuie întotdeauna limbii, nivelului idiomatic prin urmare, fără a face vreo referire la altă normă, care ar ţine de „a vorbi în orice limbă", cum nu aminteşte nici de o normă ce ar ţine de nivelul expresiv.

Scanned with OKEN Scanner

De altfel, în legătură cu „competenţa elocuţională" (= „a şti să vorbeşti în general") din teoria lui Coşeriu, se constată o discordanţă între definiţie şi faptele ilustrative, definiţia trimiţînd la cunoaştere, iar exemplele la o competenţă, dar care nu este de natură lingvistică, deoarece altceva determină folosirea limbii într-un anumit mod, prin evitarea unor enunţuri, decît faptul de a fi competent în folosirea limbii. Faptul că cineva nu spune *Am mîncat cinci foneme la micul dejun* nu are nici o legătură cu „a şti să vorbeşti", dovadă fiind însăşi realizarea enunţului respectiv în cea mai corectă limbă. Conţinutul enunţului intră însă în contradicţie cu rezultatul activităţii cunoaşterii, care nu atestă nici la nivel conceptual şi nici la nivel empiric (prin constatările aperceptive) admisibilitatea lui. Ca atare, facultatea cunoaşterii restricţionează la nivelul facultăţii limbajului admiterea valabilităţii acestui enunţ, căci limbajul este nu numai o aptitudine a spiritului, ci şi un rezonator, dar prin intermediul limbii, al celor mai importante dintre facultăţile lui.

Prin urmare, ceea ce ţine de „a şti să vorbeşti în general" nu reprezintă competenţa lingvistică sau o latură a ei, în plus, înainte sau pe lîngă competenţa idiomatică, ci este reflexul în limbă al unităţii spiritului, cu motivaţie ontologică, cognitivă sau logică. De altfel, nici faptul de „a vorbi în general", „de a vorbi în orice limbă" nu este ceva care să se poată măcar intui, căci „faptul de a vorbi", vorbirea, este dependent numai de o limbă sau, eventual, de un amestec de limbi, dar nu „de orice limbă". Ca atare, dacă ar exista o astfel de „competenţă" şi o atare manieră de a acţiona, realitatea ei nu ar putea fi nici măcar prezumtivă şi cu atît mai puţin posibilă, iar dacă ar exista posibilitatea unei competenţe independente de folosirea unei limbi, care să aibă ca specie această folosire, ea nu ar putea fi decît facultatea limbajului, care însă, fiind de altă natură, nu poate avea o astfel de specie. Pe de altă parte, dacă prin „limbaj" s-ar înţelege manifestarea acestei facultăţi (iar Coşeriu tinde să atribuie acest conţinut noţiunii), atunci s-ar produce un cerc vicios, deoarece manifestarea nu poate fi decît într-o limbă (sau într-un amestec care ar ţine loc de limbă). De asemenea, dacă ar exista o competenţă elocuţională în paralel cu una idiomatică, atunci ea ar fi pleonastică şi, în consecinţă, inutilă, încît nu ar putea rezista.

În sfîrşit, termenul *suspendare*, care să vizeze anularea unor norme elocuţionale de către cele idiomatice nu este nimerit şi din alte motive decît cele menţionate deja, din perspectiva faptului că manifestarea limbajului urmează tradiţia limbii, iar aceasta îi impune anumiţi parametri de funcţionare, chiar în condiţiile în care cunoaşterea şi logica indică alte soluţii. De aceea, ceea ce consideră Coşeriu a fi „suspendare" reprezintă aici situaţiile în care colaborarea facultăţii limbajului cu alte facultăţi nu produce corespondenţe şi similitudini,

---

Dacă explicaţia acestei „tăceri" ar fi în faptul că „normele" respective nu ţin de „lingvistica internă", atunci nu se poate explica de ce apar în cazul „competenţelor", care ar trebui şi ele să aibă acelaşi statut.

Scanned with OKEN Scanner

atunci cînd formele limbii şi conţinuturile lor sau unele reguli de folosire a limbii urmează propriile tradiţii specifice.

Din cauză că nimeni nu vorbeşte „în orice limbă" şi nici, prin generalizare, nu se poate obţine un construct noţional cu un astfel de conţinut, o asemenea problemă a vorbirii în general nu trebuie pusă în legătură cu limba, care este nu numai marcată comunitar, ci şi cu o trăsătură care ţine de om în general ca vorbitor al unei (sau unor) limbi. De aceea, aici formularea ar trebui să fie alta şi să vizeze ceva care condiţionează sau marchează vorbirea în orice limbă, adică ceva care este exterior limbilor, dar le face posibilă existenţa, iar uneori chiar le conferă anumite trăsături. De altfel, alte aspecte independente de limbă şi, uneori, cu caracter de generalitate sînt cuprinse de Coşeriu în „competenţa expresivă", care reprezintă „norme specifice pentru construirea unui anumit tip de discurs"[454] şi care ar rezulta din selecţiile operate în realizarea vorbirii sau în actualizarea limbii.

Este drept că există anumite elemente universale ale limbilor, pe care G. Ivănescu, detaliind şi corectînd opiniile lui A. Philippide, le include în „baza spirituală sau culturală a limbii"[455], dar ele nu se pot identifica decît în funcţionarea limbilor şi, ca atare, împreună şi în colaborare cu elementele limbilor, încît nu există vorbitori care să fie competenţi în „a vorbi în general", ci numai competenţi în a vorbi o anumită limbă, căci această „vorbire în general" sau „elemente universale" ce se regăsesc în vorbire sînt, aşa cum se exprimă Ivănescu, „ale limbilor", iar nu supraordonate lor atunci cînd sînt privite individual, căci le sînt integrate împreună cu elementele particulare.

1.5. Cît priveşte „competenţa expresivă" din teoria lui Coşeriu, adică „a şti să vorbeşti în situaţii determinate" se poate observa că ea nu este posibilă decît în cadrul competenţei idiomatice, dar nu ca o specie a ei, ci ca o trăsătură idiomatică. „A şti să vorbeşti o limbă" presupune „a şti să vorbeşti în situaţii determinate", căci dacă nu ştii aceasta nu poţi avea competenţă idiomatică. Altfel spus, nu poate fi cineva „competent" în folosirea unei limbi dacă nu o foloseşte în mod adecvat în raport cu situaţiile ce reprezintă obiectul comunicărilor, destinatarii comunicării, împrejurările în care se produc comunicările etc.[456] În alt caz, ar însemna necunoaşterea suficientă a limbii şi, prin urmare, lipsa oricărei competenţe în folosirea ei. Este drept că limba istorică este alcătuită, cum precizează Coşeriu, dintr-o sumă de sisteme (de limbi funcţionale) care coincid în mare parte, fără a fi identice, iar vorbitorii nu sînt în

---

[454] *Ibidem*, p. 37.

[455] G. Ivănescu, *Alexandru Philippide – Teoretician al limbajului*, care prefaţează volumul Alexandru Philippide, *Opere alese. Teoria limbii*, p. XXXV.

[456] Într-o cercetare asupra lingvisticii textului (Eugeniu Coşeriu, *Lingvistica textului. O introducere în hermeneutica sensului*, Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza", Iaşi, 2013, pp. 83-150), Coşeriu însuşi inventariază numeroase astfel de situaţii.

Scanned with OKEN Scanner

măsură să le stăpînească pe toate, dar aceasta înseamnă a şti să vorbeşti corect, a fi competent, prin urmare, numai în cazul unor limbi funcţionale, prin care îţi asumi faptul de a vorbi o anumită limbă, încît nu implică o „competenţă expresivă", ci una idiomatică asupra unei secţiuni din limba istorică, care reprezintă pentru vorbitor limba istorică însăşi. În consecinţă, nu pot exista două competenţe, una care să corespundă ştiinţei de a vorbi o limbă şi alta care să reprezinte faptul de a şti să vorbeşti în situaţii determinate limba respectivă, căci acest ultim aspect este cuprins în mod necesar în primul; cine ştie să vorbească în situaţii determinate, ştie implicit să vorbească o limbă şi viceversa.

Prin urmare, potrivit lui Coşeriu, competenţa lingvistică ar avea trei aspecte, dar, în acest caz, s-ar putea pune problema dacă i s-ar putea atribui cuiva această competenţă cînd ar fi „competent" numai în unul sau numai în două dintre aceste aspecte, iar nu în toate trei. Cert este însă că dacă exigenţele competenţei elocuţionale, a lui „a şti să vorbeşti în general", ar putea fi anulate (suspendate) de cele idiomatice, cu o manifestare mai restrînsă, competenţa respectivă nu ar mai fi „generală", iar, pe de altă parte, competenţa expresivă, „a şti să vorbeşti în anumite situaţii", nu poate anula ceva din „a şti să vorbeşti într-o limbă", ca şi cum s-ar exercita din afara vorbirii unei limbi, deşi reprezintă de fapt o latură a „ştiinţei" acestei limbi. De aceea, *competenţa lingvistică* nu se poate considera ca fiind divizibilă, căci nu poate avea mai multe aspecte sau componente, în măsura în care defineşte vorbitorul, ale cărui limite sînt date numai de imposibilitatea de a cunoaşte şi de a folosi limba istorică în totalitate.

Prin urmare, la fel ca în cazul „competenţei elocuţionale", şi în cazul „competenţei expresive" se are în vedere reflexul lingvistic al unor fapte care transcend limba, căci, în vreme ce în elocuţional erau vizate situaţii ce ţin de normele logico-cognitive, în expresiv sînt cuprinse normele sociale („nu se vorbeşte aşa cu o doamnă!"), ambele însă, şi elocuţionalul, şi expresivul, fiind cuprinse în normele comunicării (sau în „competenţa comunicativă" din teoria lui D. Hymes şi a adepţilor săi, dar şi din teoria lui J. Habermas). Totuşi, o situaţie ce va trebui explicată fără posibilitatea evitării este faptul că celelalte componente au reflexe în competenţa idiomatică, aceasta fiind în realitate identică cu competenţa lingvistică, însă, pentru moment, alte probleme se cer aduse în centrul atenţiei din perspectiva teoriei analizate şi tot o amînare trebuie admisă şi în explicarea ierarhiei „suspendărilor" pe care le cunosc fenomenele ce ţin de „competenţe".

1.6. Coşeriu consideră că cele trei paliere ale competenţei lingvistice pe care le distinge au reflexe nemijlocite la nivelul conţinutului faptelor de limbă. Ca atare, „desemnarea" ar corespunde „nivelului universal", dar, aşa cum s-a observat, competenţa elocuţională este marcată idiomatic şi numai gîndirea ştiinţifică tinde către obiectivitate deplină, în sensul raportării univoce a noţiunilor şi a repre-

Scanned with OKEN Scanner

zentărilor la realităţile lumii, fiindcă limba istorică interpretează într-o manieră proprie realitatea şi realizează desemnarea cu această perspectivă. De altfel, însuşi Coşeriu, în cercetarea lexicală pe care a numit-o *lexematică* se bazează pe această trăsătură a limbii istorice[457] şi din perspectiva ei stipulează anumite principii de organizare semnificativă a lexemelor.

În acelaşi timp, „nivelul individual", reprezentat de „competenţa expresivă" şi generator al sensului din punctul de vedere al conţinutului, este „limbajul realizat de individ într-o situaţie istorică determinată"[458], care realizează discursul „ca unitate de vorbire concretă", „adică actul de vorbire sau seria de acte de vorbire care se află într-o anumită legătură coerentă unele cu altele", dar „se înţelege că în discurs se prezintă vorbirea în general şi vorbirea într-o limbă"[459]. Astfel prezentîndu-se situaţia, înseamnă că, în realitate, competenţa nu poate fi decît la acest „nivel individual" (cum a susţinut, de altfel, Noam Chomsky), căci numai individul vorbitor poate fi competent, însă competenţa sa, datorită alterităţii, nu poate fi decît într-o limbă, adică idiomatică, şi într-un mediu comunicativ, adică discursivă.

În continuare, Coşeriu susţine că „dat fiind că aici avem ca aspect preponderent tocmai tradiţia, «ştiutul», competenţa care se realizează în vorbire este o competenţă, o tehnică, o cunoaştere tehnică, care se arată, se manifestă în vorbire în general"[460]. În acest pasaj, cu unele repetiţii („*competenţa* care se realizează în vorbire este o *competenţă*") se afirmă (deşi anterior se subliniase: „limbajul este activitate creatoare, *enérgeia*") că, de fapt, ceea ce este ştiut (prin urmare *ştiinţa lingvistică*), *dýnamis*, este „aspect preponderent". Interesant este că, atunci cînd se face paralelismul între „schimbarea în artă" şi „schimbarea în limbă" se constată că „în artă, faptul care sare în ochi este faptul nou, creativ, invenţia, originalitatea", „pe cînd în limbă, dimpotrivă, greutatea tradiţiei e mult mai mare şi se reface cum a fost şi, trăind o dată cu ea, fiind simultan cu ea, nu ne dăm seama că se schimbă"[461]. Prin urmare, dacă „nu ne dăm seama că se schimbă" ca vorbitori, atunci vorbitorul nu este conştient de schimbare, decît, eventual, în cazuri izolate, şi nu constată că „limbajul este o activitate creatoare". De fapt, precizarea care s-ar cere în legătură cu creaţia este aceea că ea devine evidentă atunci cînd noul prevalează în raport cu vechiul, reprezentat de uz, nu numai cantitativ, ci şi intensiv, cînd noul întrece obişnuinţele care asigură identitatea obiectelor cu ele însele.

---

457 Vezi îndeosebi *Las structuras lexematicas*, în volumul Eugenio Coseriu, *Principios de semántica estructural*, Editorial Gredos, Madrid, 1986, pp. 162-184.

458 Eugen Coşeriu, *Prelegeri şi conferinţe*, p. 31.

459 *Ibidem*.

460 *Ibidem*, p. 32.

461 *Ibidem*.

Scanned with OKEN Scanner

Coşeriu notează apoi: „ne întrebăm dacă există şi *o competenţă care se manifestă la nivelul discursului*”[462] (s.n.), considerînd, prin urmare, discursul un nivel în raport cu limba în general sau cu limba individuală, adică „a şti să vorbeşti în situaţii determinate, despre anumite lucruri cu anumite persoane, adică a şti să construieşti discursuri”, ceea ce sugerează o apropiere de folosirea individuală a limbii, vizată prin „competenţa expresivă”[463]. Totuşi, situaţiile nu se suprapun, căci aici s-ar putea face distincţia dintre *vorbire ocazională* (echivalabilă cu „competenţa expresivă”) şi *uz* (echivalabil cu „competenţa discursivă”) din concepţia lui A. Philippide[464].

Ca atare, aşa cum se poate constata, în măsura în care este avută în vedere *competenţa lingvistică*, ea nu poate fi decît idiomatică, adică manifestîndu-se în folosirea unei limbi. Pe lîngă aceasta, trebuie observat, aşa cum s-a arătat mai sus, că prin *competenţă* se înţelegere altceva decît „cunoaştere, ştiinţă”, anume, *acţiune pe baza cunoaşterii*, încît trebuie emendată însăşi semnificaţia acestui termen şi delimitată de semnificaţia primară a termenului *ştiinţă*: „faptul de a avea cunoaşteri în legătură cu ceva”. La această concluzie se poate ajunge prin analiza mai atentă a distribuirii conţinuturilor lingvistice la cele trei „competenţe”, problemă asupra căreia Coşeriu a insistat în una dintre versiunile oferite în legătură cu tema competenţei lingvistice.

Potrivit acestui lingvist, „nu putem înţelege limba dacă o privim doar ca activitate, doar ca tip de cunoaştere sau doar ca produs, sau dacă considerăm aceste puncte de vedere ca fiind echivalente”[465]. În acest context, el notează că, dacă se face distincţia „necesară” între „activitate” şi „cunoaştere”, aceasta înseamnă că prin activitate se înţelege ceva deosebit de cunoaştere, cea din urmă fiind ceea ce este deja acumulat (*dýnamis*), dar care se poate actualiza pentru a spune ceva despre o realitate nouă, prin urmare, ceea ce Saussure denumea prin *langue*. În sfîrşit, se fac următoarele precizări: „Orişicine defineşte limba ca «activitate care foloseşte (produce sau creează) semne», consideră limba mai întîi ca activitate. Orişicine defineşte limba drept capacitatea de a vorbi, sau capacitatea de a se exprima, priveşte limba mai întîi ca pe un tip de cunoaştere. Şi orişicine defineşte limba ca «totalitatea tuturor expresiilor» o vede ca pe un produs”[466].

---

[462] *Ibidem*.

[463] *Ibidem*, p. 33.

[464] De altfel, sugestii în acest sens se întîlnesc şi în lucrările lui Hermann Paul şi Louis Hjelmslev.

[465] Eugeniu Coşeriu, *Omul şi limbajul său*, p. 307.

[466] *Ibidem*, p. 308. În cea de-a doua situaţie, limba drept „capacitate de a vorbi” sau „capacitate de a se exprima”, folosirea cuvîntului *capacitate* nu este firească, de vreme ce limba este „un tip de cunoaştere”, iar nu o „posibilitate de a activa, de a realiza ceva”.

Scanned with OKEN Scanner

1.7. Raportarea la cele trei laturi ale limbii (activitate, cunoaştere, produs), deşi vizează aspectele amintite – elocuţional, idiomatic şi expresiv –, este totuşi redusă la cunoaştere, încît nu se menţionează nimic în legătură cu implicarea elocuţionalului sau expresivului în realizarea activităţii şi produsului, ceea ce presupune că problema competenţei ţine (în mod deosebit) de cunoaştere[467]. Ca atare, într-o manieră apropiată lui Chomsky – care asimila şi el competenţa cunoaşterii şi o destina identificării a ceea ce este corect şi incorect –, după Coşeriu, „cunoaşterea elocuţională" se referă la toate limbile şi restricţionează formularea enunţurilor, eliminînd pe cele care violează principiile gîndirii logice, reprezentările despre realitate sau „sînt goale de informaţie", ceea ce, de fapt, nu are legătură cu limba, de vreme ce „nu sînt «deviante» din punctul de vedere al regulilor sintactice sau semantice ale unei limbi"[468]. Dar, dacă nu sînt „deviante" din punctul de vedere al (vre)unei limbi, atunci nu limba este cea care le selectează, le acceptă sau le exclude, ci normele gîndirii, ale cunoaşterii sau ale comunicării. De altfel, este specificat că „situaţia la nivelul cunoaşterii idiomatice referitoare la regulile limbilor este cu totul diferită"[469], adică atunci cînd se determină manierele limbilor istorice de a reda informaţiile şi de a realiza comunicarea.

Apoi, afirmaţia potrivit căreia „cunoaşterea «expresivă» trebuie privită şi ea ca autonomă"[470], căci presupune „anumite norme de producere a textului", pune problema dacă această aşa-zisă autonomie este sau nu autentică, deoarece „producerea textului" nu poate fi independentă de folosirea limbii, textul (şi discursul) fiind scopul acestei folosiri, iar normele textului nu pot fi exterioare limbii istorice. În acelaşi timp însă, trebuie observat că textul (şi discursul) are şi norme care depăşesc graniţele limbilor, unele fiind universale, asemenea celor „elocuţionale", căci tipurile şi genurile discursiv-textuale, de exemplu, au sub unele aspecte trăsături general valabile. Concretizarea unor astfel de norme însă, făcîndu-se prin enunţuri, este tot o manifestare a competenţei, dar la nivelul construcţiei sensului, adică în vorbire şi în discurs (sau în text-discurs), căci semnificaţia, conţinutul dat de limbă, şi referinţa, relaţia cu obiectul comunicării, fructifică, prin activitatea facultăţii limbajului, realizările anterioare şi virtualităţile limbii în acte de comunicare de diferite tipuri. Pe de altă parte, aşa-numita *competenţă expresivă* nu este de natura competenţei idiomatice, deoarece ea se manifestă în parte dincolo de cadrele ei, prin conformarea cu normele cerute de comunicare, iar nu prin respectarea (mecanică) a prescripţiilor sistemului limbii,

---

[467] Sînt folosite de altfel formulările *cunoaşterea elocuţională, cunoaşterea idiomatică, cunoaşterea expresivă* (*Ibidem*, pp. 308-309).

[468] *Ibidem*, p. 308.

[469] *Ibidem*, p. 309.

[470] *Ibidem*.

Scanned with OKEN Scanner

căci, de fapt, ceea ce se numeşte *norma limbii* este o „normă a comunicării prin limbă" cu aplicare momentană, este o formulare a regulilor vorbirii momentane, care este deschisă inovaţiei, variaţiei şi schimbării.

De altfel, Coşeriu însuşi stabileşte în prezentarea sa că „aceste trei niveluri de limbă şi cunoaştere lingvistică sînt dublate de trei niveluri de conţinut lingvistic, pe care le observăm în fiecare act de limbaj, mai exact, *desemnare* (sau referinţă), *semnificaţie* şi *sens*"[471]. Actul de vorbire se referă „la o stare de lucruri extralingvistică, dar aceasta prin anumite categorii ale unei limbi anume şi are, în fiecare caz, o anumită funcţie discursivă", iar „desemnarea este relaţia cu obiectele extralingvistice sau cu realitatea extralingvistică însăşi, fie ea stare de lucruri sau conţinut corespunzător de gîndire"[472]. Dacă însă referirea la stările de lucruri extralingvistice se face prin „*anumite categorii ale unei limbi anume*", aceasta înseamnă că desemnarea însăşi este marcată de aceste categorii, căci „relaţia cu obiectele extralingvistice" (de fapt cu imaginea, cu reprezentarea acestor obiecte în conştiinţă) nu se poate realiza în afara „unei limbi anume", decît în mod teoretic. De aici rezultă că nivelul elocuţional, căruia îi corespunde desemnarea, nu se poate privi nici el în afara „unei limbi anume", decît din punctul de vedere al analizei gîndirii (care ţine de logică) sau al teoriei comunicării.

1.8. Potrivit lui Coşeriu, „*sensul* este conţinutul lingvistic anume exprimat cu ajutorul desemnării şi al semnificaţiei... într-un discurs anume"[473]. Ca atare, referirea la realitate prin actul de vorbire produce sensul, care ar corespunde nivelului „expresiv" al cunoaşterii (şi al competenţei, desigur). Din altă perspectivă, acordarea statutului prioritar de activitate (*enérgeia*) pentru limbă se poate admite numai prin realizarea discursului şi prin actualizarea desemnării şi a semnificaţiei ca sens. Deşi, în ierarhia lui Coşeriu, sensul pare a fi dominat de desemnare şi de semnificaţie, în realitate el este cel care le întemeiază, încît, chiar în cadrele teoriei acestui lingvist, aspectul discursiv al limbii este singurul fundamental, dar nu ca formă ulterioară sau colaterală a ei, ci ca însuşi principiul ei de existenţă, celelalte aspecte fiind mai mult de natură teoretică decît funcţională[474]. De aceea, afirmaţia lui Coşeriu în legătură cu faptul că

---

[471] *Ibidem.*

[472] *Ibidem*, p. 310.

[473] *Ibidem.*

[474] De altfel, însăşi învăţarea limbii conduce la această concluzie, căci, de obicei, numele realităţilor sînt însuşite ostensiv, ca desemnări (sau referinţe) individuale, pentru ca, apoi, cu aceste nume să se construiască enunţuri cu *sens* şi abia după aceea să se stabilizeze în conştiinţă semnificaţia. Din aceste motive, Leonard Bloomfield, fără a respinge expres mentalismul lui Saussure, a arătat o altă cale de concepere a semnului lingvistic, prin unirea unei forme a limbii cu o realitate şi realizarea unui conţinut pentru forma respectivă. Urmînd această cale, lingvistul american a putut susţine apoi

Scanned with OKEN Scanner

vorbitorul ar face „distincţia relativ simplă”[475] a celor trei niveluri[476] trebuie privită cu rezervă, căci, dacă se spune despre un copil că încă nu poate vorbi, nimeni nu se gîndeşte la orice limbă, ci numai la limba care, prin mediul social în care trăieşte, este pentru el maternă. Este recunoscut, de altfel, de Coşeriu însuşi că, pentru vorbitor, limba maternă este asimilată vorbirii în general, adică limbajului. Faptul că, prin mijloacele oferite de limbă, se exprimă sau nu, ori se exprimă într-un anumit mod anumite categorii sau anumite tipuri de „cunoaştere” lingvistică este sprijinit în expunerea sa de situaţii din diferite limbi (latină, română, spaniolă, engleză, italiană, franceză, japoneză), dar aceasta nu atestă decît că actualizarea limbii în discurs certifică concretizarea sensului, iar circumstanţele formulării discursului au un rol important în precizarea lui[477].

Acest lingvist consideră că cele trei niveluri de cunoaştere (= competenţă) lingvistică stabilite contribuie la determinarea scopului lingvisticii descriptive, care este acela de „a descrie limbi anume”[478], situaţie în care se poate distinge „limba ca atare”, adică numai ceea ce ţine de „cunoaşterea idiomatică” specifică, evitînd ceea ce trimite la cunoaşterea elocuţională sau expresivă şi, prin urmare, de producere a desemnării şi a sensului. În consecinţă, „cunoaşterea elocuţională şi expresivă şi, prin urmare, desemnarea şi sensul ar trebui să fie tratate în interiorul *lingvisticii* descriptive *a limbajului* în general şi nu în cadrul unei *lingvistici* descriptive *a discursului*”[479]. Ca atare, Coşeriu consideră că numai ceea ce ţine exclusiv de semnificaţie ţine şi de limba istorică, iar cazurile în care semnificaţia coincide cu desemnarea (precum terminologiile) sau cu sensul determinat conjunctural (precum categoriile pragmatice ca ordinul, întrebarea, dorinţa), ce se actualizează în discurs, trec dincolo de descrierea limbii istorice. Semnificaţia fiind dată de sistem, de ceea ce acesta repartizează fiecărei forme, în acest caz, este în principiu relativ fixă, iar limba însăşi, bazîndu-se pe asemenea elemente, are un anumit coeficient de

---

independenţa lexicală a formelor flexionare ale cuvintelor (precum singularul şi pluralul), fiindcă fiecare aveau un sens obţinut prin referinţă, iar nu prin transformarea unei forme „neutre”. Desigur, ca adept al rolului primordial al vorbirii, Coşeriu ar fi putut valorifica constatarea lui Bloomfield, căci, într-adevăr, existenţa unor forme la care se raportează elementele unei întregi paradigme sau care să reprezinte baza pentru toate derivatele raportabile la un radical nu este observată de obicei de vorbitori, ci numai de specialişti.

475 Eugeniu Coşeriu, *Omul şi limbajul său*, p. 301.

476 *Ibidem*, p. 306.

477 Vezi, *ibidem*, p. 311.

478 Cu altă ocazie, Coşeriu susţinea că lingvistica descriptivă nu este reală (vezi, **I, 3.2.**).

479 Eugeniu Coşeriu, *Omul şi limbajul său*, p. 312.

Scanned with OKEN Scanner

fixitate. O astfel de viziune presupune însă că semnificaţia s-ar putea delimita de desemnare şi de sens, prin geneză şi prin funcţionare.

Desigur, din punct de vedere teoretic, disocierea stipulată este admisibilă, dar funcţionarea limbii, care presupune realizarea discursului, nu permite asemenea distincţii, *sensul discursiv* fiind construit prin participarea tuturor elementelor, fiecare avînd un rol determinat, aşa cum, de altfel, însuşi Coşeriu susţine în alte ocazii[480]. Pe de altă parte, faptul că vorbitorul ar putea face în mod intuitiv asemenea delimitări este problematic, precum este problematică şi posibilitatea existenţei a trei competenţe *lingvistice* care să se întemeieze pe ele, deoarece vorbitorul reflectează asupra limbii pe care o foloseşte numai atunci cînd construirea discursului îi pune probleme (de exprimare sau de relaţionare cu interlocutorul) şi, ca atare, el nu are cum distinge „competenţele". De altfel, chiar Coşeriu arată că „vorbitorul... nu poate explica decît prin faptul că «aşa nu se spune»", încît lingvistul trebuie „să explice care este justificarea normelor"[481].

Ceea ce prezintă Coşeriu ca „suspendare" sau „negare" a „normei lucrurilor" sau a normelor gîndirii logice prin condiţiile de comunicare (includ-zînd aici şi scopurile) nu este în realitate decît reflexul lui „a şti să comunici în situaţii determinate", adică a şti să construieşti discursul după împrejurări şi în primul rînd dacă apare oportunitatea ca prin el să comunici ceva nou sau necesar, să produci o schimbare la interlocutor etc. Ca atare, ceea ce se reflectă în acest caz la nivelul limbii nu vine din regulile ei şi nu ţine nici de sistemul sau de norma limbii ori de vreuna dintre variantele ei funcţionale, ci îşi are originea în condiţiile discursului, căci normele (cutumiare ale) limbii nu coincid întotdeauna cu regulile gîndirii logice (ale gîndirii în general) sau cu cunoaşterea realităţii, fiindcă facultatea limbajului nu coincide nici cu facultatea gîndirii şi nici cu facultăţile cognitive, deşi funcţionează în nemijlocită relaţie cu ele. Această situaţie întemeiază, de altfel, opţiunea de a le considera ca fiind facultăţi distincte ale spiritului.

Referitor la „competenţa elocuţională", Coşeriu afirmă: „Spuneam că e vorba de c u n o a ş t e r e a l u c r u r i l o r. Deci ce este comun tuturor limbilor? Este facultatea de d e s e m n a r e a obiectelor, a lucrurilor şi a situaţiilor obiective, care pot fi, se înţelege, situaţii într-o limbă, ele pot fi şi situaţii imaginare, însă totuşi obiective"[482]. Aceste afirmaţii conţin cîteva aspecte ce trebuie scoase în evidenţă în mod deosebit. Mai întîi, atrage atenţia sintagma

---

480 Vezi, *Determinare şi cadru*, în Eugeniu Coşeriu, *Teoria limbajului şi lingvistica generală. Cinci studii*, Editura Enciclopedică, Bucureşti,, 2006, pp. 287-329; Eugeniu Coşeriu, *Lingvistica textuală. O introducere în hermanuetica sensului*, Editura Universităţii „Al. I. Cuza", Iaşi, 2013, passim.

481 Vezi Eugen Coşeriu, *Prelegeri şi conferinţe*, p. 36.

482 *Ibidem*, p. 40.

Scanned with OKEN Scanner

facultate de desemnare, care nu primeşte nici o specificare în legătură cu statutul ei, dacă este o facultate a individului uman sau a lui „a vorbi în general", căci, dacă este a omului, atunci este un aspect al facultăţii limbajului şi premisă a folosirii limbii în comunicare. Dar, dacă „este comun tuturor limbilor", atunci *facultate* are aici mai degrabă semnificaţia „posibilitate, capacitate" în sens larg, adică altceva decît ideea de „aptitudine, forţă" a unui principiu activ. În acelaşi timp, dacă lucrurile şi situaţiile „pot fi, se înţelege, situaţii într-o limbă" (de altfel, în alt mod ele nici nu ar putea fi umanizate), atunci nu se poate intui de ce ţin de „a vorbi în orice limbă". Această problemă se pune cu atît mai mult cu cît în continuare se precizează că „în fiecare limbă, desemnarea este organizată după anumite norme şi prezintă o anumită structură"[483], precizare care înlătură orice îndoială că între desemnare (care este atribuită nivelului elocuţional) şi limbă (care reprezintă nivelul idiomatic) nu se poate face o delimitare suficient de precisă. Dar, „această delimitare a posibilităţilor de desemnare o numim *semnificaţie* şi semnificaţia o găsim numai în limbi"[484]. Aceasta înseamnă însă că desemnarea însăşi ţine de nivelul idiomatic („a vorbi într-o limbă") şi surpă ideea existenţei unui nivel elocuţional, deoarece desemnarea în sine sau în general poate fi numai o construcţie teoretică, fără manifestare funcţională, situaţie în care nu priveşte competenţa. În sfîrşit, ceea ce se actualizează prin actul de vorbire, în discurs, este sensul, aspectul concretizat al conţinutului, prin activarea desemnării şi a semnificaţiei, situaţie în care limba îşi relevă funcţionalitatea şi statutul social prin actualizări momentane.

1.9. Ceea ce se atribuie nivelului idiomatic, semnificaţia, vine din tradiţia limbii, dar nu este un produs al limbii, ci al funcţionării limbii şi al noţionalizărilor realizate de gîndire. Faptul că în germană şi în franceză există desemnări distincte (*Leiter* şi *échelle* alături de *Treppe* şi *escalier*) pentru ceea ce în română se numeşte *scară* este rezultatul organizării diferite a realităţilor reflectate de gîndire, care poate uni sau nu mai multe (specii de) desemnări sub aceeaşi denumire. În acest caz s-ar putea presupune o treaptă superioară de abstractizare în cazul lui *scară* în raport cu *Leiter* şi *Treppe*, respectiv *échelle* şi *escalier*, dar stadiul sincretic al semnificaţiilor (două semnificaţii întrunite sub aceeaşi formă lingvistică în limba română) se explică prin derivarea unei semnificaţii din alta produsă în limba istorică, un rezultat al vieţii social-istorice, prin urmare: lipsa caselor cu mai multe etaje în cazul românilor nu a produs de la început, în conştiinţa lor, noţionalizarea unei reprezentări pentru o parte a construcţiei prevăzută cu trepte.

---

[483] *Ibidem*.

[484] *Ibidem*, p. 40. Desigur, aici sînt avute în vedere numai limbile naturale sau limbile istorice, deoarece în fraza următoare se precizează: „În limbile artificiale sau logice sau universale, desemnarea şi semnificaţia se identifică, se confundă".

Scanned with OKEN Scanner

Insistenţa pe faptul că „nu există limbaj care să nu fie limbă [şi] nu există vorbire care să nu fie vorbire într-o limbă”[485] indică în mod clar situaţia competenţei idiomatice de a fi primordială în cadrul competenţei lingvistice şi faptul că cele trei niveluri sînt, în realitate, doar aspecte teoretice ce ţin de o anumită concepţie, iar nu fundamente pentru trei competenţe distincte sau măcar trei componente ale aceleiaşi competenţe. Este adevărat că această disociere pare să producă o anumită precizie analitică, însă această precizie este numai aparentă de vreme ce nici nivelul elocuţional şi nici cel expresiv nu se pot evalua decît prin limba reprezentată de competenţa idiomatică.

Totuşi, limba nu este o realitate în sine, al cărei statut să fie dat prin trăsături intrinseci apreciate pentru ele însele, ci o instituţie socială, care are valoare numai prin faptul că este socială, că face posibilă comunicarea prin actele de vorbire ce construiesc discursul, adică prin nivelul ce ar putea fi raportat la ceea ce Coşeriu numeşte *expresiv* şi care este de fapt *discursiv*, căci nu ţine numai de expresie, ci şi de conţinutul ei, care este unul concretizat şi orientat prin factori de natură diversă ce depind de circumstanţele comunicării. Aceasta este, de altfel, şi singura perspectivă a vorbitorului încît el poate spune, de exemplu, că „în germană nu se spune *Was machen Sie?*” (cu sensul construcţiei similare din limba română), ceea ce nu înseamnă că în această limbă nu există posibilitatea unei astfel de construcţii, ci numai că nu este actualizabilă din perspectiva normei (şi a uzului). Coşeriu a introdus, de altfel, denumirea *discurs repetat* pentru orice structură comunicativă (alcătuită din mai multe elemente lexicale şi este preluată ca atare în lanţul discursiv, fără a fi descompusă în părţile componente ce sînt lipsite, de obicei, de posibilitatea comutării), indicînd astfel că discursul reprezintă palierul de raportare atunci cînd se au în vedere combinaţiile rezultate din actul sau din actele de vorbire.

Ca atare, trebuie admis rolul comunicării în dirijarea posibilităţilor discursive ale limbii, acestea fiind cele care solicită probarea ca note de competenţă pentru vorbitor. Susţinerea principiului că, în realitate, competenţa lingvistică este discursivă devine întemeiată din mai multe perspective. Coşeriu subliniază că nu este suficientă învăţarea unei limbi, fiind necesară „şi aplicarea limbii în vorbire şi tipurile de discursuri proprii ale comunităţii respective”[486], căci altfel limba poate fi respectată, dar se poate încălca modul de a vorbi despre realitate sau în anumite împrejurări. Pe de altă parte, *competenţa discursivă*[487] este singura în acord cu însuşi conţinutul cuvîntului *competenţă*, care este unul acţional, şi, în acelaşi timp cu perspectiva atribuită de Wilhelm von Humboldt limbajului ca activitate. Ca atare, toate cele trei tipuri de judecăţi propuse de

---

[485] *Ibidem*, p. 42.

[486] Vezi, *ibidem*, pp. 43-44.

[487] Umberto Eco (*op. cit.*, pp. 203-205) foloseşte această sinagmă numitoare fără a indica dacă îi atribuie un conţinut special în raport cu elemmentele care o alcătuiesc.

Scanned with OKEN Scanner

Coşeriu pentru a stabili ce este congruent, corect şi adevărat nu reprezintă de fapt decît raportarea la normele limbii ce trebuie respectate în construirea discursului, deoarece ele nu trebuie privite ca abstracţii, ci doar ca etaloane de evaluare concretă din perspectiva exigenţelor vorbirii, iar „suspendările" unor astfel de judecăţi se produc tot din perspectiva acestor norme.

Pe baza celor stabilite, se pot explica (iar nu numai constata) aceste „suspendări", a căror ordine decizională este inversată în raport cu cea a nivelurilor reprezentate de cele trei „competenţe": competenţa expresivă poate suspenda prevederile competenţei idiomatice, iar aceasta din urmă poate suspenda regulile competenţei elocuţionale. Prin urmare, reinterpretînd datele aduse în discuţie de Coşeriu, se poate stabili că vorbitorul posedă de fapt o *competenţă discursivă* (sau *textual-discursivă*), care are unele elemente ce erau atribuite competenţei expresive şi cuprinde în sfera ei *competenţa lingvistică* propriu-zisă (sau *competenţa idiomatică*). În aceste condiţii, fiind un hiponim, competenţa idiomatică urmează în mod necesar prescripţiile competenţei discursive. Un alt mod de explicare are „suspendarea" la nivelul „elocuţional", unde, aşa cum s-a putut constata, se au în vedere prescripţii ce vin din cunoaşterea lumii şi din structurile logice ale gîndirii, fenomen care a fost însă avut în vedere anterior în discuţia despre incongruenţa dintre „logica" limbii şi logica gîndirii. De aceea, „competenţa elocuţională" nu este în realitate o „competenţă", ci, mai degrabă, un imperativ al comunicării (în principiu, exterior limbii), ce presupune urmarea regulilor logice, respectarea nivelului cunoaşterii etc.

Prin urmare, *competenţa lingvistică este un aspect al competenţei discursive*, deoarece numai prin competenţa discursivă se poate manifesta cea lingvistică, aceasta neavînd trăsătura de a se putea evalua în sine, ca simplă cunoaştere a limbii sau ca însumare a potenţialităţilor ei constatate în realizări cunoscute, atunci cînd aceste posibilităţi se concretizează şi devin realităţi. În sfera competenţei discursive se cuprind toate celelalte specii competenţionale identificate de diverşi autori, între care, în mod firesc, *competenţa comunicaţională* (sau *comunicativă*). În acelaşi timp, în discurs, se actualizează toată gama funcţiilor atribuite limbii, precum şi toate tipurile şi nivelurile ce se atestă în existenţa ei şi în actualizarea elementelor ei prin vorbire.

2.1. În studiul *Categorii de gîndire şi categorii de limbă*, Emile Benveniste a arătat că, împotriva aşteptărilor, fiindcă de obicei limba este considerată (doar) mijloc de redare a rezultatelor gîndirii, realitatea relevă o intensă implicare a limbii în aspectul acestor rezultate, inclusiv la nivelul conţinutului, deoarece „acest conţinut capătă formă numai atunci cînd este enunţat" şi „pentru a putea fi transmis, acest conţinut trebuie distribuit unor morfeme de anumite clase, organizate într-o anumită ordine etc. Pe scurt, acest conţinut trebuie să treacă

Scanned with OKEN Scanner

prin limbă, de la care îşi împrumută tiparele"[488]. Ca atare, stabileşte Benveniste, „nu putem percepe gîndirea decît în cadrele limbii", întrucît „forma lingvistică este... înainte de toate condiţia de realizare a gîndirii"[489]. Implicarea limbii în procesele gîndirii şi în rezultatele acestor procese este dovedită, crede acest lingvist, între altele de faptul că Aristotel a atribuit categoriile limbii greceşti gîndirii şi, de aici, modelul a fost preluat de întreaga cultură europeană.

Dincolo de discuţia care priveşte nivelul admis gîndirii sau limbii, atunci cînd se cercetează raportul dintre ele, un lucru cert este faptul că gîndirea trebuie să se regăsească în limbă, astfel încît aceasta din urmă să ofere o imagine a realizărilor celeilalte. Totuşi, ea nu este în măsură să întemeieze o „competenţă elocuţională" ca specie a competenţei lingvistice, deoarece este în mod evident altceva decît un element, un aspect, o funcţie sau o situaţie care ţine de limbaj, de limbă sau de vorbire, fiindcă reprezintă numai o ilustrare a relaţiei dintre facultatea limbajului şi facultatea de a reflecta realitatea, de a organiza cunoaşterea despre ea şi de a opera cu cunoaşterile, adică aptitudinea gîndirii (reprezentată prin una sau mai multe dintre diviziunile ei menţionate anterior).

Din analiza de pînă acum, rezultă, din punct de vedere lingvistic, primatul aşa-zisei „competenţe idiomatice" în raport cu cea elocuţională şi cu cea expresivă, pe care le avea în vedere E. Coşeriu, acestea din urmă fiind relaţionate cu ea, deoarece numai ea dă specificitate vorbitorilor unei limbi. Coşeriu preciza, de altfel, că înţelege să acorde toată atenţia vorbitorului ca utilizator al limbii dar nu ca interpret al faptelor de limbă („ca lingvist"), or, realizarea unor clasificări şi ierarhizări a faptelor de limbă l-ar transforma într-un astfel de interpret. De aceea, vorbitorii nu pot avea decît conştiinţa că „este normal" să spună într-un anumit mod în anumite împrejurări şi este greşit să se spună altfel (cum constată eventual la cei care nu cunosc bine limba), iar spunerea în anumite împrejurări înseamnă discurs. În alte lucrări, de altfel, însuşi Coşeriu delimitează cele trei „competenţe" prin raportare la **vorbire** („*a vorbi* în general", „*a vorbi* într-o limbă", „*a vorbi* într-o situaţie anume"), iar vorbirea înseamnă realizarea discursului, ceea ce reflectă şi una dintre laturile esenţiale ale limbii, aceea de a exista ca activitate, situaţie în care se instituie norma limbii (ce reprezintă normalitatea folosirii ei) din perspectiva căreia se satisface corectitudinea lingvistică, la nivelul cunoaşterii comune. Din afirmaţia, „avem aici o funcţie discursivă şi nu o funcţie lingvistică într-o limbă anume"[490] se înţelege că ceea ce este discursiv excedează lingvisticul, aşa cum se întîmplă în cazul nivelului elocuţional. Ca atare, *numai nivelul idiomatic este lingvistic* şi ţine de lingvistică, în vreme ce celelalte două au în vedere alte realităţi (cunoaşteri sau competenţe),

---

[488] Emile Benveniste, *Probleme de lingvistică generală*, Editura Teora, Bucureşti, 2000, vol. I, pp. 62-63.
[489] *Ibidem*, p. 63
[490] Eugeniu Coşeriu, *Omul şi limbajul său*, p. 314.

Scanned with OKEN Scanner

cu care acest nivel interferează, prin cooperarea limbajului cu alte facultăţi. Pe de altă parte, se poate constata că „nivelul elocuţional" şi „nivelul idiomatic" se întîlnesc pe terenul celui „expresiv", acolo unde se realizează discursul şi, în consecinţă, ar trebui denumit *nivelul discursiv*, dar nu însumîndu-se ca atare, ci prin adăugarea altor norme, dintre care unele le reorientează sau chiar le înlătură („le suspendă") pe cele de la alte niveluri.

În consecinţă, analizele de pînă acum conduc la cîteva concluzii ce par a avea, prin evidenţă, caracter de obiectivitate. Mai întîi, *competenţa lingvistică*, trebuie înţeleasă ca actualizare a limbii potrivit normelor ei de corectitudine în raport cu tradiţia şi cu conţinutul comunicării ce antrenează formele ei. Existenţa cunoştinţelor face posibilă competenţa, este condiţia ei fundamentală, dar nu coincide cu ea, cu „faptul de a şti", deoarece competenţa presupune exerciţiul efectiv, valorificarea cunoştinţelor, iar nu pur şi simplu prezenţa lor, stocarea lor în memorie. Cunoaşterea nu poate fi competenţă, ci ştiinţă, cultură, care, privită în sine, caracterizează eventual pe individul informat sau cult, iar nu pe cel competent.

Dacă este activitate pe baza unei ştiinţe, această ştiinţă trebuie să fie despre ceva, iar competenţa lingvistică are baza într-o *ştiinţă lingvistică*, cunoaşterea unei limbi (sau a mai multor limbi), ce este diferenţiată de *ştiinţa lumii* (cunoaşterea realităţii), care constituie baza pentru comunicare, dar este în acelaşi timp şi o parte a ei şi, de aceea, limba însăşi poate fi obiectul comunicării cu propriile mijloace. Prin urmare, cunoaşterea limbii nu coincide cu cunoaşterea lumii şi nici cu urmarea regulilor raţionării, ci relaţia elementelor limbii cu entităţile identificate ale lumii şi a tehnicii prin care se construiesc enunţuri şi discursuri cu aceste elemente. De aceea, în afara competenţei care are la bază cunoaşterea limbii (= competenţa idiomatică) nu poate exista o altă formă de competenţă „lingvistică". Ca atare, ceea ce Coşeriu numea *competenţă elocuţională*, pornind de la termenul *elocuţiune* (sau *elocuţie*) cu semnificaţia „mod de exprimare a gîndirii", dar preluat de retorică unde semnifică „alegere şi dispunere a cuvintelor în discurs", are legătură cu limba doar pe terenul retoricii şi nu trimite la „a şti să vorbeşti în general", la „vorbirea în general" decît dacă această „vorbire în general" înseamnă „expunere ordonată şi eficientă, prin intermediul cuvintelor, a ideilor şi a sentimentelor", în consecinţă, decît ca o **competenţă discursivă**.

Tot spre aceasta conduce, aşa cum s-a arătat anterior, numita de Coşeriu *competenţă expresivă*, care în principiu indică cu mai multă relevanţă faptul de „a şti să vorbeşti" care, în principiu, înseamnă „a şti să vorbeşti în orice limbă, dar potrivit împrejurărilor", ceea ce înseamnă că, din punct de vedere idiomatic, urmează reguli ce depăşesc pe cele ale unei limbi anumite. Ca atare, se poate constata că şi de data aceasta este depăşit lingvisticul, căci discursivul poate

Scanned with OKEN Scanner

antrena şi alte competenţe (precum *competenţa socială*, care impune regula menţionată de Coşeriu[491]) sau coparticiparea limbajelor nonverbale.

Competenţa discursivă capacitează vorbitorul de a folosi şi mijloacele limbii ce depăşesc prin chiar natura lor logosul semantic, căci s-a remarcat uneori existenţa unor cuvinte al căror conţinut nu se determină prin referinţă (prin raportarea la un obiect din lumea extralingvistică) sau prin relaţie (prin raporturile pe care le realizează între diferite elemente ale limbii în structurarea enunţurilor). Din această perspectivă, Ladislav Zgusta[492] distingea o serie de elemente ale lexicului sau de forme flexionare cu funcţii speciale, precum cele care exprimă manifestări de atitudine, operatorii practici, cuvintele deictice şi cuantificatorii. Dintre acestea, cuvintele care exprimă manifestări de atitudine (unele interjecţii) exprimă direct atitudini şi simţiri ale vorbitorului, căci, chiar dacă ele au caracter de generalitate (sînt, prin urmare, fapte de limbă), folosirea lor presupune în mod necesar actualitatea stărilor exprimate. Operatorii practici (ca *poftim! hai!*), cu valoare perlocuţionară – dacă sînt raportaţi la concepţia lui J. L. Austin –, au funcţia de a exercita o anumită influenţă asupra interlocutorului, influenţă determinată de intenţiile, dorinţele şi scopurile vorbitorului. Firește că o asemenea funcţie nu se reduce la astfel de operatori, deoarece actele de vorbire trebuie înţelese şi prin cuprinderea interlocutorului (direct sau prezumtiv), care este la rîndul lui un participant activ, chiar dacă, înainte de a replica, rămîne de obicei numai la stadiul antrenării facultăţilor receptive ale spiritului. Cuvintele deictice sînt, prin natura lor, elemente lexicale destinate unei structuri discursive, încît, prin firea lucrurilor, vorbitorul le poate actualiza numai din perspectiva competenţei discursive. În sfîrşit, cuantificatorii afirmă, prin conţinutul lor, ansamblul indivizilor care se caracterizează printr-o trăsătură, care desfăşoară o activitate etc., încît presupun prezenţa logosului apofantic. Asemenea constatări relevă statutul competenţei discursive de a reprezenta în modul cel mai adecvat capacitatea vorbitorului de a folosi limba, dar, pe de altă parte, şi faptul că limba, nu se poate concepe ca fiind redusă la logosul semantic, fiindcă are, chiar la nivelul elementelor simple (neanalizabile sub aspectul formei) ale structurii lexicale, componente ce reprezintă logosul apofantic şi logosul pragmatic, dar ele devin funcţionale numai cînd sînt actualizate în text-discurs.

2.2. În consecinţă, dacă există ceva cu caracter general uman care să ţină de lingvistic, aceasta este facultatea limbajului (facultatea de a vorbi), deşi aceasta de obicei nu este avută în vedere de lingvişti şi nici nu intră, de fapt, decît tangenţial în specialitatea lor. Facultatea este înnăscută (şi, numai sub acest aspect, poate fi admis ineismul lui Noam Chomsky), dar ea nu constituie o

---

491 Vezi, Eugen Coşeriu, *Prelegeri şi conferinţe*, p. 36.

492 Ladislav Zgusta, *Manual of Lexicography*, Praha, 1971, pp. 36-37.

Scanned with OKEN Scanner

competenţă şi se activează numai prin însuşirea limbii, fără această însuşire, din care rezultă ştiinţa lingvistică, neexistînd premisele pentru competenţa lingvistică. Înnăscută poate fi considerată şi capacitatea articulării sunetelor vocale, care, din perspectiva doctrinei Philippide – Ivănescu, pot explica anumite trăsături fiziologice ce sînt moştenite. Pornind de aici se poate înţelege şi afirmaţia lui Hegel în legătură cu munca şi limbajul ca trăsături esenţiale ale omului: munca este capacitatea de reflectare şi de transformare a mediului, limbajul este capacitatea de utilizare a mijloacelor de comunicare şi de creare a culturii. Dar comunicarea, dacă este considerată „lingvistică", se realizează pe baza ştiinţei lingvistice, iar atunci ea este idiomatică, lipsită de caracter general uman, un astfel de caracter fiind posibil eventual în cazul comunicării prin gesturi, care, neuzînd de mijloacele limbii ce sînt marcate de istoria unei comunităţi, nu presupune o „competenţă lingvistică". Prin urmare, doar comunicarea prin gesturi şi, în general, cea instinctivă este atît universală cît şi înnăscută, însă ea nu o presupune pe cea lingvistică, căci aceasta este prezentă numai prin actualizarea mijloacelor limbii naturale.

Dacă se pune problema elementelor care se găsesc în „orice limbă" (naturală, desigur), acestea nu se pot afla decît în condiţiile general umane de producere a limbii, pe de o parte, latura neuronală ce face posibilă facultatea limbajului şi, pe de altă parte, latura fonică şi acustică, ce face posibilă receptarea şi producerea sunetelor, aceasta din urmă asigurînd activarea primeia în perioada învăţării limbii, pentru ca, ulterior, rolul lor să se schimbe, latura neuronală devenind hotărîtoare şi dirijînd-o pe cealaltă. S-ar putea chiar avansa ideea că se constată manifestarea competenţei lingvistice atunci cînd se produce această inversare de roluri şi se constituie *conştiinţa lingvistică*, iar mentalul dirijează pe deplin fiziologicul în folosirea limbii.

În aceeaşi ordine de idei, dacă se admite existenţa unei aptitudini înnăscute în legătură cu limba, aceasta nu poate privi decît condiţiile amintite ale manifestării facultăţii limbajului, fără însă a ţine de competenţă, aşa cum ar rezulta din teoria lui Chomsky, reprezentînd numai capacitatea bazei neuronale somatice şi fono-auditive de însuşire şi de folosire a limbii. Doar activitatea limbajului poate fi pusă în legătură cu competenţa, dar numai după activarea facultăţii respective prin însuşirea limbii, competenţa devenind astfel capacitatea de exersare a limbii cînd această însuşire a fost realizată, iar nu mai înainte. Pe de altă parte, raportarea competenţei la limbaj ca activitate nu poate sugera existenţa unei „competenţe elocuţionale", aşa cum a conceput-o Eugen Coşeriu, dar ea se poate raporta atît la competenţa idiomatică din teoria sa, precum şi la competenţa comunicativă avută în vedere de Dell Hymes. Şi într-un caz şi în altul însă, competenţa este concepută restrictiv, în primul este redusă la folosirea mijloacelor limbii, iar în cel de-al doilea la una dintre funcţiile principale ale ei.

Scanned with OKEN Scanner

Pentru a putea fi recunoscută, ca o competenţă lingvistică, aşa cum s-a menţionat mai sus, adică drept o valorificare a unor cunoaşteri printr-o activitate, aceasta trebuie să se regăsească în actualizarea limbii (cu accepţia dată de Charles Bally termenului *actualizare*[493], dar cu o extensiune a întrebuinţării), iar prin această actualizare se produc enunţurile ce alcătuiesc discursul. Realizarea discursului (sau text-discursului[494]) depăşeşte însă actualizarea limbii şi, prin aceasta, competenţa lingvistică, iar consecinţa acestui fapt este dotarea vorbitorului cu ***competenţă discursivă***, în interiorul căreia se pot disocia, ca elemente constitutive, competenţa idiomatică, competenţa comunicativă (sau socială) şi posibil alte competenţe identificate prin analiză, dar lipsite de manifestare independentă. Faptul că Eugen Coşeriu a cuprins în „competenţa lingvistică" numeroase aspecte ce nu sînt „lingvistice", precum cunoaşterea lucrurilor, regulile gîndirii sau circumstanţele enunţării, dovedeşte că, în principiu, o asemenea competenţă nu poate fi exclusiv lingvistică decît în mod teoretic, încît să presupună numai cunoaşterea şi tehnica de folosire a formelor limbii (cu atît mai puţin numai „cunoaşterea limbii", cum se exprimă acest lingvist în legătură cu competenţa).

Deoarece competenţa discursivă excedează competenţa lingvistică, fiind un agregat ce o are drept component pe aceasta, este explicabilă opinia lui Coşeriu dacă se ia sub aspectul unei procedări metonimice, deşi astfel nu se precizează cauza care a condus la o astfel de procedare, încît trebuie găsită o cale prin care să se identifice această cauză. Competenţa lingvistică este încununarea ştiinţei şi conştiinţei lingvistice (aceasta din urmă putîndu-se raporta la etica limbii sau a comunicării) şi, prin urmare, este ulterioară însuşirii limbii care presupune: 1) însuşirea unui mod de a reda realitatea prin limbă; 2) însuşirea formelor limbii şi a posibilităţilor de a le combina; 3) însuşirea manierei de adaptare la condiţiile comunicării. Competenţa discursivă extinde aceste mijloace cu antrenarea logosului semantic în îndeplinirea actelor logice sau de voinţă prin logosul apofantic şi logosul pragmatic, cu care individul vorbitor se manifestă ca individualitate comunicativă.

---

[493] Charles Bally, *Linguistique générale et linguistique française*, Edition Francke, Berne, 1965, pp. 77-100. Eugen Coşeriu nu este de acord cu folosirea termenului *actualizare*, fiindcă fenomenul denumit nu ar fi relevant, dar el se dovedeşte totuşi util pentru limbajul de specialitate, fiind în acelaşi timp destul de precis sub aspectul conţinutului.

[494] Pentru a evita condiţiile oricărei interpretări limitative sau discreţionare, este utilă folosirea compusului *text-discurs*, propus de Rodica Nagy (*Sintaxa limbii române actuale. Unităţi, raporturi şi funcţii*, Institutul European, Iaşi, 2005, pp. 79-96), aşa cum s-a procedat, de altfel, şi în paginile anterioare. În acest mod se oferă şi o soluţie denominativă pentru obiectul a ceea ce Jean-Michel Adam (*Lingvistică textuală*, Institutul European, Iaşi, 2008, p. 21) numeşte *analiza textuală a discursurilor*, în tentativa de a evita crevasa posibilă între *lingvistica textului* dezvoltată de E. Coşeriu şi *analiza discursului* întemeiată pe terenul lingvisticii franceze.

Scanned with OKEN Scanner

Prin urmare, deşi facultatea limbajului nu intră, aşa cum s-a precizat mai înainte, în sfera de interes a lingviştilor, aceştia nu sînt totuşi îndreptăţiţi să facă abstracţie de ea atunci cînd este necesară pentru a rezolva unele probleme de teoria limbii. În acest caz, trebuie însă observat, pe de o parte, că limbajul este una dintre facultăţile spiritului şi, pe de altă parte, că spiritul funcţionează simultan cu toate facultăţile lui în condiţii de normalitate. Consecinţa acestei situaţii este cooperarea şi interferenţa activităţii facultăţilor, şi astfel, limbajul al cărui rol este de a se folosi de semne şi de a realiza comunicarea cu ele este destinat preluării realizărilor altor facultăţi, fără ca prin aceasta să-şi însuşească aceste realizări. Ca atare, ceea ce se redă prin limbă este în parte rezultatul activităţii altor facultăţi decît limbajul, în virtutea colaborării la nivelul spiritului.

2.3. Pierzînd din atenţie această situaţie, E. Coşeriu a atribuit competenţei lingvistice şi fenomene explicabile prin capacitatea logică, prin capacitatea de cunoaştere, prin capacitatea de integrare socială etc., iar procedarea sa ar fi admisibilă numai în condiţiile în care competenţa descrisă ar fi *discursivă*, perspectivă care de altfel i s-a ivit uneori, dar pe care nu a adoptat-o în mod efectiv. De altfel, acest lingvist nu şi-a pus problema dacă cele trei competenţe pe care le distingea sînt de aceeaşi natură sau de naturi diferite. Dacă sînt de aceeaşi natură, între ele ar trebui să existe diferenţe de nivel de abstracţie sau de amplitudine a extensiunii, încît să se cuprindă într-o ierarhie proprie lor sau ca ele să distribuie extensiunea aceleiaşi sfere noţionale. Dacă însă sînt de naturi diferite, atunci fiecare dintre ele ar trebui să corespundă unui tip de manifestare sau de realizare a limbajului. De aceea, ceea ce se spune cu mijloacele limbii, în vorbire, nu se prezintă ca ceva nediferenţiat numai din punct de vedere ştiinţific, ci şi din perspectiva *conştiinţei lingvistice* a vorbitorului. Dovada acestui fapt este că, atunci cînd apar probleme în exprimarea interlocutorului, vorbitorul formulează aprecieri precum: „nu judeci bine!", „nu gîndeşti cum trebuie!"; „nu este aşa!", „nu este adevărat!"; „nu se vorbeşte astfel!", „nu te porţi cum trebuie!" etc., unde nu sînt avute în vedere aspecte ale limbii (din punctul de vedere al ştiinţei lingvistice, al corectitudinii sau al normei), ci logica celor spuse, cunoaşterea lucrurilor, adevărul sau adecvarea la social (aşa-zisa *etică a comunicării*). Vorbitorul poate avea desigur şi opinii în legătură cu respectarea normei (cutumiare a) limbii, astfel încît, prin formule precum „nu se spune aşa!", indică interlocutorului, tot pe baza conştiinţei sale lingvistice, că a încălcat norma (din punctul său de vedere).

Numeroase alte detalii în legătură cu asemenea probleme sînt aduse în discuţie de J. Habermas cînd tratează *competenţa comunicativă*, invocînd deseori diferite tipuri de norme care reglează disfuncţiile posibile în desfăşurarea comunicării. Multe dintre aceste probleme nu ţin însă şi de teoria discursului în măsura în care ele nu contribuie la descrierea tipurilor şi genurilor pe care le

Scanned with OKEN Scanner

cunoaşte acesta. De aceea, cele prezentate mai sus conduc la ideea necesităţii de a admite competenţa lingvistică ca manifestîndu-se numai în cadrul competenţei discursive, în realizarea acesteia ea este foarte importantă fără a fi exclusivă, în sensul că trebuie să colaboreze cu alte „competenţe", dintre care unele pot fi congruente unor „ştiinţe" (= cunoaşteri) diferite de ştiinţa lingvistică. Competenţa discursivă este un complex de elemente cu naturi, cu statut şi cu roluri deosebite, dar care cooperează, interferează şi contribuie la funcţionarea aceluiaşi mecanism. În acest caz, mecanismul este reprezentat de *actul de discurs*, iar rolul lui este interrelaţionarea indivizilor sociali.

Existenţa competenţei discursive în interiorul căreia se distinge competenţa lingvistică este susţinută şi de perspectiva conceperii limbii istorice ca o sumă de limbi funcţionale, în discurs manifestîndu-se modelul individual al amestecului unor astfel de limbi cunoscute de vorbitor, iar nu limba istorică în întregime. Dacă individul vorbitor nu poate fi competent într-o limbă istorică, considerată în totalitate, ci numai în unele dintre limbile ei funcţionale, atunci, de fapt, această competenţă este numai de a construi discursuri uzînd de mijloacele unei limbi, construirea discursului (sau text-discursului) avînd reguli ce pot fi delimitate şi clasificate din perspectiva unei teorii generale a lui. Ca atare, fiind activitate, competenţa lingvistică nu se poate manifesta decît în realizarea discursului, şi este, prin urmare, *discursivă* (sau textual-discursivă), deoarece colaborează cu alte competenţe (unele dintre ele fiind însă extralingvistice), iar organizarea sistemului de „suspendare" a regulilor unor competenţe prin normele altora nu se poate realiza decît într-un complex care să le cuprindă pe toate şi acest complex este actul (sau gruparea unor acte) de discurs.

3.1. De cîteva ori, s-a menţionat anterior ca fiind relate competenţei lingvistice alte două entităţi noţionale – „ştiinţa lingvistică" şi „conştiinţa lingvistică" – ce pot fi considerate, în principiu, ca fiind componente ale ei, fiindcă, în esenţă, *competenţa este o acţiune realizată cu ştiinţă şi conştiinţă*, ştiinţa oferind materialul cu ajutorul căruia se realizează acţiunea, iar conştiinţa reprezentînd asumarea unui mod de a selecţiona acest material şi de a acţiona în valorificarea lui. În prezentarea şi interpretarea de pînă acum, urmînd îndeosebi teoriile structuraliste, prevalează aspectele ce conduc la viziuni preponderent formaliste, deşi teoriile respective aduc în discuţie şi ceea ce ţine de „substanţă" sau de „conţinut". Astfel se prezintă situaţia dacă se au în vedere concepte de bază al căror conţinut poate fi redat prin formulări precum: „*sistem* = *ceva* alcătuieşte un ansamblu organizat"; „*structură* = *ceva* are un anumit mod de organizare internă"; „*normă* = *ceva* trebuie să fie sau să se folosească într-un anumit mod"; „*uz (uzaj)* = *ceva* este folosit (actualizat) în mod obişnuit". Cu atenţia concentrată spre asemenea abstracţii, lingviştii care le-au cultivat au lăsat de obicei pe planul al doilea acel *ceva* în raport cu care sînt formulate ele, precum şi faptul

Scanned with OKEN Scanner

că ele nu sînt o trăsătură exclusivă a limbajului, limbii sau vorbirii. Ca atare, aceste abstracţii, pentru a fi concepte lingvistice, trebuie să se particularizeze, să aibă în vedere exclusiv entităţile care ţin de cele trei complexe de realii, în special, cele care ţin de limbă şi de vorbire, deoarece asemenea trăsături (faptul de a fi sistem, structură, normă sau uz) caracterizează existenţa şi funcţionarea limbilor, dar nu sînt „substanţa" lor, iar vorbitorul trebuie să deţină această substanţă cu ajutorul căreia să realizeze diferite forme de manifestare, ea fiind şi elementul esenţial care îl uneşte cu ceilalţi vorbitori.

De aceea, trebuie admis că vorbitorii deţin în memoria lor, în primul rînd, fapte de limbă şi reguli de folosire a lor, iar nu abstracţiile menţionate mai sus, care sînt asumate în mod intuitiv (şi parţial) prin competenţa discursivă, dar care nu s-ar manifesta (prin componenta ei principală, competenţa lingvistică sau idiomatică) dacă nu ar exista o cunoaştere a limbii care să nu se rezume la cunoaşterea (intuitivă a) sistemului şi a normei ei, căci „a şti o limbă" nu înseamnă în primul rînd a şti sistemul şi norma ei, cum s-ar putea înţelege din opiniile unor lingvişti, şi nici „a şti să creezi într-o limbă", ci mijloacele pe care le oferă sau le poate oferi limba respectivă, împreună cu *glosocosmosul* reprezentat de ea, mijloacele prin care ea umanizează realitatea materială (disociindu-i componentele şi clasificîndu-le într-o manieră specifică) încît construieşte realitatea spirituală[495].

Cum se înţelege de obicei, cunoaşterea, ştiinţa despre ceva, reprezintă rezultatul unei învăţări sau al unei descoperiri, încît această bază cognitivă nu se poate reduce la cîteva abstracţii referitoare la funcţionarea limbii, ci priveşte întreaga masă de cunoaşteri cu denumirile lor ce pot fi actualizate cînd se alcătuiesc enunţurile şi discursul, iar aceasta este *ştiinţa lingvistică*[496], care

---

[495] Asupra conceptului „glosocosmos", vezi, Ioan Oprea, *Elemente de filozofia limbii*, p. 149 şi pp. 253-255, unde se stabileşte că acesta este particularizarea idiomatică a „antropocosmosului", a lumii umanizate, în general.

[496] Desigur, „ştiinţa lingvistică", cunoaşterea unei limbi, este altceva decît „lingvistica sau ştiinţa limbii", cum indică structura denumirilor care nu preiau termenul *lingvistică*: ngr. *γλωσσολογία*, germ. *Sprachwissenschaft*, rus. *jazykoznanija* etc. Cum se poate constata, sintagma *ştiinţă lingvistică* are o structură similară cu *competenţă lingvistică* (şi *conştiinţă lingvistică*), în vreme ce sintagma *ştiinţa limbii* corespunde unei structuri consacrate în terminologia epistemologiei (*ştiinţa istoriei, ştiinţa dreptului* etc.). Există însă posibilitatea unor confuzii, astfel încît prin *ştiinţa lingvistică* să se denumească de fapt „ştiinţa limbii", ceea ce trebuie evitat. Uneori, o astfel de confuzie poate fi indusă de unele traduceri realizate din alte limbi, dar, de obicei, nelegitimate de originale. Astfel, de exemplu, în ediţia spaniolă a cursurilor ţinute, în 1934, de Louis Hjelmslev, cu titlul *Sistema lingüístico y cambio lingüístico* (Editorial Gredos, Madrid, 1976), se foloseşte de mai multe ori formula *ciencia lingüística*, traductibilă în limba română prin *ştiinţa lingvistică*. În textul lingvistului danez, se are în vedere însă studiul limbii, adică ceea ce se numeşte *lingvistică* sau *ştiinţa limbii* (vezi pp. 20-25, din ediţia

Scanned with OKEN Scanner

reprezintă dimensiunea de bază a calităţii de vorbitor, şi-i întemeiază competenţa. În linii generale, ştiinţa lingvistică reprezintă suma cunoaşterilor care fac posibilă folosirea limbii în vorbire de către individul social, iar, dacă aceste cunoştinţe privesc limba maternă, ele îl repartizează la o anumită comunitate lingvistică şi, de cele mai multe ori, la un grup etnic.

Aşa cum s-a menţionat anterior, lingvişti precum Noam Chomsky şi Eugen Coşeriu au echivalat competenţa lingvistică cu ştiinţa lingvistică, în cazul lui Chomsky fiind numai o chestiune de conţinut, de vreme ce el a folosit prima dată cuvîntul *competenţă* ca termen al lingvisticii, dar la Coşeriu *ştiinţă* este un sinonim pentru acesta. Deşi despre o *„ştiinţă" lingvistică* aminteşte în mai multe lucrări, în studiul *Sincronie, diacronie şi istorie*, din 1958[497], înainte, deci, de a adopta sintagma *competenţă lingvistică*, Eugen Coşeriu face mai multe menţiuni referitoare la acest concept, precizîndu-i astfel conţinutul, de obicei în legătură cu vorbirea şi cu vorbitorul.

În acest sens, sînt făcute precizări precum: „pentru fiecare subiect vorbitor, limba este o *«ştiinţă» de a vorbi*, adică a şti *cum se vorbeşte* într-o anumită comunitate şi potrivit unei anumite tradiţii"[498] sau „privită din punctul de vedere al naturii sale «ştiinţa» lingvistică este o *«ştiinţă» de a face*, adică o *«ştiinţă» tehnică*"[499] şi „existenţa şi siguranţa «ştiinţei» lingvistice se manifestă pozitiv în faptul că vorbitorul întrebuinţează scheme formale şi semantice tradiţionale şi, negativ, în faptul că vorbitorul recunoaşte ca străin ceea ce nu corespunde limbii sale"[500]. De remarcat că, pentru Coşeriu, ştiinţa lingvistică este redusă la capacitatea „de a face", urmînd anumite „scheme formale şi semantice" şi numai sub aspect „negativ" recunoaşterea a ceea ce nu ţine de limba sa. Nu se are în vedere, prin urmare, cunoaşterea a *ceea ce ţine de această limbă*, de elementele care o alcătuiesc, devenite achiziţii spirituale prin receptarea lor în mediul social şi nici stabilirea parametrilor de funcţionare a facultăţii

---

respectivă), adică ceea ce, în daneză, se redă prin substantivul compus *sprogvidenskab*. Această situaţie este certificată de ceea ce se constată în finalul traducerii, unde se oferă cîteva pagini cu *Terminos daneses y sus correspondientes españoles* şi unde se consemnează (la p. 249) următoarea situaţie: *sprogvidenskabens historie*: *historia de la ciencia lingüística*. Însă, aşa cum se poate constata, compusul danez pentru „lingvistică" (= ştiinţa limbii) este substantivul *sprogvidenskab* „ştiinţa limbii", cu articolul hotărît *-en* şi desinenţa de genitiv *-s*, deci *ştiinţei limbii*, încît redarea completă a sintagmei daneze ar trebui să fie *istoria ştiinţei limbii*, iar nu *lingvistice*, căci nu este folosit adjectivul *sproglig*.

[497] În original, ceea ce este redat în româneşte prin *ştiinţă*, corespunde termenului *saber* („faptul de a şti") din spaniolă.

[498] Eugeniu Coşeriu, *Sincronie, diacronie şi istorie*, pp. 51-52.

[499] *Ibidem*, p. 52.

[500] *Ibidem*, p. 53.

Scanned with OKEN Scanner

limbajului care asigură mijloacele de expresie, fiindcă ea se manifestă numai după ce s-au stabilit parametrii respectivi.

Precizările ulterioare nu schimbă în general această viziune, deşi aduc completări importante: „În calitatea sa de ştiinţă transmisibilă [în original: *saber transmisibile*] (şi nu de simplă abilitate strict personală), ştiinţa lingvistică este cultură. Aceasta înseamnă că, pe lîngă faptul de a servi ca fundament culturii nelingvistice şi de a o «reflecta» – pe lîngă faptul de a fi, cum spunea Hegel, «actualitatea» (realitatea: *Wirklichkeit*) culturii – este ea însăşi cultură"[501], de unde rezultă că „în calitatea ei de *«ştiinţă» comună* unui număr mai mare sau mai mic de vorbitori, «ştiinţa» lingvistică este *interindividuală* sau *socială*, iar ca *«ştiinţă» tradiţională* (şi nu universală), ea este o «ştiinţă» *istorică*"[502]. Asemenea perspectivă asupra „ştiinţei lingvistice", între care, în mod deosebit, caracterul ei social şi istoric o apropie însă de ceea ce G. Ivănescu cuprindea în sfera „bazei spirituale", cu statutul de a caracteriza deopotrivă existenţa şi evoluţia limbii, condiţie în care „ştiinţa lingvistică" reprezintă altceva decît o latură a competenţei lingvistice, care este, în principiu individuală – aşa cum a conceput-o cel care a avut-o în vedere pentru prima dată, Noam Chomsky –, şi constatabilă prin capacitatea de a respecta regulile limbii şi de a omologa activitatea lingvistică în raport cu ele.

3.2. Desigur, în condiţiile în care, aşa cum s-a precizat în paginile anterioare, prin „ştiinţă lingvistică" se înţelege altceva decît „competenţă lingvistică", iar, prin aceasta din urmă, mai mult decît regulile de funcţionare a limbii, adică şi mijloacele limbii, însuşite şi clasificate potrivit principiilor intelectului uman (în accepţiune kantiană), sînt necesare cîteva precizări în legătură cu existenţa ei. În această viziune, ştiinţa lingvistică reprezintă latura cognitivă a competenţei lingvistice, iar conştiinţa lingvistică este latura ei interpretativă şi evaluativă, competenţa fiind preponderent acţională şi funcţională, şi, în consecinţă, creatoare. În acelaşi timp, ştiinţa lingvistică reprezintă limba „istorică", dar nu este ea însăşi „istorică" (cum se deduce din afirmaţiile lui Coşeriu), fiindcă se raportează la uzul lingvistic, care este momentan şi pe acesta îl urmează vorbitorul.

Ca să poată folosi limba şi să fie „competent" în utilizarea ei, acesta cunoaşte, pe de o parte, anumite realităţi sau fapte şi, pe de altă parte, anumite reguli ce precizează condiţiile de actualizare a lor, adică, pe de o parte, ce s-a spus şi, pe de altă parte, cum se poate spune. Prin *fapte* se înţeleg cunoştinţele implicite cuprinse în ştiinţa lingvistică a vorbitorului care privesc valorile fonologice ale sunetelor, cuvintele şi semnificaţiile lor (semnele lingvistice), afixele, valorile şi regimul lor, regulile morfologice şi sintactice construcţiile stabile, cu caracter fix sau frecvente etc., precum şi o anumită perspectivă

---

[501] *Ibidem*, p. 54.
[502] *Ibidem*, p. 55.

Scanned with OKEN Scanner

asupra lumii dată de limbă, adică antropocosmosul modelat de viziunea imprimată de limba istorică însuşită de vorbitor. La toate acestea se aplică normele caracteristice funcţionării limbii în momentul realizării actelor de vorbire, potrivit manifestării lor în diferite ramificaţii ale ei.

În primul rînd, însă, ştiinţa lingvistică cuprinde semnele lingvistice, dintre care, fiecare – aşa cum le concepea Ferdinand de Saussure– uneşte o imagine acustică cu imaginea unei clase de obiecte (o noţiune), iar, în vorbire, folosirea efectivă a semnelor face ca din clasele de obiecte să se selecteze numai obiectele la care *se face referire* şi despre care vorbitorul expune o cunoaştere actualizată. Modul de structurare a faptelor de limbă în vorbire, reprezentat de respectarea normei, ţine, desigur, tot de ştiinţa lingvistică a vorbitorului, care favorizează competenţa idiomatică printr-o integrare a unei cunoaşteri actuale într-o ştiinţă anterioară realizabilă printr-o succesiune de determinări atribuite semnului lingvistic şi, astfel, îi orientează întrebuinţarea, particularizîndu-i referinţa, concretizîndu-i desemnarea şi stabilindu-i un sens. În linii mari, „ştiinţa lingvistică" a vorbitorului întruneşte de aceea atît regulile de raportare la realitate, cît şi regulile determinării, ale întregii ambianţe (lingvistice, extralingvistice şi sociale) care însoţeşte semnul lingvistic în comunicare. Pe această ştiinţă, care constituie fundamentul cognitiv, imaginativ şi intuitiv al vorbirii, se structurează conştiinţa lingvistică şi se întemeiază competenţa lingvistică.

Faptul că ştiinţa lingvistică şi competenţa lingvistică trebuie considerate două realităţi distincte este reprezentat de situaţiile în care cineva este în măsură să cunoască destul de bine o limbă fără a fi competent în a comunica prin ea, poate să citească şi să înţeleagă texte într-o limbă, dar nu o poate vorbi sau o vorbeşte cu dificultate, „traducînd-o" şi urmînd normele altei limbi (de obicei ale limbii materne). Ca atare, competenţa lingvistică presupune ştiinţa lingvistică, dar aceasta din urmă nu o substituie pe cealaltă. S-ar putea admite că, dacă nu se atinge stadiul competenţei, ştiinţa lingvistică este ea însăşi deficitară, ceea ce este valabil numai în parte, căci competenţa presupune exerciţiul limbii în comunicare, inclusiv prin manifestarea alterităţii, în vreme ce ştiinţa (cunoaşterea) lingvistică nu are asemenea exigenţe.

Dar, ca orice cunoaştere, ştiinţa lingvistică are existenţă procesuală şi este, prin urmare, o realitate care evoluează şi se schimbă în legătură cu alte tipuri de cunoaşteri asumate de vorbitor şi pe măsură ce relaţia vorbitorului cu limba proprie se modifică prin extinderea şi rafinarea informaţiilor despre ea, ce pot fi ameliorate prin însuşirea altei (sau altor) limbi alături de cea maternă. Contactul cu alte limbi, poate produce în acest caz modificări în ştiinţa lingvistică a vorbitorului şi, în acelaşi timp, în conştiinţa lui lingvistică, prin stimularea observării stării şi posibilităţilor limbii materne şi prin unele opinii în legătură cu mijloacele ei.

Scanned with OKEN Scanner

Pe de altă parte, este de la sine înţeles că ştiinţa lingvistică produce o structurare interioară de natură spirituală a vorbitorului, fiindcă reprezintă o sumă de fapte de conştiinţă cu caracter formativ, constitutiv şi distinctiv. În acest caz, trebuie admisă existenţa unei „conştiinţe lingvistice" ca treaptă spre consolidarea şi manifestarea competenţei lingvistice. Ţinînd cont însă de polivalenţa termenului *conştiinţă* şi de relativ rara lui întrebuinţare în legătură cu limba şi cu vorbirea, este necesară o analiză specială pentru a stabili conţinutul sintagmei *conştiinţă lingvistică* şi legitimitatea întrebuinţării ei[503]. Situaţia se impune cu atît mai mult cu cît există mai multe alte construcţii similare pe baza cuvîntului *conştiinţă*, folosite în diferite limbaje de specialitate şi în unele teorii referitoare la viaţa socială.

3.3. În linii mari, se poate constata că, prin cuvîntul *conştiinţă* din limba română, se redau două valori semantice de bază: 1) „conştienţă" (stare sau calitate de a fi conştient) şi 2) „cuget" (capacitate de a gîndi, de a interpreta). De altfel, limbile germanice continentale şi scandinave au cuvinte distincte pentru a reda aceste două semnificaţii (cf. germ *Bewußtsein* şi *Gewissen*), ambele cu o frecventă utilizare în lucrările de filozofie, de psihologie şi din alte domenii ştiinţifice din sfera cunoaşterii sociale. Dacă se pune problema de a determina care dintre aceste două accepţiuni se actualizează prin termenul sintagmatic *conştiinţă lingvistică*, se poate observa că ambele ar putea fi implicate, prima ca o trăsătură a vorbitorului, iar cealaltă ca o relaţie a lui cu limba şi cu diferite elemente sau aspecte ale ei. Dintre accepţiunile posibile ale echivalentului *conştienţă* (din lat. *consciencia,* it. *conscienza*, fr. *conscience*, adaptate după *conştient*) este aplicabilă în acest caz cea care vizează starea caracterizată printr-o aptitudine specială a indivizilor vorbitori de a percepe stimuli externi şi interni, iar, dintre cele ale echivalentului *cuget* (postverbal de la *a cugeta* = lat. *cogitare*) este reţinută cea de aptitudine de a intui, de a înţelege şi de a evalua ceea ce se verifică prin experienţă ca posibil, util sau valoros, determinîndu-se astfel o atitudine responsabilă în modul de a acţiona. Totuşi, sintagma respectivă valorifică, în principiu, cea de-a doua semnificaţie, adică cea care priveşte reflecţia şi interpretarea, în mod deosebit, ca o capacitate de a produce selecţii, organizări şi dezvoltări ale mijloacelor limbii, în concordanţă cu circumstanţele şi cu scopurile comunicării.

Ca atare, „conştiinţa" presupune aici în primul rînd aptitudinea individului de a identifica comunitatea de limbă cu ceilalţi vorbitori ai ei şi diferenţierea de alţii ce folosesc alte limbi. Este ceea ce reprezintă, sub aspect general, manifestarea conştiinţei de neam sau a „conştiinţei etnice", pornind de la limbă, reprezentate în epoca modernă de „conştiinţa naţională". Conştiinţa etnică

---

[503] Despre *conştiinţa linvistică*, vezi şi lucrarea publicată în 2007, cu titlul *Elemente de filozofia limbii*, pp. 211-217.

Scanned with OKEN Scanner

presupune, prin urmare, deopotrivă coeziunea în interiorul comunităţii ce priveşte pe vorbitorii aceleiaşi limbi – ca o evoluţie de la conştiinţa eului individual la conştiinţa eului comunitar – şi distanţarea de cei de altă limbă, consideraţi străini – care reprezintă non-eul, atît la nivel individual, cît şi la nivel comunitar.

În acest caz, din perspectiva celei de-a doua semnificaţii de bază a termenului *conştiinţă*, se relevă conţinutul „capacitate a de realiza judecăţi asupra faptelor proprii şi ale celorlalţi, cu asumarea responsabilităţii lor", situaţie în care *conştiinţa lingvistică* interpretează cunoaşterile despre limbă, despre vorbire şi despre vorbitori în vederea valorificării lor competente. Contopite în facultatea limbajului, aceste aspecte ale competenţei lingvistice devin operative ca deprinderi şi ca bază a manifestărilor intuitive prin actele de voinţă ce stau la baza producerii vorbirii din perspectiva unor scopuri. Ceea ce se poate constata aici ca trăsătură generală este faptul că, indiferent de aspectul pe care îl reprezintă, orice act de conştiinţă lingvistică are în spate o reflecţie ce poate intra în tradiţie (ca deprindere) în legătură cu limba sau cu mijloacele ei, care porneşte de la anumite interpretări, atitudini, opţiuni, etichetări etc. din partea vorbitorilor, situaţii ce sînt cuprinse uneori în sfera sociolingvisticii.

Dar, atunci cînd conştiinţa este privită din perspectiva sugerată de filozoful german Wilhelm Dilthey, ea este capacitatea umană de a cunoaşte şi de a aprecia propria realitate, integrînd aspecte de cunoaştere (prin reprezentare), de evaluare (prin sentiment şi atitudine)[504] şi de acţiune (prin manifestarea voinţei), se constată că trebuie admis, şi în cazul „conştiinţei lingvistice" o complexitate apreciabilă, îndeosebi din perspectiva colaborării cu alte laturi reprezentative ale spiritului. De aceea, Henri Ey consideră „conştiinţa" ca o organizare a vieţii psihice umane şi un model personalizat şi individualizat al lumii care întruneşte atît facultăţile, cît şi formele prin care omul realizează comunicarea cu lumea exterioară. Realitatea bilaterală obiectiv-subiectivă pe care o atribuie acest gînditor conştiinţei, cu un statut ontologic specific, îşi consolidează latura obiectivă prin limbă, deoarece obiectivitatea la nivel social este dată de trecerea subiectivului afară de sine, prin comunicare, atunci cînd se produce modelarea reciprocă a conştiinţei vorbitorilor[505]. De altfel, şi din punct de vedere etimologic, cuvîntul latin *consciencia* indică o cunoaştere de sine, dar, întrucît sinele reprezintă o raportare la cunoaşterea despre lumea exterioară, conştiinţa este o luare la cunoştinţă despre ceea ce poate fi ştiut că există, este, prin urmare, o ştiinţă care interpretează şi este evaluatoare despre ştiut, ca necesitate pentru a acţiona în cunoştinţă de cauză[506].

---

[504] Vezi, Manfred Riedel, *Comprehensiune sau comunicare ? Despre teoria şi istoria ştiinţelor hermeneutice*, Editura Dacia, Cluj-Napoca, 1989, p. 96.

[505] Henri Ey, *Conştiinţa*, Editura Ştiinţifică şi Enciclopedică, Bucureşti, 1989.

[506] Pentru a deveni el însuşi obiect al cunoaşterii şi al interpretării, sinele trebuie să se considere ca ceva exterior sieşi, aşa cum se specifică, între altele şi în anterior

Scanned with OKEN Scanner

Trebuie admis însă că, prin raportarea la cele două componente ale limbajului, conştiinţa lingvistică are două aspecte distincte, o *conştiinţă a limbii* şi o *conştiinţă a vorbirii*, care se poate considera şi ca o *conştiinţă a uzului* sub aspectul ei social şi se raportează la alteritate. Existenţa conştiinţei limbii este consecinţa formării conceptului de „limbă" la nivelul gîndirii individuale şi la nivelul comunităţii. Dar, arată Hans-Georg Gadamer, „acest lucru este însă abia rezultatul unei mişcări reflexive prin care cel care se gîndeşte se detaşează în mod reflexiv de procesul inconştient al vorbirii şi ia o distanţă faţă de sine însuşi"[507]. Din afirmaţiile acestui filozof se înţelege că formarea conceptului „limbă" presupune o conştientizare a existenţei limbii, printr-o depăşire a condiţiei de simplu vorbitor. În acest mod, se realizează o obiectivare în raport cu sine a vorbitorului, prin faptul că vorbirea sa este raportată la ceea ce se înţelege prin *limbă*. Consecinţele acestui fapt sînt multiple, căci astfel vorbitorul ajunge la intuiţia că există această realitate care îl defineşte şi care, în acelaşi timp, este distinctă de el, fiindu-i exterioară. De aceea, în principiu, „conştiinţa lingvistică" reprezintă o componentă a conştiinţei umane ce se manifestă de multe ori în corelaţie cu alte componente ale acesteia, precum cea etnică, cea naţională, cea socială, cea artistică, cea politică şi cea religioasă. Din această perspectivă, conştiinţa lingvistică „se formează treptat şi nu poate fi impusă", cum nota Eugen Coşeriu[508], dar, trebuie adăugat că, în funcţionarea limbii, ea are un alt aspect, de obicei neluat în seamă, acela de a fi unul dintre fundamentele competenţei lingvistice, atunci cînd se propune ca supervizare în modul de a folosi limba în vorbire.

3.4. Prin tradiţia lingvistică a comunităţii din care face parte, vorbitorul îşi însuşeşte, o dată cu numele obiectelor, şi o anumită ideologie ce constă dintr-o apreciere şi o atitudine în legătură cu realităţile sau cu denumirile prin care sînt recunoscute, încît obiectele şi imaginile lor în conştiinţă devin valori umanizate şi, astfel, elemente ale circuitului social prin comunicare. Pe de altă parte, unele nume şi noţiunile desemnate prin ele intră în sfera unor atitudini evaluative evidente şi, de aceea, sînt însoţite de participarea sentimentală a vorbitorilor prin această tradiţie, precum numele etnice – de exemplu –, deşi cele mai multe dintre acestea nu presupun antrenarea afectivă a cugetului, devenind numai deprinderi însuşite în practica socială prin aceeaşi tradiţie.

Prin urmare, realitatea exterioară devine proprie indivizilor vorbitori prin faptul că aceştia o interiorizează şi o păstrează în conştiinţa lor, aşa cum au remarcat cei mai mulţi dintre marii filozofi europeni, prin numele pe care le aplică

---

menţionata cercetare a lui Paul Ricoeur, *Sinele ca un altul* (în traducere românească, apărută, în 2016).

507 Hans-Georg Gadamer, *Adevăr şi metodă*, Teora, Bucureşti, 2001, p. 470.

508 Eugenio Coseriu, *Introducere în lingvistică*, p. 69.

Scanned with OKEN Scanner

diferitelor segmente sau aspecte ale ei. Dar, această relaţie om-realitate, caracteristică fiecărui vorbitor, este însoţită de relaţia eu-alt eu, prin activitatea comunicării, care înseamnă transferul de informaţie de la un individ la altul. Acest transfer presupune şi desăvîrşeşte o modelare similară (însă nu identică) pentru conştiinţele vorbitorilor în realizarea nominaţiei şi în folosirea mijloacelor comunicative, astfel încît, nominaţia şi comunicarea, ca relaţie a vorbitorilor cu realitatea şi ca relaţie între membrii societăţii, fundamentează conştiinţa de sine individuală, iar, ca sumă de modalităţi şi de mijloace comune pentru o comunitate (etnică), participă la realizarea conştiinţei de sine comunitare.

Desigur, de foarte multe ori, ştiinţa lingvistică este convertită în conştiinţă lingvistică, situaţie ce devine evidentă în raport cu toate compartimentele limbii şi cu o pronunţată manifestare atunci cînd vorbitorul ajunge în contact cu alte limbi (prin vorbitorii lor) ce conţin particularităţi nespecifice limbii sale sau cînd apreciază variantele propriei limbi. Astfel, de exemplu, cercetările fonologice au demonstrat că fonemele, formele abstracte ale realizărilor variate ale sunetelor limbii, asigură recunoaşterea şi producerea sunetelor propriei limbi, dar conduc şi la perceperi inexacte şi la asocieri eronate ale sunetelor reprezentînd foneme deosebite pe terenul altor limbi[509]. Lingvistul danez Louis Hjelmslev denumeşte *sentimentul limbii* ceea ce reprezintă „conştiinţa lingvistică" şi arată că, în germană, [t] şi [d] se diferenţiază prin caracter aspirat şi neaspirat, în franceză şi în finlandeză, [t] şi [d] se disting prin caracter surd şi sonor, astfel încît germanii nu le diferenţiază, aşa cum nici francezii sau finlandezii nu diferenţiază cele două sunete din pronunţia germană[510]. Ca atare, conştiinţa unei comunităţi de vorbitori, manifestată efectiv prin conştiinţa fiecărui membru al ei, cuprinde ca element constitutiv aspectul abstract al sunetelor limbii proprii acelei comunităţi, contribuind astfel atît la coeziunea grupului cît şi la distinctibilitatea lui de alte grupuri.

În mod similar, la nivelul sintaxei, prin formularea frecventă în mod diferit de către fiecare limbă a structurilor de adîncime cu caracter cvasiuniversal, se probează faptul că structurile logice sînt redate potrivit tradiţiei în care a fost modelată conştiinţa lingvistică în acord cu principiile morfo-sintactice de funcţionare ale unei limbi sau ale alteia. De aceea, chiar construcţii de extensiune redusă pot avea structuri şi componente foarte deosebite, precum în următoarele propoziţii interogative: germ. *Hast du gut geschlafen?* „Ai dormit bine?" (literal: * ai tu bine dormit?); engl. *What are you talking about?* „Despre ce vorbeşti?" (literal: * ce eşti tu vorbind despre?). În cazul morfologiei sînt, de asemenea, numeroase diferenţieri sistemice între limbi, sub aspectul categoriilor gramaticale (precum numărul genurilor) sau sub aspectul compartimentului limbii în care sînt redate. Este edificator, în această a doua situaţie, efortul depus de un vorbitor al

[509] Vezi, în acest sens, Jean Fourastié, *Comment mon cerveau s'informe*, Editions Robert Laffont, Paris, 1974 (eseul *L'r de* ***Garches*** *et l'i de* ***milk***, pp. 21-24).
[510] Vezi, Louis Hjelmslev, *Le langage*, p. 71 şi p. 153.

Scanned with OKEN Scanner

limbii române pentru a deprinde categoria aspectului verbal, exprimată la nivel morfologic în limbile slave sau germanice, avînd şi conţinut variat în fiecare limbă, dar realizată aproape numai prin mijloace lexicale în limba maternă. La fel, cu dificultate deprinde exprimarea morfologică a categoriei genului, mai ales atunci cînd ea se extinde şi la nivelul determinanţilor, dintr-o limbă străină, un vorbitor care în structura limbii sale materne nu are o astfel de categorie[511].

În alte cazuri, limbile nu respectă corespondenţa dintre genul natural şi cel gramatical, uneori prin regimul unor mijloace derivative, precum germ. *Fräulein* „domnişoară", substantiv de genul neutru, datorită prefixului *-lein* (situaţie similară constatabilă şi în neogreacă la elementele lexicale corespondente), dar alteori, surprinzătoare, fiindcă se impune numai prin tradiţie, fără o motivaţie colaterală pentru vorbitor, precum germ. *Weib* „femeie", de genul neutru. Există apoi situaţii ce reflectă anumite grade de corespondenţă a genului gramatical cu diferite tipuri de declinare sau cu folosirea desinenţelor. Este remarcabilă în acest sens relaţia dintre declinarea întîi şi desinenţa *-ă*, specifică substantivelor feminine, din limba română, fenomen latino-romanic, dar cu reprezentare în cel mai înalt grad în această limbă. O altă limbă romanică însă, franceza, reprezintă un tip total diferit fiindcă nu cunoaşte astfel de corespondenţe, mai ales în pronunţie.

3.5. În domeniul lexicului, modalitatea de detaliere a unor aspecte ale realităţii sau de clasificare a entităţilor lumii cunoscute (chiar în cazul lumii sensibile unde generalitatea ar trebui să se impună prin unicitatea acestei lumi) prezintă numeroase diferenţe între limbi, constatabile în sfera conştiinţei lingvistice, deoarece lexicul este direct raportabil prin conţinut şi prin varietate la cantitatea şi la calitatea cunoştinţelor posedate de comunitatea vorbitoare şi de fiecare vorbitor din componenţa ei. Aceasta se explică prin faptul că, în conştiinţa vorbitorilor – consideraţi împreună sau separat –, sînt însumate un număr apreciabil de elemente care privesc creaţia lexicală, relaţiile (de formă şi de conţinut) dintre cuvinte, atitudini în legătură cu unele cuvinte sau variante, şi alte aspecte diferite de o limbă la alta care favorizează sau defavorizează asociaţii sau inovaţii cu mijloace caracteristice propriei tradiţii. Există, apoi, în fiecare limbă, numeroase elemente lexicale ce realizează prin ele însele o apreciere a realităţilor (îndeosebi a celor sociale), iar alte cuvinte sînt etichetate într-un anumit mod de către vorbitori (precum sînt cuvintele interzise sau cele

[511] În legătură cu existenţa unor astfel de incongruenţe între conţinuturile şi structurile limbilor, vezi, Ioan Oprea, *Comunicare culturală şi comunicare lingvistică în spaţiul european*, Institutul European, Iaşi, 2008, cap. *Aspecte ale determinării şi ale topicii în limbile moderne*, pp. 205-218; cap. *Comunicarea culturală prin traduceri*, pp. 323-343.

Scanned with OKEN Scanner

tabu[512]), toate aceste situaţii atestînd participarea limbii la structurarea laturii morale şi axiologice a conştiinţei în sectorul ei lingvistic. În sfîrşit, manifestarea cea mai intensă a conştiinţei lingvistice şi cu cel mai pregnant aspect social, la nivel lexical, este reprezentată de *baza psihologică*, care produce modificarea semnificaţiilor în cazul cuvintelor unei limbi adoptate de o populaţie ce suferă fenomenul *schimbării limbii*.

După cum se poate constata, raportarea limbii la stările şi la manifestările conştiinţei se reflectă în modalităţi foarte variate, iar reflexe ale relaţiilor cu limba se constată din acest motiv în numeroase domenii ale culturii şi ale comportamentului social. De notorietate sînt, din această perspectivă, corespondenţele dintre trăsăturile limbii şi maniera de a scrie filozofie cu mijloacele ei cînd filozofia este creată de vorbitorii nativi, corespondenţe exagerate uneori pînă la presupunerea unor dependenţe ale modului de a filozofa faţă de aceste mijloace[513]. Apoi, o parte din conştiinţa politică se suprapune în mod firesc cu o secţiune din conştiinţa lingvistică, atunci cînd politica însăşi este marcată de spiritul naţional. La rîndul ei, conştiinţa culturală (prin latura ei artistică în mod deosebit) este raportată la creaţiile realizate cu mijloacele limbii, încît se poate afirma că valoarea multor opere culturale depinde de virtuţile limbii antrenate în realizarea lor. De altfel, după Eugen Coşeriu, conştiinţa culturală coincide mai degrabă cu conştiinţa idiomatică decît cu cea naţională şi, de aceea, de exemplu, scriitorii elveţieni de limbă germană se asimilează culturii germane, iar cei de limbă franceză aparţin literaturii franceze[514].

Ca factor formativ, conştiinţa lingvistică se manifestă, la nivel individual, din direcţia socialului, în sensul că însăşi integrarea în societate presupune între altele şi o anumită orientare a factorilor mentali interpretativi împreună cu o raportare la sine a realităţilor naturale şi sociale. Limba maternă, prima şi esenţiala formă de comunicare a oricărui individ social, indiferent de împrejurările în care îşi duce viaţa, este pentru el un dat, o instituţie care îi impune însuşirea treptată a unor mijloace de semnificare, mecanisme şi forme de exprimare şi de înţelegere ce îi direcţionează în mare parte modalităţile de a aprecia lumea şi de a evalua integrarea sa în sfera ei de existenţă şi de manifestare.

4.1. Aşa cum s-a menţionat deja de cîteva ori pînă acum, ideea despre existenţa unei conştiinţe lingvistice a vorbitorilor a fost întrevăzută de unii lingvişti, dar

---

[512] Vezi, în acest sens, Stephen Ullmann, *Language and Style*, Basil Blackwell, Oxford, 1964, pp. 89-91; Josette Rey-Debove, *Etude linguistique et sémiotique des dictionnaires français contemporains*, Mouton, The Hague – Paris, 1971, pp. 105-107.

[513] În unele cazuri, asemenea dependenţe nu pot fi respinse în totalitate, aşa cum demonstrează moştenirea filozofică a Greciei antice şi, într-o anumită măsură, filozofia germană posthegeliană.

[514] Eugenio Coseriu, *Introducere în lingvistică*, pp. 69-70.

Scanned with OKEN Scanner

nici unul dintre ei nu şi-a propus s-o evalueze sub toate aspectele şi nu a considerat-o ca fiind o treaptă sau o componentă a competenţei lingvistice, aşa cum ar fi fost normal. Astfel, în 1976, Hans-Martin Gauger a publicat volumul *Sprachbewußtsein und Sprachwissenschaft*, prin urmare, *Conştiinţă a limbii şi ştiinţă a limbii*[515], realizînd compusul denominativ cu ajutorul termenului *Bewußtsein*, care, aşa cum s-a arătat mai înainte (vezi, **VI, 3. 3.**), corespunde semnificaţiei „conştienţă" din semantismul românescului *conştiinţă*. Titlul volumului lui Gauger, elev declarat al lui Eugen Coşeriu, coincide cu cel al primului capitol (studiu) în care se tratează în linii generale unele principii de teoria limbii, astfel încît „conştiinţa lingvistică" este mai mult prezentarea concepţiei acestui lingvist despre obiectul cercetării sale. De aici rezultă faptul că această „conştiinţă" nu este în mod esenţial a vorbitorului, ci o descoperire a lingvistului, a cercetătorului care constată anumite elemente şi fenomene în cadrul limbii, situaţie susţinută în mod relevant de alte secţiuni, între care cea consacrată ambiguităţii (*Zweideutigkeit*) din formularea chemării *zurück zu Saussure*, printr-o adaptare a unui îndemn celebru ce viza criticismul lui Immanuel Kant. Revelator este însă capitolul *Lingvistica şi obiectul ei: Bloomfield, Chomsky, Saussure, Paul*, o încercare de a aduce în atenţie puncte de convergenţă şi particularizări din concepţiile de bază ale lingvisticii europene şi nord-americane. Totuşi, atunci cînd a tratat despre *Cuvintele transparente (die durchsichtiger Wörter) din franceză*, Gauger, fără a face unele precizări în acest sens, tinde să aducă în discuţie aspecte ce ţin de mentalitatea vorbitorului de limbă franceză ce se relevă atunci cînd actualizează sau alcătuieşte cuvinte compuse sau derivate.

De fapt, acest fenomen pe care Gauger l-a numit *transparenţă*, a fost discutat şi de Ferdinand de Saussure, care constata că există situaţii de *motivare relativă* a semnelor lingvistice şi o restrîngere a manifestării arbitrarului, referindu-se la unele cuvinte compuse sau derivate, analizabile de conştiinţa vorbitorului sub aspectul alcătuirii lor[516] şi, de aceea, „numai o parte din semne este absolut arbitrară", adică lipsite de orice motivaţie pentru conştiinţă. Fenomenul se relevă, pe de o parte, sub raport sintagmatic, prin analiza cuvîntului şi stabilirea componentelor, şi, pe de altă parte, sub raport asociativ, prin determinarea structurii şi compararea cu trăsăturile altor cuvinte. De aceea, apreciază Saussure, „nu există limbă în care nimic să nu fie motivat; de asemenea, a concepe una în care totul să fie motivat este imposibil prin definiţie", fiecare

---

[515] Hans-Martin Gauger, *Sprachbewußtsein und Sprachwissenschaft*, R. Piper & Co. Verlag, München, 1976 (la p. 11 se face echivalarea: *Sprachwissenshaft oder Linguistik (ich behandle beide Bezeichnungen als synonim)*, ceea ce explică traducerea de aici prin *ştiinţa limbii*).

[516] Fedinand de Saussure, *Curs de lingvistică generală*, pp. 142-143.

Scanned with OKEN Scanner

limbă are însă propria proporţie dintre motivat şi arbitrar, aspect relevat, de exemplu, de faptul că „engleza acordă un loc mult mai important nemotivatului decît germana", deşi ambele sînt limbi germanice.

Acest lingvist observă însă că există şi posibilitatea ca această relativizare a arbitrarului semnului lingvistic să se piardă uneori prin „ştergerea compunerii cuvintelor", ca o consecinţă a schimbărilor fonetice[517]. Astfel, de exemplu, cuvîntul românesc *a mulţumi* îşi are originea în formula de urare *(la) mulţi ani!*, care a devenit expresie de manifestare a recunoştinţei, dar conştiinţa vorbitorului actual nu mai identifică structura şi semnificaţia originară. Aceeaşi consecinţă a pierderii motivaţiei relative iniţiale se produce prin trecerea cuvintelor dintr-o limbă în alta atunci cînd se fac împrumuturi lexicale. Numele ustensilei *tirbuşon* nu spune nimic prin el însuşi (ca *formă vocală*) pentru vorbitorul de limbă română, aşa cum se întîmplă în cazul francezului ce îl înţelege prin structura *tire-bouchon*, analizabilă pe terenul limbii sale. Alteori, deşi posibilă, analiza unor cuvinte româneşti, de obicei calcuri după compuse din alte limbi, nu este realizată în mod curent de conştiinţa vorbitorului român, căci *anotimp*, alcătuit după germ. *Jahreszeit*, este de obicei luat ca atare, ca denumire pentru fiecare dintre cele patru secţiuni ale anului, iar nu interpretat din perspectiva celor două componente, *an* şi *timp*. În sfîrşit, motivaţia iniţială de natură metaforică se pierde cînd un cuvînt, devenit termen de specialitate, este împrumutat, astfel încît, pentru vorbitorul român monolingv, cuvîntul *maus*, ca nume pentru un dispozitiv de comandă manuală pe calculator, nu sugerează semnificaţia primară a cuvîntului englez *mouse* „şoarece", pe care francezii au încercat fără succes să o refacă, prin calchiare, pe terenul limbii proprii, dar care rămîne relevantă în cazul vorbitorilor de germană şi chiar a vorbitorilor altor limbi germanice. Se poate constata, din cele prezentate pînă acum, că opera lui Saussure oferă oportunităţi de cercetare a conştiinţei lingvistice foarte numeroase în domeniul lexical al limbilor, ce prezintă situaţii variate şi o mobilitate a componentelor remarcabilă.

De o orientare total diferită sub aspectul raportării la conceptul „conştiinţă lingvistică" sînt ideile susţinute de Anne-Marie Houdebine-Gravaud, ce se înscrie în direcţia teoretică a lui André Martinet. Această cercetătoare nu foloseşte o denumire care să se poată asocia cu termenul sintagmatic *conştiinţă lingvistică*, dar sfera expresiei propuse, *imaginar lingvistic (l'imaginaire linguistique)*, are o extinsă zonă de interferenţă cu cea a termenului respectiv, deoarece „imaginarului lingvistic" i se atribuie imaginea pe care o au vorbitorii despre propria limbă şi despre alte limbi. Această imagine porneşte de la anumite convingeri şi poate genera atitudini concretizate în opinii privind originea şi caracterul limbii, valorile şi scăderile ei, ori trăsăturile unor cuvinte,

[517] *Ibidem*, p. 163.

Scanned with OKEN Scanner

construcţii, forme etc.[518] În cea mai mare parte, asemenea opinii sînt explicabile prin viaţa socială, prin faptul că fiecare vorbitor îşi însuşeşte, o dată cu cunoaşterile despre limbă, şi ideile sau reflecţiile despre ea şi despre diferite aspecte ale ei (ce pot deveni uneori prejudecăţi transmise prin tradiţie). În acest mod, conştiinţa vorbitorului obişnuit poate fi marcată în mod evident de aspecte deosebite de conştiinţa specialistului, ce se întemeiază pe obiectivitate şi este degajată, de obicei, de orice implicare subiectivă.

4.2. Constatările de pînă acum în legătură cu existenţa ştiinţei şi conştiinţei lingvistice ca fundamente pe baza cărora funcţionează competenţa lingvistică scot în evidenţă mai mult decît această relaţie, căci adaugă şi aspectele principale ce caracterizează vorbitorul sau condiţiile în care acesta este în măsură să construiască text-discursul şi să valideze sau să repudieze din punctul de vedere al corectitudinii enunţurile pe care le receptează în mediul social, enunţuri care – înainte de a fi evaluate din punctul de vedere al adevărului, al utilităţii, al oportunităţii etc. – sînt apreciate din punctul de vedere al respectării regulilor ce se înscriu în norma cutumiară a limbii. Din acest motiv, se poate susţine că, întrucît comunicarea prin limbă reprezintă maniera cea mai importantă de realizare a raporturilor interumane prin care se asigură coeziunea socială şi se fundamentează conştiinţa comunitară, relaţiile conştiinţei lingvistice cu existenţa şi cu manifestările conştiinţei sociale sînt remarcabile şi indispensabile.

Implicaţiile conştiinţei lingvistice la nivelul conştiinţei individuale şi comunitare explică de ce şi competenţa lingvistică nu priveşte numai fenomenele care ţin de limbă şi de studiul ei, concepute în sens restrîns ca număr de mijloace de expresie şi de reguli de folosire a lor, ci şi întreaga ambianţă care determină ca aceste mijloace organizate şi selectate pentru a corespunde scopurilor comunicării şi producerii tipului de discurs sau de text adecvat acestor

---

[518] Vezi, Anne-Marie Houdebine-Gravaud, *L'imaginaire linguistique: questions au modèle et applications actuelles*, în volumul *Limbaje şi comunicare. III. Expresie şi sens*, Editura Junimea, Iaşi, 1998, pp. 9-32. În acelaşi volum, Sanda-Maria Ardeleanu propune o aplicaţie a teoriei imaginarului lingvistic (*Sur l'imaginaire linguistiques des roumains*, pp. 33-42), precedată de o sinteză a aspectelor ei definitorii. Se subliniază aici faptul că denumirea *imaginar lingvistic* este destinată desemnării raportului dintre locutor (vorbitor) şi limbă cu acualizările (uzurile) ei, ca o dezvoltare a concepţiei lui Martinet referitoare la „sincronia dinamică". În interiorul „densităţii sincronice" (*épaiseur synchronique*) este reprezentată varietatea uzurilor (sau uzajelor) şi se manifestă întotdeauna latura subiectivă a imaginarului lingvistic. Corolarul prezentării teoretice realizate de Sanda-Maria Ardeleanu este o schemă de poziţionare a stratului reprezentat de imaginarul lingvistic în raport cu stratul limbajului ca facultate universală şi stratul universului limbilor (p. 35).

Scanned with OKEN Scanner

scopuri. În consecinţă, vorbirea nu este de fapt numai o actualizare a mijloacelor limbii, chiar dacă ele sînt privite ca fiind marcate de ştiinţa şi de conştiinţa lingvistică, ci şi o punere în practică pentru atingerea unui scop, care este orientat întotdeauna de alteritate (interacţiune) şi de circumstanţele în care se produce, încît sensul rezultat se concretizează prin discurs, iar *actele de vorbire* (*Sprechakte*, la Karl Bühler, *speech acts*, la John Langshaw Austin şi John Rogers Searle[519]) sînt cele care produc enunţul sau enunţurile din componenţa discursului. Ca atare, privite din perspectiva sensului pentru care se construieşte discursul, actele de vorbire reprezintă componentele pentru *actele de discurs*[520], iar, în aceste condiţii, *competenţa idiomatică* se desăvîrşeşte şi este evaluată ca o *competenţă discursivă*[521], deoarece ea este judecată de obicei din perspectiva rezultatului, a eficienţei text-discursului.

În acelaşi timp, text-discursul poate fi apreciat şi ca *performanţă*, în înţelesul originar al acestui cuvînt (lat. *performare* „a forma complet"), iar nu în cel atribuit de Noam Chomsky, dar fără a-l contrazice pe acesta. Cum este cunoscut, potrivit acestui lingvist, performanţa se raportează opozitiv la competenţă, căci, în vreme ce aceasta ar reprezenta o cunoaştere interiorizată (internalizată) a regulilor limbii de către vorbitori, ea înseamnă utilizarea limbii în situaţii concrete. În acest caz, performanţa ar putea fi înţeleasă şi ca aspect singular şi concret (prin exteriorizare) al competenţei, fiind act discursiv efectiv, realizat în

---

[519] Uneori, în loc de *acte de vorbire* se foloseşte denumirea *acte lingvistice*, iar, prin preferarea termenului invaziv *limbaj*, *acte de limbaj*, această ultimă situaţie fiind întîlnită îndeosebi la autori de limbă franceză.

[520] În legătură cu actele de discurs, vezi, Adriana-Gertruda Romedea, *Actele de discurs: o perspectivă semiotică*, Editura „Ştefan Lupaşcu", Iaşi, 1999. După cum se poate observa din chiar titlul acestei lucrări, perspectiva este diferită de cea avută în vedere aici, dar urmează o anumită orientare în teoria limbii din spaţiul de limbă franceză. Paul Ricoeur subliniază că foloseşte termenul sintagmatic *act de discurs* pentru a reda englezul *speech-act*, iar nu *act de limbaj*, pentru a indica trecerea din spaţiul semanticii în cel al pragmaticii, al condiţiilor care determină folosirea limbajului, adică al *interlocuţiunii*. Pe de altă parte, această procedare relevă specificitatea termenului *speech* din engleză în raport cu romanicul *limbaj*, care este prea general. O asemenea echivalare, *speech-act – act de discurs*, arată Ricoeur, scoate în evidenţă înrudirea dintre *speech-act* din concepţia analiştilor englezi cu *instance de discours* din teoria lingvistului francez E. Benveniste (Paul Ricoeur, *Sinele ca un altul*, p. 65 şi p. 68).

[521] Competenţa discursivă ar putea cuprinde, alături de competenţa idiomatică (sau lingvistică), pe de parte, şi ceea ce Eugen Coşeriu întruneşte sub denumirile *competenţă elocuţională* şi *competenţă expresivă*, iar, pe de altă parte, şi ceea ce acest lingvist consideră a fi studiat de *lingvistica textului ca „lingvistică a sensului"* (Vezi, Eugeniu Coşeriu, *Lingvistica textului*, pp. 83-214).

Scanned with OKEN Scanner

concordanţă cu cerinţele de comunicare şi iniţiat de ele, ceea ce se reflectă în conformaţia text-discursului sau ca vorbire concordantă cu scopul şi cu condiţiile lor. Astfel, între competenţă şi performanţă s-ar crea un raport de contiguitate, competenţa lingvistică reprezentînd aspectul interiorizat al ştiinţei şi al conştiinţei lingvistice ce face posibilă actualizarea limbii, în vreme ce performanţa lingvistică este dimensiunea acestei actualizări din perspectiva condiţiilor comunicării şi a relaţiilor interindividuale stabilite în momentul realizării ei.

Din punctul de vedere al construcţiilor sintagmatice cu rol de termen prin implicarea cuvîntului *act*, s-ar putea propune astfel cîteva realizări semnificative: *act de vorbire*, din punctul de vedere al actualizării limbii, *act de discurs* (sau *act discursiv*), din punctul de vedere al alcătuirii text-discursului, şi *act lingvistic* (sau, eventual, *act de limbaj*) cu două ipostaze: 1) din punctul de vedere al limbii şi al discursului şi 2) din punctul de vedere al activităţii facultăţii limbajului. Astfel, s-ar putea stabili o relaţie şi cu semnificaţia discursului performativ, dacă acesta caracterizează latura acţionalistă a limbajului ca în viziunea retoricii sau a teoriei lui Ludwig Wittgenstein. Dintr-o perspectivă generală însă, discursul performativ, fiind doar unul dintre tipurile discursive posibile, actul lingvistic care-l produce nu poate fi la rîndul lui decît o specie care i se poate asocia, căci performativitatea este trăsătura ce caracterizează numai anumite acte lingvistice, indiferent de unghiul de vedere din care sînt ele privite, fie din cel al intenţiei, fie din cel al efectului. Prin actualizarea limbii, actul lingvistic devine *act comunicativ*, atît din punctul de vedere al subiectului vorbitor cît şi din cel al comunităţii alcătuite din cei care folosesc aceeaşi limbă, căci, fiind un act interindividual, este de fapt un *act social*. Această succesiune de relaţii ilustrează implicarea complexă a competenţei lingvistice în existenţa umană, ceea ce îndreptăţeşte considerarea actului lingvistic ca fiind, un ultimă instanţă, un *act de viaţă*[522]. Deşi pare rezultatul unei perspective hiperbolizante a unui aspect banal al existenţei sociale, actul comunicativ realizat de limbaj prin mijlocirea limbii, poate primi acest statut de act de viaţă dacă se ţine cont că, în ultimă instanţă, nimic nu se opune faptului de a privi prin acest act măcar două lucruri esenţiale: pe de o parte, interiorizarea şi exteriorizarea omului ca spirit individual şi social distinct şi, pe de altă parte, posibilitatea coeziunii sociale şi a funcţionării societăţii, fără de care omul nu se poate nici măcar imagina.

---

[522] Hans-Georg Gadamer (*op. cit.*, p. 288) foloseşte această sintagmă pentru a releva însemnătatea înţelegerii unei limbi, deci cu altă accepţiune decît cea de aici, dar nu lipsită de relaţie cu aceasta.

Scanned with OKEN Scanner

Este evident, de altfel, că existenţa umană este reprezentată în principiu de un ansamblu de sisteme de interiorizări ale lucrurilor cunoscute care permit raportarea la realitate şi diferite activităţi asigurate de această raportare. Actul comunicativ este exteriorizarea vizînd un alt component al comunităţii sociale şi acţionînd prin vorbire, dar, la fel ca în cazul principiului acţiunii şi reacţiunii, acţiunea sa este deseori urmată de o „reacţiune" a interlocutorului, fără ca aici să fie o reacţiune inerţială, fiindcă este bazată pe un fapt de conştiinţă, răspunsul fiind o dovadă a unui mod-de-a-fi al vieţii sociale.

Scanned with OKEN Scanner

VII. Vorbitorul, limba şi discursul

1.1. Prin derivatul *vorbitor* sau prin sintagma *subiect vorbitor*, unde are valoare adjectivală, se indică fiinţa umană care, fiind înzestrată cu facultatea limbajului, este în situaţia de a folosi în mod intuitiv (şi adecvat) limba (maternă), astfel încît se poate manifesta în orice moment ca *locutor* şi ca *interlocutor* în raport cu ceilalţi membri ai comunităţii din care face parte, prin deţinerea competenţei lingvistice. Aşa cum s-a arătat anterior, această competenţă presupune, în esenţă trăsătura de a avea interiorizate cunoaşterea componentelor şi a regulilor de funcţionare a limbii, de a putea formula judecăţi de gramaticalitate asupra enunţurilor şi de a recunoaşte înţelesul cuvintelor sau de a realiza parafraze etc. Privită în general însă, competenţa are relevanţă funcţională şi presupune folosirea adecvată şi eficientă a limbii sub aspectul tuturor compartimentelor ei: fonologie, morfo-sintaxă, vocabular şi text-discurs. Cu interiorizarea limbii prin activarea şi activitatea facultăţii limbajului, se ajunge însă în condiţia de a o folosi într-o manieră personală, de a o prelucra şi de a o supune inovaţiilor, potrivit propriilor aptitudini şi scopuri, prin adaptarea la diferite situaţii şi în funcţie de intenţiile personale, deseori cu manifestarea voinţei, astfel încît actul lingvistic este iniţiat, însoţit şi dominat de un *act volitiv* (sau *de voinţă*).

În acest caz, raportarea la vorbitor este (sau ar trebui să fie) o permanenţă în studiul limbii, încît aproape orice cercetător al domeniului ar trebui să menţioneze explicit şi să ateste că se raportează la acesta, fie ca simplu utilizator al ei, fie ca instanţă (de netrecut) în însăşi determinarea faptelor lingvistice, căci, fără vorbitor, limbajul, limba şi vorbirea nu există, iar prin el se explică toate fenomenele şi prefacerile mijloacelor comunicative. De aceea, aşa cum s-a notat anterior, G. Ivănescu şi E. Coşeriu au insistat în a enunţa că înţeleg să ia în considerare vorbitorul în cercetarea lingvistică, desigur, nu prin acceptarea din oficiu a opiniilor acestuia despre limbă, ci prin admiterea modului său de a folosi limba potrivit tradiţiei şi specificului ei, într-o manieră lipsită de prejudecăţi sau de intenţii preconcepute. Aceasta se întemeiază pe faptul că fiecare vorbitor cunoaşte, pe de o parte, ceea ce ţine de limba lui şi, pe de altă parte, cum să-şi folosească limba, dincolo de el ca vorbitor lipsind posibilităţile de manifestare a limbii. Trebuie însă observat că *vorbitor* este luat aici în accepţiune generică, de „vorbitori ai unei limbi" şi că există cazuri de diferenţe notabile între vorbitorii consideraţi în mod individual sub aspectul nuanţelor în care acced la competenţa lingvistică (considerată şi la nivelul treptelor ei de

Scanned with OKEN Scanner

ştiinţă şi de conştiinţă lingvistică), precum şi sub aspectul modului în care sînt în măsură să actualizeze limba în vorbire. Totuşi, această accepţiune generică este acceptabilă pe deplin dacă se ţine seama de observaţia, formulată între alţii de Howard Gardner (vezi, anterior, **IV, 4.4.**), că „inteligenţa" sau „performanţa" lingvistică caracterizează, în principiu, pe oricare dintre vorbitorii nativi ai unei limbi, în măsura în care ei pot fi consideraţi ca fiind „normali".

Afirmaţia fermă a lui Eugen Coşeriu potrivit căreia „vorbitorul are întotdeauna dreptate", solicită, prin urmare, anumite precizări, pe care însă acest lingvist nu le oferă, în legătură cu statutul acestei „dreptăţi" în folosirea limbii şi cu aspectele ei. În cazul în care orice vorbitor ar avea libertate absolută, atunci însăşi „norma" ar fi dată de vorbitor, iar nu de limbă, astfel încît vorbitorii ar putea vorbi diferit, fără nici o limitare, fiindcă au „dreptate"[523]. Pe de altă parte, dacă orice vorbitor este măsura (tuturor fenomenelor) limbii, aceasta ar presupune că fundalul filozofic al ştiinţei şi, mai ales, al conştiinţei limbii trebuie să fie un sistem de gîndire care consideră individul uman ca participant absolut şi de necontestat la realizarea lumii în care trăieşte (şi care presupune însăşi limba ca ambient al „sălăşluirii"), iar nu numai ca un simplu component cuprins în spaţiul ei.

De aceea, explicaţia limbii prin vorbitor nu poate conduce la evitarea ideii sociologice că vorbitorul este un simplu component, desigur individualizat, al unei comunităţi, încît, prin vorbitor, din perspectiva ştiinţei limbii, dacă nu se are în vedere un idiolect, se înţelege de fapt această comunitate, adică *vorbitor* în accepţiune generică. Precizarea este necesară fiindcă numai în acest caz se pot explica unele modificări lingvistice, dintre care unele foarte extinse şi profunde. În altă situaţie, de exemplu, ca atunci cînd se ia în consideraţie baza de articulaţie – cum procedează A. Philippide şi G. Ivănescu –, dacă nu se are în vedere comunitatea, avînd mereu în componenţă reprezentanţi de diferite generaţii şi cu statut social variat, se poate ajunge la atitudini de respingere sau de relativizare a explicaţiilor avînd drept consecinţă contestarea cauzalităţii, fără a observa că, de fapt, vorbitorul o are în vedere. Desigur, respingînd dreptul vorbitorului de a se institui ca „lingvist", ca interpret al faptelor de limbă, nu se oferă o explicaţie a atitudinii sale, dar ar trebui totuşi măcar formulată o imagine în legătură cu această poziţie a vorbitorului, care nu reprezintă, în esenţă, decît o încercare de a atrage explicaţia limbii într-o sferă a firescului, aşa cum realizează însăşi folosirea ei.

În consecinţă, trebuie observat mai atent în ce constă „dreptatea" vorbitorului şi dacă ea nu se extinde dincolo de folosirea intuitivă a limbii, deoarece limba este ea însăşi un element al realităţii ce cade sub observaţia şi sub aprecierea lui, iar nimic nu ar putea schimba această predispoziţie a capacităţilor

[523] S-ar ivi astfel problema de a determina în ce măsură au dreptate etilicii din unele scrieri ale lui Ion Luca Caragiale, căci, fără îndoială, şi ei sînt „vorbitori".

Scanned with OKEN Scanner

operaţionale ale minţii sale. Continuînd firul explicării formulei lapidare a lui Coşeriu se poate, de aceea, observa că, în realitate, vorbitorul, cel care foloseşte limba, are, prin conştiinţa lingvistică şi anumite aprecieri proprii sau adoptate în legătură cu ea şi îşi asumă unele judecăţi în acest sens, încît, considerînd că „are dreptate", se admit în mod implicit ca fiind valabile asemenea judecăţi, situaţie în care, fără a fi lingvist, el are o concepţie despre limbă şi despre diferite aspecte ale ei ce trebuie să fie admisă şi de către lingvist. Totuşi, vorbitorul nu este şi „specialist" în ştiinţa limbii, dacă încearcă să emită opinii dincolo de competenţa lingvistică (ce presupune ştiinţa şi conştiinţa lingvistică) pretinzînd o *competenţă epistemică* în legătură cu limba, pe care n-o poate avea prin intuiţie, fără o pregătire ştiinţifică[524]. Analizînd atent situaţia, se constată, prin urmare, că, sub unele aspecte, „vorbitor" (sau „subiect vorbitor") este în realitate un „concept de avarie", înţeles de obicei numai parţial şi dificil de definit, îndeosebi fiindcă vizează o trăsătură comună ce se poate lua fie în accepţiune generică (ca sumă de indivizi ce alcătuiesc o comunitate lingvistică), fie în accepţiune restrînsă ca individ singular (cînd este sursă de informaţii sau „informator", în anchetele lingvistice, de exemplu).

Oricare ar fi perspectiva din care este luat în consideraţie vorbitorul, dominanta rămîne faptul că el este în măsură să folosească adecvat limba în vorbire şi să uzeze de toate funcţiile ei, în mod deosebit de cea comunicativă. Ca atare, el acţionează intuitiv de fiecare dată şi apelează la limbaj ca logos semantic, ca logos apofantic şi ca logos pragmatic, situaţii în care se poate observa că facultatea limbajului realizează anumite relaţii cu alte facultăţi ale spiritului. Astfel, în cazul logosului semantic, facultatea limbajului cooperează în mod evident cu facultăţile sensibilităţii, reprezentării şi intelectului; la logosul apofantic, colaborarea este în mod deosebit cu facultăţile judecăţii (puterii de judecare), imaginaţiei, raţiunii, iar cel pragmatic indică raporturi cu facultăţile voinţei, judecăţii, fonaţiei[525]. Privită astfel, calitatea de vorbitor devine în principiu o capacitate de antrenare a spiritului sub multiple aspecte atunci cînd individul uman se exteriorizează cu mijloacele limbii, iar această capacitate este ceea ce s-a numit pînă acum *facultatea limbajului* şi se manifestă ca posibilitate înnăscută de a deprinde folosirea adecvată a acestor mijloace.

Continuînd interpretarea formulei „vorbitorul are întotdeauna dreptate", în condiţiile în care această „dreptate" ar reprezenta corectitudinea în raport cu regulile (norma) limbii se pun două probleme: 1) cum ajunge el la această performanţă şi 2) cine apreciază că foloseşte corect limba. Ambele situaţii sînt raportabile însă la caracterul limbii de instituţie socială care, după

---

[524] Fără „competenţă epistemică", vorbitorul nu poate avea *autoritate epistemică*, în sensul acordat acestei sintagme de J. M. Bochenski (*op. cit.*, pp. 57-69).

[525] Este de la sine înţeles că relaţiile menţionate aici nu trebuie interpretate în mod dogmatic sub nici un aspect.

Scanned with OKEN Scanner

opinia lui Saussure imprimă conştiinţei fiecărui individ vorbitor modul ei de funcţionare împreună cu elementele antrenate în folosirea ei, între care, în mod deosebit, „imutabilitatea" semnului lingvistic. Aceasta este situaţia ce rezultă din „setarea" facultăţii limbajului în cazul fiecăruia dintre vorbitori, iar aceştia, prin latura interpretativă a competenţei lor lingvistice, ajung să-şi asume trăsătura alterităţii şi calitatea de evaluator al folosirii limbii în vorbire. Totuşi, în principiu, limba nu este în laturile ei esenţiale obiect al cugetării vorbitorului, fiindcă el o preia (în copilărie) din mediul social fără a-şi propune să formuleze judecăţi asupra ei, scopul vorbitorului nefiind acela de a înţelege de ce limba se prezintă într-un fel sau altul, ci numai acela de a o folosi eficient în comunicarea cu ceilalţi membri ai comunităţii în cadrul căreia trăieşte. Afirmaţia în legătură cu setarea facultăţii limbajului de limbă rămîne însă la un nivel nepermis de imprecizie dacă nu se adaugă observaţia că prin aceasta sînt activate şi orientate, de fapt, aproape toate facultăţile spiritului, ceea ce explică şi frecventa menţionare a rolului constructiv al limbii în raport cu spiritualitatea, înţeleasă deopotrivă ca mod de manifestare şi ca realizări culturale. De aceea, fără a interzice vorbitorului inovaţia, folosirea limbii înseamnă în primul rînd înscrierea într-o tradiţie şi în limitele unui uz momentan şi, din acest punct de vedere, se poate susţine „dreptatea" (= îndreptăţirea) lui, situaţie care favorizează şi faptul că, după opinia lui Martin Heidegger, vorbitorul se recunoaşte în limba sa, fiindcă aceasta i se propune pentru a sălăşlui în ea.

Această capacitate este, se pare – aşa cum observa Howard Gardner (vezi, **IV, 4.4.**) –, proprie, prin competenţa lingvistică, fiecăruia dintre cei care comunică prin limbă la un nivel destul de înalt, fără ca prin aceasta să se înţeleagă o uniformizare care să excludă existenţa unor diferenţieri individualizatoare. În aceste condiţii, dacă s-ar admite o interpretare a teoriei lui Noam Chomsky, s-ar atribui vorbitorului o *competenţă* care să-l caracterizeze ca membru al unei comunităţi ce foloseşte o limbă şi o *performanţă* care să-l distingă prin modul propriu în care foloseşte limba, cu două aspecte, ca vorbire momentană şi ca vorbire specifică lui. Prin aspectul vorbirii specifice, vorbitorul şi-ar etala constant *faptul-de-a-fi-acelaşi*, deşi este supus schimbărilor de-a lungul existenţei, încît nu este nici în toate momentele şi nici în toate situaţiile identic.

1.2. Invocarea şi valorificarea activităţii vorbitorului în studiul limbii are o bază metodologică ce caracterizează lingvistica actuală, fiindcă, prin *vorbitor*, se înţelege de fapt „limba reală" sau „limba vie", mai clar, „sursa limbii autentice", limba autentică fiind aspectul actualizat în actele de vorbire, adică în comunicare şi în text-discurs. Ca atare, „vorbitor" înseamnă orientarea pozitivă în cercetarea limbii, care, prin firea lucrurilor, ar trebui să aibă altă perspectivă decît cea din lingvistica anterioară secolului al XIX-lea. În acest mod, *competenţa lingvistică* înţeleasă ca bază a funcţionării limbii prin activitatea vorbi-

Scanned with OKEN Scanner

torului ar trebui să devină un reper important în ştiinţa limbii (lingvisticii) din epoca actuală, chiar dacă focalizarea interesului asupra ei s-a produs abia prin opera lui Noam Chomsky, adică după mijlocul secolului al XX-lea. Dacă s-ar pune întrebarea cum este posibilă cercetarea limbii făcînd abstracţie de vorbitori, răspunsul s-ar părea că se află în modul de a prezenta şi analiza limba în lucrările din antichitate şi din epoca medievală, adică în faptul de a avea în atenţie exclusiv limba literară, în special, varianta ei scrisă, făcîndu-se abstracţie de existenţa limbii la nivel popular şi cu atît mai mult ignorîndu-se studiul limbilor ce nu aveau un aspect literar.

În perioada veche, domina punctul de vedere sistematic – arată Louis Hjelmslev[526] – şi, de aceea, ştiinţa limbii a grecilor şi a romanilor (confundată cu ştiinţa lingvistică a celor care realizau operele culturale) are în vedere exclusiv relaţia dintre limbă şi gîndire urmărind identificarea legilor care le dominau şi alcătuind pentru ambele cîte o teorie bazată pe sistem, logică şi gramatică. Adoptarea acestei concepţii sistematice asupra limbii se explică prin lipsa unei metode comparative şi, de aceea, grecii şi romanii dispreţuiau limbile altor neamuri, precum cele ale popoarelor barbare, care nu erau recunoscute ca urmînd un sistem. Din acest motiv, doar cercetările comparative, care ţin cont de schimbare şi de varietate, au condus, în secolul al XIX-lea, la o schimbare a viziunii asupra limbii şi la o reorientare în interpretarea stărilor şi modificărilor ei.

Se înţelege că, atîta timp cît limba era privită numai prin prisma unei organizări sistematice şi relativ fixe, nu se punea problema recunoaşterii vreunui rol al vorbitorului în existenţa şi în manifestarea ei, decît în măsura în care vorbitorul realiza o operă (scrisă) în care actualiza limba în aspectul literar consacrat în mare parte prin textele şi ideile înaintaşilor. Pe de altă parte, această operă era cunoscută de un număr foarte redus de alţi vorbitori, încît contribuţia ei la consolidarea unei tradiţii, deşi nu lipsită de importanţă, devenea semnificativă numai rareori. Ca atare, uzul masei vorbitorilor, cu foarte variatele lui diviziuni, nu intra în atenţia unor specialişti şi urma cursul obişnuit al fenomenelor sociale ce se reglează numai pe măsura necesităţilor convieţuirii, în acest caz, al comunicării acceptate de comunitate.

Deşi comparatismul şi istorismul secolului al XIX-lea a reorientat interesul cercetătorilor spre aspectul vorbit, sursele obişnuite ale informaţiilor despre limbă au rămas textele, dar nu acelea care urmau anumite reguli precise, ci, de data aceasta, cele care conţineau fenomenele variabilităţii, adică cele „pline de greşeli" în raport cu normele stabilite de regulile logicii sau de cele instaurate prin gramatici. În acest context, au intrat în centrul atenţiei documentele (ocazionale) de limbă scrisă, realizate de persoane lipsite de cunoaşterea acestor reguli care, în principiu, scriau cum vorbeau şi, ca atare, se manifestau doar ca „vorbi-

[526] Louis Hjelmslev, *Sistema lingüístico y cambio lingüístico*, p. 20 ş.u.

Scanned with OKEN Scanner

tori" ai limbii, iar nu ca modelatori în sensul unei tradiţii a scrisului[527]. De aceea, abia spre sfîrşitul secolului menţionat, o dată cu înţelegerea necesităţii de a realiza înregistrarea realităţilor limbii vorbite după metode stabilite de către specialişti, prin anchetele lingvistice efectuate în diferite zone ale fiecărei limbi istorice, se poate afirma că a fost avut în vedere într-adevăr „vorbitorul", în sensul de exponent al unui mod particular, dar reprezentativ, de actualizare a limbii, prin exersarea facultăţii limbajului potrivit nivelului atins de competenţa sa idiomatică.

S-ar putea susţine, prin urmare, că abia prin încercările de adunare şi de comparare a situaţiilor concrete de folosire a limbii şi, îndeosebi, prin apariţia geografiei lingvistice şi a sociolingvisticii, s-a putut coagula noţiunea ştiinţifică „vorbitor", dar, în acelaşi timp, s-a intuit mai precis şi noţiunea „limbă" şi s-au realizat repere obiective pentru a determina răspîndirea ei. Exigenţele la care au ajuns treptat cercetările dialectale au condus la stabilirea unor trăsături care caracterizează pe vorbitorul reprezentativ în cazul fiecărei limbi, avînd în vedere deopotrivă unele trăsături fizice (pronunţie şi audiţie), trăsături privind condiţiile de viaţă (vîrstă, domiciliu), pregătire intelectuală etc. Totuşi, în afara unor descrieri ale organizatorilor de anchete dialectale, în care sînt prezentate unele succese ale acestui tip de cercetări, nu s-a depăşit nici pînă în prezent stadiul de „concept de avarie" în cazul noţiunii „vorbitor", în acest sens de vorbitor reprezentativ al unei limbi, dar în viziunea de orice om care comunică printr-o limbă. Unele subiecte au venit totuşi în atenţie, precum contactul dintre limbi la nivel popular, cu tranziţii treptate de la o limbă la alta şi cu vorbitori ce învaţă uzul a două sau mai multe limbi diferite prin condiţiile mediului social în care trăiesc, iar nu prin adăugări la stadiul în care competenţa în folosirea limbii materne era deja funcţională. În acest caz, contactul dintre limbi devine un mod de fi al vorbitorului, iar ştiinţa şi conştiinţa sa lingvistică este altfel dimensionată decît a vorbitorului monolingv sau a celui care a devenit polilingv ulterior condiţiei de monolingv. În principiu, în situaţia adusă în discuţie, însăşi setarea facultăţii limbajului se realizează într-o manieră specifică, iar competenţa lingvistică a vorbitorului ar putea fi considerată ca fiind alcătuită dintr-o însumare ierarhizată de componente ce se raportează la fiecare dintre limbile cunoscute.

1.3. În acelaşi timp, s-au ivit însă mai multe obiective în spaţiul ştiinţei limbii, între care necesitatea de a delimita ceea ce ţine exclusiv de obiectul ei de ceea ce ţine de opiniile formulate argumentat sau conjunctural pe terenul filozofiei, de relaţia dintre logic şi lingvistic, de reflectarea cunoaşterii prin formele limbii şi de influenţarea acestei reflectări de aceste forme sau de ceea ce au constatat ştiinţele de graniţă. S-a realizat astfel şi un mijloc eficient pentru delimitarea

[527] În ambianţa acestei ideologii au fost realizate la români culegerile de documente publicate de Bogdan Petriceicu Hasdeu sub titlul *Cuvinte din bătrîni*.

Scanned with OKEN Scanner

limbilor, prin faptul că spaţiul de răspîndire al fiecărei limbi este determinat de atestarea comunităţilor de vorbitori a căror competenţă lingvistică are dominanta uneia dintre ele (care ar corespunde limbii materne, considerate din punct de vedere etnic sau istoric), dar s-au creat astfel şi condiţiile de a defini mai precis ce este limba ca entitate ce caracterizează fiinţa umană.

În acest climat, s-a realizat treptat o disociere noţională ce va deveni emblematică pentru lingvistica actuală, formulată cu claritate de Ferdinand de Saussure, prin opoziţia dintre limbă şi vorbire, limba reprezentînd componenta socială a limbajului (acesta înţeles ca manifestare a facultăţii corespunzătoare), iar vorbirea fiind componenta individuală şi instanţială a lui, concretizată prin exteriorizări de forma actelor lingvistice (sau discursive). Aşa cum s-a remarcat în repetate rînduri însă, această disociere se regăseşte în unele lucrări anterioare, precum cele realizate de Hermann Paul (*Prinzipien der Sprachgeschichte*, 1880) şi Georg von der Gabelentz (*Die Sprachwissenschaft*, 1891), fără însă ca prin opera acestor învăţaţi să se fi realizat o reorientare epistemică deplină în viziunea despre limbaj, limbă şi vorbire.

Spiritul sintetic promovat de Ferdinand de Saussure a favorizat conceperea limbii ca o entitate abstractă care domină şi întemeiază orice manifestare concretă a ei în vorbire, situaţie ce venea în contradicţie cu tendinţele vremii care presupuneau, dimpotrivă, o preeminenţă a concretului în raport cu abstractul, acesta fiind considerat un rezultat al proceselor ce însumau trăsăturile esenţiale ale faptelor după producerea şi cunoaşterea lor, iar nu o existenţă apriorică. Ca atare, orientarea de principiu a lui Saussure presupunea două imperative în ştiinţă: pe de o parte, o determinare mai precisă despre ceea ce înseamnă *limbă* şi, pe de altă parte, ce întemeiază în mod efectiv, în realitatea concretă a activităţilor umane, existenţa ei.

Fără a contesta importanţa cercetărilor ce vizează trăsăturile şi esenţa limbii, urmaşii lui Saussure, între care şi unii dintre elevii săi (precum Albert Sechehaye), au convenit totuşi că este necesară cuprinderea în zona de interes a lingvisticii şi a fenomenelor ce caracterizează faptele concrete constatabile în actele de vorbire individuale. Cu toate acestea, cei mai mulţi dintre specialişti, între care Louis Hjelmslev, care a detaliat aspectele sub care se poate evalua limba şi trăsăturile ei, au continuat orientarea de recunoaştere a limbii ca principal centru de atenţie în cadrul ştiinţei limbajului (comunicării prin limbă). Treptat însă, în condiţiile în care vorbitorului i s-a acordat un rol important în existenţa şi în funcţionarea limbii şi a fost considerat în principiu un individ singular, s-a putut admite că este normal ca, prin compararea, clasificarea şi însumarea faptelor concrete ale vorbirii la nivelul unei comunităţi ce urmează aceeaşi tradiţie lingvistică, să se poată stabili trăsăturile uzului comun pe care se fundamentează conştiinţa de limbă şi delimitările limbii istorice.

Scanned with OKEN Scanner

Cu această perspectivă, prin procedare inductivă (pe care unii lingvişti o destinau construcţiei ştiinţei limbii şi limbajului), se putea ajunge la stabilirea trăsăturilor „vorbitorului reprezentativ" al limbii şi al raporturilor „uzului comun" cu actele sale lingvistice şi, în acelaşi timp, cu norma şi cu sistemul (sau schema) limbii istorice. Acest complex de probleme nu a fost totuşi soluţionat şi, de aceea, atît noţiunea „vorbitor", cît şi cea de „uz comun" au rămas încă în spaţiul conceperii intuitive şi nu au ajuns în cel al gîndirii raţionale care reprezintă temeiul cunoaşterii ştiinţifice. Ca atare, se poate constata că insistenţa de a baza cercetarea lingvistică pe vorbire (iar nu pe limbă, aşa cum proceda Saussure) nu a produs pînă acum o schimbare categorică de viziune, teoria saussuriană păstrînd atuuri în determinarea trăsăturilor generale ale limbilor, printr-o proiecţie (similară celei platonice) a trăsăturilor limbii în caracterul şi calitatea vorbirii.

1.4. Vorbirea presupune însă, aşa cum s-a stabilit anterior, deopotrivă posibilitatea folosirii limbii de către vorbitor şi faptul că acesta este înzestrat cu facultatea limbajului. Dar, deoarece nu toţi oamenii vorbesc numai o limbă, cea maternă, destul de mulţi fiind în măsură să folosească două sau mai multe limbi în comunicare, conceptului „vorbitor" i se poate atribui o accepţiune mai cuprinzătoare, aceea de „individ uman care îşi exercită facultatea limbajului în vorbire", fără a restricţiona această vorbire din perspectiva unei limbi anumite. Vorbitorul monolingv însă trăieşte în tradiţia limbii materne şi a mediului social originar, iar raportările la limbă se înscriu într-un model general bine determinat, ce reflectă, perspectiva oferită de concepţia lui Martin Heidegger, faptul că limba este pentru el ceva de care dispune şi care, pe de altă parte, dispune de el, deoarece ea este la dispoziţia lui (şi o vorbeşte, o „foloseşte"), dar pune stăpînire pe el, căci, prin structurile şi organizările ei, delimitează spaţiul experienţei lui, astfel încît omul „ascultă" de limbă prin „sălăşluirea" lui în ea[528]. De altfel, conceptul de „vorbitor" se aplică în mod obişnuit acestui tip uman, care este reprezentativ pentru modul în care se manifestă (natural) facultatea limbajului şi pentru modul de existenţă a limbii sub cele două laturi, de competenţă şi de performanţă, stabilite de Noam Chomsky.

Vorbitorul bilingv sau polilingv are, în principiu, toate aceste trăsături ale vorbitorului monolingv în raport cu limba sa maternă şi, de foarte multe ori, conţinutul gîndirii sale este filtrat din perspectiva competenţei reprezentate de vorbirea acestei limbi, dar, are în plus diferite alte grade la nivelul performanţei în raport cu nivelul interiorizării celeilalte (sau celorlalte) limbi cunoscute. Pe de altă parte, asemenea comparaţii pot genera iniţiative de a realiza schimbări în limba proprie, de obicei la nivelul aspectului ei literar, din perspectiva unor

---

[528] Această perspectivă se poate deduce din capitolul *Întrebarea privitoare la esenţa fiinţei*, din scrierea Martin Heidegger, *Introducere în metafizică* (Humanitas, Bucureşti, 1999), dar şi în alte opere ale acestui gînditor.

Scanned with OKEN Scanner

exigenţe care să conducă la creşterea posibilităţilor ei de expresie şi la organizarea sistematică sub aspect paradigmatic. Dacă însă asemenea comparaţii nu sînt însoţite de activitatea judecăţii, raţiunii şi voinţei, consecinţele pot fi infiltrări necontrolate în conştiinţa lingvistică, care astfel pierde din coeziunea şi din reprezentativitatea conferite de limba maternă.

În sfîrşit, nu trebuie neglijată situaţia specială a vorbitorului lingvist, dedicat de cele mai multe ori studiului limbii materne, dar în destul de multe cazuri şi a altor limbi pe care le poate cunoaşte în diferite grade şi sub anumite aspecte[529]. Despre acest tip de vorbitor se aminteşte rareori, dar el este implicit avut în vedere atunci cînd i se analizează opiniile despre stările de limbă, despre relaţiile dintre limbi, despre normele prescrise ale limbii literare etc. Ca atare, atunci cînd se cercetează resorturile teoretice şi filozofice ale concepţiilor pe care le propun sau le acceptă, atît în cazul interpretării fenomenelor concrete cît şi în cazul formulării unor principii şi metode care privesc studiul limbii, vorbirii şi limbajului, cercetătorii limbilor sînt în mod inevitabil orientaţi de ceea ce le oferă (prin introspecţie) calitatea lor de vorbitori. Desigur, un raport apropiat celui al specialiştilor lingvişti faţă de limba maternă şi de alte limbi cunoscute îl pot avea şi alţi oameni de cultură, între care se remarcă în mod deosebit filozofii; anterior, s-a putut constata, de exemplu, faptul că Hegel găsea în posibilităţile de expresie ale limbii materne virtuţi deosebite. În sfîrşit scriitorii, mai ales cei cu aptitudini de receptare remarcabile în ceea ce priveşte posibilităţile limbii, cu spirit de observaţie, cu putere creativă şi cu exigenţe de expresie, se înscriu între cei mai veritabili contributori ai realizării „uzului cel bun", dacă orientarea lor nu este dominată de manierisme excesive sau de jocuri nefireşti cu formele limbii.

2.1. Desigur, calitatea de vorbitor al unei limbi (cînd aceasta este cea maternă) este rezultatul nemijlocit al convieţuirii în comunitate şi este una dintre principalele condiţii de integrare socială. Printr-o astfel de convieţuire, individul uman activează şi exersează aptitudinea nativă a limbajului prin însuşirea şi folosirea unei limbi în relaţiile cu ceilalţi componenţi ai comunităţii prin schimbul de enunţuri referitoare la realitatea exterioară sau la propriile gînduri, atitudini, voinţe şi sentimente. Din relaţia cu ceilalţi comunitari, vorbitorul deprinde, o dată cu modul de folosire a limbii, şi *exerciţiul alterităţii*, care reprezintă o latură a vieţii sale în societate[530]. Aducînd însă în atenţie comunicarea, se profilează o altă perspectivă de evaluare a vorbitorului: ipostaza sa de locutor şi de interlocutor, altfel spus, de emiţător al enunţurilor (ce reprezintă acte de

[529] Dintre autorii avuţi pînă acum în vedere, despre vorbitorul lingvist discută în mod special A. Philippide, G. Ivănescu şi Eugen Coşeriu.

[530] Prin urmare, *alteritatea* trebuie considerată o latură a omului social care are o reprezentare importantă în folosirea limbii, aşa cum sugerează radicalul acestui termen.

Scanned with OKEN Scanner

vorbire) şi de receptor al acestora cu identificarea sensului pe care îl conţin. Se relevă astfel o dublă poziţie a vorbitorului: aceea de a putea vorbi despre realitatea asumată prin numele elementelor ei şi aceea de a schimba informaţii cu alţii, consideraţi ca uzînd de aceleaşi nume şi de aceleaşi baze de interpretare a realităţii. Ca atare, statutul de locutor este dat vorbitorului de producerea enunţurilor şi de un destinatar al enunţării, prin raportare la un alocutor cu care este într-o relaţie de substituire (intermitentă) reciprocă. Reprezentînd o realitate ce se impune ca un fenomen constatabil permanent în actul comunicării, limba însăşi trebuia să-şi realizeze mijloace prin care să marcheze în mod evident prezenţa vorbitorului în actul comunicativ şi calitatea lui de realizator al text-discursului, dar studiul acestora din acest punct de vedere a fost iniţiat relativ tîrziu, abia atunci cînd au apărut tentativele unor interpretări semiotice care au întemeiat pragmatica lingvistică.

Astfel, deşi a fost menţionat deseori, teoriile lingvistice au insistat de puţine ori asupra trăsăturilor vorbitorului, acestea fiind avute în vedere abia în unele lucrări realizate în secolul al XX-lea, şi nu s-a observat dacă limba însăşi nu-i atribuie vorbitorului un anumit statut în funcţionarea ei. S-a constatat acum însă că există, la nivelul vocabularului, elemente care au destinaţia specială de a viza, prin conţinutul şi forma actelor lingvistice (şi forma discursului, în general), vorbitorul şi, în acest context, Bertrand Russell a remarcat existenţa unui număr (apreciabil) de cuvinte care raportează conţinutul enunţurilor discursului la el, pe care le-a numit *particularizatori egocentrici* (*egocentric particulars*)[531], deoarece sensul lor rezultă din această raportare iar denotaţia este relativă la prezenţa lui. Elementele lexicale cuprinse în această grupare sînt din clasa morfologică a pronumelor şi din cea a adverbelor: *acela, acesta, eu, tu; acolo, acum, aici, atunci*. Asemenea raportări, arată Russell, realizează şi timpurile verbale, prin noţiuni (gramaticale) precum „prezent", „trecut" şi „viitor", care, împreună cu respectivele elemente lexicale, intră în sfera de investigaţie a pragmaticii, din perspectiva diviziunilor de bază ale semioticii[532], şi relevă la nivel textual-discursiv prezenţa vorbitorului în actul de comunicare.

---

[531] Bertrand Russell, *An Inquiry into Meaning and Truth*, Penguin Books, Harmondsworth, 1973, pp. 102-109. Traducerea engl. *particular* prin rom. *particularizator*, poate fi pusă sub semnul întrebării, dar corespunde sensului pe care îl atribuie în context Russel cuvîntului *particular*, acela de „particularitate care individualizează". Există şi posibilitatea de a împrumuta cuvîntul englez şi atunci formula ar putea deveni *particulare egocentrice*, însă procedarea nu pare a fi optimă.

[532] Potrivit lui Charles Morris (*Fundementele unei teorii a semnelor*, studiu apărut în 1938), semiotica (ştiinţa semnelor) are trei ramuri – sintaxa, semantica şi pragmatica. Vezi, Charles Morris, *Writings on the General Theory of Signs*, Mouton, The Hague – Paris, 1971, pp. 17-70.

Scanned with OKEN Scanner

Dintr-o altă perspectivă, aceea a stabilirii referinţei de identificare a persoanei cu mijloace lingvistice (în discurs), Paul Ricoeur valorifică teoria, admisă îndeosebi pe terenul logicii, a existenţei „operatorilor de individualizare"[533]. Astfel, urmînd procedeul invers aceluia prin care entităţile singulare sînt unite (clasificate) în clase pentru a contura sfera unor concepte, se produce descrierea, identificarea şi separarea unora dintre aceste elemente cu realizarea unor clase cu un singur membru (sau a unor mulţimi cu un singur element). În asemenea condiţii, acest element instituit în clasă devine opus, prin trăsăturile singulare proprii, celorlalte componente ale complexului din care face parte.

Între categoriile de „operatori de individualizare", Ricoeur menţionează tipurile lexicale şi gramaticale consemnate de B. Russell şi de alţi autori, evidenţiind faptul că *ego* sau *acesta* îşi exercită funcţia lor numai în legătură cu o anumită enunţare, prin urmare, numai în spaţiul unui text-discurs. Individualizarea, arată apoi Ricoeur, este posibilă dacă se admite, după modelul sugerat de Im. Kant, existenţa unei „scheme de gîndire" prin care să se întemeieze conceptul de „persoană", cu trăsături definitorii, pe baza căruia să se poată realiza descrieri empirice, atît în comunicarea obişnuită, cît şi în cea specifică ştiinţelor umaniste[534]. Se explică astfel de ce persoana a fost deseori vizată de cercetările care remarcau prezenţa vorbitorului în actul comunicativ, ce recurge, de altfel, în multe situaţii la mijloace lingvistice specifice pentru a se evidenţia în structura text-discursului, pronumele fiind cel mai relevant dintre aceste mijloace.

Problema naturii şi statutului pronumelui a fost luată în discuţie şi de Louis Hjelmslev, care a observat că Jan van Ginneken a repartizat această parte de vorbire într-o clasă specială de cuvinte a „adeziunii indicative", deosebită de clasa „adeziunii semnificative", deoarece pronumele nu este asociat cu o reprezentare intuitivă (ca numele), ci cu o reprezentare posibilă în care detaliile sînt reduse. Ca atare, adeziunea la realitate nu se manifestă direct în cazul pronumelui, rămînînd la nivel indicativ prin intermediul parametrilor comunicării, cea semnificativă (orientată stabil spre un anumit tip de realităţi) fiind specifică altor clase morfologice[535].

Un statut special acordă Emile Benveniste pronumelor personale, stabilind că, spre deosebire de substantive, pronumele *eu* orientează identificarea denotatului său numai prin raportare la activitatea de vorbire, la realizarea actelor de vorbire, prin urmare. Contextul de comunicare, în funcţie de care se realizează indicarea denotatului (= realităţii la care se referă) pronumelui *eu*, este numit de acest lingvist *instanţă de discurs* şi, ca atare, acest pronume de persoana întîi nu are conţinut la nivelul limbii, deoarece conţinutul lui este distribuit numai de calitatea de a fi instanţă de discurs în actul de vorbire.

---

[533] Paul Ricoeur, *op. cit.*, pp. 47-51.
[534] *Ibidem*, p. 52.
[535] Vezi, *Natura pronumelui*, în Louis Hjelmslev, *Essais linguistiques*, pp. 201-207.

Scanned with OKEN Scanner

Astfel, la fel ca variabilele individuale din logică, pronumele ia valori din mulţimea constantelor individuale (care, în acest caz, sînt vorbitorii) în cadrul actelor de vorbire. Din gruparea participanţilor la actul vorbirii (*eu – tu – el*), stabileşte Benveniste, numai pronumele *eu* şi *tu* sînt în relaţie cu instanţa de discurs, cel de persoana a treia determinîndu-se în funcţie de contextul lingvistic[536] şi, de aceea, *eu* şi *tu* se referă exclusiv la „realitatea de discurs", care reprezintă *referinţa discursivă* şi, în principiu, nu este repetabilă. De altfel, unele limbi, precum latina, au pronume personale numai pentru persoanele întîi şi a doua, la persoana a treia folosindu-se de unele pronume demonstrative (care sînt cuprinse, de obicei, în categoria deicticelor).

Potrivit acestui lingvist francez, limbajul (adică, limba în accepţiune saussuriană) atribuie discursului (vorbirii din teoria lui Saussure) rolul de instrument al comunicării, prin determinarea vorbitorului de a se institui în *subiect vorbitor*, obligîndu-l astfel să folosească pronumele de persoana întîi, situaţie în care forma „vidă" a pronumelui primeşte un conţinut ce este însăşi persoana vorbitoare. Acest fenomen de constituire a unei persoane ca subiect este denumit de Benveniste *subiectivitate* şi reprezintă o relaţie nemijlocită cu actul vorbirii, acesta, fiind o trăsătură a discursului şi a vorbitorului, devine un garant al prezenţei conştiinţei lingvistice şi a permanenţei ei. Accepţiunea acordată astfel subiectivităţii nu exclude desigur alte valori ale acestui cuvînt, dar, în acest caz, ea este orientată spre a marca trăsătura intervenită prin poziţia atribuită cuplului *eu – tu*, reprezentat de locutor şi de interlocutor. În acest context, se relevă şi un complementar al subiectivităţii, anume *intersubiectivitatea*, prin însuşirea mesajului de către interlocutor şi, în acest mod, intersubiectivitatea este condiţia care permite comunicarea cu ajutorul limbii, devenind relaţia care face posibilă manifestarea alterităţii, indiferent de conţinutul atribuit acestui concept.

După cum se poate constata, analizele lui Benveniste privesc vorbitorul în relaţie cu interlocutorul, dar, pe lîngă asumarea persoanei întîi şi conferirea unui conţinut pronumelui *eu*, calitatea de vorbitor presupune mult mai mult: el este în măsură să uzeze nu numai de funcţia comunicativă a limbii, ci şi de celelalte funcţii ale ei, în mod deosebit de funcţiile metalingvistică şi expresivă, ambele antrenate în desăvîrşirea comunicării şi participînd la perfecţionarea limbii prin inovarea din interiorul ei. De altfel, *creaţia*, constînd din creşterea posibilităţilor limbii (sub aspectul elementelor şi structurilor ei), este una dintre cele mai importante consecinţe ale relaţiei cu limba din perspectiva competenţei sale lingvistice, care, manifestîndu-se în fiecare act de vorbire ca *activitate*

[536] Emile Benveniste, *Probleme de lingvistică generală*, Editura Teora, Bucureşti. 2000, vol. I, pp. 238-244, vol. II, pp. 66-74. Vezi şi Emil Ionescu, *Manual de lingvistică generală*, Editura All, Bucureşti, 1997, p. 224 ş.u.

Scanned with OKEN Scanner

lingvistică potrivit uzului actualizat al limbii în funcţie de situaţii mereu noi, se converteşte în capacitate de a îmbogăţi şi restructura posibilităţile respective.

2.2. Prin urmare, faptul că limba este o „realitate socială" nu presupune că ea ar putea exista independent de indivizi, deoarece ea este „socială" ca realitate comună a lor, iar nu ca ceva dincolo de ei, unindu-i prin stabilirea aceloraşi parametri de funcţionare a facultăţii limbajului şi prin aceeaşi competenţă lingvistică, ce face posibilă comunicarea prin vorbirea al cărui rezultat este text-discursul. Din acest motiv, înainte de a putea fi folosită, limba trebuie adoptată prin învăţare şi prin exersare, competenţa lingvistică reprezentînd un stadiu la care se ajunge, nu atît printr-o însuşire sistematică, cît prin achiziţionarea de elemente sistematizabile, deprinse prin activarea facultăţii limbajului asociată cu activitatea altor facultăţi ale spiritului – intelect, raţiune, memorie şi intuiţie, în mod deosebit. Este admisibil să se conceapă însuşirea mijloacelor limbii şi a modului ei de funcţionare prin segmentele discursive receptate şi interiorizate, aşa cum credeau autorii *Gramaticii raţionale* din 1660, de la Port-Royal, şi mult mai tîrziu Noam Chomsky, care acordă un rol important structurii enunţurilor, prin construirea şi evaluarea cărora se întemeiază esenţa competenţei lingvistice.

Deci, aşa cum s-a afirmat anterior, limba „se învaţă" treptat, în mod inductiv, dar nu ca sistem, ci prin modelele enunţiative oferite de comunicarea curentă specifică mediului social şi, o dată cu învăţarea lor, modelele respective devin fapte de conştiinţă şi scheme de raportare şi de apreciere prin manifestarea competenţei lingvistice a vorbitorilor[537]. Desigur, asemenea formule (sau scheme) pot varia uneori de la un individ vorbitor la altul, dar, în măsura în care fiecare dintre ei tinde spre respectarea aceloraşi tipuri de bază, principiile după care este folosită limba sînt relativ unitare, încît competenţa lingvistică individuală nu separă, ci uneşte indivizii sociali.

După însuşirea limbii de către vorbitor prin consolidarea competenţei sale lingvistice, deşi nu se renunţă la maniera empirică (şi inductivă) de extindere a posibilităţilor ei, limba tinde să se manifeste în mod obişnuit ca bază deductivă, ca urmare a interiorizării ei care o transformă într-un principiu de actualizare în vorbire şi de corelare cu necesităţile comunicării[538]. De aceea, aşa cum men-

---

[537] Ca atare, este legitimă opinia lui Hjelmslev, potrivit căreia „ajungem la înţelegerea sau la cunoaşterea unei limbi pe aceeaşi cale pe care vin la înţelegere alte obiecte" (*Le langage*, p. 29).

[538] Prin urmare, „limba *abstractă*, adică limba dedusă din vorbire" (Eugeniu Coşeriu, *Lecţii de lingvistică generală*, p. 237) nu rămîne o limbă inertă, lipsită de funcţiona-

Scanned with OKEN Scanner

ţionează Eugen Coşeriu, „la nivel individual, limbajul ca activitate este *discursul*, adică actul lingvistic (sau seria de acte lingvistice conexe) al unui individ într-o anumită situaţie, iar ca produs este un *text* (vorbit sau scris)"[539]. În acest mod, competenţa lingvistică şi concretizările ei performative se manifestă în mod efectiv ca o *competenţă discursivă*, iar lingvistica limbii, în măsura în care se realizează ca lingvistică a vorbirii se relevă a fi de fapt o *lingvistică a text-discursului*. Este traseul pe care de la logosul semantic (ce reprezintă obiectul lingvisticii limbii) se ajunge la logosul apofantic, pragmatic sau poetic, care sînt, sub aspectul actualizării mijloacelor limbii, obiectul lingvisticii text-discursului (ce însumează disciplinele lingvistica textului şi analiza discursului), iar, din punctul de vedere al culturii în general, obiectul altor discipline ale umanului.

După cum s-a putut constata, prin *vorbitor* se înţelege în primul rînd locutorul, individul uman care desfăşoară sau poate desfăşura o *activitate lingvistică*, omologată social, în măsura în care reprezintă uzul comunitar al limbii, ce constă din acte de vorbire produse în momente şi împrejurări variate, însă, din perspectiva limbii, el este apt să realizeze o asemenea activitate independent de orice condiţionare temporală, spaţială, socială sau de altă natură, în virtutea ştiinţei, conştiinţei şi competenţei sale lingvistice. Dar, dacă orice vorbitor are posibilitatea de a emite judecăţi în legătură cu faptele de limbă (precum cele care privesc gramaticalitatea enunţurilor) pe baza acestui statut al său, numai specialistul în ştiinţa limbii, lingvistul, poate obiectiva aceste fapte, le poate observa metodic, analiza şi clasifica, iar, în cazul aspectului literar al limbii, le poate orienta şi selecta pe baza trăsăturilor lor şi din perspectiva unor scopuri determinate. În calitatea sa de cercetător al limbii, atunci cînd este vorbitor al ei, lingvistul valorifică, desigur, propria ştiinţă lingvistică (= cunoaştere a limbii), dar nu se poate rezuma la aceasta, investigaţia sa sprijinindu-se în mod constant pe efortul de a afla cum au folosit sau folosesc limba alţi vorbitori, informaţiile obţinute astfel fiind apoi supuse unor analize, clasificări, interpretări şi evaluări realizate cu metodele ştiinţei. În condiţiile în care investigaţia lingvistului depăşeşte logosul semantic, prin cercetarea actelor de comunicare de diferite tipuri, cu valoare discursivă, el depăşeşte limitele tradiţionale ale ştiinţei limbii şi accede în sfera unor discipline complementare ei sau unor domenii interdisciplinare.

Calitatea de vorbitor este însă corelativă, deoarece nu se poate atesta decît din perspectiva unui interlocutor, care însă, din punctul de vedere al alterităţii, are

---

litate, cum s-ar putea deduce uneori din afirmaţiile lui Coşeriu, ci, dimpotrivă, este un factor activ în realizarea vorbirii.

[539] Eugeniu Coşeriu, *Lecţii de lingvistică generală*, p. 236.

Scanned with OKEN Scanner

aceeaşi calitate, nu este deci un „non-vorbitor", ci un vorbitor virtual, care devine un vorbitor efectiv (real), prin alternanţă, în condiţiile dialogului. De aceea, calitatea respectivă nu se poate asocia solipsismului, fiind în mod esenţial una interindividuală şi socială, *vorbitorul reprezentînd individul social în condiţia de a folosi limba în comunicare*, cu statutul de emiţător sau de receptor. Este de la sine înţeles că, în acest mod, vorbitorul este caracterizat atît de limba pe care o foloseşte, cît şi de aspectul acestei limbi, acest aspect fiind determinat în mod deosebit de ramificaţiile ei pe care el ajunge în situaţia de a le putea valorifica mijloacele în construcţia discursivă. În calitatea sa de destinatar în contextul comunicării şi de receptor al text-discursului, interlocutorul îşi manifestă alteritatea prin rolul său interpretativ pe care i l-a atribuit Herbert Paul Grice (vezi, **IV, 3.3.**), rol pe care vorbitorul momentului şi-l asumă în alte momente ale desfăşurării comunicării sau în alte ocazii. Ca atare, vorbitorul nu este numai în circumstanţa de a actualiza limba, ci şi de a o recepţiona, de a-i identifica sensul enunţurilor, atunci cînd ajunge în situaţia de receptor şi de a oferi un conţinut pronumelui *tu*, cînd schimbă rolul în raport cu un interlocutor. În această postură, alteritatea sa devine relevantă prin activarea aptitudinii de a interpreta faptele de limbă pentru a le putea identifica sensul, astfel încît orice vorbitor are în mod implicit această *aptitudine hermeneutică*, întemeiată în acelaşi proces amintit mai sus al învăţării limbii, care se răsfrînge, desigur, şi ca eficienţă practică atunci cînd este în poziţia de vorbitor propriu-zis, de emiţător al text-discursului.

Ca atare, deşi, aşa cum s-a arătat anterior, vorbitorul este în principiu definibil doar în situaţia de a realiza enunţuri (prin acte de vorbire) din care se articulează text-discursul (unitati comunicative complexe), fiindcă numai în acest caz individual uman „vorbeşte", deoarece perspectiva generală a activităţii lingvistice induce în mod necesar acceptarea unei extensiuni care să cuprindă şi un destinatar al rezultatului actelor respective mai întîi prin întregirea condiţiei de vorbitor prin alteritate şi, apoi, prin asumarea simultană a posibilităţilor de a deveni receptor şi descriptor al mesajelor emise de interlocutor.

Fie că este în situaţia de emiţător, fie că este în cea de receptor, vorbitorul realizează sau interpretează enunţuri sau grupaje de enunţuri (care alcătuiesc text-discursul) astfel că limba şi întreaga ei organizare este interiorizată, astfel încît capacitatea operativă a spiritului său se manifestă numai ca vorbire şi ca sens (care reprezintă concretizări de semnificaţii şi de funcţii). Aceasta fiind manifestarea „practică" a limbii, este explicabil de ce vechea hermeneutică a avut în obiectiv sensul unor complexe comunicative realizate cu elementele limbii (aceste elemente fiind numai accidental avute în vedere). Ulterior însă, cuvintele, care reprezintă componentele esenţiale ale vorbirii (şi, desigur, şi ale

Scanned with OKEN Scanner

limbii) au fost tratate, interpretate şi clasificate de (vechea) gramatică. Noua hermeneutică, ce poate fi pusă în relaţie cu evoluţia spre „deducţie" a gîndirii lui Louis Hjelmslev – dar îndeosebi cu orientarea lui Martin Heidegger –, se poate considera o întregire a viziunii asupra vorbitorului, care trebuie neapărat să aibă acces la sensul discursiv şi la mijloacele de reconstruire a lui, fiindcă altfel competenţa sa lingvistică ar fi imposibilă.

Scanned with OKEN Scanner

VIII. Diviziunile limbii istorice

1.1. Între problemele care au preocupat în mod deosebit pe specialiştii în ştiinţa limbii se remarcă cea care priveşte variantele sub care se prezintă această instituţie socială şi statutul acestora în raport cu forma abstractă care reprezintă limba în general, considerată ca entitate de sine stătătoare, precum şi relaţiile ce se pot constata între variantele respective. Desigur, observaţiile în legătură cu această chestiune vizează, în principiu, un anumit moment sau o anumită perioadă din existenţa limbii, dar aceasta nu implică neglijarea faptului că, aşa cum a subliniat deseori Eugen Coşeriu, sincronia nu exclude studiul diacronic, şi, de aceea, chiar în denumirea *limbă istorică* folosită de acest lingvist şi în definiţia pe care i-o atribuie este sugerată această perspectivă: „Numim *limbă istorică* limba în sensul curent al termenului, adică o limbă care s-a dezvoltat în istorie, cu o sumă de tradiţii comune, şi care se recunoaşte ca limbă de către proprii ei vorbitori şi, de obicei, şi de vorbitorii altor limbi, ceea ce se arată prin faptul că această limbă are un nume, un nume propriu, adică e denotată prin adjectiv propriu (şi adjectivele pot fi proprii: *românesc* e un adjectiv propriu)"[540]. Şi, în continuare: „aici, *istoric* înseamnă «ceea ce s-a stabilit prin istorie şi în istorie, într-un proces istoric», care, se înţelege, poate fi un proces terminat sau un proces în devenire. Deci pot exista limbi istorice încă în devenire, care însă nu sînt stabilite într-un mod definitiv"[541]. Fără îndoială, în condiţiile în care termenul *limbă* este polisemantic, sintagma *limbă istorică* şi conţinutul atribuit ei de Coşeriu sînt utile din punctul de vedere al preciziei, deşi trebuie observat că adjectivul *istoric* nu este în măsură nici el să sugereze o specificitate care să privească esenţa elementului determinat. Cu toate acestea, necesitatea admiterii unui astfel de termen sintagmatic nu se poate contesta, ţinînd cont că este foarte utilă existenţa unei denumiri sub care să se cuprindă toate varietăţile de vorbire ce pot fi raportate la acelaşi sistem lingvistic, considerat în toate compartimentele lui (fonetic, morfo-sintactic, semantic şi discursiv), în condiţiile în care asemenea varietăţi de vorbire se pot raporta, aşa cum se va vedea în continuare, la constructe abstracte ce reprezintă diviziuni ale limbii istorice.

Pe de altă parte, s-a impus, o dată cu constatarea că nu toate grupurile de vorbitori au în uzul lor (exact) aceleaşi forme şi organizări ale elementelor limbii

---

[540] Eugen Coşeriu, *Prelegeri şi conferinţe*, p. 57.
[541] *Ibidem*, p. 58.

Scanned with OKEN Scanner

– deşi recurg la acelaşi idiom –, necesitatea de a stabili anumite criterii după care să se poată diferenţia ramificaţiile limbii, care coincid, în fond, cu cele care favorizează gruparea variantelor şi ierarhizarea lor, precum şi raportarea lor la trăsăturile generale ale limbii istorice. Pornind de la sugestiile unor lingvişti nordici – Louis Hjelmslev, danez, şi Leib Flydal, norvegian –, Eugen Coşeriu a preluat termenul *arhitectură a limbii* pentru a denumi „ansamblul de deosebiri şi de coincidenţe într-o limbă istorică, structura externă a limbii istorice", altfel spus, „însumarea tipurilor de varietate şi de omogeneitate sub care se poate prezenta o limbă istorică". Rezultatul acestei orientări este că, aşa cum precizează Coşeriu, trebuie realizată o terminologie coerentă care să vizeze diviziunile diatopice sau geografice (în spaţiu), diviziunile diastratice (socioculturale) între straturile comunităţii şi diviziunile diafasice, care ţin de scopurile expresive, de obiectul, destinatarul şi circumstanţele vorbirii. În acest mod, o limbă istorică se dovedeşte a fi, în realitate, o însumare de mai multe limbi, fiecare vorbitor fiind în condiţia de a folosi o parte dintre ele, dar nici unul nefiind în măsură să le cunoască şi să le folosească pe toate. În acelaşi timp, arată Coşeriu, „fiecare dintre aceste unităţi [limbi subordonate în raport cu limba istorică] e unitară sau omogenă numai dintr-un punct de vedere: un dialect, chiar dacă l-am declarat noi unitar, e unitar numai din punct de vedere spaţial, însă prezintă diferenţe diastratice şi diafazice; un nivel de limbă e unitar din acest punct de vedere, însă prezintă diferenţe diatopice şi diafasice; şi un stil de limbă, stilul familiar, de exemplu, prezintă diferenţe diatopice şi diastratice. Deci, nici aici n-am găsit încă sistemul omogen, unitar, de care avem nevoie în lingvistica structurală"[542].

Prin urmare, atunci cînd folosea conceptul „limbă", Ferdinand de Saussure avea în vedere o formă abstractă şi generală, prezentă (în mod fragmentar) în conştiinţa vorbitorilor, care nu se concretizează niciodată în totalitate în actele de vorbire şi, în consecinţă, nici în actele textual-discursive. Pe de altă parte, faptul că limba *funcţionează sincronic* presupune că, în sincronie, trăsătura ei definitorie este funcţionalitatea din perspectiva unui scop, dar, în fiecare moment al concretizării ei în vorbire, ea este şi sintopică, sinstratică şi sinfasică, adică o limbă ce se caracterizează din patru puncte de vedere, care, în mod evident, reprezintă o entitate ideală pe care Coşeriu a denumit-o *limbă funcţională* şi care ar fi obiectul lingvisticii structurale. Rezultă de aici că fiecare întrunire punctuală a unei forme sau a unei structuri lingvistice cu cele patru trăsături (sincronic, sintopic, sinstratic şi sinfasic) este o astfel de limbă divizionară a limbii istorice care este realizată în discurs (sau în text), dar trebuie observat că totuşi actualizarea ei este, în principiu, mai mult teoretică, deoarece, dacă nici unul dintre vorbitori nu poate cunoaşte şi folosi limba istorică în întregime, fiecare dintre ei este în măsură să actualizeze un amestec de elemente din mai multe limbi funcţionale şi este

[542] *Ibidem*, p. 60. Culegerea *Prelegeri şi conferinţe*, cuprinde un text special destinat acestei probleme: *Arhitectura şi structura limbii*, pp. 49-64.

Scanned with OKEN Scanner

rarisimă situaţia în care este actualizată numai una dintre ele. Din acest motiv, ceea ce numeşte Coşeriu *limbă funcţională* nu este în realitate ceva „funcţional", ci ceva abstract, şi, de aceea, noţiunea denumită astfel este în ultimă instanţă un construct ideal, iar nu un reflex al urmării vorbirii, fiindcă vorbirea se realizează într-o infinitate de mixturi şi nu prezintă constanţă nici în cazul aceluiaşi vorbitor.

Dar, întrucît în fiecare dintre situaţiile vorbirii una dintre limbile funcţionale este dominantă, se poate folosi, prin extensiune, denumirea ei pentru amestecul în care trăsăturile ei sînt majoritare şi relevante în maniera de folosire în mod obişnuit a limbii de către un vorbitor sau de către un grup de vorbitori. Ca atare, cine foloseşte un dialect, o limbă funcţională marcată sintopic, prin urmare, o face prin dominarea trăsăturilor acestuia, deşi vorbirea sa conţine şi elemente sau aspecte ce ţin de nivel (sinstratice), de stil (sinfasice) ori chiar de alt dialect sau grai (sintopice). În consecinţă, conchide Coşeriu, „aproape nu există texte care să realizeze în mod strict numai o limbă funcţională; poate anumite texte ştiinţifice şi strict ştiinţifice... Şi, atunci, numai în aceste texte se realizează într-adevăr o singură limbă funcţională; altfel, în vorbirea normală, fără îndoială, realizăm în fiecare punct al discursurilor o limbă funcţională, însă, în acelaşi discurs, putem întrebuinţa două-trei limbi funcţionale diferite"[543].

La acestea se poate adăuga observaţia că denumirea *limbă funcţională* se aplică, în principiu, unor realităţi ce nu prezintă acelaşi statut din punctul de vedere al ramificaţiilor limbii istorice. Astfel, deşi aparent se află pe acelaşi palier epistemic, în sensul că dialectele sînt diviziuni ale limbii populare, iar limbajele de specialitate (din componenţa stilurilor funcţionale) sînt diviziuni ale limbii literare, statutul dialectelor şi al limbajelor (sau stilurile din care fac parte) este total diferit nu numai prin raportare la nivelurile culturii, ci şi prin raportare la trăsăturile sociale ale limbii. Aceasta se întîmplă deoarece dialectul şi alte diviziuni sintopice ale limbii populare (subdialecte şi graiuri) sînt *limbi funcţionale depline*, căci îndeplinesc toate exigenţele comunicării pentru comunităţile pe care le reprezintă. Stilurile funcţionale sau subdiviziunile lor (limbajele de specialitate), specifice limbii literare (ca diviziuni sinstratice sau sinfasice), sînt *limbi funcţionale sectoriale*, în sensul că asigură comunicarea numai în cadrul unor grupuri de oameni, care le folosesc fiind determinaţi să iasă din limitele comunicării obişnuite ale comunităţii, considerate în totalitate.

1.2. Aşa cum s-a menţionat anterior (în capitolul despre „limbaj, limbă şi vorbire"; vezi, **III**), Coşeriu a contestat valabilitatea folosirii conceptului „limbă" în accepţiune saussuriană, cu toate că în cercetările sale nu ezită a-l aduce în atenţie destul de frecvent, fără determinări care ar putea produce

[543] Eugen Coşeriu, *Prelegeri şi conferinţe*, p. 61. Vezi, şi, Eugeniu Coşeriu, *Lingvistica integrală*, Interviu... realizat de Nicolae Saramandu, Editura Fundaţiei Culturale Române, Bucureşti, 1996, pp. 22-26.

Scanned with OKEN Scanner

diferite precizări de conţinut. De fapt, este combătută perspectiva de sistem unitar pe care o sugerează Saussure ca fiind specifică limbii în general, adică limbii istorice, deşi, trebuie observat totuşi că, în cazul în care un astfel de sistem ar fi atribuit limbii istorice, nu ar exista nici un impediment dacă ar fi considerat ca fiind treapta cea mai înaltă de abstractizare, deoarece, în definitiv, la un astfel de sistem s-ar putea raporta sistemele aferente limbilor funcţionale care ar reprezenta treptele cu grade de abstractizare mai reduse şi cu particularităţi individualizatoare. Prin urmare, de vreme ce Saussure nu viza o secţiune a limbii istorice sau un aspect al ei, el se situa pe planul cel mai general şi, în consecinţă, mai abstract decît cel reprezentat de limbile funcţionale, pe care este drept că nu le are în vedere, fiindcă, aşa cum au observat cercetătorii de mai tîrziu, lingvistul elveţian nu pornea de la vorbire spre limbă, deşi acordă atenţie şi problemelor ce ţin de vorbire.

Schimbînd însă perspectiva, Eugen Coşeriu stabileşte că „lingvistica structurală trebuie făcută cu privire la fiecare limbă funcţională pe care vrem să o distingem într-o limbă istorică; de aceea s-a crezut că lingvistica structurală ar privi limbile literare sau limbile exemplare, limbile normalizate, standardizate sau acele forme de limbă care nu sînt chiar limbi funcţionale, însă care prezintă o unitate şi o omogeneitate internă destul de mare, remarcabilă, cel puţin din punct de vedere diatopic şi diastratic, dacă nu şi diafasic, fiindcă cel puţin varietatea de stil e totdeauna prezentă"[544]. Din formularea „lingvistica structurală trebuie făcută cu privire la fiecare limbă funcţională pe care vrem să o distingem", ar rezulta faptul că o limbă funcţională nu se impune în mod obiectiv cunoaşterii, fiindcă trebuie să „vrem" ca ea să fie identificată ca atare şi se pare că, într-adevăr, distingerea unei limbi funcţionale sau alteia se face numai în măsura în care există anumite motive ca ea să fie luată în consideraţie şi studiată.

Interpretînd afirmaţiile lui Coşeriu din acest fragment, se poate deduce apoi că singura cale de a întemeia cercetarea inductivă, pornind de la realitatea limbajului, care este vorbirea, este identificarea şi caracterizarea limbilor funcţionale prin intermediul actelor de vorbire (sau discursive) şi a modului în care aceste limbi cooperează în actele respective, căci limbile funcţionale sînt diviziuni ale limbii istorice pe baza cărora se realizează vorbirea, iar nu limba istorică în totalitatea ei, de vreme ce nici un vorbitor nu este în măsură să o cuprindă în ştiinţa sa lingvistică. Coşeriu constată însă că lingvistica structurală nu a urmat această cale, fiindcă s-a crezut că obiectul ei sînt „limbile literare sau limbile exemplare, limbile normalizate"[545], ceea ce, desigur, consideră el, nu

---

[544] Eugen Coşeriu, *Prelegeri şi conferinţe*, p. 61.

[545] Deşi aminteşte de mai multe ori de limbile literare sau de limbile exemplare, Coşeriu nu a insistat în cercetarea lor. De altfel, chiar folosirea termenului *normalizate* pentru a le caracteriza dovedeşte o neglijare a specificului lor: limbile literare sînt *normate*, prin norme prescrise, *normalizate* fiind numai limbile populare, căci ele

Scanned with OKEN Scanner

este o procedare optimă. Situaţia este însă explicabilă prin opţiunea pentru o variantă a limbii istorice cu „o unitate şi o omogeneitate internă destul de mare, remarcabilă", spune Coşeriu, dar nu observă faptul că limba literară este, în realitate, un aspect al limbii istorice cu un statut deosebit şi cu altă tradiţie decît variantele ce reprezintă numai o continuitate orală în spaţiul comunităţii vorbitoare. Ca atare, ignorarea relevanţei celei mai importante diviziuni de nivel, reprezentate de distincţia de statut, istorie şi funcţionare dintre limba populară şi limba literară, conduce la diminuarea importanţei foarte mari pe care le au interferenţele şi complexele de limbi funcţionale în existenţa limbilor istorice din epoca modernă. De altfel, Coşeriu nu are în vedere nici existenţa unor „trepte" de abstractizare în cazul diviziunilor limbii, precum cea realizabilă în cadrul aspectului popular, din punct de vedere sintopic: dialect – subdialect – tip de grai – grai, operînd în linii mari tot cu unele concepte abstracte de raportare, adică în maniera pe care i-o reproşează lui Saussure.

2.1. Este neîndoielnic că noţiunea „limbă funcţională" este deosebit de utilă în analiza şi în interpretarea lingvistică, ca diviziune a limbii istorice, raportabilă la sistemul (şi la norma) acesteia şi, în acelaşi timp, la vorbire, deşi, în acest ultim caz, raportarea comportă anumite probleme, precum caracterul punctual sau frecvenţa foarte redusă. Dar, faptul de a fi raportabilă nu înseamnă o regăsire ca atare a sistemului (şi a normei) limbii istorice în sistemul (şi norma) limbii funcţionale, căci, afirmă Coşeriu, „o limbă istorică poate cuprinde nu numai mai multe norme, ci şi mai multe sisteme"[546], iar, „la modul general, se poate... spune că o *limbă funcţională* (limbă care poate fi vorbită) este un «sistem de opoziţii funcţionale şi realizări normale» sau, mai bine, *sistem* şi *normă*"[547], astfel încît s-ar putea presupune aici o situaţie similară aceleia reprezentate de noţiune şi fiecare component reprezentabil din sfera ei (model pe care Coşeriu nu-l agreează, se pare). De aceea, în sfera limbii istorice se cuprind, desigur,

---

urmează ceea ce, potrivit tradiţiei, este „normal", şi, ca atare, numai ce decurge din nivelul extraliterar al limbii istorice urmează o normă a normalităţii. În schimb, limba literară este dominată de o normă a normativităţii, care este impusă prin voinţa de a da limbii un anumit aspect şi, de aceea, norma cutumiară se raportează la sistemul limbii, în vreme ce norma prescrisă se raportează la un model de limbă.

546 Eugeniu Coşeriu, *Sincronie, diacronie şi istorie*, p. 51.

547 *Ibidem*, p. 50. Trebuie observat că aici ideea de „mai multe sisteme" nu are acelaşi conţinut ca cea vizată de alţi lingvişti, precum L. Hjelmslev sau G. Guillaume, fiindcă, în vreme ce aceşta din urmă vizau sistemele care privesc limba în general (fonologic şi morfo-sintactic în mod deosebit), E. Coşeriu are în vedere sistemele ce ar reprezenta fiecare limbă funcţională, ca ramificaţii ce ar putea reprezenta fiecare sistemul limbii în general.

Scanned with OKEN Scanner

toate limbile funcţionale în care poate fi divizată, ierarhizarea şi clasificarea lor avînd în principiu aspectul specific structurilor fractale din matematică.

Din punct de vedere metodologic, configuraţia unei limbi istorice se prezintă, din perspectiva divizării ei în limbi funcţionale, ca o clasă foarte extinsă care se divide succesiv pînă la epuizarea posibilităţilor de diviziune, atunci cînd fiecare element terminal este reprezentat de o limbă funcţională. Ţinînd cont însă de faptul că ceea ce se numeşte *limbă funcţională* nu este în realitate ceva „funcţional" din punctul de vedere al uzului lingvistic decît în cazuri foarte rare, fiindcă uzul – aşa cum s-a menţionat anterior – fie el comun sau individual, presupune în mod obişnuit un amestec de astfel de limbi, limba funcţională este în general un construct teoretic ce se poate orienta spre diviziuni foarte diverse ale limbii istorice. Această trăsătură în aplicabilitate se relativizează însă în măsura în care, măcar din raţiuni practice, unele dintre aceste amestecuri sau mixturi sînt admise ca fiind ele însele „limbi funcţionale" şi, de aceea, pentru moment, conceptul (de avarie) „limbă funcţională" rămîne util doar ca mijloc de intuire şi de interpretare în analiza lingvistică.

Din constatările de mai sus, s-ar putea înţelege că cel mai mare avantaj al admiterii conceptului „limbă funcţională" este trăsătura lui de a înlesni o raportare directă la faptele de limbă, adică la actele de vorbire, viziune întreţinută de multe dintre afirmaţiile lui Coşeriu, deşi uneori cu unele precizări care diluează situaţia pînă la a o transforma în totalitate: „Limba funcţională are... avantajul de a fi limba imediat «realizată» în discursuri (sau în «texte») şi de a fi omogenă (de a fi propriu-zis «o singură limbă»). Pe de altă parte, din punctul de vedere al unei descrieri «funcţional-integrale», adică al unei descrieri care, din exigenţe de ordin practic, aspiră să reflecte competenţa idiomatică efectivă a vorbitorilor unei limbi istorice (sau, cel puţin, a unui ansamblu de vorbitori reali), prezintă inconvenientul de a nu fi uşor de dedus din texte şi nici măcar din vorbirea unui singur individ. Într-adevăr, deşi în fiecare punct al unui text se realizează o anumită limbă funcţională, textele care realizează mai mult de o limbă funcţională – texte, în acest sens, «plurilingve» – sînt foarte frecvente. Iar, dacă limba istorică nu corespunde competenţei lingvistice a vorbitorilor «datorită excesului» – fiindcă, în mod normal, cu excepţia cazului unor limbi istorice frecvent reduse la puţine limbi funcţionale (sau la una singură), nici un vorbitor nu cunoaşte întreaga limbă istorică – limba funcţională nu ar corespunde «datorită deficienţei», deoarece orice vorbitor cunoaşte, cel puţin pînă la un anumit punct, mai mult de o limbă funcţională"[548].

Fragmentul extins reprodus mai sus aduce în atenţie mai multe probleme privind notele noţiunii „limbă funcţională", din perspectiva conţinutului ei. Astfel, din punctul de vedere al însăşi „funcţionalităţii" ei, limba funcţională reprezintă o diviziune sincronică a limbii istorice, care se concretizează în text-discurs, dar

[548] Eugeniu Coşeriu, *Lecţii de lingvistică generală*, pp. 269-270.

Scanned with OKEN Scanner

perspectiva poziţiei în raport cu limba istorică poate ocupa, de la caz la caz, un rang variabil în taxinomia ce s-ar putea alcătui luînd-o ca etalon. Pe de altă parte, aşa cum subliniază Coşeriu, funcţionalitatea este, în realitate, de obicei „cumulativă", iar nu individuală, încît text-discursul să se poată caracteriza exclusiv prin una dintre limbile funcţionale posibile. Aceasta presupune că limba funcţională este „deficientă" prin raportare la competenţa idiomatică a vorbitorilor, consideraţi individual sau ca o comunitate lingvistică relativ unitară, ceea ce presupune că nu există vorbitori care să fie consideraţi ca atare prin deţinerea competenţei în forma unei singure limbi funcţionale, care să reprezinte, pe de o parte, limba istorică şi, pe de altă parte, valenţe performative depline în actualizarea limbii.

În consecinţă, deşi util în teoria limbii, conceptul „limbă funcţională" se dovedeşte în ultimă instanţă, aşa cum s-a observat anterior, un „concept de avarie", pînă cînd cercetările asupra faptelor de limbă vor produce clarificări, completări şi clasificări suficient de cuprinzătoare şi de relevante, îndeosebi sub aspectul stabilirii unor paliere determinate de convergenţă şi de diversificare între diviziunile posibile ale limbii istorice. Identificarea treptată a limbilor funcţionale în spaţiul fiecărei limbi istorice şi a tipurilor combinatorii reprezentative poate conduce, însă, pe cale inductivă, la profilarea întregului edificiu ce caracterizează „arhitectura" fiecărei limbi sau a diferitelor grupuri de limbi. Cu această observaţie, s-ar putea prezuma şi faptul că este foarte puţin probabil să se poată realiza o identificare a tuturor limbilor funcţionale şi a complexelor ce se pot realiza, astfel încît teoria despre ele să fie aplicabilă în mod consecvent în studierea limbilor istorice.

2.2. Forma punctiformă a unui limbaj (sincronic, sintopic, sinstratic şi sinfasic), nefiind în măsură să realizeze text-discursul, nu este, prin urmare, funcţională la nivelul vorbirii (fiindcă vorbirea presupune enunţul şi discursul) şi, cu atît mai puţin, la nivelul limbii. Pe de altă parte, nu există nici un fel de condiţii în care uzul ar putea evolua, măcar în cazuri speciale, spre a actualiza o astfel de formă, încît să existe perspectiva că ea poate deveni o realitate şi, de aceea, în cazul uzului, ea ar putea reprezenta, aşa cum s-a menţionat, eventual o dominantă, dar nu o manifestare reală şi tipică. În consecinţă, notează Coşeriu, „limba funcţională trebuie să o deducem noi din vorbire sau din propria noastră competenţă lingvistică, să deducem o limbă cu totul omogenă, care este obiectul de descriere gramaticală"[549].

Cert este că atît limba cît şi vorbirea nu se prezintă ca realităţi formate numai din elemente de aceeaşi natură, din punctul de vedere al concretizării în discurs sau în text, deoarece vorbirea selectează şi specializează anumite elemente ale limbii în funcţie de mediile şi de grupurile sociale şi profesionale,

---

[549] Eugen Coşeriu, *Prelegeri şi conferinţe*, p. 40. De ce această descriere ar trebui să fie numai „gramaticală" acest lingvist nu precizează.

Scanned with OKEN Scanner

de ambianţa comunicativă, de obiectul comunicării, de aptitudinile vorbitorilor şi de dispoziţia lor de a coopera prin manifestarea alterităţii, care reprezintă dimensiunea lor socială. Ca atare, aşa-zisa „limbă funcţională" se dovedeşte a nu fi de fapt „funcţională", ci, în cel mai bun caz, o construcţie abstractă, aflată la diferite niveluri într-o schemă taxinomică a diviziunilor în care se poate ramifica limba istorică, ce ar putea fi identificată în multe situaţii cu unităţi subdivizionare ale limbii, aflate uneori în atenţia lingviştilor: dialect, limbaj de specialitate, stil funcţional etc. Această concluzie a caracterului abstract al limbii funcţionale, foarte utilă din punctul de vedere al lingvisticii structurale, nu avantajează însă critica îndreptată împotriva doctrinei saussuriene a considerării limbii ca fiind diferenţiată în raport cu vorbirea, sau ca fiind determinabilă în opoziţie cu vorbirea, ci dovedeşte, dimpotrivă, că savantul genevez avea dreptate să realizeze un concept de raportare pentru stările şi fenomenele identificabile şi analizabile.

Din altă perspectivă, de vreme ce vorbitorul nu cunoaşte şi nici nu poate cunoaşte limba în totalitate, ci numai anumite secţiuni ale ei care reprezintă unele dintre limbile funcţionale, atunci ceea ce poate el realiza de fapt este alcătuirea de discursuri de un anumit tip în care să actualizeze combinaţii ale limbilor respective. În interiorul acestei *competenţe discursive* a vorbitorului însă, se pot face disocieri ce ţin de cele trei niveluri menţionate de Coşeriu (în legătură cu competenţa lingvistică), dar nu în forma unor competenţe distincte sau ca specii ale competenţei discursive, ci numai ca mijloc de clasificare a componentelor agregatului pe care-l reprezintă aceasta. Totuşi, astfel nu se rezolvă o problemă esenţială, aceea de a putea stabili dacă vorbitorul cunoaşte în totalitate şi poate folosi sub toate aspectele una sau mai multe dintre limbile funcţionale ale mixturii de care uzează în vorbire. În cazul în care răspunsul este negativ, se deschide posibilitatea ca măcar unele dintre limbile funcţionale distinctibile să fie la rîndul lor divizibile în alte limbi de rang inferior, căci fiecare dintre ele ar putea avea trepte deosebite la nivelul ştiinţei şi competenţei lingvistice, chiar în situaţii în care ar deveni dominante în text-discurs şi caracterizante pentru vorbitor.

Scanned with OKEN Scanner

IX. Nivelurile limbii istorice

1.1. Lingvistica românească ar putea exploata cu succes una dintre ideile de bază ale doctrinei întemeiate de A. Philippide şi G. Ivănescu, în legătură cu deosebirea dintre limba populară şi limba literară şi cu posibilitatea admiterii unei ramuri distincte prin metode şi obiective a ştiinţei limbii, care să studieze exclusiv aspectul literar al limbii istorice. Această oportunitate nu a fost însă folosită, încît, cu foarte puţine excepţii, distincţia respectivă este ignorată atunci cînd se au în vedere nivelurile limbii, în ciuda faptului că ea este evidentă şi oferă numeroase posibilităţi de cercetare cu obţinerea unor rezultate remarcabile sub aspectul probităţii ştiinţifice.

În aceste condiţii, realizarea descrierii şi istoriei limbilor, precum şi principiile pe care se bazează asemenea descrieri şi istorii prezintă multe puncte criticabile din punctul de vedere al consecvenţei metodologice şi al naturii materialului faptic interpretat sau considerat a fi reprezentativ pentru existenţa şi pentru evoluţia limbilor. Astfel, de exemplu, în vreme ce, în legătură cu perioada preliterară a limbilor, cercetarea urmăreşte reconstituirea pe etape a situaţiilor şi a schimbărilor la nivel popular şi, pe cît este posibil, se fac referiri la diferenţierile regionale, cu o atenţie specială acordată regulilor de evoluţie, îndeosebi de la nivelul fonetic (cu stabilirea aşa-numitelor *legi fonetice*), după apariţia aspectului scris (literar) al limbilor, obiectul cercetării se centrează pe trăsăturile limbii atestate în texte, uneori, situaţia de la nivelul limbii populare fiind total neglijată, ca şi cum acest aspect al limbii istorice ar fi dispărut ca realitate sau s-ar fi transferat în totalitate la cel scris, deşi, de fapt, tocmai aspectul popular reprezintă întotdeauna elementul de continuitate neîntreruptă şi de caracterizare din existenţa unui popor. Mai mult, sînt foarte rare observaţiile care privesc realizarea schimbărilor produse la nivelul popular sub influenţa limbii literare şi orientarea tendinţelor pe care le urmează ele în condiţiile în care aspectul cult al limbii îşi extinde întrebuinţarea, îndeosebi ca o consecinţă a răspîndirii cunoştinţelor ştiinţifice prin instituţiile de învăţămînt.

Pe de altă parte, aşa cum s-a observat anterior, atunci cînd se iau în discuţie diviziunile limbii istorice, sînt vizate de obicei numai criteriile de departajare între diferitele componente ce ar putea fi identificate şi, eventual, unele dintre aceste componente ce au fost delimitate şi studiate (ca limbi funcţionale), dar nu se ajunge pînă la propunerea unor clasificări la diferite niveluri a lor, decît parţial sau accidental. De aceea, lingviştii care au contribuit

Scanned with OKEN Scanner

în mod deosebit la cercetarea acestei teme nu au soluţionat şi necesitatea de a realiza o disociere de principiu între studiul limbii istorice ca limbă populară şi studiul ei ca limbă literară, fiecare dintre ele cu diviziunile şi subdiviziunile lor. Apoi, deşi nu se poate afirma că asemenea lingvişti au trecut cu vederea existenţa limbii scrise, nu au privit-o ca fiind ceva distinct, ca produs şi ca mijloc de expresie al culturii de erudiţie, şi nu i-au atribuit un statut total diferit de cel al limbii orale (vorbite), aşa cum ar fi fost firesc, fiindcă limba literară nu este o variantă pe lîngă altele a limbii istorice, ci este un complex cu propriile diviziuni şi cu propriile limbi funcţionale, cele mai multe fără corespondent la nivel popular.

După cum s-a prezentat mai sus (vezi, **VII, 1.2.**), Louis Hjelmslev a arătat că, în cazul unor popoare antice (precum grecii şi romanii), interesul învăţaţilor în legătură cu limba se reducea la interpretarea şi la analiza textelor scrise, a căror mijloace de exprimare erau de obicei comentate, clasificate şi recomandate sub anumite aspecte pentru cei care urmau să consemneze diferite producţii literare, ştiinţifice sau de altă natură. Totuşi, trebuie observat că situaţia nu se prezenta întotdeauna ca o orientare clară spre o formă unică a acestui aspect al limbii (cel scris sau literar), deoarece la vechii greci au fost cultivate succesiv variante cu bază dialectală diferită pînă la apariţia tendinţei de unificare într-o limbă comună.

Din perspectiva istoriei se poate observa şi că, în vreme ce limbile populare antice – greacă şi latină – au fost continuate de-a lungul secolelor pînă în epoca modernă, în forme intens modificate pe baza cărora s-au format limbile literare moderne, limbile literare antice nu au descendenţi moderni rezultaţi prin evoluţia lor, deşi au fost şi sînt cunoscute prin operele culturale cărora le-au fost mijloc de expresie în momentul realizării lor. De altfel, chiar în cazul apariţiei şi dezvoltării lingvisticii limbilor populare moderne, raportările la bazele originare antice se fac, de cele mai multe ori, pornind de la atestări din textele scrise, ceea ce presupune recurgerea la informaţii oarecum indirecte şi aproximate, căci cunoştinţele despre limbile populare antice sînt puţine şi disparate. Cu toate acestea, trebuie observat că unele opere ale antichităţii greco-latine, precum comediile, atestă uneori elemente ale limbii populare (sau vulgare), dar pentru a fi combătute, prin ridiculizare, prin anterior amintita desconsiderare a limbii vorbite de cei needucaţi în raport cu limba de cultură. În sfîrşit, în spaţiul latinei, s-au realizat în fazele tîrzii scrieri normative ce indicau formele limbii ce trebuiau folosite, fiind literare, şi combăteau formele uzului popular al persoanelor fără cultură.

La acestea trebuie completat apoi că, spre sfîrşitul primului mileniu al erei creştine, au început, este drept că în mod nesistematic şi în mică măsură, iniţiativele de a consemna în scris documente folosind mijloacele unor limbi vernaculare europene de atunci, iar, începînd cu secolul al XVI-lea, Renaşterea

Scanned with OKEN Scanner

şi Reforma au favorizat în mod deosebit redarea prin scriere a limbilor locale şi, cu acest prilej, manifestarea unui oarecare interes pentru aceste limbi, chiar sub aspectul lor popular[550]. Totuşi, abia afirmarea explicită a interesului pentru limba vorbită, începînd cu secolul al XIX-lea, a produs o schimbare radicală în sensul cercetării aspectului popular al limbilor şi, deşi limba literară (sau scrisă) a continuat să funcţioneze şi să se dezvolte, iar în unele spaţii europene începea să influenţeze graiurile limbii populare, mulţi intelectuali de atunci şi de mai tîrziu au crezut că normele ei prescrise (în special prin gramatici), cu grad ridicat de fixitate, nu intră în specialitatea ce ţine de ştiinţa limbii. Ca atare, în această nouă viziune, o astfel de ştiinţă nici n-ar fi existat pînă în secolul respectiv, în ciuda vechimii milenare a dezbaterilor despre limbă, despre formele ei şi despre modul cum trebuie scrisă şi interpretată.

În această tradiţie, primul paragraf al capitolului iniţial din opera principală a lui André Martinet este intitulat *Lingvistica, disciplină neprescriptivă*[551], acest lingvist sancţionînd categoric că opune caracterul ştiinţific celui prescriptiv, situaţie în care, pentru a reprezenta „studiul ştiinţific al limbajului omenesc", lingvistica „se bazează pe observarea faptelor şi se abţine să propună o alegere printre aceste fapte în numele anumitor principii estetice sau morale". Motivarea adoptării acestei poziţii constă în faptul că „obiectul acestei ştiinţe fiind o activitate umană, există o mare tentaţie de a se părăsi domeniul observaţiei imparţiale pentru a se recomanda o anumită comportare, de a nu se mai nota ce se spune de fapt, ci de a proclama ce trebuie să se spună. Greutatea de a despărţi lingvistica ştiinţifică de gramatica normativă aminteşte de aceea a determinării moralei de o adevărată ştiinţă a moravurilor"[552].

Prin urmare, pentru a fi „ştiinţifică", lingvistica trebuie să explice faptele de limbă „în cadrul în care se manifestă", fără a cuprinde o atitudine sau o apreciere în legătură cu ele, însă Martinet nu menţionează cărui domeniu cognitiv aparţin totuşi lucrările normative şi cine este îndreptăţit să le realizeze. Pe de altă parte, nu se oferă explicaţii în legătură cu multe alte probleme: dacă „limba scrisă" se poate descrie ştiinţific şi dacă are sau nu relaţii cu graiurile, iar, în cazul în care asemenea relaţii există, de ce natură sînt ele. De aceea, într-un capitol ulterior (*Varietatea idiomurilor şi a uzajelor lingvistice*), acest

---

[550] Ileana Oancea (*Romanitate şi istorie*, Editura de Vest, Timişoara, 1993) a stabilit că tentativele europene de realizare a unui aspect literar pe baza unei limbi vorbite locale au început să se manifeste prima dată în Italia, încă din secolul al XIV-lea.

[551] André Martinet, *Elemente de lingvistică generală*, Editura Ştiinţifică, Bucureşti, 1970, p. 23.

[552] *Ibidem*. Martinet nu are în vedere faptul că, în foarte multe cazuri, realităţile sociale sînt studiate (şi devin obiect al ştiinţei, prin urmare) cînd sînt cuprinse simultan (uneori chiar involuntar) într-un complex al interpretărilor, al aprecierilor şi al etichetărilor marcate subiectiv, fiindcă numai aşa pot fi deosebite şi clasificate, spiritul nefiind în măsură să procedeze întotdeauna cu totală detaşare faţă de ele.

Scanned with OKEN Scanner

lingvist aduce unele precizări în legătură cu trăsăturile limbii scrise şi cu statutul ei în cadrul general al unei limbi determinate, fără a ajunge totuşi la ideea că limba scrisă are, în principiu, alt tip de existenţă decît cea vorbită, fiindcă notarea în scris presupune, prin firea lucrurilor, o reflecţie asupra trăsăturilor ei, iar nu numai atenţia asupra a ceea ce se comunică prin ea.

Analizînd diferite situaţii în care uzul limbilor reflectă o evidentă diversificare, André Martinet remarcă în acelaşi timp şi o anumită predispoziţie de raportare a variantelor la acelaşi aspect al unui idiom (conceput ca etalon), astfel încît, precizează el, „credinţa în unitatea şi în omogenitatea fiecărei limbi naţionale are ca rezultat, nu numai să ne facă să uităm diversitatea condiţiilor lingvistice în interiorul frontierelor fiecărui stat, ci să ne ducă la convingerea, falsă de altfel, că există neapărat identitate între limba vorbită de un popor şi cea pe care o scrie”[553]. Ulterior însă, este amintită şi situaţia (relativ frecventă) în care, în scris, este folosită o limbă total diferită de cea uzuală în vorbirea locală, astfel încît „sîntem tentaţi să deosebim cazul în care limba scrisă este «altă limbă» decît vorbirea locală, de acela în care ea este concepută doar ca un alt stil”[554]. Desigur, arată Martinet, dacă limba scrisă ar fi total diferită de cea vorbită, se subînţelege faptul că aceasta din urmă poate fi influenţată de cealaltă, dar ele ar putea fi considerate totuşi ca reprezentînd acelaşi idiom (aceeaşi tradiţie a comunicării pe două niveluri diferite sau în două „stiluri”).

Cînd însă limba scrisă este recunoscută ca o formă a celei vorbite, situaţia este total diferită, fiindcă ideea de unitate prevalează în raport cu orice diferenţe constatabile în cazurile concrete. Folosind denumirea *limbă scrisă*, în loc de *limbă literară*, Martinet nu pierde însă din vedere faptul că există diferenţe importante între grafie şi pronunţie în cazul ortografiilor etimologizante, dar nu face consideraţii extinse privind relaţiile dintre „uzajele literare”, reprezentate de forma scrierii şi forma pronunţiei (fără a explica, precum Alexandru Philippide, maniera în care asemenea forme se pot raporta una la alta), şi limba vorbită la nivel popular, astfel încît limba populară şi limba literară să fie indicate drept componente ale aceleiaşi limbi istorice. Acest lingvist observă însă un aspect important ce ţine de lingvistica text-discursului: „în timp ce rareori vorbirea se sustrage total contingenţelor, autorul, în faţa foii de hîrtie, este aproape obligatoriu condamnat să realizeze acest ideal, de vreme ce el nu va putea prevedea toate condiţiile în care mesajul său va fi însuşit”[555].

1.2. Desigur, „lingvistica integrală”, pe care şi-a propus s-o fundamenteze Eugen Coşeriu, nu putea face abstracţie de existenţa unui aspect al limbii istorice aflat deseori în atenţia şi în uzul vorbitorilor diferitelor limbi ale

[553] *Ibidem*, pp. 205-206.
[554] *Ibidem*, p.206.
[555] *Ibidem*, p. 210.

Scanned with OKEN Scanner

continentului, reprezentat de limba literară. Cu toate acestea însă, cercetarea problemelor ce ţin de trăsăturile limbii literare nu a devenit relevantă în nici una dintre foarte numeroasele scrieri ale acestui lingvist, deşi în multe dintre ele este adusă incidental în atenţie. Totuşi, în una din primele lucrări de lingvistică, realizată în 1951, cu titlul *Introducción a la lingüística*, limbii literare îi este acordat un spaţiu relativ extins, dar, în linii mari, se discută aici despre limba literară ca o formă de „limbă comună" şi ca „limbă naţională", în raport cu dialectele unui idiom, precum şi în raport cu alte limbi, atunci cînd ele se găsesc în interiorul aceloraşi graniţe statale: „într-o anumită regiune (sau stat) se foloseşte o anumită limbă comună, sau literară, sau naţională"[556]. În aceste condiţii, *limba comună* poate fi, pe de o parte, corespondentă cu un grup de dialecte la nivel popular (precum spaniola literară în raport cu dialectele spaniole europene) şi, pe de altă parte, raportabilă la uzul vorbitorilor altor limbi din acelaşi stat (precum aceeaşi spaniolă literară faţă de alte grupuri dialectale neolatine – galiciano-portughez şi catalan – sau nelatine – basc). Prin urmare, „limba comună" este aici privită din punct de vedere politic şi social, fiindcă este aceeaşi în interiorul graniţelor unui stat, iar nu din perspectivă lingvistică, ca fiind unitară fiindcă reprezintă limba istorică a tuturor celor care o folosesc. Apoi, ţinînd cont de diferenţele pronunţate dintre dialectele spaniole (în cazul unora s-au făcut încercări de a le considera drept limbi distincte), limba literară spaniolă nu-şi are originile în toate dialectele spaniole sau în majoritatea lor.

De altfel, Coşeriu însuşi arată că, de obicei, „limba comună nu este la originea sa decît un dialect ca şi celelalte, al unei regiuni sau al unui oraş, însă care, din motive politice, istorice sau culturale (literare) a ajuns să fie limbă naţională sau să se folosească, pe întreg teritoriul luat în considerare, ca limbă supradialectală, alături de graiurile locale"[557]. Din această formulare, rezultă că „limba comună" nu este „comună" fiindcă ar rezulta din cumularea elementelor reprezentative din mai multe dialecte sau prin reprezentarea mai multor dialecte la nivel popular, ci devine „comună" numai prin faptul că se impune ca uz comun sub aspect literar pentru vorbitorii unui grup de dialecte (ale aceleiaşi limbi), deşi originea ei este numai în unul dintre acestea[558]. Astfel, după recunoaşterea ei ca atare, „limba comună" ar reprezenta una dintre „limbile funcţionale" (despre care discută deseori Coşeriu) cu trăsătura de a fi aceeaşi

---

[556] Eugeniu Coseriu, *Introducere în lingvistică*, p. 37.

[557] *Ibidem*, p. 38.

[558] O situaţie raportabilă la această perspectivă este cea a italienei literare: Dante Alighieri şi-a propus să realizeze o limbă comună a scrisului prin selectarea de elemente din toate dialectele limbii populare, dar, cînd a redactat *Commedia* (etichetată de urmaşi *divina*), acest învăţat renascentist s-a folosit doar de forma reprezentată de dialectul toscan (în varianta florentină), care, asumată ca limbă de cultură a tuturor italienilor, a devenit limba lor literară (naţională).

Scanned with OKEN Scanner

pentru toţi vorbitorii dintr-un spaţiu geografic, deşi este nativă numai pentru o parte dintre ei. De aceea, limba comună nu se impune numaidecît prin faptul că este limbă literară, că este „limbă de cultură", şi nici nu are acest statut de a fi „comună" prin trăsătura necesară de a fi varianta în care se creează cultura majoră, avînd, spre deosebire de alte variante regionale, numai avantajul de a fi scrisă, ca şi cum scrierea s-ar identifica cu însăşi vorbirea dialectului redat astfel, deşi limba scrisă (literară) are, în realitate, o evoluţie proprie şi un anumit statut (privilegiat) obţinut prin cultivare, pe care variantele respective nu-l au şi pe care chiar dialectul pe baza căreia s-a realizat nu o urmează întocmai.

Totuşi, Coşeriu lasă să se înţeleagă că există de obicei o corespondenţă între limba comună, obişnuită la nivel popular, şi limba literară sau limba naţională. Este, în fond, o reluare a perspectivei propuse, încă de la sfîrşitul secolului al XIX-lea, de lingvişti de orientare neogramatică precum Hermann Paul şi Alexandru Philippide[559], căci, la Coşeriu, limba comună, literară sau naţională, nu este considerată ca reprezentînd numaidecît în mod deosebit o treaptă în taxinomia limbilor funcţionale, ci o altă perspectivă în interpretarea limbii, care nu ţine atît de înscrierea în tradiţia lingvistică, cît de comportarea în raport cu limba, prin politica lingvistică, prin predarea limbii, prin educaţia lingvistică, prin justificarea limbii literare sub aspectul mijloacelor pe care le preferă. În acest complex al abordărilor este folosită şi sintagma numitoare *limbă exemplară*, care s-ar putea considera, crede Coşeriu, ca fiind aspectul idiomatic reprezentativ pentru o comunitate vorbitoare.

Dar, deşi nu a susţinut necesitatea distincţiei bipolare de nivel de tipul limbă populară – limbă literară, acest lingvist a menţionat uneori aspecte ce pot conduce la ideea celor două realităţi. Astfel, în amplul studiu din 1964, amintit anterior, *Pentru o semantică diacronică structurală*, acest lingvist constată că, în limba franceză (şi, desigur, în celelalte limbi romanice), există alternanţe ale bazelor de derivare, precum *fruit-/fruct-, nuit-/noct-*, adică o „dublă articulare" (franceză şi latină), cînd acelaşi radical originar se prezintă, pe de o parte, în forma rezultată prin evoluţia limbii franceze şi, pe de altă parte, în forma apropiată de original, prin împrumut[560]. În acest caz, prima formă, cea rezultată din transformările unor elemente moştenite, ar reprezenta nivelul popular (al limbii istorice), iar cealaltă un împrumut caracterizant al limbii culte (literare), ce nu a cunoscut asemenea transformări. Dacă ar fi formulat o asemenea

---

[559] Eugen Coşeriu nu foloseşte sintagma *limbă comună* pentru a denumi o (presupusă) fază din istoria limbii anterioară despărţirii dialectelor (precum „româna comună", „germanica comună" etc.).

[560] Eugenio Coseriu, *Pour une sémantique diachronique structurale*, în „Travaux de linguistique et de literature", II-1, Strasbourg, 1964, p. 166. Despre atestarea fenomenului în limba română, vezi, Ioan Oprea, Rodica Nagy, *Istoria limbii române literare. Epoca modernă*, Editura Universităţii Suceava, 2002, pp. 302-307.

Scanned with OKEN Scanner

observaţie, Coşeriu ar fi fost foarte aproape de admiterea celor două niveluri de limbă, la care se ajunge în teoria Blaga-Ivănescu, prezentată parţial mai sus.

1.3. Mai tîrziu, într-un studiu din 1982[561], acest lingvist a plasat limba literară (pe care o numeşte *limbaj cult*) în condiţia firească de a reprezenta un nivel al limbii. În capitolul *Dialecte, niveluri şi stiluri de limbă*, consacrat celor trei „tipuri fundamentale de diferenţiere internă" a limbii istorice (diatopic, diastratic şi diafatic sau diafasic; vezi, anterior, **VIII, 1.1.**), Coşeriu a făcut distincţiile şi precizările următoare: „unităţi *sintopice (sintópicas)*, care pot fi numite în continuare *dialecte*, întrucît sînt într-adevăr un tip particular de «dialecte»; unităţi *sinstratice (sinstráticas)* sau *niveluri de limbă* (de exemplu, «limbaj cult», «limbaj al clasei mijlocii», «limbaj popular» etc.); şi unităţi *sinfatice (sinfáticas)* sau *stiluri de limbă* (de exemplu, «limbaj familiar», «limbaj solemn» etc.)"[562]. Desigur, în contextul discuţiei în derulare, fragmentul citat interesează îndeosebi prin segmentul „unităţi sinstratice... sau niveluri de limbă", unde este menţionat *limbajul cult*, prin care se poate înţelege „limba literară" numită uneori *limba cultă* sau *limba de cultură*. Alături de limbajul cult însă, în acest grup al nivelurilor de limbă este cuprins şi „limbajul popular", dar şi un „limbaj al clasei mijlocii", ceea ce reflectă în mod clar o clasificare din punctul de vedere al cultivării vorbitorilor şi reprezintă, în fond, o ierarhizare din perspectiva calităţii limbii pe care o vorbesc. În acest caz, „limbajul cult" nu reprezintă numai limba scrisă (cu care se echivalează uneori limba literară), ci şi limba vorbită de cei cu un nivel înalt de cultivare, dar această situaţie nu împiedică punerea lui în relaţie cu ceea ce Lucian Blaga a numit *cultură majoră*.

În continuare însă, textul lui Coşeriu oferă şi o altă completare ce se înscrie în această perspectivă: „Tipurile foarte generale de stiluri conexe, corespunzătoare unor ample aspecte ale vieţii şi culturii şi unor tipuri complexe de circumstanţe (de exemplu, «limbă vorbită», «limbă scrisă», «limbă literară») pot fi numite *registre idiomatice*"[563]. De aici, s-ar putea conchide că un nivel sinstratic, precum cel reprezentat de *limbajul cult*, poate cunoaşte asemenea registre, dar şi faptul că limba literară nu coincide în principiu nici cu limba scrisă şi nici cu limba vorbită, fiindcă ar reprezenta un tip aparte între „stilurile conexe", un registru care nu ţine de scris sau de vorbit, fără însă a preciza totuşi care ar fi specificul ei în raport cu ele, care ar putea fi intuit ca ţinînd de acele „ample aspecte ale vieţii şi culturii şi unor tipuri de circumstanţe", care nu sînt indicate în mod expres.

---

[561] *Sentido y tareas de la dialectología*, în versiune românească, *Obiectul şi problemele dialectologiei*, în Eugen Coşeriu, *Lingvistică din perspectivă spaţială şi antropologică*, „Ştiinţa", Chişinău, 1994, pp. 91-128.

[562] Eugen Coşeriu, *Lingvistică din perspectivă spaţială şi antropologică*, p. 101.

[563] *Ibidem*.

Scanned with OKEN Scanner

În legătură cu disocierile făcute în acest studiu şi cu entităţile delimitate aduse în atenţie, trebuie relevate în mod deosebit cele care se referă la conceptele „nivel" şi „stil de limbă". Coşeriu precizează în acest sens că noţiunea „nivel" este „conceptul de bază în discuţiile mai vechi şi mai noi despre «exemplaritatea» idiomatică şi a fost studiat de diverşi cercetători nord-americani tocmai în legătură cu problema limbii «standard»". Această *limbă standard* pe care lingviştii respectivi o aveau în vedere era însă un aspect constant al limbii la care se raportează variantele ei şi este, în principiu, o formă abstractă a limbii literare, situaţie pe care Coşeriu nu o indică drept definitorie. Cît priveşte ceea ce acest lingvist consideră a fi cuprins în noţiunea „stil de limbă", care „se găseşte în retorica veche – nu numai în sens normativ", este apreciat de el ca fiind tot un concept de nivel, dar „nu întotdeauna bine delimitat"[564], situaţie în care poate fi pus în relaţie cu „stilul funcţional", propus de Şcoala lingvistică din Praga şi considerat ca fiind o diviziune a limbii literare generale, caracterizată prin specializarea comunicării în diferite domenii de activitate. Coşeriu nu se referă însă în mod explicit la stilurile funcţionale astfel concepute şi s-ar părea că viziunea sa despre stilul de limbă este alta, de vreme ce acesta este în mod constant bine delimitat de noţiunea „nivel".

1.4. Într-o lucrare nedefinitivată, realizată în 1956-1957, acest lingvist afirmă că a tratat *Problema corectitudinii idiomatice* (*El problema de la corrección idiomatica*), în care îşi propunea să clarifice, pentru cei care predau în şcoală disciplinele consacrate limbii, ce reprezintă corectitudinea lingvistică şi cum trebuie privită educaţia lingvistică. Cu acest prilej, „s-au clarificat aceste probleme, cu *saber elocucional, saber idiomático, saber expresivo* şi tot felul de judecăţi asupra limbajului, şi problema corectitudinii, şi problema pe care, pe urmă, am numit-o problema generală a deontologiei limbajului"[565]. Cum se poate constata, se realizează aici pentru prima dată o diviziune în cazul ştiinţei (sau competenţei) în funcţie de cele trei paliere (elocuţional, idiomatic şi expresiv) reluate de Coşeriu mai tîrziu cînd a cercetat competenţa lingvistică, încît consideraţiile care privesc aspectele ei sînt reportabile şi în spaţiul deontologiei, deoarece, „mai ales în judecăţile negative, se vede că şi vorbitorul are această concepţie a unei deontologii a limbajului"[566]. În sfîrşit, rezultatul observaţiilor îl conduce la concluzia că „la nivelul limbilor, am constatat... că nu era vorba numai de o limbă, ci, din acest punct de vedere al deontologiei limbajului, se considera, de multe ori, ca formă corectă sau singura corectă a unei limbi, nu fiecare formă tradiţională, ci o anumită formă, limba standard, sau pe care eu am numit-o atunci

---

564 *Ibidem*, p. 92.

565 Eugeniu Coşeriu, *Lingvistica integrală*, p. 20.

566 *Ibidem*, p. 21; aici ar intra sancţiuni de tipul: „nu vorbeşte clar", „vorbeşte altfel decît noi", „nu ştie cum se vorbeşte cu un copil".

Scanned with OKEN Scanner

limba exemplară. Şi atunci am văzut că se făcea această confuzie permanentă între *corectitudine* şi *exemplaritate*, corectitudinea fiind numai conformitatea cu o tradiţie, adică şi într-un dialect poţi vorbi corect sau necorect, şi, la un anumit nivel social, se poate vorbi corect, aşa cum se vorbeşte la acest nivel social, sau cu devieri, incorect. În timp ce, cînd vorbim limba standard, nu e vorba de o judecată asupra unei forme, dacă prezintă sau nu prezintă conformitate cu un anumit uzaj, cu o anumită tradiţie, ci este vorba de un sistem întreg de vorbire... Pe cînd, în general, incongruenţa de corectitudine şi de «potrivit / nepotrivit» pune problema educaţiei lingvistice, care nu poate fi numai predarea unei limbi şi predarea corectitudinii, ci este, în acelaşi timp, învăţarea şi a normelor limbajului în general şi a normelor textuale sau pentru tipuri de texte. În schimb, problema vorbirii locale, sau a unei limbi influenţate social sau stilistic şi problema limbii exemplare – a limbii comune întîi şi pe urmă a limbii exemplare în limba comună – e o problemă nu pur şi simplu de educaţie lingvistică, ci de politică lingvistică"[567].

Pasajul reprodus mai sus necesită unele comentarii referitoare la concepţia privind nivelurile limbii istorice cu raportare la distingerea unor limbi funcţionale în interiorul ei. Mai întîi, se poate observa că, potrivit lui Coşeriu, se apreciază ca fiind „corect" un fapt sau un act lingvistic dacă el se cuprinde într-o tradiţie lingvistică, precum în cea a unei limbi funcţionale sintopice sau sinstratice, care, apoi, este sau nu „exemplar" prin raportarea la forma ce corespunde unui sistem de vorbire dominat de o normă a uzului. De observat că, în concordanţă cu principiile sale urmate în mod consecvent, natura acestei norme este reprezentată de „normalitate", care se poate cuprinde în „normativitate" atunci cînd este promovată prin „politica lingvistică". Există, prin urmare, după Coşeriu, limbi comune care pot fi corecte cînd reprezintă în mod consecvent o tradiţie determinată sau exemplare cînd între elementele unei tradiţii s-au operat selecţii valorice. *Limba naţională* ar fi în acest caz cea în care vorbitorul învaţă normele vorbirii în general şi normele discursive, pentru că „educaţia lingvistică" nu trebuie să se limiteze la gramatică şi să aibă în vedere „limba comună, mai ales în forma ei exemplară, fără a elimina varietatea"[568], astfel încît nici limba literară să nu urmeze numai o formă standard, căci, „într-o limbă scrisă, într-o limbă literară varietatea e totdeauna coprezentă".

În sfîrşit, trebuie semnalată o remarcă interesantă în legătură cu tipul de cultură şi mijloacele de expresie pentru realizarea ei: „e altceva cînd faci cultură la nivelul superior şi pentru toată comunitatea, şi altceva cînd îţi afirmi identitatea locală, sau identitatea regională, sau identitatea socială ş.a.m.d. care sînt toate respectabile. Deci, pentru mine, exemplaritatea nu poate elimina şi nu e bine să elimine varietatea, care, dimpotrivă, în măsura în care este varietate

[567] *Ibidem*, p. 21.
[568] *Ibidem*, p. 28.

Scanned with OKEN Scanner

autentică şi simţită de vorbitori ca o identitate a lor locală sau socioculturală, e bine să fie menţinută şi chiar încurajată"[569].

Asemenea opinii sînt susţinute în linii generale în mai multe situaţii în care Coşeriu ia în discuţie problemele care privesc nivelurile la care pot fi plasate limbile funcţionale în taxinomia varietăţilor limbii istorice, pornind de la dezbaterile (foarte numeroase) care se produceau pe la jumătatea secolului al XX-lea, în lumea europeană îndeosebi, în legătură cu limbile literare moderne şi cu statutul lor la nivel social şi cultural. Ceea ce trebuie remarcat în mod deosebit în teoria sa este insistenţa în a admite deosebirea între vorbirea corectă şi vorbirea exemplară, cu sublinierea că „orice fel de a vorbi este «corect» atunci cînd corespunde unei anumite tradiţii"[570].

Există însă, la Coşeriu, şi unele observaţii care privesc exclusiv limba scrisă (sau limba literară, în sens restrîns) între care şi aceea „că scrisul poate avea, în parte, o altă istorie şi că poate influenţa vorbirea şi invers", unde, dacă prin *scris* se înţelege „limbă literară", faptul că are „o altă istorie" şi că „poate influenţa vorbirea" indică admiterea unui posibil statut distinct limbii literare în cadrul limbii istorice. Chestiunea de principiu în cazul concepţiei acestui lingvist rămîne însă cea pe care o indică el însuşi în mod clar: „distincţia scris – oral nu este, pentru mine, sub nici o formă, cea centrală în distingerea varietăţilor, deoarece este vorba de realizări diferite, care pot să aibă tradiţiile lor proprii, dar nu corespund nici unui tip general de varietate, în sensul varietăţii în spaţiu, în straturile socioculturale sau în stil"[571]. Rezultă de aici că faptul de a fi scris nu reprezintă, în principiu, un indiciu al unei limbi funcţionale care să reprezinte o identitate suficient de distanţată de un corespondent oral. Dar, întrucît, aşa cum a subliniat Coşeriu însuşi de mai multe ori, realizarea orală a limbii, vorbirea, nu presupune de obicei actualizarea unei singure limbi funcţionale, atunci nici limba scrisă, cînd este reprodusă în vorbire, nu este în mod obişnuit redarea unei singure limbi funcţionale, ceea ce este, fără îndoială, un fapt real.

În acelaşi timp, trebuie relevat faptul că sînt oferite uneori şi observaţii ce indică trăsături specifice ale limbii literare ce o diferenţiază de limba orală, încît s-ar putea admite că, la Coşeriu, se atestă o sumă de idei ce interpretează lucrurile din mai multe unghiuri de vedere, fără o opţiune definitivă pentru o singură viziune, ce ar putea deveni dogmă. În acest sens, se poate explica o constatare potrivit căreia „într-o limbă literară, într-o limbă de cultură, de cultură scrisă, chiar şi diacronia reală poate fi sincronică, adică poate fi prezentă în orice moment, fiindcă aceste texte mai vechi se cunosc şi pot fi oricînd reluate, nu numai ca texte, ci şi ca funcţiuni elementare, adică pentru aceste limbi există un

---

[569] *Ibidem*.

[570] Johannes Kabatek, Adolfo Murguía, *„A spune lucrurile aşa cum sunt..."*, p. 169 (De fapt, întreg capitolul *Corect şi exemplar*, pp. 169-179, este consacrat acestei distincţii).

[571] *Ibidem*, p. 125.

Scanned with OKEN Scanner

fel de coprezenţă a diacroniei în sincronie"[572]. Cu această afirmaţie, Coşeriu atestă un rol important al limbii scrise în raport cu cea orală, „coprezenţa" în sincronie a fazelor ei temporale, şi un statut privilegiat în evoluţia culturală a comunităţilor vorbitoare. Totuşi, el nu insistă pe faptul că astfel se produce o anumită stabilitate în cazul limbii scrise ce poate avea anumite consecinţe şi asupra limbii în general şi prin care se explică şi posibilitatea de a reactiva elemente din fazele trecute ale limbii istorice, aspect explicabil prin perenitatea scrierii, de care oralitatea este lipsită, dar şi prin aducerea în atenţie a faptelor de limbă recomandate prin fenomenul normativităţii, prin impunerea normei prescrise.

2.1. Dar, aşa cum s-a consemnat anterior, doctrina lingvistică întemeiată de A. Philippide şi G. Ivănescu oferă cele mai convingătoare argumente pentru a considera că, în istoria şi în existenţa unei limbi, realizarea şi funcţionarea aspectului literar reprezintă evenimente ce produc manifestarea la un nivel ce marchează în mod hotărîtor starea tuturor variantelor limbii istorice. În această perspectivă, alta este situaţia unei comunităţi umane a cărei limbă cunoaşte numai aspectul popular şi alta a comunităţii în care limba are, pe lîngă aspectul popular, şi un aspect erudit, literar, căci o asemenea situaţie presupune un nivel cultural mai înalt al comunităţii vorbitorilor ei şi o viaţă socială mai complexă.

În analiza pe care G. Ivănescu a întreprins-o în legătură cu ideile susţinute de A. Philippide în scrierile sale, a fost cuprinsă, în mod firesc, şi o evaluare a conţinutului uneia dintre cele mai importante lucrări ale profesorului său realizate sub inspiraţia teoriilor neogramaticului Hermann Paul, ajungînd la concluzia că lingvistul român a completat tratatul lingvistului german cu capitole despre „lămurirea psihică a cunoştinţelor, adică continua evoluţie a gîndirii, şi voinţa sau legiuirea, adică legiferarea"[573]. Ivănescu nu se rezumă însă în comentariile sale numai la contribuţia lui Philippide la dezvoltarea teoriei limbii literare, ci se opreşte şi asupra posibilelor sugestii pe care le-ar putea oferi în legătură cu nivelul şi cu statutul reprezentat de limba de cultură în cadrul limbii istorice, mai ales introducînd voinţa printre cauzele schimbării limbii, deoarece apariţia, evoluţia şi normarea limbii literare sînt intens marcate de voinţa celor care o întrebuinţează. De altfel, formularea „voinţa sau legiuirea, adică legiferarea" indică în mod clar că este vorba despre limba literară, fiindcă asemenea situaţii nu pot fi puse în legătură cu limba populară şi, în general, cu exprimarea orală, fiindcă, prin caracterul ei conjunctural, aceasta nu poate fi supusă unei legiuiri sau unei legiferări, dincolo de exigenţele exprimării adecvate prin raportare la un moment singular.

---

[572] Eugen Coşeriu, *Prelegeri şi conferinţe*, p. 56.

[573] *Studiu introductiv* la Alexandru Philippide, *Opere alese. Teoria limbii*, Editura Academiei, Bucureşti, 1984, p. XVII.

Scanned with OKEN Scanner

Textul lui Philippide vizează însă aici, în mod expres, mai multe situaţii ale limbii române scrise, evoluţia fenomenelor din acest sector fiind o prezenţă culturală aflată constant în atenţia contemporanilor săi. Potrivit acestui lingvist, cele mai multe dintre fenomenele lingvistice se produc involuntar, unele în mod conştient, iar altele inconştient. Dar, la fel ca în cazul celorlalte activităţi umane, sînt situaţii în care activitatea lingvistică este dirijată de voinţă, una dintre facultăţile spiritului cu rol de selecţie, de deliberare şi de decizie în iniţierea sau în modul de realizare al activităţilor respective. Ca atare, deşi cele mai multe acţiuni omeneşti sînt determinate de obişnuinţe sau de influenţa mediului, există situaţii, între care unele privesc folosirea limbii, în care tendinţele astfel determinate „nu trec fără să dea minţii vreme de a se gîndi asupra lor, se expun oarecum privirii judecăţii omului şi aşteaptă pare că de la aceasta hotărîrea realizării ori nerealizării lor”[574]. După aceea, Philippide observă: „în vorbire, ca şi în restul activităţii sale, voinţa omului îşi arată efectele. Ea este un principiu de schimbare cu cele mai bune intenţii, cu tendinţe spre simetrie şi spre ordine, cu mici şi ridicule rezultate adeseori, cînd le compari cu cele izvorîte din curentul larg şi măreţ al celorlalte principii. Iar fiindcă trăsătura cea mai caracteristică a voinţei este pretenţia unei hotărîri, a unui verdict oarecare, pretenţia de a se înălţa ca legislatoare în mijlocul fenomenelor, noi am numit-o aici, unde o considerăm ca principiu [= cauză] de schimbare, *legiuire*”[575].

Prin urmare, în concepţia lui Philippide, efectele voinţei în activitatea limbajului sînt relativ reduse în raport cu efectele altor cauze ale schimbării limbii, care, fiind extra-volitive sînt, în fond, „naturale”, nu numai în înţelesul de „fireşti”, ci şi din perspectiva înscrierii în evoluţia generală a fenomenelor culturale. Desigur, este posibil ca viziunea sa să fi fost alta dacă ar fi avut în vedere, nu limba în general, ci numai aspectul ei literar, mai ales în epoca antică, dar aici el are în vedere situaţii punctuale ale limbii populare. După ce prezintă cîteva modificări realizate la acest nivel, Philippide conchide totuşi: „asemenea schimbări aduse prin principiul legiuirii, precum sînt cele de mai sus, au loc sporadic. *Voinţa se manifestă însă în toată vigoarea ei în limba scrisă*”[576] (s.n.).

În principiu, această situaţie este generată de manifestarea unei necesităţi ineluctabile, fiindcă, în scriere, se cer de foarte multe ori decizii de a opta, de a corela şi de a organiza faptele de limbă, care nu pot fi redate cu variaţiile din vorbire, mai ales că, aşa cum observa Hjelmslev, mijloacele de care beneficiază oralitatea pentru a asigura receptarea în comunicare sînt drastic reduse în cazul scrisului. Ca atare, constatarea lui Philippide este pe deplin întemeiată şi are valabilitate nu numai în cazul fenomenelor din limba română, pe care le aduce el în atenţie, ci, în general, pentru scrierea oricărei limbi din spaţiul european.

---

574 Alexandru Philippide, *Opere alese*, pp. 171-172.
575 *Ibidem*, p. 173.
576 *Ibidem*, p. 174.

Scanned with OKEN Scanner

Sinteza finală a discuţiei în legătură cu raportul dintre scrierea limbii şi pronunţie ar prezenta, după Philippide, patru modalităţi distincte, între care scrierea fonetică şi pseudofonetică în care „nu poate fi vorba de vreo influinţă a limbii scrise asupra celei vorbite, căci este identitate între amîndouă"[577], perspectivă în care activitatea voinţei ar privi numai modul de a scrie, dar nu şi vorbirea, adică aspectul limbilor funcţionale ale limbii istorice. Trebuie observat însă că situaţia se prezintă astfel numai din punct de vedere teoretic, de vreme ce, în cazul grafiei fonetice „scrierea corăspunde cuvintelor tip, astfel încît deosebirea între cuvîntul vorbit şi cel scris este aceeaş ca între cuvîntul ocazional şi uz". Dar, „cuvintele tip" nu coincid cu cele vorbite, ci reprezintă o treaptă de abstractizare în raport cu ele şi un model generalizat pe care vorbirea tinde să-l urmeze, din perspectiva ascendenţei culturale a limbii literare în raport cu uzul comun, deşi nu-l urmează totuşi întotdeauna. Cu atît mai mult nu lipseşte deosebirea dintre cuvîntul vorbit şi cel scris în cazul grafiei „pseudofonetice", cînd „ajungi de nu mai ţii socoteală de uz şi îţi croieşti tu unul aparte".

Ca atare, între scriere şi pronunţie nu poate exista identitate, astfel încît vorbirea să nu fie influenţată de formele scrise, aşa cum credea Philippide, nici măcar în cazul ortografiilor fonetice şi pseudofonetice, deşi nu în aceeaşi măsură ca ortografiile pe care le numeşte „etimologice" sau „pseudoetimologice". Se poate, de aceea, admite că, în realitate, în toate situaţiile pe care le are în vedere, constatarea acestui lingvist rămîne valabilă: „limba scrisă, ea însăş un product al schimbării pe care voinţa o aduce limbii, serveşte ca un nou principiu de schimbare pentru această din urmă"[578]. Deşi nu o formulează explicit, ideea la care ajunge astfel Philippide este că, spre deosebire de ceea ce se perpetuează ca deprindere prin uzul oral, redarea grafică introduce prin voinţă tendinţa de a conserva o tradiţie bazată pe scriere. Situaţia se regăseşte, de altfel, şi în cazurile în care sînt urmate propunerile din scrierile unor autori de opere culturale, dar, de data aceasta, este urmată o cale cu mare tradiţie ce se regăseşte în marile culturi antice ale continentului sau în culturile reprezentative ale epocii moderne[579].

2.2. Cum s-a remarcat mai sus, deşi a urmat în general preceptele lingvisticii istorice în varianta teoretizată de neogramaticul Hermann Paul, A. Philippide a luat în discuţie şi o problemă care se impunea tot mai mult lumii europene în

---

[577] *Ibidem*, p. 197.

[578] *Ibidem*, p. 197.

[579] Astfel, de exemplu, Maurice Grevise a preluat emblema „bon usage" de la Claude Favre de Vaugelas – care recomanda drept limbă exemplară limba curţii, la sfîrşitul secolului al XVII-lea – pentru a impune uzul „bunilor scriitori", într-o lucrare cu mare răspîndire în lumea francofonă: *Le bon usage. Grammaire française avec des remarques sur la langue française d'aujourd'hui*, apărută în 1936, cu numeroase reeditări ulterioare.

Scanned with OKEN Scanner

epoca sa, iniţiată prin Renaştere şi prin Reformă, cînd s-a stabilit necesitatea realizării aspectului scris al limbilor vorbite, astfel încît limba cărţilor şi a cultului să găsească în ele un corespondent direct. Ca neogramatic, Philippide a constatat că în acest caz al scrierii limbilor se manifestă în mod evident o cauză a schimbării lingvistice care nu exista la nivelul limbilor populare, reprezentată prin legiuire, prin activitatea voinţei celor care scriau de a stabili anumite prescripţii limbii scrise, iar, prin intermediul formelor ei, şi limbii vorbite. Prin aceasta, trebuie remarcat că acest lingvist a indicat existenţa a două niveluri în cadrul limbii istorice, precum şi un statut special al limbii scrise (literare) în raport cu cea vorbită.

G. Ivănescu, cel mai important elev şi continuator al direcţiei de cercetare întemeiate de Philippide, a avut astfel o importantă bază interpretativă în textele magistrului său, fiind favorizat, după propriile afirmaţii, şi de teoria formulată de Lucian Blaga în legătură cu existenţa a două paliere culturale în spaţiul unei comunităţi etnice, reprezentate de cultura minoră şi de cultura majoră[580]. Potrivit lui Blaga, realizările umane cuprinse în sfera noţiunii „cultură" pot fi anonime, cînd sînt produse de un grup etnic pe parcursul existenţei sale istorice sau pot fi performanţe ale unor indivizi ori a unei pleiade de învăţaţi cu o anumită specializare din grupul respectiv, adică pot fi realizări la nivelul erudiţiei în domeniile ştiinţei sau filozofiei. Există, prin urmare, două aspecte ale culturii create în spaţiul de existenţă al unui grup etnic: o cultură minoră sau etnografică şi o cultură majoră sau monumentală, calificativele *minor* şi *major* fiind folosite nu atît pentru a sugera o gradaţie, cît pentru a indica fapte distincte prin natura lor. În esenţă, cele două aspecte nu sînt două etape succesive ale culturii unei etnii, căci, deşi este prima care se manifestă, cultura minoră poate dăinui mai multe milenii, dînd impresia atemporalităţii, fără a-şi transforma în mod fundamental structura. Pe de altă parte, cultura majoră nu reprezintă faza matură a aceluiaşi organism cultural, ci este creată numai prin aptitudinile şi scopurile omului care se crede matur prin modul lui de manifestare. Cultura majoră nu este nici apogeul celei minore, deoarece fiecare are momente de apogeu deosebite, deşi, în ciuda acestui mers paralel, istoria oferă suficiente probe care indică trecerea de elemente din cultura minoră în cea majoră, încît se poate spune că, unele elemente ale culturii majore, măcar în anumite momente, îndeosebi în cele de început, sînt sprijinite de elemente ale culturii populare etnografice.

Existenţa celor două aspecte ale culturii, continuă G. Ivănescu ideea lui Blaga, presupune şi două aspecte ale limbii (ale „limbii istorice", desigur), a unui aspect popular, care reprezintă perpetuarea –prin vorbire– a unor graiuri marcate de viaţa istorică a vorbitorilor, şi a unui aspect literar (sau cult),

[580] Vezi, Lucian Blaga, *Opere*, 9, *Trilogia culturii*, Editura Minerva, Bucureşti, 1985 (pp. 335-348: *Cultură minoră şi cultură majoră*).

Scanned with OKEN Scanner

reprezentat de forma scrisă a unui idiom, normată şi supusă unor transformări concordante cu anumite scopuri şi modele. Limba populară se schimbă în mod „natural", potrivit necesităţilor de comunicare din fiecare moment, prin relaţia cu evoluţia socială şi culturală în general, fără a fi obiectul unei preocupări sistematice şi fără a se realiza raportări la alte limbi, relaţiile cu acestea fiind numai rezultatul contactelor interumane directe şi, în general, realizate accidental, fără a avea, de cele mai multe ori, consecinţe de durată.

Limba literară însă, arată G. Ivănescu, este componentă şi mijloc de expresie pentru cultura majoră (sau cultura de erudiţie) şi evoluează printr-o activitate volitivă, orientată de scopuri determinate[581]. Realizate treptat, prin efortul mai multor generaţii de intelectuali, limbile literare întrunesc astfel mijloace care le permit să dea expresie culturii superioare, tinzînd, în ciuda faptului că se dezvoltă prin eforturi individuale, spre un grad înalt de unitate, în epoca modernă mai ales, în sensul că devin, în principiu, „comune" pentru grupurile etnice care le folosesc, deşi numai o parte dintre vorbitori le cunosc şi le actualizează în mod obişnuit. Într-o lucrare consacrată cercetării vechii limbi române literare[582], acest lingvist a emis opinia că limbile literare se dezvoltă după principii deosebite de cele ale limbilor populare (de fapt, ale graiurilor care alcătuiesc pe fiecare dintre aceste limbi), căci limbile populare cunosc de obicei evoluţii diferite la nivelul dialectelor din care se compun. Cercetînd vechea română literară, el a constatat că evoluţia ei s-a produs în forma unor variante locale, corespondente în cele mai multe cazuri ale diviziunilor de la nivelul românei populare, şi a stabilit că, de obicei, în epoca feudală, limbile literare europene se caracterizau prin această trăsătură a existenţei variantelor, astfel încît, abia în epoca modernă, s-a pus în mod insistent problema realizării limbilor naţionale unice şi, de aceea, considerate ca fiind „limbi comune"[583]. Corespondenţa nu a existat însă întotdeauna între diviziunile existente la nivelul limbilor populare şi variantele limbilor literare, nici în cazul limbii române din epoca feudală şi nici la alte limbi istorice din spaţiul european. Frecvente au fost situaţiile atunci cînd limbile populare nu erau folosite în scris, autorităţile statale şi cultul recurgînd la limbi străine consacrate, aşa cum s-a arătat deja.

2.3. Din cele prezentate pînă acum, rezultă că, din perspectiva nivelurilor, o limbă istorică are, în principiu, două faze, una preliterară, cu existenţă exclusiv orală, şi alta literară, aceasta din urmă cu două aspecte, orală şi scrisă. Faza

---

581 G. Ivănescu, *Storia delle parlate popolari e storia delle lingue letterarie*, în „Philologica", II (1972), p. 19 ş.u.; id., *Istoria limbii române*, Editura Junimea, Iaşi, 1980, pp. 12-19.

582 G. Ivănescu, *Problemele capitale ale vechii române literare*, Iaşi, 1948, pp. 2-3.

583 Anterior, s-a constatat că, de multe ori, E. Coşeriu echivalează limba literară cu limba naţională (comună).

Scanned with OKEN Scanner

preliterară a limbii istorice (în accepţiunea dată de Flydal şi Coşeriu) este caracterizată prin unităţi (limbi funcţionale) sintopice, reprezentate de dialecte, a căror omogenitate este stabilită pe baza criteriului spaţial, şi într-o anumită măsură sinfasice. Faza următoare a limbii istorice cunoaşte însă o complicaţie pronunţată în raport cu cea anterioară, prin existenţa a două niveluri de evoluţie diferenţiată, unul aferent culturii minore sau populare şi altul ce ţine de cultura majoră sau erudită. Aspectul corespunzător culturii minore, denumit în mod obişnuit *limbă populară*, este continuarea nemijlocită a limbii din faza preliterară, dar nu rămîne totuşi la caracteristicile ei din punctul de vedere al statutului, deoarece ea alcătuieşte baza (de obicei de factură dialectală) de la care se porneşte în realizarea unui aspect scris, ce este recunoscut drept *limbă literară*, cu care continuă sau nu să aibă relaţii speciale, concretizate, de cele mai multe ori, prin trecerea de elemente (mai ales lexicale) de la un aspect la altul. Ca atare, apariţia aspectului limbii scrise este un eveniment important în existenţa limbii istorice, marcat de disocierea de nivel dintre limba populară şi limba literară în spaţiul cărora se manifestă toate limbile funcţionale posibile, unele dintre acestea fiind specifice numai unuia dintre niveluri. Limbile funcţionale sintopice, de exemplu, rămîn specifice nivelului popular, în cazul celui literar, fiind prezente numai în faza ce ţine de epoca medievală, aşa cum s-a menţionat mai sus, pornind de la teoria lui Ivănescu.

În epoca modernă însă, sintopia nu mai este specifică limbilor literare europene, cînd ele devin supradialectale şi tind a obţine condiţia de reprezentativitate ca *limbi naţionale*, comune pentru întreaga etnie vorbitoare a unei limbi istorice. Prin faptul că sînt scrise, asemenea limbi naţionale sînt şi relativ fixe în unele dintre compartimentele lor (îndeosebi în cel fonetic şi în cel morfologic), cu elemente selectate şi regularizate prin norme recomandate ce le conferă stabilitate şi un anumit prestigiu cultural, încît doar la nivelul lexicului schimbările sînt mai pronunţate şi produc mereu substituţii şi reorganizări. În asemenea condiţii, limba istorică în întregime devine mai stabilă, aspectul ei scris şi normat devenind un factor de influenţare şi de unificare pentru toate variantele ei orale, astfel încît unele dintre elementele ce ţin de varietăţile sinfasice ale limbii literare pot intra în circuitul general prin opera unor autori de prestigiu, deşi, la nivelul limbii populare, ele sînt în mod obişnuit caracterizate prin efemeritate, atunci cînd sînt produsul exclusiv al urmării unor tendinţe ce capătă notorietate momentană. Cert este însă că influenţa limbii literare asupra limbii populare este un fenomen nu numai foarte extins, ci şi foarte profund, şi este considerat deseori ca fiind o cauză a pierderii multora dintre particularităţile locale specifice dialectelor şi graiurilor.

Caracterul comun şi relativ stabil al aspectului reprezentat de limba literară este susţinut de orientarea conştientă de a asigura (în mod normal prin intervenţii întemeiate raţional), perfecţionarea posibilităţilor de expresie şi, în

Scanned with OKEN Scanner

general, a calităţilor limbii. Cu toate acestea, aspectul literar al limbii istorice nu poate deveni un produs artificial ce se distanţează sau se rupe de trăsăturile limbii istorice, deşi, prin firea lucrurilor, nu le poate recepta decît în mică măsură sub aspectul varietăţii lor sintopice. În acelaşi timp, aspectul literar nu poate trece cu vederea uzul lingvistic (nu numai sub aspectul lui de „uz bun"), prin care se manifestă tendinţele generale ale evoluţiei limbii şi ale adaptării ei la condiţiile sociale, economice, culturale sau de altă natură şi, de aceea, în principiu, recurge la procedee de racordare la acest uz, care reprezintă de fapt baza evoluţiei generale a limbii, inclusiv al aspectului ei scris. Această situaţie a fost, de altfel, observată de unii dintre lingviştii de la sfîrşitul secolului al XIX-lea (precum Alexandru Philippide), încît în epoca actuală nu există în general opinii care să-i conteste realitatea şi însemnătatea. Mai mult, în epoca actuală, se constată o anumită deschidere, chiar în cazul limbilor cu mare tradiţie şi altădată reţinute în a accepta elemente ale uzului marcat de vorbirile locale (de ramificaţiile sintopice, prin urmare), sub aspectul îmbogăţirii prin valorificarea nivelului popular al limbii istorice şi, aşa cum a subliniat Coşeriu, chiar a unor elemente din fazele mai vechi ale limbii, care trecuseră în fondul ei pasiv. Asemenea fenomene nu pot conduce însă la perspectiva unor fragmentări a limbilor literare actuale, chiar dacă cele care se folosesc în mai multe zone ale lumii pot cunoaşte, îndeosebi la nivelul unora dintre limbile lor funcţionale, diferenţieri locale, îndeosebi din punct de vedere fonetic şi lexical.

Teoria formulată de Lucian Blaga şi aplicată de Gheorghe Ivănescu la studiul limbii respectă, în esenţă, modul de evoluţie ilustrat şi de alte compartimente social-culturale cunoscute în istoria umanităţii. Astfel, de exemplu, dreptul roman, una dintre marile realizări ale lumii antice, a început să se organizeze ca bază a unei instituţii statale pornind de la soluţionările unor litigii urmînd tradiţiile locale, pentru ca, treptat, să se alcătuiască grupări de reguli şi de principii corelate raţional şi orientate de anumite scopuri. Prin urmare, realizarea limbii literare şi modul ei de instituire şi de evoluţie reprezintă calea specifică tipului major al culturii în general.

În acelaşi timp, trebuie observat că, oricît de înaintată ar fi sub aspect civilizatoric, societatea nu pierde în totalitate manifestările de la nivel popular (minor), cu toate că aici se produc schimbări importante în sensul receptării de elemente specifice nivelului major. Ca atare, deşi influenţa limbii literare asupra celei populare este intensă în epoca actuală, diviziunile sintopice nu dispar în totalitate, cînd raporturile se schimbă, iar caracterul „comun" al limbii literare este relativ prin menţinerea sau chiar multiplicarea speciilor limbii funcţionale de tip sinstratic şi sinfatic. Cert este, de aceea, numai faptul că, fiecare etapă din

Scanned with OKEN Scanner

existența limbii istorice, are o anumită configurație a unităților ce pot fi considerate limbi funcționale și atestă anumite raporturi între aceste unități, iar denumirea *limbă comună* atribuită uneori limbii literare nu presupune niciodată inexistența altor diviziuni în sfera limbii generale.

Scanned with OKEN Scanner

X. Normele limbii

1.1. După cum s-a putut constata din observaţiile care priveau nivelurile limbii istorice din perspectiva variantelor ei funcţionale, Louis Hjelmslev a remarcat, în cazul scrierilor, faptul că ele nu pot reda în principiu toate detaliile ambianţei discursive în care se produce comunicarea, rămînînd la latitudinea interlocutorului (a lectorului) posibilitatea de a le reconstitui. Eugen Coşeriu specifica, apoi, faptul că, în cazul limbii scrise, există condiţiile ca elemente din fazele mai vechi ale limbii să fie readuse în atenţie sau chiar să fie reintegrate în circuitul comunicativ. Prin urmare, caracteristica de a fi scrisă, specifică limbii literare, presupune în mod implicit atribuirea unor trăsături care nu se regăsesc în cazul altor ramificaţii ale limbii istorice, reprezentate de limbile funcţionale orale. În sfîrşit, A. Philippide şi G. Ivănescu au arătat că, în cazul limbii scrise (literare), există alte cauze şi condiţii de schimbare sau de manifestare a normei prin implicarea constantă a voinţei în modul de folosire a limbii.

Apare astfel necesitatea de a observa mai atent ce se înţelege prin „normă" atunci cînd ea este o reglementare în folosirea limbii, ţinînd cont că această folosire nu antrenează niciodată limba în întregime, ci numai o variantă a ei, şi, de aceea, Hjelmslev este îndreptăţit să precizeze că „există norme multiple şi diferite în interiorul aceleiaşi limbi"[584]. Apoi, lingvistul danez face şi alte precizări în legătură cu această problemă, între care observaţia importantă a diferenţei dintre limba scrisă şi limba vorbită, deşi nu precizează că ar fi vorba şi de o natură diferită a normelor: „Nu se poate respinge faptul că există o normă specială pentru limba scrisă şi alta pentru limba vorbită; nici faptul că se pot întîlni norme sociale; sub norma culturală normală a oraşului, o normă vulgară, în diferite profesiuni, norme profesionale"[585]. Cum se poate observa, în linii generale, Hjelmslev remarcă existenţa unor norme diferite în fiecare dintre limbile funcţionale ale limbii istorice şi caracterul evident al deosebirii dintre limba scrisă şi cea vorbită, dar nu merge mai departe prin a le preciza specificul. Interesantă este însă o afirmaţie care vizează relaţia dintre normă şi uz: „Mult din ceea ce se prezintă ca diferit pentru diferite pături şi pentru diferite provincii este numai *uzul* şi nu afectează norma"[586]. Prin urmare, aceeaşi normă poate avea mai multe uzuri,

---

[584] Louis Hjelmslev, *Sistema lingüístico y cambio lingüístico*, p. 42.
[585] *Ibidem*, p. 44.
[586] *Ibidem*.

Scanned with OKEN Scanner

deoarece se pot cuprinde sub aceeaşi normă, pe de o parte, mai multe uzuri individuale şi, pe de altă parte, mai multe uzuri comunitare.

Pe de altă parte, trebuie observat că *normă* este un cuvînt cu o frecvenţă apreciabilă la nivelul limbii (literare) în general şi a devenit termen de specialitate în mai multe limbi funcţionale, astfel încît, la fel ca în cazul altor termeni aflaţi în asemenea situaţie, trebuie stabilit în fiecare situaţie care sînt conţinutul şi referinţa lui în exprimarea ştiinţifică, atunci cînd este folosit cu statut de termen într-un anumit domeniu ştiinţific sau social. Se pune, de aceea, şi problema dacă termenul lingvistic *normă* are aceeaşi accepţiune în toate actualizările sau dacă, din perspectiva doctrinei Blaga-Ivănescu, care presupune distincţia dintre nivelul popular şi cel literar al limbii istorice, se poate admite că şi norma limbii este diferită, prin natură şi prin maniera în care se prezintă şi este urmată în uzul limbii. În această ultimă perspectivă, atît norma limbii, cît şi creaţia lingvistică sînt fenomene culturale ce presupun anumite trăsături din punctul de vedere al originii şi al concretizării în actele de comunicare.

1.2. Discutînd despre „echilibrul" ce există în principiu într-un sistem lingvistic şi despre posibilitatea (existenţei sau apariţiei) unor dezechilibre (cînd sistemul este „deteriorat" sau „perturbat"), Eugen Coşeriu menţionează că, în cazul în care echilibrul sistemului este afectat, „*norma literară şi comună* menţine într-un echilibru mai mult sau mai puţin precar două realizări obligatoriu distincte"[587] (s.n.). El nu explică însă ce înţelege prin *norma literară* şi care este natura ei, caracterul „comun" fiind în general binecunoscut, deşi studiul său din 1952, *Sistem, normă şi vorbire*, avea în vedere o altă normă, motiv pentru care unii dintre lectori au crezut că el a dat un „alt înţeles" termenului *normă*, aplicat de obicei cu referire la limba literară[588].

---

[587] Eugeniu Coşeriu, *Sincronie, diacronie şi istorie*, p. 108.

[588] Lucrarea Angela Bidu-Vrănceanu et alii, *Dicţionar de ştiinţe ale limbii*, Nemira, Bucureşti, 2001, s.v. *normă*, face, de aceea, distincţia *normă lingvistică / normă literară* (sau ~ *a limbii literare*) cu specificaţia: „În vreme ce norma lingvistică înregistrează modul «cum se spune», norma literară arată «cum trebuie să se spună»; avînd în oarecare măsură caracter coercitiv, norma literară exercită o anumită presiune asupra vorbitorilor sau a celor care o utilizează în scris". De aici, s-ar deduce că aşa-zisa *normă lingvistică* este pur şi simplu constatativă, iar nu „imperativă" (sau, eventual, hortativă) ca cea „literară", însă ea este în realitate chiar mai opresivă decît aceasta, dar este de altă natură şi priveşte un alt aspect al limbii, aflat pe un alt nivel al culturii. Pe de altă parte, şi *norma literară* este „lingvistică" şi produce efecte ce privesc continuarea, corelarea, confruntarea sau chiar opoziţia în raport cu ceea ce indică „norma lingvistică", ce vine din uz şi din cutumă. Dar, dacă *norma literară* reflectă „uzul cel bun", situaţia nu se mai prezintă astfel, şi atunci ea este şi constatativă, iar nu numai prescriptivă. De altfel, caracterul prescriptiv are

Scanned with OKEN Scanner

Deoarece limba istorică are mai multe ramificaţii reprezentate de limbile funcţionale, fiecare dintre acestea are în principiu un uz care este caracteristic unui grup sau unui tip de vorbitori ai limbii istorice, consideraţi din punct de vedere regional, profesional, cultural etc., iar, dacă are un uz, fiecare limbă funcţională se poate concretiza în acte de vorbire specifice unui grai sau dialect, unui domeniu de activitate sau de cunoaştere, unui nivel de cultură etc. Din punctul de vedere al „principiului terminologic", pe care doreşte să-l urmeze Eugen Coşeriu, „orice fel de a vorbi este «corect» atunci cînd corespunde unei anumite tradiţii"[589], ar însemna că, în măsura în care tradiţia realizează un uz, acesta poate deveni etalon pentru „corectitudinea" unui mod de a folosi limba. Dar, aşa cum s-a menţionat mai sus, *limba corectă* este considerată în mod obişnuit cea care corespunde normelor limbii literare, care sînt urmate atît în exprimarea scrisă cît şi în cea orală. Faza momentană a unei limbi istorice este, în acest caz, o limbă sincronică ce este alcătuită dintr-o sumă de limbi funcţionale care au norme specifice şi norme comune, în măsura în care aceste limbi sînt privite ca entităţi distincte sau ca unităţi ce intră în diferite combinaţii în construirea text-discursului.

Fiind nivelul cel mai abstract, sistemul limbii istorice trebuie să se regăsească în aspectele şi în componentele lui de bază în toate variantele ei, în toate limbile funcţionale în care se poate manifesta, dar în cazul fiecăreia cu adăogiri, corespondenţe mai mult sau mai puţin evidente, reorganizări şi modificări de structură, unele lacune, dar nu şi cu lipsuri semnificative, care îl particularizează de fiecare dată. La nivelul normei însă, diferenţierile pot fi mai importante, prin tradiţii locale pronunţate şi prin raportarea specifică la regulile admise şi prescrise ale limbii literare, norma cutumiară a limbii populare fiind „naturală", în sensul că se manifestă ca deprindere prin înscrierea în continuitatea tradiţiei, iar evoluţia ei nu se realizează printr-o îndrumare conştientă, în vreme ce norma (= regulile) limbii literare este „impusă" prin manifestarea voinţei şi condusă prin decizii subordonate unor scopuri dominate de principiul corectitudinii asociat deseori cu ideea elevaţiei şi a superiorităţii culturale.

2.1. Dacă este admisă perspectiva propusă de Eugen Coşeriu în legătură cu limba exemplară (vezi, **IX, 1.3.**), care poate fi calitatea exprimării în modul reprezentat de orice variantă a limbii istorice vorbită de o comunitate, ar exista şi o *normă de exemplaritate*, îndeosebi la nivelul valorificării prin scrierile artistice, ca în cazul lui Ion Creangă, de exemplu, care nu tinde în principiu spre concordanţa cu norma limbii comune sau literare, ci a variantei limbii pe care este în măsură să o cunoască cel mai bine şi să o folosească cel mai eficient

---

întodeauna şi o latură care presupune raportarea la ceea ce s-a realizat deja şi nu este numai un produs al manifestării voinţei legiuitoare.

589 Johannes Kabatek, Adolfo Murguía, *„A spune lucrurile aşa cum sunt..."*, p. 169.

Scanned with OKEN Scanner

pentru a se exprima potrivit talentului său nativ. În asemenea circumstanţe, *uzul lingvistic* ar avea două aspecte, unul rezultat din aplicarea (inconştientă) a deprinderilor în actualizarea cerinţelor normei cutumiare şi unul controlat prin voinţa de a urma exigenţele limbii scrise corespunzătoare acestei norme. De aceea, deoarece limba actualizată este identificabilă prin uz, se înţelege că tot uzul este primul indicator al aspectului limbii, dacă el reprezintă limba populară (printr-o ramificaţie a ei) sau pe cea literară (care este, în fond, „comună"). Această situaţie favorizează posibilitatea de a admite că, în principiu, *norma uzului* este cea care caracterizează comunitatea vorbitorilor unei limbi, fără ca prin aceasta să se înţeleagă lipsa variaţiei, deoarece uzul însuşi este caracterizat prin variaţie (despre relaţia normă – uz, vezi, anterior, **II, 4.7.**).

Prin urmare, din punctul de vedere al vorbitorului, în perspectivă generală, există, pe de o parte, o *normă cutumiară* a limbii istorice şi, pe de altă parte, o *normă prescrisă* a limbii literare, înţelegînd prin *normă*, în ambele cazuri, o sumă de reguli pe care vorbitorul le urmează ca o exteriorizare a competenţei sale şi, în acelaşi timp, ca o manifestare a alterităţii, în măsura în care se orientează (conştient) după un uz comun. Din punctul de vedere al ştiinţei limbii, există însă o *normă descriptivă* sau norma folosirii limbii, atunci cînd este identificată în uz, în una dintre etapele istoriei limbii, într-o limbă funcţională, într-un stil etc., ca o realizare a limbii istorice însăşi, şi o *normă prescriptivă*, atunci cînd se prezintă ca o recomandare raportabilă la *corectitudine*. În acest caz, norma descriptivă (sau cutumiară) este un reflex al *normalităţii*, iar norma prescriptivă reflectă *normativitatea*, adică raportarea la o decizie socială în funcţie de conformarea la anumite principii şi scopuri. Desigur, nu există nici un impediment ca normalitatea să aibă incidenţe de diferite tipuri cu normativitatea, prin relaţiile dintre limba populară şi limba literară. O perspectivă în parte similară a fost sintetizată, în alţi parametri însă, de Eugen Coşeriu, în una dintre lucrările de la începutul activităţii sale: „În funcţie de comunitatea în care se află sau se situează, individul se supune anumitor norme, unei anumite convenţii care poate fi explicită, ca aceea a oricărei comunităţi profesionale (aceasta este situaţia limbajelor tehnice), sau implicită, ca în cazul oricărui limbaj netehnic, ca, de exemplu, limbajul familial, excluzînd cazul *argoului*, în care convenţia de a folosi anumite semne incomprehensibile pentru cei care nu aparţin comunităţii respective se prezintă în general explicită"[590].

2.2. Fără îndoială, cele prezentate mai sus ar necesita o analiză specială a modului în care „se confruntă" normele pe terenul uzului lingvistic, îndeosebi în

[590] Eugenio Coseriu, *Introducere în lingvistică*, pp. 57-58. Folosirea calificativelor *explicit* şi *implicit* nu pare a fi nimerită pentru a diferenţia normele, fiindcă, în fond, orice normă este „implicită" cînd devine deprindere şi este „explicită" cînd devine motiv de apreciere de către interlocutor sau intenţie a locutorului de a satisface alteritatea.

Scanned with OKEN Scanner

situaţiile caracteristice convieţuirii dintre norma cutumiară (reprezentînd regulile limbii populare şi „normalitatea" uzului colectiv) şi norma prescrisă (cu reguli recomandate de voinţa legiuitoare). Din acest unghi de vedere, se relevă existenţa a două chestiuni de bază: pe de o parte, măsura în care este posibilă sau necesară o corespondenţă (cu o eventuală preluare de reguli) între limba istorică (populară) şi limba literară (scrisă), iar, pe de altă parte, maniera în care trebuie să se manifeste relaţia dintre limba populară şi cea literară: prin preluarea prevederilor normei literare de către limba populară sau, dimpotrivă, prin urmarea (neabătută) a tradiţiei proprii a fiecăreia dintre ele. Realitatea oferă însă, în ambele situaţii, o varietate atît de mare şi de diversă, încît formularea unor principii ar fi prea frecvent supusă unor riscuri de eroare. Cu toate acestea, unele observaţii pot fi acceptate ca fiind valabile măcar din punct de vedere teoretic, între care aceea că similitudinile dintre norma cutumiară şi norma prescrisă facilitează în general adecvarea (în înţelesul dat de Coşeriu acestui termen[591]) în actele comunicative, dar nu întotdeauna şi corectitudinea (în sensul respectării normei literare), deoarece aceasta ar presupune de fiecare dată o evaluare a mijloacelor lingvistice folosite.

Alte trăsături pot fi determinate pe baza statutului limbii literare (sau limbii de cultură) în existenţa şi în manifestarea unei comunităţi umane, între care, în primul rînd, situaţia remarcată de G. Ivănescu de cuprindere a acestui aspect al limbii în spaţiul culturii majore (sau al culturii de erudiţie). În principiu, respectarea normei literare este din acest punct de vedere o necesitate culturală, de care sînt deseori convinşi chiar vorbitorii ce nu se caracterizează printr-un nivel înalt de cultură, încît se poate pune întrebarea dacă o asemenea predispoziţie este legitimă şi benefică din punct de vedere social. Răspunsul nu se găseşte însă în aprecierea acestei orientări, ci în gradul de întemeiere al acestei norme, care, aşa cum s-a menţionat, ţine de voinţa exprimată de a da un anumit aspect folosirii limbii din perspectiva unor tradiţii sau unor scopuri. Aceasta se explică prin faptul că, atît ceea ce vine din tradiţie cît şi ceea ce se propune din perspectiva unui scop, trebuie să fie susţinut cu argumente valide pentru a-i releva valabilitatea, prin excluderea dominaţiei simplelor impresii sau preferinţe frivole, căci dacă norma prescrisă nu se bazează pe o întemeiere suficientă, poate reprezenta în realitate o „antinormă" şi, în loc să contribuie la cultivarea limbii, îi prejudiciază statutul de element civilizator reprezentativ. De altfel, însăşi sintagma *cultivarea limbii*, semnifică manifestarea predispoziţiei de a uza de ceea ce produce şi indică un nivel superior al exprimării şi, în linii generale, accederea la un nivel reprezentativ al civilizaţiei.

Se impun pe lîngă acestea cîteva observaţii în legătură cu raportul complex dintre norma normalităţii (cutumiară) şi norma prescrisă (literară),

---

591 Vezi, Eugen Coşeriu, *Prelegeri şi conferinţe*, pp. 43-46.

Scanned with OKEN Scanner

între care aceea că uzul actual favorizează extinderea adoptării normei prescrise în defavoarea celei cutumiare, atunci cînd ele orientează în mod diferit uzul. Fenomenul este firesc şi explicabil din mai multe unghiuri de vedere şi se înscrie în evoluţia generală a vieţii sociale. Prin urmare, deşi, aşa cum s-a arătat anterior (**IX, 2.1.**), Blaga nu a indicat o ierarhie în cazul celor două aspecte desemnate prin *cultură minoră* şi *cultură majoră* (deşi determinanţii o sugerează), o ordine ierarhică între ele există totuşi la nivelul conştiinţei sociale, astfel încît limba scrisă (literară) este avantajată îndeosebi prin prestigiul elevaţiei, la care se adaugă o consecventă promovare a ei prin instituţiile statale, astfel încît neglijarea voită a normei prescrise în favoarea celei cutumiare reprezintă mai degrabă excepţii care confirmă regula promovării limbii literare (comune) în defavoarea diviziunilor regionale.

Scanned with OKEN Scanner

XI. Limbajele de specialitate

1.1. Lumea greacă veche a iniţiat distincţia conceptuală şi terminologică a domeniilor culturii, prin care cunoaşterea şi activitatea umană sînt compartimentate şi delimitate în funcţie de specificul fiecăruia, prin depăşirea sincretismului cultural şi prin existenţa unor grupuri de vorbitori cu anumite specializări la nivelul societăţii. Nu este întîmplător, de aceea, faptul că Aristotel a fost remarcat ca fiind printre primii gînditori care s-au referit la existenţa unor selecţii a mijloacelor limbii pe care le făceau oratorii, poeţii tragici, magistraţii şi chiar cei care foloseau limba obişnuită, atunci cînd supuneau activităţile şi pe cei care le prestau unor aprecieri[592]. Mai tîrziu, mai ales la nivelul culturii de erudiţie, s-au propus diferite clasificări ale ştiinţelor, tehnologiilor şi artelor în funcţie de trăsăturile distinctive, considerate ca fiind definitorii din anumite puncte de vedere. De altfel, diviziunea socială a muncii şi, în general, varietatea activităţilor omeneşti ce caracterizează diferite grupuri sociale sau chiar comunităţi întregi impun facultăţilor spiritului şi, desigur, şi facultăţii limbajului predispoziţia de a orienta vorbirea spre anumite realităţi sau activităţi şi, în acest mod, de a favoriza actualizarea şi dezvoltarea mijloacelor limbii în sensul exprimării cunoaşterilor specifice fiecăreia dintre ele. Ca atare, învăţaţii antici şi cei de mai tîrziu au pornit de la o bază obiectivă pe care au interpretat-o sau dirijat-o din perspectiva culturii de erudiţie şi pe care au reflectat-o cu mijloace lingvistice corespunzătoare fiecărei diviziuni considerate ca fiind distincte dintr-un anumit punct de vedere pentru cunoaşterea sau acţiunea socială.

Totuşi, în perioada trecerii spre exigenţele epocii moderne, John Locke nu considera că lumea europeană se caracteriza prin suficiente disocieri ale resurselor limbii în funcţie de domeniile ce se puteau distinge la nivel cultural şi social, încît observa că „negustorii şi îndrăgostiţii, bucătarii şi croitorii au cuvinte cu care să rezolve afacerile lor obişnuite. Şi astfel cred că ar putea face şi filozofii şi cercetătorii, dacă ar avea intenţia să înţeleagă şi să fie înţeleşi în mod clar"[593]. Cum se poate constata, acest gînditor observă varietatea lingvistică numai la nivel lexical, nivel la care face de altfel frecvente referiri – îndeosebi la relaţia dintre idei şi cuvinte (semne) –, dar nu consideră că ar exista o diversitate de „limbi" în

---

[592] Vezi, Paul Ricoeur, *Sinele ca un altul*, p. 124, unde se atestă menţiunile din *Etica Nicomahică*.

[593] John Locke, *op. cit.*, vol. II, p. 121.

Scanned with OKEN Scanner

componenţa unui idiom ce caracterizează o comunitate umană ce ocupă un teritoriu (extins). Situaţia este explicabilă, fiindcă, pînă în epoca actuală, problema limbajelor (sau limbilor) speciale ca ramificaţii ale limbilor istorice nu a fost în atenţia filozofilor sau lingviştilor şi nu a fost privită ca o situaţie ce se afirma pe terenul limbilor literare moderne, o dată cu disocierea unor compartimente de cunoaştere şi de activitate prin gruparea indivizilor vorbitori în domenii profesionale distincte.

În lumea contemporană însă, limbile literare, îndeosebi cele din perimetrul european, se caracterizează, pe lîngă faptul de a fi supradialectale (comune sau naţionale), şi prin folosirea unor mijloace de comunicare specifice grupurilor profesionale, distinctibile în complexul structurii sociale prin tipul cunoştinţelor deţinute şi prin modul de a acţiona, inclusiv prin modul de a comunica cu ajutorul limbii. De aceea, limbile literare moderne sînt marcate de cuprinderea în spaţiul lor de mijloace diferenţiate fiecărui domeniu de cunoaştere şi de activitate, iar promotorii progresului şi ai modernităţii militează pentru dezvoltarea acestora, prin cultivarea intenţionată a unor limbaje de specialitate distinctibile din punct de vedere cognitiv şi social, devenite reprezentative pentru nivelul de evoluţie al limbilor istorice în general[594].

În mod deosebit, asemenea limbaje cu terminologiile lor sînt astăzi proprii comunicării la nivelul diviziunilor ce ţin de domeniile ştiinţei şi ale tehnicii, încît lucrările destinate pregătirii specialiştilor şi schimbului de informaţii în cazul unor grupuri umane, cu o anumită formaţie profesională şi organizate potrivit desfăşurării unor activităţi determinate, sînt în mod evident marcate de prezenţa lor. Din punctul de vedere al statutului cultural-lingvistic, limbajele de specialitate reprezintă, în mod obişnuit, ramificaţii ale limbii literare, dominate în principiu de trăsăturile acestui aspect al limbii istorice, şi sînt intens particularizate ca procedee de comunicare destinate unor domenii profesionale, iar text-discursul, în mod deosebit la nivel lexical, este caracterizat prin folosirea lor. Existenţa limbajelor de specialitate ca diviziuni ale limbii literare atestă astfel un nivel înalt de evoluţie al acesteia şi reprezintă, în raport cu ea, o treaptă ulterioară de disociere a variantelor limbii istorice sub aspectul treptelor spre determinarea limbilor funcţionale, cele mai multe dintre aceste limbaje reprezentînd, de fapt, astfel de limbi[595].

---

[594] Saussure stabilea, de altfel, că „un grad de civilizaţie avansat favorizează dezvoltarea unor limbi speciale (limba juridică, terminologia ştiinţifică etc.)" (*Curs de lingvistică generală*, p. 45). Cum se poate constata, acest învăţat, pune pe acelaşi nivel limba (= limbajul) de specialitate cu terminologia.

[595] De obicei, se admite că, şi la nivelul limbii populare, pot exista mijloace de expresie diferenţiate profesional, îndeosebi din punct de vedere terminologic, în cazul meseriilor şi al meşteşugurilor. Trăsăturile acestor diviziuni profesionale pot fi însă privite, de cele mai multe ori, ca fiind supradialectale, în sensul că nu reprezintă

Scanned with OKEN Scanner

Din perspectiva calităţilor vorbitorului, limbajele de specialitate reflectă, pe de o parte, măsura în care el are cunoştinţe din anumite domenii de activitate, dar, pe de altă parte, şi capacitatea de a reuşi să se exprime în situaţii determinate, adică acea latură a competenţei sale lingvistice pe care Coşeriu o denumea *competenţă expresivă*, a cărei normă de funcţionare este adecvarea, în măsura în care priveşte actualizarea limbilor funcţionale şi realizarea text-discursului. Dar, deoarece, aşa cum s-a precizat anterior, *uzul individual* al vorbitorului reprezintă în marea majoritate a cazurilor un amestec de elemente din mai multe limbi funcţionale, dacă acest vorbitor este un specialist, el va fi tentat să folosească elemente din limbajul specializării sale (care este una dintre limbile funcţionale ce se cuprind în ştiinţa sa lingvistică), nu numai atunci cînd realizează în mod intenţionat text-discursul specific profesiunii, ci şi atunci cînd comunică în mod obişnuit şi chiar atunci cînd comunică cu nespecialişti. Totuşi, trebuie observat că, în acest ultim caz, limbajul de specialitate (ca limbă funcţională) nu reprezintă în mod normal *dominanta discursivă* a uzului său, ci doar unele elemente (de obicei terminologice) pot fi actualizate de el, care astfel se pot insinua în uzul comunitar. Este de la sine înţeles că, în comunicarea curentă, între membrii unui grup profesional, asemenea inserţii de termeni de specialitate apar de multe ori în uzul curent.

Această constatare reflectă faptul că terminologiile, care sînt compartimentele principale ale celor mai multe dintre limbaje, nu trebuie privite ca domenii independente de limba literară şi de limba istorică în general, iar, din punct de vedere al organizării textual-discursive, trebuie considerate ramificaţii ale limbii literare, chiar dacă, aşa cum s-a notat mai sus, pot avea trăsături ce exced competenţei idiomatice (ce coincide în principiu cu competenţa lingvistică). Gradul în care fiecare limbaj de specialitate este reprezentat de termeni specifici, avînd elemente comune cu alte limbaje sau prin receptarea unor elemente lexicale de la nivelul limbii populare, diferă de la unul la altul în cadrul aceleiaşi limbi literare şi de la o limbă la alta, în ciuda existenţei unor tendinţe de internaţionalizare afirmate frecvent şi cu intensitate în epoca actuală. Diferă, apoi, de la un limbaj de specialitate la altul, maniera în care alte trăsături lingvistice (precum variantele lexicale, formele flexionare, structurările sintagmatice) şi textual-discursive (mijloacele paratextuale, tipurile discursive caracterizante, colaborarea cu limbajele nonverbale etc.) se folosesc sau nu în comunicare, astfel încît fiecare dintre ele reprezintă o limbă funcţională cu un

---

variante sintopice ale dialectelor şi că sînt mai degrabă ramificaţii sinstratice în raport cu un uz general ce ar reprezenta continuumul asigurat prin zonele de interferenţă în sintopia ce caracterizează limba populară. Dintr-un alt unghi de vedere, trebuie observată şi posibilitatea ca, măcar în cazul unora dintre limbajele de specialitate ale limbii literare, să existe, aşa cum se va constata în continuare, infiltrări (la nivel lexical) din palierul popular al diviziunilor respective.

Scanned with OKEN Scanner

profil propriu. Din aceste situaţii, rezultă faptul că, la nivelul limbii literare şi al limbii istorice, limbajele de specialitate sînt varietăţi distincte, întregitoare pentru configuraţia generală a limbii, dar, în acelaşi timp, corelate şi reprezentative pentru nivelul ei de evoluţie.

1.2. Desigur, un limbaj de specialitate (= o limbă funcţională de specialitate) nu trebuie redus la terminologie, căci astfel s-ar neglija alte particularităţi ale lui, precum cele care îl caracterizează la nivelul text-discursului şi la nivelul culturii, dar şi unele ce ţin de latura lingvistică propriu-zisă (tipurile de enunţuri reprezentative sau selecţiile specifice din punct de vedere morfo-sintactic). Acesta este, de altfel, un fapt de la sine înţeles, deoarece comunicarea în cadrul unui domeniu de cunoaştere sau de activitate ori despre un astfel de domeniu solicită deopotrivă mijloace de expresie la nivel lexical prin care se realizează desemnarea realităţilor, însuşirilor, proceselor sau acţiunilor, precum şi modalităţi de întrebuinţare a acestor mijloace pentru a comunica cu ele, căci terminologia nu se poate desprinde de mediul în care poate fi actualizată, de întregul discurs în care este valorificată prin actele de comunicare ce reprezintă axa sintagmatică în raport cu care are numai o independenţă relativă şi, de obicei, numai din punct de vedere teoretic. Din acest motiv, atunci cînd se studiază terminologiile, trebuie să se observe atît apariţia, existenţa, specificitatea şi originea termenilor care redau noţiunile unei ştiinţe, unei tehnici sau altui domeniu cultural ori social, cît şi prezenţa structurilor textual-discursive care le atestă calitatea de termeni, ca mod de redare a cunoaşterilor şi a interpretărilor specifice despre realităţile studiate.

S-au exprimat uneori opinii potrivit cărora terminologia, frazeologia şi alte trăsături ce caracterizează un limbaj pot fi promovate pe terenul unei culturi şi de alt tip de scrieri decît cele de specialitate, precum, de exemplu, unele opere literare pot aduce în atenţie diferite cunoştinţe filozofice, ştiinţifice sau tehnice, vehiculînd şi mijloace lexicale ce ţin de limbajele lor. Fără a nega importanţa acestei situaţii pentru difuzarea unor astfel de mijloace dincolo de cercul specialiştilor, trebuie observat totuşi că limbajele respective nu pot fi pe deplin susţinute decît prin lucrările de specialitate, singurele care atestă funcţionalitatea lor în spaţiul unei culturi. De aceea, fără existenţa efectivă a limbajelor de specialitate, şi fără conştiinţa existenţei lor, nu se poate admite prezenţa unor astfel de limbaje în componenţa unei limbi (literare), oricîte elemente disparate li s-ar putea atribui pe căi colaterale, în lipsa text-discursului specific care să le ateste funcţionalitatea în mediul specialiştilor.

Prin urmare, între ramificaţiile limbii istorice se disting limbajele de specialitate din componenţa limbii literare, caracterizate în mod deosebit prin terminologii proprii fiecăruia. Unele terminologii se pot distinge însă şi la nivelul limbii populare, dar ele nu sînt întotdeauna bine conturate ca ramificaţii ale acesteia, deşi cultura şi limba populară au resurse ce pot fi valorificate pe terenul

Scanned with OKEN Scanner

culturii de erudiţie şi al limbii literare, încît nu se poate susţine lipsa oricăror corespondenţe şi colaborări între cele două niveluri. Pe de altă parte, pe măsura creşterii gradului de instruire prin învăţămînt, cultura majoră şi limba ei influenţează nivelul popular şi, de aceea, asemenea fenomene nu pot fi trecute cu vederea. Ca atare, deşi, din punct de vedere istoric, limba literară porneşte de la o bază populară, pe măsură ce ea se dezvoltă, în concordanţă cu întemeierea unei culturi de erudiţie sau majore, obţine o relativă independenţă în raport cu nivelul popular şi ajunge în situaţia de a-l influenţa în multe dintre limbile funcţionale care-l reprezintă (din punct de vedere sintopic). De aceea, aşa cum s-a menţionat, nici atunci cînd limba literară începe prin redarea în scris a unui singur dialect, ea nu reflectă evoluţia ulterioară a dialectului respectiv, fiindcă, pe de o parte, devenind limbă comună, în mod inevitabil poate recepta şi elemente din alte dialecte, mai ales în unele dintre limbile funcţionale ale scrierilor beletristice, şi, pe de altă parte, fiindcă, devenind componentă şi mijloc de expresie a culturii majore, este supusă normelor promovate de voinţă, în vreme ce dialectul de la care a plecat îşi continuă de obicei evoluţia lui „naturală". În acelaşi timp însă, aşa cum ilustrează chiar limbajul specific al lingvisticii, funcţionarea limbajelor de specialitate nu este niciodată realizabilă decît în corelaţie cu evoluţia limbii literare în general şi, măcar sub unele aspecte, în corelaţie cu stările şi fenomenele limbii istorice.

2.1. De aceea, după cum Coşeriu însuşi precizează (vezi, în continuare, **XI, 3.3.**), nu se pune problema eliminării terminologiilor din domeniul de cercetare al lingvisticii sau al semanticii ori din sfera limbajului, ci numai din obiectul de studiu al lexematicii, adică al teoriei semanticii structurale, fiindcă *lexematica* cercetează numai maniera specifică în care limba istorică segmentează realitatea şi-i clasifică elementele, care este diferită de cea care stă la baza domeniului organizat raţional (şi conştient) al terminologiilor. Pe lîngă aceasta, arată acest lingvist, graniţa dintre elementele comune (uzuale) şi cele ale terminologiilor nu este de netrecut încît să nu poată exista nici un fel de corespondenţe sau de transferuri între cele două secţiuni ale vocabularului, aspect demonstrabil prin situaţiile pe care le prezintă, într-o măsură mai mare sau mai mică, oricare dintre terminologiile (denumite şi *limbaje tehnice*) ce sînt delimitabile în spaţiul unei limbi[596].

Mai mult, prin identificarea limbajelor de specialitate cu nomenclaturile, Coşeriu le atribuie chiar limbii populare, fără ca prin aceasta să fie totuşi „comune", adică folosite întotdeauna din perspectiva unei specializări: „limbajele tehnice – în care semnificatele coincid cu desemnările (în sensul că sînt obiectiv motivate) – corespund tradiţiei care se referă la cunoaşterea lucrurilor înseşi;

[596] Situaţia a fost întrevăzută, de altfel, încă în *Determinare şi cadru*, din 1956 (vezi, Eugeniu Coşeriu, *Teoria limbajului şi lingvistica generală*, p. 318).

Scanned with OKEN Scanner

aceasta e valabil nu numai pentru limbajele ştiinţelor şi tehnicilor stabilite ca atare, ci de asemenea pentru lexicul ştiinţei şi tehnicii populare: pentru tot ceea ce într-o tradiţie lingvistică este «nomenclatură» (nume de unelte şi de părţi ale acestora, nume de plante sau de animale la nivel de specii etc.). Aceste nomenclaturi merg mai departe de competenţa lingvistică propriu-zisă, dat fiind că implică o cunoaştere cu privire la lucrurile înseşi, adică un tip de cunoaştere şi tehnică, deşi populară. De fapt, nomenclaturile nu sînt cunoscute bine de către toţi vorbitorii unei comunităţi lingvistice, ci numai de anumite grupuri (nu totdeauna aceleaşi); şi, pe de altă parte, este întru totul posibil să ştii bine o limbă şi să nu ştii, de exemplu, numele de flori sau de peşti"[597].

Prin urmare, susţine aici Coşeriu, în „limbajele tehnice" (= limbajele de specialitate), „semnificaţiile coincid cu desemnările (în sensul că sînt obiectiv motivate", de unde se poate înţelege că, în afara acestor limbaje, situaţia ar fi deosebită: semnificatele nu ar coincide cu desemnările şi, de aceea, nu ar fi obiectiv motivate. Termenul *semnificat* a fost folosit de Ferdinand de Saussure ca sinonim al lui *concept*, element de conţinut ce alcătuieşte semnul lingvistic împreună cu semnificantul, care este o imagine acustică. Ca atare, semnificatul este un construct mental care reprezintă obiectul, iar semnificantul o reprezentare a formei semnului ce stă pentru obiect. Desemnarea este însă relaţia dintre semn şi realitatea extralingvistică (ce reprezintă referentul) pentru care este semn. Din formularea lui Coşeriu, s-ar înţelege, deci, că, în cazul limbajelor de specialitate, conţinutul semnelor, conceptul, şi relaţia cu obiectul denumit prin el se suprapun fiindcă „sînt obiectiv motivate", deoarece „corespund tradiţiei care se referă la cunoaşterea lucrurilor înseşi". În acest caz, dacă un semn lingvistic (un cuvînt) nu face parte dintr-un limbaj, nu se referă la „cunoaşterea lucrurilor".

Problema revine, printr-o formulare în parte deosebită, în dezbaterea despre sensul textual, cel care presupune referirea „pur şi simplu la o realitate empirică": „Există uzuri lingvistice în care semnificaţia coincide cu desemnarea. Acest tip de uz lingvistic se numeşte de obicei *specializat* sau *terminologic*. În cazul terminologiilor sau al varietăţilor specializate ale unei anumite limbi, semnificaţia coincide cu desemnarea, astfel încît semnele lingvistice corespunzătoare pot avea – cum se spune de obicei – «aceeaşi semnificaţie» în limbi diferite sau chiar în toate limbile. În astfel de cazuri, de exemplu în cazul termenilor specializaţi din chimie, delimitarea idiomatică a conţinuturilor corespunde pur şi simplu configuraţiei obiective a domeniului respectiv din ştiinţă. Un astfel de uz

[597] Text apărut, în 1973, în limba italiană, tradus în spaniolă şi, după această versiune, în limba română: Eugeniu Coşeriu, *Lecţii de lingvistică generală*, Editura ARC, Chişinău, 2000, p. 253.

Scanned with OKEN Scanner

lingvistic există şi la nivelul textelor; există texte unde sensul coincide cu semnificaţia şi cu desemnarea"[598].

Cum se poate observa, de data aceasta, se menţionează existenţa unor „uzuri lingvistice" (deci, nu limbaje, ci uzuri ale lor, care ar reprezenta semnificaţii ale limbii), situaţii ce reprezintă maniere concrete de actualizare a mijloacelor de expresie (în vorbire), discursul şi textul fiind, desigur, forme ale acestora. Fără îndoială, şi acum, desemnarea este obiectul denumit prin semn, însă nu sub aspect general, ca în cazul conceptului cînd obiectul respectiv este privit în mod generic ca sferă de cuprindere a entităţilor vizate de conceptul respectiv, ci într-o situaţie în care „coincide" cu sensul, ce constituie –în accepţiunea dată de Saussure–, reprezentarea sugerată prin enunţarea (forma) semnului (ceea ce este concordant cu asumpţia lui André Martinet care consideră sensul drept punerea în relaţie a conceptului şi a monemului, a unei unităţi reprezentînd prima articulare, organizarea elementelor dotate cu conţinut).

Pentru Coşeriu, sensul fiind conţinutul semnului lingvistic concretizat în vorbire, este în mod evident o particularizare a semnificaţiei, aceasta fiind semnificatul unei unităţi lingvistice atribuit prin structura limbii. Ca atare, potrivit concepţiei sale, unitatea de bază a limbii, cuvîntul, are două aspecte distincte din punctul de vedere al conţinutului, în funcţie de modul în care este privit: ca element al limbii şi ca element al vorbirii (în actele lingvistice)[599]. Semnificaţia cuvîntului este dată, deci, de statutul lui în ansamblul lexical al limbii, unde i se stabileşte ce şi cît din cunoaşterea care intră în conţinutul lui îi este repartizat prin raportarea la alte cuvinte şi astfel îi sînt stabilite condiţiile lui funcţionale şi structurale, prin *semnificaţia limbii (Sprachbedeutung)*. Prin actualizarea acestei semnificaţii a limbii în vorbire, adică în discurs şi în text, într-o perspectivă dominată de conexiunile lanţului discursiv, prin antrenarea în comunicare, se etalează sensurile cuvîntului sau *semnificaţiile vorbirii (Redebedeutungen)*. În acest mod, în cazul în care cuvintele sînt caracterizate printr-un conţinut ce se segmentează în mai multe semnificaţii, ele produc la nivelul limbii *polisemia*, iar la nivelul vorbirii *polivalenţa*, aceasta raportîndu-se, pe de o parte, la semnificaţia limbii (ca entitate funcţională) şi, pe de altă parte, la cunoaşterea extralingvistică prin *desemnare (Bezeichnung)*.

Prin urmare, după cum afirmă Coşeriu, *semnificaţia* este cunoaşterea atribuită de sistemul limbii unui element al ei (unui semn), iar, din corespondenţa cu noţiunea (conceptul), rezultă că semnificaţia are o intensiune, care rezultă din totalitatea semelor (unităţilor semantice minime relevante, raportabile la notele

---

[598] Eugeniu Coşeriu, *Lingvistica textului. O introducere în hermeneutica sensului*, Editura Universităţii „Al. I. Cuza", Iaşi, 2013, p. 82.

[599] Eugenio Coseriu, *Bedeutung und Bezeichnung im Lichte der strukturellen Semantik*, în volumul P. Hartmann & H. Vernay (eds), *Sprachwissenschaft und Uebersetzen*, Hueber, München, 1970, pp. 104-106.

Scanned with OKEN Scanner

noţiunii, dar nu identice întotdeauna cu ele), şi o extensiune (sau o sferă), reprezentată de totalitatea entităţilor care au trăsăturile corespunzătoare însumării semelor respective, altfel spus, de ansamblul obiectelor pentru care semnul lingvistic este semn, fie că sînt considerate împreună, fie că sînt luate individual[600]. Teoria dezvoltată de acest lingvist nu urmează însă întotdeauna o cale suficient de eficientă pentru a clarifica de ce termenii limbajelor au trăsăturile constatate şi, de aceea, este necesară valorificarea ei dintr-o altă perspectivă cognitivă care să aibă în vedere aspectele de bază ale limbii istorice, pentru a stabili cum şi unde pot fi repartizaţi aceşti termeni în ramificaţiile ei.

Deoarece tradiţia are un rol important în organizarea şi în funcţionarea unităţilor limbii, dar ea nu operează cu criterii şi cu principii unitare în spaţiu şi în timp, limba nu este o construcţie culturală omogenă, cu o ierarhizare unică şi fixă a elementelor componente sau cu o paritate între entităţile de conţinut (semnificaţiile) şi entităţile formale (sau de expresie). Din acest motiv, cunoaşterea atribuită de limba istorică fiecărei forme lingvistice (ca semnificaţie) nu se prezintă în acelaşi mod ca în cazul cunoaşterii pe terenul ştiinţelor, iar semnele lingvistice (ori echivalentele lor sintagmatice), care sînt funcţionale într-o limbă, nu se clasifică din punctul de vedere al conţinutului (al semnificaţiei) după aceleaşi procedee metodice şi la fel de consecvent precum noţiunile-semnificaţii specifice limbajelor ştiinţelor. Pe de altă parte, deoarece cunoaşterea ştiinţifică este organizată printr-o reflecţie orientată mereu asupra ei, atribuirea acestei cunoaşteri formelor lingvistice trebuie să fie (şi, în general, este) la fel de sistematizată, semnele lingvistice devenind componente ale nomenclaturilor instituite o dată cu evoluţia ştiinţelor prin acte volitive, iar nu prin evoluţia obişnuită a limbii rezultată exclusiv din adaptarea ei la situaţiile concrete ale comunicării. Drept urmare, aspectul literar al limbii, care cuprinde asemenea nomenclaturi şi este realizat în general printr-o activitate intenţionată pe baza unor scopuri determinate, are numeroase cazuri de atribuire pentru formele lingvistice a unor semnificaţii (conţinuturi) congruente noţiunilor ştiinţifice.

2.2. În lucrările lui Coşeriu citate mai sus, există, aşa cum se poate uşor observa, mai multe situaţii de „echivalare" ce trebuie şi ele analizate. Mai întîi, se poate constata că, într-un caz, desemnarea „coincide" cu semnificatul, iar, în altul, cu semnificaţia, ceea ce ar însemna că semnificat şi semnificaţie ar putea fi considerate la rîndul lor „coincidente". Trebuie precizat totuşi că, în vreme ce *desemnarea* este o relaţie, semnificatul şi semnificaţia sînt conţinuturi, *semnificatul* este conţinutul unui semn lingvistic în raport cu un semnificant, iar

[600] Vezi, sub acest aspect, capitolul *Semnificaţie şi noţiune*, în lucrarea citată anterior, Ioan Oprea, *Elemente de filozofia limbii*, p. 58-65, precum şi capitolul *Teoria semnificaţiei*, din tratatul Peter Schifko, *Aspekte einer strukturalen Lexikologie*, Francke Verlag, Bern, 1977, pp. 99-137.

Scanned with OKEN Scanner

semnificaţia este conţinutul atribuit unui semn al limbii (unui lexem) de către limba însăşi. La rigoare, semnificatul şi semnificaţia ar putea fi echivalate, deşi perspectiva din care sînt definite (delimitate) este diferită, o dată este vizată componenţa semnului lingvistic, iar altă dată este vizat statutul semnului în structura limbii.

Raportarea la concept (noţiune) este însă de altă natură, căci, aşa cum s-a menţionat mai sus, *conţinutul* reprezentat de note, atribuit prin cunoaşterea ştiinţifică, nu coincide întotdeauna cu cel alcătuit din seme şi atribuit de limba istorică unei forme lingvistice (unui semnificant), în condiţiile în care aceasta este integrată şi în sistemul terminologic al unui limbaj de specialitate. Atunci cînd primeşte statutul de termen, un semn lingvistic primeşte, pentru cazurile în care este folosit cu această calitate, un *conţinut noţional (-semantic)*, care este reprezentat de conţinutul noţiunii pe care o redă în exprimare verbală dincolo de limitele interiorizate ale gîndirii în mod obişnuit.

De aceea, ştiinţa nu devine inteligibilă (şi accesibilă) pentru toţi dacă în redarea ei sînt folosite (şi) cuvintele limbii obişnuite, fiindcă ea rămîne tot numai a specialiştilor sau a oamenilor de cultură. În acest caz, dacă, de exemplu, limba română admite în alcătuirea terminologiilor elemente lexicale din fondul vechi, precum *limbă, munte, semn, timp, vale*, aceasta nu presupune că toţi românii au în uzul lor semnificaţiile terminologice atribuite la nivelul culturii de erudiţie şi, dimpotrivă, situaţia ar putea să le creeze unora dintre ei impresia falsă că folosirea cuvintelor respective se face întotdeauna cu înţelesurile curente. Ca atare, antrenarea elementelor lexicale vechi în redarea ştiinţei sau a filozofiei nu produce o creştere a nivelului cultural general fără însuşirea cunoaşterilor ce ţin de ştiinţe şi de filozofie. De altfel, naţiunile care folosesc frecvent mijloacele lingvistice obişnuite pentru construirea acestor domenii culturale (greci, germani, maghiari, ruşi etc.) nu devin în mod automat beneficiare şi creatoare în domeniile respective, dacă nu au realizări proprii, şi, de aceea, o limbă lipsită aproape în totalitate de împrumuturi neologice, precum islandeza, nu proiectează numaidecît masa vorbitorilor ei pe o treaptă superioară a culturii, fără asimilarea semnificaţiilor – noţiuni ce ţin de cultura superioară.

Ca atare, în aceasta constă diferenţa dintre un termen şi un lexem (un cuvînt al limbii istorice) din punctul de vedere al componentului interior al formei lingvistice (expresiei): termenul propriu-zis are numai un conţinut noţional susţinut prin integrarea într-un ansamblu terminologic, iar lexemul are un *conţinut idiomatic*, rezultat din apartenenţa la sistemul general al limbii (şi susţinut de uzul comun), dar primeşte şi semnificaţii specializate dacă i se atribuie şi valoarea de termen. În condiţiile în care o formă lingvistică întruneşte deopotrivă un conţinut noţional şi un conţinut idiomatic (atunci cînd este preluată de la nivelul limbii comune în uzul limbii literare), contextul şi cotextul (potrivit terminologiei reprezentative a analizei discursului) în care este folosit

Scanned with OKEN Scanner

Scanned with OKEN Scanner

actualizează pe unul dintre ele cu sensul destinat de locutor şi receptat de interlocutor. Dacă însă forma lingvistică, deşi adaptată sistemului limbii, este actualizabilă numai într-o limbă funcţională reprezentată de un limbaj, atunci ea are exclusiv conţinut noţional, care se propune ca atare sistemului idiomatic. La nivelul uzului, diferenţa dintre noţional şi idiomatic sau, cu alte cuvinte, între terminologic şi comun (cînd forma lingvistică nu participă la realizarea unui enunţ sau a unui text-discurs) se poate aprecia prin ceea ce Josette Rey-Debove a numit *conotaţia autonimică*[601], adică prin efectele de sens legate de faptul că un cuvînt face aluzie la propria folosire, atunci cînd este enunţat în afara unor implicaţii discursive (adică dacă este considerat în calitate de autonim). În consecinţă, termenul cu folosire exclusivă într-o terminologie (sau în anumite terminologii) reflectă acest statut prin conotaţia autonimică, în vreme ce, la lexemele obişnuite, chiar cînd întrunesc şi valori terminologice, această conotaţie este în principiu nonterminologică. Din perspectiva teoriei semiotice dezvoltate de Umberto Eco, semnificaţiile lexemelor sînt *unităţi culturale* ce fac parte din diferite cîmpuri sau segmente ale sistemului limbii[602], situaţie în care se poate adăuga că, la nivel popular, asemenea unităţi aparţin culturii minore (fiind obiectul lexematicii vizate de Coşeriu), iar, la nivel erudit, unităţile (semnificaţiile) ţin de cultura majoră, încît, dacă acest erudit italian ar fi adoptat dihotomia minor – major, ar fi realizat cea mai importantă distincţie în interiorul sistemului semiotic reprezentat de limbă. De altfel, Eco a subliniat deseori existenţa unor diferenţe sub aspect referenţial între terminologiile ştiinţifice şi denumirile limbii comune[603].

Cum se poate observa din textul reprodus din *Lingvistica textului* (vezi anterior, **XI, 2.1.**), Coşeriu consideră că „există texte unde sensul coincide cu semnificaţia şi cu desemnarea", dar, întrucît coincidenţa dintre semnificaţie şi desemnare nu este atestabilă din principiu datorită diferenţei de perspectivă prin care sînt definibili cei doi termeni (*semnificaţie* şi *desemnare*[604]), rămîne în atenţie relaţia dintre semnificaţie şi sens, adică o altă coincidenţă afirmată de acest lingvist. Din acest punct de vedere, s-ar putea face o altă observaţie, aceea că, în cazul elementelor lexicale obişnuite, sensul este variabil în funcţie de

---

601 Vezi, Josette Rey-Debove, *Le metalangage*, Le Robert, Paris, 1978 (capitolul VI).

602 Umberto Eco, *op. cit.*, Cap. 2, *Teoria codurilor*, pp. 76-212.

603 Vezi, de exemplu, Umberto Eco, *Semiotik und Philosophie der Sprache*, Wilhelm Fink Verlag, München, 1985 (traducere a lucrării apărute, cu un an înainte, în limba italiană), pp. 85-86.

604 De altfel, Coşeriu însuşi, în studiul *Zeichen, Symbol, Wort*, din 1992, traducerea românească (*Semn, simbol, cuvînt*) republicată în culegerea Eugeniu Coşeriu, *Omul şi limbajul său*, Editura Universităţii „Al. I. Cuza", p. 126, oferă explicaţia „semnificaţia (posibilitate a desemnării)", unde se constată în mod clar că nu poate fi vorba de o echivalare a celor două realităţi conceptuale.

context şi de desemnare, în cazul termenilor, este însă invariabil de cele mai multe ori, fiindcă actualizează întotdeauna acelaşi conţinut, cel dat de noţiune (este cazul în care semnificaţia preia conţinutul şi sfera noţiunii), deşi, mai ales în limbajele tehnice, desemnarea poate varia şi aici. Prin urmare, urmînd sugestiile din teoria dezvoltată de Şcoala de la Praga în legătură cu existenţa unor diviziuni ale limbii literare comune, denumite *stiluri funcţionale* (echivalente uneori cu limbajele, dar, de cele mai multe ori, cu anumite grupări de tipuri de limbaje), din adecvarea formei lingvistice la conţinutul şi la scopul comunicării, rezultă posibilitatea exprimării prin cuvinte cu sensuri contextual variabile sau cu elemente lexicale cu sens stabil, ceea ce nu presupune însă că sensul nu ar exista în acest ultim caz, ci numai că el corespunde exigenţelor unui anumit stil, reprezentat de limbajele ştiinţifice.

2.3. În limba istorică, se atribuie formelor lingvistice, ca elemente ale aspectului ei popular, o cunoaştere nu numai în mare parte diferită de cea ştiinţifică, dar clasificată altfel şi, în consecinţă, repartizată altfel formelor lingvistice, iar, în plus, evoluţia culturală specifică fiecărei comunităţi lingvistice a adăugat multor semnificaţii anumite conotaţii ce nu pot fi transferate în cazul traducerii, căci sînt deosebite de la o limbă la alta[605]. Pe de altă parte, datorită prezenţei frecvente a unor fenomene care produc dificultăţi din punctul de vedere al preciziei, îndeosebi datorită polisemiei şi omonimiei, lexemele limbii istorice nu sînt de obicei preferate în cazul terminologiilor, dar, cu toate acestea, nu există limbi în care ele să fie excluse total din spaţiul acestora, astfel încît foarte scrupulos selectate, cu circulaţie în mai multe spaţii culturale, elementele terminologice propriu-zise conviețuiesc şi colaborează, în orice limbă, cu elemente lexicale ce provin din existenţa ei istorică. Este motivul pentru care termenii, atunci cînd sînt împrumutaţi, sînt adoptaţi şi adaptaţi de limba primitoare potrivit exigenţelor ei şi, de aceea, nu pot fi judecaţi, în măsura în care sînt funcţionali (chiar dacă rămîn la stadiul de xenisme), ca elemente ce nu ţin de folosirea acestei limbi în comunicare.

Mai mult, chiar în condiţiile în care s-au stabilit anumite reguli de transfer lexical de la o limbă la alta, procesele adoptării şi adaptării pot oferi variante şi soluţii nesigure (sau provizorii), atestate de unele situaţii existente chiar în terminologia lingvisticii, cum s-a menţionat de cîteva ori în paginile anterioare, dar cum se va demonstra şi prin exemplul următor. Astfel, s-ar părea că termenii ce caracterizează o teorie sau un mod de gîndire, sînt întrebuinţaţi de un anumit specialist şi, de obicei, nu au o circulaţie foarte extinsă într-un domeniu de activitate, nu sînt predispuşi la fluctuaţii de adaptare atunci cînd sînt preluaţi de altă limbă decît cea în care au fost propuşi prima dată, rămînînd la o

---

[605] Vezi, în acest sens, Louis Hjelmslev, *Essais linguistiques*, pp. 118-119.

Scanned with OKEN Scanner

formă cît mai apropiată de cea originară şi fiind independenţi în principiu de elementele lexicale existente deja în limba ţintă.

Situaţia nu se prezintă însă de obicei astfel, precum demonstrează cazul termenului englezesc *constative*, lansat prin teoria pragmatică a lui J. L. Austin, în lucrarea *Cum să faci lucruri cu vorbe*. Cu valoarea de bază, aflat în opoziţie cu *performative*, adjectivul *constative* are semnificaţia „care prezintă sau descrie ceva ca atare". Pe terenul limbii engleze, *constative* este un derivat de la o bază latină ce ţine de paradigma verbului *constare* (de unde formula latină *constat* „asigur"), cu ajutorul sufixului *-iv*, iar, în traducerea românească, realizată de Sorana Corneanu, a fost preferat împrumutul din engleză, adaptat în forma *constativ*[606]. Limba română are însă două verbe neologice ce pot fi relate acestei forme adjectivale (ce se poate folosi şi ca substantiv neutru): *a consta* şi *a constata*. Primul, *a consta*, cu semnificaţiile „a se compune, a fi alcătuit" şi „a se baza", cu folosire intranzitivă, deşi îşi are originea primară în acelaşi radical latin (al verbului *constare*) este oarecum îndepărtat prin semantism de *constativ* (şi, prin aceasta, izolat în sistemul lexical românesc), încît nu se poate pune în relaţie cu el pe terenul limbii române, şi, din acest motiv, *constative* din engleză a fost tradus uneori prin *constatativ*, raportabil la verbul *a constata*, cu origine similară şi cu valoare tranzitivă, aşa cum s-a procedat în *Dicţionar de filozofie şi logică* (de Antony Flew), tradus de D. Stoianovici (Humanitas, Bucureşti, 1996, p. 77), unde se face precizarea că este un „termen plăsmuit de J. L. Austin", fiind, în mod clar o transpunere a cuvîntului menţionat din limba engleză. Ca termen pentru această folosire, *constatativ* nu mai este însă o „plăsmuire" a lui Austin, ci un derivat românesc, dar echivalent semantic al plăsmuirii respective şi, în acelaşi timp, firesc pentru sistemul lexical românesc[607]. Trebuie observat totuşi că, în limba română, adjectivul *constatativ* se poate folosi şi în alte condiţii decît în calitatea de termen de specialitate.

2.4. Extinsa expunere de mai sus în legătură cu limbajele de specialitate dovedeşte complexitatea problemelor pe care le pun acestea din punct de vedere lingvistic şi, de aceea, solicită ca, în final, să se propună o schiţă rezumativă prin care să se

---

606 J. L. Austin, *Cum să faci lucruri cu vorbe*, Editura Paralela 45, Bucureşti, 2003, p. 24.

607 În cazul altor limbi romanice, limba italiană realizează o echivalare de acest tip a termenului englezesc (it. *constatativo*), în schimb franceza recurge la împrumutul *constatif* (cum atestă Jean Dubois et alii, *Dictionnaire de linguistique*, Larousse, 1973) pentru această valoare terminologică. Termenul *constatif* este folosit de Emile Benveniste (*Problèmes de linguistique générale*, Edition Gallimard, Paris, 1966, p. 269), cînd se referă la concepţia lui J. L. Austin, şi, de aici, a fost preluat în traducerea românească (*Probleme de lingvistică generală*, vol. I, p. 255), în forma *constativ* („aplicat enunţurilor numite performative, care se opun celor declarative sau *constative*" s.n.).

Scanned with OKEN Scanner

evidenţieze aspectele ei importante şi perspectiva prin care pot fi reunite. În linii generale, un limbaj de specialitate are o *dimensiune ontică*, deoarece se aplică unei secţiuni a realităţii asupra căreia activitatea umană de cunoaştere sau de transformare a devenit proprie unui grup social cu o anumită pregătire, cu anumite deprinderi şi, în consecinţă, cu un anumit mod de comunicare interindividuală şi de grup. Această comunicare specifică repartizează fiecărui limbaj o *dimensiune textual-discursivă* caracterizantă, în spaţiul căreia este vehiculat un lexic de specialitate, cunoscut şi întrebuinţat în mod obişnuit în comunicarea de profil de către cei cu pregătire specială în domeniu. Ca atare, limbajele de specialitate au în mod deosebit, pe de o parte, trăsături lingvistice propriu-zise, ce ţin de logosul semantic, de redare a realităţilor prin unităţile lexicale ce atribuie discursului o *dimensiune terminologică*, şi, pe de altă parte, trăsături textual-discursive de diferite tipuri (expozitiv, demonstrativ, didactic, hortativ sau prescriptiv), care ţin de logosul apofantic şi de logosul pragmatic, fiind mai puţin diferenţiate sub aspect fonetic şi morfo-sintactic, deoarece limba este marcată aici în mai mică măsură de ele, manifestîndu-se într-o manieră cvasiunitară. Totuşi, trebuie observat că nu toate limbajele construiesc text-discursul cu aceeaşi densitate a actualizării termenilor specifici, unele dintre ele recurgînd la multe elemente comune cu alte limbaje, căci, limbajul istoriei, de exemplu, uzează în mod obişnuit de termeni folosiţi şi în alte ştiinţe despre societate, de termeni din domeniul militar, din cel al culturologiei etc., pe lîngă mixtura specifică realizată prin disciplinele ei reprezentative, precum arheologia sau cronologia.

Sub anumite aspecte însă, terminologiile (limbii literare) au trăsătura de a tinde spre depăşirea cadrului (naţional al) limbii istorice şi de a se raporta la terminologiile corespunzătoare din alte limbi (clasice sau moderne), îndeosebi prin preferarea unor radicali sau a unor afixe de provenienţă greacă sau latină. Aceasta nu poate constitui însă un argument al funcţionării independente a limbajelor de specialitate în raport cu limba istorică, în măsura în care competenţa lingvistică a vorbitorilor este fundamentată pe trăsăturile acestei limbi, chiar în condiţiile în care aceste limbaje vehiculează şi termeni sau structuri discursiv-textuale care nu au suferit (încă) o adaptare (deplină) la sistemele ei. De altfel, dirijarea cercetării limbajelor de specialitate numai asupra terminologiilor este nefirească, deoarece nu se poate realiza comunicarea suficientă – cu enunţuri, discursuri şi texte – numai cu ajutorul termenilor, iar terminologiile, deşi sînt compartimente importante ale limbajelor de specialitate, din punct de vedere sincronic, studierea oricărei terminologii ca temă de sine stătătoare nu este complet întemeiată şi numai din punct de vedere diacronic are o relevanţă deosebită, chiar dacă, şi de data aceasta, sînt implicate diferite aspecte culturale, sociale sau de altă natură, alături de cele lingvistice.

Punîndu-şi întrebarea dacă limbile ar putea fi considerate, la nivel lexical, desigur, drept repertorii ale entităţilor realităţii care furnizează denumiri pentru

Scanned with OKEN Scanner

acestea, André Martinet a ajuns la concluzia că o asemenea idee simplistă este inadmisibilă, deoarece comparaţiile dintre limbi indică, dimpotrivă, că o altă limbă nu înseamnă niciodată o altă nomenclatură în raport cu una avută iniţial în vedere (precum cea oferită de limba maternă). Ca atare, acest lingvist stabileşte că „de fapt, fiecărei limbi îi corespunde *o organizare proprie a datelor experienţei.* A învăţa o altă limbă nu înseamnă să pui alte etichete pe nişte obiecte cunoscute, ci să te obişnuieşti să analizezi altfel obiectul comunicării lingvistice"[608]. În realitate însă, această idee (cu o circulaţie apreciabilă, de altfel) nu are o valoare absolută, fiindcă nu există numai diferenţe între limbi în ceea ce priveşte segmentarea prin denumiri a realităţii obiective, iar asemenea segmentări au indus chiar perspectiva unui „sistem raţional" realizat pe baza formelor limbii, aşa cum au încercat să ofere Rudolf Halig şi Walter von Wartburg în lucrarea menţionată anterior, căci un „sistem noţional" există totuşi şi la nivelul limbii obişnuite, în care diviziunile nu sînt confundate cu terminologiile pe care le avea în vedere Eugen Coşeriu (în 1964) ca fiind realizate din perspectiva unor „ierarhii conceptuale" organizate după exigenţele cunoaşterii ştiinţifice. Oricum, aşa cum s-a putut observa din analizele de mai sus, dacă nu există o concordanţă între aceste exigenţe şi ceea ce sugerează formele limbii istorice prin organizările tradiţiei pe care o reflectă, aceasta nu înseamnă că terminologiile sînt în întregime complexe alogene şi fără relaţie cu această tradiţie, din considerentul că ea este reprezentată şi de o latură cultivată prin participarea voinţei conştiente. De altfel, această participare de creare şi de selectare a formelor pentru exprimarea noţiunilor ştiinţei şi tehnicii, prin impunerea termenilor al căror conţinut se raportează în mod nemijlocit la cel noţional, a putut conduce la tendinţa de a atribui terminologiilor un statut cognitiv şi funcţional, deseori exagerat, de independenţă faţă de limba istorică.

3.1. Un text care este repartizabil limbajului unui domeniu ştiinţific sau tehnic atestă (unii dintre) termenii specifici ai limbajului respectiv, deşi trăsăturile lui specifice nu se reduc la acest aspect terminologic, textul fiind, de obicei, marcat şi de anumite particularităţi morfo-sintactice sau textual-discursive, iar uneori limbajul verbal poate să colaboreze şi cu limbajele nonverbale. De aceea, de multe ori, repartizarea respectivă este realizată în primul rînd prin constatarea că reflectă o anumită terminologie ce trimite la un sector cognitiv sau de acţiune din sfera existenţei umane.

Prin *terminologie* se înţelege în mod obişnuit ansamblul termenilor (elementelor lexicale specifice) care ţin de un limbaj de specialitate, în mod

---

608 André Marinet, *op. cit.*, p. 90. În acest caz, de fapt, gîndirea este orientată prin limbă să organizeze şi să analizeze cunoaşterile, adică realitatea pentru om, încît Gadamer şi-a propus uneori ca obiectiv să afle *În ce măsură limba prescrie gîndirea?*, potrivit titlului unui studiu din 1970 (Hans-Georg Gadamer, *op. cit.*, pp. 506-511).

Scanned with OKEN Scanner

deosebit în cazul text-discursului ştiinţelor unde reprezintă principalul aspect caracteristic, motiv pentru care, de multe ori, identificarea şi evaluarea trăsăturilor unui astfel de limbaj este centrată sau redusă la investigarea ei (situaţie ce se regăseşte, parţial, şi în paginile anterioare consacrate limbajelor de specialitate). Cercetările tot mai numeroase întreprinse asupra terminologiilor ştiinţifice şi tehnice contemporane au favorizat însă şi apariţia unor opinii care susţin o relativă independenţă a lor în raport cu limba istorică, pornind de la faptul că ele sînt promovate şi organizate de istoria particulară a fiecărei tehnici sau ştiinţe, iar nu de tezaurul oferit de limbă. Cu toate acestea, terminologiile ajung să facă parte din sistemul şi din structura limbii, fiind parte integrală de obicei în sfera aspectului ei literar, iar între ele există numeroase interferenţe, precum şi între cunoştinţele ştiinţifice.

În acest context, se remarcă în mod deosebit discuţia teoretică pe care au generat-o unele dintre asumpţiile lui Eugen Coşeriu prilejuite de stabilirea obiectului şi metodelor unei discipline, denumite de el *lexematică*, care ar reprezenta, în concepţia sa, semantica structurală[609]. Fără a intra în detalii, în *Dicţionar de ştiinţe ale limbii*[610], se precizează că acest lingvist a formulat preceptul potrivit căruia „terminologia nu ţine de limbi, ci de fiecare ştiinţă în parte, dată fiind profunda sa determinare extralingvistică. Întrucît o descriere a opoziţiilor lingvistice care constituie structurarea unei terminologii ar trebui să reflecte, după Coşeriu, numai ceea ce e relevant pentru ştiinţa dată, structurile obţinute astfel nu interesează lingvistica". În *Dicţionarul* care expune această opinie nu se face însă o trimitere precisă la lucrarea lingvistului respectiv unde este consemnată, dar se poate presupune că se face referire în mod deosebit la articolul *Introducción al estudio estructural del léxico*[611]. În legătură cu opiniile atribuite aici lui Coşeriu, trebuie făcute însă cîteva observaţii pentru a stabili ce vizează acest lingvist cînd (sau dacă) se pronunţă astfel.

În 1966, Eugen Coşeriu şi-a propus să stabilească principiile de studiere a „cuvintelor lexematice", adică cele care trimit la realitatea extralingvistică pe care o divid şi o clasifică potrivit tradiţiei limbii, fiind *lexeme*, prin urmare, numai elementele purtătoare de funcţii lexicale depline (substantive, adjective, verbe şi adverbe, care ţin de fondul constitutiv al limbii şi-i dau individualitatea), adică acele elemente lexicale care sînt „referenţiale" şi nu funcţionează doar ca operatori

---

609 În acest sens, vezi sinteza *El estudio funcional del vocabulario (Compendio de lexemática)*, din 1976, publicat, în versiune spaniolă, în volumul Eugenio Coseriu, *Gramática, semántica, universales. Estudios de lingüística funcional*, Editorial Gredos, Madrid, 1978 (retipărit în 1987), pp. 206-238.

610 Angela Bidu-Vrănceanu et alii, *Dicţionar de ştiinţe ale limbii*, Editura Nemira, Bucureşti, 2001, s.v. *terminologie*, p. 535.

611 Articolul este cuprins într-un volum menţionat în lista bibliografică a *Dicţionarului* menţionat: Eugenio Coseriu, *Principios de sémantica estructural*, Editorial Gredos, Madrid, 1977 (retipărit în 1986). Studiul a apărut iniţial în versiune franceză, în anul 1966.

Scanned with OKEN Scanner

discursivi sau pragmatici[612]. În acest demers orientat spre întemeierea unei semantici structurale (denumită *lexematică*, în stilul lui Hjelmslev[613]), Coşeriu a stabilit între altele că, în evaluarea distincţiilor dintre entităţile ce vizează lucrurile şi limbajele, sînt remarcate în mod special terminologiile. Pentru a întemeia această afirmaţie, el precizează apoi: „Terminologiile ştiinţifice şi tehnice nu aparţin limbajului şi, în consecinţă, nici structurilor lexicale în acelaşi mod precum «cuvintele uzuale»: constituie utilizări ale limbajului pentru clasificări diferite (şi, în principiu, autonome) ale realităţii sau ale unor secţiuni ale realităţii. În parte, terminologiile nu sînt «structurate» în mod definitiv (sînt simple «nomenclaturi» enumerative care corespund delimitărilor dintre obiecte) şi, în măsura în care există, structurarea lor nu corespunde normelor limbajului, ci perspectivei şi exigenţelor respectivelor ştiinţe şi tehnici, care se referă la însăşi realitatea lucrurilor. Este cert că se iau în considerare anumite structurări terminologice precum «cîmpurile lexicale» tipice (de fapt, ele sînt aproape întotdeauna mai «distincte» şi mai «clare» decît structurările proprii limbajului), însă, în realitate, aceste pretinse «cîmpuri» nu organizează «semnificaţii» lingvistice, ci fenomene delimitate de ştiinţe şi de tehnici şi *obiecte*, clase de *desemnate*, şi, în acest sens, sînt *clasificări obiective*, iar nu structuri semantice"[614].

Cum se poate constata, aici nu se ia în consideraţie faptul că ştiinţele s-au dezvoltat treptat prin desprinderea de filozofie sau prin separarea una de alta, situaţie în care chiar „termenii originari" nu au putut fi independenţi, aşa cum nici noţiunile nu sînt în mod exclusiv proprii numai unui singur domeniu cognitiv sau sistem de cunoaşteri. Apoi, deşi teoretic terminologiile par a avea această detaşare în raport cu limbajul (cu folosirea limbii în general) şi reprezintă numai segmente din componenţa limbii istorice, în măsura în care sînt proprii acesteia, sînt purtătoare ale trăsăturilor ei reprezentative.

3.2. Ideile exprimate de Coşeriu în fragmentul citat mai sus reprezintă sinteza concepţiei sale în problema terminologiilor şi ele au devenit de mai multe ori subiect de analiză şi de interpretare pentru specialişti, în legătură cu unele dintre observaţiile acestora, lingvistul formulînd mai tîrziu cîteva aprecieri. Înainte însă de a lua în discuţie unele probleme ce s-au elucidat în aceste intervenţii, trebuie făcute cîteva remarci referitoare la formulările iniţiale. Mai întîi, se poate constata imprecizia cu care acest lingvist foloseşte termenul *limbaj* (sp. *lenguaje*, fr.

---

612 Vezi, Eugenio Coseriu, *Principios de semántica estructural*, Editorial Gredos, Madrid, 1986, p. 89 (articolul întreg, *Introducción al estudio estructural del léxico*, la pp. 87-142).

613 În acest sens, este revelator şi un studiu anterior, din 1964, publicat iniţial tot în franceză, cu titlul *Pentru o semantică diacronică structurală*, în care se constată apropierea cu formularea dintr-un titlu dat de Louis Hjelmslev uneia dintre lucrările sale.

614 Eugenio Coseriu, *Principios de semántica estructural*, p. 96.

Scanned with OKEN Scanner

langage), care uneori este sinonim cu *limbă*, căci numai limba configurează cunoaşterea (ştiinţa) şi conştiinţa lingvistică a vorbitorilor şi, prin aceasta, le indică schema de clasificare a componentelor realităţii desemnate prin cuvinte. Pe de altă parte, trebuie observat că prin „normele limbajului" Coşeriu vizează normele cutumiare ale aspectului popular al limbii istorice care ţin de aceeaşi ştiinţă şi conştiinţă lingvistică, în vreme ce terminologiile avute în vedere funcţionează la nivelul culturii majore şi al limbii literare, unde au valabilitate, prin urmare, normele prescrise. Din acest motiv, atît conţinuturile gîndirii cît şi formele limbii prin care sînt redate au altă organizare, altă relaţie cu realitatea şi altă manieră de evoluţie decît situaţiile obişnuite, bazate exclusiv pe tradiţie, care sînt specifice aspectului popular al limbii. Ca atare, s-ar putea observa că termenul *limbă*, care ar ţine (şi) de domeniul lexematicii, este mai precis pentru conştiinţa tuturor vorbitorilor (inclusiv pentru specialiştii lingvişti), în vreme ce *limbaj*, care este în principiu un „termen", este mai obscur în comunicare şi lipsit de precizie, cu un conţinut oscilant.

Într-o lucrare amplă, care sintetizează principalele direcţii de cercetare manifestate în semantica din a doua jumătate a secolului al XX-lea, Kurt Baldinger şi-a propus, între altele, şi evaluarea ideilor susţinute de Coşeriu, pe care le consideră în principiu acceptabile, dar a făcut şi unele precizări în legătură cu maniera de interpretare a lor[615]. Baldinger specifică, în capitolul *Realitatea şi obiectul mental*, că ceea ce se redă întotdeauna prin limbă (sp. *lengua*) nu este realitatea extralingvistică, ci realitatea gîndită (care reprezintă obiectul mental sau conceptul), şi prin intermediul acesteia limba se poate raporta la realitatea propriu-zisă (aşa cum stabilise şi Saussure, de altfel). Apoi, el distinge, pe de o parte, „determinarea obiectului mental în limba comună" şi, pe de altă parte, „determinarea obiectului mental în limba ştiinţifică", găsind, tot la Coşeriu, într-un studiu publicat în germană, din 1967 (*Das Phänomen der Sprache und das Daseinsverständnis des heutigen Menschen = Fenomenul limbajului şi înţelegerea existenţei omului actual*), sugestii în legătură cu aceasta, dar acest lingvist german nu sancţionează dihotomia limbă comună (populară) – limbaj ştiinţific ca reprezentînd două aspecte ce ţin de două laturi distincte ale unei culturi naţionale, deşi, împreună cu Eugen Coşeriu, înţelege că obiectul mental al limbii comune impune cunoaşterii exprimate prin această limbă o anumită organizare (reprezentată de uzul comunitar), în vreme ce obiectul mental al limbajului ştiinţific este dominat de predispoziţia cunoaşterii ştiinţifice de a disocia, de a reprezenta şi de a clasifica entităţile realităţii şi, din acest motiv, în cazul acestuia din urmă, semnificatul este un concept ştiinţific.

Totuşi, nu se poate susţine că prin aşa-numita *limbă comună* nu se redau concepte, deoarece unele dintre ele sînt preluate (ca atare sau cu unele adaptări)

---

[615] Kurt Baldinger, *Teoria semántica. Hacia una semántica moderna*, Ediciones Alcalá, Madrid, 1970, în special, pp. 45-75.

Scanned with OKEN Scanner

de limbajele de specialitate, dar ele sînt de altă natură: vin prin ştiinţa şi conştiinţa lingvistică spre realitate. În acelaşi timp, aceste limbaje ale limbii literare furnizează deseori limbii uzuale, comune sau populare unele dintre mijloacele ei, ca o consecinţă a influenţelor exercitate de cultura de erudiţie asupra celei populare. Ca atare, dacă E. Coşeriu ar fi admis în cadrul limbii istorice ca fiind relevantă distincţia dintre limba populară sau „obişnuită" (pe care Baldinger o numeşte *limbă comună*) şi limba literară, ca reflex al dihotomiei cultură minoră – cultură majoră (din teoria lui Lucian Blaga), aşa cum a procedat G. Ivănescu, s-ar fi înscris într-un curent de gîndire cu o anumită relevanţă în cultura română, dar la care au aderat, de obicei mai puţin consecvent, şi alţi lingvişti europeni.

Pe de altă parte, trebuie observat că, în ambele cazuri, atît cuvintele obişnuite cît şi termenii propriu-zişi redau *obiecte mentale*, şi că, chiar în cazul termenilor, cei mai mulţi dintre vorbitori pornesc de la limbă spre realitate, căci specialiştii sînt formaţi prin învăţămînt, încît realităţile domeniului lor sînt indicate cu mijloacele limbii, iar cei care descoperă ceva necunoscut pînă la ei sau inventatorii procedează întotdeauna pornind de la ceea ce au învăţat cu ajutorul limbii. Ca atare, se poate constata că, de fapt, diferă doar modul de (re)prezentare a obiectului mental, căci acesta este de natură diferită în cele două situaţii, iar nu relaţia lui cu formele limbii. Fiind componente ale limbii literare, limbajele de specialitate cu terminologiile lor sînt caracterizate prin trăsăturile acestui nivel al limbii (şi al culturii majore, în general), printr-o implicare constantă a factorilor conştienţi şi voliţionali, astfel încît caracterul lor oarecum „artificial" în raport cu cel „natural" al limbii populare (identificate de multe ori cu limba istorică) este explicabil, inevitabil şi necesar.

Această orientare intenţionată spre asigurarea unor calităţi specifice termenilor ştiinţifici şi tehnici nu rămîne însă fără urmări, între care se remarcă faptul că unele terminologii se compun în mare parte din cuvinte ce nu cunosc inconvenientul ambiguităţii nici cînd sînt în afara text-discursului (desemnarea fiind decelabilă şi în cazul autonimiei, al considerării cuvîntului în afara oricărui context), polisemantismul ce ţine de ambiguitate fiind caracteristic în mod obişnuit elementelor lexicale din fondul limbii istorice. Totuşi, aşa cum s-a menţionat anterior, niciodată toate componentele terminologiilor (toţi termenii, deci) nu sînt de acest tip, deoarece multe dintre ele nu sînt construite o dată cu structurarea şi delimitarea conceptelor ce se integrează în ierarhia strictă a unei cunoaşteri specializate. Din acest motiv, nu se poate ajunge la ideea lipsei oricăror relaţii dintre limba istorică populară şi limbajele de specialitate, aşa cum indică de altfel chiar limbajul lingvisticii, care „plăteşte tribut" limbii istorice şi nu este în totalitate „universal" sau excesiv marcat de organizarea noţiunilor ştiinţifice, fiindcă noţiuni de bază precum „limbă" şi „vorbire", recunoscute de ştiinţa limbii încă de la fundamentarea ei, au în cvasitotalitatea limbilor europene denumiri ce vin din fondul istoric-popular al fiecăreia.

Scanned with OKEN Scanner

3.3. Este, de aceea, explicabil de ce Coşeriu a adus mai tîrziu, în 1987, unele precizări în legătură cu teoria sa referitoare la statutul terminologiilor, ca urmare a faptului că, arată el, „unii lingvişti, dintre cei mai tineri,... au încă dificultăţi în legătură cu distincţia atît de clară şi de evidentă în sine, între lexicul «uzual» (sau «al limbii») şi terminologiile tehnice şi ştiinţifice (sau «nomenclaturile»)"[616]. Replicînd lui H. J. Niederehe, care afirmase că, în studiul său din 1966, Coşeriu ar fi separat în mod categoric terminologiile ştiinţifice şi tehnice de obiectul de cercetare al lingvisticii, acesta precizează: „nu exclud terminologiile din obiectul lingvisticii, nici din cel al semanticii, şi cu atît mai puţin din limbaj, ci numai din obiectul lexematicii. Aşadar, nu spun că terminologiile «nu aparţin limbajului»... Eu nu spun că nu constituie obiectul studiului lingvistic, ci, dimpotrivă, încerc să precizez în ce mod şi cum ar trebui studiate"[617].

Alte precizări sînt oferite de Coşeriu în legătură cu observaţiile care i-au fost făcute de G. Bossung, pentru unele afirmaţii din lucrarea *Limbajul şi înţelegerea existenţei omului actual*[618], autor la care constată o lipsă de înţelegere şi mai pronunţată a teoriei semantice structurale şi a obiectului ei. Între altele, Coşeriu insistă aici pe faptul că, în vreme ce termenii se definesc în raport cu „lucrurile" desemnate, semnificaţiile limbii se definesc în semantica structurală prin opoziţiile cu care funcţionează în limbă[619]. Se completează astfel una dintre ideile de bază ale articolului din 1966: „ştiinţa trece de la o structurare lingvistică «arbitrară» a lumii [aceasta fiind specifică limbii comune] la o structurare motivată obiectiv, care este, de asemenea, o posibilitate a limbajului: stabileşte că, în principiu, structurarea lingvistică ar putea fi una oarecare, nu există nimic care să se opună ca ea să coincidă cu o structurare motivată obiectiv. Sau ar fi: între multele posibilităţi ale limbajului există şi aceasta a limbii fundamentate obiectiv, adică a unei limbi care stabileşte şi acceptă numai delimitările corespunzătoare unei clasificări «reale» şi are limite motivate şi evaluate în mod obiectiv"[620].

---

[616] Eugenio Coseriu, *Palabras, cosas y términos*, în *In Memoriam Immaculada Corrales*, I, *Estudios lingüísticos*, Universidad de la Laguna, Santa Cruz de Tenerife, 1987, pp. 175-185.

[617] *Ibidem*, pp. 175-176.

[618] După cum s-a menţionat anterior, studiul a fost publicat iniţial în limba germană, în 1967, dar a fost tradus în spaniolă (*El lenguaje y la comprensión de la existencia del hombre actual*) şi publicat în volumul Eugenio Coseriu, *El hombre y su lenguaje. Estudios de teoría y metodología lingüística*, Editorial Gredos, Madrid, 1977, pp. 34-65.

[619] Vezi, *Palabras, cosas y términos*, p. 181. Prin urmare, dacă, în cazul termenilor, definiţia este reală, cuvintele limbii primesc definiţii nominale, dacă se adoptă una dintre opiniile cu circulaţie în vechile tratate de logică.

[620] *El lenguaje y la comprensión de la existencia del hombre actual*, pp. 42-43.

Scanned with OKEN Scanner

Din cele prezentate pînă acum, rezultă că, Eugen Coşeriu nu exclude din sfera de interes a semanticii şi a lingvisticii studiul limbajelor de specialitate (ale ştiinţelor şi ale tehnicilor) şi, desigur, nu exclude aceste limbaje nici din sfera limbii, aşa cum au înţeles unii dintre cei care i-au consultat lucrările. Ceea ce a intenţionat de fapt acest lingvist să realizeze a fost distingerea unui domeniu al semanticii structurale, pe care l-a denumit *lexematică*, prin care să se identifice maniera specifică a limbii istorice de a segmenta realitatea înconjurătoare şi de a clasifica sau relaţiona elementele acestei realităţi, de un domeniu organizat raţional (şi conştient, desigur) al terminologiilor, în mare parte internaţionalizate nu atît prin formele lingvistice (prin semnificanţi), cît şi prin conţinuturile lingvistice (prin semnificaţi), care se supun unor coordonări relativ stabile şi riguroase.

Trebuie observat însă că fiecare dintre terminologii prezintă o situaţie proprie în raport cu secţiunea limbii istorice reprezentată de elementele comunicării obişnuite pe care le preia şi sub aspectul interferenţelor dintre terminologii şi al elementelor comune ce presupun aceste interferenţe şi, de aceea, fiecare dintre ele are propria alcătuire pe terenul unei culturi şi, ca atare, propria *dimensiune structurantă*. Din punctul de vedere al aplicării, prin desemnare, la anumite realităţi, procese şi activităţi, o terminologie are, aşa cum s-a arătat mai sus, o *dimensiune ontică*, iar, din punctul de vedere al utilizării în comunicarea specifică componenţilor unui grup uman determinat pe baza cunoştinţelor şi activităţilor specifice, are o *dimensiune socială*. Aceste „dimensiuni", ce caracterizează în mod deosebit terminologiile, particularizează în aceeaşi măsură şi limbajele de specialitate pe care le reprezintă.

Desigur, în cadrul general al vocabularului unei limbi, fiecare terminologie reprezintă o selecţie, în primul rînd dacă sînt avute în vedere formele lingvistice, dar şi din cel al semnificaţiilor, atunci cînd elementele lexicale au forme care circulă în mai multe terminologii sau sînt actualizate şi în comunicarea obişnuită, dincolo de graniţele text-discursului unui limbaj specializat. Ca atare, în cazul fiecărei terminologii, semnificatul termenilor coincide în principiu cu noţiunile structurate şi devenite reprezentative pentru un anumit domeniu al cunoaşterii, astfel încît orice terminologie imprimă limbajului ei o *dimensiune gnoseologică*.

Fără îndoială, dimensiunea ontică şi dimensiunea gnoselogică pot fi considerate ca fiind determinante şi în cazul unei propuneri de organizare (lexicografică) a lexicului limbii în general, formulate de Rudolf Hallig şi Walter von Wartburg drept un *sistem conceptual* de clasificare a unităţilor lexicale designative[621]. Considerînd că există trei domenii ontologice de bază ale cunoaşterii şi ale desemnării (Universul, Omul, Omul şi universul), aceşti lingvişti

[621] Rudolf Hallig, Walter von Wartburg, *Begriffssystem als Grundlage für die Lexikographie / Système raisonné des concepts pour servir de base à la lexicographie*, Akademie – Verlag, Berlin, 1963.

Scanned with OKEN Scanner

delimitează în interiorul lor secţiuni corespunzătoare unor sisteme conceptuale ce grupează realităţile specifice aflate în relaţie şi sînt redate prin mijloacele lexicale ale oricărei limbi (ilustrarea se face prin cuvinte din limba franceză). O lucrare lexicografică realizată pe această schemă, cred aceşti autori, s-ar abate de la obişnuinţa înşiruirii alfabetice specifice dicţionarelor, dar ar avea avantajul de a reliefa organizarea noţională (din punctul de vedere al semnificaţiilor) a unităţilor lexicale. Viziunea de ansamblu a acestui „sistem conceptual" indică faptul că elementele denominative ale limbii sînt repartizabile unui domeniu ontic şi cognitiv determinabil şi, prin aceasta, se încadrează într-o grupare terminologică, chiar dacă acestea nu reprezintă ramuri ale ştiinţei sau ale tehnicii.

În exegeza realizată de Kurt Baldinger, „sistemul conceptual" propus de Hallig şi Wartburg este apreciat în general ca inoportun şi inoperant în cercetarea lexicală, aşa cum arătaseră şi alţi lingvişti, între care, în mod deosebit, Klaus Heger[622]. Baldinger insistă pe caracterul în mare parte nesigur al grupărilor şi ierarhiilor conceptuale, constatînd existenţa unui amestec nepermis între „clasificarea ştiinţifică şi cea populară" şi subliniind faptul că „atunci cînd clasificăm lexicul unei limbi date, clasificarea limbii generale trebuie să urmeze concepţia populară – şi să trateze diviziunea lingvistică populară a lumii – iar nu cunoaşterea ştiinţifică"[623]. Pe lîngă aceasta, caracterul supranaţional şi supra-temporal al diviziunii conceptuale a lumii propuse de Hallig şi Wartburg este în contradicţie cu adevărul, deoarece „concepţiile şi semnificaţiile se nasc, se schimbă şi dispar, dar sistemele conceptuale nu, fiindcă nu sînt legate de o limbă", aşa cum menţionează chiar aceşti lingvişti în introducerea lucrării lor[624].

4.1. În urma celor discutate pînă acum, se impune realizarea unei scurte sinteze a rezultatelor la care s-a ajuns în legătură cu limbajele de specialitate şi cu statutul lor de componente ale unei limbi istorice. Aşa cum se poate constata, afirmaţia potrivit căreia nomenclaturile (terminologiile) nu ţin de limbă nu se poate accepta în formă absolută, ca o dogmă, fiindcă nomenclaturile sînt alcătuite din nume încadrate în sistemul lexical al unei limbi (naturale), ce nu vin în totalitate din istoria limbii, ci din istoria cunoaşterii, dar, în principiu, istoria limbii nu este nici ea decît o istorie a cunoaşterii la nivel popular, însă nu numai empiric, ci uneori destul de elaborat sub aspect raţional, fiindcă *anima*, de exemplu, a primit semnificaţia „inimă", deoarece sufletul a fost pus în relaţie cu un organ important pentru atestarea vieţii. Din acest motiv, dacă nomenclaturile nu ar ţine de esenţa limbii, atunci nu s-ar putea explica de ce căsuţele goale din Tabelul elementelor chimice nu au primit cîte un nume

---

[622] Kurt Baldinger, *op. cit.*, pp. 121-132. (Observaţiile sînt făcute aici pe baza primei ediţii a lucrării lui Hallig şi Wartburg, din 1952).

[623] *Ibidem*, p. 127.

[624] *Ibidem*, p. 131.

Scanned with OKEN Scanner

înainte de a se fi descoperit elementele încadrabile în ele. Fiecare căsuţă goală a fost un construct logic pur, o posibilitate logică, dar ea nu a primit un nume pînă cînd realitatea, raţiunea, intuiţia sau imaginaţia nu au oferit ceva care să poată fi denumit. În consecinţă, dacă se exclud din limbă terminologiile (nomenclaturile) se rămîne la conceperea limbii istorice exclusiv prin sistemul şi norma limbii populare, caz în care activitatea limbajului rămîne şi ea numai la nivelul popular. Ca atare, interferenţa popular – literar nu se poate explica în această viziune, căci nivelul literar presupune şi nomenclaturile, şi norma prescrisă, care este de altă natură şi se manifestă altfel decît norma cutumiară, între activităţile limbajului, conştiinţa lingvistică avînd nu numai altă întemeiere, ci şi un alt grad de manifestare[625]. Dacă nu ar exista, prin urmare, posibilitatea ca, pe terenul limbii istorice, să se întîlnească ceea ce vine din tradiţie cu ceea ce se receptează din alte surse, atunci nu s-ar putea explica unele dintre interferenţele dintre diferite limbi funcţionale (despre care aminteşte Coşeriu) ce conduc la actualizarea limbii în forma unor amestecuri de unităţi discursive.

Prin urmare, deşi se remarcă în mod deosebit prin elementele lexicale şi prin unele trăsături sintactice specifice, fiecare limbaj de specialitate recurge într-o măsură apreciabilă şi la mijloace care au utilizare în limba comună, detectabilă în uzul curent al vorbitorilor limbii istorice. Totuşi, nivelul lexical şi cel stilistic particularizează din punct de vedere lingvistic text-discursul, de fiecare dată, şi-l repartizează unui limbaj sau unei limbi funcţionale, ce pot fi echivalabile unei diviziuni a limbii respective. Dar, aşa cum s-a menţionat anterior, monosemia apreciată ca fiind trăsătura ideală a termenilor de specialitate rămîne în multe cazuri numai un deziderat, fără a fi şi o realitate, iar, în măsura în care ei sînt atestabili reprezintă *termenii cu semantică suficientă*, din punctul de vedere al limbajului pe care îl reprezintă. O categorie extinsă este alcătuită însă de *termenii sintagmatici*, formaţi de obicei dintr-un substantiv şi un determinant ce poate fi de mai multe naturi: substantiv, nume propriu, adjectiv sau construcţie prepoziţională, determinantul indicînd o restrîngere a utilizării substantivului determinat numai la semnificaţia specifică unui limbaj sau unei limbi funcţionale.

În sfîrşit, statutul de termeni poate fi atribuit uneori prin combinaţiile minime care indică domeniul de utilizare şi, în consecinţă, semnificaţiile ce li se atribuie: aceştia sînt *termenii în combinaţii minimale* şi sînt preluaţi, în multe cazuri împreună cu lexemele de la nivelul limbii comune. De obicei însă, numai text-discursul indică dacă un cuvînt cu acest statut este sau nu termen, prin opoziţiile în care intră în interiorul unui limbaj de specialitate, precum, de exemplu, *timp* în terminologia filozofică românească sau *Säure* în terminologia chimiei din limba germană. Acesta este fenomenul de *terminologizare*, căruia i se

[625] Ca atare, Anne-Marie Houdebine-Gravaud ar fi trebuit să admită între componentele „imaginarului lingvistic" atît naturi diferite cît şi grade diferite de manifestare (vezi, anterior, **VI, 4.1.**).

Scanned with OKEN Scanner

opune cel de *determinologizare*, adică de evoluţie a unui termen (monosemantic) spre folosiri diverse şi spre însumări de semnificaţii pe care nu le avea iniţial, precum, *platonic* sau *acidulat*. Asemenea situaţii dovedesc în mod elocvent că graniţa lexematicii vizate de Coşeriu este relativă şi că, de fapt, nu excluderea terminologiilor din spaţiul ei reprezintă o soluţie în cercetarea lexicală, ci numai admiterea celor două paliere (popular sau tradiţional şi cult) în viziunea de ansamblu asupra limbii istorice.

4.2. De altfel, prin raportarea aspectului cult la cel al limbii comune s-au realizat şi anumite taxinomii aplicabile domeniilor terminologice. S-a menţionat în acest sens că, de obicei, există un număr apreciabil de termeni preluaţi din limba veche şi populară pentru a reda noţiunile ştiinţifice, tehnice şi filozofice sau care au şi alte semnificaţii decît cele din limbajele de specialitate[626]. Această colaborare dintre sectorul terminologic şi cel extraterminologic al limbii vizează două aspecte, dacă este avută în vedere dichotomia limbă populară – limbă literară, în condiţiile în care limba populară este asimilată limbii istorice, tradiţiei idiomatice a comunităţii, prin urmare. Pe de o parte, în această viziune, s-ar manifesta relaţia dintre limba populară şi terminologii, iar, pe de altă parte, relaţia dintre limba literară şi terminologii, cu un corolar ce ar fi reprezentat de relaţia dintre limba populară şi limba literară în cazul fiecăreia dintre terminologiile respective.

Dar, aşa cum s-a precizat mai sus, terminologizarea, trecerea din limba populară în sectorul terminologic este relevată de introducerea formelor din limba comună în text-discursul limbajelor de specialitate, prin atribuirea de semnificaţi ce corespund noţiunilor ştiinţifice, tehnice sau filozofice. Ca atare, *tipul discursiv* care este subordonat unui *stil funcţional* şi supraordonat discursului individual atestă faptul că un element lexical al limbii comune (uzuale) este folosit cu statut de termen, înscriindu-l în structurile denominative ale unui domeniu cognitiv sau acţional. Acest tip reprezintă o *limbă funcţională* corespunzătoare unui domeniu determinat şi presupune o unitate (relativă) şi o solidaritate din punctul de vedere al conţinutului mijloacelor lingvistice pe care le solicită şi le antrenează în delimitarea cunoştinţelor şi în comunicarea lor. În acelaşi timp, trebuie observat că un stil funcţional (dacă se admite valabilitatea acestei noţionalizări) cuprinde în sfera lui mai multe tipuri discursive, situaţie în care, stilul publicistic, de exemplu, însumează tipul umoristic, tipul politic, tipul popularizant etc., acestea avînd la rîndul lor subtipuri ce echivalează cu limbile funcţionale.

Dar, aşa cum s-a precizat anterior (vezi, **VIII, 2.1.**), limbile funcţionale nu se actualizează în stare pură, ci în amestecuri ce au de obicei pe una dintre ele ca dominantă. Această situaţie se manifestă, desigur, şi atunci cînd dominanta este un limbaj de specialitate ce reprezintă un tip special de limbă funcţională, situaţie

---

[626] Vezi, Dan Sluşanschi, *Studiul vocabularelor speciale. Probleme de metodă*, în „Studii şi cercetării lingvistice", XXII (1971), pp. 587-596.

Scanned with OKEN Scanner

care explică şi posibilitatea transferului şi acceptabilitatea elementelor din limbajele ce reprezintă limba comună sau, invers, trecerea dintr-un limbaj specializat în această limbă. Consecinţa este că, în ciuda unei specificităţi pronunţate, discursul de specialitate are uneori structura unui *discurs mozaic* sau unui *agregat discursiv*, situaţie care îl caracterizează în mai mică măsură doar atunci cînd se prezintă ca *discurs ştiinţific* propriu-zis.

4.3. Ca ştiinţă de sine stătătoare, lingvistica dispune, în mod firesc, de o sumă de termeni proprii, cei mai mulţi dintre ei cu folosire generală, dar unii cu folosire numai în anumite şcoli, curente sau concepţii descriptive ori interpretative. Considerată în general, terminologia lingvistică este alcătuită însă din mai multe subansamble terminologice, corespunzătoare disciplinelor care au ca obiect fapte, aspecte, situaţii, procese şi fenomene ce ţin de limbaj şi de limbă sau de cercetările interdisciplinare care le au în atenţie. Evoluţia cercetării lingvistice nu a realizat însă în destul de multe cazuri structuri conceptuale general admise şi nu a condus întotdeauna la opţiuni terminologice cu aceleaşi repartizări relaţionale între semnificanţi şi semnificaţi. De aceea, după cum s-a afirmat în cîteva rînduri pînă acum, există numeroase cazuri în care exigenţele terminologice nu sînt respectate în construirea discursului lingvisticii, uneori chiar în redarea unor noţiuni fundamentale (precum cele de „limbaj" şi „limbă"; vezi, **III**), iar în legătură cu alte concepte există opinii divergente chiar privind existenţa sau necesitatea lor.

Dar, pe lîngă cele menţionate deja, entropia terminologică poate fi augmentată, aşa cum s-a prezentat în paginile anterioare, atunci cînd textele de specialitate sînt traduse dintr-o limbă în altă limbă, deşi utilitatea traducerilor devine în general tot mai imperioasă, în ciuda faptului că utilizarea unor limbi cu circulaţie internaţională poate asigura deseori şi accesul la originale. Se manifestă uneori şi fenomenul traducerii unor elemente lexicale sau fraze redate în textul iniţial al unui studiu de specialitate într-o altă limbă decît cea în care este scris acest text, atunci cînd se citează un autor din alt spaţiu lingvistic, astfel încît textul tradus (care este textul ţintă) primeşte un aspect propriu, diferit în raport cu textul sursă[627]. Astfel, de exemplu, s-au redat (şi) în româneşte fragmentele, sintagmele sau cuvintele unor autori germani (sau de altă expresie), pe care Eugen Coşeriu le dădea în forma originară, iar nu în spaniola care reprezenta limba folosită în

[627] Există situaţii în care chiar titlul unor lucrări despre limbă, devine de nerecunoscut în varianta tradusă, nu numai ca formulare, ci şi ca sens; cf., de exemplu *How to do things with words*, titlul cursului lui J. L. Austin, devenit în franceză *Quand dire c'est faire*.

Scanned with OKEN Scanner

redactare. Desigur, inițiativa este, în principiu, îndreptățită în măsura în care, prin traducerile respective, se facilitează accesul la conținutul textului, dar numai dacă ele sînt adecvate și corecte. Dacă însă asemenea exigențe nu sînt îndeplinite, traducerile respective pot impieta buna receptare a sensului, mai ales atunci cînd există o anumită tradiție în transpunerea dintr-o limbă în alta a unor termeni sau a unor sintagme cu valoare de termeni.

Se poate aminti în această ordine de idei faptul că, în unul dintre cunoscutele studii ale lui Eugen Coșeriu, *Sincronía, diacronía e historia*, publicat prima dată în 1958, unde se face referire la opiniile lui Hermann Paul, se atestă enunțul: „De aquí su famosa, y en parte retórica, identificación entre *Sprachwissenschaft* y *Sprachgeschichte*, que es, evidentemente, una reducción"[628], care primește în versiunea românească traducerea: „De aici faimoasa și, în parte, retorica identificare între *Sprachwissenschaft* [lingvistică] și *Sprachgeschichte* [istorie lingvistică], aceasta fiind, evident, o reducție"[629]. Compusul german *Sprachgeschichte*, folosit de H. Paul, are însă o transpunere în română cu vechime seculară și, prin urmare, consacrată în cultura românească, în forma *istorie a limbii*, lingviști români, buni cunoscători ai limbii germane, recurgînd la această transpunere, astfel încît redarea prin *istorie lingvistică* devine inoportună[630], mai ales că nici nu este cerută în mod deosebit de determinantul *Sprach-*. Pe de altă parte, dacă într-adevăr germ. *Sprachwissenschaft* este traductibil prin *lingvistică*, el se poate reda și prin *știință a limbii*, fiind un termen transparent, raportabil prin structură la *Sprachgeschichte*, acesta traductibil, așa cum s-a arătat, prin *istorie a limbii*. Fără îndoială, Hermann Paul a avut în vedere acest aspect al structurii termenilor, dar și Eugen Coșeriu, care a menținut termenii originari în textul său, fără a-i traduce în spaniolă, pentru a menține evidentă această similitudine structurală. Cum se poate constata însă, varianta românească a acestei scrieri nu mai menține însă în atenție relația respectivă, prin corespondentele propuse de traducător (între paranteze drepte), deși ar fi putut-o face. Ca atare, pot exista situații în care redarea elementelor unui limbaj de specialitate dintr-o limbă în alta să fie deficitară nu atît din cauza unor incongruențe datorate specificului limbilor, cît din trecerea cu vederea a unor posibilități de echivalare între structurile originare (terminologice sau textuale),

---

[628] Eugenio Coseriu, *Sincronía diacronía e historia. El problema del cambio lingüístico*, Editorial Gredos, Madrid, 1978, p. 21.

[629] Eugeniu Coșeriu, *Sincronie, diacronie și istorie*, p. 20; în paranteze drepte sînt redate aici echivalările realizate de traducătorul român, fiindcă așa se procedează în versiunea sa.

[630] Vezi, în acest sens, și *Dicționar enciclopedic*, vol. V, O-Q, Editura Enciclopedică, București, 2004, p. 247, s.v. *Paul, Hermann*.

Scanned with OKEN Scanner

atunci cînd se uzează de mijloacele limbii în care se face traducerea (a limbii-țintă, deci).

Este necesar, prin urmare, ca identificarea și respectarea sensului unui text supus traducerii, acesta să fie supus unei investigații semantice prin care să se urmărească aflarea mijloacelor de echivalare în limba-primitoare ce corespund din toate punctele de vedere trăsăturilor celor din original. Se poate recurge, desigur, și la procedeul preluării ca atare a unor termeni din original (așa cum a procedat Coșeriu în enunțul spaniol reprodus mai sus), însă prezența xenismelor (neexplicate) în propozițiile textului științific reflectă mai degrabă recurgerea la o fază provizorie sau tranzitorie pînă la stabilirea unei relevanțe depline a sensului.

Scanned with OKEN Scanner

XII. Limbajele poetice

1.1. După cum se poate constata din situaţiile discutate pînă acum, aspectul literar al limbii istorice cunoaşte diviziuni ce pot fi considerate limbile lui funcţionale, care au denumiri sintagmatice alcătuite din substantivul *limbaj* cu determinanţi, de obicei adjectivali şi, în unele cazuri, prepoziţionali. Un asemenea limbaj se caracterizează, din punct de vedere lingvistic, prin calitatea şi specificul mijloacelor de expresie pe care le actualizează, avînd însă (întotdeauna) implicaţii la nivel social, profesional şi cognitiv, cu aplicarea la o anumită sferă de realii, reflectate şi evaluate într-un anumit mod. Desigur, nu toate limbile funcţionale sînt limbaje, unele fiind numai variante ale acestora, dar toate limbajele sînt limbi funcţionale, iar faptul că sînt semnificative în cazul aspectului cult (sau literar) al limbii nu înseamnă că ele lipsesc din aspectul ei popular, dar, de obicei, nu există corespondenţe importante între ele şi nici continuitate evolutivă. Ca atare, aşa cum s-a mai menţionat, limbile funcţionale se plasează ierarhic sub nivelul care disociază aspectul literar de cel popular al limbii, ca diviziuni distinctibile în spaţiul unuia dintre ele. Sub acest nivel există însă şi alte niveluri care reprezintă ramificarea mai detaliată a limbilor funcţionale, între care şi limbajele cu variantele lor. Desigur, fiecare dintre aceste niveluri se caracterizează prin cuprinderea entităţilor de rang inferior, printr-o extensiune specifică şi prin tipul elementelor pe care le menţine dintre cele care, în raport cu ele, reprezintă o treaptă superioară de generalitate (precum, de exemplu, limbajul ştiinţelor naturii, în raport cu limbajul biologiei şi al geografiei fizice, limbajul biologiei în raport cu cel al botanicii şi al zoologiei). Ca atare, mijloacele de expresie sînt pentru fiecare limbaj (la nivel lexical în primul rînd) o selecţie dintre cele ale ramificaţiilor în raport cu care reprezintă o treaptă mai înaltă de generalizare şi de abstractizare.

Din perspectiva funcţionalităţii, ca manieră de a folosi limba, un *limbaj* poate avea statut de sociolect sau de idiolect; *un limbaj de specialitate este un sociolect, iar un limbaj poetic este un idiolect.* Unicitatea de principiu a fiecărui limbaj poetic (orice creator are un limbaj poetic propriu, deoarece altfel nu se poate lua în consideraţie) este condiţia lui de existenţă şi presupune o anumită manieră de întrebuinţare a limbii, iar nu una „absolută", „originară" (adică ceva care se intensifică sau care se reface ca model, deşi poeticitatea este în principiu în opoziţie cu ceea ce a fost sau cu ceea ce este comun, obişnuit) ori altfel, şi, de aceea, fiecare limbaj poetic este în realitate o limbă funcţională. De fapt, cum se va constata în continuare, deşi interesul pentru problemele limbajului poetic s-a

Scanned with OKEN Scanner

manifestat de foarte mult timp, iar opiniile sînt foarte numeroase şi diversificate, nu s-a reuşit pînă în prezent o teorie suficient de bine articulată în legătură cu acest limbaj, chiar dacă studii laborioase asupra operelor poetice s-au realizat, iar situaţia pare a fi explicabilă prin faptul că elemente certe despre ceea ce înseamnă limbaj poetic în general sînt puţine, deoarece realizarea generalizărilor şi a principiilor abstracte a fost barată tocmai de caracterul intens singularizat al creaţiei fiecărui autor, astfel încît caracteristica a ceea ce reprezintă de fapt poeticitatea nu s-a lăsat cuprinsă într-o definiţie sigură.

Cu toate acestea, nu lipsesc unele repere care să inducă sursa acestei caracteristici, repere care au fost de obicei identificate în însuşi modul de existenţă şi în potenţialităţile semnelor lingvistice. Există, prin urmare, unele situaţii în care limbajul poetic a fost interpretat ca un component al limbii istorice, iar nu numai ca o realizare de excepţie cu mijloacele acestei limbi. Procedînd cronologic, se poate constata că, în prima încercare de a identifica funcţiile limbii, publicată de Karl Bühler, în 1934, nu este avută în vedere realizarea unor valori poetice cu ajutorul mijloacelor ei, cele trei funcţii identificate (expresie, apelare şi reprezentare) fiind lipsite de destinaţii ce privesc obţinerea unor astfel de valori[631]. Pornind de aici, în 1960, Roman Jakobson a detaliat atît factorii care ţin de comunicare, cît şi funcţiile lor, care devin astfel specifice limbii[632]. Una dintre aceste funcţii este cea „poetică" (= constructivă) şi este considerată ca fiind centrată asupra mesajului însuşi. În actul comunicativ, arată Jakobson, fiecare dintre cele şase funcţii admise recurge la anumite forme lingvistice, dar, de obicei, enunţurile nu actualizează una dintre ele în formă pură, ci în combinaţie cu altele, însă de fiecare dată una dintre funcţii este dominantă şi din perspectiva ei sînt structurate elementele fiecărui enunţ. În acest context, ceea ce se relevă în mod deosebit prin această teorie este faptul că poeticitatea este una dintre funcţiile semnului lingvistic şi, prin aceasta, o trăsătură funciară a limbii, ce se valorifică în mod obişnuit doar conjunctural şi parţial, dar ale cărei potenţialităţi pot deveni surse de inovare în sensul creaţiei poetice.

---

631 Lucrarea lui Bühler a apărut în germană, avînd titlul *Sprachtheorie (= Teoria limbii)* şi a cunoscut o versiune spaniolă, în 1950, republicată cu titlul Karl Bühler, *Teoria del lenguaje*, Alianza Editorial, Madrid, 1979. Amplul capitol intitulat *Teoria limbajului ieri şi azi* conţine (în această ediţie, pp. 48-50) secţiunea *Noul model: cele trei funcţii de judecare a fenomenelor lingvistice*.

632 Jakobson a publicat tezele sale sub titlul *Closing statements: Linguistics and Poetics (= Formulări conclusive: Lingvistică şi poetică)*, într-un volum colectiv editat de T. A. Sebeok. În româneşte, studiul a apărut cu titlul *Lingvistică şi poetică*, în culegerea *Probleme de stilistică*, Editura Ştiinţifică, Bucureşti, 1964, pp. 83-125. Schema comunicării propusă de Jakobson a fost în general apreciată, dar a fost uneori supusă criticilor, Jean Marie Klinkenberg (*Iniţiere în semiotica generală*, Institutul European, Iaşi, 2004, p. 51 ş.u.) considerînd-o „simplificatoare".

Scanned with OKEN Scanner

1.2. Pe baza acestor sugestii, care puneau poeticitatea în relaţie cu natura formelor limbii şi cu aspectul limbii istorice, în general, s-au iniţiat numeroase cercetări cu scopul de a stabili ce trăsături trebuie să aibă mijloacele limbii pentru a deveni componente ale limbajului poetic şi care sînt raţiunile realizării lui. După G. Ivănescu, de exemplu, „tendinţa spre frumos a omului se aplică oricărei activităţi omeneşti; tocmai de aceea limbajul poetic aparţine nu numai literaturii, dar şi limbajului zilnic, în momentele în care individul vorbitor este stăpînit de tendinţa spre frumos. Limbajul poetic e artă prin el însuşi şi apare ca limbaj al autorului, pe cînd de multe ori arhaismele, elementele regionale, străine etc., introduse de un scriitor în opera de artă, apar acolo ca limbaj al personajelor sale şi sînt folosite numai pentru a caracteriza aceste personaje, o categorie socială sau o clasă socială, o epocă, o minoritate etnică etc."[633]. Cum se poate constata, aici, se face distincţia între cuvîntul folosit cu valoare estetică şi cel atribuit unui personaj pentru a-l caracteriza din punct de vedere temporal, local, social sau cultural, dar valoarea respectivă este, în principiu, realizabilă de orice vorbitor „stăpînit de tendinţa spre frumos", ceea ce ar presupune că „tendinţa" respectivă poate apărea de multe ori şi nu este dependentă de aptitudinile vorbitorului care i-ar putea garanta sau nu calitatea rezultatului urmării ei.

În continuare, se face însă precizarea: „Prin *limbă poetică* sau, mai exact, *limbaj poetic*, putem înţelege, cum se face din epoca antică, anumite fapte de limbă, de exemplu anumite cuvinte şi anumite figuri de stil care nu sînt uzuale şi apar de obicei numai în poezia solemnă şi în proza poetică, creînd stilul înalt, solemn. Este vorba de un limbaj specific literaturii poetice sau chiar conversaţiei, cînd ea devine, măcar pentru o clipă, poezie. Trebuie să distingem două categorii de limbaj poetic: cel care constă din figurile de stil şi cel care constă din cuvinte neuzuale sau mai puţin uzuale, sinonime cu altele, banale, care tocmai pentru aceea au fost evitate de poet... Ambele categorii de limbaj au o funcţie estetică, dar natura lor este deosebită; pe cînd la figurile de stil sensul însuşi al cuvîntului trebuie considerat ca artă, cuvintele rare, poetice, sînt artă nu prin sensul faptelor de limbă considerate ca poetice, ci prin semnele asociate acestor sensuri"[634]. Şi în acest caz, Ivănescu afirmă că limbajul poetic este „specific literaturii", dar se poate regăsi şi în conversaţie „cînd ea devine măcar pentru o clipă poezie", şi prin urmare nu se reduce la ceea ce reprezintă exclusiv esenţa unui anumit tip de opere culturale. Apoi, acest limbaj este alcătuit din „anumite fapte de limbă" din categoria cuvintelor şi a figurilor de stil neuzuale, care „apar de obicei numai în poezia solemnă şi în proza poetică, creînd stilul înalt, solemn". Cu aceasta însă nu s-a oferit nici un mod de înţelegere a ceea ce este de fapt „limbajul poetic", de vreme ce nu se precizează conţinutul unor structuri precum „poezia solemnă", „proza poetică" sau „stilul înalt, solemn". Îndeosebi folosirea adjectivului *solemn*

---

633 G. Ivănescu, *Istoria limbii române*, pp. 15-16.

634 *Ibidem*, p. 16.

Scanned with OKEN Scanner

Scanned with OKEN Scanner

ar putea ridica probleme, deşi una dintre semnificaţiile secundare („care impresionează profund; care se impune şi trezeşte admiraţie") ar putea oferi o soluţie, dar folosirea lui ca sinonim (parţial) al lui *înalt*, readuce în atenţie înrudirea cu „solemnitate, ceremonie, protocol". Totuşi, prin insistenţa lui Ivănescu pe faptul că limbajul poetic nu agreează ceea ce este uzual, obişnuit în vorbire, perspectiva pe care o oferă teoria sa este în concordanţă cu modul obişnuit de a judeca lucrurile şi în discordanţă cu asumpţiile lui Coşeriu, care resping categoric o asemenea concepere a poeticului ca o opţiune pentru ceea ce nu este uzual, comun, general etc., pentru că, fiind „absolut", limbajul poetic ar include ca specie pe cel uzual sau de altă natură.

Interesantă ar putea fi, între tezele susţinute de G. Ivănescu, aceea care combate caracterul (strict) individual al limbajului poetic, deoarece, „limbajul poetic, chiar cel figurat, este în mare parte ceva colectiv, este un aspect special al unei limbi oarecare, aspect care se întîlneşte la toţi poeţii sau numai la unii dintre ei. Cu atît mai mult este valabil acest lucru pentru limbajul poetic nefigurat"[635]. Totuşi, autorul acestor opinii nu oferă explicaţii în favoarea existenţei unei (relative) unităţi a limbajului poetic decît prin faptul că este „deosebit de graiul curent". O indicaţie care invocă opoziţia ca fiind relevantă în distingerea caracterului poetic nu aduce suficientă clarificare în acest sens: „Valoarea poetică a unui cuvînt se stabileşte, ca oricînd e vorba de stabilirea unei valori în limbă (deci ca oricînd e vorba de funcţii), prin opoziţia cu alte elemente ale limbii, ale sistemului lingvistic"[636]. În sfîrşit, nici alte aspecte aduse în atenţie de Ivănescu nu reuşesc să rezolve convingător probleme precum existenţa unor trăsături generale definitorii pentru ceea ce se numeşte în mod curent *limbaj poetic*, care nu este, desigur, rodul repulsiei pentru banalitate sau al selecţiei lexicale prin care se evită folosirea denumirilor pentru realităţile indezirabile (care sînt „urîte"), aşa cum crede el.

2.1. Deşi există uneori cazuri în care este substituită prin structura *limbă poetică*, sintagma numitoare *limbaj poetic* are astăzi o folosire foarte extinsă fiind în principiu obiectul de studiu al unei discipline de sine stătătoare, poetica, orientate spre analiza şi explicarea situaţiilor şi fenomenelor prin care elementele limbii sînt antrenate în realizarea operelor artistice. Implicarea termenului *limbaj* în structura acestei sintagme, precum şi semnificaţia ei ca entitate de conţinut unitară solicită însă mai multe observaţii şi precizări. Mai întîi, trebuie constatat că ceea ce se numeşte *limbaj poetic* nu se poate înscrie în sfera limbajelor speciale ale limbii discutate anterior, în ciuda faptului că ea are o sferă foarte extinsă şi cuprinde specii cu trăsături variate. Este astfel explicabil faptul că despre limbajul poetic s-au pronunţat foarte mulţi cercetători ai producţiilor literare, fără ca aceasta să fi condus totuşi la rezultate edificatoare, în afara unor analize ale

[635] *Ibidem*.
[636] *Ibidem*, p. 17.

valorilor pe care le primesc elementele limbii istorice în scrierile artistice ale unor autori. Sub aspect general însă, descifrarea deplină a conţinutului sintagmei *limbaj poetic* nu s-a realizat, deşi ea este folosită frecvent, şi, de cele mai multe ori, această folosire nici nu este însoţită de vreo explicaţie ca şi cum semnificaţia ei s-ar putea înţelege de la sine şi ar avea o accepţiune cvasicunoscută.

Este foarte dificil, prin urmare, să se realizeze o investigaţie care să rezolve toate chestiunile de principiu ce ţin de acest subiect al limbajului poetic şi să se propună o soluţie care să fie general acceptată atît sub aspectul reperelor teoretice consacrate, cît şi din perspectiva metodelor de interpretare şi de apreciere a situaţiilor concrete. De altfel, sînt edificatoare din acest punct de vedere aspectele constatate pe terenul culturii române, ţinînd cont de faptul că, şi în spaţiul acestei culturi, limbajul respectiv a fost şi este de foarte multe ori luat în discuţie. Despre limbajul poetic s-a vorbit însă îndeosebi în exegezele consacrate operelor literare eminesciene, fără ca teoretizările care le însoţesc sau alte tentative de stabilire a unor principii generale de caracterizare şi de analiză să reuşească determinarea precisă a conţinutului acestei denumiri[637]. Totuşi, în 1968, s-a publicat o lucrare lexicografică amplă cu titlul *Dicţionarul limbii poetice a lui Eminescu*, prin urmare, folosindu-se construcţia *limbă poetică*, iar nu *limbaj poetic*[638]. Tudor Vianu, care semnează prefaţa, nu explică însă nici de ce s-a optat pentru construcţia respectivă şi nici motivele pentru care a fost analizat şi materialul lexical din unele scrieri în proză ale lui Eminescu, alături de cel din textele poetice. De altfel, însuşi modul de realizare al „dicţionarului" respectiv nu lasă să se întrevadă cu claritate ce fapte şi fenomene ţin de limbă în general şi care ţin aşa-zisa „limbă poetică".

În principiu, printr-un determinant (adjectival) adăugat unui substantiv se desemnează o parte din sfera semantică a acestuia din perspectiva însuşirii indicate prin determinantul respectiv, astfel încît prin *limba poetică* se indică o parte din *limba lui Eminescu*, partea care ar avea trăsătura de a fi „poetică". *Dicţionarul* respectiv este însă o operă lexicografică ce înregistrează (aproape) toate elementele lexicale din volumele de poezie antumă şi postumă (fără variante, prin urmare) şi din unele scrieri în proză ale cunoscutului poet, iar tratarea este în mare parte cea obişnuită în dicţionarele monolingve, desigur, cu înregistrarea şi a unor valori poetice (îndeosebi a tropilor) dar fără a rămîne numai la nivelul „limbii poetice", care este astfel dizolvată în prezentarea ce oferă masa generală a unităţilor lexicale atestate în textele avute în vedere. Pe de altă parte, se înţelege din această lucrare că „limba poetică" ar fi reprezentată numai la nivelul vocabularului, unde se exploatează posibilităţile de variaţie fonetică, morfologică

---

[637] Se pare că Ion Budai-Deleanu a folosit, în cultura română, o denumire raportabilă la acest conţinut cu formula *limbă a muzelor*, care ar corespunde cu ceea ce se denumeşte uneori *stil beletristic*.

[638] *Dicţionarul limbii poetice a lui Eminescu*, Sub redacţia acad. Tudor Vianu, Editura Academiei, Bucureşti, 1968.

Scanned with OKEN Scanner

şi lexicală, dar şi posibilităţile combinatorii cu caracter restrîns (de obicei pînă la trei-patru elemente componente). Consecinţa este că, deşi *Dicţionarul* în discuţie este o lucrare laborioasă şi folositoare pentru cunoaşterea vocabularului actualizat de Eminescu, el nu oferă multe repere pentru a afla care este „limba" lui „poetică" şi cu atît mai puţin care este semnificaţia sintagmei *limbă poetică*.

O altă întreprindere cu obiective similare, dar cu alte principii de realizare, a fost iniţiată de Dumitru Irimia, care a format un colectiv pentru a redacta *Dicţionarul limbajului poetic eminescian*. De data aceasta, una dintre direcţiile de cercetare vizează alcătuirea unui *Dicţionar de semne şi sensuri poetice*, unde sînt cuprinse situaţiile în care elementele lexicale se manifestă ca *semne poetice*, ca elemente ale limbajului poetic, dincolo de situaţiile în care ele funcţionează ca semne lingvistice. Ca atare, aceasta este de fapt secţiunea în care se analizează în mod efectiv *limbajul poetic* şi se concluzionează că Eminescu este creatorul limbajului poetic românesc prin „recuperarea esenţei originare a limbii"[639]. Această formulare, *recuperarea esenţei originare a limbii*, care ar defini *limbajul poetic*, deşi interesantă, este însă nedeterminată sub aspectul conţinutului, de vreme ce nu se stabileşte în mod clar ce reprezintă de fapt „esenţa originară" a unei limbi.

2.2. Nici în alte cazuri problema limbajului poetic nu pare să fi primit o rezolvare pe deplin acceptabilă. Eugen Coşeriu, de exemplu, consideră că „limbajul poetic este absolut", deoarece el nu vorbeşte despre o realitate, ci „creează o realitate"[640]. De aceea, „limbajul poetic... este limbajul cu toate funcţiunile lui, adică este plenitudinea funcţională a limbajului", iar „limbajul de toate zilele şi limbajul ştiinţific sînt devieri, fiindcă sînt rezultatul unei drastice reduceri funcţionale a limbajului ca atare"[641]. Prin urmare, aşa cum în cazul relaţiei limbă – vorbire, Coşeriu considera limba ca fiind cuprinsă în vorbire, şi în cazul limbaj – limbaj poetic se produce o viziune inedită a relaţiei hiperonim – hiponim, prin manifestarea predispoziţiei de a cuprinde limbajul (obişnuit) în sfera mult mai extinsă a limbajului poetic (considerat ca fiind „limbaj absolut"). Consecinţa ar fi că actualizarea ca semn lingvistic a semnului limbii ar reprezenta în vorbirea

---

[639] Vezi studiul *Limbajul poetic şi recuperarea esenţei originare a limbii*, în volumul Dumitru Irimia, *Studii eminesciene*, Editura Universităţii „Al. I. Cuza", Iaşi, 2014, pp. 217-228.

[640] *Limbajul poetic*, în Eugen Coşeriu, *Prelegeri şi conferinţe*, Iaşi, 1994, p. 149.

[641] *Ibidem*, p. 153. Se pot identifica, atît la Coşeriu cît şi la Irimia, reverberaţii ale opiniilor exprimate axiomatic de Martin Heidegger: „poezia nu se foloseşte niciodată de limbă ca de un material existent, ci chiar poezia însăşi e cea care face posibilă limba. Poezia este limba originară a unui popor care aparţine Istoriei. Prin urmare, esenţa limbii trebuie înţeleasă pornind de la esenţa poeziei şi nu invers" (Martin Heidegger, *Originea operei de artă*, Humanitas, Bucureşti, 1995, p. 232). Asemenea afirmaţii, prilejuite de analiza unui poem al lui J. Chr. F. Hölderlin, nu sînt însă în măsură să elucideze problema conţinutului sintagmei *limbaj poetic*, avută aici în atenţie.

Scanned with OKEN Scanner

obişnuită o dezactivare (o procedare restrictivă, negativă) în raport cu actualizarea lui ca semn poetic sau ca semn „absolut", ceea ce ar însemna că numai promotorii limbajului poetic sau, eventual, numai cei mai străluciţi dintre aceştia au acces la „limbajul absolut" şi îl reprezintă, acesta fiind pe deplin creator, în vreme ce prin folosirea limbajului obişnuit şi a limbajelor de specialitate s-ar avea acces redus la creativitate şi, de aceea, aceasta nu le este specifică.

Întrucît acest lingvist nu precizează ce ar putea denumi totuşi sintagma *limbaj absolut* cu care s-ar identifica „limbajul poetic", se impune o analiză a semnificaţiei ce i s-ar putea atribui. Desigur, dintre înţelesurile substantivului *limbaj* aici este cel care vizează activitatea facultăţii limbajului şi presupune „faptul de a folosi o limbă", însă adjectivul *absolut* poate fi raportat la cel puţin trei dintre semnificaţiile pe care le poate avea: 1) care este lipsit de limitări, condiţionări sau restricţii, 2) care este (aproape) perfect, desăvîrşit, ideal şi 3) care este considerat în sine, independent de un sistem de referinţă. Ca atare, enunţat ca simplu determinant, fără o precizare a înţelesului, adjectivul *absolut* semnifică prea mult pentru a se referi la ceva ce se poate intui sau determina, decît în cazul în care se intenţionează cumularea tuturor semnificaţiilor lui de bază, dar atunci nu poate realiza o caracterizare eficientă a substantivului *limbaj* şi nu poate oferi precizia necesară în comunicare, aşa cum se impune unei folosiri determinative.

În aceste condiţii, a considera că *limbajul absolut* este gen pentru alte specii de limbaj nu este ceva relevant decît prin ideea unei sfere mai cuprinzătoare, dar fără a indica prin aceasta ce note generale sînt selectate pentru a-i asigura identitatea, încît se poate afirma că un „limbaj absolut" nici nu se poate gîndi şi, de aceea, limbajul poetic nu se poate echivala cu „limbajul absolut", ale cărei trăsături nu i se pot intui şi care nu s-ar putea institui ca principiu de consacrare şi de apreciere a realizărilor poetice. Pe de altă parte, cele trei semnificaţii menţionate –„nelimitat", „perfect" şi „independent"–, care ar fi cuprinse în „absolut", ar trebui raportate la opusele lor („limitat", „imperfect", „dependent") care ar fi trăsături ale altor limbaje posibile, cu care „limbajul absolut" se află în contrast pentru a fi evidenţiat, atunci cînd s-ar considera cuprins în interiorul unei noţiuni cu o sferă mai mare, împreună cu alte limbaje. Dacă însă „limbajul absolut" ar fi gen, aşa cum lasă Coşeriu să se înţeleagă, atunci el nu s-ar regăsi decît ca un construct logic izolat, fiindcă speciile lui ar fi diviziuni de clase de realităţi singulare, ce se raportează la el doar prin restrîngere de conţinut, adică altfel decît se întîmplă de obicei, iar, în plus, aceste realităţi nu se raportează una la alta, aşa cum s-a observat mai sus cînd s-a prezentat teoria lui G. Ivănescu. Ca atare, „limbajul absolut" ar trebui să fie el însuşi o astfel de clasă de realităţi singulare, iar nu o clasă supraordonată altor clase, căci altfel nu s-ar putea opune unor clase-specii prin rangul superior într-o ierarhie logică, decît prin faptul că este de altă natură în raport cu asemenea presupuse specii.

Fiind însă prin excelenţă o realizare singulară, caz în care generalitatea este evitată, limbajul poetic nu se poate aprecia şi interpreta decît ca realitate

Scanned with OKEN Scanner

individuală de fiecare dată şi de aceea nu poate accede la „absolut" decît cu statutul de unicitate, încît o teorie generală a limbajului poetic nu se poate realiza decît într-o manieră vagă şi cu aspecte ce variază de la o situaţie la alta sau de la o interpretare la alta. Cert este că un limbaj poetic concret nu este o specie a unui limbaj poetic general, obţinut prin individuaţie, prin singularizare ca realitate unică, deoarece limbajele poetice ar avea ceva care să le grupeze împreună, în afara faptului că sînt poetice, în sensul originar al termenului *poietikós*. Creatorul de limbaj poetic este un *inventator* în înţelesul obişnuit al acestui cuvînt, el „inventează" o manieră de folosire a limbii ce depăşeşte orbita obişnuitului, dar fără a se opune obişnuitului ca ceva contrar, trece însă dincolo de uz şi, prin aceasta, de competenţa lingvistică a vorbitorului obişnuit. În concluzie, a înlocui un cuvînt cu altul ca determinant (limbaj poetic = limbaj absolut) nu este o învîrtire în cerc, ci o pasare a obligaţiei de a îndeplini ceea ce reprezintă un obiectiv asumat: ce se înţelege prin *limbaj poetic*, din punct de vedere ştiinţific şi cultural.

2.3. Într-o altă precizare, Coşeriu afirmă că „limbajul este într-adevăr poezie, însă numai limbajul considerat absolut; nu limbajul, ci limbajul absolut, dezlegat de celelalte subiecte este identic cu poezia"[642], unde prin „dezlegat de celelalte subiecte" se înţelege „prin suspendarea alterităţii", caz în care subiectul care se foloseşte de limbaj este el însuşi „subiect absolut"[643]. În această

---

[642] *Ibidem*, p. 162.

[643] Potrivit lui Hegel, conştiinţa are o aptitudine originară reprezentată de *alteritate*, adică o capacitate de a se atribui pe sine şi de a-şi asuma ceea ce există în afară de sine. În acest mod, conştiinţa de sine a individului uman se raportează, prin exteriorizare, la o altă conştiinţă de sine, regăsindu-se ca fiind o esenţă distinctă şi, în acelaşi timp, văzîndu-se pe sine în altul (Georg Wilhelm Friedrich Hegel, *Fenomenologia spiritului*, Editura Academiei, Bucureşti, 1965, p. 108). Pornind de aici, Eugen Coşeriu a folosit termenul *alteritate* pentru a evidenţia intersubiectivitatea limbajului, fără de care nu ar fi posibilă, de altfel, comunicarea şi atunci vorbirea ar fi inutilă, iar limba inexistentă. Se constată de aici că obiectivitatea reală (ca realitate) a limbajului (înţeles ca limbă şi vorbire) nu poate exista fără obiectivitatea lui socială, care este această intersubiectivitate sau alteritate. Ca atare, alteritatea nu este o formă de altruism (aşa cum ar putea induce apropierea de lat. *alterus*), nu este un dar al vorbitorului făcut interlocutorului său, ci o necesitate care decurge din condiţia de vorbitor şi din interesul său de a se putea manifesta ca atare. Din aceste motive, competenţa lingvistică, ce presupune atribuirea calităţii de vorbitor al unei limbi implică în mod necesar conştiinţa şi practica alterităţii, fără de care relaţia comunicaţională şi discursivă nu s-ar finaliza. Fiindcă nu a privit alteritatea din punct de vedere comunicaţional, Coşeriu a considerat vorbitorul numai în calitate de emiţător, iar nu şi în cea de receptor, situaţie în care şi competenţa este văzută unilateral, deşi text-discursul dialogic îşi construieşte sensul prin coparticipare. În consecinţă, el nu a valorificat în lingvistica textului principiile hermeneuticii, care îi puteau sugera şi direcţii de receptare a limbajelor poetice. Pe de altă parte, Coşeriu nu face precizarea necesară că, de fapt, în

Scanned with OKEN Scanner

perspectivă însă, deşi inspiraţia din concepţia lui Benedetto Croce este detectabilă (ca, de altfel, şi la D. Irimia), estetica înţeleasă ca poetică, dar nu ar

---

marea majoritate a cazurilor obiectul cercetării linvistice este reprezentat de *ergon*, de „lucrurile făcute". De altfel, „suspendarea alterităţii" pe care o afirmă Coşeriu pare să fie contrazisă de înseşi completările sale potrivit cărora un autor de opere artistice ar vrea să spună (unui interlocutor, desigur): „Aşa se scrie!", „Aşa se pictează!", „Aşa se cîntă!" (*Prelegeri şi conferinţe*, p. 24) şi, ca atare, el s-ar prezenta altora cu conştiinţa că este altfel decît ei, pe motivul că face artă, iar nu că îi ignoră şi că nu-l interesează dacă este înţeles sau nu, deşi uneori nu este totuşi înţeles. În realitate, cel care uzează de arta poetică nu „suspendă" alteritatea ci o subordonează intenţiilor proprii de a se impune în raport cu interlocutorul, el îşi propune în mod voit scopul de a fi „altfel", pentru a se afirma ca autor şi a nu rămîne simplu vorbitor ca alţii. În mod implicit, receptorii operei poetice sînt determinaţi astfel să facă efortul de a accede la sensul construit de poet cu ajutorul mijloacelor limbii care îi oferă oportunităţi de a depăşi cadrele folosirii lor obişnuite. De altfel, chiar dacă ar putea exista un „limbaj absolut", autorul literar nu ar tinde să şi-l asume, deoarece el vrea să realizeze un limbaj propriu prin care să se facă cunoscut, iar nu să se cufunde în absolutul fără determinări clare.

Deşi explică situaţia altfel, şi André Martinet crede că folosirea limbii se poate face uneori fără a ţine cont numaidecît de interlocutor: „funcţia esenţială a limbii ca *instrument* este aceea de *comunicare*", dar „omul foloseşte adesea limba pentru *a se exprima*, adică pentru a analiza ceea ce simte, fără a se preocupa prea mult de reacţiile eventualilor ascultători. Într-un astfel de caz, el găseşte şi mijlocul de a se afirma faţă de el şi faţă de altul fără a dori neapărat să cumunice ceva. S-ar putea vorbi de asemenea de o funcţie estetică a limbajului, care ar fi greu de analizat, dat fiind gradul ei înalt de întrepătrundere cu funcţia de comunicare şi de expresie. În ultimă instanţă, socotind limba un instrument, trebuie să reţinem că funcţia ei centrală este funcţia de comunicare, adică înţelegerea reciprocă" (*Elemente de lingvistică generală*, p. 27).

Prin urmare, potrivit lui Martinet, omul foloseşte limba şi pentru a se exprima pe sine, cînd nu este preocupat în mod deosebit „de reacţiile eventualilor ascultători". Totuşi, crede acest lingvist, „o funcţie estetică a limbajului" nu s-ar putea sustrage în întregime interferenţei în raport cu funcţia de comunicare şi cu cea de expresie (adică cea prezentată mai sus, cînd nu se prea ţine cont de ascultători). Însă, arată el, „este demn de remarcat faptul că societatea reprimă prin batjocură solilocul, adică folosirea limbajului în scopuri pur expresive. Cel care vrea să se exprime fără teamă de cenzură trebuie să-şi găsească un public în faţa căruia va juca comedia schimbului lingvistic. De altfel, totul ne arată că limba fiecărui individ s-ar corupe repede dacă n-ar exista nevoia de a se face înţeles. Tocmai această necesitate permanentă menţine unealta în bună stare de funcţionare" (*Ibidem*, pp. 27-28).

Din asemenea motive, valabilitatea afirmaţiei lui Coşeriu în legătură cu „suspendarea alterităţii" în cazul creaţiei artistice în general şi al creaţiei poetice în special se dovedeşte a fi relativă, dacă se iau în considerare cele ce decurg din situaţiile prezentate mai sus, potrivit cărora măcar „comedia schimbului lingvistic" ar putea salva esenţa intersubiectivă chiar şi în acest caz deosebit.

Scanned with OKEN Scanner

mai fi, totuşi, ca la filozoful italian, „privită ca ştiinţă a expresiei şi lingvistică generală”[644]. Asemenea idei şi opţiuni au fost asumate însă de Eugen Coşeriu într-o sinteză din 1968, cu titlul *Teze despre tema „limbaj şi poezie”*[645], în introducerea căreia se afirmă: „În aceste teze nu se tratează despre aşa-numitele «relaţii» dintre limbaj şi poezie, ci despre problema *identităţii* dintre limbaj şi poezie. La această problemă se poate ajunge pe diverse căi, şi anume: 1) pe calea determinării funcţiilor semnului lingvistic concret; 2) pe calea analizei stilistice şi a teoriei literare; 3) pe calea filozofiei sau, altfel spus, a determinării esenţei limbajului”[646].

Inventariind apoi toate „relaţiile” posibile cu care funcţionează „semnul lingvistic concret (semn într-un «discurs» sau «text»)”, Coşeriu sancţionează: „Caracterul real al acestor relaţii şi al semnificatelor care depind de ele se constată... în ceea ce se numeşte «limbaj poetic»... Prin urmare, limbajul poetic se dovedeşte a fi nu un uz lingvistic între altele, ci limbaj pur şi simplu (fără adjective): realizare a tuturor posibilităţilor limbajului-ca-atare”[647]. Din asemenea afirmaţii se poate înţelege că orice discurs sau text considerat ca fiind „poetic” este o „realizare a tuturor posibilităţilor limbajului-ca-atare”, ceea ce este puţin probabil, şi de aceea interpretarea ar trebui să fie că, în realitate, fiecare discurs sau text actualizează numai unele dintre aceste „posibilităţi”, dintre care multe nevalorificate de obicei de uzul lingvistic. Fără o asemenea precizare, afirmaţia că limbajul poetic este „limbajul-ca-atare” rămîne în umbra vagului sau, eventual, a unei cețe metaforice persistente. Imprecisă rămîne însă, chiar şi în acest caz, folosirea termenului *limbaj* din exprimarea *limbajul-ca-atare*, căci ea este admisibilă doar dacă se consideră limbajul ca reprezentînd folosirea unei limbi, iar nu folosirea oricărei limbi. Numai astfel se pot formula afirmaţiile obişnuite la acest lingvist potrivit cărora limba lui Eminescu este limba română, limba lui Dante este limba italiană, cea a lui Shakespeare este engleza etc.[648]

---

[644] Benedetto Croce, *Estetica privită ca ştiinţă a expresiei şi lingvistică generală. Teorie şi istorie*, Editura Univers, Bucureşti, 1970.

[645] În traducere românească, în volumul Eugeniu Coşeriu, *Omul şi limbajul său. Studii de filozofia limbajului, teorie a limbii şi lingvistică generală*, Editura Universităţii „Al. I. Cuza”, Iaşi, 2009, pp. 161-166. Varianta spaniolă, după care s-a făcut traducerea, a apărut într-un volum cu titlu, în mare parte, omonim (Eugenio Coseriu, *El hombre y su lenguage. Estudios de teoría y metodología lingüística*, Editorial Gredos, Madrid, 1977).

[646] Eugeniu Coşeriu, *Omul şi limbajul său*, p. 161.

[647] *Ibidem*, p. 162.

[648] Totuşi, o formulare precum “limba lui Eminescu este limba română” (şi celelalte de acest tip) nu are, în principiu sens, fiindcă nu produce decît nedumerirea că a fost exprimată, ca şi cum situaţia ar putea fi considerată altfel. Eminescu este „un vorbitor” al limbii române dintr-o anumită etapă a istoriei ei şi dintr-un anumit spaţiu de existenţă, deşi, în ambele cazuri, fără delimitări categorice şi cu recepti-

Scanned with OKEN Scanner

Coşeriu respinge (în repetate rînduri) teoria lui Roman Jakobson în legătură cu funcţiile limbii şi, în consecinţă, şi faptul că *funcţia poetică* reprezintă una dintre cele şase funcţii ce se pot identifica şi că ea ilustrează cazul în care mesajul devine operă de artă[649]. În cazul acestei teorii însă, poetica, disciplina care studiază producţiile artistice realizate cu implicarea limbajului poetic, poate fi considerată o ramură a lingvisticii, dacă acesteia i se atribuie rolul de ştiinţă globală a structurilor lingvistice. Pe de altă parte, trebuie observat că un mare număr de procedee pe care le studiază poetica nu se limitează la problemele limbajului (ale comunicării într-o limbă) şi se raportează la o manieră mai generală care reprezintă teoria semnelor. Totuşi, (re)interpretînd atribuirea trăsăturii de „limbaj dezautomatizat" destinată limbajului poetic de reprezentanţii Şcolii de la Praga (din care face parte şi Jakobson), Coşeriu concede că „într-o manieră analogă se poate interpreta stabilirea de către Jakobson a funcţiei poetice ca funcţie care priveşte «mesajul» însuşi, adică acel «uz lingvistic» în care «ce se spune» se prezintă numai ca «spus»: de fapt această caracterizare nu înseamnă nimic altceva decît că vorbirea poetică este o «spunere absolută»"[650]. În realitate însă, nu este o „spunere absolută", ci o „spunere încheiată, terminată", ceea ce şi este în ultimă instanţă limbajul poetic, căci el nu se poate privi ca avînd „potenţialităţi", decît, eventual, ca presupunere, iar nu ca realizare.

2.4. Realitatea arată de altfel şi faptul că nici Tudor Vianu, care a prefaţat *Dicţionarul limbii poetice a lui Eminescu*, nici Dumitru Irimia care a iniţiat *Dicţionarul limbajului poetic eminescian*, şi nici Eugen Coşeriu, care s-a pronunţat în legătură cu statutul limbajului poetic, nu au precizat în mod clar care ar fi relaţia dintre limbajul poetic şi proză, deşi au avut în vedere şi scrierile în proză şi deşi se constată uşor că ceea ce se remarcă în acest caz nu mai sînt aspecte ce se raportează în mod deosebit la folosirea limbii, la „limbaj", ci

---

vitate remarcabilă, dar nu putea reflecta această limbă în întregime cu toate că scrierile sale nu se rezumă numai la literatură, ci cuprind şi publicistică, traduceri, filozofie (socială), economie şi chiar ştiinţe exacte. Ca atare, Eminescu foloseşte limba română, căci altfel nu era posibil, dar limba ştiută de el, prin urmare nu o limbă deviantă, ci suma de limbi funcţionale din care actualizează mijloacele pe care le consideră nimerite în diferite situaţii. Cunoscînd însă mai multe limbi funcţionale decît în mod obişnuit şi avînd o capacitate superioară de selecţie, de combinare şi de creaţie, el s-a putut manifesta ca geniu cu posibilităţi demiurgice într-o manieră individuală accentuată, dar în consonanţă şi în continuitate cu limba istorică folosită înainte de el şi din vremea sa.

649 Vezi, *Linguistique et poétique*, în Roman Jakobson, *Essais de linguistique générale, Les fondations du langage*, Les Editions de Minuit, Paris, 1963, pp. 209-248; traducerea românească în culegerea *Probleme de stilistică*, apărută în 1964.

650 Eugeniu Coşeriu, *Omul şi limbajul său*, p. 163. (Nici de data aceasta nu se poate afla însă ce înseamnă „absolut"; *absolut* în raport cu ce ?)

Scanned with OKEN Scanner

reprezintă de obicei construcţii discursive pentru a reda sau relata situaţii şi întîmplări imaginate în care limba este actualizată cu funcţiile obişnuite ale desemnării, ale exteriorizării unor conţinuturi ale gîndirii (sau ale minţii). Se pune de aceea întrebarea în legătură cu întemeierea acestei cuprinderi a limbii prozei în sfera limbajului poetic împreună cu limbajul poeziei, singurul care ar fi îndreptăţit să ocupe această sferă. Din formularea „aşa-numitele «genuri literare», dacă le examinăm îndeaproape, se revelează ca fiind analoge limbilor istorice"[651], rezultă însă că, pentru Coşeriu, şi, desigur, şi pentru alţi teoreticieni ai limbajului poetic, acesta este caracteristic întregii creaţii literare, indiferent de genul în care pot fi repartizate, din perspectiva semnificaţiei iniţiale a grecescului *poietikós* „care are capacitatea de a crea, de a produce"[652].

Desigur, faptul că atît poezia cît şi proza fac parte din domeniul cultural al creaţiei literar-artistice nu este contestat de nimeni, iar Wilhelm von Humboldt a consacrat un capitol special, cu titlul *Poezia şi proza*, în opera sa principală, care ar fi trebuit să stabilească de ce acestea se consideră solidare, din punctul de vedere al folosirii limbii[653]. Maniera de tratare priveşte însă aici mai mult aspectele legate de statutul poeziei şi prozei în cadrul culturii şi de modul de reprezentare a spiritului în ele, încît tema care priveşte trăsăturile „limbajului" care ar uni cele două tipuri de creaţii literare nu este abordată.

Secţiunile privind teoria artei literare din *Estetica* lui Benedetto Croce nu oferă nici ele repere prin tratarea unei astfel de teme, dar lucrarea consacrată poeziei realizată de acest autor conţine o secţiune specială, *Poezia şi literatura*, între capitolele căreia se remarcă cele consacrate analizei expresiei poeziei, prozei şi oratoriei[654]. Potrivit lui Croce, *expresia poetică* „domoleşte şi transfigurează sentimentul" şi este, „spre deosebire de sentiment..., o cunoaştere" (de fapt, redarea unei cunoaşteri), în vreme ce „*expresia prozei* se deosebeşte de expresia poetică tot astfel cum fantezia se deosebeşte de gîndire, şi creaţia poetică de cea filozofică" (prin urmare, o perspectivă înrudită cu cea a lui Humboldt). În sfîrşit, „activitatea practică se foloseşte de sunete articulate pentru a suscita anumite stări sufleteşti: aceasta este *expresia oratorică*". Cum se poate observa, deşi interesante, afirmaţiile lui Croce nu indică nici ele o cale sigură spre găsirea unei esenţe comune a „expresiei" care ar putea sugera prezenţa unui limbaj poetic în cazul celor trei situaţii discutate, încît singurul aspect ce se poate reţine din cele prezentate mai sus este faptul că există

---

651 *Ibidem*, p. 164.

652 Ca atare, etimologia primară, gr. *poiésis*, are semnificaţia „creaţie", iar încercările de a diferenţia pe *poietic* de *poetic* nu privesc discuţia de aici.

653 Wilhelm von Humboldt, *Despre diversitatea structurală a limbilor*..., pp. 215-230.

654 Benedetto Croce, *Poezia. Introducere în critica şi istoria poeziei şi literaturii*, Editura Univers, Bucureşti, 1972, pp. 30-46. De remarcat aici construcţia *poezie şi literatură*, care ar induce ideea a două realităţi distincte.

Scanned with OKEN Scanner

anumite trăsături ale expresiilor în cazul scrierilor în care este prezentă ceea ce G. Ibrăileanu considera a fi „arta literară", un concept cu sferă relativ extinsă, iar ceea ce se numeşte *limbaj poetic* poate fi modul ei de concretizare, deşi nu se stabileşte conţinutul realităţii (conceptuale) denumite astfel.

Aşa cum se poate constata însă, interpretînd cele afirmate de Ibrăileanu, de fapt, limbajul poetic nu trebuie să fie (şi nici nu poate fi) „originar", „absolut" sau altfel, ci făuritor de valoare artistică (a cărei treaptă superioară este reprezentată de poezie), în condiţiile în care concepţia despre poezie şi despre valoarea artistică admite realizări foarte variate, dominate, pe de o parte, de inovaţia subiectivă şi, pe de altă parte, de lipsa intenţiei ca această inovaţie să fie destinată unor scopuri practice (imediate).

Într-un „Curs de estetică literară", ţinut în primele decenii ale secolului al XX-lea, G. Ibrăileanu tratează, în cîteva prelegeri, problemele implicării mijloacelor artistice în realizarea operelor culturale scrise, prin urmare, la nivelul culturii majore. Potrivit acestui critic, „o estetică literară... nu poate să însemne decît poetică"[655], situaţie în care poetica s-ar cuprinde în sfera noţiunii „estetică", aşa cum este ea considerată în spaţiul filozofiei, unde este „ştiinţa care se ocupă cu frumosul", iar, în continuare, se precizează că „poetica ştim că se ocupă cu explicarea diferitelor noţiuni literare care contribuie la crearea unei literaturi, ca de exemplu: genuri literare, rimă, ritm, clasificare etc., cu alte cuvinte, ea are de scop tehnica literaturii. Ea s-a născut din nevoia explicării acestor noţiuni foarte curente"[656]. În consecinţă, ştiinţa frumosului explică noţiunile ce ţin de „tehnica literaturii" atunci cînd este particularizată ca estetică literară sau ca poetică ce tratează despre principiile frumosului aplicate literaturii, dar, fiindcă frumosul este o trăsătură a artei, dacă este realizat ca literatură, cu mijloacele limbii, el devine *artă literară*. Ca atare, „o poezie, o nuvelă, un roman, o dramă... sînt arte – pentru că au de scop provocarea frumosului. Pe cînd ştiinţa nu este artă, fiindcă întrebuinţează noţiunea pură, gîndirea rece, ideea. Arta literară întrebuinţează şi ea cuvintele pentru redarea noţiunilor, dar numai a noţiunilor de frumos, aşa încît o individualizează şi prin urmare gîndirea se confundă cu imaginea. Deci o poezie e artă nu prin ceea ce spune, ci prin felul cum spune"[657].

Nu întotdeauna însă afirmaţiile lui Ibrăileanu au claritatea necesară pentru a preciza ce este de fapt „arta literară", pentru că un enunţ precum „arta literară întrebuinţează şi ea cuvintele pentru redarea noţiunilor, dar numai a noţiunilor de frumos, aşa încît o individualizează şi prin urmare gîndirea se confundă cu imaginea" nu este în măsură să lămurească lucrurile decît dacă prin

---

[655] G. Ibrăileanu, *Opere*, vol. VII, Editura Minerva, Bucureşti, 1979, p. 19. (Alte aspecte ale concepţiei acestui critic despre arta literară şi despre literatură au fost tratate altădată; vezi, *Elemente de filozofia limbii*, pp. 299-318).

[656] G. Ibrăileanu, *op. cit.*, p. 19.

[657] *Ibidem*.

Scanned with OKEN Scanner

„redarea... noţiunilor de frumos" s-ar înţelege „redarea noţiunilor care conduc la reprezentări ce creează frumosul".

Totuşi, prezenţa frumosului în modul de realizare a unei scrieri nu înseamnă în toate cazurile şi recursul la arta literară, căci „o carte de istorie poate să fie o gîndire exprimată frumos, literar, şi atunci este literatură, dar nu artă literară. Bineînţeles, dacă ţinem seama că literatura e o noţiune mult mai generală decît arta literară"[658]. De aici, rezultă că, după Ibrăileanu, literatura este în relaţie cu arta literară, dar nu coincide cu ea, căci şi o lucrare ştiinţifică sau filozofică poate fi considerată literatură dacă este scrisă într-un anumit mod, dar nu este literatură dacă „ea se adresează inteligenţei prin idei reci, abstracte, nu influenţează asupra sensibilităţii, imaginaţiei, nu are pretenţia să fie înţeleasă de toată lumea"[659]. În general, crede Ibrăileanu, indiferent de conţinut, o scriere aparţine domeniului literaturii dacă „se adresează" sensibilităţii şi imaginaţiei, cînd este redactată într-un „stil frumos", uzînd de comparaţii, metafore, epitete şi alte mijloace artistice, care sînt „unele din însuşirile artei literare", însă „de multe ori nu sînt de ajuns aceste însuşiri pentru ca o operă să fie de artă literară", deşi fac parte din istoria literaturii, fiindcă „au unele însuşiri împrumutate din arta literară". Ca atare, cînd arta literară contribuie numai parţial la realizarea unei opere culturale, opera respectivă intră în sfera literaturii, dar nu şi a artei literare, aceasta fiind realizabilă numai atunci cînd nu se urmăreşte difuzarea unor idei filozofice, ştiinţifice sau de altă natură. „Arta literară..., susţine Ibrăileanu, este aproape cu totul dezinteresată, nu urmăreşte decît frumosul"[660].

Ca de obicei, în această prezentare a esteticii literare, criticul este orientat spre realizarea unei teorii a întrebuinţării limbii în scris, considerînd că, în mare parte, rezultatul este producerea de opere literare, însă, dintre acestea, numai unele reprezintă arta literară, atunci cînd realizarea nu are alt scop decît producerea frumosului. Aderenţa la principiul kantian al finalităţii fără scop este prin urmare evidentă, deşi, din punctul de vedere al evoluţiei limbii literare, acest critic este sociologizant prin însuşirea unor idei cu originea în opera lui Emile Durkheim, aflate atunci în vogă. În consecinţă, numai cînd poezia coincide cu arta literară întrebuinţată fără alt scop decît obţinerea frumosului cu mijloacele limbii realizează latura literaturii veritabile, deoarece „sfera noţiunilor de artă literară intră în sfera literaturii iar sfera noţiunii poezie e aceeaşi ca şi a artei literare"[661]. În continuare, se face o precizare necesară: „prin poezie înţelegem şi roman, şi nuvelă, şi dramă, şi poezie propriu-zisă", adică ceea ce se cuprinde în semnificaţia uzuală „literatură", ca domeniu distinct al culturii.

---

658 *Ibidem*, p. 20.
659 *Ibidem*.
660 *Ibidem*, pp. 21-22.
661 *Ibidem*, pp. 22.

Scanned with OKEN Scanner

Luînd drept criteriu de clasificare „poeziile" (de fapt, poeticul, poeticitatea) cu statut de creaţie artistică, Ibrăileanu stabileşte apoi că ele sînt de două categorii, subiective şi obiective, ale căror diviziuni alcătuiesc genurile literare. Se înţelege că, în acest demers, el asociază ideea de „poezie" cu cea de subiectivitate, unde predomină sentimentul, adică manifestarea spiritului în maniera lui proprie, singulară, prin atitudini care impresionează, iar nu în forma unor idei ce sînt receptate raţional şi pot trece aproape identic de la un om la altul. În acest mod, se ajunge, prin urmare, la perspectiva receptării poeticului, adică a sentimentelor exprimate prin arta literară, dar „sentimentele nu se împrumută decît foarte rar, şi chiar atunci de cele mai multe ori prin sugestie. Apoi, chiar dacă trec de la un om la altul în mod egal – există o diferenţă de intensitate între ele pentru că sînt individuale, personale, subiective"[662].

Ceea ce face ca anumite opere culturale să fie realizate în mod subiectiv, arată Ibrăileanu, este *talentul* ce caracterizează pe autor, căci talentul îi asigură posibilitatea individuală de a trece scopul în plan secundar[663] şi de a impune viziunea propriei personalităţi, adică de a reda cu mijloacele limbii această personalitate, căci, notează criticul, „aşa se întîmplă în lumea aceasta, un lucru e cu atît mai bun cu cît este mai mult el însuşi. Cu alte cuvinte, un cuţit, un bec etc. cu atît sînt mai bune şi mai folositoare, cu cît condiţia principală a existenţei lor e mai bine îndeplinită. Elementul caracteristic în poezia lirică este sensibilitatea, în genul epic imaginaţia, iar în genul dramatic, viziunea acţiunii"[664]. Concluzia este că ceea ce pot avea în comun asemenea creaţii este faptul că toate se deosebesc de ştiinţă, dar nu în sensul unei opoziţii ireconciliabile (ca „două lucruri contradictorii", care se exclud reciproc), căci „totuşi este o oarecare legătură între artă şi ştiinţă – legătura aceasta o face tocmai ceea ce numim noi literatură", iar „prăpastia mare ar fi între ştiinţă şi arta literară"[665].

În legătură cu cele afirmate de Ibrăileanu se poate adăuga că, dacă „savantul generalizează, pe cînd artistul individualizează", aceasta înseamnă că şi în modul de a scrie există deosebiri în cele două cazuri, şi situaţia se prezintă în mod similar, savantul tinde să scrie, aşa cum s-a menţionat mai sus de altfel, prin

---

662 *Ibidem*, p. 24.

663 „Prin talent se poate anihila scopul unei lucrări", precizează Ibrăileanu (*ibidem*, p. 25).

664 *Ibidem*, p. 27. De observat faptul că aici Ibrăileanu face o analogie forţată, deoarece cuţitul sau becul îşi dovedesc valoarea prin conformitatea cu trăsăturile esenţiale ale unor clase de realităţi, pe cînd creatorul talentat este o individualitate singulară, ce nu se reprezintă decît pe sine, întrucît valoarea este o trăsătură a esenţei unice, cum se înţelege de altfel din alte afirmaţii ale acestui critic, dar şi din ale lui Eugen Coşeriu. Dacă nu se admite că această esenţă este singulară şi că ea ar putea reprezenta ceva (ce ar putea fi sau ar fi) comun, atunci condiţia de creator al autorului ar fi sever erodată.

665 *Ibidem*, p. 28.

Scanned with OKEN Scanner

înscrierea într-un sociolect sau prin dezvoltarea unui sociolect, în vreme ce artistul, urmînd aceeaşi cale a individualizării, se propune ca făuritor al unui idiolect. Dar, nici sociolectul savantului şi nici idiolectul artistului nu coincide cu uzul lor lingvistic (individual), ca vorbitori ai unei limbi, deşi fiecare dintre ele poate fi considerat ca reprezentînd o latură a competenţei lor lingvistice ce se reflectă în acest uz. Sociolectul savantului şi idiolectul artistului sînt de obicei caracterizante ca limbi funcţionale actualizate în vorbire numai atunci cînd ei se manifestă cu statutul social şi cultural pe care-l reprezintă, ca savant şi, respectiv, ca artist (poet).

De altfel, *teoria dominanţei*, prin care se pot determina *tipurile discursive* din perspectiva limbilor funcţionale, se deduce din unele dintre formulările lui Ibrăileanu: „aproape în orice operă poetică obiectivă se găseşte ceva subiectivism şi, invers, în orice operă subiectivă se vede ceva obiectivism, fiindcă nu se poate altfel", dar „poţi să spui că o operă este subiectivă cînd predomină subiectivismul şi, invers, obiectivă, cînd predomină obiectivismul"[666]. Fără îndoială, asemenea stări sincretice ce caracterizează manifestările şi realizările umane se explică prin coparticiparea facultăţilor spiritului în exteriorizarea actelor despre care s-a vorbit anterior, deşi ele sînt într-o relativă opoziţie cu tendinţa aceluiaşi spirit de a realiza cu mijloacele analizei disocieri rafinate (dar abstracte), atunci cînd se orientează spre crearea şi interpretarea conţinutului operelor culturale cu instrumentele culturii de erudiţie (sau culturii majore).

3.1. Opiniile susţinute de Coşeriu şi de alţi cercetători ai limbajului poetic, în încercarea de a-i oferi acestuia un caracter excepţional, pe care, trebuie recunoscut, îl are într-adevăr, pot conduce la ideea că între limbajul poetic şi actualizarea obişnuită a limbii există, în principiu, o graniţă de netrecut, acest limbaj fiind „absolut", „total"[667], „originar" şi „demiurgic", în vreme ce folosirea limbii în comunicarea curentă şi în cea ştiinţifică ar presupune doar relativitate, alteritate şi rutină. În acest caz, a supune elementele lexicale ce au fost destinate alcătuirii discursului literar (poetic) unei analize cu mijloacele şi cu metodele lingvistice obişnuite ar putea fi considerată lipsită de sens sau chiar abuzivă. Această perspectivă ar fi îndreptăţită însă numai dacă, pe de o parte, limbajul poetic ar fi alcătuit din elemente lingvistice proprii numai lui, deosebite de cele ale comunicării uzuale şi ştiinţifice, şi dacă, pe de altă parte, creativitatea nu ar fi o trăsătură generală a limbii, inclusiv a celei uzuale şi ştiinţifice.

---

[666] *Ibidem*, p. 36 şi p. 37.

[667] „Este limbajul cu toate funcţiunile lui, adică este plenitudinea funcţionlă a limbajului", afirmă Eugen Coşeriu (*Prelegeri şi conferinţe*, p. 153), deşi nu precizează care sînt aceste „toate funcţiuni", căci cele stabilite de Roman Jakobson nu sînt în general agreate de el.

Scanned with OKEN Scanner

În sfîrşit, conştiinţa lingvistică a vorbitorilor concepe limbajul poetic ca pe o folosire specială a limbii, iar nu ca pe ceva care transcende limba, ci, eventual, numai ca pe ceva care o înnobilează sau, din contră, ca pe ceva care o forţează, prin folosiri neobişnuite, căci oricît s-ar strădui teoreticienii limbajului poetic nu pot trece cu vederea singura distincţie clară pentru vorbitori, cea dintre comunicarea „normală" şi obişnuită (cea ştiinţifică fiind o specie a acesteia, destinată unui anumit grup social) şi comunicarea poetică, deşi mijloacele sînt de aceeaşi natură şi aparţin aceleiaşi limbi istorice. Şi, întrucît comunicarea obişnuită este cea care se propune ca fiind determinantă vorbitorilor, cea poetică este, prin firea lucrurilor, o „abatere" în raport cu ea, oricîte sofisme s-ar inventa pentru a combate un adevăr ce se impune prin evidenţă ca fiind axiomatic.

Pe de altă parte, de vreme ce elemente ale limbii istorice, a cărei existenţă neîntreruptă este întreţinută de vorbirea obişnuită, pot primi caracter de poeticitate cînd devin componente ale exprimării poetice (aşa cum pot primi caracter metalingvistic, în discursul metalingvistic al definiţiei lexico-grafice), asemenea elemente evoluează de obicei de la obişnuit la poetic prin manifestarea funcţiei poetice identificate de Roman Jakobson ca fiind specifică limbii. În aceste condiţii, înainte de a fi componente ale limbajului poetic, elementele lexicale sînt componente ale unei limbi istorice, ce pot fi tratate şi interpretate cu metodele şi cu principiile ştiinţei limbii, astfel încît, aşa cum afirma Ibrăileanu, există o gamă largă de texte realizate în totalitate sau numai în parte cu mijloacele artei literare, care pot fi foarte variate, dar care nu sînt în principiu decît actualizări specifice ale mijloacelor limbii, acestea fără a-şi pierde vreodată statutul de mijloace ale limbii, căci dacă nu ar avea acest statut nu ar putea deveni nici poetice.

Dintr-o altă perspectivă, observarea atentă a realităţii relevă faptul că ceea ce este numit *limbaj poetic* este judecat prin raportare la folosirea curentă a limbii, este considerat, prin urmare, altceva decît limba obişnuită, dar nu în sensul că ar reprezenta ceva „originar" sau „absolut", căci mijloacele acestui „limbaj" nu sînt diferite prin originea sau prin esenţa lor de cele ale limbii comune, ci sînt numai supuse unor combinări, selecţii sau transformări nespecifice ei şi prin aceasta generatoare de sensuri noi. Ca atare, înainte de a fi „limbaj poetic", aceste mijloace sînt componente ale unei limbi şi, de aceea, limbajul poetic nu poate fi „originar"[668], adică nu poate reprezenta forma iniţială a limbii, căci rolul iniţial al acesteia nu este realizarea poeticului, chiar dacă, într-o interpretare actuală, orice cuvînt poate fi considerat o „metaforă", o „transferare" sau o „substituţie".

Constatările de mai sus sînt în concordanţă cu ideile formulate de Umberto Eco în teoria sa semiotică, potrivit căreia opera de artă (care cuprinde, desigur, şi opera poetică) oferă destinatarului (receptorului), prin intermediul unui „surplus de expresie", un „surplus de conţinut", textul estetic reprezentînd astfel o

---

[668] De altfel, *limbaj originar* este o altă formulare pentru „limbaj absolut", deoarece presupune că „la origine", limbajul ar fi foarte generos sub aspectul posibilităţilor.

Scanned with OKEN Scanner

„construcţie semiotică" printr-o interconectare de mesaje, cu depăşirea codului obişnuit şi cu instituirea unui cod individualizat, prin ale cărei trăsături se propune un *idiolect estetic*. Un astfel de idiolect (reprezentat de un *stil personal*) poate deveni „idiolect de curent" sau „idiolect de perioadă istorică", atunci cînd este asumat de o comunitate artistică[669].

Un limbaj poetic autentic, nu se poate realiza înainte ca limba să fi ajuns la un anumit stadiu de dezvoltare şi fără să existe o anumită analiză şi o apreciere a mijloacelor ei, adică fără să existe o conştiinţă lingvistică în măsură să evalueze manierele de actualizare ale acestor mijloace. De altfel, dacă limbajul poetic ar fi „originar", nici nu s-ar putea explica prin el *creaţia poetică*, fiindcă ea s-ar mărgini numai la reproducerea sau la aflarea a ceva deja existent şi nu ar realiza inovarea pornind de la ceva existent (în tradiţie sau în uz). Limbajul poetic nu poate fi nici „total" sau „absolut", fiindcă nu reprezintă tendinţa principială a limbii de „plenitudine" şi de „desăvîrşire", ci numai folosirea ei într-un anumit mod, diferit de cel al comunicării obişnuite, căci valorile poetice sînt o atribuire şi o inventare, iar nu o constatare şi o înregistrare din perspectiva unei totalităţi.

În acelaşi timp, trebuie subliniat că sintagma numitoare *limbaj poetic* nu este de aceeaşi natură cu alte sintagme ce se construiesc pe baza termenului *limbaj* cu ajutorul unui determinant (*limbaj filozofic, limbaj matematic* etc.), deoarece nu are (printre altele) trăsătura acestora de a fi specific unui grup (profesional) şi este întotdeauna nevoie de încă o determinare („limbaj poetic *eminescian*") care să indice caracterul lui singular, propriu unui creator de opere literare. Pe baza acestei situaţii, valorificînd propuneri precum cele ale lui D. Irimia şi E. Coşeriu, se poate atribui limbajului poetic caracter originar sau caracter absolut numai din această perspectivă a unicităţii prin faptul că este specific fiecărui creator. Dar, trebuie observat că limbajul poetic se prezintă şi el întotdeauna ca limbaj „redus", fiindcă nu există un limbaj poetic general, ci numai limbaje poetice singulare (sau idiolecte poetice). Ca atare, ceea ce are în esenţă trăsătura poeticităţii are şi pe cea a originarităţii sau a absoluităţii (sau absoluteţii), dar care este altceva decît ar reprezenta ideea de „poetic" în general şi vizează folosirea într-un mod special a semnelor lingvistice, pentru a sugera prin ele anumite reprezentări, diferite de cele comune, obişnuite prin ceea ce conţine cunoaşterea şi stimulează intuiţia în mod normal. Prin acest mod de folosire a limbii, limbajul individual devine „originar" sau „absolut", dar nu în raport cu limba în general, ci în raport cu el însuşi, căci se propune ca reprezentativ, fără a fi cuprins în ceva general, decît în sfera unei denumiri pentru a face referire la mai multe singularităţi ce rămîn, în principiu, întotdeauna identice numai cu ele însele.

Astfel, aşa cum s-a menţionat anterior, limbajul poetic poate fi omologat numai ca idiolect, realizările lui pierzîndu-şi poeticitatea originară dacă devin elemente cu folosire socială extinsă, cînd se transformă în etichete pentru anumite

[669] Umberto Eco, *O teorie a semioticii*, pp. 381-385.

Scanned with OKEN Scanner

tipuri de realităţi, deşi, de cele mai multe ori, aluzia la situaţia iniţială unică, luată ca model, rămîne posibilă. În esenţă însă, denumirea *limbaj poetic* este numai o indicaţie generică pentru ceea ce reprezintă de fapt o multitudine de „limbaje poetice", construite cu mijloace lingvistice diferenţiate, ce nu tind şi nu pot tinde spre o unitate de gen decît numai din punct de vedere teoretic, dar nu şi prin trăsături care să le caracterizeze în acest sens.

În acelaşi timp, nu trebuie pierdut din vedere faptul că limbajul poetic este creaţia unor personalităţi dotate cu o aptitudine (nativă) specială, *talentul*, care dă valoare monstrativă (inventivă) neobişnuită uzului individual al limbii, şi cu o competenţă lingvistică remarcabilă, sub aspectul ştiinţei şi conştiinţei lingvistice pe care se întemeiază[670]. În perspectiva unor observaţii făcute anterior (vezi, **II, 6.1.**), fiind o manifestare cu mijloacele limbii, limbajul poetic atestă o *inteligenţă lingvistică* remarcabilă din partea celui care îl propune, prin concretizarea talentului artistic ca *talent lingvistic* (vezi anterior, **IV, 7.1.**). Din perspectiva „intensităţii lingvistice", adică din perspectiva dominantei din amestecul de limbi funcţionale ce caracterizează fiecare idiolect, limbajul poetic are trăsătura generală de a consta dintr-o prevalenţă a funcţiei poetice a limbii, identificabile în unele dintre compartimentele ei. Se adaugă la acestea, desigur, şi

[670] Trebuie admisă, prin urmare, inegalitatea competenţelor lingvistice individuale ce rezultă din inegalitatea ştiinţei şi conştiinţei lingvistice în cazul indivizilor sociali. În aceste condiţii, vorbitorul talentat poate ajunge în condiţia de a deveni creator de limbaj poetic, atunci cînd el are acces la arta literară, ce devine o dimensiune a idiolectului său. Ca atare, în vreme ce competenţa lingvistică uniformizează, în principiu, indivizii sociali, *talentul poetic* îi diferenţiază, fiindcă depăşeşte limitele codului general de raportare, manifestînd o anumită autonomie faţă de sistemele şi microsistemele lui. Aceasta presupune faptul că există vorbitori care au în competenţa lor lingvistică două uzuri: unul care se raportează la uzul comun şi altul („performativ") care ţine de un limbaj (de specialitate, cînd este sociolectal, sau poetic, dacă este idiolectal). În primul caz, ce este reprezentativ pentru locutorul obişnuit, scopul este orientarea exprimării pentru a asigura înţelegerea text-discursului, iar, în cel de-al doilea, specific locutorului-creator, scopul este realizarea unei exprimări adecvate redării unor sentimente şi atitudini (cu ajutorul mijloacelor specifice artei literare). În aceste condiţii, se poate aprecia că alteritatea nu este numaidecît adaptarea vorbirii locutorului la posibilităţile interlocutorului, ci are o latură la fel de importantă reprezentată de admisibilitatea deosebirilor în folosirea limbii, astfel încît s-ar putea afirma că uzul individual uneşte indivizii sociali deosebindu-i, fiindcă nu le anulează individualitatea. Remarcînd în modul de exprimare al locutorului altceva decît ceea ce devenise obişnuinţă în uzul propriu, interlocutorul, dacă are motive de apreciere a modului respectiv, manifestă nu numai predispoziţia de a-l înţelege, ci poate chiar considera nimerit să-şi adaptaze propria exprimare împrumutînd unele dintre elementele care-l compun.

Scanned with OKEN Scanner

alte trăsături ce decurg din activitatea coparticipativă a altor facultăţi ale spiritului (intuiţie, imaginaţie, memorie etc.) decît facultatea limbajului.

Fără îndoială, cu aceste concluzii nu înseamnă că se rezolvă multe dintre problemele menţionate mai sus sau altele ce pot fi identificate prin evaluările posibile din diferite unghiuri de vedere. Totuşi, se poate întrevedea faptul că limbajul poetic se cere studiat îndeosebi ca realizare (cu mijloacele artei literare – tropi, prozodie şi stil, îndeosebi) a operelor literare de către diferiţi autori sau curente artistice, care astfel îşi întemeiază originalitatea şi se pot consacra ca individualităţi creatoare reprezentative, pe baza funcţiilor limbii istorice, dar dincolo de creativitatea specifică în comunicarea obişnuită cu mijloacele ei. În ultimă instanţă, perspectiva aceasta nu este divergentă, desigur, în raport cu cea oferită de Coşeriu, care însă menţine în general discuţia la nivelul unor sentinţe definitive, între care şi necesitatea întemeierii lingvisticii textului pe investigarea textelor literare, chiar dacă vizează şi alte tipuri de opere, cu înscrierea în acelaşi areal al „absolutului" atribuit esenţei limbajului poetic.

3.2. Acest lingvist combate însă insistent considerarea limbajului poetic ca fiind „abatere", menţionînd între altele că „«abaterea» este un concept relaţional[671]. Cine operează cu el trebuie să poată indica şi domeniul său de aplicabilitate, trebuie să poată spune de la ce anume ne abatem. Dacă însă *toate* textele au sens, atunci faptul în sine al abaterii de la normă nu poate fi, evident, purtător al sensului"[672]. Desigur, este adevărat că „sensul" unui text nu poate consta în „abatere", mai ales dacă această abatere este conotată negativ, dar ea există totuşi în cazul limbajului poetic (= limbajelor poetice), fiindcă, prin raportare la uzul curent al limbii, se relevă ca fiind inedit într-un grad mult mai mare decît tradiţia acestui uz. Nimeni nu a susţinut însă că „abaterea" ar reprezenta sensul însuşi, ci numai că ea deschide calea pentru obţinerea unui sens pe care un autor doreşte să-l dea enunţurilor sale. De aceea, Coşeriu, combătînd această respingere a dotării abaterii cu sens, avea datoria să indice de unde vine totuşi sensul textului poetic şi ce îl poate reprezenta. Fără îndoială, acest sens al textului trebuie să rezulte din elementele care îl alcătuiesc şi din organizarea lor, din mijloacele lingvistice, prin urmare, iar acestea sînt orientate spre redarea prin limbă a unor reprezentări propuse cu aportul preponderent al imaginaţiei şi al intuiţiei, iar nu destinate comunicării despre realitatea efectivă, încît cel care foloseşte limba se exprimă pe sine prin contribuţia acestor facultăţi, dincolo de realitatea obiectivă, deşi nu ignoră relaţia cu această realitate. Limbajul poetic reflectă apoi, sub multe aspecte, o relaţie specială între conţinut (echivalat de data aceasta cu sensul) şi exprimare (formă), deoarece aceasta este supusă unor reguli şi principii speciale, între care importante sînt cele care privesc muzicalitatea, ritmul şi armonia, adică

671 În original, p. 70: "«*Abweichung*» ist ein relationeller Begriff".
672 Eugeniu Coşeriu, *Lingvistica textului*, p. 84.

Scanned with OKEN Scanner

intersectarea cu alt limbaj artistic (cel muzical) ce poate exprima prin el însuşi stări emotive şi sentimente, ca formă specifică a sincretismului menţionat mai sus.

În asemenea condiţii, sensul textului poetic este redat în mod complex şi solicită coparticiparea celor două dimensiuni fundamentale ale fiinţei umane recunoscute în mod obişnuit, cea senzorial-afectivă şi cea intelectual-raţională. Din complexitatea manierei de valorificare a mijloacelor limbii însă, rezultă caracterul plurivoc (cu mai multe valori) al sensului poetic ce rezultă din receptarea unui text polivalent, realizat de un vorbitor cu aptitudini remarcabile, dar, prin aceasta, deşi nu-şi pierde caracterul de a fi reprezentativ pentru o comunitate de vorbitori, el nu rămîne comparabil sub aspectul actualizării mijloacelor limbii cu ceilalţi utilizatori ai ei.

Aceasta rezultă din faptul, remarcat de însuşi Eugen Coşeriu, că „limbajul poetic nu poate fi o modalitate între altele a uzului lingvistic, nu poate fi coordonat cu alte modalităţi, precum cea a limbii cotidiene sau a limbajului ştiinţific. El trebuie mai degrabă înţeles pur şi simplu ca limbaj[673], deoarece doar în interiorul lui găsim deplina desfăşurare a tuturor posibilităţilor limbii"[674]. Şi, mai departe: „În limbajul poetic nu se adaugă nimic în plus faţă de ceea ce există în limbă ca atare[675]; totuşi, în poezie, îşi află o desfăşurare completă mult din ceea ce, în alte modalităţi ale uzului lingvistic, rămîne, ca să spunem aşa, «nefolosit sau pe cale de a fi folosit»"[676]. După cum se poate observa, în cele din urmă, şi aprecierile lui Coşeriu în legătură cu limbajul poetic sînt realizate prin raportare la „uz", noţiune lingvistică pe care el n-o relevă în mod special, dar care are o importantă tradiţie în cercetarea ştiinţifică (Hermann Paul, Alexandru Philippide, Louis Hjelmslev şi alţii). Ca atare, în ultimă instanţă, el, respinge doar folosirea termenului *abatere* din caracterizarea limbajului poetic, care l-ar opune unui „presupus «limbaj normal»"[677]. Dar, dacă nu există un „limbaj normal" (de vreme ce el este doar „presupus"), atunci nu există nici normă a limbii, care în teoria sa

---

673 Desigur, că nu de fiecare dată, în fiecare dintre realizările lui, ci considerat în toate variantele lui posibile.

674 Eugeniu Coşeriu, *Lingvistica textului*, p. 160. Dar, dacă „doar în interiorul lui găsim deplina desfăşurare a tuturor posibilităţilor limbii", s-ar putea înţelege că aceste posibilităţi (toate!) au ajuns *érgon*, lucru făcut, şi atunci „toate posibilităţile" au devenit realităţi. De altfel, şi în alte situaţii, ca atunci cînd combătea concepţia lui Saussure despre limbă, Coşeriu insista pe ideea posibilităţilor, deşi ele nu pot fi avute în vedere decît atunci cînd au fost valorificate, altfel, lipsind orice mijloc de a le intui, rămîn numai în situaţia de a presupune că ele există (fără a şti care sînt) şi că se vor realiza într-un fel sau altul. Din acest motiv, trăsătura atribuită limbajului poetic că va înlesni găsirea toturor posibilităţilor limbii este o afirmaţie riscantă.

675 Desigur, „limba ca atare" înţeleasă deopotrivă ca realizări deja existente şi ca ceea ce va fi realizat.

676 Eugeniu Coşeriu, *Lingvistica textului*, p. 161.

677 *Ibidem*, p. 172.

Scanned with OKEN Scanner

se raportează la normalitate, la tradiţia limbii, şi nu există nici *uz lingvistic* (comunitar şi individual).

Trebuie observate în afirmaţiile lui Coşeriu consemnate mai sus desele formulări negative, ceea ce indică în ultimă instanţă o opoziţie în raport cu o altă realitate, dar o definiţie autentică nu se poate formula prin excluderi, pentru ca, în ultimă instanţă, să se ofere o substituţie de determinanţi (precum *poetic* = *absolut*) într-o sintagmă numitoare. O contradicţie evidentă ar putea apărea din cumularea ideilor formulate astfel: din lipsa de „coordonare" a limbajului poetic cu uzul ar putea fi dedusă diferenţierea funciară a mijloacelor actualizate de fiecare dintre ele, ca şi cum aceste mijloace ar aparţine unor limbi sau sisteme de comunicare diferite. Altfel, o definiţie pozitivă a limbajului poetic, nu se poate alcătui decît fie pe cale deductivă, cu gen (proxim) de referinţă şi diferenţă specifică, cînd s-ar identifica un asemenea gen, fie pe o cale sintetică prin precizarea a ceea *ce* se adaugă la *ceva* pentru a deveni *altceva*. În cea de-a doua situaţie, unde domină întrebuinţarea unor pronume (nehotărîte sau relative), între care *altceva* poate trimite la o entitate determinată, limbajul poetic, *ceva* poate presupune limba obişnuită sau uzul limbii obişnuite, însă *ce* trebuie să reprezinte suma particularităţilor cu care se autentifică un limbaj poetic, din mulţimea limbajelor poetice realizate. Dacă s-ar aplica aici sugestia interpretativă a lui Emile Benveniste valorificată în expunerea în legătură cu subiectul vorbitor (vezi, **VII, 2.1.**), s-ar putea considera că suma respectivă este cea care poate da conţinut pronumelui *ce*.

De altfel, Eugen Coşeriu era dator să aducă în discuţie şi alte probleme pe care le pun unele dintre ideile şi principiile susţinute în studiile sale, precum maniera în care se raportează trăsătura limbii de a fi „activitate" cu trăsătura limbajului poetic de a o reprezenta ca atare (şi de a se identifica cu ea) sau considerarea existenţei limbii ca schimbare cu caracterul limbajului poetic ca realizare idiolectică, unică şi definitivă. În condiţiile în care asemenea probleme nu au fost luate în atenţie, se ridică întrebarea dacă asemenea idei şi principii pot avea valabilitate (deplină) sau trebuie privite ca fiind relative sau dependente numai de anumite interpretări momentane.

3.3. În sinteză, se poate considera că există o sumă de folosiri speciale ale limbii care se denumeşte *limbaj artistic* cu două ramificaţii de bază, pe de o parte, un grup de limbaje ale poeziei şi, pe de altă parte, un grup de limbaje ale prozei. Prin limbajele poeziei, organizarea discursivă conduce la reprezentări ale unor lumi imaginate, iar, prin limbajele prozei, lumile imaginate conduc la organizări discursive ce au de obicei aparenţă de relatare a unor stări de lucruri reale. În ambele situaţii însă, mijloacele limbii sînt supuse unor selecţii şi unor prefaceri intens marcate de trăsăturile şi de intenţiile unor personalităţi cu anumite aptitudini artistice şi cu *talent lingvistic* care se reflectă prin realizarea unor texte alcătuite din perspectiva întemeierii unor limbaje poetice individuale. În

Scanned with OKEN Scanner

cazul acestor limbaje, construcţia text-discursului este în strînsă legătură cu conţinutul lui şi într-un raport de determinare, care poate fi foarte accentuată, cu el, încît forma acestei construcţii impune uneori un anumit tip de conţinut, iar conţinutul poate cere o anumită formă de expresie. Acest conţinut, fiind oarecum eliberat de determinările comunitare, spaţiale şi temporale şi cultivînd în mod insistent spiritul individual, oferă poeticului condiţii de a mobiliza toate resorturile geniului creator ale individului în intenţia sa de a realiza, cu ajutorul imaginilor, o lume în sine şi pentru sine, dar nu o lume suficientă sieşi, pentru că existenţa şi valorizarea ei depinde de măsura în care este receptată.

Desigur, trebuie observat de data aceasta, pe de o parte, faptul că poeticul (= cultivarea artei poetice) nu este o manifestare araţională sau iraţională, fiindcă ar fi exteriorizarea unui individ dincolo de limitele şi de regulile controlate de simţul comun, iar, pe de altă parte, afectivitatea şi sentimentul sînt trăsături general umane, încît indivizii sociali se diferenţiază numai prin gradul de intensitate în care le trăiesc şi prin modul în care le antrenează în exprimare, dar nu prin faptul că le posedă şi că le exteriorizează cu ajutorul mijloacelor limbii[678]. În acelaşi timp, trebuie relevat faptul că afectivitatea şi sentimentul sînt exprimate prin cuvinte şi prin îmbinări de cuvinte care în mod obişnuit redau noţiuni, şi numai uneori sînt exprimate în mod direct, prin interjecţii, fără ca prin aceasta să presupună substituirea lor prin idei, deoarece aceste cuvinte şi îmbinări sînt relaţionate în funcţie de solicitările imaginaţiei, intuiţiei (iar nu prin imperativele cunoaşterii intelectiv-raţionale) şi artei poetice, aceasta din urmă în mare parte cu principii generale de realizare, dar, de fiecare, dată, cu concretizări diferite.

Poeticul acordă, prin urmare, preponderenţă sensibilităţii şi sentimentului în raport cu raţiunea în manifestarea eului, natura şi societatea devenind astfel cadrul de concretizare a ipostazelor în care intuiţia şi imaginaţia pot detalia relaţiile eului individual cu lumea naturală şi cu lumea socială. În asemenea condiţii de implicare pronunţată a eului în actul creativ, rezultatul este intens marcat de trăsături individualizatoare şi, de aceea, receptorul (interlocutorul) trebuie să facă un efort suplimentar pentru a identifica sensul conferit de creator (locutor) exprimării sale. S-ar putea afirma în această situaţie că alteritatea atribuită de obicei locutorului devine de data aceasta relevantă pentru interlocutor, schimbîndu-se astfel centrul acestei trăsături specifice vorbitorului şi indispensabile comunicării în zona interlocutorului care întreprinde *actul hermeneutic* de „înţelegere" a textului poetic. Această tentativă a recuperării individualităţii pe terenul socialului, considerat ca destinatar al text-discursului poetic, poate conduce însă la interpretări diversificate ale acestui text-discurs, fiindcă socialul nu se prezintă ca ceva uniform şi este alcătuit din individualităţi; socialul (comunitatea, societatea) nu este *un* interlocutor, ci o sumă de interlocutori, fiecare cu aptitudini

[678] De altfel, şi raţiunea, deşi recunoscută ca fiind universală prin regulile ei de funcţionare, se manifestă individual şi prin realizări ale spiritului individual.

Scanned with OKEN Scanner

individuale şi, de aceea, fiecare valorifică într-o manieră proprie valenţele creaţiei sau numai anumite aspecte ale ei. Cu toate acestea, întrucît textul are un singur sens atribuit de autor, dacă el este înţeles corect, aceste interpretări pot fi variate, dar ele nu pot fi în mod fundamental deosebite sau opuse, ci doar distincte din punctul de vedere al selectării şi detalierii unor trăsături, al intensităţii constatate în atitudinea autorului, al mijloacelor şi al metodelor folosite de el în exprimare, căci, aşa cum observa Umberto Eco, „destinatarului i se cere o colaborare competentă"[679]. Ca atare, atunci cînd receptorul se îndepărtează în mod excesiv de obiectul supus atenţiei sale, el pierde statutul de interlocutor, deoarece construieşte ceva nou, avînd acest obiect numai ca pretext, fără a respecta exigenţele alterităţii, care i-ar impune efortul de a rămîne cît mai aproape de acest obiect. Pe de altă parte, acelaşi semiotician observa caracterul „deschis" al textului literar şi existenţa unor straturi diferite de sens pe care acesta le oferă cititorului, astfel încît opera literară este de fapt o „operă deschisă", cum se stabileşte într-o lucrare publicată în 1962 (*Opera aberta*, Bompiani, Milano).

3.4. Aşa cum s-a arătat anterior, limbajele poetice, spre deosebire de limbajele de specialitate – care sînt sociolecte –, sînt idiolecte, dar aceste două tipuri de limbaje au şi alte laturi lingvistice care le diferenţiază, în mod deosebit cele concretizate prin selecţiile lexicale şi prin structurile textual-discursive. La acestea, se adaugă şi aspecte ce ţin de latura ontică şi de latura cognitivă a comunicării prin limbă – adică de referinţă şi desemnare –, care sînt la rîndul lor în mod pronunţat diferenţiate în cazul tipurilor respective. Cu toate acestea, nu se poate afirma că, între limbajele de specialitate şi limbajele poetice, există graniţe de netrecut, fapt observat – cum s-a putut constata – şi de G. Ibrăileanu, mai ales fiindcă unii termeni de specialitate pot rezulta din folosiri metaforice (un procedeu general de creaţie în limbă) ale cuvintelor obişnuite, iar unii termeni de specialitate pot primi alte valori, inclusiv poetice, prin actualizarea lor în text-discursul literar (prin *determinologizare*).

Dintr-un alt unghi de vedere, se poate observa că o operă poetică nu se construieşte numai cu mijloace lingvistice avînd valoare poetică, iar un text-discurs de specialitate nu se realizează numai cu mijloace ce ţin exclusiv de limbajul specialităţii respective. De aceea, „gradul zero al scriiturii" (cum a considerat Roland Barthes, în 1953, exprimarea lipsită de relevanţă stilistică, la care se raportează exprimările cu marcă stilistică) este în fond numai un reper teoretic, deoarece nici un text-discurs nu este în principiu total opac implicaţiilor poetice sau specializate (acesta în înţeles larg, ca mod de exprimare în comunicarea dintr-un anumit domeniu), fiindcă originalitatea vorbitorului presupune întotdeauna o depăşire a limitelor impuse de limbă (în condiţiile în

[679] Umberto Eco, *O teorie a semioticii*, p. 391.

Scanned with OKEN Scanner

care aceasta este considerată doar un cod social). Din punct de vedere taxinomic însă, trebuie observat că structurile denominative *limbaje de specialitate* şi *limbaje poetice*, deşi realizate pe baza aceluiaşi substantiv cu determinanţi, nu presupun, în principiu, o clasificare în două specii ale aceluiaşi gen, adică în sfera aceleiaşi mulţimi de entităţi culturale, sociale şi lingvistice. De aceea, cele două grupe de „limbaje" nu reprezintă existenţa unor raporturi necesare între ele, nici măcar de opoziţie, decît faptul că indică forme de diversificare ale limbii istorice (sub aspectul ei literar în mod deosebit).

De altfel, oricare ar fi semnificaţia atribuită cuvîntului *limbaj* din sintagma *limbajul poetic*, folosirea lui se dovedeşte a fi aici problematică datorită relaţiei inderogabile cu substantivul *limbă*, ceea ce ar însemna că prin *poetic*, ca substantiv, ar trebui să se înţeleagă creaţia în limbă sau chiar numai creaţie în limbă. În această situaţie, relevarea modului în care limba este folosită într-o manieră personalizată şi inovatoare ar fi, în linii generale, atestatul poeticităţii sau al gradului de poeticitate. Dar, în realitate, creaţia nu se iniţiază în limbă prin activitatea facultăţii limbajului, ci prin activitatea imaginaţiei şi a intuiţiei, prima o facultate constructivă, iar cealaltă una reprezentatoare şi, de aceea, creaţia are o latură ontică de natură ideală, dar dincolo de ceea ce se poate denumi *limbaj*. De obicei, imaginaţia şi intuiţia sînt stimulate volitiv în urma unor decizii ale raţiunii sau ale facultăţii de judecare, ca suport al unor atitudini şi sentimente prin care spiritul se mobilizează şi se exteriorizează prin acte de limbaj, cu selectarea şi cu organizarea mijloacelor limbii în forme ce depăşesc deprinderile şi rutina, cu intenţia de a scoate în evidenţă atitudinile şi sentimentele respective.

Aceasta nu înseamnă că limba nu este antrenată efectiv, prin facultatea limbajului, în creaţie sau că nu poate oferi sugestii pentru a o realiza, căci de calitatea şi de statutul mijloacelor ei depinde aspectul, forma în care se concretizează creaţia, însă aici se atestă *talentul (lingvistic)* şi, în general, nivelul performativ de excepţie al competenţei celui care foloseşte limba. De aceea, poetul sau scriitorul în general, dar şi alte categorii de autori de opere culturale, selectează, multiplică şi angrenează mijloacele limbii prin evaluarea calităţilor pe care le identifică şi le apreciază din perspectiva unor destinaţii ale exprimării şi ale procedeelor (figuri de stil sau de gîndire, prozodie, trăsături fonetice sau de conţinut etc.) pe care le consideră valabile pentru atingerea lor, forţa creativă fiind favorizată şi aici atunci cînd imaginaţia şi intuiţia sînt în concordanţă sau sînt stimulate de ceea ce poate oferi sau sugera limba, cu girul unei conştiinţe lingvistice nu numai exigente, ci şi vizionare. Doar în asemenea condiţii, creaţia se poate analiza ca limbaj poetic propriu-zis, ca folosire individuală a limbii pentru a exprima o construcţie ontică ideală, în raport cu care autorul are statut demiurgic, dar care poate fi redată sau nu printr-un limbaj poetic.

Scrierile în proză sînt, de aceea, creaţii ontice, dar, în principiu, nu sînt creaţii poetice şi nu sînt redate prin limbaj poetic, în sensul că aici, prin dominanta tipului de text-discurs narativ (şi dialogic), limba folosită este antrenată în măsură relativ redusă prin mijloacele ei specifice (forme şi structuri) la edificarea şi la

Scanned with OKEN Scanner

susţinerea onticului. Pe de altă parte, nu trebuie neglijat faptul că însuşi poeticul poate fi conceput în maniere diverse, astfel încît, de exemplu, el recurge adesea la versificaţie, dar nu rămîne numai la ea şi, de aceea, pot exista buni versificatori, dar slabi poeţi. De altfel, versificaţia sprijină poeticul, însă acesta nu se identifică cu ea şi nici nu este obligatorie, cel puţin în cazul unora dintre curentele literare din epoca modernă şi, de aceea, aşa cum s-a constatat din expunerea ideilor estetice formulate de G. Ibrăileanu, „arta literară" caracterizează în mod categoric o parte dintre operele culturale prin preponderenţă, dar „literatura", cu o sferă mult mai cuprinzătoare, este marcată numai parţial de aceasta. În sfîrşit, nu trebuie pierdut din vedere faptul că, în concordanţă cu ideea despre unitatea spiritului susţinută de Hegel, cele două facultăţi care iniţiază poeticul, imaginaţia şi intuiţia creatoare –aceasta avută în vedere de Croce–, sînt sprijinite de altele, îndeosebi de cele cu funcţii cognitive (intelect şi raţiune) şi sînt potenţate de cele afective (sensibilitate şi afectivitate sau sentiment) ca participare a sinelui la actul demiurgic.

Datorită trăsăturilor care-l definesc, limbajul poetic (considerat în mod generic ca o însumare de entităţi singulare neechivalabile) nu se poate evalua decît ca *lucru făcut* (ca *érgon*), deoarece pentru el nu se pot presupune virtualităţi şi nici reguli de corectitudine sau de adecvare, ci numai eventuale metode de evaluare şi de interpretare, dar şi acestea numai cu condiţionări spaţiale şi temporale. Dacă alte limbaje (cu valoare de limbi funcţionale) au tendinţe de răspîndire sau chiar de generalizare, limbajul poetic poate realiza numai influenţe, în cele mai multe cazuri însă destul de restrînse. Ca atare, s-ar putea spune că, în principiu, este posibilă numai o descriere a limbajului poetic la un creator sau altul şi numai în mică măsură teoretizarea lui, realizabilă prin generalizare conceptuală, căci fiind (exclusiv) idiolectal, el nu are generalitate, este de fiecare dată o mulţime cu un singur element, de unde se produce impresia „suspendării alterităţii" în cazul lui. Pe de altă parte, el nu este o „limbă moartă", în sensul de lipsă a actualităţii fiindcă nu reprezintă *enérgeia* ce caracterizează în mod deosebit limbajul (atît ca limbă, cît şi ca vorbire), dar faptul că solicită pentru receptare o hermeneutică interpretativă cu mai multe ramificaţii pentru a-i determina sensul îl aduce mereu în actualitate prin etapele urmate şi prin soluţiile asumate în această activitate. Singularitatea constructivă accentuată a textdiscursului poetic face ca sintagma numitoare *limbaj poetic* fără altă completare să fie în mare parte un „termen fără referinţă", deoarece conţinutul ei noţional-semantic nu se poate delimita în mod inductiv şi, cu atît mai puţin, în mod deductiv. Deseori, exprimarea poetică este pusă în relaţie cu actualizarea unor valori conotative (latente) ale semnelor lingvistice, aceste valori reprezentînd potenţialităţile acestor semne prin atribuirea expresiilor lingvistice a unor

Scanned with OKEN Scanner

conţinuturi ulterioare celor iniţiale, care se află în uzul obişnuit al limbii[680]. În acest mod, limbajul poetic, ca noţiune-gen, reprezintă însumarea acestor valori conotative actualizate şi actualizabile, ce sînt raportabile la funcţia poetică a limbii. Trebuie totuşi observat că nici în acest mod nu s-a rezolvat problema conţinutului noţiunii „limbaj poetic".

De altfel, după cum se va arăta în continuare, cercetările filozofice au relevat că folosirea limbii, mai ales sub aspectul scris, presupune în mod obişnuit un *efort hermeneutic* din partea receptorului, efort ce se poate circumscrie alterităţii ce caracterizează destinatarul sau interpretul text-discursului, situaţie în care, receptarea mesajului poetic se poate considera o formă specifică a hermeneuticii inerente existenţei limbii, raportabile, desigur, la funcţia ei poetică, dar şi la statutul ei de glosocosmos, de mijloc de redare a perspectivei despre realitate pentru o comunitate socială. Dar, aşa cum s-a menţionat de cîteva ori în paginile anterioare, limba este identificată de obicei cu uzul comun din momentul observării ei şi, în raport cu acest uz, se judecă aspectele ce ţin de fazele trecute ale limbii, precum şi întrebuinţările marcate de trăsături individualizatoare pronunţate. Limbajul poetic folosit de un autor este marcat de trăsătura artei şi de o anumită concepţie despre construcţia artistică cu mijloacele limbii, care ajung în situaţia de a reprezenta arta literară. Unele dintre aceste mijloace pot deveni „artistice" după momentul realizării textului care le conţin, dacă ulterior nu mai corespund uzului, iar altele ies din sfera limbajului poetic atunci cînd devin uzuale şi sînt relativ frecvent folosite în comunicare.

Anterior, a fost menţionat şi faptul că dotarea naturală nu presupune că facultatea limbajului se manifestă identic sub aspectul agerimii şi relevanţei ei (vezi, **IV, 6.1.**) şi, de aceea, ea diferenţiază indivizii sociali, astfel încît numai unii dintre ei sînt dotaţi cu *talent lingvistic*, în cazurile în care competenţa lingvistică individuală depăşeşte media ce caracterizează masa vorbitorilor limbii. Această situaţie favorizează existenţa unei forţe creatoare superioare condiţiei vorbitorului obişnuit (considerat ca fiind reprezentativ) şi se remarcă deopotrivă prin *spirit de observaţie* (sau *inteligenţă aperceptivă*) şi prin *ingeniozitate* (sau *inventivitate*) în folosirea limbii, trăsături care însă caracterizează de obicei existenţa spirituală a omului în general, dar care devin remarcabile numai în cazul celui talentat.

Calităţile native ale omului dotat cu talent lingvistic devin însă forţă de creaţie artistică cu mijloacele limbii numai în măsura în care sînt remarcate şi recunoscute (de deţinătorul lor şi de ambianţa socială), sînt stimulate şi cultivate, astfel încît nu rămîn doar la stadiul de manifestare accidentală şi lipsită de orientare sau de scop. Talentul este o oportunitate importantă de

---

[680] Astfel se poate aplica teoria susţinută de Umberto Eco (*O teorie a semioticii*, pp. 85-88). Pe de altă parte, decriptarea semnificaţiilor rezultate prin recursul la aceste posibilităţi explică de ce se produce prin *lecturi alternative*, potrivit acestui specialist.

Scanned with OKEN Scanner

dezvoltare şi de particularizare a valorilor umane în spaţiul unei limbi, fiind în măsură să atribuie acesteia arta poetică ce vizează valori de prevedere ce exced limba (unităţi ritmice, rimă, măsură, figuri stilistice sau retorice etc.). Maniera de selecţie şi de aplicare a acestor procedee se individualizează în cazul fiecărei limbi, fiecărui tip de creaţie şi fiecărui creator.

Scanned with OKEN Scanner

XIII. Controverse în legătură cu schimbarea lingvistică şi cu cauzele ei

1.1. Cauza şi schimbarea sînt două dintre conceptele obişnuite ale filozofiei şi ale teoriei ştiinţifice, iar valabilitatea lor, în general recunoscută, se consideră a rezulta dintr-o relaţie nemijlocită între ele. Pentru filozofie, cauza se propune ca un principiu universal, care, chiar atunci cînd nu este recunoscut ca avînd valoare în sine, se impune spiritului, iar acesta asigură pe baza lui coeziunea cunoştinţelor şi, ca atare, se admite că lumea cognoscibilă nu se poate gîndi în afara cauzei. Pe de altă parte, teoria ştiinţifică găseşte în cauză mijlocul de explicare atît în succesiunea evenimentelor şi proceselor, cît şi în organizarea lor sistematică în complexe care le atribuie un rol sau un statut într-un agregat al obiectelor supuse cercetării. Este explicabil astfel că, la fel ca în alte ştiinţe, lingviştii folosesc în discursul lor termenii *schimbare* şi *cauză*, dar nu pentru a recurge la noţiunile denumite astfel prin urmarea docilă a unor principii general recunoscute în cercetarea ştiinţifică şi prin considerarea lor ca impunîndu-se în mod necesar de vreme ce ilustrează trăsături universale ale realităţilor, ci pentru că s-a considerat că, şi în cazul fenomenelor şi realităţilor lingvistice, există situaţii şi procese care se pot explica şi interpreta prin modelele structurante sugerate de relaţiile pe care le presupun ele. Se înţelege că schimbarea şi cauzalitatea intervin în formarea profilului conceptual al limbii şi se manifestă necontenit, în sensul că logosul este marcat de aceste fenomene sub toate aspectele, dar mai ales sub aspect semantic.

Dicţionarele de lingvistică cuprind însă de obicei articole speciale consacrate „schimbării", dar nu şi „cauzei", fiindcă aceasta din urmă este doar un corelat al celeilalte, în sensul că îi oferă posibilităţi de detaliere a modului de producere. Sub acest aspect, *Dictionnaire de linguistique*, realizat de Jean Dubois împreună cu alţi lingvişti[681], stabileşte într-o frază iniţială că „*schimbarea*, denumită şi *variaţie*, este fără îndoială trăsătura cea mai importantă a limbajului", consemnînd apoi că, în două epoci date, se constată că un cuvînt, o parte a unui cuvînt sau un procedeu morfologic, nu se prezintă în acelaşi mod, „chiar dacă scrisul poate produce uneori această iluzie". Fără îndoială, *schimbare* şi *variaţie* nu sînt însă sinonime, dar „schimbarea" se poate considera o specie a „variaţiei"

---

681 Jean Dubois et alii, *Dictionnaire de linguistique*, Librairie Larousse, Paris, 1973, s.v. *changement*.

Scanned with OKEN Scanner

atunci cînd este privită numai din perspectiva unor momente din existenţa unei realităţi, încît formularea *schimbarea geografică* (*changement géographique*) este nimerită numai cu referire la pătrunderea unor elemente de grai în limba literară, în scris, sau din cea a conceperii unei limbi iniţiale relativ unitare prin toate trăsăturile ei de bază. Pe de altă parte, se poate observa că autorii acestui dicţionar nu recurg la explicaţia prin cauză, preferînd formula *originea schimbării* (*origine du changement*): „dacă o situaţie de bilingvism este la originea schimbării, se vorbeşte de interferenţă, de împrumut şi de calc". În această lucrare sînt menţionate apoi două sintagme specifice limbajului specializat al lingvisticii, întîi cea cu tradiţia cea mai extinsă, *schimbări fonetice*, cu menţionarea avatarurilor ei în scrierile neogramaticilor, şi, apoi, *schimbare structurală*, din terminologia gramaticii generative.

Un dicţionar de specialitate din spaţiul german, precum *Lexikon der Sprachwissenschaft*, editat de Hadumod Bußmann[682], tratează schimbarea (*Sprachwandel*) ca pe un fenomen ce reprezintă obiectul de cercetare al lingvisticii istorice şi caracterizează limba în toate compartimentele ei de bază: fonologie (*Lautwandel*), morfologie, sintaxă, semantică (*Bedeutungswandel*). Precizări extinse sînt făcute în legătură cu *schimbarea fonetică* (*Lautwandel*), indicîndu-se, pe de o parte, importanţa deosebită pe care i-au acordat-o neogramaticii, şi, pe de altă parte, varietatea deosebită realizată la nivelul condiţiilor constatabile în structurile limbii. Diversitatea este foarte pronunţată şi în cazul *schimbării semantice* (*Bedeutungswandel*), motivaţia şi consecinţele realizării ei regăsindu-se în special în diversificarea şi în specializarea folosirii limbii în comunicare, acest dicţionar concentrînd în cîteva coloane aproape toate fenomenele semantice cunoscute.

Conceptul „schimbare" nu putea lipsi, desigur, din dicţionarele de lingvistică româneşti, cel mai bogat dintre acestea, *Dicţionar de ştiinţe ale limbii*[683], care tratează în mod diferenţiat „variaţia" – vizată prin două sintagme specifice în terminologia lingvisticii (*variaţie lingvistică* şi *variaţie liberă*) –, şi „schimbarea"

---

682 Hadumod Bußmann (hgn), *Lexikon der Sprachwissenschaft*, Alfred Kröner Verlag, Stuttgart, 2008, s.v. *Sprachwandel*, p. 670; *Lautwandel*, p. 392. Pornind de la semantismul bogat al substantivului *Wandel*, care are, între altele, şi semnificaţiile „schimbare, transformare" şi „curs, decurs" (*im Wandel der Zeit* „în decursul timpului"), Alexandru Philippide a folosit sintagma *alunecarea sunetului*, pentru *Lautwandel*, care sugerează mai evident caracterul treptat al schimbării, ce produce trecerea de la un sunet (sau un grup de sunete) la altul. Cît priveşte *schimbarea semantică*, discutată în dicţionarul menţionat (s.v. *Bedeutungswandel*, pp. 83-84), aceasta ar putea fi raportată la formularea *lămurirea psihică a cunoştinţelor*, folosită de Philippide în prima etapă a activităţii sale ştiinţifice.

683 Angela Bidu-Vrănceanu et alii, *Dicţionar de ştiinţe ale limbii*, Editura Nemira, Bucureşti, 2001.

Scanned with OKEN Scanner

– reprezentată în două sintagme consacrate: *schimbare lingvistică*, cu o sferă foarte largă, şi *schimbare de cod*, cu întrebuinţare în anumite teorii lingvistice. În acest context, schimbarea lingvistică ţine de dinamica limbii şi de inovaţiile produse în spaţiul ei, fiind un fenomen prin care se explică filiaţia dintre stadiile din existenţa limbii. Schimbarea lingvistică nu este pusă în legătură cu anumite „cauze", desigur, în concordanţă cu opiniile exprimate de unii lingvişti din trecut şi actuali, deşi este menţionat faptul că ea „a fost abordată fie din perspectiva istoriei *interne* a limbilor, fie din perspectiva istoriei lor *externe*", dar, cele două „istorii" nu ar putea fi sugerate decît de natura factorilor prin care se explică succesiunea fenomenelor lingvistice[684]. Totuşi „variaţia lingvistică" este tratată independent în acest dicţionar, probabil pentru a prezenta tipologia lui E. Coşeriu, şi, de data aceasta, se precizează că „variaţia lingvistică este o consecinţă a schimbării lingvistice", de unde se poate înţelege că „diversitatea lingvistică" este în principiu ulterioară unei unităţi iniţiale.

Neogramaticii, care au acordat mare atenţie schimbării lingvistice, au avut în vedere deopotrivă schimbarea prin înlocuirea limbii, ca în cazul romanizării popoarelor din imperiul antic, şi schimbarea prin „evoluţia lentă normală a unei limbi", adică aşa cum a procedat şi lingvistul american Edward Sapir, desigur cu o viziune şi cu explicaţii personale, dar, ca chestiune de principiu, fără importante conotaţii specifice, încît concepţia acestui lingvist s-ar putea asocia unor direcţii interpretative europene. În sfîrşit, punctul de vedere „deosebit" ce ar caracteriza pe transformaţionalişti, care consideră că schimbările lingvistice sînt numai „acelea care afectează competenţa", se armonizează de fapt cu opinia potrivit căreia „schimbările au caracter individual, producîndu-se la nivelul idiolectelor şi extinzîndu-se... în cadrul unei comunităţi", căci, pentru a fi caracteristică idiolectului, schimbarea trebuie să devină proprie competenţei, simpla apariţie (întîmplătoare) singulară, la nivelul performanţei, a unor modificări în folosirea limbii care se raportează la un aspect consacrat al ei, fără perpetuarea lor ulterioară cu unificarea într-o direcţie unică, nefiind suficientă pentru a iniţia o schimbare propriu-zisă, fiind numai un eveniment, şi reprezentînd numai un mod de producere similară, iar nu identică, a unei schimbări.

1.2. Prezentarea de pînă acum, deşi foarte restrînsă, sugerează totuşi dificultăţile stabilirii unui conţinut bine determinat şi unanim acceptat, chiar dacă ar trebui admise unele nuanţări, pentru noţiunea redată prin termenul sintagmatic *schimbare lingvistică*, însă necesitatea admiterii ei şi baza ei obiectivă, faptul că se referă la o realitate, nu sînt de obicei contestate. Ca atare, în lexicul de

[684] De altfel, cu mai mult de un secol în urmă, A. D. Xenopol publica cîteva studii în legătură cu problema cauzalităţii din perspectiva cercetării istorice, între care două se remarcă în mod deosebit: *Cauzalitatea în succesiune* (Bucureşti, 1906) şi *Evoluţia în istorie* (Bucureşti, 1907).

Scanned with OKEN Scanner

specialitate al lingvisticii, se consideră a fi cuprins termenul *schimbare (lingvistică)* în legătură cu care, în mod necesar, este invocată *cauza* care o produce, o extinde, o restricţionează sau o înlătură, indiferent de natura ei, în măsura în care poate fi considerată ca reprezentînd factorul prin care schimbarea respectivă s-ar putea motiva. De aceea, în capitolul introductiv din *Istoria limbii române*, G. Ivănescu nota că este inevitabil ca lingvistul să valorifice rezultatele la care au ajuns alte ştiinţe sociale, „dată fiind legătura strînsă dintre diferitele realităţi sociale"[685]. În general, modul de existenţă şi schimbarea faptelor lingvistice sînt considerate în acest context ca fiind supuse cauzalităţii, însă cauza nu poate fi ceea ce a devenit un efect, fiindcă aceasta ar însemna că efectul ar fi existat deja în cauză – aşa cum au observat David Hume şi Immanuel Kant –, ci este ceva exterior efectului.

Prin urmare, în mod deosebit prin curentul neogramatic, întemeietor necontestat al lingvisticii istorice, conceptul „schimbare lingvistică" a devenit uzual în gîndirea europeană, conţinutul lui fiind însă privit în mod variat, în funcţie de predispoziţia de apropiere de sugestiile venite din direcţia ştiinţelor naturale sau de luarea în considerare a unui specific, mai mult sau mai puţin pronunţat, atribuit ştiinţelor societăţii, îndeosebi celor care privesc compartimentele culturii. La adepţi ai orientării neogramatice şi la cercetători ai istoriei limbii în cadrul căreia se constată transformări numeroase de tipuri foarte variate, precum Alexandru Philippide şi G. Ivănescu, schimbarea lingvistică şi corelatul ei cauza (sau cauzele) schimbărilor sînt principii cu valoare axiomatică antrenate frecvent în construcţia explicativă şi demonstrativă a faptelor de limbă, precum şi a teoretizărilor în legătură cu ele, dar mai ales atunci cînd studiul limbii este relaţionat cu cel al altor realităţi sociale sau este evaluat din punct de vedere filozofic. Mai mult, în cazul celor doi lingvişti amintiţi, filiaţia problemelor pe care le-au cercetat şi continuitatea în activitatea lor ştiinţifică favorizează cuprinderea ei în aceeaşi perspectivă de evaluare. Este explicabil astfel de ce în amplul studiu introductiv intitulat *Alexandru Philippide – teoretician al limbajului* la volumul de *Opere alese* din moştenirea profesorului său, G. Ivănescu realizează deopotrivă o analiză a ideilor înaintaşului şi o expunere a propriilor idei[686]. Se poate constata astfel că, la aceşti lingvişti, prin aderarea la principiile şcolii neogramatice care a dominat gîndirea lingvistică la sfîrşitul secolului al XIX-lea şi a cultivat istorismul, limba este considerată ca fiind mereu în schimbare şi, de altfel, chiar lingviştii care au reprezentat alte şcoli lingvistice, inclusiv Ferdinand de Saussure sau Leonard Bloomfield, considerau schimbarea ca fiind un fapt de la sine înţeles în explicarea proceselor, faptelor şi stărilor lingvistice de diferite tipuri şi la toate nivelurile limbii, atribuind deseori manifestarea ei fenomenelor

[685] G. Ivănescu, *Istoria limbii române*, p. 3.

[686] Alexandru Philippide, *Opere alese. Teoria limbii*, Editura Academiei, Bucureşti, 1984.

Scanned with OKEN Scanner

analogice sau de relevanţă (diferenţiere). În linii generale însă, s-a stabilit, cum s-a menţionat anterior, că schimbarea cunoaşte, pe terenul limbii, două aspecte, căci atîta timp cît se înscrie în limitele care asigură continuitatea tradiţiei ea este o *schimbare în limbă*[687], iar atunci cînd prin aceasta se produce adoptarea unei alte tradiţii, are loc o *schimbare a limbii.*

O atenţie specială a acordat schimbării lingvistice lingvistul danez Louis Hjelmslev, îndeosebi prin tematica unui curs ţinut în 1934 şi publicat apoi cu titlul *Sistem lingvistic şi schimbare lingvistică*, după care problema schimbării reprezintă relaţia dintre sistemul lingvistic şi transformarea lingvistică şi trebuie să aibă în vedere măsura în care se poate concepe un stadiu al limbii ca un sistem şi măsura în care modificările limbii afectează sistemul ei. Totuşi, arată acest lingvist, între limba ca sistem şi limba ca dezvoltare sau între sistemul lingvistic şi schimbarea lingvistică nu se produc opoziţii ireconciliabile, fiindcă se manifestă ca fenomene solidare[688].

Ceea ce se poate constata ca fiind specific doctrinei dezvoltate de Philippide şi de Ivănescu este faptul că schimbarea lingvistică are, în momentele hotărîtoare, explicaţii ce ţin de comunităţile sociale: baza de articulaţie şi baza psihologică (sau lămurirea psihică a cunoştinţelor) la primul dintre ei şi baza de articulaţie şi baza spirituală la urmaşul său. Potrivit acestor lingvişti, o mutaţie remarcabilă în existenţa limbii (istorice) se produce prin formarea aspectului ei literar, în cadrul căruia schimbările au loc cu implicarea voinţei, a unei facultăţi ce stă la baza construcţiilor spirituale conştiente, caracteristice culturii majore. În sfîrşit, prin statutul de superioritate în cadrul vieţii sociale, limba literară exercită o influenţă constantă asupra limbii populare, astfel încît devine un factor stimulator al multora dintre schimbările produse în interiorul ei, atît în sensul omogenizării mijloacelor de expresie, cît şi în sensul îmbogăţirii şi proprietăţii acestor mijloace.

Corelînd cele susţinute de Hjelmslev privind schimbarea lingvistică cu perspectiva oferită de Philippide şi Ivănescu, se poate considera că, în general, inovaţia în limbă apare întotdeauna la nivelul uzului (cu aspect preponderent

---

[687] Este relevantă în acest sens una dintre precizările lui Saussure „Departe de a fi contradictorii, cele două principii, al *continuităţii* şi al *mutabilităţii* limbii, se află într-o relaţie atît de strînsă şi de evidentă, încît, de îndată ce sîntem tentaţi să-l ignorăm pe unul dintre ele, involuntar, automat şi inevitabil, aducem grave neajunsuri celuilalt". (*Scrieri de lingvistică generală*, p. 158). În linii generale, continuitatea (neîntreruptă) asigură rămînerea la aceeaşi entitate, căci succesiunea schimbărilor nu distruge identitatea ei (a faptului-de-a-fi-aceeaşi), în ciuda faptului că îi modifică unii parametri de structurare.

[688] Textul acestui curs a fost tradus, aşa cum s-a menţionat mai înainte, şi în spaniolă: Louis Hjelmslev, *Sistema lingüístico y cambio lingüístico*, Editorial Gredos, Madrid, 1976; vezi, pentru ideea menţionată, p. 244.

Scanned with OKEN Scanner

colectiv la nivelul limbii populare şi preponderent individual în cazul limbii literare), iar ea poate produce sau nu o modificare la nivelul normei, pentru ca o selecţie să se producă pe baza sistemului, în sensul că prin modificarea respectivă se realizează actualizarea unora dintre posibilităţile lui sau ea este trecută în categoria inovaţiilor eşuate. Prin actualizarea posibilităţilor de o anumită specie are loc determinarea tipului de sistem (care poate fi, de exemplu, preponderent analitic sau preponderent sintetic), cu admiterea unui şir neîntrerupt de variaţii la nivelul vorbirii.

1.3. Cum este firesc, ideile avansate de opera lui Saussure au fost amplu valorificate de specialiştii de mai tîrziu, o atenţie specială fiind acordată unor concepte precum „sistem lingvistic", „schimbare lingvistică" sau „sincronie" şi „diacronie" a limbii. În cursul menţionat, care cuprinde douăsprezece prelegeri, Hjelmslev începe prin a arăta că, în primele etape ale ştiinţei despre limbă, atenţia era orientată spre forma scrisă şi limba în general era considerată ca fiind stabilă, printr-o organizare sistematică, aspectul ei popular, caracterizat prin mobilitate, fiind neglijat. Pe de altă parte, comparatismul care începe să se manifeste în secolul al XVIII-lea a ajuns, potrivit acestui lingvist, la ideea unor schimbări care ar explica diferenţele dintre limbile posibil înrudite, pentru ca, în veacul următor, cu Jacob Grimm, dar, mai ales, prin publicarea lucrării *Principii de istoria limbii*, în 1880, cu Hermann Paul, să se instaureze ideea transformării istorice a limbilor şi să se iniţieze identificarea cauzelor acestor transformări, trecîndu-se de la lingvistica comparatistă la cea a istoriei limbilor. În acest mod, s-a născut o crevasă între modul de a explica limbile, pe de o parte, ca organizări sistematice şi, pe de altă parte, ca realităţi supuse unor prefaceri şi, de aceea, abia concepţia promovată prin teoria lui Ferdinand de Saussure, devenită cunoscută la 1916, în legătură cu lingvistica sincronică şi cea diacronică, a oferit perspectiva depăşirii situaţiei respective.

Ajuns în acest punct, Hjelmslev desfăşoară, în paragrafe succesive, argumente posibile în legătură cu existenţa limbii ca sistem şi ca succesiune de schimbări. Rezultatul acestei întreprinderi este constatarea că limba cunoaşte transformări de trei grade, corespunzătoare treptelor de abstractizare ce o caracterizează din punct de vedere existenţial şi funcţional (vezi, la glosematică, **II, 4.1.** ş.u.): 1) schimbări care se referă la sistem, adică schimbări de formă, de caracter fonematic, gramatical sau semantic; acestea pot avea repercusiuni în structură, ce pot să ţină de conţinut, sau de ambele aspecte, formă şi conţinut; 2) schimbări care, fără a atinge sistemul, afectează norma, şi nu pot privi niciodată forma, ci vizează structura sau conţinutul unităţilor fonematice, gramaticale sau semantice; 3) schimbări care, fără a modifica norma sau sistemul, afectează uzul, care, în

Scanned with OKEN Scanner

acelaşi mod, nu privesc forma, ci numai structura sau conţinutul[689]. În acest context, se face observaţia că există o „separare radicală între modificările sistemului şi alte modificări", deoarece acestea din urmă, adică simplele schimbări în normă sau în uz, „nu concordă cu sistemul", ele au o relaţie certă cu el doar în măsura în care într-un anumit moment le încorsetează şi le împiedică să treacă dincolo de ceea ce sistemul permite[690]. Situaţiile concrete oferite în continuare, care privesc schimbările de structură şi de conţinut ce se petrec în spaţiul extins „al dezvoltării limbii" reflectă valabilitatea ipotezei iniţiale ce viza faptul că sistemul este „centrul limbii".

Cauzele schimbărilor, notează Hjelmslev, nu sînt în totalitate în limbă, ci şi în afara ei, adică sînt extralingvistice şi de obicei uşor de observat, concepţie care, de altfel, realizează o lungă tradiţie în cercetarea lingvistică (cum s-a văzut, şi Ivănescu admitea că majoritatea cauzelor sînt extralingvistice). Sub acest aspect, el arată că substratul poate fi invocat cu succes cînd se tratează schimbările simple în structura fonematică, în pronunţie, şi se vizează în mod deosebit cazurile în care un popor recurge la altă limbă, aşa cum se admite în lucrările de istorie a limbilor cînd se ilustrează fenomenul de schimbare a articulaţiei unor sunete. Nu se avansează însă în această discuţie conceptul de „bază de articulaţie", admis de A. Philippide, G. Ivănescu şi alţi lingvişti, dar perspectiva oferită este apropiată. Totuşi, constată Hjelmslev, există situaţii în care se pot accepta explicaţii atît prin schimbările din sistem, cît şi ca o acţiune a substratului, încît uneori schimbările pot fi apreciate ca substituţii, fără a se găsi un răspuns la problema dacă o schimbare a pronunţiei este ceva determinant pentru construcţia sistemului[691]. Unii foneticieni ai timpului considerau că lucrurile se prezintă astfel, dar cei anteriori apreciau de obicei toate aspectele pronunţiei ca fiind în mod egal esenţiale şi atribuibile laturilor psihologice şi opoziţiilor realizate prin articulare. Dar, din faptul că lingvistica nu este nici fiziologie şi nici psihologie rezultă că „sistemul nu este un fenomen psihologic, ci un fenomen supraindividual, un fenomen social". Din acest motiv, specifică lingvistul danez, este „inexact" să se determine fonemele cu ajutorul criteriilor extralingvistice, căci în fonetică se acceptă fiziologia, iar, în fonologie, psihologia. În consecinţă, este preferat termenul *fonematică*, ştiinţă a unităţilor acustice, dar nu ca unităţi fiziologice sau psihologice, ci ca unităţi lingvistice, avînd ca unic criteriu de apreciere „funcţia fonemelor în limbă"[692].

2.1. Perspectiva nivelurilor de abstractizare oferită de Hjelmslev a fost valorificată, aşa cum s-a arătat anterior (vezi, **II, 4.7.**) în mod deosebit de Eugen

---

689 *Ibidem*, 59.
690 *Ibidem*, 64.
691 *Ibidem*, pp. 67-69.
692 *Ibidem*, p. 70.

Scanned with OKEN Scanner

Coşeriu, care a formulat uneori aprecieri deosebite faţă de cele din opera lingvistului danez, deoarece a respins tendinţa acestuia spre formalizare şi algebrizare[693]; el însă a renunţat la treapta reprezentată de „uz", în concordanţă cu intenţia sa de a porni de la actele lingvistice, de la vorbire, spre treptele de abstractizare reprezentate de normă şi de sistem. Dar, după cum se va putea observa în continuare, această orientare a condus şi la o viziune deosebită asupra schimbării în limbă. Totuşi, în lucrările sale, Coşeriu nu a evitat folosirea cuvîntului *uz* şi, prin urmare, nu a pierdut din vedere noţiunea denumită astfel, cu toate că nu i-a acordat un anumit statut între conceptele pe care le-a promovat.

Procedarea amintită, de admitere a schimbării lingvistice printr-o conceptualizare pe baza simţului comun sau prin rezonarea cu practica altor ştiinţe, a condus însă, îndeosebi în cazul unor orientări interpretative manifestate în lingvistica italiană, la formularea unor întrebări în legătură cu legitimitatea unei astfel de situaţii din punct de vedere epistemologic, printr-o mai mare apropiere de exigenţele studierii realităţilor culturale, limba ilustrînd prin excelenţă una dintre aceste realităţi. În aceste condiţii, devenise necesară o interpretare a acestor atitudini evaluative care pun, în cazul limbii, schimbarea şi, corelatul ei, cauza, sub zodia unor îndoieli sau contestări, pentru a observa dacă această nouă orientare conduce sau nu la o şubrezire a rezultatelor la care au ajuns cei care le-au admis şi au formulat interpretări de fapte şi de situaţii avîndu-le la bază.

Ca atare, faptul că în lucrările de lingvistică se aduce deseori în atenţie schimbarea lingvistică nu a condus la o stabilire a unei perspective unanim acceptate în ceea ce priveşte conceperea ei şi statutul ce i se poate atribui între noţiunile cu care operează ştiinţa limbii. Eugen Coşeriu a realizat pe această temă un studiu extins, pe care l-a subintitulat *Problema schimbării lingvistice*, cu scopul de a examina care sînt consecinţele unor interpretări realizate de diferiţi specialişti şi de a

---

[693] Fără îndoială, Coşeriu nu admite perspectiva propusă de Hjelmslev în 1943 prin lucrarea *Prolegomene la o teorie a limbajului* (în formularea titlului versiunilor publicare în franceză, în italiană sau în spaniolă, căci în traducere literală ar fi *Despre întemeierea teoriei limbii*); interesant este faptul că traducătorii în limbile romanice ai acestei lucrări au redat danezul *sprog*, a cărui semnificaţie de bază este „limbă", prin *limbaj*, deşi chiar conţinutul textelor lui Hjelmslev se referă de obicei la limba daneză sau la alte limbi, iar nu la limbă şi la vorbire în general. Ca atare, mult mai nimerită este formularea din limba română, *Preliminarii la o teorie a limbii*, realizată de D. Copceag, după versiunea engleză *Prolegomena to a theory of language*, şi publicată de Centrul de cercetări fonetice şi dialectale din Bucureşti, în 1967. În mod similar, în limbile romanice occidentale titlul unei alte lucrări importante a lui Hjelmslev, realizate în aceeaşi perioadă, *Sproget*, primeşte traduceri prin *limbajul*, deşi conţinutul acestei lucrări tratează teme despre limbă sau despre relaţiile dintre limbi. Coşeriu avea în vedere, desigur, şi studiul publicat de Hjelmslev în 1954, cu titlul *Stratificarea limbajului*, în revista „Word" (versiunea franceză în Louis Hjelmslev, *Essais linguistiques*, pp. 44-76).

Scanned with OKEN Scanner

identifica un cadru favorabil pentru o viziune adecvată asupra ei[694]. Acest lingvist precizează însă că cercetarea sa este una care priveşte o chestiune de principiu, iar nu situaţii (necunoscute încă) ce ar putea fi considerate ca ilustrînd o astfel de schimbare: „Pentru a preveni eventuale neînţelegeri, îmi permit să subliniez aici faptul că obiectul acestei lucrări nu este *schimbarea lingvistică*, ci *problema schimbării lingvistice*. Nu mi-am propus să scriu încă un studiu despre aşa-zisele «cauze» ale schimbării lingvistice, nici să cercetez tipurile de schimbări din diferite limbi, ci să studiez problema însăşi a schimbării ca problemă raţională şi din punctul de vedere al activităţii lingvistice concrete"[695].

Avînd acest obiectiv, demersul lui Coşeriu are de la început o orientare specială, confirmată apoi şi prin titlul parţial al primului capitol: *Aparenta aporie a schimbării lingvistice*, care relevă existenţa unei dificultăţi, numai aparente însă, în a găsi o explicaţie pe deplin acceptabilă şi general valabilă pentru schimbările lingvistice, deseori constatate în folosirea limbii, dar care totuşi nu impietează asupra calităţii comunicării cu ajutorul ei. Din acest motiv, arată acest lingvist, nu este normal să se pună această problemă a schimbării limbii „în termeni cauzali", ca şi cum limba n-ar trebui să se schimbe, cînd, de fapt, schimbarea ţine de însuşi modul ei de a fi, iar acest mod de a fi este acela al unei realităţi culturale, iar nu naturale (fizice), situaţie în care existenţa limbii trebuie evaluată din perspectiva acestui statut al ei de fenomen cultural. „Schimbarea – notează Coşeriu – nu e un simplu accident, ci ţine de esenţa limbii... Limba *se face* prin intermediul a ceea ce se numeşte «schimbare lingvistică»: *schimbarea lingvistică nu este decît manifestarea creativităţii limbajului în istoria limbilor*"[696]. În consecinţă, subliniază el

---

[694] Studiul lui Coşeriu cu titlul *Sincronía, diacronía e historia. El problema del cambio lingüístico* a apărut într-o primă ediţie în 1958, care a fost urmată apoi de altele. După ediţia a III-a, din 1978, Nicolae Saramandu a realizat o versiune românească: Eugeniu Coşeriu, *Sincronie, diacronie şi istorie. Problema schimbării lingvistice*, Editura Enciclopedică, Bucureşti, 1997.

[695] Eugeniu Coşeriu, *Sincronie, diacronie şi istorie*, p. 8.

[696] *Ibidem*, p. 95. Este dificil de înţeles ce se înţelege aici prin *limbaj*, care şi-ar manifesta creativitatea; poate fi vorbirea, dar ea se realizează prin limbă, dacă ar fi limbă şi vorbire, n-ar avea sens, iar dacă ar fi facultatea limbajului, ceea ce este acceptabil, ar fi în afara teoriei pe care vrea s-o dezvolte Coşeriu. Pus în afara omului, faptul că limba se schimbă devine propriu numai limbii (ceea ce se poate intui numai ca „lucru făcut", ca „înlocuirea limbilor" şi ca „transformarea limbilor"). Precizarea „factorii «schimbării limbii» sînt conţinuţi în limba însăşi" (p. 102), presupune că limba ar fi suficientă sieşi pentru existenţa ei, care ar fi identică cu schimbarea, ceea ce nu este posibil şi, de aceea, acest lingvist admite totuşi cauze culturale, sociale, politice sau de altă natură care ar conduce la schimbarea lingvistică. Situaţia care ar determina interpretarea respectivă a fost formulată însă într-o lucrare anterioară: „căutarea «cauzelor» schimbărilor lingvistice implică adeseori considerarea limbii ca ceva static, ceva care «nu ar trebui să se schimbe» şi în care orice schimbare ar necesita o explicaţie cauzală"

Scanned with OKEN Scanner

în repetate rînduri, scoţînd limba din sfera lumii fizice, nu este normal să i se atribuie modul de existenţă dominat de cauzalitate specific acestei lumi, aşa cum se procedează de foarte multe ori în cercetarea lingvistică, mai ales atunci cînd se explică transformările constatate între diferite momente din existenţa limbilor.

Raportîndu-se, cum procedează de cele mai multe ori, la lingvistul care a marcat profund cercetarea din ultimul secol, Coşeriu menţionează: „La Saussure întîlnim... o serie de intuiţii luminoase cu privire la schimbarea lingvistică – în special aceea că motivul schimbării rezidă nu în «momentul istoriceşte obiectiv» al limbajului (în *limbă*), ci în «momentul său subiectiv» (în *vorbire*), ca şi aceea privind interpretarea analogiei drept «creaţie sistematică» şi respingerea «inovaţiilor generale» –, dar, împreună cu ele, găsim şi o serie de contradicţii"[697]. Se înţelege, că, în asemenea condiţii, se pune problema identificării şi înlăturării unor astfel de contradicţii, dar şi întemeierea unei baze metodologice care să prevină posibilitatea revenirii lor în forma unor teoretizări ce pierd din vedere statutul şi trăsăturile speciale ale limbilor şi ale limbajului. Ca atare, între obiectivele abordărilor sale, acest lingvist îşi propune să demonstreze că, dacă în cazul limbii schimbarea ţine de însăşi firea ei, atunci „nu poate şi nu trebuie să fie pusă în termeni cauzali" şi că antinomia dintre sincronie şi diacronie, care marchează concepţia lui Saussure, „nu aparţine planului obiectului, ci aparţine planului cercetării", nu este, deci, o caracteristică a limbii, ci un aspect ce ţine de o interpretare a ei în acest sens. Rezolvarea este, crede Coşeriu, în admiterea adevărului că „natura istorică a limbii implică esenţa ei sistematică", astfel încît antinomia respectivă se poate depăşi prin „istorie", prin conceperea limbii ca aflîndu-se mereu într-un proces de „re-facere". Totuşi, considerarea limbii ca fiind în permanentă transformare nu trebuie să excludă admiterea stărilor de limbă, fiecare *stare de limbă* reprezentînd *limba sincronică* dintr-un moment al existenţei ei,

---

(Eugenio Coseriu, *Introducere în lingvistică*, p. 77). *De ce* lucrurile s-ar prezenta astfel, Coşeriu nu precizează, probabil pentru a fi în concordanţă cu propria concepţie potrivit căreia ştiinţa trebuie să arate „cum", iar nu „de ce". Prin urmare, după Coşeriu, nu trebuie pusă întrebarea „*de ce* se schimbă, ci *cum* se schimbă?", dar, de fapt, aici nu este decît o exprimare sofisticată pentru a induce idea unei precizii metodologice. Cine se întreabă „cum se produce schimbarea?" sau „cum este posibilă schimbarea?" se aşteaptă să afle o manieră de manifestare şi, prin aceasta, direct sau indirect, „din ce motiv?" se produce în această modalitate şi nu altfel, ceea ce presupune trecerea chiar în aria cauzalităţii, iar nu, eventual, numai în cea a condiţiilor sau a posibilităţii. Este drept că există opinii potrivit cărora motivul şi cauza ar fi două entităţi deosebite, dar, în cazul de faţă, nu este avută în vedere această distincţie, deoarece explicaţia admisă este scopul. Ca atare, Coşeriu consideră că limba, fiind o realitate culturală, în cazul ei prevalează scopul, or, acesta are întotdeauna o întemeiere, un „de ce?".

[697] Eugeniu Coşeriu, *Sincronie, diacronie şi istorie*, p. 222.

Scanned with OKEN Scanner

adică aşa cum afirma Ferdinand de Saussure cînd ilustra „autonomia şi interdependenţa sincronicului şi a diacronicului"[698].

Potrivit concepţiei lui Coşeriu, ar rezulta că schimbarea lingvistică nu trebuie apreciată ca realizată de anumite cauze, fiindcă acestea sînt de fapt condiţii, adică situaţii sau stări de fapt, căci nu produc anumite efecte, ci doar le favorizează, explicaţia lor fiind în însuşi modul de a fi al limbii. Interpretarea este susţinută filozofic, pe de o parte, prin includerea limbii între realităţile culturale şi, pe de altă parte, prin disocierile cauzale atestate în *Fizica* lui Aristotel şi prin respingerea interpretărilor naturaliste sau mecaniciste.

Interesant este faptul că, în determinarea modului de interpretare adecvată a esenţei limbii, hegelianul (declarat) Eugen Coşeriu valorifică ideile lui Immanuel Kant în legătură cu statutul realităţilor culturale, expuse în *Critica facultăţii de judecare*[699]. Ca atare, în sprijinul susţinerilor sale în legătură cu caracterul intrinsec al schimbării limbii, sustrase determinărilor cauzale obişnuite, Coşeriu recurge la opiniile acestui filozof, formulate în a doua parte (intitulată *Critica facultăţii de judecare teleologice*) a „celei de a treia critici", orientate spre găsirea căilor de armonizare a principiilor „raţiunii pure" cu cele ale „raţiunii practice". Aici, în „reprezentarea sistematică a capacităţii de a gîndi", Kant plasează (în *Prima introducere*), pe locul al doilea, facultatea de judecare, adică „facultatea *subsumării particularului* sub general" între intelect şi raţiune[700], unde se află un domeniu de manifestare liberă, scăpat de constrîngerile determinismului şi de scopurile premeditate.

Fără îndoială, în principiul „finalităţii fără scop" (în original, *zwecklose Zweckmäßigkeit*)[701], formulat de Kant în această lucrare, Coşeriu a găsit sugestii

---

[698] Ferdinand de Saussure, *Curs de lingvistică generală*, pp. 103-104.

[699] După cum este cunoscut, în *Critica raţiunii pure*, Kant a demonstrat caracterul de formă aproirică (anterioară oricărei experienţe) a categoriei „cauzalitate" şi caracterul de intuiţii pure pentru „spaţiu" şi „timp".

[700] Immanuel Kant, *Critica facultăţii de judecare*, Editura Ştiinţifică şi Enciclopedică, Bucureşti, pp. 398-399.

[701] Desigur această formulare, prezintă unele dificultăţi de stabilire a sensului atît în forma originară, cît şi în traducerea românească, căci, în germană, ambele cuvinte sînt derivate de la acelaşi radical (ce se regăseşte în substantivul *Zweck* „scop"), dar întîi într-un determinant cu sens negativ şi apoi într-un substantiv cu sens pozitiv. Transpunerea prin *finalitate fără scop*, consacrată de traducerile româneşti, nu este nici ea uşor de înţeles, căci *finalitate* are ca semnificaţie de bază pe cea de „scop", iar, prin interpretarea valorilor substantivului *Zweckmässigkeit*, s-ar putea admite şi o redare precum „utilitate fără scop". De aceea, s-ar părea că prezentarea unor explicaţii din textul (tradus) al lucrării lui Kant să fie folositoare: „o stare sufletească sau o acţiune sînt finale chiar şi atunci cînd posibilitatea lor nu presupune cu necesitate reprezentarea unui scop"; „finalitatea poate fi fără scop în măsura în care noi nu situăm într-o voinţă cauzele acestei forme, dar totuşi nu ne putem explica

Scanned with OKEN Scanner

Scanned with OKEN Scanner

pentru interpretarea pe care o dă schimbării limbii şi cauzei schimbării, posibil cu valorificarea ideii lui Edmund Husserl în legătură cu faptul că motivaţia este o lege fundamentală a activităţii spirituale. Trebuie observat însă că Im. Kant îşi formula opiniile prin admiterea caracterului constructiv al facultăţilor spiritului, realităţile culturale fiind rezultatul manifestării acestor facultăţi. De altfel, între marile idei pe care se întemeiază gîndirea acestui filozof este şi aceea că între mijloacele interpretative şi metodologia pe care se sprijină o teorie şi realitatea avută în vedere de teoria respectivă nu este numaidecît o corespondenţă, astfel încît, de exemplu, „stările sincretice" constatabile la nivelul uzului lingvistic sau în cazul creaţiei culturale pot fi evaluate din perspectiva unor etaloane sau entităţi teoretice, precum limbă funcţională, asociaţie sau opoziţie. Din acest motiv, opoziţia sincronic-diacronic nu trebuie căutată în funcţionarea limbii, ci în unghiul din care este privită limba sau componentele ei; la fel, opoziţia subiectiv-obiectiv nu se manifestă ca abis între poetic (sau artă poetică) şi modul de a fi al unor realităţi sau situaţii şi altele asemenea.

Prin urmare, este normal să se considere că limba se poate raporta la diacronie şi la sincronie, deoarece orice fapt de limbă şi orice fenomen care o caracterizează cumulează caracterul diacronic şi cel sincronic. De aceea, un asemenea fapt sau fenomen poate fi diacronic, dacă este considerat în sine ca geneză şi ca evoluţie, sau poate fi sincronic, dacă este privit într-o folosire a lui şi în raport cu alte aspecte actualizate în acelaşi text-discurs. Trebuie observat de asemenea că însuşi Coşeriu foloseşte termeni după modelul diacronic-sincronic, atunci cînd tratează despre „structura şi arhitectura limbii", urmînd sugestiile lingviştilor nordici (vezi, **VIII**).

2.2 Pe de altă parte, unii dintre reprezentanţii curentului formalist, remarcat pe terenul ştiinţei literaturii, dar cu orientări ce vizează în mod constant şi problemele limbii sau ale culturii în general, au susţinut că, de fapt, istoria este o diacronie, un spaţiu în care se manifestă, se modifică şi se intersectează diferite specii literare, diviziuni ale limbii şi alte ramificaţii ale unor domenii culturale. Este reprezentativ în acest sens un mic articol publicat în 1928 sub semnătura lui Roman Jakobson şi Juri Tynianov, cu titlul, *Probleme ale studiilor literare şi lingvistice*[702], în care se afirmă că istoria unui domeniu cultural, precum istoria literaturii, este în mod necesar legată de alte serii

---

posibilitatea ei decît derivînd-o dintr-o voinţă" (*Critica facultăţii de judecare*, p. 113). Şi, în alt loc: „*Frumuseţea* este forma *finalităţii* unui obiect, întrucît o percepem fără reprezentarea unui scop" (*Ibidem*, p. 129; s.a.). Valoricînd informaţiile oferite de textul kantian din perspectiva celor discutate mai sus, *finalitatea fără scop* din traducerea românească s-ar putea converti într-o *finalitate/utilitate neintenţionată*.

[702] Versiunea franceză a acestei lucrări a apărut în volumul Roman Jakobson, *Questions de poétique*, Editions du Seuil, Paris, 1973, pp. 56-58.

istorice, dar fiecare dintre ele are un fascicul complex de legi structurale care îi sînt proprii, a căror determinare prealabilă este indispensabilă pentru corelarea efectivă cu aspectele ce ţin de alte domenii.

Ideile avansate de Jakobson şi Tynianov aplicabile cercetării limbii privesc schimbările în limbă (nu şi schimbarea limbii) şi ele se cuprind în principiul general potrivit căruia evoluţia unui domeniu cultural – limba fiind unul dintre acestea – poate fi marcată uneori de fenomene care intervin episodic şi din afara sistemului lui şi care pot fi de natura domeniului (precum influenţele străine) sau extradomeniale. Pentru studiu însă, selecţia este condiţionată de punctul de vedere funcţional, iar nu de caracterul interior sau exterior al fenomenelor ori de natura lor. Autorii articolului arată apoi că, pentru lingvistică, opoziţia dintre aspectul sincronic (static) şi aspectul diacronic a fost o ipoteză de lucru fertilă, fiindcă a pus în evidenţă caracterul sistematic al limbii în fiecare etapă a existenţei ei, dar că a sosit momentul ca, pornind de la rezultatele obţinute din perspectivă sincronică, să fie reexaminate şi principiile ce stau la baza diacroniei. În consecinţă, cercetarea diacronică a renunţat la metoda însumării mecanice a fenomenelor, pe care investigaţia sincronică le-a organizat în sistem şi structură, astfel încît istoria sistemului a devenit la rîndul ei un sistem. Explicaţia constă în faptul că fiecare sistem sincronic are propriul trecut şi propriul viitor, ce sînt elemente structurale inerente, situaţie în care elementul vechi devine fapt de stil (simţit ca fiind ceva depăşit), iar tendinţele novatoare din limbă sînt apreciate ca o inovaţie a sistemului.

Ca atare, în măsura în care opoziţia dintre sincronie şi diacronie se prezenta ca o opoziţie dintre noţiunea „sistem" şi noţiunea „evoluţie", ea pierdea din importanţă, deoarece fiecare sistem apărea în mod necesar ca o evoluţie, iar evoluţia presupunea în mod inevitabil un caracter sistematic şi, de aceea, noţiunea de „sistem sincronic" nu coincide cu cea de „epocă", fiindcă sistemul nu este alcătuit numai din elemente cu existenţă apropiată în timp, ci şi din realizări ale epocilor anterioare şi din împrumuturi atrase din alte limbi, fiecare dintre acestea reprezentînd o anumită semnificaţie prin poziţia pe care o ocupă într-o epocă avută în vedere. De aceea, analiza legilor structurale ale limbii şi a evoluţiei lor oferă posibilitatea stabilirii unei serii limitate de tipuri structurale, care există în realitate, sau, din punct de vedere diacronic, tipurile de evoluţie a structurilor, deşi astfel nu se explică nici ritmul de evoluţie şi nici direcţia pe care o selectează aceasta dintre căile evolutive posibile din punct de vedere teoretic. Prin urmare, legile imanente ale evoluţiei lingvistice reprezintă o situaţie indeterminată cu mai multe posibilităţi, deşi într-un număr limitat, însă fără a urma aceeaşi orientare întotdeauna, căci problema concretă a selecţiei unei soluţii şi chiar a unei dominante dintr-un complex, în lipsa unei analize a corelaţiei evenimentelor lingvistice cu evenimentele altor domenii istorice (ale culturii), nu este rezolvabilă. Cu toate acestea, cred R. Jakobson şi J. Tynianov, „a lua în consideraţie corelaţia

Scanned with OKEN Scanner

sistemelor fără a ţine cont de legile imanente ale fiecărui sistem este o întreprindere dăunătoare din punct de vedere metodologic".

După cum se poate constata, finalul articolului prezentat revine la ideea că studierea unui domeniu cultural, precum limba, trebuie să aibă în vedere în mod deosebit ceea ce îi este specific, fără însă a neglija importanţa aportului elementelor care se pot cuprinde în sfera lui prin relaţia cu alte domenii culturale şi sociale. Aşa cum va considera mai tîrziu Eugen Coşeriu, cei doi specialişti ruşi subliniază faptul că realitatea nu atestă o opoziţie între fenomenele sincronice şi cele diacronice, ci o cooperare în realizarea structurilor care se produc mereu în evoluţia sistemului limbii, fără însă a respinge, ca acest lingvist, ideea admiterii diacroniei, fiindcă, în fapt, atît aceasta cît şi sincronia participă la manifestarea aceleiaşi istorii a limbii. Pornind de aici, se poate formula o definiţie a *limbii istorice*, ca fiind o „limbă a cărei evoluţie este dominată de unitatea aceloraşi legi imanente în plan sincronic şi diacronic"[703]. În mod solidar, schimbările în diacronie se asociază cu cele realizate în sincronie prin modificări în structura limbii, iar omologarea lor este *funcţională*, legile imanente care domină evoluţia permit deopotrivă manifestarea factorilor interni şi externi în producerea lor, Jakobson şi Tynianov distanţîndu-se astfel de concepţia lui Louis Hjelmslev, cînd lua în considerare numai factorii interni.

2.3. Revenind asupra problemei, mai tîrziu, Coşeriu a recurs la un titlu de studiu care să indice, prin el însuşi, reorientarea în interpretarea statutului schimbării lingvistice în sensul stabilit prin lucrarea publicată în 1958[704]. Ca atare, în acest studiu (care reprezintă textul unei conferinţe), sînt sintetizate ideile din lucrarea

---

[703] După cum s-a arătat anterior, Coşeriu considera *limba istorică* o „limbă care s-a dezvoltat în istorie, cu o sumă de tradiţii comune, şi care se recunoaşte ca limbă de către proprii ei vorbitori şi, de obicei, şi de vorbitorii altor limbi", situaţie în care nu se are în vedere nici o trăsătură propriu-zisă a limbii respective, căci faptul că „s-a dezvoltat în istorie, cu o sumă de tradiţii comune" se poate atribui oricărei entităţi culturale.

[704] Eugenio Coseriu, *„Nu există schimbare lingvistică"*, în „Cercetări de lingvistică", XXXVII (1992), pp. 9-20, care traduce textul publicat, în limba engleză, în anul 1983. Desigur, formularea „nu există schimbare lingvistică" este neobişnuită, precum şi afirmaţia potrivit căreia punînd problema schimbării în legătură cu limba (sau limbajul) ar însemna că ea nu ar trebui să se schimbe. Apoi, dacă există schimbare, potrivit posibilităţilor de înţelegere umane, trebuie să existe şi motive sau „cauze" care o produc. Coşeriu afirmă însă în acest articol: „În adevăratul sens al termenului, *cauzalitatea* este un concept ilegitim în raport cu limbajul, deoarece schimbările lingvistice nu pot avea nici un fel de «cauze»" (p. 19). Dar, dacă schimbare lingvistică „nu există", atunci nu poate exista nici „problema" ei, care ar deveni în această perspectivă o „problemă a inexistentului" (sau a inexistenţei ori, chiar, a imposibilităţii).

Scanned with OKEN Scanner

respectivă, începînd cu menţionarea distincţiei kantiene dintre natură şi cultură sau dintre necesitate şi libertate şi a clasificării aristotelice în sfera cauzelor, cu sublinierea obligaţiei de a diferenţia cauzalitatea propriu-zisă de condiţionare. Din unirea celor două perspective, rezultă că, „în cazul obiectelor culturale, cauza *eficientă* este omul ca subiect creator, adică, în termeni generali, însăşi libertatea. Este şi motivul pentru care conceptul de cauză eficientă este inutilizabil în ştiinţele culturii. Cu alte cuvinte, în acest domeniu, este lipsit de rost să cauţi asemenea «cauze», pentru că ea, cauza eficientă, este cunoscută"[705]. Aceste afirmaţii ar trebui însă urmate de explicaţii care să precizeze *ce* anume din om participă de fiecare dată la activitatea sa creatoare, ţinînd cont de faptul că în vorbire (în actele lingvistice concrete) sînt antrenate deopotrivă laturi fizice şi, în mod special, diferite laturi spirituale (îndeosebi cele care reprezintă *mintea* sau *gîndirea*). Ca atare, deoarece activitatea limbajului nu se poate atribui individului uman (vorbitor) în întregime (vezi, anterior, **IV, 4.2.**), formularea lui Coşeriu este prea vagă pentru a fi considerată o explicaţie satisfăcătoare.

Irelevantă se dovedeşte, după acest lingvist, problema „cauzelor" din perspectiva concepţiei aristotelice în privinţa cauzei materiale şi a cauzei formale, astfel încît, din panoplia filozofului antic, rămîne ca avînd aplicabilitate în cazul limbii (şi limbajului) doar la situaţiile care ar corespunde cauzelor eficiente din domeniul natural, adică celor care, în condiţii similare, produc aceleaşi efecte[706]. De aici, rezultă că, de fapt, în cazul limbii, ceea ce se poate numi *cauză* este o condiţionare şi, ca atare, sancţionează Coşeriu, „chestiunea propriu-zisă a schimbărilor privite din perspectiva conceperii limbajului ca o activitate creativă poate fi înţeleasă cel mai bine, după părerea mea, dacă pornim de la presupunerea că asemenea schimbări «nu există»"[707].

Prin urmare, în domeniul limbii, cauza n-ar privi finalitatea şi maniera de a o satisface, ci doar condiţia (sau condiţiile) în care o activitate are un anumit efect asupra obiectului ei. Pe de altă parte, trebuie observat că, de fapt, nu este combătută aici ideea de „cauză", ci aceea de „evoluţie a limbii", deoarece „o limbă nu există asemenea unui obiect sau organism natural, deci nu are o continuitate organică independentă de conştiinţa vorbitorilor ei. O limbă este o «tehnică» de vorbire istoric constituită: ea există doar ca tradiţie a capacităţii de a vorbi, cu alte cuvinte ca o cunoaştere tehnică, o «competenţă» transmisă de şi

---

[705] *Ibidem*, p. 10.

[706] Prin cercetarea logică orientată spre „studierea a *tot ce este conform legilor*", Ludwig Wittgenstein stabileşte că „legea cauzalităţii nu este o lege, ci forma unei legi", adică un „nume generic", o „lege a formei cauzale", pentru evenimente accidentale din punct de vedere logic (Ludwig Wittgenstein, *Tractatus logico-philosophicus*, Humanitas, Bucureşti, 1991, p. 115). Se poate considera că tot un „nume generic" este şi sintagma numitoare *limbaj poetic*, aşa cum s-a arătat mai înainte (vezi, **XII**).

[707] Eugenio Coseriu, „*Nu există schimbare lingvistică*", p. 10

Scanned with OKEN Scanner

către membrii individuali ai comunităţilor lingvistice"[708]. Trebuie observat însă că, dacă nu se admite o „evoluţie" a limbii, o perfecţionare a ei, în sensul creşterii calităţii mijloacelor de expresie, ce se reflectă şi în forma ei teoretică sau abstractă – care este limba –, înmulţirea şi perfecţionarea acestor mijloace nu ar fi receptate ca fapte reflectate în conştiinţa vorbitorilor. În acelaşi mod, este respinsă şi ideea de „devenire" în favoarea aceleia de „înlocuire", ca şi cum această „înlocuire" nu ar avea ea însăşi o devenire, ce porneşte, aşa cum susţine Coşeriu însuşi, de la o *inovaţie* individuală[709] care, beneficiind de *adoptare*, ajunge să se înscrie în tradiţia vorbirii (adică, în uzul limbii).

În continuare, se face însă precizarea că „în cazul limbii, tradiţia deja dată prevalează în asemenea măsură, încît produsul istoric se consideră ca fiind primar, iar schimbarea ca secundară"[710], ceea ce se înscrie în aria unei observaţii formulate în alt loc, anume că vorbitorul nu realizează faptul că limba se schimbă, fiindcă inovaţia lingvistică ce se produce în timpul existenţei sale nu o percepe sau o percepe în mică măsură. O asumpţie ulterioară, de forma „din acest punct de vedere, schimbările din limbă nu sînt «schimbări», ci *construirea, facerea limbii*, acel fenomen originar prin care se iveşte, prin care se naşte o limbă", ar indica totuşi că, dimpotrivă, limba este nu atît continuitate cît „construire, facere" printr-un „fenomen originar" care îi caracterizează existenţa. Ca atare, concluzia paragrafului este că „privite dintr-o perspectivă corectă, limbile nu se află într-o continuă schimbare, ci într-o continuă facere"[711], situaţie în care poate apărea problema dacă „facerea" respectivă este din nimic, problemă pe care Coşeriu nu o are în vedere, precum nu ia în consideraţie că „facerea" aceasta nu afectează trăsătura limbii de a rămîne totuşi mereu aceeaşi. Ca atare, la acest lingvist, limba însăşi este (în) schimbare, iar nu alcătuirea sau conţinutul limbii, astfel încît limba nu mai este niciodată identică cu ea însăşi, nici măcar în stadiile ei punctuale.

Interesantă este, în expunerea lui Coşeriu, aducerea în atenţie a conceptelor propuse de Noam Chomsky (care nu este însă amintit) de „performanţă" şi „competenţă": „În primul rînd, trebuie să distingem net *inovaţia* în discurs (în performanţă), de *schimbarea* în limbă (în competenţă)"[712]. După cum este cunoscut, la lingvistul american, atît performanţa, cît şi competenţa sînt atribute ale individului vorbitor, aici însă Coşeriu priveşte competenţa ca schimbare în

---

[708] *Ibidem*, p. 11. Se poate constata aici, pe de o parte, reducerea limbii la „cunoaştere tehnică", deci cunoaştere a unei tehnici, iar nu şi de realizări anterioare sau de entităţi antrenate în realizările „tehnicii", şi, pe de altă parte, identificarea acestei cunoaşteri cu competenţa, aşa cum procedează în mod obişnuit Coşeriu.

[709] Dacă inovaţia ar fi (exclusiv) accidentală, ar însemna că şi schimbarea este ceva accidental, interpretare combătută în *Sincronie, diacronie şi istorie*, cum s-a arătat.

[710] Eugenio Coseriu, *„Nu există schimbare lingvistică"*, p. 12.

[711] *Ibidem*, p. 13.

[712] *Ibidem*, p. 14.

Scanned with OKEN Scanner

limbă, fără să precizeze dacă este vorba de „limba" vorbitorului sau de limbă în general. În acelaşi spirit, se face următoarea detaliere, care are însă altă orientare: „În privinţa schimbărilor lingvistice ca proces ce se desfăşoară într-o comunitate de vorbitori trebuie să distingem patru etape: *adoptarea* (unei inovaţii de către un vorbitor individual), *difuzarea* (adoptarea ei de către mai mulţi vorbitori), *selectarea* (folosirea alternantă a tradiţiei mai vechi şi a celei noi), *mutaţia* (abandonarea uneia dintre tradiţii şi reţinerea celeilalte ori stabilirea unei anumite distribuţii a ambelor tradiţii în acelaşi «dialect» sau, în cele din urmă, în «dialecte» diferite)"[713]. Rezultă de aici, afirmă Coşeriu, că „forma fundamentală a schimbărilor lingvistice este adoptarea, aceasta fiind întotdeauna un act individual (chiar dacă mai mulţi vorbitori acceptă simultan aceeaşi inovaţie). Difuzarea este doar o serie de adoptări succesive; selectarea este, în sine, un fapt de discurs; mutaţia este doar punctul final al procesului de schimbare în limba unei comunităţi de vorbitori"[714].

În dezvoltarea ideilor enunţate, este respinsă în mod repetat posibilitatea inovaţiei colective, căci, arată Coşeriu, „Iluzia existenţei de la bun început a generalităţii extensive [= prezenţă la o întreagă comunitate de vorbitori] provine, în primul rînd, din faptul că inovaţii analoge se pot ivi şi impune în aproximativ acelaşi timp (dar oricum întotdeauna în mod individual) în puncte diferite ale unei zone lingvistice"[715]. În acest caz, ar fi fost necesar de explicat de ce pot apărea asemenea „inovaţii analoge", ca, de altfel, şi în alte situaţii ulterioare, unde lipsesc clarificările în legătură cu producerea selecţiilor într-un anumit mod sau dacă nu există motivaţii similare pentru anumite schimbări lingvistice, deşi, în mod normal, nu există o singură motivaţie[716] pentru toate schimbările.

Cu o altă perspectivă asupra problemelor schimbării, Antoine Meillet, întemeietorul Şcolii sociologice franceze, consideră însă că, dimpotrivă, inovaţiile sînt mai degrabă generale decît generalizate, fiindcă sînt rezultatul unor tendinţe colective şi a unor condiţii identice, încît, în condiţii egale, apar inovaţii similare în acelaşi timp la mai mulţi indivizi vorbitori. Motivaţia acestei situaţii rezultă, după acest lingvist, din faptul că limbajul este, pe de o parte, un sistem de mijloace de exprimare, şi, pe de altă parte, un fapt social, condiţie în care modificările lingvistice individuale, nu se impun decît dacă se încadrează sistemului şi, de aceea, importanţa lor nu trebuie exagerată. Există, prin urmare, o tendinţă lingvistică generală care foloseşte oportunitatea de a se realiza şi nu o generalizare

---

[713] S-ar părea că, aici, termenul *dialect* este folosit cu un sens ce îl recomendă ca un substitut pentru ceea ce Coşeriu numeşte de obicei *limbă funcţională*.

[714] Eugenio Coseriu, *art. cit.*, p. 14. Cum se poate observa, este invocată în repetate rînduri noţiunea „schimbare", printr-o licenţă de la ideea redată prin titlu.

[715] *Ibidem*.

[716] Fără îndoială, *motivaţie* nu este folosit aici cu accepţiunea „cauză", ci doar cu aceea de „factor favorizator într-o argumentaţie sau într-o explicaţie".

Scanned with OKEN Scanner

prin imitaţie, iar aceasta explică inevitabilitatea reflexului modificărilor din structura socială la nivelul schimbărilor lingvistice[717]. La G. Ivănescu, elev al lui Meillet, schimbările lingvistice sînt raportate, în cea mai mare parte, într-o manieră apropiată la cele constatabile la nivel social şi, de altfel, chiar Eugen Coşeriu, deşi se plasează în general pe o altă poziţie interpretativă, admiţînd în schimbarea limbii fenomenul slăbirii conştiinţei lingvistice în anumite împrejurări istorice, acceptă implicit şi posibilitatea unei astfel de condiţionări.

În sfîrşit, deşi nu insistă asupra problemei, Coşeriu, la fel ca Ivănescu, constată că există epoci în care schimbările lingvistice sînt numeroase şi că ele pot duce chiar la schimbarea limbii. Sub acest aspect el face următoarea constatare: „În privinţa ritmului de evoluţie a limbilor [anterior ideea de „evoluţie" fusese repudiată!], convingerea noastră este că un ritm accelerat depinde de două condiţii generale: slăbiciunea (lipsa de stabilitate a) tradiţiei lingvistice – datorită, de exemplu, interferenţei limbilor sau revoluţiilor socio-culturale ce atrag după ele decăderea culturii tradiţionale – şi coexistenţa, la nivelul tipului lingvistic a unor principii contrarii (privind istoric: tranziţia de la un tip lingvistic la altul), cum s-a întîmplat în cazul evoluţiilor latină → limbi romanice, franceza veche → franceza modernă, engleza veche → engleză"[718]. Perspectiva oferită de Coşeriu aici permite posibilitatea de a înţelege că, în anumite situaţii, precum cea a interferenţelor lingvistice, se produce o „slăbiciune" a tradiţiei lingvistice, ceea ce are drept consecinţă depăşirea normei ei prin schimbări care nu mai respectă limitele sistemului. Aspectul final al acestei perspective este sintetizat astfel: „Conceperea schimbărilor lingvistice ca «non-schimbări» (ca simplă aplicare a unor reguli sau procedee date anterior) presupune de fapt să distingem nivelele de tehnică lingvistică. Aceste nivele sînt: tehnica efectiv actualizată, care poate fi transmisă ca limbă deja produsă (*norma lingvistică*), tehnica în ipostaza de sistem de opoziţii funcţionale şi de procedee (*sistemul lingvistic*) şi tehnica în ipostaza de sistem al tipurilor de funcţii şi procedee sau, mai degrabă, de sistem al principiilor de producere a limbii, principii care stau la baza funcţiilor şi procedeelor dintr-un sistem lingvistic (*tipul lingvistic*)"[719].

2.4. Cum se poate constata din cele prezentate pînă acum, potrivit lui Coşeriu, schimbarea, fiind o trăsătură inerentă şi permanentă a limbii, ţine de existenţa ei şi nu ar trebui privită ca ceva ce se impune prin cauze (exterioare), ci numai din perspectiva unor condiţii care pot favoriza producerea. De aceea, de vreme ce schimbarea se află în însăşi fiinţa limbii, nu se justifică căutarea unui răspuns prin care să se explice *de ce* are loc, ci trebuie găsite numai împrejurările prin

---

[717] Vezi, Iorgu Iordan, *Lingvistica romanică. Evoluţie. Curente. Metode*, Editura Academiei, Bucureşti, 1962, pp. 307-308.

[718] Eugenio Coseriu, *„Nu există schimbare lingvistică"*, p. 17.

[719] *Ibidem*, p. 18.

Scanned with OKEN Scanner

care să se releve modul în care schimbarea se întîmplă, adică o teorie generală care să evidenţieze *cum* are loc. Această orientare de principiu, adusă mereu în atenţie în expunerea lui Coşeriu, este oarecum în dezacord cu faptul că el nu poate evita totuşi folosirea termenilor *schimbare* şi *cauză*, încît întreaga discuţie rămîne în esenţă una care priveşte o anumită reevaluare a conţinutului lor, în linii mari, printr-o nuanţă pe care ar primi-o conceptele pe care le redau: schimbarea ca trăsătură integrată unei existenţe şi cauza ca element favorizator (iar nu generator) al schimbării. În extinsa pledoarie pentru impunerea acestei perspective, se poate observa reducerea raportărilor la normă şi la sistem, care ar reprezenta organizarea şi coerenţa interioară a limbii, adică forma ei de existenţă, deşi, în mod evident, limba nu este totuşi o identitate suficientă prin ea însăşi şi cu existenţă pentru ea însăşi, întrucît cunoaşterea lingvistică cuprinde numeroase aspecte ce exced limba, dar îi motivează profilul şi funcţionarea, precum desemnarea, cunoaşterile asumate prin formele limbii, raportul cu structurile şi formele mentale sau logice, precum şi implicaţiile antropologice de natură psihică sau fizică, pe care le-au avut în vedere unii lingvişti, filozofi, psihologi sau specialişti ai altor domenii ştiinţifice. Ca atare, s-ar putea observa că, deşi combate insistent formalismul, Coşeriu este totuşi ancorat în cultivarea unor scheme formale abstracte, cu aspecte evidente de rigiditate conceptuală.

Pe de altă parte, se poate observa conceperea omului ca un monolit, deşi cunoaşterea ştiinţifică şi filozofică a ajuns la concluzia existenţei unor componente distincte ale spiritului uman, iar teoria lui Coşeriu despre schimbare şi cauză nu are în vedere nuanţele ce pot veni din perspectiva sensibilităţii, raţiunii sau voinţei, singura soluţie fiind manifestarea libertăţii în spaţiul creionat (sau impus) de urmarea unei tradiţii. De altfel, chiar această „tradiţie" rămîne problematică dacă se admite în interpretare strictă o formulare precum: „limba se schimbă tocmai pentru că *nu este făcută*, ci *se face* continuu prin activitatea lingvistică"[720], deşi ar trebui specificat că aceasta nu presupune lipsa unor aspecte cu relativă stabilitate, care face posibilă conceperea ei ca o entitate distinctă, cu identitate determinată, căci altfel ar fi o iluzie sau, eventual, un produs pasager al imaginaţiei. Şi, asemenea aspecte relativ stabile sînt specifice fiecărei limbi, iar nu limbajului în general, iar Coşeriu însuşi a observat uneori acest lucru atunci cînd s-a ocupat de situaţiile lingvistice concrete.

De aceea, în realitate, el nu combate atît schimbarea ca atare, cît îndreptăţirea de a o explica prin cauzalitate, căci, urmînd traseul impunerii unei inovaţii, respinge necesitatea de a ţine cont de iniţierea ei (punctuală) de către individul vorbitor, fapt care, punîndu-l în relaţie cu formula „vorbitorul are întotdeauna dreptate", ar însemna că acesta „are dreptate", tocmai cînd face o asemenea inovaţie, deşi ea ar fi fără rost şi fără consecinţe dacă nu ar fi „adoptată": „Problema

[720] Eugeniu Coşeriu, *Sincronie, diacronie şi istorie*, p. 61.

Scanned with OKEN Scanner

istorică a schimbării constă nu în a stabili *cum a început* (cum putea să înceapă) un anumit mod lingvistic, ci în a stabili *cum s-a constituit* şi *cum a putut să se constituie* ca tradiţie, adică în ce fel şi în ce condiţii culturale şi funcţionale s-a inserat şi s-a putut insera într-un sistem de moduri deja funcţionale"[721].

De ce nu trebuie avută în vedere iniţierea inovaţiei Coşeriu nu precizează, dar ea nu este totuşi privită ca un rod al întîmplării, de vreme ce el combate explicit o asemenea perspectivă pe care ar fi propus-o Saussure: „În mod normal, vorbitorul nu obişnuieşte să schimbe limba şi nici nu îşi propune să o schimbe. Dacă, în ciuda acestei atitudini, limba se schimbă, faptul trebuie să aibă motive mai profunde decît simplul «hazard» saussurian şi trebuie să-şi găsească justificarea în însăşi funcţia limbii şi în modul ei concret de a exista"[722]. Pe de altă parte, Coşeriu afirmă că „se poate spune că o adoptare [care este faza ulterioară iniţierii inovaţiei] corespunde întotdeauna unei *necesităţi expresive*, necesitate care poate fi culturală, socială, estetică sau funcţională"[723]. Acest lingvist nu explică însă de ce iniţiatorul unei schimbări nu ar fi supus unei astfel de necesităţi care să stea în relaţie cu competenţa sa lingvistică şi, fără îndoială, cu exigenţele alterităţii sau cu solicitările fortuite ale exprimării pe care i le admite această competenţă[724]. Pe lîngă aceasta, în cazul terminologiilor, al limbajelor de specialitate sau poetice şi în multe alte cazuri din spaţiul limbii literare, momentul inovaţiei se dovedeşte a fi esenţial în evoluţia limbii, iar „adoptarea", deşi nu-şi pierde importanţa, se face prin activitatea de normare, prin instituirea regulilor prescrise. Rămîn, de asemenea neexplicate, situaţiile în care schimbarea se produce în mod similar în zone geografice diferite, aflate uneori la distanţă apreciabilă, iar, Coşeriu, aşa cum s-a observat, nu admite altă posibilitate decît iniţierea unor inovaţii singulare care, întîmplător sau nu, coincid, dar nu datorită unor cauze, ci prin condiţii asemănătoare, rămînînd şi aici neexplicat *de ce* sînt „asemănătoare".

Rămîne apoi în afara oricăror posibilităţi de înţelegere *de ce* acelaşi fapt originar se schimbă într-un anumit mod într-o comunitate şi în alt mod în altă comunitate, iar, în plus, schimbările sau majoritatea schimbărilor sînt de un anumit tip într-o comunitate şi de un alt tip în altă comunitate, îndeosebi acest din urmă aspect fiind aproape imposibil de intuit prin adopţia unor inovaţii individuale. Situaţia a fost, fără îndoială, observată de Coşeriu şi, de aceea, aşa cum s-a constatat anterior (vezi, **II, 2.7.**), el are în vedere diferite „condiţii" de realizare a schimbărilor lingvistice, între care chiar cele care privesc deprinderile articulatorii, ceea ce, în ultimă instanţă, este o formulare a unei perspective

[721] *Ibidem*, p. 133.
[722] *Ibidem*, p. 41.
[723] *Ibidem*, p. 77.
[724] S-ar putea de aceea observa că excluderea lui *de ce* din investigaţia ştiinţifică este, din punctul de vedere al activităţii raţionale, contraproductivă, chiar în cazul fenomenelor culturale, aşa-zise „acauzale".

Scanned with OKEN Scanner

apropiate aceleia a bazei de articulaţie, este drept că într-o manieră mai potrivită din anumite puncte de vedere.

3. Fără îndoială, chestiunile aduse în discuţie de Coşeriu (sau de alţi autori), modul lor de prezentare şi de interpretare nu transformă „schimbarea lingvistică" într-un „concept de avarie" şi nici cauzalitatea (în procesul de schimbare) nu poate deveni o „motivaţie" marginală, dar au meritul de a releva faptul că, în ambele cazuri, al schimbării şi al cauzalităţii, există încă dificultăţi în realizarea unor explicaţii, precum şi a unor nuanţări şi particularizări posibile de interpretare. De altfel, aşa cum s-a arătat mai sus, prin sintagma *schimbare lingvistică* se denumesc două situaţii diferenţiate prin condiţiile de producere şi prin consecinţe: pe de o parte, *schimbarea în limbă*, care – deşi permanentă şi cu aspecte variate – nu afectează rămînerea în cadrele aceleiaşi limbi istorice, şi, pe de altă parte, *schimbarea limbii*, care presupune părăsirea unei limbi şi adoptarea alteia. Cînd se produce schimbarea în limbă se realizează, deci, numai substituiri de fapte de limbă, însă prin schimbarea limbii are loc un proces radical, al cărui consecinţă este substituirea unei limbi cu alta. Dar, în nici una dintre aceste situaţii, nu poate fi vorba de o folosire invazivă a termenului *schimbare* şi ambele specii ale schimbării lingvistice sînt cuprinse în studiul ştiinţific al limbilor.

După cum s-a menţionat, *schimbarea în limbă* a fost discutată în mod deosebit de Louis Hjelmslev în prelegerile din 1934, întrunite sub titlul *Sistem lingvistic şi schimbare lingvistică*. Potrivit acestui lingvist, faptul că limba se schimbă este evident, deoarece, de fiecare dată, o generaţie nouă vorbeşte limba puţin altfel decît generaţia anterioară şi, de aceea, pe parcursul existenţei lui, vorbitorul este martorul apariţiei unor fapte de limbă noi, de obicei cuvinte, şi al dispariţiei altora mai vechi. Desigur, la distanţe apreciabile în timp, asemenea schimbări, în măsura în care se cumulează, devin semnificative, astfel încît „limba scrierilor runice şi daneza modernă sînt acelaşi idiom în diferite faze de dezvoltare, dar, cu toate acestea, limba scrierilor runice ne apare ca o limbă străină"[725]. Totuşi, arată acest lingvist, fiecare idiom constituie în fiecare moment o anumită stare de lucruri care este supusă regulilor, încît fundamentul limbii se prezintă ca „o schemă fixă", ca un sistem care favorizează folosirea şi identitatea ei – asigurînd-i trăsătura de a fi aceeaşi – dar care se ajustează şi se adaptează mereu. Totalitatea stărilor şi modificărilor ce se pot constata în existenţa unei limbi reprezintă faze ale istoriei ei, explicabile „mai ales prin adaptarea cea mai economică la satisfacerea nevoilor de înţelegere ale comunităţii care o vorbeşte", cum precizează André Martinet[726].

Celălalt aspect al schimbării lingvistice conduce la *schimbarea limbii* şi, deşi are unele elemente similare cu cele care privesc schimbarea în limbă,

---

[725] Louis Hjelmslev, *Sistema lingüístico y cambio lingüístico*, p. 17.
[726] André Martinet, *op. cit.*, p. 27.

Scanned with OKEN Scanner

consecinţa este total diferită, fiindcă nu mai reprezintă continuitatea unui idiom, ci părăsirea lui prin adoptarea altuia. Se consideră de obicei că schimbarea limbii trece printr-o fază de bilingvism, care se depăşeşte atunci cînd se impune una dintre limbile implicate cu concursul unor factori extralingvistici – politici, culturali, sociali sau religioşi. Fenomenul acesta al schimbării limbii a fost discutat, de cele mai multe ori, în legătură cu romanizarea teritoriilor cucerite de romani, în care limba latină a învins limbile populaţiilor indigene, limbi care, potrivit constatării specialiştilor, au contribuit însă la diversificarea latinei, prin schimbări lingvistice ce s-au pus pe seama a ceea ce s-a considerat a fi „substratul" limbilor romanice de mai tîrziu. Mai puţin studiată şi în foarte mică măsură a fost adusă în atenţie schimbarea limbii în legătură cu fenomenul invers, foarte intens şi cu consecinţe imense, al „deromanizării", care se continuă pînă în epoca actuală, îndeosebi prin factorii politici şi religioşi în estul european, şi s-a manifestat altădată în zona britanică şi în unele regiuni continentale din vecinătatea ei.

Este, prin urmare, evident faptul că, oricîte dificultăţi ar presupune cercetarea ei, schimbarea în limbă şi schimbarea limbii au fost şi vor rămîne realităţi ce nu pot fi trecute cu vederea, dar nu pentru că vreuna dintre ele ar reprezenta „limba însăşi", ci pentru că limba se înscrie în spaţiul cultural al existenţei şi al activităţii umane, împreună şi în cooperare cu celelalte componente ce sînt cuprinse în spaţiul respectiv. Deoarece în cazul limbilor romanice se cunoştea corespondentul literar al latinei populare, ce reprezenta baza iniţială de la care aceste limbi şi-au pornit evoluţia, precum şi relativ numeroasele inscripţii şi documente ce atestau situaţii ce caracterizau variantele limbii populare, s-au găsit condiţii favorabile de constituire a unor direcţii metodologice de investigare şi de corelare a faptelor şi a evenimentelor care survin în geneza şi în evoluţia limbilor în general. Cu toate acestea, au rămas şi în cazul acesta al limbilor romanice controverse în legătură cu formarea şi cu modul lor de transformare, ceea ce nu înseamnă însă că progresul cunoaşterii ştiinţifice în domeniu nu ar fi avut continuitate.

În mod similar cu situaţia conceptului „schimbare" se prezintă cea care priveşte noţiunea afină „cauză", şi aceasta obişnuită tuturor domeniilor cunoaşterii. Desigur, nici de data aceasta nu se poate accepta că noţiunea ar fi inadecvată pentru studiul limbii, chiar dacă i s-ar putea atribui uneori anumite trăsături specifice; de altfel, limba este o realitate abstractă cu o manifestare socială şi culturală foarte complexă, dar nu este o realitate neobişnuită, ce nu s-ar putea raporta prin nimic la ceea ce se constată în existenţa şi în evoluţia altor realităţi abstracte din domeniul social şi cultural, ţinînd cont de faptul că limba este intens relaţionată cu ele. În consecinţă, rămîne valabilă şi folosirea termenului *evoluţie* în legătură cu limba, căci altfel folosirea lui ar trebui contestată în legătură cu orice activitate umană care se iniţiază şi se desfăşoară pe baza unui scop, iar uzul limbii, în raport cu care se constată şi se judecă funcţionarea ei

Scanned with OKEN Scanner

produce fenomene care atestă, aşa cum nota Eugen Coşeriu, că „limbile «evoluează», adică se modifică istoriceşte”[727].

Pentru a determina şi a aprecia asemenea fenomene lingvistice este necesar ca ele să se manifeste în vorbire sau în text-discurs, să devină prin urmare realizări efective, iar nu prin interpretarea limbii doar în ipostaza de „abstracţie”, aşa cum ar rezulta din afirmaţiile unor lingvişti. Pe de altă parte, identificarea şi aprecierea fenomenelor constatabile prin actele lingvistice ori favorizarea sau împiedicarea lor voită reprezintă exteriorizarea unor fapte de conştiinţă şi, de aceea, A. Philippide a fost îndreptăţit să formuleze principiul potrivit căruia conştiinţa lingvistică nu se poate manifesta decît prin interpretarea unui fapt existent, iar nu înaintea producerii lui, astfel încît această conştiinţă să poată deveni cauză a schimbării lingvistice, conştiinţa manifestîndu-se fie prin a propaga un element deja schimbat, cum procedează şi analogia, fie prin a împiedica, cu un anumit scop, răspîndirea sau perpetuarea lui[728]. În acest mod, se recunoaşte caracterul cultural şi social al fenomenelor lingvistice, care deşi nu sînt întotdeauna însoţite de o reflecţie specială asupra lor, ajung deseori în situaţia de a fi supuse unor selecţii din perspectiva statutului în comunicare, devenind deprindere şi tradiţie atunci cînd se impun prin utilitate, iar această tendinţă spre menţinere a ceea ce este acceptabil din punct de vedere funcţional şi de modificare sau părăsire a ceea ce nu rezistă din acest punct de vedere înseamnă evoluţie sau dezvoltare.

S-a manifestat apoi tendinţa de a incrimina unele teoretizări ştiinţifice pe motivul că ar avea în atenţie faptul că limba reprezintă o sumă de realizări (limba ca *érgon*), iar nu faptul că ea este de fapt o activitate cu un şir de posibilităţi, aşa cum a procedat E. Coşeriu referindu-se la concepţia lui Saussure. Posibilităţile limbii însă nu se pot inventaria, fiind, în principiu, extrem de numeroase şi de variate, dar şi imposibil de prevăzut din perspectiva transformării lor în realităţi, căci, aşa cum s-a menţionat, A. Philippide afirma cu îndreptăţire ele nu pot deveni fapte de conştiinţă sau cunoaşteri înainte de a exista. Ca atare, în mod corect, nu se poate, decît formula afirmaţia că „există posibilităţi”, fără ca ele să se poată lua în studiu ca ceva anume, ca ceea ce există, de vreme ce nu se poate stabili nici care sînt şi nici care vor evolua spre realizare. Că unele dintre posibilităţi pot evolua spre statutul de recomandabile sau probabile se poate accepta, dar numai pe terenul limbii literare unde factorii volitivi pot viza scopuri determinate. În mod obişnuit însă, studiul limbii şi al limbajului nu se poate finaliza decît pe baza înfăptuirilor şi a proceselor constatabile, iar nu al celor posibile.

4. O atenţie specială se impune în legătură cu explicarea existenţei epocilor de intensă transformare a limbii, pe care, aşa cum s-a menţionat, Coşeriu le explică

---

[727] Eugenio Coseriu, *Introducere în lingvistică*, p. 27. De fapt, explicaţia „se modifică istoriceşte” nu este suficientă pentru „evoluează”, deoarece *a evolua* înseamnă „a trece într-o fază superioară, transformîndu-se în acest sens”.

[728] Alexandru Philippide, *Opere alese. Teoria limbii*, p. 370.

Scanned with OKEN Scanner

printr-o slăbire a tradiţiei lingvistice (vezi, **II, 2.9.** şi **XIII, 2.3.**). Acest lingvist consideră, prin urmare, că manifestarea în unele perioade de timp a numeroase inovaţii lingvistice, ce reprezintă abateri de la norma şi de la sistemul limbii, se datorează slăbirii conştiinţei lingvistice[729] şi, implicit, al ştiinţei lingvistice ce are loc (mai ales) în epocile de decădere culturală, cînd se produce, prin diminuarea generală a acestei ştiinţe, o modificare mai rapidă a limbii, fiindcă inovaţiile copleşesc normalitatea în funcţionarea ei[730]. Dar, dacă decăderea culturală produce decăderea limbii (adică slăbirea cunoaşterii şi a respectării normei, ceea ce înseamnă, la nivelul indivizilor vorbitori, erodarea competenţei lor lingvistice), atunci între ele există o legătură cauzală rezultată dintr-o determinare exterioară, indiferent cît de apropiate sau de deosebite sînt concepute cultura şi ştiinţa lingvistică sau conştiinţa lingvistică. Treapta esenţială a schimbării lingvistice, reprezentată de adoptarea inovaţiei prin generalizare intensivă (la situaţiile de acelaşi tip) sau extensivă (la ceilalţi vorbitori), nu mai poate avea însă, după Coşeriu, motivaţii precum deprinderile articulatorii sau conştiinţa fonologică. Inovaţia cu astfel de motivaţii este, potrivit opiniei sale, un simplu accident, în vreme ce schimbarea lingvistică propriu-zisă ţine de esenţa limbii şi nu începe cu o manifestare individuală (de la nivelul vorbirii), care poate rămîne fără efect la nivelul limbii (al normei şi al sistemului) dacă adoptarea (acceptarea) interindividuală a fenomenului lingvistic nou nu dă inovaţiei statut de schimbare efectivă.

De aici, ar decurge faptul că, în epocile de intensă transformare a limbii, adoptările se fac într-un ritm mai accelerat şi sînt mai numeroase decît în mod obişnuit, ceea ce este greu de explicat numai prin factori mentali, într-o epocă de decădere culturală, adică prin finalitatea şi libertatea individuală generalizată[731] şi prin adoptare conştientă, situaţii care se pot întruni numai pe terenul limbii literare, dar Coşeriu are în vedere limba populară ca aspect esenţial al limbii istorice. De aceea, se impune aducerea în atenţie şi a unei alte perspective şi unor alte explicaţii în legătură cu problema perioadelor de intensă transformare lingvistică ce pot conduce la schimbarea limbii.

Cu o altă viziune, dezvoltînd teoria lui A. Philippide despre baza de articulaţie, G. Ivănescu susţine că acţiunea ei nu este uniformă în timp, manifestîndu-se cu intensităţi variate dependente de realităţile social-istorice[732]. Există în succesiunea istorică, susţine Ivănescu, epoci de adaptare fonetică a limbilor la noi baze de

---

[729] Coşeriu nu precizează ce înţelege prin „conştiinţă lingvistică", deşi foloseşte această noţiune.

[730] Eugeniu Coşeriu, *Sincronie, diacronie şi istorie*, p. 104 şi p. 124; idem, *„Nu există schimbare lingvistică"*, p. 17.

[731] Dacă libertatea priveşte, în principiu, creaţia în limitele sistemului, schimbarea avută aici în vedere este de altă natură, fiindcă aceste limite sînt depăşite, schimbarea în limbă fiind intensă şi relativ extinsă asupra multor aspecte ale limbii.

[732] G. Ivănescu, *Istoria limbii române*, p. 118.

Scanned with OKEN Scanner

articulaţie, ca în cazul trecerii de la latină la limbile romanice, în care schimbările produse sînt atît de numeroase încît conduc la formarea unei (sau unor) limbi noi[733]. Asemenea epoci s-ar putea numi, valorificînd terminologia lui Hegel, *epoci-salt*[734], de transformare profundă a unei entităţi încît îşi pierde identitatea şi devine o altă realitate, printr-o suită de modificări lingvistice din care rezultă schimbarea limbii. Dar, întrucît baza de articulaţie se modifică ea însăşi în timp, prin succesiunea generaţiilor, prin amestecul de populaţii sau prin alte fenomene, această modificare are reflexe şi în fonetica limbii[735]. Totuşi, deşi Ivănescu are în vedere epocile de transformare intensă a limbii îndeosebi în legătură cu baza de articulaţie, asemenea epoci nu pot avea loc numai în compartimentul fonetic al limbii, ci în toate sectoarele ei, care sînt de altfel corelate, dar care sînt însă de altă natură. Fără îndoială, în epocile-salt, conştiinţa lingvistică a vorbitorilor este slăbită, adică nu atît ştiinţa lor se află la un moment de răscruce, cît conştiinţa, adică reflecţia, controlul şi selecţia în legătură cu modul de a vorbi, ceea ce favorizează scăderea exigenţei bipolare locutor-interlocutor în manifestarea competenţei lingvistice, înlesnind adoptările şi relativizînd limitele uzului comun şi individual, care ajunge astfel în situaţia de a suferi reorganizări cu numeroase elemente noi, admise prin selecţiile dintre fenomenele care se concurau în actualizarea limbii.

G. Ivănescu şi E. Coşeriu nu şi-au pus problema existenţei unor epoci-salt în cazul limbii literare, deşi schimbările de aici sînt foarte elocvente prin faptul că sînt atestabile în texte, iar atitudinile şi scopurile comunicării sînt uneori specificate explicit prin acte de voinţă ce devin tipuri de acte lingvistice recomandate de personalităţi culturale reprezentative şi susţinute prin instituţii sociale cu putere de decizie. Situaţia este pe deplin explicabilă prin lipsa unor dezbateri teoretice serioase în legătură cu statutul şi cu istoria limbii literare, deşi, de aproape un secol, s-au făcut cercetări asupra unor laturi ale acestui aspect al limbii istorice. Totuşi, concepţia lui Karl Vossler, care tinde să explice limba în general, are în vedere de fapt limba literară, iar aplicaţia publicată în 1913 cu titlul *Cultura Franţei în reflecţia evoluţiei limbii ei*, mai ales într-o redactare ulterioară, din 1929, oferă o istorie a limbii franceze literare cu toate etapele ei, în strînsă legătură cu istoria literaturii şi a culturii în general, dar şi cu viaţa politică şi socială[736]. Una dintre tezele lui Vossler este că limbile literare se schimbă mai

---

[733] *Ibidem*, p. 5 şi p. 9.

[734] Ivănescu nu foloseşte acest cuvînt compus.

[735] G. Ivănescu, *Istoria limbii române*, p. 282.

[736] Karl Vossler, *Frankreichs Kultur im Spiegel seiner Sprachentwiklung* Winter, Heidelberg, 1913. Multe dintre ideile acestui romanist au fost valorificate de lingviştii ulteriori care au căutat altă cale de cercetare a problemelor limbii decît cea consacrată prin neogramatici. La Eugen Coşeriu, de exemplu, este cultivată opinia potrivit căreia limba este o forţă creatoare, o activitate, ale cărei inovaţii sînt iniţiate individual, care apoi se răspîndesc (progresul absolut şi progresul relativ, la Vossler, dar, inovaţie şi adoptare, la Coşeriu).

Scanned with OKEN Scanner

uşor decît graiurile, transformările producîndu-se în *salturi* şi în mod inegal, ca urmare a activităţii marilor scriitori (precum cei din perioada clasicismului francez din secolele al XVII-lea – al XVIII-lea). Între altele, acest învăţat critică maniera de a proceda a neogramaticilor, deoarece ei se rezumă la constatarea fenomenelor lingvistice, fără a le explica, deşi exigenţa ştiinţifică presupune demersul interpretativ bazat pe cauzalitate, situaţie în care se poate observa faptul că spiritul unui popor este singura cauză adevărată a schimbării limbii, iar „salturile" ar reprezenta momentele de manifestare intensă a acestui spirit. Desigur, Vossler se referea la „spiritul unui popor" ca reprezentînd „cauza" schimbării limbii în general, dar, dacă se vizează epocile-salt de la nivelul limbilor literare, atunci cauza poate fi mai degrabă un ideal cultural, social sau naţional, ce poate deveni hotărîtor, uneori ilustrînd tocmai acest „spirit".

Prin urmare, se poate susţine că şi limbile literare cunosc epoci-salt, remarcabile în spaţiul european, îndeosebi în perioada formării limbilor literare moderne, prin transformarea radicală a vechilor limbi de cultură, în cele mai multe cazuri caracterizate prin variante regionale şi, în general, prin oscilaţii, cu norme ce rezultau de obicei din tradiţia scrisului şi din prestigiul unor texte realizate anterior, iar nu din urmarea consecventă a unor principii, organizări paradigmatice sau structuri discursive. Spre deosebire de epocile-salt pe care le-au cunoscut limbile populare, ce coincideau de obicei pe plan social şi cultural cu perioadele de decădere, epocile-salt cunoscute de limbile literare corespund, dimpotrivă, unor momente de avînt cultural, de întărire a organizării şi coeziunii sociale, de participare la realizarea unor schimbări subordonate unui ideal de limbă, de cultură sau de viaţă socială[737]. Fiind dominate de laturile constructive ale conştiinţei, de iniţiativele de organizare raţională şi de voinţa îndeplinirii unor scopuri, epocile-salt ale limbilor literare au de obicei o durată mult mai scurtă decît cele ale limbilor populare, unde se manifestă pe durata mai multor generaţii. Cea mai importantă diferenţă calitativă între cele două tipuri de epoci-salt este însă aceea că, în cazul limbilor populare, prin ele se produce de obicei o schimbare a limbii, în vreme ce în cazul limbilor literare, schimbarea este în limbă, chiar în condiţiile în care ea este foarte profundă.

5. Cercetarea problemelor ce ţin de relaţia dintre sistemul lingvistic şi schimbarea lingvistică l-a condus pe Louis Hjelmslev, aşa cum s-a arătat anterior, la ideea că nu există de fapt o contradicţie de esenţă între sistem şi schimbare deoarece „schimbarea diacronică nu afectează, ordinea elementelor între ele, ci numai pe cea a elementelor izolate. O stare a limbii este produsul întîmplător al unei serii de evoluţii diacronice al căror cîmp de acţiune şi al cărui scop sînt în

[737] În mod evident, existenţa şi evoluţia limbilor literare depinde, de altfel, de existenţa unei organizări statale, a vieţii citadine, a culturii majore şi a unei pături reprezentative de intelectuali.

Scanned with OKEN Scanner

totalitate altele"[738]. Prin urmare, nu este normală o contestare a posibilităţii de a admite deopotrivă modalitatea sincronică şi modalitatea diacronică în studiul fenomenelor lingvistice, ci este o înscriere în cadrele generale ale perspectivei sintetizate în opera lui Saussure. Această acceptare a două posibilităţi de a privi realităţile limbii şi, în consecinţă, de a recurge la două maniere de studiere şi de interpretare, s-a manifestat, se pare, şi înainte de precizările făcute de savantul danez. Astfel, G. Ivănescu, de exemplu, a remarcat faptul că A. Philippide nu a urmat în lucrarea sa din 1894, *Principii de istoria limbii*, întru totul structura modelului reprezentat de opera cu titlu omonim a lui Hermann Paul, apărută la 1880, care trata numai despre schimbări şi despre cauze, adică de ceea ce ţine de diacronie, ci a realizat şi descrieri care ţin de sincronie[739]. Prin urmare, la Philippide, se constată separarea clară a schimbărilor de stări şi, prin aceasta, separarea studiului schimbărilor de studiul stărilor limbii.

Dar, deşi cei mai mulţi dintre lingviştii din secolul al XX-lea au considerat dihotomia sincronie-diacronie drept un principiu operaţional util în cercetarea lingvistică, instituit prin opera lui Ferdinand de Saussure, Eugen Coşeriu (urmînd sugestii din concepţia despre limbă a lui Giacomo Devoto) consideră că „antinomia saussuriană, eronat transpusă în planul obiectului, nu este altceva decît deosebirea dintre descriere şi istorie şi, în acest sens, ea nu are nimic saussurian, în afară de terminologie, neputînd fi suprimată sau anulată, deoarece este o exigenţă conceptuală"[740]. Prin urmare, nu este specifică lingvistului genevez (decît sub aspect terminologic) deosebirea, indispensabilă din punct de vedere conceptual, dintre sincronie şi diacronie, care, crede Coşeriu, nu trebuie considerată ca fiind caracterizantă şi pentru realitatea reprezentată de limbă. Ar fi, deci, o incongruenţă de care trebuie să se ţină neapărat seama între ceea ce reprezintă un obiect (o realitate) şi ştiinţa despre obiect din punctul de vedere al modului de existenţă.

Această atitudine rezultă din frecvent menţionata prezenţă a schimbării în însăşi esenţa limbii, esenţa fiind înţeleasă „ca o «facere» sistematică a limbii"[741], ceea ce înlătură orice contradicţie dintre sistem şi schimbare, dezvoltarea limbii fiind o permanentă sistematizare[742]. În acest sens, „schimbarea nu poate fi înţeleasă în afara continuităţii limbii. De aceea, diacronia saussuriană, neluînd în consideraţie ce se continuă, nu corespunde nici unei realităţi. Saussure credea că

---

[738] Louis Hjelmslev, *Sistema lingüístico y cambio lingüístico*, p. 243. La o perspectivă similară au ajuns şi alţi lingvişti (vezi, anterior, **XIII, 2.2.**)

[739] Vezi, studiul introductiv cu titlul *Alexandru Philippide – teoretician al limbajului*, la volumul Alexandru Philippide, *Opere alese. Teoria limbii*, p. XIX şi passim.

[740] Eugeniu Coşeriu, *Sincronie, diacronie şi istorie*, p. 17.

[741] *Ibidem*, p. 237.

[742] Faptul că această sistematizare nu conduce însă la un final reprezentat de echilibrarea într-un sistem poate conduce însă la ideea că, din anumite motive, însuşi sistemul este schimbător.

Scanned with OKEN Scanner

ea ar corespunde schimbării fonetice; dar nici acest lucru nu este exact"[743]. Prin urmare, Coşeriu îi reproşează lui Saussure faptul că ar admite ca definitoriu pentru diacronie schimbarea în general, fără menţinerea unor aspecte de continuitate în existenţa limbii, astfel încît schimbarea ar coincide cu discontinuitatea absolută, dacă nu se ţine cont că „schimbarea [sp. *el cambio*] nu afectează, ci, dimpotrivă, asigură elementul «constant» al limbii"[744]. Această afirmaţie din ultima propoziţie citată ar putea fi surprinzătoare, dar, ţinînd cont de faptul că, după Coşeriu, schimbarea este trăsătura intrinsecă a limbii prin care ea „se face", iar nu ca ceva făcut, înseamnă că de fapt, fără schimbare limba nu există, decît ca „limbă moartă", cum precizează el însuşi. Dar, ceea ce nu este încă făcut nu se poate studia sau, eventual, ceea ce rezultă în urma unui studiu este un rezultat provizoriu sau priveşte doar o entitate ideală, iar nu una reală, aşa cum rezultă dintr-o notă finală din lucrarea *Sincronie, diacronie şi istorie*[745], unde se reproşează lui Saussure „o regretabilă confuzie între planul descrierii şi planul teoriei"[746], „confuzie" perpetuată în glosematică, prin Louis Hjelmslev. De aici, se deduce că observarea, descrierea şi interpretarea situaţiilor concrete nu poate conduce la realizarea unor teoretizări, iar acestea nu pot fi ilustrate cu fapte şi cu fenomene concrete. Dar, dacă este reală şi utilă disocierea necesară între teorie şi descriere, interferenţele dintre ele în demersul ştiinţific nu trebuie totuşi considerate ca fiind condamnabile. Potrivit lui Eugen Coşeriu, ar exista o posibilitate de a depăşi inconvenientele pe care le constată în textele saussuriene: „Diacronia pură nu are sens: ea trebuie să se transforme într-o istorie a limbii. Într-adevăr, istoria limbii depăşeşte antinomia dintre sincronie şi diacronie, pentru că este negarea diacroniei atomiste şi, totodată, nu se găseşte în contradicţie cu sincronia"[747].

După cum se poate constata, de data aceasta, Coşeriu consideră că istoria limbii este terenul pe care diacronia şi sincronia fuzionează, ceea ce nu presupune totuşi lipsa lor de utilitate în investigaţia asupra fenomenelor lingvistice, aşa cum, de altfel, o afirmă în mod clar el însuşi: „Într-o limbă se pot distinge aceste două aspecte: sistemul într-un moment dat şi sistemul în dezvoltarea sa, deşi, într-un anumit sens (dacă se ţine seama de caracterul parţial inovator al oricărui act lingvistic), există numai aspectul diacronic, adică dezvoltarea continuă, în timp ce celălalt aspect, cel sincronic, pentru o limbă considerată în totalitatea sa, constituie mai curînd o abstractizare ştiinţifică necesară pentru a studia modul cum

---

[743] *Ibidem*, p. 242.
[744] *Ibidem*, p. 244.
[745] *Ibidem*.
[746] Vezi, în acest sens, în continuare, şi observaţia lui Tulio de Mauro.
[747] Eugeniu Coşeriu, *Sincronie, diacronie şi istorie*, p. 245.

Scanned with OKEN Scanner

funcţionează limba, precum şi trăsăturile care, între două momente ale dezvoltării sale, rămîn constante"[748].

Acest pasaj ilustrează faptul că, în principiu, „aspectul diacronic" este singurul care reprezintă realitatea obiectului, faptul că limba este în permanentă schimbare („dezvoltare"), deşi studiul structural al limbii (pe care Coşeriu îşi propune să-l urmeze) ar putea sugera o orientare spre aspectul sincronic. În acelaşi timp, cum se observă, nu este evitat termenul *diacronic*, cum ar presupune dizolvarea diacroniei în istorie şi cum s-ar putea înţelege uneori. În acelaşi timp, dacă aspectul sincronic este „o abstractizare ştiinţifică necesară pentru a studia modul cum funcţionează limba", înseamnă că, chiar în condiţiile în care este „o abstractizare", el este de fapt singurul în măsură să ofere posibilităţi de întrunire într-o cunoaştere coerentă ceea ce asigură facultăţii limbajului capacitatea de a se manifesta ca vorbire, în comunicare şi în creaţia culturală, aceasta cu posibilitatea de a se institui în document neperisabil al unui mod de existenţă umană dintr-un moment al manifestării identităţii ei specifice.

Aceeaşi opţiune interpretativă, de data aceasta în vecinătate cu *structu-ral*, se poate observa în cazul unui articol cu titlul *Pour une sémantique diachronique structurale*, publicat de Coşeriu în 1964 (în „Travaux de linguistique et de litterature", Strasbourg, II-1); cu cîţiva ani înainte, în 1957, Louis Hjelmslev, realizase un raport cu titlul *Pour une sémantique structurale*[749]. În sfîrşit, Coşeriu recurge la formaţii cu *dia-* şi *sin-* atunci cînd continuă pe Leib Flydal în realizarea denumirilor pentru varietăţile limbii istorice (*diatopic-sintopic, diastratic-sinstratic, diafatic-sinfatic, diafasic-sinfasic*), arătînd că „ceea ce este nou este terminologia coerentă şi faptul că este aceeaşi terminologie, după acelaşi model, ca şi *sincronie/diacronie*"[750]. Prin urmare, propunerea lui Saussure rămîne în uzul specialiştilor, chiar şi atunci cînd i se aduc unele obiecţii, şi este perpetuată în mod consecvent de lingvişti care, precum Louis Hjelmslev, consideră că teoria lingvistică dezvoltată de învăţatul genevez a reuşit să unească maniera de explicare a limbilor ca organizări sistematice şi, în acelaşi timp, ca realităţi supuse schimbărilor. Aceeaşi oportunitate a coeziunii perspectivei ştiinţifice sugerate prin terminologie a fost vizată de altfel de Saussure însuşi, care specifică în *Cursul* său: „Adevărul sincronic pare a fi negarea adevărului diacronic şi, dacă privim lucrurile superficial, ne închipuim că trebuie să alegem între ele, de fapt nu-i deloc necesar; unul dintre adevăruri nu-l exclude pe celălalt"[751], ajungînd astfel la ideea că „adevărul sincronic concordă în asemenea măsură cu adevărul diacronic, încît le confundăm sau considerăm că e de prisos să le dedublăm"[752]. Mai mult, în continuare, se menţionează două etape ale schimbării lingvistice, inovaţia individuală şi

---

[748] Eugenio Coseriu, *Introducere în lingvistică*, p. 74.
[749] Vezi, Louis Hjelmslev, *Essais linguistiques*, pp. 105-121.
[750] Eugen Coşeriu, *Prelegeri şi conferinţe*, p. 59.
[751] Ferdinand de Saussure, *Curs de lingvistică generală*, p. 110.
[752] *Ibidem*, p. 111.

Scanned with OKEN Scanner

acceptarea ei colectivă, într-o manieră apropiată aceleia întîlnită la Coşeriu (prin inovaţie şi adoptare). Cît priveşte sarcinile distribuite *lingvisticii sincronice* şi *lingvisticii diacronice*, Saussure propune o soluţie ce a putut deveni principiu călăuzitor pentru cei mai mulţi dintre lingviştii ulteriori ai continentului.

Aşa cum rezultă din informaţiile oferite de Tullio de Mauro, în aparatul ce însoţeşte textul ediţiei critice a *Cursului* lui Saussure, în ultimul deceniu al secolului al XIX-lea, acesta şi-a definitivat principiile de bază: „ideea limbii ca formă, ideea relativităţii, a arbitrarului şi a istoricităţii radicale a întregii organizări lingvistice"[753] şi, ca atare, „istoricitatea radicală a întregii organizări lingvistice" este o idee constitutivă a concepţiei saussuriene. Tulio de Mauro a arătat însă, de asemenea, că, în Italia, după o etapă de admiraţie, au urmat etape de critici insistente „de inspiraţie istoricistă"[754], dar cu o receptare pronunţată începînd cu ultimele decenii ale secolului trecut.

În consecinţă, ca orice realizare culturală menită să producă o schimbare radicală într-un anumit domeniu, opera lui Saussure trebuia să fie supusă unor evaluări critice care puteau viza, între altele, însăşi întemeierea unor structuri conceptuale sau unor clasificări propuse, fie la nivelul realităţilor cercetate, fie la nivelul organizării şi corelării cunoştinţelor. Această situaţie a regîndirii cunoaşterii realităţilor nu conduce însă la trecerea în categoria conceptelor (şi termenilor) de avarie a unor noţiuni precum „diacronie" şi „sincronie" (cu adjectivele corespunzătoare, *diacronic* şi *sincronic*), căci, în ultimă instanţă, analizele şi interpretările care s-au succedat după Saussure nu aveau cum trece în umbră un mijloc important de evaluare şi de clasificare a fenomenelor şi faptelor lingvistice.

[753] *Ibidem*, p. 273.
[754] *Ibidem*, p. 286.

Scanned with OKEN Scanner

XIV. Limbă, comunicare, adevăr şi predicaţie

1.1. Într-o perspectivă generală a realităţilor ce se impun atenţiei gîndirii, cînd este urmat traseul foarte complicat al manifestării celei mai importante instituţii culturale şi sociale care este limba, se remarcă, la un capăt, aptitudinea de a comunica prin limbă, reprezentată de facultatea limbajului, şi, la capătul celălalt, enunţul şi text-discursul, ce reflectă modul în care faptul de a comunica devine, printr-un act de exteriorizare a activităţii spiritului – ce antrenează şi unele organe ale individului uman –, o realitate concretă, cu posibile efecte, iar, uneori, cu perenitate apreciabilă, cînd este consemnat prin scriere. La nivelul cunoaşterii obişnuite, *comunicarea* reprezintă funcţia esenţială a limbii, fiindcă aceasta ar fi de neconceput dacă nu ar avea această funcţie căreia, în principiu, i se subordonează celelalte, deşi, în general, sînt şi ele identificabile. Există, prin urmare, o funcţie socială reprezentată de comunicare ce lasă impresia că limba îi este predestinată, deşi ea poate fi îndeplinită, în anumite condiţii, şi cu alte mijloace[755].

Prin conţinutul radicalului pe care îl conţine, cuvîntul *comunicare* induce ideea de „punere în comun", ceea ce cu aplicare la limbaj (la limbă şi la vorbire) ar reprezenta, în linii mari, asocierea cuiva la aceleaşi acţiuni, informaţii sau cunoaşteri. În acest caz, vorbirea reprezintă activitatea de actualizare a mijloacelor limbii prin unirea lor în structuri specifice astfel încît locutorul (cel care vorbeşte) produce o transformare a interlocutorului, situaţie în care actul de vorbire (sau actul lingvistic) devine un *act comunicativ* şi un *act social modelator* în măsura în care această transformare este efectuată.

Există însă o problemă serioasă nerezolvată, aceea care priveşte faptul dacă ţine sau nu comunicarea de domeniul lingvisticii, de ştiinţa limbii, deoarece, potrivit unora dintre numeroasele lucrări care tratează acest subiect, comunicarea prin limbă ar fi numai una dintre speciile noţiunii „comunicare", deşi, de cele mai multe ori, această specie este considerată ca fiind dominantă şi divizată în varietăţi corespunzătoare unor tipuri discursive şi cu destinaţii sociale specifice. Pe de altă parte, cvasitotalitatea celorlalte specii comunicative sînt în mod obişnuit evaluate prin raportare la specia lingvistică. În sfîrşit, este greu de admis că cercetarea lingvistică s-ar putea face fără a avea în vedere comunicarea, modul în care diferite elemente şi aspecte ale limbii se selectează, se organizează şi se

---

[755] Vezi, sub acest aspect, între altele, Denis McQuail, *Comunicarea*, Institutul European, Iaşi, 1999, în special, pp.70-102.

Scanned with OKEN Scanner

combină pentru a o realiza. S-ar putea chiar observa necesitatea raportării la comunicare de fiecare dată cînd se analizează celelalte funcţii ale limbii, dar şi utilitatea de a o considera o propedeutică a lingvisticii text-discursului, dacă aceasta este acceptată în viziunea propusă de Eugen Coşeriu, şi atunci ea este supraordonată lingvisticii limbii.

În definitiv, ar trebui stabilit ce se înţelege prin comunicare din punctul de vedere al lingvisticii, iar nu sub acest aspect semiotic general, cu determinarea implicaţiilor foarte importante din toate domeniile culturii şi ale relaţiilor dintre componenţii comunităţilor de vorbitori. În acest caz, s-ar constata că, în mod aparent, comunicarea reprezintă numai una dintre funcţiile limbii, alături de altele, dar, aşa cum s-a menţionat, aceste alte funcţii par a fi definibile în raport cu ea, cum dovedeşte şi importanta determinare a funcţiilor limbii realizată de Roman Jakobson[756], astfel încît se poate considera că, în afara comunicării, celelalte funcţii atribuite limbii sînt imposibile. În această perspectivă, comunicarea lingvistică reprezintă în principiu un domeniu de cercetare imens, de necuprins, chiar numai în aspectele lui de bază, într-un studiu oricît de extins ar fi el.

Există însă posibilitatea ca, privind comunicarea dintr-o singură perspectivă, precum cea sugerată de elementul originar *communis* din denumirea ei, să se poată stabili *ce* poate deveni „comun" prin manifestarea ei în relaţia dintre locutor şi interlocutor (sau interlocutori). Din legătura deseori invocată dintre limbă şi gîndire, rezultă că locutorul împărtăşeşte interlocutorului în mod deosebit ceea ce gîndeşte, ceea ce vrea să creadă acesta că gîndeşte sau ceea ce deţine în memorie (şi poate prelucra cu gîndirea). În alte situaţii însă, faptul de a vrea nu este transmis ca un produs al gîndirii, ci în mod direct, ca exprimare a unui act de voinţă, încît comunicarea primeşte în mod nedisimulat un caracter pragmatic, ce poate avea rol de informare sau de antrenare a interlocutorului într-o activitate (cu o gamă variată de nuanţe, de la rugăminte, la persuadare şi pînă la ordin). Prin acest efect produs de vorbire asupra altuia (sau asupra altora) actul comunicativ devine perlocuţionar, cum a arătat J. L. Austin, care a stabilit şi faptul că actul respectiv poate fi performativ, atunci cînd prin el chiar locutorul face ceva („Promit!"), situaţie de care interlocutorul ia cunoştinţă[757]. Prin urmare, actul comunicaţional, exteriorizat în forma actului de vorbire sau actului lingvistic, poate avea trei aspecte de bază: constatativ, performativ sau perlocuţionar, aşa cum a remarcat gînditorul englez[758]. Cînd însă actul comunicativ nu este exteriorizat

---

[756] Roman Jakobson, *Lingvistică şi poetică*, în volumul *Probleme de stilistică*, Bucureşti, 1966, pp. 83-125.

[757] Anterior, a fost menţionată categoria „operatorilor practici", stabilită de Ladislav Zgusta, care are în vedere elementele lexicale sau formele gramaticale ce au prin natura lor caracter pragmatic (vezi, **VI, 2.1.**).

[758] J. M. Bochenski (*op. cit.*, p. 97) propune o perspectivă proprie care vizează enunţurile, pe care le clasifică în *propoziţii* (sau afirmaţii, corespunzătoare actului constatativ) şi

Scanned with OKEN Scanner

astfel, ci în alt mod, el este nonverbal şi nu intră în spaţiul lingvisticului, chiar dacă este raportat la acesta. Dar, aşa cum s-a arătat anterior, modelul actului comunicativ exteriorizat verbal este preluat şi de dialogul interior, cînd sinele este tratat „ca un altul".

1.2. Eficienţa actului comunicaţional este în relaţie cu alteritatea caracteristică vorbitorilor şi depinde de măsura în care aceasta reprezintă un procent mai ridicat sau mai scăzut, atît în cazul locutorului cît şi în cel al interlocutorului (receptorului), astfel încît se poate considera ca fiind în relaţie nemijlocită cu impunerea exigenţelor alterităţii. Din acest motiv, alteritatea ce caracterizează partenerii ar putea deveni una dintre normele universale ale comunicării, cu prezenţă permanentă în actele lingvistice. Aceasta este, de altfel, calea de socializare a logosului sub toate aspectele lui – semantic, apofantic, pragmatic şi poetic –, în sensul că prin comunicare se realizează manierele de echivalare între competenţele lingvistice individuale şi se tinde spre optimizarea competenţei comunitare. În sfîrşit, comunicarea impune limbii caracter activ, asigurîndu-i capacitatea schimbărilor evolutive şi imprimîndu-i modelele după care se identifică soluţiile de exprimare pe care le selectează, în funcţie de varietatea condiţiilor de producere a actului lingvistic şi de multitudinea scopurilor pe care le poate avea. În mod deosebit, trebuie remarcat primul aspect menţionat, activitatea, care priveşte schimbările lingvistice iniţiate, răspîndite şi introduse sau nu în tradiţia limbii, fiindcă numai prezenţa lor în actele comunicative le determină efectele şi statutul, dar, astfel, însăşi organizarea internă a limbii (sistemul) şi însăşi norma ei sînt supuse transformărilor înnoitoare, căci, de fapt, aceste acte atestă, în principiu, uzul lingvistic efectiv împreună cu potenţialităţile lui.

De aceea, din punct de vedere lingvistic, comunicarea este relaţia stabilită de un vorbitor cu alt vorbitor prin intermediul mijloacelor unei limbi, producînd asupra acestuia din urmă o influenţare sau o transformare, sub aspectul tipului sau cuantumului cunoştinţelor ori al modului de a acţiona. De obicei, comunicarea este privită ca fiind în mod esenţial un transfer informaţional în legătură cu o stare de lucruri, ceea ce presupune, înainte de orice, o manieră similară ce caracterizează conştiinţa vorbitorilor de a da aceleaşi nume realităţilor şi trăsăturilor lor. Această similaritate este asigurată de tradiţia limbii şi este asumată de fiecare vorbitor, ca logos semantic[759], prin ştiinţa lingvistică, dar este nu numai actua-

---

în *directive* (ce reflectă o relaţie de autoritate dintre „purtătorul autorităţii" şi „subiectul", individual sau colectiv, asupra căruia se exercită autoritatea. În acest caz, arată acest cercetător, enunţurile performative din teoria lui Austin constituie al treilea tip de configuraţii ideale autonome. Se observă în acest caz că *directivele* se pot pune în relaţie cu "actele perlocuţionare" din clasificarea filozofului englez.

[759] Prin urmare, *logosul semantic* pe care Coşeriu, interpretîndu-l pe Aristotel, îl consideră anterior adevărului şi falsităţii, trebuie pus în relaţie cu această tradiţie a limbii,

Scanned with OKEN Scanner

lizată prin comunicare, ci, de multe ori, extinsă sau emendată. Ca atare, prin această tradiţie a numelor, fiecare vorbitor ajunge în situaţia de a conştientiza relaţia eu – realitate, care, prin comunicare, primeşte o nouă dimensiune prin relaţia eu – alt eu, astfel încît nominaţia şi comunicarea fundamentează conştiinţa de sine individuală prin latura ei cea mai importantă care este *conştiinţa lingvistică* (vezi şi **VI, 1.7.**). În acest mod, vorbitorul devine coparticipant la realizarea conştiinţei de sine a comunităţii din care face parte şi pentru care devine un component reprezentativ, deoarece competenţa sa discursivă se converteşte în *competenţă comunicaţională*, într-o trăsătură inalienabilă a calităţii sale de partener social într-o comunitate lingvistică (vezi, anterior **IV, 2.1.**).

În comunicare, vorbitorul depăşeşte, prin urmare, limitele logosului semantic şi, în acest caz, ceea ce se consideră a fi „lingvistica textului" sau „analiza discursului" trebuie să aibă în vedere în mod deosebit situaţiile ce ţin de logosul apofantic, depăşind astfel simpla descriere de fapte şi de relaţii care privesc mijloacele de expresie.

2.1. Dar, aşa cum alteritatea nu caracterizează vorbitorul numai în calitate de locutor, ci şi în situaţia de interlocutor, tot astfel şi competenţa comunica-ţională îl caracterizează şi în postura de protagonist al oricăreia dintre cele două posibilităţi de participant la actul comunicativ. Ca atare, caracteristica de vorbitor nu trebuie limitată numai la cel care emite într-un anumit moment enunţurile, ci trebuie atribuită şi celui care le receptează şi le înţelege sensurile (şi cu care emiţătorul momentan îşi poate schimba rolul). Cu alte cuvinte, un vorbitor prezintă, în principiu, două ipostaze, de locutor şi de interlocutor, iar orice act comunicativ presupune, de obicei, interacţiunea dintre doi vorbitori, fiecare distribuindu-şi la un moment dat una dintre ele, alta decît celălalt. Totuşi, deşi amintit în unele lucrări de lingvistică, receptorul (sau interlocutorul) nu a beneficiat de atenţia cuvenită din punctul de vedere al mijloacelor care-i stau la dispoziţie pentru a stabili ce spune în realitate locutorul şi ce condiţii are ca spunerea lui să-i fie, pe de o parte, pe deplin inteligibilă (şi, ca atare, înţeleasă) şi, pe de altă parte, un mijloc de a obţine ceva în raport cu realitatea (cunoaştere, acţiune, creaţie). Nu există din acest motiv cercetări detaliate privind statutul vorbitorului aflat în condiţia de interlocutor, de destinatar al unui mesaj, considerîndu-se că, sub aspect general, activităţile ce ţin de folosirea limbii ar

---

prin care logosul (ordinea internă, justificarea) se prezintă ca o trăsătură a oricărei expresii (vezi, Eugen Coşeriu, *Prelegeri şi conferinţe*, pp. 10-15). De aceea, logosul semantic priveşte îndeosebi elementele lexicale ce au semnificaţia stabilită prin structura limbii, semnele lingvistice (autosemantice) care realizează desemnarea cu referenţi în realitatea obiectivă, socială sau ideală, independent de concretizarea acestei desemnări într-o situaţie anumită.

Scanned with OKEN Scanner

trebui să fie aceleaşi cu cele ale locutorului, dar urmînd o cale inversă în raport cu succesiunea întîlnită la el.

Cînd şi-au concentrat atenţia asupra problemelor speciale ale receptării sensului discursiv, exegeţii au constatat însă că nu există o formă unică în care mesajul emiţătorului poate fi interpretat (vezi, **XII, 3.3.**) şi, în asemenea condiţii, s-a manifestat necesitatea de a găsi procedee de analiză a manierei lui de structurare şi de a stabili totalitatea împrejurărilor în care a fost emis pentru a determina cu precizie sensul lui (vezi, sub acest aspect, şi **XII, 3.4.**). Ca atare, îndeosebi în cazul existenţei formei scrise a limbii, s-a dezvoltat, în perioada creştină a lumii europene, un tip special de investigare a realităţilor lingvistice atestate, printr-o disciplină specială denumită *hermeneutică*[760], care, în secolul al XIX-lea, şi-a asumat alte obiective decît cele iniţiale, iar apoi a primit destinaţia de a afla metodele cu care să se poată obţine înţelegerea corectă a sensului unui discurs (oral sau scris), în concordanţă cu intenţiile celui care l-a realizat. Pe traseul acestor evoluţii, o orientare radicală în stabilirea obiectului hermeneuticii s-a produs însă în climatul creat de concepţia filozofică a lui Martin Heidegger, în cadrul căreia limbii i s-a conferit un rol ontologic la nivelul creaţiei culturale. Potrivit acestui filozof, un enunţ înseamnă *predicaţie* şi presupune *comunicarea*, iar *actul de înţelegere* presupune posibilitatea sensului ce conduce la o judecată ce vizează o explicitare în cadrul dimensiunii acestui sens. Există, de aceea, de fiecare dată o hermeneutică ce urmăreşte determinarea sensului enunţării, adică stabilirea a ceea ce enunţul determină (prin predicaţie) şi comunică[761].

Unul dintre cei mai însemnaţi reprezentanţi ai curentului de gîndire direcţionat astfel a fost Hans-Georg Gadamer, care a dezvoltat unele dintre ideile lui Heidegger şi a constatat că, în discurs, adică în exprimarea scrisă sau orală, se asertează ceva, iar această asertare trebuie înţeleasă împreună cu adevărul pe care este destinată a-l reda, fiindcă ea este mai mult decît un act psihologic sau o expresie a vieţii psihice. Din remarcile acestui gînditor se poate stabili că înţelegerea a ceea ce a fost enunţat trebuie să fie însoţită de încrederea că ceea ce s-a spus este adevărat, printr-o transpunere în modul de a gîndi al autorului (al emiţătorului), adică prin ceea ce a fost numit anterior *alteritatea receptorului* în manifestarea actului lingvistic omologat ca act comunicativ, prin care destinatarul text-discursului acceptă că ceea ce a fost spus se poate admite ca adevărat despre obiectul avut în vedere. În acest caz, se poate adăuga că limba reprezintă mediul

---

760 La început, hermenutica reprezenta o teorie generală ce avea ca obiect aflarea adevărului despre divinitate sau despre anumite realităţi istorice.

761 Aceasta este perspectiva oferită de Heidegger în mai multe dintre lucrările sale (precum *Problemele fundamentale ale fenomenologiei*, cum se va arăta în continuare) şi pe baza căreia s-a construit una dintre scrierile de bază, *Sein und Zeit* (în traducere românească, Martin Heidegger, *Fiinţă şi timp*, Humanitas, Bucureşti, 2003).

Scanned with OKEN Scanner

în cadrul căruia se îndeplineşte înţelegerea prin orizontul semantic pe care îl oferă şi prin deschiderea faţă de realitate, ca o consecinţă a logosului semantic pe care îl reprezintă ca glosocosmos tezaurizat în conştiinţa participanţilor la actul comunicativ. Potrivit lui J. M. Bochenski, încrederea impusă prin mulţimea propoziţiilor pe care receptorul le consideră ca fiind adevărate poate conferi emiţătorului *autoritate epistemică*, astfel încît să fie considerat că ştie mai mult (decît alţii) şi, ca atare, atunci cînd afirmă ceva, spune întotdeauna adevărul[762].

În expunerea problemelor ce ţin de procesul înţelegerii prin raportarea la structurile logice, Gadamer a evidenţiat faptul că, în evoluţia gîndirii europene, s-a ajuns, la începutul erei creştine, la ideea că „unitatea cuvîntului ce se expune în pluralitatea cuvintelor face posibil, dincolo de acest lucru, ceva ce nu se dizolvă în structura esenţială a logicii şi afirmă caracterul de survenire a limbii: procesul formării conceptelor"[763]. Prin urmare, pe lîngă „unitatea cuvîntului ce se expune în pluralitatea cuvintelor" din vocabularul unei limbi sau/şi din alcătuirea unui discurs, există ceva care ţine de „procesul formării conceptelor" prin intervenţia limbii, dar nu „se dizolvă" în mod obişnuit în structura logică. Din acest motiv, acest filozof îşi propune să realizeze o investigaţie pe tema „Limba şi formarea conceptelor"[764], unde observă mai întîi că „*formarea naturală a conceptelor* ce însoţeşte limba" nu reflectă în toate cazurile o regulă determinată, ci este deseori rodul întîmplării sau al conexiunilor conjuncturale.

Cu toate acestea, arată Gadamer, tradiţia lingvistică se impune mai mult ca oricare alta şi ea presupune caracterul social al limbii ca însumare de individualităţi ce se bazează pe înţelegerea rezultată din interpretarea care „se desfăşoară în mediul unei limbi", dar care este „în acelaşi timp limba proprie a interpretului"[765]. De aceea, în receptare, sensul este dinspre individual spre social, încît, în continuarea constatărilor de pînă acum privind competenţa lingvistică a vorbitorului, s-ar putea admite că o latură a acesteia este reprezentată de „competenţa hermeneutică". În spiritul acestei continuităţi (conceptuale şi terminologice) la care se adaugă cele discutate anterior, se poate afirma că interpretarea receptorului priveşte „spunerea", ceea ce s-a spus, astfel că ea poate fi privită ca un dialog prin raportare la ceea ce a spus cineva. Interpretarea poate fi însă diferită de la un receptor individual la altul[766] şi, de aceea, Gadamer atribuie hermeneuticii rolul de a găsi metodele de accedere la adevăr, în condiţiile în care aceasta rezultă din aplicarea la o situaţie momentană a mijloacelor tradiţionale[767]

---

[762] J. M. Bochenski, *op. cit.*, p. 58. Este situaţia în care emiţătorul devine *purtătorul autorităţii*.
[763] Hans-Georg Gadamer, *Adevăr şi metodă*, Teora, Bucureşti, 2001, p. 319.
[764] *Ibidem*, pp. 319-327.
[765] *Ibidem*, p. 291.
[766] Problema receptării individuale diferenţiate a fost discutată anterior prin raportare la limbajele poetice (vezi, **XII, 3.3.** şi **3.4.**).
[767] În legătură cu problema limbii ca tradiţie, vezi, Hans-Georg Gadamer, *op. cit.*, p. 291.

Scanned with OKEN Scanner

ce vin prin limbă din istorie, avînd în vedere imperativul potrivit căruia „pentru ca limba să fie, nu putem modifica arbitrar ceea ce cuvintele semnifică"[768].

Prin urmare, metoda vizată de Gadamer urmăreşte stabilirea adevărului spunerii în raport cu care interpretările individuale pot reprezenta trepte pentru obţinerea lui, în măsura în care aceste interpretări asigură înţelegerea ce are loc în limbaj şi se bazează, prin urmare, pe lingvisticitate. Acest caracter lingvistic al înţelegerii este posibil prin conştiinţa determinării istorice date de limbă, pe faptul că ea reprezintă o tradiţie esenţială a comunităţii şi oferă mijloacele manifestării şi acumulării conştiinţei înseşi atunci cînd ea se prezintă ca o *conştienţă a limbii (Sprachbewußtheit)*[769]. Apoi, după ce acest adevăr al spunerii a fost stabilit se poate pune problema adevărului obiectiv, pe care emiţătorul l-a avut în vedere în text-discursul realizat. În această viziune, caracterul obiectiv se prezintă de fapt în două ipostaze, ca obiectivitate socială, obţinută prin înţelegerea spunerii oferite de autor (locutor), şi ca obiectivitate reală, constatată prin raportarea la ceea ce se referă spunerea[770].

2.2. O dezbatere interesantă realizează Gadamer în legătură cu relaţia dintre logic şi istoric, într-o altă manieră decît cea propusă de Hegel, cu o ramificaţie care priveşte aplicarea istoricului conceptualizat la momentul particularizat şi concret al producerii text-discursului. După Gadamer, premisa pe care se construieşte „orizontul prezentului", reprezentat în text-discurs, întemeiază hermeneutica înţelegerii deoarece implică un orizont al trecutului, căci „înţelegerea este, întotdeauna, procesul de fuziune a acestor două orizonturi care sînt independente unul de celălalt", situaţie în care hermeneutica operează într-o continuă mediere între istorie şi adevăr, dar această dialectică, spre deosebire de cea hegeliană nu ajunge niciodată la o desăvîrşire absolută, ci se reduce la o analiză continuă. Pentru a defini „orizontul trecutului" este activată însă, la fel ca la Martin Heidegger, hermeneutica interpretativă prefigurată de textele antice, îndeosebi de cele aristotelice, prin care se precizează modul în care se formează conceptele şi modul în care copiii învaţă să vorbească. Relaţia nemijlocită a activităţii vorbirii cu activitatea gîndirii, ce a condus uneori la ideea unităţii lor, relevă faptul că „modalitatea de a fi a limbii" este una conceptuală

---

[768] *Ibidem*, p. 302. Este aici, desigur o reiterare a logosului semantic aristotelic, avut în vedere, între alţii, şi de Eugen Coşeriu.

[769] Despre relaţia dintre conştiinţă şi conştienţă, vezi anterior: **VI, 3.3.** şi **4.1.**

[770] Potrivit lui Erwin Hufnagel (*Introducere în hermeneutică*, Editura Univers, Bucureşti, 1981, p. 118 şi 133), Habermas se abţine totuşi să dezvolte o teorie extinsă în legătură cu relaţia dintre *hermeneutica filozofică* (o *hermeneutică a înţelegerii*) şi limbă, deoarece hermeneutica filozofică era considerată ca fiind deosebită atît de lingvistică cît şi de principiile retoricii şi ale *hermeneuticii autentificării* practicate în vechime.

Scanned with OKEN Scanner

Scanned with OKEN Scanner

şi, în acelaşi timp, mobilă, fiindcă „formarea conceptuală naturală a limbii se derulează necontenit”[771].

Ca atare, precizează Gadamer, „va trebui... să ne îndreptăm atenţia către formarea naturală a conceptelor care se petrece într-o limbă. Este evident că vorbirea, chiar dacă include o subordonare a ceea ce este vizat la un moment dat faţă de generalitatea unei semnificaţii date în prealabil a unui cuvînt, trebuie gîndită doar drept o combinare a unor astfel de acte subsumtive[772] prin care se subordonează de fiecare dată un element particular unui concept general. Cel care vorbeşte –iar acest lucru înseamnă că foloseşte semnificaţii lexicale generale– este îndreptat într-o asemenea măsură asupra particularităţii unei contemplări a lucrului încît tot ce spune ajunge să se împărtăşească din circumstanţele particulare pe care le are în vedere... Dar acest lucru înseamnă, invers, că acel concept general care este vizat de către formarea cuvîntului se îmbogăţeşte la rîndul său prin contemplarea lucrului, astfel încît se naşte în cele din urmă o nouă formaţie mai specifică, ce corespunde într-o mai mare măsură particularităţii contemplării lucrului. Pe cît de sigur este că vorbirea presupune utilizarea unor cuvinte date în prealabil care au semnificaţia lor generală, cu toate acestea, viaţa semantică a limbii evoluează ea însăşi, în acelaşi timp, printr-un proces permanent de formare conceptuală”[773].

Potrivit perspectivei expuse aici de Gadamer, actualizarea mijloacelor limbii în comunicare presupune, în principiu, actualizarea unor unităţi al căror conţinut este caracterizat prin generalitate, actul comunicativ, concretizat în text-discurs, fiind în consecinţă o aplicare a acestei generalităţi la ceva particular. Aceasta nu presupune însă o „decădere” a generalului şi nici în primul rînd o cuprindere în sfera lui a unui element în plus, ci, în mod deosebit, o creştere sub raport intensiv, prin adăugarea de aspecte noi ce vin din interpretarea particularului. Se poate aprecia, în acest caz, că viziunea este aici una apropiată judecăţii sintetice din doctrina kantiană, dar cu altă aplicabilitate, care presupune o prefacere a entităţilor validate la nivelul facultăţii intelectului. Cît priveşte existenţa iniţială, antecomunicativă, a conceptului care îşi dezvoltă astfel conţinutul, ea este explicabilă prin relaţia dintre limbă şi gîndire, şi se realizează în procesul însuşirii limbii şi formării competenţei lingvistice, ce presupune configurarea unor reţele conceptuale concomitent cu deprinderea capacităţii de a folosi limba. Pe de altă parte, din aceeaşi viziune decurge şi posibilitatea, exploatată – cum se va vedea în continuare – de unii dintre cercetătorii Şcolii din Erlangen, de a observa cu mai multă atenţie cum participă construcţia lingvistică la întemeierea şi la dezvoltarea ştiinţei sub aspectul ei de cunoaştere sistematizată, iar nu numai de cunoaştere „naturală”, prin evenimente separate şi adesea întîmplătoare.

---

[771] Hans-Georg Gadamer, *op. cit.*, p. 322.
[772] *Subsumtiv* sau *subsumptiv* (< germ.) = „subordonat; inclus”.
[773] Hans-Georg Gadamer, *op. cit.*, p. 320.

2.3. În concepţiile în care gîndirea şi limba se unifică în logos, iar „logosul se află dincolo de orice opinie subiectivă a interlocutorilor", ca în viziunea vechilor greci, problema realizării conceptelor cu participarea mijloacelor limbii nu se pune, în sensul că o asemenea participare este implicită şi nedistinctibilă. De aceea, numai cînd comparatismul lingvistic din epoca modernă a constatat diferenţe însemnate între limbi, la nivelul logosului semantic şi prin acesta în relaţia cu lumea, s-a putut fundamenta perspectiva unei disocieri în cadrul logosului respectiv între ceea ce ţine de limbă şi ceea ce ţine de gîndire, ca realizări ale unor acte în principiu unite, dar totuşi deosebite din punctul de vedere al manifestărilor spirituale ale omului. Ca atare, prin cunoaşterea mijloacelor limbii se obţine implicit o cunoaştere a lumii, reprezentînd – cum s-a convenit anterior (vezi, **V, 3.2.**) – un „glosocosmos" specific, ca logos semantic particularizat. Desigur, pe lîngă această situaţie, se profilează şi alte aspecte de existenţă şi de manifestare a limbii, cu acelaşi efect particularizator, la nivelul logosului apofantic, pragmatic sau poetic, dar, pentru domeniul conceptualizării specifice fiecărui idiom, logosul semantic reprezintă caracteristica de bază.

Din acest punct de vedere, Hans-Georg Gadamer a constatat că Humboldt a observat, pentru prima dată, că limba, prin trăsăturile ei individualizate, presupune o anumită organizare a conceptelor gîndirii, concordante cu formele, structurile şi relaţiile dintre elementele ei. Această situaţie conduce, în concepţia lui Gadamer, la construirea unei ontologii ale cărei entităţi sînt identificabile cu mijloacele hermeneuticii, astfel încît limba poate fi apreciată „ca orizont al unei ontologii hermeneutice". În acest mod, în demersul analitic ce vizează interpretarea ideilor lui Humboldt, se relevă că, pentru om, lumea este organizată prin limbă, deoarece limba se prezintă ca o existenţă autonomă faţă de individul ce aparţine unei comunităţi lingvistice şi îl iniţiază într-o anumită relaţie cu lumea înconjurătoare, dar această existenţă proprie a limbii se întemeiază numai pe faptul că ea reflectă această relaţie. Mijlocirea realizată în raport cu lumea oferă însă individului uman o anumită libertate faţă de această lume fiindcă îi atribuie o realitate a sa, o conştiinţă de sine. Pe de altă parte, aşa cum stabileşte Heidegger, realizarea unor afirmaţii sau judecăţi în legătură cu ceva, prin manifestarea logosului apofantic, înseamnă o scoatere din ascundere şi o revelare a fiinţării lucrului respectiv, a faptului de a exista, ca fiind distinct de individul care afirmă şi gîndeşte.

Ca atare, admiţînd valabilitatea cercetării fenomenologice iniţiate de Edmund Husserl şi de Martin Heidegger, Gadamer conchide: „Cred că se poate spune în mod principial: nu poate exista o afirmaţie care este adevărată pur şi simplu"[774], în sensul că există condiţii de adevăr ale afirmaţiei care depăşesc logicul, şi, în plus, „nu există nici o afirmaţie care poate fi concepută doar din perspectiva conţinutului pe care îl prezintă, dacă dorim să o înţelegem în adevărul

[774] Hans-Georg Gadamer, *op. cit.*, p. 405.

Scanned with OKEN Scanner

ei. Orice afirmaţie este motivată. Orice afirmaţie are presupoziţii pe care nu le afirmă. Numai cine se gîndeşte şi la aceste presupoziţii poate cîntări realmente adevărul unei afirmaţii"[775]. În sfîrşit, „orice afirmaţie are orizontul său de situaţie şi funcţia sa de adresare care este de aceea doar baza pentru concluzia ce merge mai departe", încît „noi trebuie ... ca, atunci cînd vrem să ne actualizăm o propoziţie ca atare, să actualizăm şi orizontul ei istoric"[776].

În legătură cu logosul semantic, Gadamer găseşte oportunitatea de a face cîteva precizări privind specificul conceptelor filozofice în raport cu cele ştiinţifice, perspectivă care se poate transpune în spaţiul lingvistic prin trăsăturile (în primul rînd de conţinut ale) termenilor folosiţi în cele două domenii culturale. După el, în cazul filozofiei, aparatul conceptual ţine de esenţa ei, aşa cum indică tradiţia europeană de la Aristotel şi pînă la Hegel[777], adică, „autodezvoltarea gîndirii", un proces de cunoaştere pe sine al gîndirii, în principiu. Această situaţie favorizează păstrarea corelaţiei cu viaţa sau cu tradiţia limbii în cazul conceptelor filozofice şi, de aceea, termenii bine conturaţi din limba vie nu pot fi apreciaţi ca producînd o prejudiciere a specificităţii. În cazul ştiinţelor „pozitive" însă, valabilitatea conceptelor este constatabilă prin experienţă, ceea ce a predispus în general la „pretenţia ştiinţei de a fi singurul mod legitim de cunoaştere al omului"[778], situaţie sprijinită şi de faptul că teoria ştiinţei, logica şi analiza limbajului au ajuns în prim-planul investigaţiei filozofice.

În asemenea circumstanţe, arată Gadamer cu altă ocazie, „adevărul a stabilit o legătură privilegiată cu ştiinţa în genere", înţelegînd prin *adevăr*[779], desigur, logosul apofantic, afirmaţia. Dar, precizează insistent acest gînditor, experienţa umană a lumii rămîne şi în cazul ştiinţei în relaţie cu lingvisticul caracterizat în orice actualizare printr-o incidenţă a orizontului istoric cu orizontul momentan al comunicării, deoarece „limba realizează permanenta sinteză dintre orizontul trecutului şi orizontul prezentului"[780]. Această situaţie reflectă, pe de o parte, faptul că „limba este un centru în care se împreunează eul [ca individualitate şi ca element social] şi lumea sau, mai bine zis, se prezintă în apartenenţa lor originară" şi, pe de altă parte, faptul că „*fiinţa* [= existenţa] *ce poate fi înţeleasă este limbă*"[781] (s.a.), altfel spus, tot ceea ce poate fi înţeles este limbă, căci tradiţia ei înseamnă „a moşteni familiaritatea şi cunoaşterea lumii însăşi"[782].

---

[775] *Ibidem*.
[776] *Ibidem*, p. 407.
[777] *Ibidem*, p. 423.
[778] *Ibidem*.
[779] *Ibidem*, p. 401.
[780] *Ibidem*, p. 408.
[781] *Ibidem*, p. 353.
[782] *Ibidem*, p. 471; plecînd de aici, dacă *eul* este „principiul originar şi independent al gîndirii şi al acţiunii" ce caracterizează pe vorbitor, atunci acesta este în mod

Scanned with OKEN Scanner

Din perspectiva problemelor tratate în această lucrare, ideile susţinute de Gadamer şi prezentate mai sus, trebuie raportate la afirmaţiile unor lingvişti în legătură cu trăsăturile limbii, vorbirii şi limbajului, între care la opinia lui G. Ivănescu şi a altor lingvişti privind universalitatea formelor gîndirii în raport cu variaţiile limbii (vezi, **V, 1.2.**) şi la observaţiile lui E. Coşeriu despre statutul terminologiilor de specialitate în raport cu spaţiul lexematicii (vezi, **XI, 2.1.**). În cazul primului aspect, se poate observa că universalitatea prognozată se dovedeşte a fi relativă din perspectiva lingvisticităţii gîndirii, deductibilă din cercetările lui Gadamer, de fapt o lingvisticitate a actelor de gîndire care se relevă atunci cînd ele sînt exprimate şi devin acte comunicative, dar şi a activităţii facultăţilor gîndirii (intelect, judecată, raţiune, intuiţie, imaginaţie şi memorie), ce nu se pot sustrage relaţiei cu particularităţile limbii. De altfel, şi Emile Benveniste sublinia, cu îndreptăţire, că „distincţiile pe care le oferă orice limbă trebuie raportate la logica specifică de la care pornesc şi nu supuse imediat unei evaluări universale"[783]. În această relaţionare, limba oferă direcţii variate ca logos (semantic, apofantic, pragmatic şi poetic) şi ca mod de structurare paradigmatică şi de combinare sintagmatică. De altfel, aşa cum s-a arătat anterior, trebuie făcută distincţia dintre logica formelor gîndirii şi gîndirea însăşi, dar trebuie admis şi că nici logica respectivă nu poate avea o fixitate deplină, fără schimbări şi alternative.

Celălalt aspect, al particularizării terminologiilor în vocabularul general al limbii, prin necuprinderea lor în maniera specifică în care limba istorică segmentează realitatea, se dovedeşte de asemenea a fi relativ şi reprezentînd mai degrabă o anumită poziţie într-o ierarhie care ar privi maniera în care elementele acestei limbi se regăsesc ca atare pe terenul unora dintre limbile ei funcţionale. În această perspectivă, nici una dintre aceste limbi funcţionale nu este lipsită de posibilitatea de a valorifica, într-o manieră proprie, ceea ce se cuprinde în tradiţia limbii şi intră prin urmare în obiectul de studiu al „lexematicii", în configuraţia pe care i-o prescrie Coşeriu, fiindcă orice organizare a cunoaşterii se realizează prin aceeaşi competenţă lingvistică ce caracterizează pe vorbitor în general, adică şi dincolo de limbajul de specialitate pe care este în măsură să-l actualizeze.

3.1. În mod obişnuit, comunicarea, construită cel mai adesea ca o afirmaţie (ca logos apofantic, deci), se face despre ceva, iar acest ceva are un nume, situaţie în care logosul semantic este antrenat în structuri textual-discursive, în care enunţurile, cu cele mai multe concretizări de nivelul propoziţiei sau reductibile la unităţi propoziţionale (în organizarea frazelor), conţin numele realităţilor ca

---

inevitabil beneficiar al glosocosmosului, care, în condiţia de reprezentant al antropocosmosului, faciliteată şi particularizează participarea la tezaurul reprezentat de cunoaşterea şi de manifestarea umanului în lumea spirituală.

[783] Emile Benveniste, *Probleme de linvistică generală*, Editura Teora, Bucureşti, 2000, vol. I, p. 79.

Scanned with OKEN Scanner

element inițial al comunicării, deoarece, așa cum s-a arătat, sînt date de tradiția limbii și, în acest mod, sînt familiare protagoniștilor prin însăși știința lor lingvistică. Prin nume (prin logosul semantic) nu se explică însă necesitatea comunicării sau conținutul ei și, de aceea, în orice enunț de valoarea unei propoziții sau reductibil la o propoziție există un nucleu predicativ prin care se oferă o informație despre numele adus în atenție, care, în principiu, arată că realitatea denumită (obiect, situație, persoană, concept etc.) se prezintă într-un anumit mod, acționează într-un anumit fel, produce sau modifică ceva etc. Acest nucleu predicativ, reprezentat de cele mai multe ori de un verb la un mod predicativ, concretizează comunicarea, fiindcă realizează o transmitere a unei cunoașteri sau o cunoaștere în devenire ce se adaugă cunoașterii asumate prin funcția denominativă a limbii, prin elementele ce țin de logosul semantic. Transferul cunoașterii înseamnă de fapt o adăugare la ceea ce interlocutorul știa deja, actul comunicativ urmînd modelul judecăților sintetice. Este explicația pentru care raportul de inerență subiect – predicat din propoziția standard a unui enunț se poate privi ca o spunere despre nume și, de aceea, din punct de vedere gramatical, limba transpune formal, prin acordul predicatului cu subiectul, această adăugare sintetică indicînd și modul de receptare a informației, prin decodarea inițială a subiectului, elementul cunoscut fiind poziționat la începutul actului comunicativ, și apoi a predicatului, elementul de noutate, spunerea despre subiect[784].

Se înțelege că, în actul comunicativ, logosul semantic este depășit, elementele limbii asociindu-se, de cele mai multe ori, în structuri corespunzătoare logosului apofantic, care presupune afirmația sau negația, aspect definitoriu de altfel pentru enunțul expozitiv, situație în care numele își actualizează semnificația prin sens. Astfel, semnificația și desemnarea devin funcționale prin orientarea spre lumea extralingvistică, numele fiind activat ca semn lingvistic și verificat ca mijloc de coeziune socială prin acceptarea lui de către (toți) participanții la actul comunicativ.

Constatările de pînă acum, au privit comunicarea sub aspectul ei cel mai obișnuit, concretizat cu mijloacele limbii, care reprezintă propoziția corespunzătoare enunțului expozitiv (constatativ sau asertoric), însă o frecvență apreciabilă au și propozițiile interogative, care ar reda enunțurile erotematice, folosind termenul *erotematic* („care ține de întrebare") cu o semnificație mai extinsă decît cea originară consacrată comunicării didactice și destinată stimulării interlocutorului de a-și asuma condiția de locutor. În această situație a formulării unei întrebări, actul lingvistic impune o nouă structură în organizarea discursivă ce alocă de obicei (în afara cazurilor de folosire a pronumelor sau a adverbelor interogative) predicatului primul loc, căci informația asumată prin nume în enunțul asertiv corespunzător este solicitată, iar nu oferită.

---

[784] Despre rolul predicației în comunicare, vezi, anterior, **XIV, 2.1.**, unde se menționează că aceasta a fost perspectiva propusă de Martin Heidegger.

Scanned with OKEN Scanner

Indiferent însă de caracterul propoziţiei enunţate, se poate observa că, pentru *actul comunicativ*, esenţial este predicatul, fiindcă prin el se oferă sau se obţine plusinformaţia care este scopul ineluctabil al comunicării în raport cu un partener real sau posibil. Trebuie observat, apoi, că, chiar în cazul în care acest act are caracter ilocuţionar (indiferent de ipostazele în care se prezintă, potrivit taxinomiei realizate de J. R. Searle), el se interiorizează ca vorbire prin pluscunoaştere, deoarece interlocutorul află, cu mijloacele limbii, că locutorul face, intenţionează sau solicită ceva prin spunere (enunţare) şi atunci spunerea este omologată ca atare.

Acest statut esenţial al predicatului în actul de vorbire, evaluat din punctul de vedere al comunicării şi apreciat ca act comunicativ, trebuia să aibă, prin firea lucrurilor, un reflex la nivelul analizei lingvistice şi la nivelul teoriei comunicării şi, de aceea, André Martinet a stabilit, în 1960, că *predicatul* este un component al enunţului cu statut special, fiindcă la el se raportează toate relaţiile de dependenţă, căci el este independent, în vreme ce celelalte elemente se definesc prin tipul de raport pe care îl are faţă de predicat sau faţă de *sintagma predicativă*[785]. În principiu, acest lingvist consideră că un enunţ minimal este alcătuit din doi termeni, unul care este purtătorul mesajului şi desemnează o stare de lucruri sau un eveniment asupra căruia se atrage atenţia, cu numele *predicat*, şi celălalt ce se poate considera „actualizator", denumit *subiect*, care desemnează un participant, activ sau pasiv, „al cărui rol este astfel... pus în valoare". Prin această formulare de considerare a subiectului ca fiind un participant al cărui rol este pus în valoare prin predicat, Martinet arată că, de fapt, preeminenţa subiectului în raport cu predicatul, – aşa cum ar sugera, pe de o parte, exigenţa limbii prin „acordul" predicatului cu subiectul şi, pe de altă parte, stipulaţia logică potrivit căreia predicatul indică ce face, ce este sau cum este subiectul, – ar putea fi pusă la îndoială. Ar exista, prin urmare, o discordanţă între întîietatea pe care o acordă actul comunicării aflat sub dominanţa predicatului şi trecerea acestuia pe plan secund din punctul de vedere al formei lingvistice şi al interpretării logice, situaţie ce ar fi explicabilă prin trecerea (treptată) de la cunoscut la pluscunoaştere.

Un pas decisiv în schimbarea perspectivei într-o formă explicită a fost făcut însă de Charles J. Fillmore, care acceptă, la fel ca Noam Chomsky, organizarea limbii pe două niveluri, de suprafaţă şi de adîncime, dar consideră că structura sintactică se relevă numai prin transformările de la nivelul de suprafaţă, în vreme ce, în cel de adîncime, organizarea este semantică şi are la bază categorii logico-semantice. Apoi, spre deosebire de Chomsky, care susţinea că în nivelul de adîncime există în mod obligatoriu un subiect şi un predicat, îndeosebi prin studiul *The case for case*[786] (= *Cazul pentru caz*), din 1968, Fillmore stipulează că

---

[785] André Martinet, *op. cit.*, pp. 163-167 şi passim.

[786] Apărut în culegerea Bach, E.; Harms, R. T., *Universals in Linguistic Theory*, Holt, Rinehart & Winston, New York, 1968. Titlul *Cazul pentru caz* sugerează

Scanned with OKEN Scanner

există de fapt numai un predicat în jurul căruia se organizează mai multe argumente sau cazuri de adîncime şi, în aceste condiţii, subiectul şi obiectul sînt reprezentate de funcţiile semantice pe care grupurile nominale le pot primi în raport cu predicatul şi care sînt reprezentate de anumite cazuri date de gramatica tradiţională, în structura de suprafaţă.

Din perspectiva fenomenologiei franceze ilustrate de Paul Ricoeur, problema predicatului (şi a predicaţiei) este abordată în contextul delimitării sinelui şi, prin urmare, a manifestării conştiinţei de sine şi a atribuirii aceleiaşi conştiinţe celorlalte persoane cu care vorbitorul comunică sau la care se referă. În contextul raportării acţiunii la agentul ei, Ricoeur stabileşte că se produce atribuirea unor predicate persoanelor sau corpurilor. Persoanele sînt însă singurele cărora li se pot atribui atît predicate fizice (ca în cazul obiectelor) cît şi predicate psihice (sau psihologice), precum intenţiile şi motivele. Predicatele psihologice, sînt specifice sinelui agentului sau oricărei alte persoane[787], în principiu, tuturor *actanţilor*, apreciaţi, din perspectiva concepţiei lui Lucien Tesnière, ca participanţi la procesul indicat prin verb. În consecinţă, teoria dezvoltată de Ricoeur indică o cale proprie în interpretarea predicaţiei raportabilă la logosul pragmatic prin întemeierea *conştiinţei de sine*, în cadrul căreia conştiinţa lingvistică deţine un rol semnificativ.

3.2. Pe o altă cale şi cu alte obiective, unul dintre reprezentanţii Şcolii de la Erlangen[788], J. Mittelstrass, în tentativa de a realiza reconstrucţia ştiinţelor prin expresiile şi mijloacele lingvistice de argumentare, se orientează spre analiza modului în care, în mod efectiv, asemenea expresii şi mijloace reflectă ştiinţa (cunoaşterea ştiinţifică) ca atare. În acest demers, Mittelstrass porneşte de la capacitatea elementară a omului de a comunica prin intermediul limbii şi consideră că ea se presupune pentru orice încercare de întemeiere a ştiinţei[789], fiindcă a rosti

---

corespondenţele dintre structura de suprafaţă şi cea de adîncime, în aceasta din urmă, planul ontologic impunînd cazurile proprii, de natură semantică.

[787] Paul Ricoeur, *op. cit.*, pp. 123-124.

[788] Informaţii despre această şcoală filozofică se găsesc în tratatul Hügli, Anton; Lübcke, Poul (coord.), *Filosofia în secolul XX*, Vol. II, *Teoria ştiinţei. Filosofia analitică*, Editura All Educaţional, Bucureşti, 2008, pp. 466-473. Şcoala din Erlangen şi-a propus, între altele, să explice cum şi-au construit ştiinţele propriul obiect pornind de la accepţiunea acordată cuvîntului *ştiinţă*. Reprezentanţii acestei şcoli au preluat teza primatului raţiunii practice în raport cu raţiunea teoretică din sistemul lui Immanuel Kant, deoarece orice argumentaţie teoretică este conţinută într-o indicaţie practică ce reprezintă scopul ei. Cunoaşterea ştiinţifică are astfel o formulare lingvistică şi, de aceea, filozofia limbajului este în relaţie cu teoria generală a ştiinţei, în consecinţă, cu teoria despre întemeierea metodei şi justificarea activităţii ştiinţifice.

[789] Trebuie observată aici oportunitatea unei relaţii cu preceptul potrivit căruia ştiinţa este o limbă bine făcută.

Scanned with OKEN Scanner

ceva despre o stare de lucruri nu este ceva care s-ar putea problematiza sau inventa[790] şi, din acest motiv, limba este un sprijin efectiv în cunoaştere. Potrivit acestui gînditor, se poate afirma ceva adevărat despre lume numai în virtutea faptului că structura lumii este configurată prin intermediul limbii, iar actul prin care se afirmă ceva despre un obiect este *predicaţia*, adică elementul fundamental al vorbirii, ca atribuire a unor proprietăţi obiectelor sau de stabilire a unor relaţii între obiecte. În această perspectivă, predicarea (atribuirea unui predicat) este cel mai elementar act lingvistic şi, de aceea, vorbitorul determină obiectul despre care spune ceva prin atribuirea unui predicat (ca determinare) obiectului respectiv. În măsura în care acestui act i se concede regula obiectivităţii din perspectiva concordanţei cu realitatea, cunoaşterea adăugată prin predicat este marcată ea însăşi obiectiv prin laturile designative şi sociale, aşa cum a susţinut Hans-Georg Gadamer.

Fără a intra în amănunte, deci, cele afirmate de Mittelstrass sînt o dezvoltare a ideilor ce pornesc din concepţia fenomenologică a filozofului Martin Heidegger rafinată de Gadamer, încît se poate constata că trăsăturile atribuite mai sus vorbitorului au fost prefigurate în operele acestor gînditori. De altfel, este nefiresc faptul că lingviştii nu au valorificat încă pe deplin ideile şi sugestiile ce se propun prin fenomenologia germană şi franceză, în condiţiile în care se încearcă extinderea cercetărilor asupra enunţului şi text-discursului, realizări curente ale actualizării limbii şi cele mai importante elemente prin care se atestă valoarea ei în construcţia culturii şi societăţii. În esenţă, arată Heidegger, „un enunţ lasă să se vadă, sub chipul predicaţiei determinante, acel ceva despre care este vorba în enunţ; enunţul face accesibil acel ceva despre care este vorba în el. Această punere predicativă în evidenţă a fiinţării are drept caracteristică generală faptul de a lăsa să vină în întîmpinare (în atenţie) prin dezvăluire. Înţelegînd enunţul împărtăşit, ascultătorul nu se orientează către cuvinte şi nici către semnificaţiile sau procesele psihice ale celui care îi împărtăşeşte ceva, ci el este de la bun început orientat către fiinţarea ca atare, ce este spusă şi care îi vine în întîmpinare în felul ei specific de a fi, atunci cînd el înţelege enunţul şi în măsura în care enunţul este, la rîndul lui, pe potriva realităţii. Punerea în evidenţă are caracterul *dezvăluirii*, şi doar întrucît dezvăluie ceva poate ea să fie o determinaţie şi o împărtăşire. Această dezvăluire, care este *funcţia fundamentală a enunţului*,

---

[790] Vezi şi teoria lui G. E. Moore despre certitudinea evidenţelor furnizată de filozofia simţului comun (cf. **VI, 1.3.** în note şi, anterior, **IV, 3.4.**). De altfel, Alfred Jules Ayer, care a realizat un istoric al orientării analitice în filozofia ştiinţei, susţinea că doar informaţiile verificabile în mod empiric pot avea semnificaţie (A. J. Ayer, *The central Questions of Philosophy*, Weidenfeld and Nicolson, London, 1973; cap. II. *Meaning and commonsense*, pp. 22-43, unde se valorifică *principiul verificării*, din teoria lui Rudolf Carnap).

Scanned with OKEN Scanner

constituie acel caracter ce este desemnat în mod tradiţional ca *fapt-de-a-fi-adevărat*"[791]. (s.a.)

Prin urmare, Heidegger, consideră că, prin predicaţie, se realizează „funcţia fundamentală a enunţului", ca *ceva* despre care este vorba în enunţ şi este pus în evidenţă ca existenţă, prin faptul că este adus în discuţie, desigur, prin numele care face parte din tezaurul limbii, considerat ca logos semantic. În acest mod, „ascultătorul" (receptorul, interlocutorul) este „orientat" spre o anumită stare de lucruri prin sensul enunţului pe care îl înţelege, dacă acest sens corespunde realităţii, încît ceea ce se „dezvăluie" este considerat în mod obişnuit ca fiind adevărat. În acelaşi timp, Gadamer observă că înţelegerea afirmaţiei, a discursului constatativ (expozitiv), nu este lipsită de complexitate, încît identificarea „presupoziţiilor" care o motivează (dar care nu sînt etalate în text) reprezintă o necesitate ce nu se poate neglija. În aceste circumstanţe, se impune desfăşurarea unui mecanism hermeneutic de descifrare a împrejurărilor în care a fost făcută afirmaţia, stabilindu-se astfel dacă se poate considera ca fiind adevărată. Această abordare a problemei adevărului, care în principiu ţine de filozofie şi de cunoaştere în general, permite corelarea cu multe dintre entităţile noţionale stabilite prin încercarea de a preciza conţinutul unor realităţi lingvistice, empirice sau conceptuale, adus în discuţie de cercetările întreprinse asupra limbii şi asupra vorbirii, precum: 1) reala înţelegere a sensului actelor de vorbire, din perspectiva reconsiderării lor ca *acte de comunicare*, 2) relaţia dintre sensul celor exprimate şi logosul semantic şi 3) raportul în care se pot afla cele afirmate cu limitele de acceptabilitate din perspectiva interlocutorului, ca latură a alterităţii lui.

Cert este că enunţul este nivelul la care semnul lingvistic şi limba se manifestă ca logos apofantic, ca afirmaţie, şi, prin aceasta, enunţul devine raportabil la exigenţele adevărului. Tot enunţul este însă treapta de la care devine posibilă realizarea logosului pragmatic şi a logosului poetic, încît devin efective toate aspectele ce ţin de comunicarea prin limbă cu manifestarea funcţiilor ei. De aceea, constată Gadamer că „limba este adevăratul centru al fiinţei umane, dacă o privim în domeniul pe care doar ea îl ocupă, domeniul coexistenţei umane, domeniul comunicării, al acordului tot mai amplu, care este tot atît de indispensabil vieţii umane ca şi aerul pe care îl respirăm"[792].

Cu această viziune, se poate pune problema în ce măsură hermeneutica propusă de Gadamer (sau de alţi fenomenologi) este raportabilă la criteriile şi la principiile admise în disciplinele foarte înrudite „analiza discursului" şi „lingvistica textului", ce ar putea fi reunite într-o „lingvistică textual-discursivă", ca o prelungire, dincolo de enunţ, a investigaţiei asupra realizării limbii prin

[791] Martin Heidegger, *Problemele fundamentale ale fenomenologiei*, Humanitas, Bucureşti, 2006, p. 347 (discuţia în întregime la pp. 345-350).
[792] Hans-Georg Gadamer, *op. cit.*, p. 474.

Scanned with OKEN Scanner

vorbire, sau într-o „lingvistică a comunicării", dacă se urmăreşte întemeierea unui tip de cercetare interdisciplinară.

În ultimă instanţă, fundamentarea teoriilor emise de reprezentanţii Şcolii de la Erlangen asociază optimizarea comunicării ştiinţifice cu identificarea predicatorilor ce asigură caracterizarea corectă a obiectelor. De aici, se poate ajunge însă la stabilirea unei alte trăsături, pe lîngă cele menţionate anterior (vezi, **VII, 2.2.**), ce se poate conferi vorbitorului care înţelege să răspundă imperativului reconstrucţiei ştiinţei: *transsubiectivitatea.* Completînd cu acest aspect teoria despre competenţa lingvistică se poate concluziona că ea este *subiectivă,* prin faptul că aparţine subiectului vorbitor, este *intersubiectivă* şi relaţionată cu alteritatea, cînd este considerată din punctul de vedere al comunicării – situaţie în care competenţa subiectivă este transformată în competenţă socială sau, mai degrabă, în competenţă social-obiectivă –, şi este *transsubiectivă,* dacă este privită în raport cu predicaţia, cu identificarea obiectelor, prin urmare, situaţie în care competenţa social-obiectivă devine raţional-obiectivă şi, în acest mod, ontologică. Dar, prin raportare la teoria lui Gadamer, transsubiectivitatea nu înseamnă excluderea relativităţii cunoaşterii, ci presupune o obiectivare în raportul limbii cu realitatea, prin perspectiva intelectuală a acestei cunoaşteri ca fiind independentă de o voinţă şi de o alegere, fără a se identifica, prin urmare, cu un aspect al comportamentului uman[793].

Cu toate acestea, ştiinţa obiectivatoare resimte într-o anumită măsură modelarea lingvistică a experienţei contactului cu lumea exterioară, dar nu o acceptă ca pe o prejudecată ce nu admite şi alte posibilităţi, deoarece competenţa raţional-obiectivă este caracterizată prin orientarea volitivă spre deschiderea cadrului cognitiv al logosului semantic tradiţional cu opţiunea pentru orizontul propus de o altă interpretare a lumii. Aşa cum s-a constatat însă, atunci cînd s-au discutat limbajele de specialitate (vezi, **XI**), această opţiune, reală desigur, nu este totuşi în măsură întotdeauna să evite toate implicaţiile ce vin din logosul respectiv, căci nu există mijloace de a limita total, printr-o barieră raţională, ceea ce instituie el ca esenţă cognitivă a conţinutului termenilor din componenţa limbajelor prin tradiţia limbii istorice. Prin urmare, deşi nu are niciodată valoare absolută, adevărul ştiinţific în formulare lingvistică are întotdeauna valoare de întrebuinţare şi, în aceste condiţii, limba reprezintă pentru individul uman nu numai o manieră existenţială de „sălăşluire", ci şi singura cale de perfecţionare a lui, deoarece este singura posibilitate de a progresa în cunoaştere. Avînd în vedere însă faptul că limbile particularizează modul de exprimare şi de reţinere a adevărului s-ar putea observa că ele îi adaugă o gradaţie în plus aspectelor relativizatoare şi situaţia s-ar prezenta astfel dacă fiecare limbă nu ar dispune de

[793] *Ibidem*, p. 335.

Scanned with OKEN Scanner

mijloace suplimentare de precizare a sensului căruia îi sînt destinate mijloacele lingvistice antrenate în redarea adevărului (ştiinţific).

Fiind scopul aflării, exprimării şi comunicării adevărului, cunoaşterea evoluează, pe de o parte, în trepte ce ţin de apropierea, de înţelegerea realităţilor şi, pe de altă parte, prin trepte de perfecţionare a modului şi de stocare a lui prin formele limbii. Faptul că adevărul (ştiinţific) nu este dat omului în mod absolut printr-o singură etapă a procesului cognitiv nu se poate pune însă de obicei pe seama „neajungerii" limbii, căci, dacă ea este, aşa cum aprecia Gadamer, „centrul fiinţei umane", ea reprezintă numai latura inderogabilă a fiinţării înţelese ca raţiune-de-a-fi, deoarece calităţile limbii şi gradul ei de asumare de către vorbitori sînt suportabile doar la nivelul lor de competenţă în probitatea ştiinţifică şi în folosirea limbii.

Scanned with OKEN Scanner

XV. Sinteză

1.1. În scopul identificării unor afinităţi, corespondenţe sau maniere de corelare a noţiunilor şi a termenilor propuşi de autorii unor teorii, concepţii sau metode aflate în atenţia lingviştilor contemporani se impune ca primă problemă de interes aceea care priveşte posibilitatea admiterii unei „lingvistici interne" ca fiind suficientă pentru a putea explica şi analiza faptele şi fenomenele ce ţin de limbă şi de vorbire sau de „limbaj", în măsura în care acesta este considerat ca întrunind limba şi vorbirea sau ca reprezentînd o activitate specific umană. Realitatea arată că promotorii cei mai însemnaţi ai lingvisticii interne, între care Ferdinand de Saussure şi Louis Hjelmslev, deşi au găsit numeroase mijloace interpretative şi taxinomice pentru a o legitima, nu au reuşit să rămînă întotdeauna numai la procedeele acestei lingvistici, excluzînd depăşirea limitelor ei, în ciuda insistenţei pe înseşi sugestiile ce vin din funcţionarea sistematică a limbii. Valoarea excepţională a unor astfel de iniţiative de stabilire a modului de alcătuire şi de funcţionare a limbii nu presupune, prin urmare, şi posibilitatea înţelegerii ei depline numai prin ceea ce ea oferă, prin modul *cum* se prezintă, fără recursul la modul în care se integrează în ansamblul produselor culturale şi la fundamentul care o face indispensabilă şi specifică fiinţei umane. Prin urmare, întrucît limba nu este o realitate în sine şi pentru sine, ci un mod de existenţă şi de manifestare a vorbitorilor, funcţiile şi relaţiile ei nu-i pot fi inerente şi determinate prin înseşi trăsăturile care o caracterizează, ci prin activitatea indivizilor vorbitori, în sensul manierei în care aceştia şi-o asumă şi o întrebuinţează. Limba nu poate fi deci „funcţională" prin ea însăşi, dacă nu este integrată în spiritul şi în spiritualitatea vorbitorilor şi dacă nu contribuie la manifestarea şi la dezvoltarea acestui spirit, considerat atît în cazul fiecăruia dintre ei cît şi în uniunea pe care o formează printr-o comunitate determinată din perspectivă lingvistică.

Tentaţia, firească de altfel, de a explica faptele de limbă numai prin cauze interne, prin propria ei organizare sistematică, nu se dovedeşte legitimă din punctul de vedere al statutului existenţial al limbii, deoarece, de exemplu, sistemul solar sugerează astfel de organizări (explicabile prin legile universului[794]) ce satisfac un echilibru cu aparenţă eternă, cu stabilitate şi independenţă, dar

[794] De observat totuşi că, chiar în această situaţie, legea universală a gravitaţiei, care menţine această ordine, este în principiu exterioară sistemului.

Scanned with OKEN Scanner

sistemul limbii este purtat de spiritul uman ce se află în modificare permanentă, iar limba nu are prin ea însăşi (în afara omului) o forţă coezivă sau motorie pentru a se putea manifesta. Asemenea forţe sînt reprezentate de aceea numai de trăsăturile general umane, facultatea limbajului şi vorbitul, pentru care limba este numai mijlocul de a le face operative prin funcţiile ei. În aceste condiţii, nu limba se organizează în sistem (sau, mai corect, în sisteme), cum au afirmat unii lingvişti din secolul al XX-lea, ci spiritul tinde spre a o organiza astfel, deoarece numai aşa poate deveni optimă funcţionării ei în comunicare şi, ca orice construcţie culturală, prin urmare, deşi cea mai importantă, limba nu se poate sustrage mobilităţii şi istoricităţii factorului întemeietor care este societatea vorbitorilor ei[795].

Fără îndoială, pentru a-şi îndeplini destinaţiile impuse de existenţa şi de activitatea omenească, limba trebuie să aibă o organizare şi o manifestare conforme cu funcţionarea generală a spiritului şi a fiecăreia dintre facultăţile lui, astfel încît funcţiile determinabile la nivelul actualizărilor limbii, deşi analizabile în realizările acesteia, sînt în realitate reflexul exigenţelor pe care le impune orientarea actelor lingvistice prin scopul şi prin conţinutul lor. Se constată astfel că organizările care stau la baza structurii enunţurilor colaborează la stabilirea sensului textual-discursiv, dar ele nu pot explica decît că enunţurile se structurează într-un anumit mod, nu însă şi că organizarea lor este scopul pentru care a fost produsă structura. De aceea, motivarea (chiar dacă este atribuită unui scop sau unei cauze) pentru realizarea unei structuri ce depăşeşte logosul semantic nu este decisă de limbă, fiindcă ea este un mod de existenţă şi de manifestare umană, iar funcţionarea ei ca vorbire depinde de vorbitori, deşi ei decid conştient numai uneori cum se produc fenomenele lingvistice, dar urmează anumite deprinderi adaptate intenţiilor şi scopurilor care îi stimulează să se exprime verbal.

Pe de altă parte, nici logosul semantic nu este organizat prin propriile legi interioare ale limbii, căci structurile lui imanente primesc acest statut prin instaurarea lor în tradiţie de istoria şi de viaţa socială a comunităţii vorbitoare, situaţie în care glosocosmosul ajunge în condiţia de a caracteriza comunitatea respectivă şi de a repartiza cultural vorbitorii (vezi, **V, 3.2.**), deoarece este factorul determinant în fundamentarea unei lumi simbolice în interiorul căreia cultura s-a creat ca o proiecţie socială a lui.

Dintr-o altă perspectivă, dacă se analizează cu atenţie palierele atribuite de specialişti limbii din perspectiva manifestării limbajului, sistemul, norma şi uzul, se constată că, indiferent de ordinea în care ar fi discutate, ele nu sînt, de fapt, decît realizări ale gîndirii şi, prin aceasta, ale umanului, iar nu ale limbii, de

[795] Principiul „opoziţiei", evidenţiat în mod frecvent de teoria saussuriană, nu se poate concepe, de altfel, decît ca un principiu al spiritului, care constă în identificarea şi delimitarea realităţilor, pe care îl imprimă propriilor realizări pentru a le diferenţia sau îl suprimă în procesele cumulative.

Scanned with OKEN Scanner

care gîndirea ar lua numai act, situaţie care, de altfel, şi explică faptul că pot fi considerate drept diferite niveluri de abstractizare ale ei. Însă abstractizarea n-o poate realiza decît gîndirea, astfel încît şi cei care le-au atribuit limbii le-au apreciat implicit din punct de vedere raţional-cognitiv.

Susţinătorii lingvisticii interne şi-au întemeiat opinia pe faptul că, prin cercetarea limbii, se constată existenţa unor organizări şi selecţii în interiorul ei, care îi asigură funcţionarea şi calităţile valorificate în comunicare şi în construcţia culturală. Fără îndoială, organizările structurante şi selecţiile determinate astfel nu sînt rezultatul proceselor şi activităţilor limbii înseşi, ci sînt imprimate ei de vorbitori, mai precis, de anumite trăsături ale lor şi de viaţa lor social-istorică. De aceea, trăsăturile limbii sînt reflexe ale trăsăturilor caracterizante ale spiritului vorbitorilor (aşa cum observa cu mult timp în urmă Karl Vossler), căci sistemul, norma şi uzul nu sînt caracteristici pe care şi le asumă limba însăşi, ci forme sau manifestări pe care spiritul vorbitorilor le conferă limbii pentru a-i asigura funcţionalitatea. Trebuie constatat astfel că, de fapt, lingvistica internă este admisibilă numai din punct de vedere teoretic, ceea ce nu exclude faptul că obiectul ei, limba, este o realitate veritabilă, dar, aşa cum s-a precizat mai sus, această realitate este o trăsătură a unei comunităţi vorbitoare. Din această perspectivă, devine legitimă formularea potrivit căreia limba este o entitate la care se raportează anumite situaţii, procese şi relaţii.

Cu toate acestea, este neîndoielnic că orice latură sau formă a limbii se raportează în ultimă instanţă la „vorbitor", concept ce întruneşte în mod necesar două conţinuturi, unul generic, de comunitate caracterizată prin folosirea aceleiaşi limbi, şi altul divizionar, de individ singular ce este component al comunităţii respective. Vorbitorul individual învaţă uzul limbii prin înscrierea în tradiţia comunităţii, astfel încît urmarea acestei tradiţii devine deprindere pentru el şi, în aceste condiţii, facultatea limbajului, împreună cu celelalte facultăţi ale vorbitorului sînt activate şi dezvoltate din perspectiva uzului comunitar ce devine prin această deprindere uz individual. Se înţelege că acest uz individual primeşte treptat *marca individuaţiei*, prin manifestarea personalităţii şi aptitudinilor vorbitorului în folosirea limbii şi, în acest mod, uzul lingvistic individual nu rămîne la statutul de a fi o aplicare mecanică a unor deprinderi de comunicare, situaţie imposibilă de altfel, ţinînd cont de condiţiile mereu diferite ale actualizării mijloacelor limbii în comunicare. Sub aceste auspicii se manifestă ceea ce Howard Gardner a numit *inteligenţă lingvistică* (vezi, **IV, 4.4.**), forma esenţială de existenţă şi de activitate a minţii, în condiţiile unei structuri complexe. Cînd uzul este depăşit în mod voit, iar actualizarea limbii se face potrivit exigenţelor artei prin aptitudinile vorbitorului guvernate de talent, se întemeiază un limbaj poetic.

Scanned with OKEN Scanner

În consecinţă, aşa cum se poate constata din cele discutate pînă acum, lingvistica „internă" nu poate exclude s-au ignora lingvistica „externă"[796], mai ales sub aspectele esenţiale reprezentate de individul uman în calitate de vorbitor: pe de o parte, facultatea limbajului, ca înzestrare nativă, şi, pe de altă parte, competenţa discursivă, ca înzestrare dobîndită prin interiorizarea (internalizarea) limbii. Primul aspect, facultatea limbajului, caracterizează omul din punct de vedere „natural", ca specie, în vreme ce celălalt, competenţa discursivă, îl defineşte din punct de vedere „social", ca individ apt pentru comunicare şi astfel integrat unui mod de existenţă comun cu alţii, ca participant la continuarea şi la transformarea, sub aspect material şi cultural, a unui spaţiu uman. Competenţa discursivă este cea care face, prin urmare, tranziţia dintre lingvisticul propriu-zis (reprezentat de competenţa lingvistică) şi lingvisticul social, la nivelul căruia se propune ca fundament pentru competenţa comunicativă.

1.2. Deşi nu acesta a fost obiectivul iniţial al prezentei lucrări, problemele care s-au impus atenţiei şi, în parte, maniera lor de soluţionare, orientată de aspiraţia obţinerii unei corelări a segmentărilor conceptuale (şi terminologice) şi a unei sistematizări a noţiunilor din domeniul lingvisticii actuale, au condus la posibilitatea valorificării perspectivei oferite de efortul lui G. Ivănescu de a realiza o lingvistică „antropologică", care să explice limba prin raportarea la trăsăturile şi la activităţile omului în calitatea lui de vorbitor. Aparent, aşa cum s-a afirmat anterior (vezi, **II, 2.1.**), folosirea determinantului *antropologic* pe lîngă substantivul *lingvistică* ar reprezenta, măcar în parte, un pleonasm, dar realitatea nu este aceasta, fiindcă tendinţa structuralistă de a explica limba exclusiv prin organizarea ei, prin aşa-numita *lingvistică internă*, urmărind eliminarea din cercetare a ceea ce ţine de trăsăturile omului considerat deopotrivă ca individ vorbitor şi ca un component al comunităţii ce are în uzul obişnuit aceeaşi limbă istorică, a creat necesitatea de a se face o precizare prin raportare la această situaţie. Ca atare, G. Ivănescu a înţeles să sublinieze prin denumirea *lingvistică antropologică* fundamentele unui tip investigativ care să aibă în vedere în primul rînd aceste trăsături umane, individuale şi de grup, prin care se pot explica stările şi schimbările limbii. Adoptarea acestei perspective nu presupune însă, în cazul lucrării de faţă, nici urmarea predilectă a temelor avute în vedere de acest lingvist sau înscrierea fidelă în programul pe care îl reprezintă şi nici ignorarea unor orientări în cercetarea faptelor şi fenomenelor, în măsura în care asemenea orientări depăşesc posibilităţile de susţinere a unui demers al cărui obiectiv este limitat la obţinerea unui rezultat acceptabil din

[796] Din acest motiv, tentativa lui Hjelmslev de a stabili o entitate minimală şi invariabilă, eficientă în toate situaţiile în analiza lingvistică, pe care a denumit-o *glosem* (vezi, **II, 4.4.**), nu putea deveni funcţională, fiindcă această analiză are în obiectiv entităţi de categorii foarte deosebite.

Scanned with OKEN Scanner

punct de vedere conceptual şi terminologic, prin analiza realizărilor unora dintre lingviştii veacului trecut şi prin valorificarea ideilor unor filozofi europeni din epoca modernă.

Explicaţia acestei deosebiri doctrinare este, desigur, în primul rînd, în faptul că Ivănescu, la fel ca antecesorul său A. Philippide, a urmărit să realizeze el însuşi o teorie lingvistică şi că aceasta reprezintă cu destulă fidelitate lingvistica diacronică, cu evidentă continuitate a perspectivelor deschise de Şcoala neogramatică, astfel încît, deşi, aşa cum s-a arătat, aceşti lingvişti nu au neglijat aspectul sincronic al existenţei şi al funcţionării limbilor, au rămas prin viziune ataşaţi temelor ce ţin de istoria lor. Ca atare, fiind marcată sub multe laturi de exerciţiul interpretărilor structuraliste, lingvistica secolului al XX-lea a diminuat în mare parte interesul pentru acest tip de cercetări, preferînd în mod deosebit orientarea ce urmăreşte identificarea cauzelor interne (sau „imanente") în explicarea funcţionării şi evoluţiei limbii, ceea ce a produs ca reacţie orientarea reprezentată de Ivănescu. Acesta nu a respins însă în principiu structuralismul lingvistic, dar a considerat că ar trebui altfel direcţionat, astfel încît structurile limbii să fie explicate îndeosebi prin factori exteriori limbii, iar nu în mod deosebit prin tendinţele ei interne (vezi, **II, 2.6.**), deşi identificarea măcar a factorilor exteriori de primă importanţă şi îndeosebi sistematizarea lor conceptuală pare a fi dificilă, dacă este privită din perspectiva realizării unei cuprinderi cu generalitate deplină şi incontestabilă.

Totuşi, dincolo de această deosebire, există în prezenta lucrare trăsătura fundamentală în problema de principiu care relevă afinitatea cu doctrina lingvistică întemeiată de A. Philippide şi G. Ivănescu, în mod deosebit prin încercarea de a explica faptele şi fenomenele avînd în vedere omul care vorbeşte limba, chiar dacă acest om este considerat din alte unghiuri de vedere. Ca atare, lucrarea de faţă nu a urmărit de fapt să întemeieze un tip de cercetare lingvistică, ci numai să evalueze, pe cît posibil în mod consecvent şi după aceleaşi reguli, de obicei de natură logică, ceea ce s-a propus deja în unele dintre investigaţiile de pînă acum. Admiterea principiului logic în apreciere reprezintă, de altfel, în ultimă instanţă, un aspect al antropologicului, al capacităţii minţii de a-şi asuma realitatea printr-o reflectare organizată care s-o umanizeze şi s-o facă posibilă unor operaţii de interpretare, evaluare şi continuare prin proiecte raţionale, potrivit unor scopuri determinate, fără însă ca prin aceasta să se desprindă de latura obiectivă a realităţii, printr-o prevalare a obiectivului realizării unei construcţii abstracte ce ar putea ajunge pînă la favorizarea manifestării fanteziei, în măsura în care ar sprijini o expunere sistematică.

Fără îndoială, lingvistica trebuie să fie „antropologică", dacă tinde să fie o ştiinţă cu susţinere obiectivă, iar nu numai o realizare ideatică a facultăţilor constructive ale spiritului, să pornească, prin urmare, de la vorbitor, căci, în afara fiinţei umane, limbajul, limba sau vorbirea, nu sînt conceptibile, în măsura în care

Scanned with OKEN Scanner

Scanned with OKEN Scanner

se tinde spre identificarea factorului care le asigură existenţa şi funcţionarea. Cum s-a putut constata, întotdeauna „vorbitorul", folosind această denumire în înţeles generic de „comunitate de vorbitori" – fiindcă existenţa unui vorbitor singular nu poate susţine o limbă şi nici toate aspectele ce ţin de folosirea ei –, a fost considerat elementul determinant ce stă la baza fenomenelor lingvistice, spre deosebire de unii structuralişti care au susţinut preeminenţa „lingvisticii interne" în cercetare şi au acordat o mare atenţie fenomenelor explicabile prin înseşi organizările pe care le presupun elementele limbii în sistematizarea, corelarea şi combinarea lor. De aceea, datorită existenţei unor astfel de interpretări, se legitimează o denumire precum cea de *lingvistică antropologică*, propusă de G. Ivănescu, menită să sublinieze faptul că structurile limbii nu-şi pot găsi explicaţia în limbă, ci în organizările pe care le impun trăsăturile antropologice ale vorbitorilor, în mod deosebit posibilităţile reflectorii şi funcţionarea gîndirii (sau a minţii). În această viziune, se pun totuşi două probleme importante: 1) ce caracterizează pe vorbitor pentru a avea acest statut şi unde se limitează implicarea lui în activitatea lingvistică (individuală şi socială) şi 2) ce ar putea cauza, favoriza sau condiţiona această activitate prin împrejurări exterioare ei, dar determinante pentru modul de a acţiona al vorbitorului.

Dar, aşa cum s-a menţionat anterior, potrivit doctrinei Philippide – Ivănescu, antropologicul avut în vedere se manifestă prin două componente de bază, ca alcătuire anatomică specifică şi ca sumă de manifestări ale spiritului, ambele caracterizatoare la nivelul individului şi la nivelul unei comunităţi (relativ) omogene de vorbitori. Potrivit acestei doctrine, precum afirmă cei doi promotori ai ei, anumite fenomene lingvistice cu manifestare materială, precum schimbările fonetice, nu se pot explica decît tot printr-o bază materială, deoarece conştiinţa vorbitorilor nu le poate propune, evalua şi selecta decît în măsura în care ele se produc şi sînt reflectate apoi în gîndire. Pe de altă parte, cele mai multe fenomene lingvistice de la nivelul limbii populare sînt explicabile prin trăsăturile psihosomatice ale celor care alcătuiesc comunităţile de vorbitori şi se iniţiază ca trăsături cu răspîndire cvasigenerală (cum susţine şi Antoine Meillet).

Ca atare, pentru Philippide şi Ivănescu, două sînt „cauzele" principale ale schimbărilor şi ale stărilor limbii, ambele fiind corespondente ale palierelor material şi spiritual prin care pot fi înţelese faptele şi fenomenele lingvistice. Dar, totuşi, Ivănescu, care s-a exprimat ca adept al ideii că vorbitorul trebuie să fie în atenţia lingvistului, nu a luat în discuţie competenţa lingvistică sub nici unul dintre aspectele ei, deşi „lingvistica antropologică" ar trebui să cuprindă în mod deosebit această temă în zona ei de interes, fiindcă este valorificabilă din perspectiva laturilor spirituale şi volitive ale manifestării vorbitorilor în raport cu limba. Nici de facultatea limbajului, pe care Ferdinand de Saussure a adus-o în atenţie, acest lingvist nu se preocupă, deşi i-ar fi fortificat convingerea în legătură cu necesitatea unei lingvistici antropologice.

Dintr-o altă perspectivă, trebuie precizat că ideologia structuralistă nu este lipsită de întemeiere, dar structurările şi organizările constatabile în limbă şi în modul ei de funcţionare nu sînt trăsături explicabile prin limba însăşi, adică prin cauze imanente ei, lingvistica antropologică oferind oportunităţi pentru un alt tip de structuralism (aşa cum prognoza G. Ivănescu), reprezentat de tipurile de cauze ale fenomenelor şi stărilor limbii, dar ale căror efecte se regăsesc în limbă în modalităţile de grupare, de atragere, de opunere etc. pe care limba le poate admite prin mijlocirea gîndirii. Ca atare, aprecierea faptelor de limbă este exterioară limbii, fiind specifică îndeosebi intelectului, raţiunii şi voinţei, dar facultatea limbajului care colaborează cu activitatea acestora face ca repartizarea, organizarea şi corelarea acestora să se producă în funcţie de ceea ce poate admite posibilităţile limbii, situaţie în care nu limba structurează elementele, ci facultăţile umane ce se activează în momentul manifestării ei, dar care sînt în acelaşi timp orientate spre valorificarea posibilităţilor admise de limbă în măsura în care acestea îi asigură păstrarea propriei identităţi.

1.3. În ceea ce priveşte „baza de articulaţie" în viziunea propusă de doctrina Philippide – Ivănescu, trebuie observat că această noţiune nu este decît rareori adusă în discuţie în lucrările lingviştilor actuali, de obicei atunci cînd se prezintă unele concepţii lingvistice mai vechi. A existat, de altfel, mereu o anumită reţinere în legătură cu valabilitatea acestui concept, care, s-ar părea, nu ţine cont de faptul că pronunţia „se învaţă" de către vorbitori de la antecesori. În acest caz, s-ar putea lua în considerare opinia emisă de alţi lingvişti, între care Eugen Coşeriu (vezi, **II, 2.7.**), potrivit căreia se perpetuează în realitate anumite „deprinderi de articulare", fiindcă „deprinderea" este un fapt însuşit şi trecut în obişnuinţă, iar nu unul transmis ereditar prin aparatul fonator specific unei comunităţi. Asemenea lingvişti au exclus, astfel, din discuţia despre limbă elementele înnăscute şi somatice, în acelaşi sens conlucrînd şi reticenţa în a lua în atenţie facultatea limbajului. Un lucru trebuie însă observat: Philippide şi Ivănescu au dreptate să susţină că instituirea unei schimbări lingvistice nu se poate realiza decît după ce ea s-a produs, conştiinţa vorbitorului neavînd nici o posibilitate de a o propune altfel. Din acest motiv, susţinerea categorică de către Coşeriu a faptului că vorbirea nu poate face excepţie de la condiţia umană de subordonare a biologicului de către spiritual ar putea fi relativizată sau evitată, deoarece nu se poate intui cum s-ar produce ceva la nivel fizic şi s-ar valida de spirit, înainte ca spiritul să constate existenţa, trăsăturile şi valabilitatea acelui ceva, căci atunci acesta ar trebui să fie rezultatul unui proiect, ceea ce nu se poate admite, sau să se ofere ca un accident, ca un produs al întîmplării, dar astfel ar preceda reflectarea în conştiinţă.

Cert este că problema articulaţiei sunetelor şi a schimbării articulaţiei este foarte dificilă şi poate chiar insolubilă, dar aceasta nu înseamnă că ar trebui ex-

Scanned with OKEN Scanner

clusă de la început din discuţia asupra limbii orice dotare naturală a vorbitorului, dotare care să-i parvină prin însăşi condiţia sa de exemplar al speciei umane. De aceea, nu trebuie eliminată din aria antropologicului, de exemplu, perspectiva că spiritul uman este reprezentat de un număr de facultăţi sau de capacităţi funcţionale, între care şi facultatea limbajului (vezi, anterior, **IV, 1.1.**; **2.1.**; **2.2.**), care ar viza, pe de o parte, o manifestare caracteristică a individului uman şi, pe de altă parte, o colaborare a majorităţii funcţiilor spirituale la exteriorizarea lui prin vorbire în actele de comunicare.

Prin urmare, vorbitorul are o înzestrare nativă cu caracter universal prin facultatea limbajului care este nemijlocit conexată cu o altă aptitudine, „vorbitul", capacitatea de a produce sunete articulate. Exersarea acestora este însă condiţionată de coparticiparea la administrarea unui tezaur comunitar, care este „limba istorică", deprinsă în mediul social prin asumarea uneia dintre tradiţiile lui, ce se interiorizează prin facultatea limbajului, căreia îi impune parametrii proprii de funcţionare şi face posibil vorbitul prin acte specifice. Aptitudinea vorbitului, care reprezintă exteriorizarea limbii, este asistată de competenţa lingvistică, prin manifestări singulare, dar omologate social de cei care vorbesc aceeaşi limbă sau aceeaşi variantă a ei.

Vorbitorul întruneşte, deci, aptitudini general umane ce decurg din zestrea sa biologică, dar care îl repartizează social într-o comunitate determinată şi-l cuprinde în spaţiul tradiţiei ei lingvistice după ce el deprinde folosirea unei limbi prin care să comunice cu ceilalţi componenţi ai comunităţii. Desigur, nu este motivată din punct de vedere lingvistic cercetarea problemei originii limbajului, în care s-a implicat Noam Chomsky după 1970, aşa cum nu este rezonabilă orientarea de a încerca stabilirea originii limbii pe care o aveau în vedere unii dintre gînditorii din epoca veche şi medievală. *Vorbitul efectiv sau vorbirea are însă o explicaţie determinabilă: activitatea facultăţii limbajului prin actualizarea adecvată a mijloacelor limbii.*

Totuşi, vorbitorul nu se reduce la condiţia de a realiza vorbitul, fiindcă una dintre trăsăturile esenţiale ale lui este şi aceea de a recepţiona şi de a înţelege vorbitul, capacitate care face, de altfel, posibilă şi formarea deprinderilor de a-l realiza. De aceea, spre aspectul antropologic al ştiinţei despre limbaj conduc şi cercetările lui Jürgen Habermas, în care se atribuie capacităţii hermeneutice ce face posibilă înţelegerea sensului sistemelor simbolice (între care cel verbal este fundamental) rolul de trăsătură *antropologică*, deoarece ţine de înzestrarea nativă a individului uman şi se poate cuprinde în activitatea facultăţii limbajului. Accesul la sens este posibil, aşa cum s-a arătat, prin producerea vorbirii (şi realizarea text-discursului), iar performanţa sub aspectul înţelegerii sensului se poate formula întotdeauna cu ajutorul mijloacelor limbii, prin verbalizare, deci, chiar atunci cînd comunicarea este realizată prin intermediul unor sisteme simbolice nonverbale (vezi, şi **VI, 1.3.**).

Scanned with OKEN Scanner

Dintr-un alt unghi de vedere, vorbirea relevă şi un alt aspect antropologic, ce constă din efectul ei asupra interlocutorului. În această perspectivă, unele tipuri ale enunţului (şi text-discursului) exteriorizat de locutor determină receptorul să manifeste anumite atitudini sau să efectueze anumite activităţi, producînd, deci, nu numai un transfer de informaţie, ci şi orientarea deciziilor datorită conţinutului ei. *Actelelor performative* ale vorbitului, prin care vorbitorul „face" ceva prin actualizarea mijloacelor limbii şi îşi manifestă uneori în mod explicit sinele, li se adaugă posibilităţile de influenţare prin limbă, cînd actele de vorbire se instituie în *acte perlocuţionare,* ce se înscriu într-un domeniu sugerat cercetării lingvistice de cugetarea filozofică îndeosebi din zona anglo-saxonă. Această influenţare se produce însă tot datorită înzestrării native a omului, deoarece, prin receptarea mesajului, facultatea limbajului antrenează alte facultăţi ale spiritului (afectivitate, voinţă, raţiune, imaginaţie, intuiţie) şi le conduce spre anumite atitudini, decizii sau activităţi. Consecinţa este, aşa cum au arătat J. L. Austin şi J. R. Searle, întemeietorii pragmaticii semiotice, un procedeu specific de determinare a interlocutorului prin enunţarea mijlocită de actele lingvistice (vezi şi, anterior, **XIV, 1.1.**). De altfel, Roman Jakobson admitea între cele şase funcţii ale limbii pe care le distingea şi o *funcţie conativă,* cu caracter persuasiv sau retoric, prin care enunţul este orientat către destinatar şi pentru care limba are mijloace speciale de indicare (cazul vocativ, persoana a doua la pronume şi verb, intonaţia în redarea enunţului), deşi uneori această funcţie poate fi implicită sau numai sugerată.

Există, prin urmare, în mod cert, şi în această perspectivă, o gamă extinsă de aspecte ce se raportează la dimensiunea antropologică a limbajului (limbii şi vorbirii). Cel mai relevant dintre acestea constă din manifestarea limbii ca vorbire, fiindcă aceasta îl face pe vorbitor să fie individ uman distinct şi în acelaşi timp să fie component al unei comunităţi, dar, de o mare importanţă, este faptul că limba însăşi setează activitatea facultăţii limbajului care este fundamentală pentru spiritul omenesc sub toate laturile lui, din punctul de vedere al caracterizării speciei.

2.1. După cum s-a putut constata din prezentările, din interpretările şi din analizele de pînă acum, spiritul uman se manifestă în forma unor facultăţi, puteri sau aptitudini înnăscute, distinctibile prin materialul faptic pe care îl preiau din lumea obiectivă şi pe care îl prelucrează, prin principiile de funcţionare şi prin scopul activităţii lor. Aceste facultăţi sînt interrelate, colaborarea dintre ele fiind nu numai permanentă, ci şi absolut necesară pentru însăşi existenţa lor. Între ele, un loc important deţine *facultatea limbajului* (capacitatea de a se exprima verbal, de a folosi limba, de a vorbi), ale cărei relaţii cu intelectul, raţiunea, intuiţia, imaginaţia şi memoria, întrunite (toate sau numai o parte dintre ele), de obicei, sub noţiunea „gîndire" sau „minte", precum

Scanned with OKEN Scanner

Scanned with OKEN Scanner

şi cu voinţa, sensibilitatea şi altele devin evidente după ce facultatea respectivă devine funcţională (cînd este activată) prin însuşirea limbii ce dă posibilitatea exercitării vorbitului şi manifestării competenţei lingvistice, care este fundamentul competenţei comunicaţionale şi defineşte omul social. Facultatea limbajului este, prin urmare, principiul activ al spiritului prin activitatea căruia se deprinde limba (se realizează ştiinţa lingvistică), se apreciază limba (se construieşte conştiinţa lingvistică) şi se foloseşte limba (se manifestă competenţa lingvistică). Fără îndoială, activitatea limbajului, în toate formele ei, se realizează prin colaborarea cu alte facultăţi ale spiritului: ca ştiinţă în colaborare cu cele receptive (percepţie, intelect, memorie), conştiinţa cu cele interpretative şi evaluative (judecată, raţiune), competenţa cu cele acţionale şi inovatoare (voinţă, intuiţie, creaţie). Apoi, facultatea limbajului este determinată fiziologic, la nivel neuronal, printr-o anumită zonă cerebrală, şi la nivel executoriu (ca vorbire), prin anumite organe situate în cavitatea bucală.

Din aceste consideraţii se poate afirma că *lingvistica antropologică poate avea ca principiu de bază faptul că ceea ce ţine de limbă poate fi afectat de factori exteriori gîndirii, dar, pentru a ajunge între elementele caracterizante ale limbii, orice component al ei trebuie, în mod necesar, să fie susţinut de gîndire*, în sensul că valabilitatea lui este recunoscută de aceasta. În aceste condiţii, spiritul are posibilitatea de a se manifesta unitar, dar nu uniform, în sensul respectării unor congruenţe inderogabile între realizările tuturor facultăţilor, această situaţie fiind la originea „suspendărilor" constatate de G. W. F. Hegel[797] şi atribuite componentelor competenţei lingvistice din schema propusă de Eugen Coşeriu (vezi, **II, 3.10.**; **VI, 1.3.**). Desigur, astfel se explică şi discordanţele, constatate uneori, dintre logic şi lingvistic, ceea ce ar putea conduce la opinii privind încălcarea de către limbă a regulilor gîndirii sau admiţînd o „logică" a limbii avînd unele licenţe în raport cu logica gîndirii. De fapt, de cele mai multe ori, asemenea orientări au mai multe defecţiuni ce privesc baza de interpretare: ele pot porni fie de la pierderea din vedere a existenţei native a *facultăţii limbajului*, fie de la confundarea facultăţii limbajului cu *activitatea limbajului*, deci, cu realizarea vorbirii sau discursului, care ar trebui să urmeze regulile logice ale gîndirii, reduse la raţiune, eludînd faptul că această activitate se realizează urmînd *tradiţia limbii*, iar nu simpla redare a conţinutului gîndirii. În sfîrşit, se eludează uneori manifestarea *creativităţii limbajului*, printr-o relativă independenţă în raport cu gîndirea sau cu tradiţia limbii, căci, fiind mereu în noi condiţii de existenţă (fiinţiale), spiritul uman rezonează deopotrivă prin adaptarea la situaţiile oferite de realitate şi prin dispoziţiile, intenţiile şi scopurile, mereu modificate, ale individului vorbitor.

---

[797] Hegel foloseşte termenul *Aufhebung*, care, potrivit unor interpretări textuale, are sensul „înlăturare şi păstrare într-o unitate superioară". În accepţiune lingvistică, sensul se particularizează, devenind „anulare, abolire".

Ca atare, interpretările şi asumpţiile din paginile anterioare relevă în mod deosebit faptul că problemele ce ţin de ştiinţa limbii sînt în mod inevitabil delimitate prin două repere: pe de o parte, facultatea limbajului şi, pe de altă parte, enunţul şi text-discursul. Prin facultatea limbajului se atestă elementul esenţial şi universal care atribuie posibilitatea individului uman de a comunica prin semne, iar prin enunţ şi text-discurs este marcată etapa în care acesta realizează comunicarea şi se integrează prin ea mediului social şi fizic. O minimă prudenţă impune totuşi ca reperele respective să fie considerate elemente de raportare, iar nu de limitare, în cercetarea lingvistică, deoarece evoluţia cunoaşterii nu se poate prevedea nici măcar pe perioade scurte de timp într-o epocă în care achiziţiile sînt foarte numeroase şi tind în multe cazuri spre zonele interdisciplinare. Este de aceea pe deplin explicabil faptul că cercetarea extinsă a problemelor facultăţii limbajului excede domeniul consacrat al lingvisticii, dar necesitatea găsirii unor explicaţii pentru situaţiile în care folosirea limbii prezintă anumite particularităţi (precum în afazie) conduce la ideea că totuşi această facultate trebuie avută în vedere, căci altfel nu s-ar putea intui cum sînt ele posibile. Cea mai importantă cerinţă a relevării amintitei facultăţi vine însă din direcţia explicării relaţiilor evidente dintre formele limbii şi activitatea altor facultăţi, precum producerea simultană a intuiţiei şi a expresiei, cum credea Benedetto Croce, fără însă a le identifica, aşa cum proceda el.

Întrucît limbajul considerat ca facultate umană nu se poate studia în sine, cercetarea trebuie să aibă în vedere activitatea lui (*enérgeia*), constatabilă în vorbire, iar aspectele atestate în vorbire ca trăsături general umane trebuie atribuite lui, căci între limbaj şi vorbire intervine limba care, prin ea însăşi, nu poate acţiona sau produce ceva. Ceea ce se poate observa în această perspectivă este că, în principiu, limbajul este pregătit şi destinat pentru o anumită funcţie (este, deci, „formatat") cu posibilitatea de a folosi orice limbă. Mediul social îl organizează („îl setează") pentru a folosi o anumită limbă (un anumit program de funcţionare), destinarea (sau formatarea) fiind un factor înnăscut, iar organizarea (sau setarea) un factor deprins. Trebuie însă observat că, spre deosebire de mecanismele fizice, de artefacte, mecanismele vii pot avea transferuri din setare în formatare, astfel încît ceea ce este deprins se poate perpetua ca ceva înnăscut sau, mai degrabă, poate crea impresia ca fiind ceva înnăscut, acesta fiind motivul pentru care se consideră uneori că există unele predestinări în folosirea limbilor. Cunoaşterea comună este deseori predispusă pentru o asemenea translaţie, cunoaşterea ştiinţifică trebuie însă să manifeste multă prudenţă în admiterea unor astfel de fenomene.

Facultăţii limbajului i se adresează mediul social care imprimă la nivelul spiritului individual, în perioada copilăriei şi chiar mai tîrziu, matricea sistemului şi normei limbii materne, care, devenită entitate abstractă, direcţionează apoi modul de manifestare prin actele lingvistice concrete. Ca atare, dacă facultatea

Scanned with OKEN Scanner

limbajului este înnăscută, activitatea limbajului este deprinsă, iar dacă facultatea limbajului este universală, activitatea limbajului este particulară în raport cu limba unei comunităţi şi individuală în raport cu maniera specifică fiecărui vorbitor de a folosi limba.

Fiind factorul decisiv în existenţa şi în manifestarea facultăţii limbajului şi, prin aceasta, în fiinţarea şi în funcţionarea limbii, precum şi în producerea vorbirii, vorbitorul se impune ca fiind elementul esenţial în jurul căruia se poate întemeia lingvistica antropologică, chiar dacă în alt mod decît cel conceput de G. Ivănescu, dar în concordanţă cu viziunea generală admisă de el: limba nu se poate explica prin ea însăşi, ci prin cei care o folosesc şi o fac astfel să fie viabilă.

2.2. Constatarea faptului că lumea este dată omului prin limbă ar putea induce ideea că acesta este constrîns să-şi asume numai o anumită cunoaştere, cea care îi este prescrisă astfel, şi-i înlătură propria libertate în relaţia cu lumea, dar şi anularea manifestării obiective a acestei lumi, de vreme ce este receptată în maniera dictată de limbă. În realitate, s-ar părea că situaţia se prezintă astfel, dar nu trebuie interpretată într-o perspectivă negativă, şi aceasta prin însăşi condiţia omului ca specie şi, mai ales, prin însăşi condiţia lui de individ social, deoarece nu limba i se impune omului, ci omul în evoluţia lui spirituală vine spre limbă, fiindcă ea îi dă posibilitatea de a fi ceea ce trebuie să fie prin natura lui, iar această natură presupune un loc privilegiat cunoaşterii şi comunicării cu ajutorul ei, fără de care progresul nu ar fi posibil, iar lipsa progresului coincide cu anularea omului. Prin faptul că vorbitorul este purtătorul limbii, iar evoluţia lui spirituală, care presupune toate laturile lui – de la cele cognitive, la cele sentimentale şi volitive –, este permanentă şi antrenează facultatea limbajului setată de limbă, rezultă că, de fapt, limba însoţeşte omul în evoluţia lui, încît *progresul sub aspect spiritual se reflectă ca un progres al limbii* de care se poate servi în reţinerea datelor despre lume şi în comunicarea socială sub toate aspectele ei.

Ca atare, faptul că între om şi realitatea cunoscută survine în mod necesar limba nu presupune o îndepărtare de realitate, ci o posibilitate de a o cunoaşte şi de a se apropia de ea prin colaborarea cu alţi semeni şi prin împărtăşirea împreună cu ei a unor experienţe multiple, căci ea se integrează sinelui vorbitorului scutindu-l de un efort pe care individul singular nu l-ar putea realiza, iar, dacă totuşi ar încerca să-l facă, rezultatul ar fi nesemnificativ. Prin urmare, înainte de orice, limba îl eliberează pe om de povara unui imens efort al cărui rezultat ar fi minuscul, oferindu-i realitatea într-o manieră care-i facilitează coparticiparea la construirea ei din interior, căci limba configurează sinele omului fără a-l opri să meargă mai departe. De aici, se poate conchide că, *dacă limba se explică prin om, iar ştiinţa despre limbă este antropologică, în aceeaşi măsură omul se explică prin limba lui*, iar cunoaşterea (sau ştiinţa) la care poate el ajunge este lingvistică.

Scanned with OKEN Scanner

În acelaşi timp, din faptul că lumea este dată omului prin limbă nu urmează anularea realităţii şi obiectivităţii acestei lumi, ci numai umanizarea ei, iar limbile, fiind diferite în funcţie de comunităţi, generează mai multe maniere de umanizare şi, prin aceasta, mai multe lumi pentru om, fiecare reprezentînd, cum s-a arătat anterior, un glosocosmos, care însă, aşa cum limba se echivalează în cunoaşterea comună cu limbajul, este echivalabil cu antropocosmosul, în ambele cazuri lipsind raportul logic de tipul gen – specie sau intreg – parte. În acest caz, echivalările respective nu reprezintă, prin urmare, raporturi consacrate în logica formală, comparabile cu contiguitatea sau cu ceea ce se numeşte de obicei *asociaţia ideilor*, ceea ce le face să se raporteze numai tangenţial la sfera lingvisticii.

În schimb, unele rezultate ale investigaţiilor realizate de orientarea filozofiei spre probleme ce privesc limba, comunicarea cu ajutorul ei şi înţelegerea text-discursului pot fi evaluate şi valorificate din punctul de vedere al lingvisticii, în măsura în care ele sînt raportabile la condiţia umană de vorbitor (adică la ştiinţa, conştiinţa şi competenţa lingvistică, precum şi la alteritate). Din acest motiv, actul de vorbire (de actualizare a limbii) devine centrul actului comunicaţional, considerat atît din perspectiva emiţătorului cît şi din cea a receptorului, şi produce transferul cunoaşterilor de la un individ la altul. Cercetarea hermeneutică şi cea fenomenologică, care reprezintă aspecte ale acestei orientări filozofice, au condus astfel la realizarea unor maniere explicative pentru două probleme esenţiale ale existenţei umane: cum este posibilă înţelegerea prin limbă şi cum este posibilă construcţia ştiinţifică cu ajutorul ei. Posibilitatea variaţiei structurilor de suprafaţă în raport cu schemele structurilor de adîncime[798] în actele de discurs şi posibilitatea interpretărilor multiple a conţinutului text-discursului sugerează, desigur, ideea de relativitate din punctul de vedere al înţelegerii şi din cel al redării adevărului cu mijlocirea limbii. Aceasta creează predispoziţia de a considera că, de fapt, limba oferă oportunitatea de a tinde spre adevăr, dar nu oferă adevărul însuşi, de aici rezultînd o complexitate remarcabilă a activităţii lingvistice şi o oarecare independenţă a ei faţă de alte activităţi ale spiritului, ceea ce înseamnă o identitate proprie în manifestarea umană.

2.3. Dintr-o altă perspectivă, insistenţa de pînă acum pe latura socială a favorizat întemeierea ideii că limba reprezintă un factor primordial care asociază şi uneşte indivizii vorbitori şi această concluzie nu este fără îndoială eronată. Totuşi, trebuie observat că limba uneşte dar nu uniformizează, căci

---

[798] Desigur, „structura de adîncime" nu trebuie înţeleasă ca „gîndire" pur şi simplu sau ca „gîndire logică", ci ca *gîndire care se propune comunicării* şi impune structurii de suprafaţă o organizare din perspectiva sensului ce reflectă scopul urmărit, precum structura activă şi cea pasivă, reductibile, în principiu, la acelaşi conţinut de profunzime, dar nu la acelaşi gînd exprimabil, ceea ce produce o anumită direcţionare pentru structura de suprafaţă.

Scanned with OKEN Scanner

folosirea ei presupune, pe de o parte, actualizarea numai prin unele dintre diviziunile ei funcţionale şi, pe de altă parte, faptul că ea rămîne totdeauna marcată de aptitudinile şi de voinţa vorbitorilor, precum şi de împrejurările ori de conţinutul comunicării. Aşadar, deoarece limba istorică prezintă mai multe compartimente, nici un vorbitor nu o poate cunoaşte şi folosi în întregime, încît fiecare uzează numai de o parte dintre diviziunile ei, competenţa lingvistică fiindu-i limitată la o parte dintre limbile funcţionale care o alcătuiesc, fără ca aceasta să prejudicieze statutul fiecăruia de a fi considerat ca reprezentînd, în condiţii de normalitate, limba istorică în general.

Condiţia umană este marcată, prin urmare, de faptul că, în principiu, indivizii vorbitori sînt diferenţiaţi în interiorul spaţiului lingvistic prin dominanta din ansamblul limbilor funcţionale cu care îşi construiesc în mod curent text-discursul de care uzează în actele de comunicare. Dominanta în combinaţia de varietăţi ale limbii ce caracterizează vorbitorul nu este însă relevantă ca limbă funcţională, dacă aceasta se ia în sensul precizat anterior (vezi, **VIII, 2.1.** şi **2.2.**) de variantă terminală indivizibilă a unei ramificaţii din componenţa limbii istorice, fiindcă poate fi, la rîndul ei, descompusă în entităţi cu extensiune mai restrînsă ce pot face parte sau nu din sfera ei. Astfel, de exemplu, dacă această dominantă este apreciată ca fiind limba populară, ea nu este la rîndul ei omogenă, ci formată dintr-un complex cu diviziuni sintopice, sinfazice sau sinstratice. Pe de altă parte, o dominantă reprezentată de limba literară, are în mod deosebit componente sinfasice de diferite tipuri (sociale sau profesionale), dintre care unele pot face parte din alcătuirea dominantei respective, iar altele nu[799]. Asemenea disocieri se pot realiza apoi şi la nivelul diviziunilor cu o sferă mai redusă decît cea care priveşte limba populară şi cea literară, astfel încît, o dominantă reprezentată de un dialect (o dominantă sintopică) poate fi o diviziune a dialectului respectiv (subdialect, tip de grai sau grai), iar una reprezentată de un limbaj de specialitate (precum al ştiinţelor naturii, al ştiinţelor societăţii, al filozofiei etc.) sau poate fi reprezentată de un limbaj cu o extensiune mai restrînsă din sfera lui[800]. Din aceste constatări, rezultă că unitatea relativă a limbii istorice reflectă de fapt unitatea relativă a modului în care vorbitorii îi actualizează mijloacele, în măsura în care aceste mijloace devin caracterizante prin diferite trepte sau ramificaţii ale ei. De aceea, în linii mari, diviziunile constatate în cadrul limbii ilustrează grupările de diferite mărimi realizate de vorbitori. Asemenea grupări sînt însă la rîndul lor relative, deoarece fiecare vorbitor foloseşte limba

[799] De altfel, în analiza limbii textelor scriitorilor îndeosebi, asemenea aspecte sînt întrevăzute în mod intuitiv.

[800] În cazul în care se admite existenţa „stilurilor funcţionale", există o diviziune a limbii literare în cinci ramificaţii de bază (vezi, Ioan Oprea, Rodica Nagy, *Istoria limbii române literare. Epoca modernă*, pp. 318-333).

Scanned with OKEN Scanner

potrivit propriilor aptitudini şi propriei competenţe[801], încît *alteritatea* rămîne cel mai important element omogenizator din punct de vedere social-lingvistic. Considerată cu existenţă binară, la vorbitor, prin adaptarea la posibilităţile de înţelegere ale interlocutorului, şi, la acesta, prin efortul de decriptare a spusului celuilalt, alteritatea moderează tendinţele de manifestare idiolectală şi favorizează comportarea sociolectală, de obicei, prin urmarea tradiţiei sau a unor modele (prescrise).

3.1. O problemă deosebită ce caracterizează particularizarea limbii la nivel individual priveşte manifestarea voinţei vorbitorului, care însă, aşa cum a fost discutată uneori pe terenul lingvisticii, are două aspecte deosebite. Mai întîi, aşa cum s-a arătat anterior (vezi, **VI, 2.3.** şi **3.6.**), competenţa lingvistică se fundamentează prin două componente esenţiale, reprezentate de ştiinţa lingvistică şi de conştiinţa lingvistică. Aceasta din urmă, conştiinţa lingvistică, nuanţează manifestarea competenţei în funcţie de anumite preferinţe, datorate unor predispoziţii personale sau admiterii unor modele, prin atitudini de apreciere a faptelor de limbă şi, ca atare, prin selectarea lor. În acest mod, actualizarea limbii în vorbire este marcată într-o anumită măsură de voinţa vorbitorului de a urma o conduită care să-l reprezinte în exprimarea cunoaşterilor, sentimentelor sau atitudinilor pe care doreşte să le exteriorizeze. Acest fenomen al manifestării voinţei în folosirea limbii, deşi foarte extins, nu produce totuşi mutaţii la nivelul întregii limbi şi nu contribuie la schimbarea limbii decît într-o măsură foarte redusă, dacă viaţa socială a vorbitorilor nu este marcată de transformări radicale.

Cea mai semnificativă implicare a voinţei la nivel individual este *creaţia artistică* cu mijloacele limbii, care, aşa cum s-a notat anterior (vezi, **XII, 3.3.** şi **3.4.**) este în mod deosebit reflectată prin limbajele poetice, idiolecte reprezentative ale limbii, acceptate ca atare şi recunoscute din punct de vedere cultural. Raportate la vorbitor, fiecare limbaj poetic instituie un autor, o personalitate dotată cu talent, cu aptitudini remarcabile pentru creaţie, iar aceste aptitudini se manifestă prin acte de voinţă ce urmăresc performarea cu mijloacele limbii prin depăşirea tradiţiei reflectate de uzul ei. În asemenea condiţii, receptorul realizărilor culturale este solicitat să dezvolte în mod deosebit una dintre laturile competenţei sale lingvistice, care se impune astfel drept o *competenţă hermeneutică* în măsura în care ştiinţa şi conştiinţa sa lingvistică sînt dominate de activarea unor mijloace interpretative orientate spre identificarea sensului textual.

---

[801] La fel ca toate facultăţile, limbajul are manifestare individuală ce ţine de dotarea nativă şi de formaţie sau de deprinderi.

Scanned with OKEN Scanner

În cazul acestei întrebuinţări a limbii se pune problema dacă este legitimă sau nu utilizarea sintagmei *limbaj poetic* ca termen de specialitate în cadrul unora dintre disciplinele lingvistice. Soluţia valabilă în această situaţie este, desigur, admisibilitatea acestui termen sintagmatic cu observaţia că, sub aspect extensiv, în sfera lui se cuprind entităţi cu puţine trăsături comune, cea mai importantă fiind aceea de a se deosebi de folosirea curentă a limbii, dar cu o intensiune slab reprezentată, fapt ce decurge din caracterul de idiolect al fiecărui limbaj realizat, care nu poate fi decît individual. Din acest motiv, limbajul poetic nu îndreptăţeşte studierea lui ca gen, ci numai ca specie, fapt care explică, de altfel, eşecul tentativelor de a realiza o teorie a lui cu caracter general. Pe de altă parte, studiul limbajului poetic poate fi relevant numai prin rezultate, iar nu şi prin virtualităţi sau prin potenţialităţi, căci ceea ce nu există încă nu se poate cerceta ştiinţific din perspectiva obţinerii unui adevăr[802].

3.2. Un rol deosebit de important revine manifestării voinţei în cazul formării, evoluţiei şi funcţionării limbii literare, unde cunoaşte aceeaşi condiţie duală ce ţine de un emiţător (sau iniţiator) şi de un receptor, acesta aflat în situaţia de păstrător al cunoaşterii despre unele realităţi existente. În cazul limbii populare şi în fazele vechi ale limbilor literare europene, voinţa se manifestă la receptor prin tendinţa de a urma o tradiţie în calitatea sa de component al unui grup social, atunci însă cînd limbile literare au început a fi descrise iar elementele lor clasificate şi selectate în scrieri speciale, situaţia s-a schimbat, fiindcă cei care realizau descrierile procedau de obicei pe baza unor opţiuni şi formulau unele criterii din punctul de vedere al unor exigenţe de corectitudine, astfel încît receptorul ajungea în situaţia de a prelua sau nu ceea ce i se propunea din acest punct de vedere. În sfîrşit, o etapă nouă în existenţa limbilor literare s-a deschis în epoca modernă, cînd acestea au devenit, în spaţiul european, fundamentale pentru existenţa şi manifestarea conştiinţei sociale în forma unităţii naţionale ce a devenit dominantă în spiritualitatea comunităţilor statale, iar raportarea la

[802] De altfel, studiul limbii şi al vorbirii în general nu poate porni decît de la ceea ce s-a realizat şi a fundamentat o tradiţie, încît, atunci cînd s-a respins schimbarea în limbă pe motiv că, fiindu-i inerentă, nu trebuie pusă în termeni cauzali, s-a ajuns în imposibilitatea găsirii unui fir logic în explicaţie. Limba nu se poate privi numai ca activitate decît într-o perspectivă metaforică, fiindcă important este *de ce* se desfăşoară această activitate într-un anumit mod în fiecare caz particular. Menţionarea faptului că o limbă are în existenţa ei momente de succesiune, deci şi un viitor, în care unele dintre posibilităţi ar putea deveni realităţi, rămîne numai la această formulare, fiindcă nu explică nimic în legătură cu ceea ce se va realiza în mod efectiv şi s-ar putea studia.

Scanned with OKEN Scanner

aceeaşi limbă literară a devenit pentru vorbitori criteriul esenţial pentru identitatea comunitară.

Ca atare, în noile condiţii social-istorice, limba literară a primit, în cazul celor mai multe naţiuni, statutul de emblemă a culturii majore şi de mijloc comun de comunicare pentru toţi vorbitorii unei limbi istorice. De aici, a rezultat faptul că trăsăturile de bază ale limbii literare sînt în atenţia unor instituţii sau organizaţii care nu constată numai cum se prezintă ea, ci îi stipulează şi maniera în care ar trebui să se prezinte pentru a corespunde unor exigenţe superioare de exprimare[803]. Forma scrisă a limbii, esenţială pentru aspectul ei literar, ajunge astfel în centrul interesului social şi, ca atare, un subiect de dezbateri în cadrul cărora se emit opinii în vederea stabilirii unor reglementări care să se impună tuturor celor care depăşesc prin cultură limitele de manifestare ale culturii minore. În consecinţă, dacă la nivelul limbii populare ştiinţa şi conştiinţa lingvistică asigură vorbitorului competenţa potrivit condiţiilor de comunicare ce vizează emiterea şi receptarea mesajelor prin urmarea normei ce i se impune prin tradiţia actualizată a limbii, în cazul limbii literare, norma urmată este prescrisă, chiar şi în punctele în care este echivalentă cu norma cutumiară, pentru a asigura o anumită unitate, stabilitate şi coerenţă în folosirea mijloacelor limbii.

În această situaţie, conştiinţa lingvistică implică stimularea unor *acte de voinţă* care vizează asigurarea conformării cu un mod de exprimare căruia i se atribuie calităţi de superioritate în raport cu cel realizat prin simpla urmare a unor tradiţii şi a unor deprinderi, mai ales atunci cînd tradiţia şi deprinderile conţin elemente de varietate ce se abat de la o normă unică (prescrisă). De obicei însă, această modalitate de manifestare a voinţei în folosirea limbii nu a fost luată în considerare şi nu a fost analizată în detaliu, deşi ea constituie o posibilitate de caracterizare a vorbitorului în epoca actuală. A fost remarcat totuşi uneori rolul voinţei în realizarea normei limbii literare, cu aplicaţie specială la regulile notării limbii prin scriere, sub acest aspect remarcîndu-se doctrina lingvistică dezvoltată de A. Philippide şi G. Ivănescu (vezi, anterior, **IX**, despre „nivelurile limbii istorice"). De cele mai multe ori însă, problemele implicării voinţei în dirijarea limbii şi în manifestarea predispoziţiei de conformare la deciziile ei sînt tratate cu rezervă, unii lingvişti (precum A. Martinet) susţinînd opinia că ele nu ţin de ştiinţa limbii. Dacă situaţia s-ar prezenta însă astfel, aceasta ar însemna, pe de o parte, că textele realizate sub dominanţa normei prescrise nu ar trebui considerate reprezentative pentru

[803] De altfel Michel Foucault a remarcat caracterul reversibil al analizei gramaticale care este, simultan, ştiinţă şi „prescripţie" (*Cuvintele şi lucrurile*, Editura Univers, Bucureşti, 1996, p. 164).

Scanned with OKEN Scanner

limbă şi, pe de altă parte, că influenţa aspectului literar asupra altor diviziuni ale limbii istorice s-ar putea exclude din cercetarea proceselor ce au loc în evoluţia ei.

Trebuie admis, prin urmare, că dihotomia diastratică limbă populară – limbă literară, care priveşte atît formele limbii cît şi conţinutul lor, presupune, de cele mai multe ori, amestecul dintre limbile funcţionale ce ţin de palierul popular şi cel literar, care se produce în vorbire, iar aceasta este o realitate cu consecinţe importante asupra limbii în general. De altfel, cultura majoră sau cultura de erudiţie induce, la nivelul conştiinţei lingvistice, alături de o *competenţă locutorie*, ce caracterizează – aşa cum s-a arătat anterior – deopotrivă pe locutor şi pe interlocutor, o *competenţă hermeneutică*, care se poate considera o dimensiune a celei locutorii ce este specifică în principiu receptorului şi îi mijloceşte apropierea de „adevărul" pe care emiţătorul l-a transmis prin mesajul verbal (ca în modelul lui H.-G. Gadamer; vezi, **XIV, 2.1.** şi **2.2.**). Tradiţia limbii (materne) se înscrie însă, de obicei, în nivelul minor al limbii şi al culturii, ce este valorificat –desigur– şi la nivel major, fără însă a-l putea substitui pe acesta şi, de aceea, glosocosmosul tradiţional are posibilitatea de a exprima, de exemplu, o concepţie cu aspect filozofic, fără însă a fi în măsură să înlocuiască limbajele filozofice propriu-zise, şi astfel se prezintă lucrurile în cazul tuturor domeniilor culturale ce atestă paralelisme între cultura minoră şi cea majoră, dar nu identităţi.

Competenţa hermeneutică identificată mai sus, ce priveşte „adevărul" din mesajul emiţătorului, poartă însă, pe de o parte, configuraţia dată de acesta (prin voinţa proprie) şi, pe de altă parte, matricea glosocosmosului în care se integrează. Prin urmare, competenţa hermeneutică tinde spre un adevăr care are măcar două surse de relativitate, emiţătorul şi limba sa, dar, în condiţiile în care emiţătorul aspiră spre obiectivitate deplină din punctul său de vedere, rămîne valabilă modelarea cunoaşterii prin intermedierea limbii (vezi, **IV, 5.3.**), astfel încît accederea la adevărul obiectiv nu poate fi deplină dacă se ia în considerare acest caracter modelator al limbii şi exigenţa cunoaşterii ştiinţifice de a evita orice factor de ingerinţă care ar îndepărta-o de obiect. Dar, dacă obiectivitatea ar deveni absolută, atunci cunoaşterea ar fi lipsită de evoluţie, primind caracter de fixitate, iar creativitatea umană ce se mobilizează pentru obţinerea ei ar fi inutilă.

3.3. În cazurile prezentate pînă acum, voinţa a fost invocată pentru a ilustra mai multe situaţii în legătură cu relaţia dintre vorbitor şi limbă, două dintre ele fiind însă mai relevante: voinţa de a comunica prin limbă şi voinţa de a da un anumit aspect limbii. Apoi, fiecare dintre aceste situaţii are mai multe forme de concretizare, pentru prima, voinţa de a emite mesaje şi voinţa de a înţelege mesaje, iar, pentru cealaltă, voinţa de a prescrie anumite reguli limbii şi voinţa de a urma

Scanned with OKEN Scanner

asemenea reguli, fie prin preluarea unor obişnuinţe tradiţionale, fie prin iniţierea unor schimbări în raport cu ele. Este neîndoielnic, însă, că la aceste maniere de manifestare ale voinţei se pot adăuga şi altele sau se pot formula nuanţări pentru unele dintre ele, dar, în toate cazurile, voinţa acţionează sub imperiul conştiinţei lingvistice ca sursă de soluţii performative. Un caz special al manifestării voinţei este, desigur, cuprins în teoria dezvoltată de doctrina Philippide – Ivănescu, care priveşte regulile (sau normele) limbii literare şi vizează situaţia în care vorbitorul depăşeşte condiţia de a folosi limba în mod adecvat sau corect, din perspectiva tradiţiilor şi obişnuinţelor comune prin erijarea în factor social de modelare a acestei folosiri.

Dacă voinţa se manifestă întotdeauna conştient prin colaborarea raţională a vorbitorului, se înţelege că şi libertatea lui în raport cu limba are această relaţie raţională. Dar, de multe ori, „libertatea" este considerată ca fiind o stare a individului uman sau a comunităţii de a acţiona după propria voinţă sau, în formă negativă, ca o absenţă a restricţiilor sau a limitărilor care garantează posibilitatea de a decide şi de a se manifesta independent. Ca atare, menţionînd mai sus că limba funcţionează (= este folosită) în corelaţie cu aptitudinile şi cu voinţa vorbitorilor, se arată că, măcar în parte, adică atunci cînd este raportabilă la voinţă, actualizarea particulară a limbii atestă existenţa libertăţii. Pe de altă parte, exigenţe precum adecvare, corectitudine, normă sau etichetări precum abatere, exemplaritate, greşeală şi altele, folosite în aprecierile modului de utilizare a limbii în vorbire sugerează că această libertate nu poate fi absolută şi, într-adevăr, nici nu este, iar dacă lucrurile s-ar prezenta altfel ar fi ceva neobişnuit pentru natura umană.

Ca atare, nu este firesc să se eticheteze ca *absolut* în nici o împrejurare sau ipostază, nici limbajul şi nici limba, de vreme ce nu există decît posibilitatea ca folosirea limbii să fie relativă, căci altfel limba nu ar mai fi omenească, ci altceva, nespecific ei. Există, de ceea, anumite probleme neavute în vedere de unii specialişti, precum cea referitoare la relaţia dintre creaţie şi libertate în spaţiul limbii, astfel încît, inovaţia, deşi insolită uneori, să nu reprezinte o abatere sau o greşeală dacă prin ea limba îşi conservă esenţa proprie şi funcţiile specifice. Este astfel de la sine înţeles că voinţa şi libertatea nu sînt atribuite vorbitorului în gradul lor absolut, încît forma manifestării lor să nu reprezinte caracteristica de voluntarism sau de libertinism, inadmisibilă în principiu exteriorizării umane sub toate aspectele.

În linii generale, se poate observa că reflectarea realităţii de către om se face prin intermedierea mijloacelor lui de cunoaştere şi de exprimare, precum şi faptul că realitatea este modelată de această intermediere, iar în gîndirea sau în

Scanned with OKEN Scanner

mintea lui primeşte, aşa cum s-a arătat mai sus, o anumită conformaţie, devenind un tezaur comunitar în forma glosocosmosului. Ca atare, în relaţia cu limba, această cunoaştere primeşte o organizare specifică, determinată de elementele de bază cu care operează, reprezentate în mod deosebit de semnele lingvistice sau de cuvinte, care se referă, prin denotaţie, la clasele de referenţi (sau de obiecte) pentru care sînt substituţi mentali. În aceste condiţii, obiectivitatea semnelor lingvistice este, aşa cum a subliniat Ferdinand de Saussure, una socială, iar nu una naturală sau obiectuală, dar întrucît omul însuşi este la rîndul lui o existenţă socială, această obiectivitate, deşi adaptată unui mediu, este pentru el singura posibilă, fiind convenabilă naturii lui. Ca atare, mediul social este cel în care omul se poate afirma pe deplin ca specie, iar acest mediu presupune în mod esenţial comunicarea prin limbă şi astfel limba devine aspectul reprezentativ al modului de existenţă umană.

Reprezentînd condiţia de bază pentru realizarea omului, mediul social ca lingvisticitate este pentru el lumea în care se poate dezvolta şi în care poate acţiona potrivit firii sale ca individualitate liberă şi conştientă. Libertatea individuală nu poate fi însă nelimitată sau haotică, potrivit aceleiaşi firi, căci acţiunea umană este îndrumată, în principiu, aşa cum a arătat Immanuel Kant, de un imperativ, de o formă a necesităţii obiective, urmat intuitiv sau raţional, ce condiţionează admisibilitatea ei. Ca ideolect, această libertate poate exploata orice relaţie specifică semnului lingvistic din suita semnificant – semnificat – referent, iar, la nivel textual-discursiv, orice posibilitate de organizare sintagmatică, orice recuperare din fazele anterioare ale limbii sau din diviziunile ei, orice inovaţie întemeiată etc. Ca sociolect, libertatea, cînd este restrînsă sub unele aspecte de imperativul comunicării specializate, se înscrie în aceeaşi ambianţă socială, deoarece ştiinţa este la rîndul ei o construcţie socială, iar *transsubiectivitatea* este numai aparenţa lipsei de sustragere din coloratura acestei ambianţe, fără prejudicierea posibilităţilor lui de existenţă.

3.4. După cum s-a putut observa pînă acum, aducerea în discuţie a unora dintre problemele cu care se confruntă cercetarea lingvistică relevă faptul că, măcar pentru moment, unele concepte rămîn la stadiul unor aproximări intuitive (dificil de definit), deşi această cercetare se află într-un proces de expansiune fără precedent, cu o multiplicare remarcabilă a ramificaţiilor disciplinare şi interdisciplinare. Totuşi trebuie menţionat că dificultăţi în determinarea conţinutului sau statutului unor concepte se întîlnesc şi în cazul altor domenii ale cunoaşterii organizate în structuri epistemice şi se înţelege că, prin asemenea fenomene, precizia cerută de comunicarea ştiinţifică nu este favorizată, unele concepte

Scanned with OKEN Scanner

menţinîndu-se în stadiul unor aproximări. Cu toate acestea, cel puţin în spaţiul lingvisticii, s-ar putea găsi mijloace pentru depăşirea unor dificultăţi, îndeosebi printr-o repartizare stabilă a conţinutului noţional al termenilor importanţi, prin evitarea fluctuaţiilor neexplicate ce se constată în scrierile unor autori.

Din faptul că terminologiile ştiinţifice ţin de nivelul limbii literare, iar aici, prin manifestarea voinţei normative, se poate institui o anumită repartizare a conţinuturilor conceptuale pentru formele limbii, s-ar părea că există o cale sigură de înlăturare a multor dificultăţi şi de obţinere a preciziei terminologice, mai ales că la acestea se adaugă existenţa unor mijloace de explicitare (metalingvistică) ce pot aduce un aport important în acest sens. Totusi, aşa cum s-a constatat anterior, nu întotdeauna factorii favorizatori ai preciziei exprimării sînt suficient de eficienţi pentru a putea evista impreciziile de semnificaţie, mai ales atunci cînd text-discursul este orientat spre redarea unei concepţii sau unei exprimări personalizate, precum şi atunci cînd sînt folosite mijloace de expresie preluate de la nivelul popular al limbii, cu valori variabile în uzul comun.

Se pare că acest uz, deşi îndepărtat de obicei de norma prescrisă (prin regulile de corectitudine ale limbii literare), nu-şi pierde niciodată în totalitate reflectarea în baza psihologică a limbii, chiar în aspectul ei de limbă de cultură. De ceea, vorbitorul, care este cauza agentă a organizării sistemelor şi microsistemelor limbii, este în mod evident şi cauza schimbărilor lingvistice, deoarece cauza nu trebuie privită ca şi cum ar avea efectul în conţinutul ei, fiindcă, apreciată dintr-o perspectivă „firească" a cunoaşterii, este doar elementul determinabil care iniţiază schimbarea. Structurile limbii sînt în acest caz rezultatul organizărilor produse de tendinţele manifestate în articularea ei (la diferite niveluri), atunci cînd este antrenată în actele comunicative, concretizate ca acte discursive. Ca atare, unii cercetători au insistat pe necesitatea investigaţiilor ce au în obiectiv vorbirea, Michel Foucault precizînd că istoricul cercetării limbii relevă faptul că discursul a reprezentat mereu treapta iniţială, fiindcă s-a impus atenţiei în viaţa socială şi culturală[804] cu precizarea că „limbajul este de la un capăt la altul, *discurs*, prin această putere a unui cuvînt care depăşeşte sistemul de semne către fiinţa a ceea ce este semnificat"[805]. De altfel, începînd cu deprinderea comunicării verbale prin limbă şi terminînd cu enunţarea şi receptarea informaţiei verbale totul este dominat de discurs (sau de text) care presupune antrenarea logosului semantic în alcătuirea logosului apofantic, pragmatic sau poetic. Desigur, această constatare nu îndreptăţeşte

[804] Michel Foucault, *op. cit.*, pp. 125-149, pp. 348-352, pp. 393-398.
[805] *Ibidem*, p. 140

Scanned with OKEN Scanner

orientarea că limba, care oferă mijloacele şi posibilităţile discursului, cu organizarea şi prefacerile ei, ar putea fi marginalizată în cadrul procesului investigativ, deoarece ea este cea care, în principiu, configurează multe dintre trăsăturile individului uman, prin activitatea activităţii limbajului. De aceea, lingvistica antropologică propune doar o extindere a ştiinţei limbii dincolo de obiectivul descrierii elementelor şi organizărilor limbii, prin orientarea de cuprindere a vorbitorului cu actele sale comunicative sau textual-discursive.

Scopurile comunicării devin astfel maniere de valorificare şi de validare a funcţiilor limbii în existenţa individului uman.

Scanned with OKEN Scanner

Bibliografie

Adam, Jean-Michel, *Lingvistică textuală*, Institutul European, Iaşi, 2008.
Aristotel, *Fizica*, Editura Ştiinţifică, Bucureşti, 1966.
Aristotel, *Metafizica*, Editura IRI, Bucureşti, 1999.
Aristotel et alii, *Despre unitatea intelectului. Fragmente sau tratate*, Univers Enciclopedic Gold, Bucureşti, 2012.
Ayer, A. J., *The Central Questions of Philosophy*, Weidenfeld and Nicolson, London, 1973.
Bally, Charles, *Linguistique générale et linguistique française*, Quatrième édition, Edition Francke, Berne, 1965.
Benoist, Jean-Marie, *La révolution structurale*, Bernard Grasset, Paris, 1975.
Benveniste, Emile, *Probleme de lingvistică generală*, I-II, Editura Teora, Bucureşti, 2000
Bidu-Vrănceanu, Angela et alii, *Dicţionar de ştiinţe ale limbii*, Editura Nemira, Bucureşti, 2001.
Biemel, Walter, *Heidegger*, Humanitas, Bucureşti, 1996.
Bloomfield, Leonard, *Le langage*, Payot, Paris, 1970.
Bochenski, J. M., *Ce este autoritatea? Introducere în logica autorităţii*, Humanitas, Bucureşti, 1992.
Budagov, R. A., *Introducere în ştiinţa limbii*, Editura Ştiinţifică, Bucureşti, 1961.
Bühler, Karl, *Teoría del lenguage*, Alianza Editorial, Madrid, 1979.
Carvalho, José G. Herculano de, *Teoria da linguagem. Naturaleza do fenómeno linguístico e a análise das línguas*, vol. II, Coimbra Editora, Limitada, Coimbra, 1984
Cassirer, Ernst, *Eseu despre om. O introducere în filozofia culturii umane*, Humanitas, Bucureşti, 1994.
Cassirer, Ernst, *Filosofia formelor simbolice*, vol. I, *Limbajul*, Editura Paralela 45, Piteşti, 2008.
Cassirer, Ernst, *Substance et fonction. Eléments pour une théorie du concept*, Les Editions de Minuit, Paris, 1977.
Chomsky, Noam, *Aspects de la théorie syntaxique*, Editions du Seuil, Paris, 1971.
Chomsky, Noam, *Cunoaşterea limbii*, Editura Ştiinţifică, Bucureşti, 1996.
Chomsky, Noam, *Dincolo de limite: perspective pentru studiul minţii umane*, în *Filosofia Americană, Volumul I, Filosofia contemporană*, Editura Ratio et Revelatio, Oradea, 2014, pp. 362-396.
Chomsky, Noam, *La linguistique cartésienne* suivi de *La nature formelle du langage*, Editions du Seuil, Paris, 1969.
Chomsky, Noam, *Language and Mind*, Harcourt, Brace & World, Inc., New York, 1968.
Chomsky, Noam, *Structures syntaxiques*, Editions du Seuil, Paris, 1969.
Coseriu, Eugenio, *Introducere în lingvistică*, Editura Echinox, Cluj, 1995.
Coşeriu, Eugeniu, *Lecţii de lingvistică generală*, Editura ARC, Chişinău, 2000.

Scanned with OKEN Scanner

ACADEMICA

Scopul acestei lucrări este identificarea şi evaluarea unora dintre conceptele pe care cercetările actuale le folosesc pentru a alcătui o viziune de ansamblu a ştiinţei ce are drept obiect limba, adică structura, componentele, trăsăturile, funcţionarea şi evoluţia celui mai reprezentativ mijloc de definire a individului uman şi de integrare a lui într-o comunitate. Aceste concepte reprezintă, desigur, repere incontestabile ale conţinutului cognitiv specific disciplinelor ce se cuprind în sfera acestei ştiinţe, denumită în mod obişnuit *lingvistică*, cu realizări deosebite în ultimele două veacuri şi, de aceea, ele ar trebui să conducă la coerenţă şi totală întemeiere sub raportul delimitărilor şi al sistematizărilor, prin termenii consacraţi cu care sînt redate, măcar în cazul comunicării specialiştilor domeniului. Totuşi, cu toate că există acest interes pentru studiul limbii, ştiinţa care o are ca obiect – sub aspect teoretic şi general sau sub aspect concret şi particular – a ajuns numai în puţine situaţii la rezultate ce nu se supun variaţiei interpretărilor şi impreciziei.

Urmărind realitatea care se impune atenţiei, avînd în vedere faptul că individul uman are, prin dotarea genetică, o facultate care-i permite să cunoască şi să folosească limba, *facultatea limbajului* sau *limbajul*, şi că, începînd cu deprinderea comunicării verbale şi continuînd cu enunţarea sau receptarea informaţiei verbale, totul este dominat de discurs şi de text, vorbitorul se relevă a fi cauza agentă (sau eficientă) prin care se pot explica stările, trăsăturile şi schimbările limbii. În toate împrejurările, prin urmare, asumarea *glosocosmosului* comunitar de către vorbitor îl face apt să menţină viaţa limbii, să-i valorifice potenţele şi să-i multiplice mijloacele. În această viziune, delimitările conceptuale şi precizia terminologică sînt destinate în principiu să corespundă diferitelor aspecte sau segmente din complexele identificate în ariile distinctibile pe traseul amintit, de calitatea acestor mijloace, cu care operează mintea omenească, depinzînd însăşi valoarea ştiinţei limbii (lingvisticii) şi, de aceea, o evaluare prin care să se analizeze proprietatea terminologică şi adecvarea conceptuală este mereu necesară, chiar cu riscul ca această întreprindere să nu conducă întotdeauna la rezultate conforme cu nivelul aşteptărilor.

Ioan Oprea

• Dificultăţi terminologice în redarea conceptelor lingvisticii • Iniţiative ale unui demers unificator • Mobilităţi semantice în triada limbaj-limbă-vorbire • Vorbitorul, limba şi discursul • Limbajele de specialitate • Controverse în legătură cu schimbarea şi cu cauzele ei .

71,88
ISBN 978-606-24-0385-0
9 786062 403850
www.euroinst.ro

INSTITUTUL EUROPEAN

Scanned with OKEN Scanner